

М. Писсовкин

Максим Рильський. 1961

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

*

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА,
ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ
ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

*Зібрання
творів
у двадцяти
томах*

*Наука
Критика
Публіцистика
Томи 12—18*

НАУКОВА ДУМКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

Том вісімнадцятий

Публіцистика

1953—1964

КИЇВ · 1988

Печатаются публицистические статьи, утверждающие идеи мира и дружбы между народами. Отдельный раздел составляет цикл статей на общекультурную, общеобразовательную, бытовую тематику под названием «Вечерние беседы». Тексты сопровождаются историко-литературными комментариями.

Редакційна колегія

Л. М. НОВИЧЕНКО
(голова)

В. А. БУРБЕЛА
(секретар)

Г. Д. ВЕРВЕС

М. М. ГОРДІЙЧУК
(заступник голови)

[О. І. ДЕЙ]

І. О. ДЗЕВЕРІН

Д. В. ЗАТОНСЬКИЙ

С. Д. ЗУБКОВ

С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ
(заступник голови)

Н. Є. КРУТІКОВА

Б. М. РИЛЬСЬКИЙ

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

[А. А. ТРОСТЯНЕЦЬКИЙ]

Упорядкування та примітки

І. П. БЕРЕЗОВСЬКОГО

Редактор тому

С. Д. ЗУБКОВ

Редакція художньої літератури

Р 4702590200-582 передплатне
М221(04)-88

ISBN 5-12-009270-5 (Т. 18) © Видавництво «Наукова думка», 1988,
ISBN 5-12-009271-3 упорядкування, примітки

ПУБЛІЦИСТИКА

[ПРИВІТ БІЛОРУСЬКИМ ДРУЗЬЯМ]

Товариші!

Ми вітаємо сьогодні дорогих гостей-білорусів, представників культури того народу, що крізь віки безправ'я й гніту гордо проніс своє непогасне полум'я і нині, у возз'єднаній Радянській державі, невід'ємній частині Радянського Союзу, творить нове життя — красиве, сміливе, розумне. Уклін вам і пошана, дорогі гості!

Три сестри вирости від одної славної матері. Та мати — Київська Русь, ті сестри — Росія, Україна, Білорусія. Одна купіль їх купала — предковичий Дніпро, на схилах якого зібрались ми сьогодні для приязної розмови і могутню силу якого примусила нині служити собі радянська людина, простуючи на осяйні верхогір'я комунізму.

У віковичній дружбі зросли три сестри, хоч і намагалися ту дружбу поламати — царський уряд, панська Польща, поміщики, капіталісти, куркулі, іноземні загарбники.

Українські козаки й селяни в кінці XVI ст., очолені Северином Наливайком¹, якого прославили російський поет Рилєєв² і український — Шевченко, повставши проти шляхетської Речі Посполитої³, воювали не тільки за вільність українського народу, а й за вільність братнього народу білоруського, що теж підняв знамено повстання.

Проводир повстання селян і міської бідноти р. 1863 Кастусь Калиновський⁴ у своїй діяльності, в полум'яній своїй публіцистиці був вірним учнем Герцена⁵ і Чернишевського⁶.

У поезії одного з зачинателів нової білоруської літератури, Францішка Богушевича⁷, ми відчуваємо високий повів поезії Некрасова⁸ і Шевченка, а разом з тим це поезія білоруська, національна, народна.

Коли на гребнях російської революції 1905 року піднялись могутні постаті Янки Купали⁹ і Якуба Коласа¹⁰, то вони просто й нехвибно пішли в своїй творчості річищем Пушкіна, Некрасова й Шевченка, залишаючись глибоко своєрідними поетами.

Максим Горький¹¹ один із перших звернув увагу на волелюбну і народолюбну білоруську поезію, на Янку Купалу зокрема, він переклав знаменитий гімн Купали — «А хто там іде...»¹².

Вслід Купалі й Коласу виступила в гнобленій царською цензурою і гоненій папівними класами білоруській літературі ціла фаланга талановитих письменників, серед них — поет і літературознавець Максим Богданович¹³. Ми, українці, з особливою вдячністю повинні згадувати це ім'я: Богдановичу належить одна з перших статей, де піддано тонкому аналізу поетичну майстерність Шевченка, — майстерність, яку заперечували українські буржуазні націоналісти та космополіти.

Янка Купала і Якуб Колас, оточені друзями й однодумцями, не тільки бачили Великий Жовтень, але й стали активними будівниками нового соціалістичного життя, стали радянськими поетами. Купалу на початку Великої Вітчизняної війни вирвала з наших лав невблаганна смерть, — того Янку, що так пристрасно любив життя, так прекрасно славив його!

Якуб Колас, побратим Купали, живе й діє в наші дні як письменник, як учений, як громадський і державний діяч. Торішнє святкування його семидесятиліття, що відбулося у воскреслому на руїнах, чудовому своєю красою Мінську, було паочним свідченням не тільки любові до великого письменника у всіх національностей Радянського Союзу, але й непорушної дружби народів нашої Вітчизни. У ці дні сердечно вітали ювіляра його товариші-білоруси — могутній літературний загін, що стоїть у перших лавах нашого радянського війська і з кожним днем висуває нові сили. Голоси білоруських поетів, прозаїків, драматургів лунають далеко за межами Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки, далеко за межами Радянського Союзу. Слава їм і хвала!

Дозвольте мені, товариші, закінчити це вступне слово моїм віршем, яким я привітав року 1948-го братню Білорусь:

БІЛОРУСІЇ

Мила сестро, чиста сестро, Білорусіє ясна!
З Україною у тебе дім одна, душа одна,
Із російським другом-братом
В праці радісній завзятим,—
Спільних дум глибочина!

Нетрі, хащі, драговини,
Смуток бідної людини,
Лихоманок білий жах,—
Все це пикве, все це гине...
Недарма вогнем Скорини¹⁴
Ти просяяла в віках!

Білорусіє зелена, пурпурові хай знамена
Над тобою, над сестрою, чистим подум'ям
горять.

Хай Ареси чисті води
Живлять села і заводи,
Хай пісні твої дзвенять! ___

Краю Коласа й Купали,
Разом ми жили й страждали,
Світлу волю добували,
Світлу волю здобули!
Тож прийми це слово брата
В день озороного свята,
Дай шаноби і хвали!

В давніх пуцах Білорусі Калиновського Кастуся
Сноминає покоління непоборне, молоде...
Білорусь! Тебе в незгасну
Комунізму даль прекрасну
Геній партії веде.

В СЕМЬЕ ЕДИНОЙ

Когдаходишь в Кремль, тебя всегда охватывает неизмеримое волнение. Кремль — это сердце и мозг великого Советского Союза. Со всех концов нашей необъятной, непобедимой и непоколебимой страны снова съехались сюда, на сессию Верховного Совета, посланцы народа, выразители его воли. Беспредельная любовь и уважение к нашему могучему и мудрому кормчему — Коммунистической партии Советского Союза, к нашему родному Советскому правительству пронизывают выступления депутатов Верховного Совета СССР, обсуждающих государственный бюджет. Благо народа — вот основа нашего бюджета. А благо советского народа неразрывно связано с укреплением мощи Советского государства, с ростом промышленности и сельского хозяйства, с развитием культуры, с укреплением обороноспособности нашей страны...

Депутаты Российской Федерации и Украины, Армении и Азербайджана, Эстонии и Литвы, Грузии и Туркмении выступали с речами, обсуждая государственный бюджет.

Всецело одобряя проект бюджета, приветствуя новый Закон о сельскохозяйственном налоге, являющийся свидетельством непрестанной заботы нашей партии, нашего правительства о повышении материального благосостояния и культурном росте советских людей, посланцы народа со всей серьезностью и прямотой указывают на отдельные недочеты в нашей государственной и хозяйственной работе, вносят свои предложения и дополнения.

Депутат П. С. Прокконен из Карелии, рассказывая о мощной технике, которой снабдила страна лесорубов, критикует Министерство лесной и бумажной промышленности СССР за слабую помощь в подготовке кадров.

Характеризуя успехи в хозяйственном строительстве Чувашии, депутат И. А. Афанасьев говорит об отставании отдельных отраслей народного хозяйства в этой республи-

не. Он высказал серьезные упреки в адрес некоторых министерств, в особенности в адрес министерств промышленности строительных материалов СССР и РСФСР: по их вине задерживается реконструкция существующих и строительство новых кирпичных заводов.

Интересно рассказывает о жизни колхозников председатель колхоза с Киевщины Г. Е. Буркацкая¹. Колхоз, которым она руководит, богатеет год от года. Он полностью электрифицирован и радиофицирован. Для детей создано три общеобразовательные и музыкальные школы. В колхозе — три библиотеки. Строится клуб. Она говорит об огромном значении нового Закона о сельскохозяйственном налоге: он благотворно скажется на укреплении колхозов, благосостоянии колхозников и поможет нам скорее добиться изобилия продуктов в стране. Об этом же говорит представитель Дагестана М. М. Меджидов и другие депутаты.

Единство наших рабочих, крестьян, интеллигенции в творческом труде по укреплению социалистического строя, в уверенном движении к коммунизму сочетается с неразрывной дружбой, с лучезарным братством народов Советского Союза.

То, что было мечтой лучших умов прошлого, в наши дни осуществилось с небывалой полнотой и силой. Братство народов, основанное на мудрой политике Коммунистической партии, представляет собой беспримерное явление в истории человечества. Это братство — нерушимый фундамент всей нашей жизни, всего нашего мирного строительства, нашей борьбы за коммунизм.

Мы вспоминаем о незабвенной дате, которую будет отмечать в будущем году советский украинский народ вместе с великим русским народом, — о 1654 годе, годе воссоединения Украины с Россией. Триста лет шел украинский народ плечом к плечу с народом русским, шел сквозь бури и невзгоды — и пришел к светлым берегам социалистической жизни, радостного созидательного труда. Братскую помощь русского народа и всех народов Советского Союза в дни Великой Отечественной войны и в напряженные послевоенные годы мы, украинцы, никогда не забудем.

Оживленнейший обмен культурными ценностями между народами Советского Союза крепко вошел в нашу практику. Изучая, зная и любя русский язык, люди наши читают и на родном своем языке Радищева², Пушкина,

Лермонтова, Некрасова, Щедрина³, Чернышевского, Толстого, Горького, Маяковского, современных советских писателей. Весьма значительная группа русских поэтов и переводчиков трудится над переводами украинских классиков и советских поэтов, прозаиков, драматургов, делая их произведения достоянием не только русских, но и всех граждан Советского Союза.

Теснейшие культурные связи установлены между братскими республиками — Российской Федерацией, Украиной, Белоруссией, Латвией, Грузией, Азербайджаном, Казахстаном, Таджикистаном, Узбекистаном и другими республиками Советского Союза.

Все это возможно только в стране, на знамени которой написано: благо народа!

Наша дружба, наше братство — поистине прекрасны!

ПРИВІТ ГОСТЯМ

Коли ми називаємо великих поетів і мислителів минулого, що як світочі підносяться над віками, то в перших рядах цього списку ставимо імена геніальних синів азербайджанського народу, благородних гуманістів — Нізамі Гянджеві¹ і Мухаммеда Фізулі².

Коли ми хочемо уявити образ письменника-борця, письменника-патріота, то в уяві нашій встає незламна постать азербайджанського державного діяча, ученого й поета XVIII віку — Вагіфа³.

Коли ми шукаємо прикладів дружби передових людей і передових культур у колишній царській Росії, прикладів благотворного впливу прогресивної російської літератури на інші літератури тогочасні, то не можемо не згадати великого азербайджанського просвітителя Мірзу Фаталі Ахундова⁴, чия полум'яна поема на смерть Пушкіна віщовим давоном ударила в серця поруч із безсмертними віршами Лермонтова. Мірза Фаталі Ахундов, як наш Шевченко, остаточно викристалізував свій світогляд під впливом російських революціонерів-демократів. Є підстави думати, що поглибленим знанням поезії народів Кавказу й Закавказзя, котре породило такий шедевр, як казка «Ашік-Керіб»⁵, Лермонтов певною мірою зобов'язаний тому ж Ахундову. Дружба народів і їх культур — це завжди взаємовплив.

Азербайджан — країна багатовікової героїчної боротьби за національну незалежність і соціальну справедливість.

Азербайджан — країна багатовікової, щедрої й глибокої культури, країна своєрідної й мудрої народної поезії.

Радянський Азербайджан — країна високорозвинутої промисловості, країна патхенної праці.

Радянський Азербайджан — це поле напруженої, трагічної й переможної боротьби проти іноземних загарбни-

ків і внутрішніх ворогів, боротьби за владу Рад, за щастя народу.

В столиці Азербайджану — Баку, над лісом нафтових вишок, над простором древнього Каспія височіє монумент вірного сина Комуністичної партії, соратника Леніна Сергія Митроновича Кірова⁶, що уособлює незабутні дні боротьби за вірність партії, за народний добробут і культуру, уособлює прекрасну дружбу народів.

Як український поет і громадянин я не можу забути, що в дні Великої Вітчизняної війни з гарячим віршованим листом до українських партизанів звернувся присутній тут громадянин і поет азербайджанський — Самед Вургуц⁷.

Радянська азербайджанська література глибоким корінням зв'язана із славними традиціями минулого. Разом з тим це — література нового слова, нової мислі, це — пісня боротьби, пісня дії. Вона розвивається в тісному зв'язку з братніми літературами, в першу чергу — з літературою великого російського народу.

Вітаючи дорогих гостей наших — лауреата Державної премії Самеда Вургуна, лауреата Державної премії Сулеймана Рустама⁸, Сулеймана Рагімова⁹, Азіза Шаріфа¹⁰, Набі Бабаєва¹¹, я проголошую славу волелюбному й талановитому азербайджанському народові і прекрасній його літературі.

Вітаючи дорогих гостей наших, я від імені свого і від імені своїх товаришів складаю обіцянку поглибити й посилити справу ознайомлення українських радянських читачів із чудесною творчістю радянських азербайджанських поетів, прозаїків, драматургів.

Вітаючи дорогих гостей наших, я згадую два улюблені образи азербайджанської поезії. Це — образ фіалки і образ журавля. Нехай, товариші, вічними, неув'ядними фіалками цвіте братня азербайджанська земля! Нехай, як срібний клич журавлів у весняному небі, лунає повнозвучне азербайджанське слово!

Слава дружбі народів!

ВЕЛИКАЯ СИЛА

Говорить о дружбе народов Советского Союза — это значит говорить об одном из величайших завоеваний советских людей, руководимых Коммунистической партией и Советским правительством. Примеры дружбы народов, примеры дружбы их лучших сынов мы знаем и в далеком прошлом. Достаточно вспомнить дружбу украинского народа с народом русским, которая триста лет назад привела к воссоединению Украины с великой Русью.

Мы всегда помним о тех сердечных отношениях, которые были между Пушкиным и Мицкевичем¹ во время пребывания последнего в России, между Чернышевским и Шевченко, Чайковским² и Лысенко³. Мы, украинцы, с гордостью вспоминаем о том трогательном эпизоде, когда престарелый грузинский поэт Акакий Церетели⁴, вспоминая о встрече с Тарасом Шевченко, заявил, что великий украинский поэт научил его любить свою Родину.

Таких примеров можно привести очень много. Развитие революционного движения в России способствовало росту сознательности трудящихся всех народностей, которые ее населяли. Передовым русским людям и в дооктябрьское время всегда чужды были национальная ограниченность, национальная вражда. Все усилия царского правительства посорить народы разбивались о братскую солидарность трудящихся.

Все это так. Однако та дружба народов, о которой мы говорим сегодня, — это дружба нового качества. Она возникла в победных боях за социализм. Ее пестовала наша мудрая мать — великая партия коммунистов. Эта дружба порождена советским общественным строем. Она стала могучей движущей силой нашего советского общества в его развитии по пути к коммунизму.

В Союзе Советских Социалистических Республик, где нет угнетения и эксплуатации человека человеком, где

ненавистны самые слова «расовая дискриминация», дружба народов, основанная на ленинской национальной политике, на полном равноправии национальностей,— это сама жизнь.

Дружба братских народов СССР, во главе которых идет народ Радищева и Чернышевского, Пушкина и Некрасова, Репина⁵ и Чайковского, Павлова⁶ и Сеченова⁷, Горького и Маяковского, народ, давший миру великого Ленина, служит вдохновляющим примером для народов всего мира.

В дни, когда празднуется начало величайшей в мире революции, отмечается день начала новой эры в истории человечества, скажем всем близким и далеким друзьям:

— Крепите дружбу советских народов — основу силы нашей Отчизны и счастья трудящихся!

— Слава нашей Коммунистической партии, которая высоко несет знамя Ленина, знамя свободы и братства народов!

— Крепче узы братской солидарности в борьбе за родное всем нам дело мира, за правду и справедливость на земле!

О ДРУЖБЕ, О БРАТСТВЕ

В этом году мне удалось осуществить давнишнюю свою мечту — совершить автомобильную поездку по Белоруссии. Маршрут был через Черниговскую область. В Чернигове мы — я и мои спутники — остановились на сутки. Нельзя было не залюбоваться тем, как из руин, оставленных войной, вырастает новый Чернигов, несравненно стройней, строже и краше Чернигова старого. Только советскому народу под силу совершать такие чудеса, как восстановление, скажем, Минска, Чернигова, киевского Крещатика на месте великих пожарниц, — восстановление, совершаемое в предельно сжатые сроки, с применением самой разумной современной строительной техники, с большим вкусом к архитектурному стилю, соответствующему местоположению города, его рельефу и т. п. И, разумеется, чудеса, о которых идет речь, объясняются советским строем, социалистическим укладом, руководством Коммунистической партии и той несокрушимой силой, которую называют дружбой советских народов. Только взаимное обогащение опытом, только прямая взаимопомощь всех народов обеспечивают наши победы и достижения во всех областях народного хозяйства и культуры.

Остановившись в Чернигове, мы не могли не посетить Дом-музей М. М. Коцюбинского¹. Здесь долгие годы жил и писал свои важнейшие произведения знаменитый писатель. В дни Великой Отечественной войны все экспонаты, вся обстановка музея были вывезены в Уфу и сохранены. И мы снова видим скромный кабинет Михаила Михайловича таким, каким он был при его жизни, видим тот стол, за которым писал он замечательную свою повесть «Fata morgana», видим его рукописи и записи — небольшие листки бумаги, исписанные изящным первым почерком...

Атмосфера большой, настоящей дружбы украинского писателя с передовыми писателями русскими охватывает

вас при посещении музея. Здесь письма Горького, Короленко², Мачтета³, однотомник рассказов Коцюбинского (в переводе на русский язык) с дарственной надписью Чехову... Одним из свидетельств пристального внимания автора «Теней забытых предков» к литературам славянских народов является его перевод баллады Мицкевича «Возвращение отца», экспонируемый в музее.

Возле дома — небольшой сад, вернее — большой цветник. Он создан по оригинальному принципу: по замыслу он должен отражать разные периоды жизни М. М. Коцюбинского и иллюстрировать щедро рассыпанные в его произведениях высказывания о различных растениях и цветах, о которых он, по свидетельству Горького, «имея солидные знания ботаника⁴, говорил, как поэт...». Этой задаче сад-цветник безусловно соответствует.

Вот гелиотропы — цветы, которые особенно любил Михаил Михайлович, по собственному признанию, «солнцепоклонник»... Ведь они такие же солнцепоклонники...

Вот большие, мясистые, седые, как будто запыленные, колючие агавы. Об этих растениях писал Коцюбинский в одном из предсмертных своих очерков — «На острове», что и у них «венец смерти на челе»... «Такова, видите ли, тайна агавы: она цветет, чтобы умереть, и умирает, чтобы цвести».

А вот мальвы — украинские «рожі», по поводу которых Горький в своих воспоминаниях о Коцюбинском рассказал следующее. Однажды, гуляя по Капри, Михаил Михайлович неожиданно наткнулся на «бело-розовые» мальвы, которые росли у белой стены рыбацкого домика. Весь просияв улыбкой, Коцюбинский снял шляпу и обратился к цветам со словами:

— Здоровенькі були! Як живеться на чужині?

Но особенное внимание наше привлекли прелестные гвоздики. Это, оказывается, сорт, выведенный самим писателем и названный его именем. Предки этих цветов вывезены были с Капри, это — подарок Михаилу Михайловичу от Горького.

В Белоруссии, в Бобруйске, мы выразили желание посетить какой-либо колхоз. Без всяких колебаний нам был назван колхоз-миллионер «Рассвет». Это — гордость Белоруссии.

В колхоз мы приехали, никого не предупредив. Подъехали к правлению, спросили, где председатель. Нам ответили, что он в одной из комнат правления беседует с гостями из Минска. Я вошел в указанную комнату — и навстречу мне заулыбались мои старые друзья, белорусские писатели. Здесь были Петрусь Бровка⁵, Максим Танк⁶, Аркадий Кулешов⁷, Янка Брыль⁸, Филипп Пестрак⁹ и многие другие. Оказывается, приехали они из Минска, — а это совсем не близко, — провести в колхозе митинг, посвященный борьбе за мир.

Митинг должен был происходить вечером, а пока минские гости слушали обстоятельный рассказ председателя о жизни колхоза. Председатель — Кирилл Прокофьевич Орловский — колоритнейшая фигура. Человек уже молодой, партизан еще восемнадцатого года, Герой Советского Союза, он поражает своей энергией, своей любовью к делу, своим колхозным патриотизмом, своим широким кругозором и великолепным знанием хозяйства.

Когда он, демобилизованный подполковник, собрался ехать из Москвы в родную свою деревню руководить колхозом, то направился не прямо туда, а сначала покати в Воронеж. Зачем? Оказывается, он приобрел там килограмм семян дикой груши, которые и послужили основанием для плодового питомника. Теперь из этого питомника возник богатый колхозный сад, а также хорошие приусадебные сады. Воронежские семена чудотворно украсили и обогатили белорусскую землю.

Замечательные племенные коровы и свиньи, которых потом с законной гордостью показал нам Кирилл Прокофьевич, — тоже отечественных, русских пород, умело улучшенных в колхозе.

Демонстрируя по последнему слову зоотехники оборудованный свиноводческий фермерский дворик, где существует отдельная «столовая» для свиней, Кирилл Прокофьевич с улыбкой сообщил нам, что во время посещения колхоза китайской делегацией он обратился к гостям со стихами о своих питомцах. На вопрос переводчика, почему он о свиньях говорит в стихотворной форме, тов. Орловский ответил: «Больно уж они хороши, чтобы говорить о них прозой».

Постоянные деловые и творческие сношения завязаны между колхозом «Рассвет» и колхозами Украины, в частности Черниговщины.

Когда мы возвращались на Украину, в одном районном центре нам встретилось несколько представителей

знаменитого колхоза имени Буденного Одесской области, которым руководит Макар Онисимович Посмитный¹⁰. Пламенные патриоты своего колхоза, не чуждавшиеся в описаниях его даже некоторых гипербола, люди эти сознались, однако, что едут в «Рассвет» не только с чисто деловыми задачами, а и с целью поучиться, перенять кое-что из опыта товарищей.

То, что называется «чувством локтя», сильно развито у передовых людей нашего Советского Союза. В более широком масштабе это называется дружбой народов.

Дружба народов была одним из надежнейших залогов нашей победы в Великой Отечественной войне. В Белорусском государственном музее истории Великой Отечественной войны (Минск) учрежден раздел, посвященный боевой дружбе советских народов. Здесь показаны документы, свидетельствующие о совместных действиях партизан Украины и Белоруссии. Но ведь и вся война была совместным действием всех народностей Советского Союза, воодушевленных одной благородной целью. Русские, украинцы, белорусы, грузины, армяне, азербайджанцы, узбеки, таджики, казахи, башкиры с одинаковой любовью и одинаковым мужеством отстаивали Москву, с одинаковой доблестью боролись за Ленинград, Сталинград, Киев, Минск, Севастополь, Одессу...

Как литератор я не могу не вспомнить, что в дни войны с пламенным стихотворным посланием к украинским партизанам обратился азербайджанский поэт Самед Вургун, что русский писатель Аркадий Гайдар¹¹ пал смертью храбрых на Украине, под Капезом...

Всегда вместе — на поле битвы, на ниве труда, — таков девиз многонационального и единого советского народа.

Под этим девизом шло восстановление народного хозяйства в республиках и областях, которые были временно оккупированы фашистскими захватчиками. Только благодаря братской помощи всех народов Советского Союза Украина смогла в короткий срок не только залечить раны, нанесенные войной, но и сделать значительный шаг вперед во многих отраслях промышленности и сельского хозяйства. Объем валовой продукции, особенно добычи угля, железной и марганцевой руды, производства чугуна, стали, проката, электроэнергии значительно превышает у нас довоенный уровень. Большие сдвиги — впрочем,

не всюду еще достаточные, — произошли за эти годы и на Украине и в Белоруссии в области сельского хозяйства. Ныне мы видим новый подъем сельского хозяйства, к которому призвали наши колхозы и совхозы решения ЦК Коммунистической партии Советского Союза и Советского правительства. И, разумеется, подъем этот был бы невозможен без «чувства локтя», без деятельной дружеской взаимопомощи.

А взаимопомощь эту — социалистическую взаимопомощь — видим мы на сотнях примеров. Это — братский обмен опытом, достижениями, творческими мыслями.

В таком творческом содружестве живут, например, строители Минска и Сталинграда — городов, особенно тяжело пострадавших во время войны, — автомобилестроители Горького¹² и Кутаиси¹³...

То же и в промышленности. Так, рабочие и инженерно-технические работники Львовского химико-фармацевтического завода отправляются для обмена опытом в Ригу и Ленинград и, конечно, не только встречают там самый радужный прием, но и много полезного для своего дела узнают.

Одна из активнейших форм творческого содружества — социалистическое соревнование, не имеющее ничего общего с конкуренцией, существующей в капиталистических странах.

И мы изо дня в день читаем в газетах: соревнуются Кировский завод в Ленинграде и Харьковский завод транспортного машиностроения; рабочие фабрики «Скороход» и Ужгородской обувной фабрики; текстильщики ленинградской фабрики «Веретено» и Полтавской хлопкопрядильной фабрики...

Таких примеров можно привести множество. Социалистическое соревнование между трудящимися самых отдаленных друг от друга республик и краев Советского Союза стало у нас обыденным явлением, что, разумеется, никак не снижает его высокого значения. Это — одно из свидетельств нерушимой и активной дружбы народов, которая светлыми волнами заливает все области народной жизни.

Здесь естественным представляется переход к вопросу о культурных взаимосвязях народов Советского Союза. Эти взаимосвязи видим мы и в науке, и в литературе, и во всех отраслях искусства.

Чрезвычайно плодотворную работу проводит по ознакомлению русских читателей и всех читателей Советского Союза с литературами его народов Государственное издательство художественной литературы в Москве. Это относится, в частности, к украинской литературе. Не только произведения великого Тараса Шевченко, но и книги Ивана Франко, Михаила Коцюбинского, Леси Украинки¹⁴, Василия Стефаника¹⁵, Панаса Мирного¹⁶, Ивана Тобилевича¹⁷ и других украинских классиков вошли благодаря Гослитиздату в культурную сокровищницу всего советского народа. При этом особо следует отметить ту любовь, которую проявляют в деле перевода украинских поэтов русские советские поэты, в том числе и все или почти все «ведущие».

Много сделано и по ознакомлению читателей с творчеством советских украинских поэтов, прозаиков, драматургов. В этом смысле значительную работу проводят и издательство «Советский писатель» (обращающееся подчас и к классикам — Тарасу Шевченко, Лесе Украинке), и Государственное издательство детской литературы (практикующее иногда и издания на украинском языке).

На значительном подъеме в деле издания на украинском языке произведений классиков русского и других народов СССР, современных советских писателей находится Гослитиздат УССР. Можно сказать, что почти все основные русские классики, начиная с Радищева, уже заговорили по-украински. Особо следует отметить громадную и весьма сложную работу по переводу «Войны и мира», которую проделал писатель Алексей Кундзич¹⁸. В этом году будет закончено четырехтомное издание Пушкина по-украински, которое включает все основные художественные произведения великого поэта, а также наиболее примечательные его статьи и высказывания по вопросам литературы. Осуществляется полное собрание сочинений Горького, многотомник Маяковского, регулярно — хотя все же с недостаточной полнотой — знакомит издательство украинских читателей с советской русской литературой.

Что касается переводов писателей, представляющих другие народы СССР, то и здесь видны значительные достижения. В 1952—1953 гг. выпущено свыше 25 названий, общим тиражом 925 тысяч. Здесь видим мы и классиков: башкирских — Гафури¹⁹, грузинских — Гурамишвили²⁰, дагестанских — Сулейман Стальский²¹, осетин-

ских — Коста Хетагуров²², и современных советских писателей, среди них — армянских — Аветик Исаакян²³, грузинских — Чиковани²⁴, Шаншиашвили²⁵, литовских — Антанас Венцлова²⁶, латышских — В. Лацис²⁷, эстонских — Якобсон²⁸, белорусских — Якуб Колас, Янка Брыль, казахских — Мухтар Ауэзов²⁹ и многих других. (Некоторые из перечисленных изданы еще в 1954 г.)

Особый интерес для читателей представляют переводы произведений из тех литератур, которые расцвели и получили полные права только при Советской власти — с тувинского, с чувашского языка... Кстати сказать, чувашский поэт — коммунист Михаил Сеспель³⁰, один из основателей советской чувашской литературы, переводчик Шевченко, последние свои годы жил на Украине, где протекала и трагически оборвалась его бурная революционная деятельность (в г. Остре), где нашел он подлинных друзей, прежде всего в лице украинского поэта-самородка Федора Покрышня, бывшего председателя комбеда в с. Вовча Гора Остерского района на Черниговщине (20-е годы). Книжкой избранных стихотворений Сеспеля в украинском переводе отдало скромную дань памяти поэта-революционера издательство «Радяпський письменник» («Советский писатель»).

Говоря о переводческой работе в пределах всего Советского Союза, хочется отметить, что за годы Советской власти Пушкин издан на 80 языках, Лев Толстой — на 73, Горький — на 71, Маяковский — на 51 языке. Это ли не красноречивые цифры?

Большую роль в деле ознакомления читателей с национальными культурами играет пресса. Так, например, регулярно дают переводы с украинского белорусская и литовская газеты «Литература и искусство». «Шапка» номера белорусской газеты, специально посвященного украинской литературе, говорит сама за себя: «Наша родная сестра Украина».

Должен быть отмечен прекрасный почин ЦК комсомола Украины, систематически организующего вместе с Союзом советских писателей Украины чтения, посвященные литературам народов СССР. На эти чтения приглашаются писатели из братских республик, основная аудитория — наша чудесная, отзывчивая, чуткая, горячая молодежь. Уже побывали в гостях в Киеве писатели Москвы, Грузии, Молдавии, Армении, Белоруссии, Азербайджана. Начались и ответные визиты. Так, например, совершила

недавно творческую поездку по Молдавии группа украинских писателей и артистов, выступавшая перед рабочими, колхозниками, трудовой интеллигенцией, студенчеством и всюду встречавшая самый теплый, волнующий прием. Вместе с украинскими писателями выступали и писатели молдавские. Кроме оригинальных вещей, читались и переводы с молдавского на украинский и наоборот. Кстати, такой же характер носят и наши киевские чтения, на которых неизменно выступают украинские советские писатели. Наряду с достижениями братских литератур на этих чтениях всегда демонстрируются и достижения искусства народов СССР.

Огромное значение для взаимного знакомства, для взаимного культурного обогащения, для укрепления дружбы имеют гастрольные поездки по необъятной советской земле наших театров, концертных ансамблей и отдельных исполнителей, хоровых капелл и т. п. Как нечто совершенно естественное воспринимаем мы сообщения о том, что в Тбилиси состоялся концерт из произведений украинских советских композиторов (под управлением украинских дирижеров), что в Одессе выступал Государственный ансамбль песни и пляски Татарской АССР, в Киргизии — ансамбль песни и пляски Карелии («Кантеле»), что Закарпатский хор совершил большую концертную поездку по Дальнему Востоку и Сибири, а в это же время на Украине выступал Омский русский народный хор и т. д. и т. п. А ведь каждая такая поездка — громадной культурной важности событие!

До сих пор мы говорили о дружбе народов Советского Союза. Но дружба наша простирается значительно дальше, лучи ее тянутся к странам народной демократии, ко всем честным, передовым, миролюбивым людям мира.

Значение ставших уже традиционными в странах народной демократии месячников дружбы с Советским Союзом трудно переоценить. Театры наши и братских стран все чаще выезжают на зарубежные гастроли. Москва гостеприимно встречает болгарский и польский оперные театры; театр имени Вахтангова³¹ гастролирует в Софии; украинский театр имени Франко³² и русский имени Мос-

совета³³ посещают Польшу; участие наших артистов, наших капелл и ансамблей в международных фестивалях не мыслится иначе как обязательное...

Само собою разумеется, что величайший вес в деле взаимного сближения имеет литература, — я говорю о переводной. Здесь еще многое не сделано, еще мало у нас людей, достаточно хорошо знающих иностранные языки (вица в этом лежит, между прочим, на вузах, в большинстве своем слабо подготавливающих лингвистические, в частности славяноведческие, кадры), да и за рубежом не все еще в этом отношении налажено. Однако же почитайте, к примеру, польские, болгарские, чешские журналы и газеты — в них регулярно, из номера в номер, публикуются переводы советской литературы, в первую очередь, понятно, русской. У нас из года в год растет количество изданий зарубежных классиков, передовых представителей современных зарубежных литератур...

В наши дни полной мерой осуществляется то, что только туманно грезилось великим поэтам прошлого — Пушкину, Мицкевичу, Шевченко... Мы не можем не гордиться тем, что наша Отчизна, наш великий Советский Союз — светлый маяк и высокий пример беззаветного братства народов, не можем не быть благодарны за это нашему Советскому правительству, нашей родной Коммунистической партии...

СЛАВНА ДАТА

Радянський Союз — це велика сім'я вільних і рівноправних народів, які дружними зусиллями побудували в своїй країні соціалізм і впевненою ходою йдуть до здійснення заповітної мрії людства — до побудови комуністичного суспільства. Дружба народів — одна з важливіших і животворніших основ нашого життя, запорука наших перемог у боротьбі проти зовнішніх і внутрішніх ворогів та в творчому труді.

Дружба народів, про яку мріяли протягом віків кращі уми людства, до якої стихійно тягнулись — всупереч політиці своїх урядів — широкі маси трудящих, — дружба народів досягла повного розвитку лише в наш, радянський час. Але коріння її сягають в глиб віків.

Три східних слов'янських народи: російський, український і білоруський — сини однієї матері. Спільна в них колыска — стародавня Київська Русь; одна в них чиста кушіль — широкий Дніпро; з одного джерела течуть їхні багаті мови, які розвинулися, відокремилися одна від одної та взаємно одна одну збагачують. «Слово о полку Ігоревім»¹, одним із геніальних тлумачів якого був Пушкін, а одним із найпроникливіших перекладачів Шевченко, становить законну гордість і росіян, і українців, і білорусів. Чудова творчість трьох народів-братів, яка є яскравим і незаперечним свідченням невмирущості народного духу, творчість, відзначена печаттю високого патріотизму й незрівнянної героїки, завжди перепліталась, як переплітається й нині, своїм квітучим віттям. В Олексі Поповичі українських дум ми пізнаємо риси Альоші Поповича російських билин. Пісня білоруського села дзвінко перекликається з піснею села українського. Економічне, громадське, культурне життя російського, українського та білоруського народів розвивалося в тісних взаємозв'язках. Народи наші бували адміністративно розрізнені, але ні-

коли, ні за яких обставин не втрачали вони свідомості своєї духовної спільності, своєї моральної єдності, своєї культурної спорідненості. Знаменита Переяславська рада² була нічим іншим як здійсненням волі українського народу до возз'єднання з єдинокровним народом російським.

«Рішення Переяславської ради, — відзначається в схвалених ЦК КПРС тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією, — було завершенням загальнонародної боротьби за возз'єднання України з Росією, виявом споконвічних прагнень і сподівань українського народу і знаменувало поворотний етап в його житті.

Возз'єднання України з Росією, незважаючи на те, що на чолі Росії стояли тоді цар і поміщики, мало величезне прогресивне значення для дальшого політичного, економічного і культурного розвитку українського і російського народів.

Історичне значення рішень Переяславської ради для долі українського народу полягало насамперед у тому, що, з'єднавшись з Росією в межах єдиної Російської держави, Україна була врятована від поневолення шляхетською Польщею і поглинення султанською Туреччиною»^{*}.

Населення Запорізької Січі³, відки почався визвольний похід Богдана Хмельницького⁴, складалося головним чином з українських козаків. Але як рівноправних товаришів приймали запорожці своїх російських братів, які ділили з ними трудові дні й брали діла.

Постійний діяльний зв'язок підтримувало Запорожжя з донським козацтвом, в спільних походах з яким проти іноземних загарбників і грабіжників — проти турків і татар — відкрили себе українські й донські козаки немеркнучою славою. Участь українських козаків і селян в повстаннях Болотникова⁵, Пугачова⁶, Разіна⁷ — факт загальновідомий. Український князь Дмитро Вишневецький⁸ (XVI ст.), один із засновників Запорізької Січі, оспіваний народом під ім'ям Байдя, перебував кілька років на російській службі. Походи проти султанської Туреччини, якими він керував, здійснювалися російськими та українськими воїнами.

Наприкінці XVI століття спалахнуло на Україні селясько-козацьке повстання проти пансько-шляхетської Польщі під проводом Криштофа Косинського⁹. Під час

^{*} Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.), Держполітвидав УРСР, К., 1954, с. 37.

цього повстання козаки звернулися до московського царя Федора Івановича ¹⁰ з проханням прийняти їх у своє підданство.

Знаменитого Северина Наливайка, українського народного героя, оспіваного Рилсєвим і Шевченком, не без підстав вважає білоруський народ і своїм героєм: очолене Наливайком протипанське повстання широко розлилося не тільки по українській, але й по білоруській землі. Орієнтація наливайківців на допомогу російського народу — історичний факт.

Одною з незабутніх сторінок нашої спільної історії є участь українських козаків у боротьбі російського народу проти польсько-литовських загарбників у 1612 році.

Один з найрозумніших попередників Богдана Хмельницького, гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний ¹¹, що на початку подавав воєнну допомогу папській Польщі, яка намагалася завоювати Москву, згодом, під тиском широким козацьким мас, усвідомив помилковість своєї політики і в 1620 році звернувся до царя з листом, в якому просив підтримки й виявляв готовність вірно служити Москві.

Тривала боротьба українського селянства з пансько-шляхетською Польщею була викликана нестерпним гнітом, якого зазнавав український трудовий народ з боку польських магнатів і шляхти. Боротьба українського народу проти панської Польщі — це була насамперед боротьба проти соціального та національного гніту.

Це треба пам'ятати, не забуваючи, зрозуміло, і про релігійний момент, який відігравав на той час вельми значну, однак все ж не першорядну роль. Прагнення до возз'єднання з Москвою було прагненням до возз'єднання з братнім російським народом. І якщо частина козацької верхівки готова була на всілякі угоди з польським урядом заради особистих вигід і привілеїв, заради «лакомства нещасного» ¹², за виразом української думи, то український народ був непримиренним у боротьбі з своїми віковичними поневолювачами і непохитний у стремленні своєму возз'єднатися з великим народом-братом.

На самому початку визвольної війни 1648—1654 рр. Богдан Хмельницький почав переговори з російським урядом про військову і матеріальну допомогу.

Возз'єднання в той момент ще з багатьох зовнішньополітичних причин не можна було здійснити, але матеріальна допомога Україні, постачання її зброєю, безмитний

вивіз з Росії хліба, солі й інших продуктів — усе це провадилося Московою протягом усієї війни.

Війну 1648—1654 рр. по справедливості називають народно-визвольною війною. Хмельницький та його славні сподвижники — Максим Кривоніс¹³, Данило Нечай¹⁴, Іван Богун¹⁵, Мартин Небаба¹⁶ та інші — спиралися в цій війні на пародні маси, на запорожців-бідняків, на селянство. Разом з трудовим народом боролися проти панської Польщі і міські жителі, і козацька старшина. Однак верхівка останньої, як і частина вищого духовництва, схильна була до компромісів з польськими магнатами й королівським урядом і не поділяла загальнонародного прагнення до возз'єднання з Росією.

Коли в 1649 р. Хмельницький відправив у Варшаву на сейм митрополита Сильвестра, то, знаючи його таємні антинародні настрої, попередив владика української православної церкви з властивою гетьманові краспомовною лагідністю, що коли він, владика, порушить у чомусь дані йому вказівки з приводу проведення певної політичної лінії, то опиниться він, митрополит, «у Дніпрі»...

Ще в перші роки війни (1649) Хмельницький недвозначно заявив у переговорах з посольством польського уряду, очолюваним українським магнатом Адамом Киселем¹⁷, що народ — права його, гетьмана, рука і що він не відступить від народу.

Проикликий погляд Богдана-Зіновія сягав далеко. Очоливши визвольну війну, що набрала лебувалих розмірів, заявив він: «Визволю від польської неволі народ руський (що означало — український. — *М. Р.*) ...Допоможе мені в цьому вся чернь по Люблін і Краків». Ясно, що під «черню» розумів великий гетьман трудовий народ, причому — в даному тексті — народ польський. В зв'язку з цим слід згадати і про стосунки Хмельницького з ватажком селянського повстання в Польщі Косткою Наперським¹⁸, які обірвалися зі смертю останнього. Цих фактів, звичайно, досить для того, щоб спростувати «концепцію» істориків-націоналістів, які стверджували, ніби війна 1648—1654 рр. була війною українського народу проти народу польського і які представляли Хмельницького вождем саме такої війни. А втім, фальсифікатори історії менш за все піклуються про правду... «Історичною заслугою Богдана Хмельницького є те, що він, виражаючи споконвічні сводівання і прагнення українського народу до тісного союзу з російським народом і очолюю-

чи процес складання української державності, правильно розумів її завдання і перспективи, бачив неможливість врятування українського народу без його об'єднання з великим російським народом, наполегливо добивався возз'єднання України з Росією» *.

Переяславська рада була могутнім виявленням волі всіх верств українського народу. Подібно до того, як у Земському соборі¹⁹ брали участь не тільки бояри та дворяни, але і купці, і ремісники, і духовництво, і державні селяни, широко народний характер мала й Переяславська рада. То не була вузька, закрита нарада старшин,— рада була явною, відкритою для всього народу, активними учасниками її були не тільки козаки, але й люди «всіх чинів». Саме до людей «всіх чинів», до народу, звернув Богдан Хмельницький свою промову, виголошену після тривалої наради зі старшиною, наради, на якій, безперечно, відбувалася не лише жвава, але й запекла боротьба думок.

Україна, як зазначав гетьман, стояла перед загрозою бути поглинутою або султанською Туреччиною, або пансько-шляхетською Польщею. Тільки об'єднавшись з Росією, український народ міг знайти опору і захист. Голос народу був: за возз'єднання.

Так здійснився великий історичний акт. Триста років іде український народ з великим народом російським рука в руку, разом борючись проти поневолювачів і пригноблювачів, разом гартуючи зброю для повалення царської влади, влади поміщиків і капіталістів, разом з російським народом ставши в 1917 році під прапор Жовтня.

Возз'єднавшись з братнім російським народом в одній державі, народ український протягом віків лишався непохитно вірний клятві, проголошеній на Переяславській раді.

Коли шведсько-польський прислужник, зрадник народу гетьман Мазепа²⁰ затіяв на початку XVIII століття свою зрадницьку авантюру начебто в ім'я свободи й незалежності України, а насправді — заради своїх честолюбних антинародних замірів, керуючись особистими своїми й частини козацької верхівки інтересами, то він не тільки не знайшов підтримки в широких верствах населення, а зустрів різку відсіч. Діяльність українського на-

* Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.), с. 29.

роду в дні шведсько-російської війни вельми схвально оцінив Петро I²¹.

Вигадам націоналістичних істориків, які ідеалізували Мазепу, народ протиставив свою точку зору, незмінно супроводжуючи ім'я гетьмана епітетом проклятий.

Значною була участь українського народу у Вітчизняній війні проти наполеонівської навали. Великий Тарас Шевченко писав згодом про цю участь у повісті «Близнець», говорячи з приводу пожежі Москви:

«...вспыхнула святая белокаменная, и из конца в конец по всему царству раздался клич, чтобы выходили и стар и млад заливать вражескою кровью великий пожар московский».

Достиг этот судорожный клич и до пределов нашей мирной Украины. Зашевелилася она, моя родная маты: зашевелилося охочекомонное и охочешее ополчение малороссийское».

У зв'язку з цим прекрасним, гарячим словом хочеться звернутись до питання про оцінку геніальним поетом особи Богдана Хмельницького та його справи. Йдеться передусім про спадщину Шевченка як живописця, графіка, офортиста. Ми знаємо ряд малюнків і офортів Шевченка, де з глибоким співчуттям і проникненням в дух епохи відтворені окремі епізоди з історії Хмельницького і Хмельниччини. Як поет Шевченко устами свого героя Никити Гайдая (в уривку з однойменної незакінченої драми) називає Богдана благородним, в поемі «Гайдамаки» від свого імені зове славним, в іншому творі, написаному на засланні,— батьком Богданом, в «Журналі» (щоденнику) визначає Хмельницького словами «геніальний бунтівник».

Буржуазно-націоналістичні фальсифікатори історії, які намагалися приписати Шевченкові негативне ставлення до Росії і до Богдана Хмельницького, свідомо закривали очі на те, що в деяких поезіях Кобзаря, де він з гіркими словами звертався до тієї гетьмана, мова йшла не про возз'єднання народів, а про царський гніт, проти якого боролися і російський і український народи. Подібне було і з Адамом Міцкевичем, якого націоналісти (і польські і українські) намагалися представити не борцем проти царської Росії, а недругом російського народу. Проте, як писав Шевченко,

...все минеться
Одна правда останется.

В боротьбі народів Росії проти наполеонівських «дванадцяти язиков» гарячу участь, як ми вже говорили і як це з гордістю було відзначено Тарасом Шевченком, взяв український народ. Іван Петрович Котляревський²², з чим ім'ям зв'язуємо ми виникнення нової української літератури, в 1812 році сформував 5-й полк українського козачого війська для участі у визвольній війні. В полк цей, за свідченням автора «Енеїди» і «Наталки Полтавки», козаки йшли «з задоволенням, охочістю та без найменшого смутку».

XIX і XX віки, весь період історії Росії до Великої Жовтневої соціалістичної революції, являє ряд блискучих свідчень дружби передових людей російського народу з передовими людьми народу українського.

Тут, перш за все, пригадується той же Котляревський, чия творча співдружність з великим російським актором Щепкіним²³ загальновідома. Щепкін грав у «Наталці Полтавці» та «Москалі-чарівнику» Котляревського. Його, основоположника російського реалістичного театру, можна по праву назвати разом з відомим українським актором Карпом Солеником²⁴ — основоположником українського реалістичного театру.

Про пильний інтерес Пушкіна до України знають усі. «Полтава» його написана на підставі серйозного вивчення джерел, з проникненням в дух історії, в дух українського народу.

Пушкін перебував у добрих відносинах з відомим фольклористом, етнографом, істориком та біологом, першим перекладачем на українську мову «Слова о полку Ігоревім» — Михайлом Максимовичем²⁵. Найбільший російський поет, за власним жартівливим визнанням, «обкрадав» українські фольклорні записи Максимовича²⁶. Він любовно благословив перші літературні кроки великого сина українського народу, великого російського письменника Гоголя.

Гоголь — це людина, яка привернула погляди всієї мислячої Росії до України. В поетичних «Вечорах на хуторі біля Дикашки» він показав український народ у святковій, так би мовити, одежі, як «плем'я, що танцює й співає», а в «Тарасі Бульбі» створив величезної сили епічний твір, що осмілює патріотизм українського народу і перозривне братерство його з народом російським.

Шевченко гаряче любив і прекрасно знав творчість Пушкіна, Грибосдова²⁷, Лермонтова, благоговів, за влас-

ним визнанням, перед Гоголем²⁸, високо цінив Салтикова-Щедріна і Островського²⁹, захоплювався музикою Глинки³⁰, закликав живописців до «розумної сатири» в душі художника Федотова³¹.

Вся творчість Шевченка, вся його громадсько-політична діяльність розвивалися під безпосереднім благодійним впливом передових російських людей: Белінського³², Герцена, Чернишевського, Добролюбова³³. Я не хочу сказати, що в нього не було односторонців серед українців, — досить згадати кирило-мефодіївців³⁴ Гулака³⁵, Навроцького³⁶, Савича³⁷. Однак ж у друзі себе нав'язували йому Куліш³⁸ і Костомаров³⁹! З «аристократичним», «старшинським» націоналізмом першого, з ліберальним прекраснодушним другим поетові довелося вести тривалу боротьбу. Повним переможцем в цій боротьбі він вийшов саме завдяки передовим російським людям того часу, завдяки Белінському, Герцену, Чернишевському, Добролюбову. Неспроста Куліш застерігав його від дружби з «чужими» людьми⁴⁰, тобто з російськими революціонерами-демократами!

При цьому належить пам'ятати, що коли Чернишевський і Добролюбов допомогли Шевченкові викувати свій світогляд, то і український поет своїм вогненним словом, безперечно, розпалював у серцях своїх російських друзів полум'я беззавітної революційності, гарячого демократизму. Т. Г. Шевченко в тісному єднанні з російськими революційними демократами вів боротьбу проти царизму і кріпосництва.

«Своїми творами, пройнятими глибокою ненавистю до гнобителів, він відіграв величезну роль у розвитку національної і соціальної самосвідомості українського народу. Шлях до визволення українського народу він бачив насамперед в революційному єднанні всіх слов'янських народів з російським народом. Шевченко був непримиреним борцем проти українського буржуазного націоналізму і лібералізму» *.

Всі передові діячі української культури ХІХ і початку ХХ століття перебували в найтісніших взаєминах з передовими діячами культури російської. Це стосується в першу чергу літератури. Дружба Марка Вовчка⁴¹ і Тургенєва⁴², Панаса Мирного і Короленка, Горького і Коцюбин-

* тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.), с. 52.

ького виявлялася не тільки в особистому спілкуванні, але і в творчому взаємобагащенні.

Світло зі сходу, суцю правду мистецтва, вірного життя й служінню народові, бачили в російській літературі також західноукраїнські письменники, які томилися в задушливій атмосфері Австро-Угорської імперії, — невтомний пропагандист і перекладач російських письменників Іван Франко, надзвичайно високо оцінений Горьким Василь Стефаник. Про останнього, до речі, відомо, що в пожаттєві роки він дуже уважно стежив за радянською російською літературою, зокрема за творчістю Леоніда Леонідова⁴³, яка полюбилася йому.

Під знаком дружби з російською театральною культурою розвивався український реалістичний, справді народний театр — театр Кропивницького⁴⁴, Зальковецької⁴⁵, Садовського⁴⁶, Саксаганського⁴⁷, Карпенка-Карого. Чехов і Толстой захоплювалися проникливо простою грою геніальної Зальковецької, як захоплювався нею і прославленим українським композитором Лисенком великий реформатор російського театру К. С. Станіславський⁴⁸.

Українське образотворче мистецтво розквітло й зміцніло під живлющими проміннями ідей російських передвижників⁴⁹. З другого боку, українська тематика могутнім потоком влилася в творчість російських художників, в першу чергу великого Рєпіна.

Безпосередньо зв'язаний був з російською музичною культурою основоположник української професійної музики Микола Лисенко. Видатні російські педагоги були вчителями найсвоєріднішого українського композитора, передчасно померлого Миколи Леонтовича⁵⁰.

Нема такої галузі культурного й громадського життя, де не сходились би в одному могутньому русі кращі представники російського і українського народів.

Близькість Лесі Українки і Павла Грабовського⁵¹ до марксистських гуртків кінця XIX — початку XX ст., участь українських робітників у революційному русі 1905 року, очоленому російським пролетаріатом, — все це свідчення того, що кращі сини й дочки українського народу йшли руна в руку з кращими людьми Росії.

Першим народом, який пішов слідом за російським пролетаріатом по шляху Жовтневої революції, був народ український — українські робітники та селяни. В огнях і бурях громадянської війни, в запеклій боротьбі з інтервентами і внутрішніми ворогами, з буржуазно-націоналі-

стичними Центральною радою⁵² і «гетьманським» маріонетковим урядом⁵³, із зрадниками типу Грушевського⁵⁴, Винниченка⁵⁵, Петлюри⁵⁶, завоював український народ під мудрим проводом Комуністичної партії свободу і створив свою могутню суверенну державу, невід'ємну частину Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Возз'єднання всіх українських земель в єдиній Радянській Українській Республіці могло відбутися тільки завдяки незламній дружбі народів Радянського Союзу, тільки завдяки гарячій підтримці народу-брата — російського народу, тільки завдяки керівництву Комуністичної партії.

Наша дружба простирає своє проміння за рубежі Вітчизни. Трудівникам країн народної демократії, всім чесним людям на землі вона розкриває своє серце в загальній боротьбі за мир у всьому світі.

Рівна серед рівних, з погум'яною любов'ю до першої серед рівних — Радянської Росії — йде Радянська Україна своїм славним шляхом — шляхом творчого труда і радісного братерства, шляхом, який веде до комунізму.

З ВЕЛИКИМ РОСІЙСЬКИМ НАРОДОМ

Світло невмирущої дружби, як той Шевченків «світ ясний, певечірній»¹, осяває з давніх-давен російський і український народи. На ратному полі і на трудовому лаву, в боротьбі проти всіх і всіляких нападників і гнобителів — завжди йшли опліч ці народи-брати. Опліч ідуть вони і в наші дні, в дні священної боротьби за мир в усьому світі, в дні великих новобудов, у дні печуваного розквіту радянської культури. Опліч прийдуть вони — разом з іншими народами-братами — до сонячних берегів комунізму.

Дружба — безмежна, як море. Дружба, товариство, єдність, одностайність — це ж основна тема непогасного «Тараса Бульби» Гоголя, сина української землі, великого російського письменника, якого так привітав, якому підказав сюжети найвидатніших його творів наш учитель, наш незмінний сучасник — Пушкін і який, у свою чергу, дав глибоко проникливу оцінку пушкінської творчості, зразок трепетно мудрого відгуку генія на голос генія. А перед ними обома, перед Пушкіним і Гоголем, клонив своє безсмертне чоло Шевченко, яким по праву пишаються культури українська і російська, народи український і російський.

Народи-брати... Брати в дні грози, в темні ночі, в спільній боротьбі проти визиску й гніту, в спільному опорі проти іноземних нападників, — в спільному, разом з іншими народами-друзями, непереможному Жовтневому поході, що дав людям нашої землі нове життя, пове щастя, розкрив неозорі обрії комунізму — і дає людям усієї земної кулі високий приклад, за яким вони — так буде! — підуть.

Дні весни 1954 року в Києві — святкування возз'єднання України з Росією, — їх ніхто й ніколи не забуде. Їх не можна забути, як слів матері. Їх не можна забути,

як запаху рідної землі, їх не можна забути, як сонячного світла.

Я був на вечорах російської літератури й російського мистецтва, на виставах Великого театру², я бачив, як паляють очі в молодих і у старих при дорогих звуках російського слова, російської пісні, російської музики, я чув грім оплесків, схожий на сплески тисяч голубиних крил. І я думав: з нами в ці дні Богдан Хмельницький, що втілює народну волю — бути разом з великим російським народом — і довів до кінця велике діло возз'єднання; з нами разом благородний Богун, прямодушний Кривоніс, безстрашний Нечай — соратники Богданові; з нами разом Рилєєв і Пестель³, Герцен і Огарьов⁴; з нами разом Щепкін і Соленик, Шевченко і Чернишевський; з нами разом безсмертний Пушкін і всеосяжний Франко; з нами разом Чехов і Короленко, Горький і Коцюбинський...

Я думав: велетенська тінь Маяковського витає серед російських поетів, що з такою теплотою, з такою сердечністю зверталися не тільки до своїх конкретних слухачів, а й до всього українського народу... Уявляв я, як обіймав наш Петро Ілліч Чайковський нашого Миколу Віталійовича Лисенка, прослухавши героїчну музику «Тараса Бульби»; як посилав Лев Толстой свого сина до Марії Заньковецької попросити на пам'ять хустину, в якій грає вона Наймичку; як той же Чайковський дарував великій артистці вінок з написом — «Безсмертній від смертного», — а була то відповідь на вінок Чайковському від українських артистів, від тої ж Заньковецької з написом — «Безсмертному від смертних»...

Я уявляв, як читав Шевченка у Мануйлівці Максим Горький⁵. І думав я про великого з великих — Володимира Ілліча Леніна, творця Комуністичної партії, що дала нам наше щастя, наше життя, нашу незламну дружбу народів...

В глибочінь віків сягає історія російського народу — народу, що має спільну з українським та білоруським народами колицку — Київську Русь, історія народу, що навколо невеликого, оточеного дрімучими борами і лісами міста, Москви, створив і загартував могутню Російську державу.

Російський народ — це народ, що протягом усього свого життя в найтяжчих умовах царського, панського, капіталістичного гніту, під неодноразовими ударами іноземних загарбників проявив падавичайну стійкість духу, ви-

соке почуття своєї гідності, незламний патріотизм. Безсмертним прикладом цього патріотизму може бути незрівнянно велична епопея боротьби з наполеонівською навалюю,— епопея, яка надихнула Льву Толстому найвеличніший у світі і найсвоєрідніший історичний роман — «Війну і мир».

Під кригою самодержавства виросло із надр російського народу таке чудо, як Михайло Ломоносов⁶. Це він, «архангельський мужик», досяг силою свого генія таких наукових верховин, яких дісталися тільки через багато років і десятиріч препрославлені західноєвропейські вчені. Це він, син убогого рибака, котрому дано було, за словом Пушкіна, «уми уловлять»⁷, провадив безпастанну боротьбу з іноземними загарбниками науки, він з прекрасною гордістю заявляв, що університет можна відставити від нього, а не його від університету!

Під кригою самодержавства породив російський народ друге чудо, «России первую любовь»⁸ — Олександра Пушкіна. Дворянин з походження, піднісся Пушкін могутнім помахом крил над своїм класом і над своїм часом, став воістину народним поетом: недарма ж написав він віщі слова, що до його пам'ятника не заросте народна тропа. Його висловлювання про тогочасну «вільну» Америку звучать, ніби написані сьогодні, і показують, у яку далечинь сягало його орлине око. А на прапорі своєму замолоду начертав він слово вільність,— і безсоромний наклеп зводили на великого поета ті, хто занебняв, ніби він будь-коли той прапор зрадив.

Вільність... Жадоба вільності завжди жила в серцях битого панськими канчуками, зневажаного і мученого російського народу. Ця жадоба породжувала такі спалахи народного гніву, як повстання під проводом Болотникова, Разіна, Пугачова. І ніколи не забудемо ми, що в рядах пугачовських повстанців були й повстанці-байкири на чолі з воїном та поетом Салаватом Юлаєвим⁹, що під стягами Степана Разіна билися українські селяни й козакі-нетяги. До російського народу як народу-проводиря справіку тягнулися інші народи,— і вікопомна Переяславська рада була виявом волі українського народу поєднатися навіки з братнім народом російським. Недарма ж відзначають історики, що на раді тій старшина й духовенство присягали неохоче...

«Першими російськими благовістителами свободи» називав Шевченко декабристів¹⁰. І хоч були декабристи

дворянськими революціонерами, страшенно далекими,— за висловом В. І. Леніна,— від народу¹¹, але з щирим серцем і безтрепетною рукою засвітили вони факел боротьби з самодержавством, запалили ту іскру, з якої розгорілося полум'я революції. На подвиг декабристів безстрашним словом озвався в своєму посланні в Сибір Пушкін, потрясаючи поему присвятив героїзмові дружини декабристів — російських жінок — Некрасов¹², про боротьбу, муки і страти декабристів написав Шевченко свою поему «Неофіти». Той момент, коли Шевченко, повернувшись із заслання, читав своєму другові, найбільшому російському акторові Щепкіну «Неофітів», я вважаю одною з найзнаменніших і найзворушливіших сторінок в історії дружби російського та українського народів. І є ще другий момент, який відзначено в «Щоденнику» Шевченка і на який я хотів би звернути увагу наших художників: Шевченко і Щепкін милуються Кремлем — серцем Москви, серцем Росії...

Бєлінський, Герцен, Чернишевський, Добролюбов... Це імена, які навіки ввійшли в народну пам'ять. Вони піби знаменують сходи, якими йшла вперед і вгору революційно-демократична думка Росії. Сходи ці в кінці ХІХ століття увінчуються велетенською постаттю В. І. Леніна, творця Комуністичної партії, під проводом якої вийшов на арену переможної боротьби новий клас, клас-гегемон, робітничий клас, що повів за собою пригнічене селянство, повів усі народи царської Росії в останній рішучий бій — і привів до повалення царизму, поміщицького й капіталістичного гніту, до скасування всякого гноблення людини людиною, всякої соціальної і національної несправедливості, привів до створення сім'ї великої, вільної, нової — незламного і нерозривного Радянського Союзу. Першими вирушили на штурм самодержавства, за торжество комуністичних ідей російські робітники.

Це пам'ятатиме довіку все людство. Але ми з гордістю згадуємо, що вслід їм виступили українські трудящі. Під сонцем Жовтня розцвіли повним цвітом наша дружба, наше братерство, наша єдність, що перемогами осявали нас і на бойовому полі, і на ниві мирного труда. І славу славному співає вільний український народ народові російському за те, що завжди в найтяжчі хвилини життя подавав йому гарячу руку допомоги його старший, великий і великодушний брат.

Фальсифікатори історії довго ховали від людських очей діла великих синів російського народу — геніальних учених, чії відкриття іноді на десятки років випереджували відкриття західноєвропейських учених, хоробрих російських мореплавців, відкривателів нових земель, шукачів нових шляхів у боротьбі з природою. Царські блюдолези намагалися паралізувати чи звести нанівець роботу таких геніальних умів, як Ползунов¹³, Попов¹⁴, Мічурін¹⁵. Тупі, улесливі, лицемірні представники офіційної «науки» доводили, ніби в Росії нема самостійної філософської мислі. І це говорилося про країну, яка породила Радищева, Герцена, Белінського, Чернишевського, Добролюбова, Писарєва¹⁶, Плеханова¹⁷, яка дала світові найбільшого серед великих — Володимира Ілліча Леніна!

Але навіть за часів чорної реакції не можна було погасити полум'я правди, що палало в трудах Сеченова, Павлова, Менделєєва¹⁸, Тімірязєва¹⁹, і імена цих і інших геніальних учених супроти волі царських сатрапів стали гордістю світової науки, а ідеї Леніна, втілені в життя Комуністичною партією, стали непогасним світочем для всього людства.

«І неситий не виоре на дні моря поля...»²⁰. Не можна затулити уста народові. Російський народ співав. І хай порівнював його пісню Некрасов із стогопом, але був у тому стогоні могутній заклик до боротьби, була непохитна віра в краще майбутнє. Та й не тільки стогнав народ, інколи виривалася з його грудей така одчайдушно весела, така безстрашно визивна пісня, що здавалося, от-от розпадутся від її звуків ланцюги, поваляться стіни тюрем, упадуть трони...

На ґрунті прекрасної російської пісні виросла російська музика, музика Глянки, Даргомижського²¹, Балакірева²², Римського-Корсакова²³, Мусоргського²⁴, Чайковського... І як не згадати, що саме Римський-Корсаков був учителем нашого Лисенка, а Чайковський — його другом.

Я був би схожий на людину, що вбогим черпаком хоче вичерпати море, коли б у невеликій статті намагався показати всю велич досягнень російського народу, коли б захотів хоч коротко схарактеризувати російське образотворче мистецтво дожовтневого часу — мистецтво Кіпрєвського²⁵, Тропініна²⁶, Сильвестра Щєдріна²⁷, Брюллова²⁸, Венеціанова²⁹, Сурикова³⁰, Васнецова³¹, Рєдіна, Крамського³², Маковського³³, Серова³⁴, Левітана³⁵, Саврасова³⁶, Полєнова³⁷ і багатьох, багатьох інших. І наші укра-

їнські художники — Мурашко³⁸, Васильківський³⁹, Пимошенко⁴⁰ та інші — повсякчас були в найтісніших дружніх стосунках з російськими своїми товаришами, в першу чергу з великим Рєпіним. В діяльності художників-передвижників, що мала багато спільного з діяльністю композиторів-«кучкистів», брали наші художники активну участь. А ми знаємо, що і передвижники, і «могутня кучка»⁴¹ войовниче боролися, маючи такого глашатая, як Стасов⁴², за життєву правду, за реалізм, за демократизм у мистецтві — супроти різних естетських течій, що йшли з буржуазного Заходу...

Так само й український дожовтневий народний театр, театр Кропивницького, Зап'яковецької, Садовського, Саксаганського, ріс і розвивався під безпосереднім впливом російського реалістичного театру, театру Щепкіна і Прова Садовського⁴³, театру Давидова⁴⁴, Варламова⁴⁵, Савіної⁴⁶, Ермолової⁴⁷, Южипа⁴⁸, Правдіна⁴⁹, Станіславського, Немировича-Данченка⁵⁰, Качалова⁵¹, Москвіна⁵². І російський театр по праву посів перше місце в світі.

Російська література ХІХ століття, література Гриб'єдова, Крилова⁵³, Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Толстого, Достоевського⁵⁴, Гоголя, Щєдріна, Тургєнєва, Гончарова⁵⁵, Островського, по праву посіла перше місце в світовій літературі. Нею захоплювався Меріме⁵⁶, котрий при самому Вікторові Гюго⁵⁷ пасмілився сказати, що Пушкін — найбільший тогочасний поет, захоплювалися Жорж Занд⁵⁸, Флобер⁵⁹, Мопассан⁶⁰. Чеський поет-класик Ян Нєруда⁶¹ заявив, що російський роман — найкращий у світі. Перефразовуючи відомі слова Тургєнєва про російську мову, можна сказати про класичну російську літературу: не можна вірити, щоб таку літературу не дано було великому народові!

Чєхов приніс у російську літературу нові лінії, нові тони, і тихє його слово прогрімїло на весь світ. Максим Горький був втіленням живого зв'язку між російською класичною літературою і літературою соціалістичного реалізму, основоположником якої ми справедливо і називаємо його. Загримів бунтарський гомос Володимир Маяковського, в боротьбі і в огні народилася радянська російська література.

Чи ж треба казати, чи слід комусь доводити, що розвиток української науки, української літератури, українського мистецтва — при незаперечній їх самобутності — завжди йшов під благотворним і життєдайним впливом

російської науки, російської літератури, російського мистецтва? Чи потрібно нагадувати, чим була всеосяжна передова російська культура для Шевченка, Лисенка, Франка, Коцюбинського, Панаса Мирного, Лесі Українки, Стефаника, Тобілевича, Леонтовича? Чи можна назвати хоч одного чесного, відданого народові культурного діяча українського за дожовтневих часів, який не відчував би на своєму чолі теплого дотику російського народного генія?

У нашу добу, коли на повен цвіт розцвіла дружба вільних народів, українсько-російські культурні зв'язки незмірно зміцнилися, як зміцнилися і зв'язки між усіма народами багатонаціонального і єдиного Радянського Союзу.

Павла Тичину⁶² на щасливу його путь благословив друг Коцюбинського Максим Горький; Микола Бажан⁶³ зріс під благодійним бурхливим подихом Володимира Маяковського — поета, який сказав про українську мову: «*Эта мова величава и проста*»⁶⁴, чим і підкреслив взаємну пошану та любов російського і українського народів. Творче засвоєння класичної російської спадщини і кращих зразків радянської російської літератури бачимо ми й у Корнійчука⁶⁵, і у Кочерги⁶⁶, і у Сосюри⁶⁷, і у Малишка⁶⁸, і у Яновського⁶⁹, і у Гончара⁷⁰, і у Стельмаха⁷¹ — та, власне кажучи, у всіх старших, підстарших і молодших моїх сучасників.

Я виріс в оточенні, де з безмежним шітетом промовлялися імена Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Некрасова, Толстого, Тургенєва, Короленка, Щедрина. Коли я називаю своїми літературними вчителями Шевченка, Пушкіна і Міцкевича, то не для того, щоб похвалитися, а для ствердження факту. Пушкінська ясність, пушкінська простота завжди непереможно вабили мене, — навіть тоді, коли я підпадав під впливи, скажімо, французьких чи російських символістів. Саме Пушкін у першу чергу й допоміг мені, — я в цьому певен, — ці впливи перебороти. Наповненість думкою — одна з найхарактерніших рис творчості автора «*Онегіна*», саме за це особливо любили його минулі покоління, любить покоління сучасне, любитимуть покоління прийдущі.

Зовсім-таки недавно я по-новому відкрив для себе такого велетня світової поезії, як Лермонтов, котрим захоплювався ще на шкільній лаві.

Титанічною силою свого генія мене, ще юнака, потряс

Лев Толстой, а Чехов здавна увійшов у моє серце як міцна й незгасна любов.

Велика російська радянська література, при джерелах якої стоять Максим Горький і Володимир Маяковський,— хіба не живе вопа в свідомості всіх нас, українських радянських письменників, як своя, рідна, як література, без якої не можна жити? Ми вже сьогодні кажемо, що кращі твори О. Толстого⁷², М. Шолохова⁷³ і О. Фадєєва⁷⁴ ввійшли в золоту скарбницю світової літератури. Книжки сучасних російських поетів, прозаїків, драматургів ми з особливою любов'ю читаємо і перечитуємо. Імена багатьох із авторів цих книжок відомі не тільки по всьому Радянському Союзі, а й далеко за його межами. Нема потреби перераховувати ці імена. А з якою жадобою накидаємось ми на свіжі номери російських журналів, на нові твори, підписані ще не відомими іменами, з якою радістю спостерігаємо все ширший і ширший розлив російського літературного моря, все даліше й даліше його поглиблення!

Радянська література — найпередовіша література на землі. Вона несе світові найвищі ідеї, які будь-коли знало людство,— ідеї комунізму. На прапорі її написано: «Мир у всьому світі! Нехай живе дружба трудящих усього світу!»

І на чолі прекрасної, як весна, радянської літератури стоїть велика література великого російського народу.

1954 р.

НЕРУШИМОЕ БРАТСТВО

(К 300-летию воссоединения Украины с Россией)

Дружба народов, о которой на протяжении веков мечтали лучшие умы человечества, к которой стихийно стремились, вопреки политике своих правительств, широкие массы трудящихся, достигла полного развития только в наше, советское время. Эта дружба, показывающая высокий пример всем народам мира, проявляется в повседневном единении, в братской взаимопомощи и на трудовой пиле и на ратном поле. Дружба эта, родившаяся и закалявшаяся в огне Великой Октябрьской социалистической революции, окрепшая в боях с контрреволюционными бандами и иноземными захватчиками, в борьбе с националистами всех мастей, была одной из основных сил, благодаря которым многонациональный советский народ, ведомый Коммунистической партией и родным Советским правительством, вдохновляемый великими идеями марксизма-ленинизма, разбил хищные фашистские полчища в дни Великой Отечественной войны. Дружба эта — одна из основ полной победы социализма в нашей стране, один из залогов грядущей победы коммунизма. Братская дружба и взаимопомощь великой семьи русских, украинцев, белорусов, грузин, армян, азербайджанцев, литовцев, латвийцев, эстонцев, таджиков, узбеков, казахов — всех народов Советского Союза — является вдохновляющим примером для трудящихся стран народной демократии, рабочих, крестьян, трудовой интеллигенции Китая, для всех честных людей на земле.

Один из блистательных примеров этой дружбы — узы братства, соединяющие русскую и украинскую литературы. Дружба народов расцвела полным цветом только в нашу эпоху. Но корни ее уходят в глубь веков.

Три восточных славянских народа — русский, украинский и белорусский — сыны одной матери. Общая у них колыбель — древняя Киевская Русь, из одного истока те-

гут их богатые, развившиеся и отделившиеся друг от друга, приобретшие черты неповторимой самобытности и взаимнообогащающиеся языки. «Слово о полку Игореве» — вдохновенная патристическая песнь о единении народных сил, прозвучавшая на заре общей нашей истории, — составляет законную гордость и русских, и украинцев, и белорусов. На протяжении XIX века и в нашу эпоху «Слово» переводили и переводят на родные языки, вдохновляются им и русские, и украинские, и белорусские поэты и ученые.

Борьба против иноземных захватчиков и против «своих» угнетателей, которую вели в прошлом наши народы, нашла мощное выражение в их поэзии. Народы наши бывали насильственно разобщены, но никогда, ни при каких обстоятельствах не теряли они сознания своей духовной общности, своего морального единства, своего культурного родства. Знаменитая Переяславская рада была ничем иным как волеизъявлением украинского народа и осуществлением воли его к воссоединению с единокровным русским народом.

Было бы неправильно думать, что русско-украинские политические, экономические и литературные связи были установлены только с воссоединением Украины с Россией.

Два братских народа, близких и языком, и местом проживания, и характером, и историей, связанные своими великими традициями, имели уже до Переяславской рады славную историю глубокой дружбы, проверенной и окрепшей в общей борьбе против иностранных захватчиков.

Великое историческое событие — воссоединение Украины с Россией — содействовало укреплению и расширению дружественных связей, углублению благотворного влияния передовой русской культуры на развитие культуры украинского народа, усилению обмена духовными богатствами. Украинский народ, связав навеки свою судьбу с русским народом, в котором он всегда видел своего надежного защитника и союзника, тем самым спас себя и сохранил как нацию.

Постоянное тяготение украинского народа к Москве, стремление жить в единой семье с русскими братьями подтверждают многочисленные факты истории, предшествовавшие событиям периода народно-освободительной войны на Украине 1648—1654 годов, а также произведения украинской литературы и искусства.

Лучшие люди Украины ехали в Москву изучать достижения передовой русской культуры и науки. В освободительной борьбе украинского народа огромную помощь всегда оказывал русский народ. Трудящиеся Украины понимали, что спасение украинского народа — в объединении с Россией, с русским народом.

Не случайно тема воссоединения, народно-освободительной войны на Украине под водительством Богдана Хмельницкого, которая завершилась всенародной радой в Переяславе, заняла такое большое место в русской и украинской литературе. В литературных произведениях, посвященных эпохе Хмельницкого, подчеркивается огромное прогрессивное значение воссоединения.

В число ранних литературных памятников, посвященных народно-освободительной войне и раскрывающих историческое значение Переяславской рады, напомним диалог «Разговор Великороссии с Малороссией». Автор, имени которого мы не знаем, дает положительную оценку деятельности Богдана Хмельницкого как друга русского народа и осуждает политику изменника Мазепы. В ответ на упрек об измене Мазепы «Малороссия» отвечает, что украинский народ резко порицает его действия.

В словесном творчестве самого украинского народа, вопреки утверждениям националистов, дается резко отрицательная характеристика Мазепы, имя которого неизменно сопровождается эпитетом «проклятый».

Известный деятель русской и украинской литературы начала XVIII столетия Феофан Прокопович¹ в стихотворении, посвященном Полтавской битве, воспекает славу русского и украинского оружия, показывая Петра Великого как выразителя интересов двух братских народов «обеих стран».

Творчество передовых русских писателей XVIII столетия, в частности Радищева, имело большое влияние на дальнейшее развитие реалистического направления в украинской литературе.

Поэт-декабрист К. Рылеев, много внимания уделивший украинской тематике, в последний год жизни работал над произведением, посвященным знаменательным событиям на Украине периода народно-освободительной войны, свершаемым под руководством Богдана Хмельницкого. О том, что Рылеев мечтал написать трагедию «Богдан Хмельницкий» и с этой целью намеревался объехать «разные места Малороссии»², где действовал сей гетман,

чтобы дать историческую правдоподобность своему сочинению», свидетельствует Федор Глинка, являющийся, кстати, автором книги «Зиновий Богдан Хмельницкий».

В найденном отрывке поэмы Рылеев поднимает очень важные вопросы о борьбе украинского населения против захватнических планов Ватикана на Востоке, о реакционной сути унии.

Поэт говорит о глубокой ненависти к врагам Украины и о готовности стать на борьбу с иностранными захватчиками. «Мы терпим, как быки, но как быки же, расвирепеть против врагов мы можем», — говорит у него украинский крестьянин Свирид.

Здесь хочется вспомнить один малоизвестный факт — общение русского поэта-декабриста с украинским поэтом, стоящим у истоков новой украинской литературы, — И. П. Котляревским. Как установлено, Котляревский был принят в почетные члены «Вольного общества любителей российской словесности», бывшего своего рода центром декабристского литературного движения. На заседании общества прочитаны были «Смерть Ермака» Рылеева и отрывок из пятой части «Энеиды» Котляревского на украинском языке.

Пушкин проявил большой интерес к произведениям Рылеева на украинские темы, как и вообще к Украине, ее прошлому, ее народной поэзии. Общеизвестно, с каким основанием изучал он фольклорные записи Максимовича. Продолжая установившуюся в русской литературе традицию, создал он свою бессмертную «Полтаву».

Большое внимание насущным вопросам политической и литературной жизни на Украине, ее прошлому и настоящему уделяет в своем творчестве один из первых представителей революционно-демократического течения в русской литературе, великий критик и великий гражданин В. Г. Белинский. Обращаясь к славному прошлому украинского народа и, в частности, к оценке роли Богдана Хмельницкого в деле укрепления дружеских связей между Украиной и Россией, он писал: «Герой и великий человек в полном смысле этого слова³. Много в истории Малороссии характеров сильных и могучих, но один только Богдан Хмельницкий был вместе с тем и государственный ум... он был великий воин и великий политик». Белинский первым сказал дружеское слово об украинских повестях Г. Квитки-Основьяненко⁴. Рассматривая повесть «Маруся», он отметил умение писателя показать Украи-

ну «с ее поэтической жизнью простого народа»⁵, с ее поэтическими обычаями».

Известно, как высоко оценили творчество великого певца Украины Т. Г. Шевченко передовые люди России, особенно представители русской революционной демократии 60-х годов — Чернышевский, Добролюбов, Некрасов, под благотворным влиянием которых он создавал свои гневные строки. Нет сомнения, что если русские революционеры-демократы помогли гениальному украинскому поэту в установлении его мировоззрения, то пламенная муза Шевченко оставила свой след в их творчестве, в их деятельности. Интересная догадка высказана недавно в нашем литературоведении по поводу стихотворения Некрасова на смерть Шевченко. Согласно этой догадке, стихотворение это в известной мере навеяно творчеством украинского поэта, в частности его атеистическими высказываниями.

Как истинные друзья, как братья встретили русские писатели Тараса Шевченко, возвратившегося из долгой и тяжелой десятилетней ссылки. Об этом поэт с чувством глубокой благодарности и волнения записал в свой дневник: «В Москве более всего радовало меня⁶ то, что я встретил в просвещенных москвичах самое теплое радующее лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии».

Ярый украинский националист Пантелеймон Кулиш резко порицал великого поэта за дружеское общение с «чужими» — он имел в виду Чернышевского и его единомышленников — в отход от «своих», под именем которых подразумевал он прежде всего себя. Сойдясь с кружком «Современника»⁷, с Чернышевским, Шевченко резко разорвал отношения с Кулишем и ему подобными.

Большую роль в деле единения двух культур сыграл М. С. Щепкин, прекрасно знавший язык и обычай украинского народа, его страдания и нужды, часто игравший в пьесах И. П. Котляревского «Наталка Полтавка» и «Солдат-чародей». Известный украинский ученый Михаил Максимович говорил, что он является живым свидетелем того, как на протяжении всех двадцати лет в Москве слышно было на театральной сцене прекрасную украинскую речь из уст Щепкина. Великого русского актера, наряду с украинским актером Карлом Солепяком, справедливо считают основоположником украинского реалистического драматического театра. Щепкин был одним из бли-

жайших друзей Шевченко. Всем известно, какую роль в деле выкупа Шевченко из крепостничества сыграли передовые деятели русской культуры с Жуковским⁸ и Брюлловым во главе. Менее, быть может, известен другой факт — горячее участие И. П. Котляревского в освобождении Щепкина от крепостной зависимости.

С благоговением называет украинский народ имя своего земляка — великого русского писателя Н. В. Гоголя, воспевавшего героическое прошлое Украины и братское единение украинского и русского народов. Его творчество имело огромное влияние на развитие реалистического направления в украинской литературе, в частности, на творчество Т. Шевченка, позже — на творчество П. Мирного, И. Франко, С. Васильченко⁹ и других.

Народно-освободительная борьба 1648—1654 годов под руководством Богдана Хмельницкого и последовавшее затем воссоединение русского и украинского народов являются одной из знаменательнейших страниц в истории Украины и России. Поэтому понятен интерес русских, украинских и белорусских писателей к этой эпохе.

Шевченко не раз вспоминал в своих произведениях «гениального бунтовщика», как определил он в своем «Журнале» Богдана Хмельницкого:

Ото церков Богдалова¹⁰.
Там то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився,—

писал поэт в одном из стихотворений.

В сохранившемся отрывке драмы «Никита Гайдай», написанной на русском языке, поэт в уста посланца Хмельницкого вкладывает следующие слова, исполненные веры в народ:

«Славяне, несчастные славяне! Так нещадно и так много пролито храброй вашей крови междуусобными ножами!! Ужели вам вечно суждено быть игралищем иноплеменников? Настанет ли час искупления? Придет ли мудрый вождь из среды вашей погасить пламенный раздора и слить воедино любовь и братством могущественное племя?»

Шевченко призывал продлить славные традиции народно-освободительной войны в борьбе с угнетателями. В поэме «Гайдамаки» он обращался к соотечественникам:

Згадайте Богдана,
Старого гетьмана...

Писатель Евген Гребинка ¹¹ под влиянием «Полтавы» Пушкина, которую он перевел на украинский язык, пишет поэму «Богдан», в которой центральной темой проходит народно-освободительная война на Украине, прославляется нерушимая дружба России и Украины.

В 40-х годах прошлого столетия выступает с пьесой «Зиновий Богдан Хмельницкий или присоединение Малороссии» драматург Николай Иванович Хмельницкий ¹² — один из потомков славного украинского гетмана. Драматург, как и Е. Гребинка, показал Богдана Хмельницкого поборником дружбы украинского и русского народов.

«— Ты думаешь только о Сечи, я думаю о целой Украине, — говорит Б. Хмельницкий одному из выразителей интересов реакционной части казацкой старшины. — Ты ограничиваешься настоящим, я думаю о будущем... Поверь, надежда на союз братства с могучим царством русским — единственное спасение Украины».

Белорусское население горячо поддерживало Богдана Хмельницкого, как прежде поддерживало оно Северина Наливайко. Эти события отображены в литературе. В частности, в пьесе В. Дунина-Марцинкевича ¹³ «Залеты» герои с любовью вспоминают времена героических походов Б. Хмельницкого. Тема дружбы, тема героического прошлого нашла свое почетное место в творчестве Я. Купалы, Я. Коласа и других лучших представителей белорусской литературы. Следует отметить, что Купала и Колас не раз называли своими учителями Пушкина, Некрасова, Шевченко.

Передовые деятели русской культуры всегда ратовали за тесную дружбу с культурой украинской, с украинским народом. «У нас нет причин разъединения с малорусским народом» ¹⁴, — писал Н. Добролюбов. «Почему нам не жить с Украиной как равные с равными» ¹⁵, — говорил А. Герцен. «Соединившись навеки с единокровною ей Россией, Малороссия отворила к себе дверь цивилизации ¹⁶, просвещению, искусству, науке. Вместе с Россией перед ней теперь великое будущее», — заявлял В. Белинский.

Лучшие представители передовой русской мысли, выразители настроений народных масс совместно с передовыми деятелями Украины рука об руку боролись против политики русского самодержавия, политики, которую проводили русские и украинские помещики и их лакеи — великодержавные шовинисты и украинские буржуазные

националисты. В этой совместной борьбе развивалась и укреплялась дружба двух великих братских народов, их литератур.

Произведения Пушкина и Лермонтова, Гоголя и Некрасова, Белинского и Герцена, Чернышевского и Добролюбова, Салтыкова-Щедрина, Островского, Толстого сыграли огромную роль в развитии и укреплении критического реализма в украинской литературе, представителями которого были Марко Вовчок, Панас Мирный, Манжура¹⁷, Грабовский, Карпенко-Карый и другие.

Иван Франко, с гордостью называвший себя «русифилом», сказал о русской литературе такие замечательные слова: «Если произведения литератур европейских нам нравились, волновали наш эстетический вкус и нашу фантазию, то произведения русских учили нас¹⁸, разрушали наши сомнения, пробуждали в нас человека, пробуждали любовь к бедным и обиженным».

Под влиянием освободительных и гуманистических идей М. Горького, его многогранного творчества формировалось мировоззрение и художественное мастерство лучших представителей украинской революционно-демократической литературы: И. Франко, Л. Украинки, П. Грабовского, М. Коцюбинского, В. Стефаника, М. Черемшины¹⁹.

М. Горький способствовал проникновению в украинскую литературу социалистической идеологии. Огромную работу провел он по воспитанию и обучению литературных кадров на Украине.

Горький хорошо знал многих украинских писателей, читал в оригинале и в переводах их произведения, а с М. Коцюбинским был связан душевной личной дружбой. Горький привлек к участию в журнале «Жизнь»²⁰ и в сборниках «Знание»²¹ Ивана Франко, Лесю Украинку, Василия Стефаника. Известен его восторженный отзыв о творчестве последнего. Стефаник, в свою очередь, увлекался творчеством Горького и жадно искал личной встречи с ним.

Несомненна идейная и тематическая связь таких произведений Коцюбинского, как «Fata morgana» и «Persona grata», с повестью Горького «Мать» и рассказом «Жизнь ненужного человека». Очень близки по сюжету рассказ Коцюбинского «Лошади не виноваты» и одна из «Русских сказок» Горького. Горький по поводу своих отношений с

Коцюбинским писал: «Если говорить о «влиянии» — оно, вероятно, было взаимным»²².

Алексей Максимович проделал неоценимую работу в деле популяризации лучших произведений украинской литературы, а также в разгроме буржуазных националистов, которые призывали «бежать от Москвы» и ориентироваться на «психологическую Европу».

Никакие силы не могли и не могут поколебать основы нерушимой дружбы наших народов. Украинский народ знает, что без единства с русскими братьями Украина никогда не была бы свободной. Только при «едином действии пролетариев великорусских и украинских свободная Украина возможна»²³, без такого единства о ней не может быть и речи», — завещал великий Ленин, и эти мудрые слова украинский народ запомнил навсегда.

Великая Октябрьская социалистическая революция принесла освобождение всем народам России, в том числе и освобождение украинскому народу. Социалистические нации по праву гордятся своей подлинно народной советской литературой.

Русский народ протянул украинскому народу братскую руку помощи в борьбе против национальной буржуазии и ипоземных интервентов, Коммунистическая партия придавала огромное значение советскому строительству на Украине, развитию украинской культуры и литературы. В 1949 году ЦК партии принимает историческую резолюцию, составленную В. И. Лениным, в которой был намечен путь к расцвету украинского искусства, языка, литературы.

В то время, когда отъявленные враги советского народа стремились подорвать дружбу, расколоть содружество социалистических наций, писатели Советской Украины ориентировались на великую русскую литературу, учились у лучших ее мастеров, в первую очередь у М. Горького и В. Маяковского.

Идея дружбы народов не может не сочетаться с неустанной борьбой против всех и всяческих проявлений буржуазного национализма. Националисты на Украине разгромлены. Однако еще встречаются — все реже и реже — в нашей литературе рецидивы национализма. Продолжают свою гнусную работу за рубежами нашей Родины враги народа, наемники империализма. Мы обязаны искоренять беспощадно все буржуазные пережитки в сознании, все остатки национализма в нашей литературе.

Дружба народов, которая пламенеет в наших сердцах, которая вдохновляет в труде, в борьбе за мир во всем мире, — неиссякаемый источник радости и творческого счастья. Триста лет назад русский народ подавал руку народу украинскому, поднявшему меч справедливой войны против шляхетской королевской Польши. Но не был этот меч поднят против польского народа, также угнетенного магнатами, шляхтой, королевской властью. Богдан Хмельницкий, понимая это, говорил, что в борьбе его и его войск против польского панства поможет ему польская «чернь», то есть крестьяне, ремесленники, городская беднота. Он вел переговоры о совместных действиях с предводителем восставшего крестьянства Косткой Наперским. Переговоры эти оборвались со смертью Наперского. В наши дни, когда «на руинах самовластья» выросла новая, демократическая Польша, русский и украинский народы раскрывают дружеские объятия народу польскому, народу Коперника²⁴ и Шопена²⁵, Мицкевича и Ярослава Домбровского²⁶, народу, строящему в своей стране социализм.

Советские русские писатели провели большую работу по осуществлению переводов украинских классиков и современных писателей. Только через великий могучий русский язык украинская литература смогла выйти на всесоюзную трибуну, выйти за пределы нашей Родины. Русские читатели получили в переводах произведения И. Котляревского, Т. Шевченко, П. Мирного, Л. Украинки, И. Тобилевича, М. Вовчок, М. Коцюбинского, П. Грабовского, И. Франко, В. Стефаника, А. Тесленко²⁷, А. Свидицкого²⁸ и других.

С беспредельной любовью украинские писатели работали и работают над переводами произведений русской классической и советской литературы. Заканчивается шестнадцатитомное издание произведений М. Горького и четырехтомное А. Пушкина, вышли в переводе на украинский язык произведения А. Радищева, Н. Некрасова, И. Крылова, Н. Чернышевского, В. Белинского, Л. Толстого. Эта огромная работа служит благородному делу укрепления дружбы наших народов, углублению культурных и литературных связей.

Трудно назвать другого русского поэта после Пушкина и Некрасова, который бы оказал такое влияние на развитие украинской поэзии, как Маяковский.

Если в ряде произведений Бажана, таких, как большое философское стихотворение «Смерть Гамлета» или же

посвященная С. М. Кирову трилогия «Бессмертные», в некоторых стихотворениях П. Тычины, в частности в его сатирических инвективах, можно видеть следы непосредственного воздействия Маяковского в области формы, то нельзя, пожалуй, назвать ни одного украинского советского поэта, на котором не сказалось бы влияние Маяковского как поэта-трибуна, поэта-революционера, поэта-борца. Например, «За синим морем» Андрея Малышка, безусловно, перекликается со стихотворениями о Западе, об Америке Маяковского.

Нельзя, с другой стороны, не признать, что поэтическое наследие Шевченко, Франко, Леси Украинки оставило заметные следы в творчестве таких русских советских поэтов, как Э. Багрицкий²⁹, М. Исаковский³⁰, Н. Ушаков³¹, М. Алигер³² и других.

В. Маяковский всегда с любовью говорил об украинской литературе и радовался ее успехам. С глубоким уважением говорит он в стихотворении «Долг Украине» о культуре, языке, о революционных традициях украинского народа.

Творчество М. Горького и В. Маяковского имело огромное значение в становлении социалистического реализма в украинской литературе. Многими своими достижениями украинская литература обязана этим двум великим писателям, которые своим творчеством способствовали расширению и углублению русско-украинских литературных связей, укреплению дружбы между народами.

Продолжая лучшие традиции классической литературы, традиции М. Горького и В. Маяковского, русские и украинские советские писатели успешно разрабатывают тему благородной дружбы братских народов Советского Союза, с марксистско-ленинских позиций освещают их героическое прошлое и настоящее.

Дружба двух великих народов восточного славянства отражена — в той или иной мере — в произведениях А. Серафимовича³³, К. Тренева³⁴, А. Толстого, М. Шолохова, А. Фадеева, С. Злобина³⁵, Б. Горбатова³⁶, Ю. Яновского («Киевские рассказы»), О. Гончара, М. Стельмаха («Большая родня»), Ю. Смолича³⁷ («Рассвет над морем»), в стихах П. Тычины, Н. Асеева³⁸, А. Прокофьева³⁹, С. Васильева⁴⁰, В. Сосюры, А. Малышко, М. Нагнибеды⁴¹, Л. Первомайского⁴² и других. Особо следует от-

метить произведения, прямо относящиеся к празднуемой нами дате, — драму А. Корнейчука «Богдан Хмельницкий», одноименную оперу К. Данькевича⁴³ (текст В. Василевской⁴⁴ и А. Корнейчука), романы П. Панча⁴⁵ — «Клокотала Украина» и Н. Рыбака⁴⁶ — «Переяславская рада», драму Л. Дмитерко⁴⁷ «Навеки вместе», цикл стихов М. Бажана «У Сласской башни».

Пламенный борец за дружбу с русским народом, последовательный пропагандист его культуры и литературы, Ярослав Галаш⁴⁸, трагически погибший от рук украинских националистов, наемников Ватикана, говорил: «Москва — единственный город в истории нашей планеты, к которому нельзя относиться безразлично...⁴⁹ Человечество раскололось на два лагеря: на тех, кто любит Москву, и тех, кто ненавидит ее. Нейтральных нет».

Многонациональная советская литература в широких эпических полотнах, во взволнованных стихах и поэмах, в полных высокого пафоса драмах отображает совместную борьбу двух братских народов против угнетателей, чужеземных завоевателей, посягавших на русские и украинские земли. Этим самым художники слова убедительно разоблачают реакционную сущность буржуазно-националистических извращений в оценке исторического значения воссоединения Украины с Россией.

Украинский народ смог осуществить свое национальное возрождение, воссоединив все украинские земли в едином Украинском советском социалистическом государстве, только благодаря мудрой ленинской национальной политике, в результате всемирно-исторических побед всех народов нашего Отечества, благодаря великодушной помощи русского народа и всех народов СССР.

Это историческое событие помогло войти в советскую литературу западноукраинским писателям: Кобылянской⁵⁰, Тудору⁵¹, Галану, Гаврилюку⁵², Козланюку⁵³, а также писателям Закарпатья.

Русский и украинский братские народы, добившись огромных успехов в деле экономического и культурного строительства, уверенно идут вместе со всеми народами нашей социалистической Отчизны под испытанным водительством родной Коммунистической партии вперед по пути к коммунизму.

300-летие воссоединения Украины с Россией — великое торжество, большой всенародный праздник всех трудящихся Советского Союза, сплоченных в единой, дружной

сім'ю. Пусть вечно живет и здравствует эта великая дружба!

Слава народу, що йде у віках
Велеття сміливим кроком!
Першим він став у радянських полках
З прапором волі високим.

Здавна братерство нас мудре вело
Бі далеч незламним походом.
Лесіпа слово навіки злило
Нас із російським народом.

Пушкін і Горький — Шевченка брати,
Мова їх — море безкрає..
Путь до ясної, як сонце, мети,
Рідна Москва осяває.

Славен народ, що народи з'єднав
У неохватну родину!
Завжди він руку свою простягав
Нам у бурхливі години.

В небі надхмарнім, у недрах землі
Животворить його сила;
В честь його піднято мудро в Кремлі
Тост, що земля підхопила.

Хай же росте його велич і шир,
Пиви шумують, як води..
В праці па щастя і в битвах за мир
Слався, російський народе!

ЦВЕТЕТ СОВЕТСКАЯ УКРАИНА

Все помнят великолепное описание украинских степей в «Тарасе Бульбе» Гоголя. Если обратиться к свидетельствам современников той эпохи, с которой писал Гоголь, к летописцам казацких войн, к запискам иностранцев, путешествовавших в XVI—XVII веках по Украине, да, наконец, к такой безупречно правдивой летописи, как народное творчество, то придется признать, что при некотором, свойственном Гоголю, гиперболизме он дал верную картину. Да, Украина и в ту пору была необычайно плодородной, изобилующей зверем, птицей, рыбой, медом, землей, и о тучных степях ее можно было с полным правом воскликнуть: «Черт вас возьми, степи, как вы хороши!»¹

Но неизмеримо тяжела была жизнь людей, трудившихся на этой благодатной земле. Опустошительные набеги татарских орд, постоянная угроза порабощения со стороны султанской Турции, невыносимый гнет польских и «своих» панов, сожженные села и города, виселицы, на которых качались обугленные трупы нещекотливых «хлопов»... Такова была суровая действительность. Где уж тут было спокойно возделывать плодосные поля, мирно разводить пчел или ловить рыбу в прекрасных полноводных реках, радоваться неопишуемой красоте родной природы!

Гордый, свободолюбивый украинский народ не покорялся. Из-под панского ига уходил он «казаковать» в низовья Днепра, где заложил твердыню свою — Запорожскую Сечь, вместе со своими братьями — русскими — грудью отстаивал родину от нападений кочевников, совершал неслыханно смелые морские походы к берегам Турции. Измученный, окровавленный, творил он и берег, как святыню, свои песни, думы и сказания, из бездонного источника которых черпали свое вдохновение, Пушкин, Гоголь,

Шевченко и о которых пропикновеннейшие слова сказал Горький...

Среди тягчайших испытаний, в борьбе с иноземными захватчиками и «своими» угнетателями одну мечту лелеял украинский народ — мечту о воссоединении с единокровным своим братом — русским народом. Мы имеем много свидетельств, что задолго до освободительной войны 1648—1654 годов под водительством Богдана Хмельницкого украинские казаки не раз действовали совместно с донскими, что русские неизменно подавали руку помощи украинцам, что многие украинские крестьяне и казаки уходили из-под польско-шляхетского гнета «в Московщину», что лучшие люди Украины многократно обращались в Москву, к царю московскому, с просьбой о воссоединении.

Однако осуществилась народная мечта только в 1654 году, в великий день Переяславской рады, трехсотлетие которой торжественно отмечает ныне весь советский народ. Рука об руку, плечо к плечу пошли с того дня трудящиеся Украины и России по трудному, но славному пути совместной борьбы с крепостничеством, с царским самодержавием, а впоследствии — и с беспощадной капиталистической эксплуатацией.

Великий Октябрь 1917 года принес освобождение и русским, и украинцам, и всем народам бывшей царской России. И вот, преодолевая все трудности и препятствия, неизменно чувствуя великодушную руку помощи русского народа и всех народов Советского Союза, пришла Украина под мудрым водительством Коммунистической партии и родного Советского правительства к своему лучезарному сегодня. Воссоединенная в едином государстве — неотъемлемой части великого Советского Союза — вздохнула она полной грудью, выпрямилась во весь рост, вольно и радостно проявляя свои творческие силы во всех областях народного хозяйства и культуры.

Сравнительно недавно прошло то время — я его еще помню, — когда Украина в составе царской России была страной нищеты, бесправия, безграмотности, когда из 41 миллиона десятин пахотной земли 52,5 процента принадлежало помещикам, кулакам, церквям и монастырям, а подавляющее большинство промышленных предприятий находилось в руках иностранных капиталистов, когда школы с преподаванием на родном языке были запрещены царским правительством, а украинская литература

влачила рабское подцензурное существование ... Да, недавно прошло это время, а детям нашим даже не верится, что оно было!

Взглянем же на нашу сегодняшнюю Украину, недавно перенесшую тяжелую борьбу с фашистскими оккупантами, по уже залечившую кровавые раны и во многом превосходящую довоенный уровень своей экономической и культурной жизни. Приведем и некоторые характерные примеры и цифры, сравним не только «век нынешний и век минувший»², но и нынешний год с годами предшествующими.

До Великой Октябрьской социалистической революции промышленность на Украине была отсталой по сравнению с крупными капиталистическими государствами. Теперь мы справедливо можем гордиться мощной индустрией Украины, которая по ряду экономических показателей обогнала такие капиталистические страны, как Франция и Италия. Тяжелая промышленность Советской Украины в 1952 году выпустила продукции в 17 раз больше, чем предприятия дореволюционной Украины, а продукция металлообрабатывающей промышленности выросла по сравнению с дореволюционным временем почти в 69 раз!

Но это «век нынешний и век минувший». А вот «вчера и сегодня»: промышленное производство увеличилось на Украине в 1953 году по сравнению с 1940 годом в 2,5 раза. Причем надо помнить, что между этими двумя датами лежит кровопролитная, опустошительная война, лежит навеки проклятый период фашистской оккупации.

Среди городов воссоединенных областей Западной Украины подлинной жемчужиной сверкает древний Львов. Архитектура его поистине прекрасна. Но в годы, когда Западная Украина входила в состав Австро-Венгрии, и в последующие годы, когда землю Ивана Франко и Василя Стефаника топтала нога шляхетской и капиталистической Польши, когда над Львовом веял тлетворный дух Ватикана, нельзя было и думать об этом городе как о промышленном и культурном центре. Теперь же в нем много заводов и фабрик, 12 высших учебных заведений, больше тридцати техникумов, филиал Академии наук Украинской ССР, филиал музея В. И. Ленина...

О росте социалистического земледелия Советской Украины не буду говорить много. Скажу только, что рост этот при всех тех недостатках и недочетах, которые не

раз отмечались в решениях ЦК КПСС и ЦК КП Украины, в постановлениях Советского правительства, изумителен. Наши новаторы в области полеводства, животноводства, огородничества, садоводства, виноградарства, лучшие колхозы, МТС и совхозы вызывают законную гордость у всех советских людей. Передовики сельского хозяйства Украины осуществляют постоянный обмен опытом со своими русскими, белорусскими, грузинскими, армянскими друзьями, соревнуются с ними. Не редкость увидеть в гостях в украинском колхозе крестьян из стран народной демократии — поляков, болгар, чехов, венгров, собратьев по труду из далекого Китая. На родину к себе они увозят незабываемые впечатления о достижениях социалистического хозяйства.

Наши колхозники и работники совхозов трудятся в теснейшем контакте с научно-исследовательскими институтами Академии наук Украинской ССР, с видными учеными страны. И если передовые колхозы Украины систематически консультируются с представителями сельскохозяйственной науки, то нередки и такие случаи, когда практики колхозных полей рассказывают о своих достижениях почтенным профессорам и академикам. Практика идет рука об руку с наукой.

Далеко вперед шагнула у нас механизация основных процессов сельского хозяйства. Достаточно отметить, что в настоящее время на полях Советской Украины работает 182 тысячи тракторов (в переводе на 15-сильные) — на 69 процентов больше, чем до войны.

Культура украинского народа растет так же неуклонно, как его экономика и материальное благосостояние. Все отрасли науки и виды искусства, все жанры литературы находятся на большом подъеме.

Генеральный штаб науки на Украине — Академия наук УССР. В ее состав входит более 50 научно-исследовательских институтов и лабораторий, в которых работают свыше 1500 докторов и кандидатов наук, осуществляющих тесный контакт с учеными Российской Федерации и других союзных республик. Академия гордится именами ученых — известными всему Советскому Союзу и далеко за его пределами. В то же время руководство Академии неустанно заботится о выращивании молодых научных кадров. Настойчивое внедрение достижений науки в народное хозяйство, повседневная связь с широкими трудящимися массами, с промышленными предприятиями

ми, совхозами и колхозами, с высшими учебными заведениями, тоже ведущими исследовательскую работу, со всеми культурными учреждениями страны, дружеское сотрудничество с русскими учеными и учеными других республик — неизменное правило, которому следует в своей работе Академия наук УССР.

Мне по понятным причинам хочется остановиться на работе того отделения, с которым я близко связан, — Отделения общественных наук. Большую работу проводят здесь Институт истории, опубликовавший недавно первый том фундаментальной «Истории Украинской ССР», Институт литературы имени Т. Г. Шевченко, выпустивший первый том истории украинской литературы и подготовивший к изданию ряд томов украинских классиков, Институт языкознания, издавший «Курс украинского литературного языка» и начавший выпуск большого четырехтомного «Украинско-русского словаря».

Над историей украинской общественной мысли и общесоциальными проблемами работает Институт философии. Животрепещущие вопросы народного хозяйства с пристальным вниманием изучает Институт экономики. Исследованию основных юридических проблем посвятил себя недавно созданный сектор государства и права. Институт искусствоведения, фольклора и этнографии собирает, изучает культуру и быт украинского и братских народов, историю украинской живописи, графики, скульптуры, музыки, театра, кино.

Некоторые из названных институтов наша общественность справедливо упрекает в недостаточном еще размахе исследовательской работы, — в отсутствии обобщающих монографических трудов и т. д. Однако с каждым днем при неизменной помощи Центрального Комитета КПСС и Советского правительства все эти недостатки упорно изживаются. Борьба с пережитками украинского буржуазного национализма, со всяческими проявлениями враждебной буржуазной идеологии, за подлинную науку, развивающуюся на основе учения Маркса — Энгельса — Ленина, — вот под каким знаком развивается работа Отделения общественных наук.

О состоянии народного образования и культурно-просветительной работы в УССР красноречиво говорят такие цифры: в республике насчитывается около 30 тысяч школ, в которых обучается свыше 6,5 миллиона детей, 144 вуза и почти 600 техникумов и специальных средних

учебных заведений, 84 музея, 19 тысяч массовых государственных библиотек, 25 тысяч клубов, 74 государственных театра, 65 музыкальных коллективов — капелл, хоров, симфонических оркестров, ансамблей.

Гигантский размах приобрело на Украине (как и во всем СССР, конечно) развитие самодеятельного искусства, которым охвачены буквально все рабочие коллективы, все колхозы. Сплошь и рядом выдвинувшиеся из рядов самодеятельности исполнители поступают в музыкальные училища, в консерватории и становятся профессиональными авторами, певцами, музыкантами.

Уверенно идет вперед украинская литература. Имена поэтов Павла Тычины, Микола Бажана, Владимира Сосюры, Андрея Малышко, Леонида Первомайского, прозаиков Юрия Яновского, Андрея Головка, Юрия Смоляча, Олеса Гончара, Михайла Стельмаха, драматургов Александра Корнейчука, Ивана Кочерги давно перестали быть достоянием только нашей республики. Произведения этих писателей переведены на языки народов СССР, многие — на языки зарубежных народов. Пьесы Корнейчука идут в театрах стран народной демократии и в прогрессивных театрах капиталистических стран.

Я не назвал ряда имен старшего, младшего и совсем молодого литературных поколений, а ведь многие из них достойны стоять среди названных, и общая их работа составляет то, что мы называем литературным процессом. Процесс этот, несмотря на отдельные недочеты в произведениях тех или иных писателей Украины в целом, не может не радовать. Воспитанные на лучших традициях русской и украинской классики, овеянные животворной бурей Великого Октября, положившие в основу своей работы принципы социалистического реализма, глубоко изучающие марксистско-ленинскую науку, живущие одной жизнью с народом, писатели Украины честно делают свое трудное и благородное дело — дело «инженеров человеческих душ».

Зрителям и слушателям нашей страны хорошо известны такие украинские композиторы, как Косенко³, Ревуцкий⁴, Данькевич, Литошинский⁵, Вериковский⁶, Козицкий⁷, Мейтус⁸, такие художники, как Хмелько⁹, Касиян¹⁰, Шовкуненко¹¹, Мелихов¹², Григорьев¹³, Яблонская¹⁴, Глущенко¹⁵, Трохименко¹⁶, такие певцы, как Литвиненко-Вольгемут¹⁷, Паторжинский¹⁸, З. Гайдай¹⁹, Гмыря²⁰, Гришко²¹, такие драматические актеры, как Марьянеп-

ко ²², Бучма ²³, Г. Юра ²⁴, Крушельницкий ²⁵, Н. Ужвий ²⁶, Чистякова ²⁷. О каждом из этих деятелей искусства можно было бы написать целую монографию.

Украинская советская литература и искусство поэтически пребывают в теснейшем содружестве с литературой и искусством великого русского народа и всех народов Советского Союза. В этом залог ее дальнейшего роста и развития. Мы имеем уже на украинском языке произведения Радищева, Крылова, Грибоедова, Лермонтова, Некрасова, «Войну и мир» и многое другое Льва Толстого, много томники Гоголя, Пушкина, Горького, Маяковского, ряд книг современных русских авторов. Много у нас и переводов с белорусского, грузинского, армянского, азербайджанского, литовского, латвийского и других языков народов Советского Союза, а также с польского, болгарского, чешского и других языков стран народной демократии. Большое внимание уделяется на Украине переводам европейских и восточных классиков, а также передовых современных писателей капиталистических стран. Произведения украинских, русских и других поэтов, прозаиков, драматургов издавались на Украине за годы Советской власти десятки и сотни раз; общий тираж их составляет многие миллионы экземпляров. В то же время произведения ведущих украинских советских писателей издаются на разных языках народов СССР и тоже миллионными тиражами.

Во всех областях хозяйственной и культурной жизни, беспредельно верный делу дружбы с великим русским народом, со всеми народами Советского Союза, борясь за мир во всем мире, уверенной поступью идя к сверкающим вершинам коммунизма, растет, крепнет, мужает, творит великие трудовые подвиги, создает замечательные культурные ценности украинский народ. Гоголевские степи засверкали новыми, небывалыми красками — во славу и на счастье советского человека!

МИ РІДНІ ДІТИ МАТЕРІ ОДНОЇ

Дружба — безмежна, як море. Дружба, товариство, єдність, єдиностайність — це ж основна тема непогасного «Тараса Бульби» Гоголя, сина української землі, великого російського письменника, якого так привітав, якому підказав сюжети найвидатніших його творів наш учитель, наш незмінний сучасник Пушкін і який, у свою чергу, дав глибоко проникливу оцінку пушкінської творчості, зразок трепетно мудрого відгуку генія на голос генія. А перед ними обома, перед Пушкіним і Гоголем, клоняв своє безсмертне чоло Шевченко, яким по праву пишаються культури українська і російська, народи український і російський.

Народи-брати... Брати в дні грози, в темні ночі, в спільній боротьбі проти визиску й гніту, в спільному опорі проти іноземних лападників, і в спільному, разом з іншими народами-друзями, непереможному Жовтневому поході, що дав людям нашої землі нове життя, нове щастя, розкрив перед ними обрії комунізму і дав людям усієї земної кулі і високий приклад, за яким вони — так буде! — підуть. Дні весни 1954 року в Києві — святкування воз'єднання України з Росією — їх ніхто й ніколи не забуде. Їх не можна забути, як слів матері. Їх не можна забути, як запаху рідної землі, їх не можна забути, як сонячного світла.

Я був на вечорах російської літератури й російського мистецтва, на виставах Великого театру, я бачив, як палають очі в молодих і у старих при дорогих звуках російського слова, російської пісні, російської музики, я чув грім оплесків, схожий на оплески тисяч голубиних крил. І я думав: з нами в ці дні Богдан Хмельницький, що втілює народну волю — бути разом з великим російським народом — і довів до кінця велике діло воз'єднання; з нами разом благородний Богун, прямодушний Криво-

ніс, безстрашний Нечай — соратники Богданові; з нами разом Рилєв і Пестель, Герцен і Огарьов; з нами разом Щепкін і Соленик, Шевченко і Чернишевський, з нами разом безсмертний Пушкін і всеосяжний Франко; з нами разом Чехов і Короленко, Горький і Коцюбинський...

Я думав: велетенська тінь Маяковського витає серед російських поетів, що з такою теплою, з такою сердечністю зверталися не тільки до своїх конкретних слухачів, а й до всього українського народу... Уявляв я, як обіймав наш Петро Ілліч Чайковський нашого Миколу Віталійовича Лисенка, прослухавши героїчну музику «Тараса Бульби»; як посилав Лев Толстой свого сина до Марії Зацьковецької попросити на пам'ять хустину, в якій гра-ла вона Наймичку; як той же Чайковський дарував великій артистці вінок з написом — «Безсмертній від смертного», — а була то відповідь на вінок Чайковському від українських артистів, від тої ж Зацьковецької з написом — «Безсмертному від смертних»...

Я уявляв, як читав Шевченка у Мануйлівці Максим Горький і як того ж Шевченка читав робітникам Луганська молодий Клим Ворошилов !... І думав я про великого з великих — Володимира Ілліча Леніна, творця Комуністичної партії, що дала нам наше щастя, наше життя... І далекій, незнаній, голубоокій рідній росіянці виспівались у мене рядки:

Далека росіянка незнайома,
Голубоока дівчино струпка!
В Країні Рад ми завжди всюди дома,
І рідну руку чує скрізь рука.

Чи в полі ти, при книзі, при верстаті,
Чи радість виливаєш у пісні,—
Пізнай мене в своєму ріднім браті
І, як сестричка, усміхнись мені.

Хто це сказав, що ми не зустрічались,
Що незнайомі ніби і чужі?
За три століття ми породичались
І між серцями в нас нема межі!

Ми рідні діти матері одної,
Що сповила на берегах Дніпра
Трьох дочок славних... Їх сини-герої
Зросли для волі, честі і добра.

Не знаю, як твоє зоветься місто —
Можливо, Пенза, може, — Кострома...
Але на безліч літ, а не на триста
З'єднались ми — і щастю меж нема!

ВСЕНАРОДНЫЙ ПРАЗДНИК

Переяславская рада 1654 года была не только актом политической мудрости Богдана Хмельницкого и его ближайших сподвижников, она явилась могучим волеизъявлением украинского народа, осуществлением его вековых чаяний, заветной мечты о воссоединении с единокровным русским народом. С того дня исторические судьбы двух народов-братьев тесно и неразрывно сплелись. Рядом и вместе боролись они против многочисленных внешних врагов, против дикого царского произвола, против помещичьего гнета, против капиталистической эксплуатации.

Мы, украинцы, гордимся тем, что первыми вслед за трудящимися Россия стали под великое знамя Октября. Мы гордимся нашей извечной и нерушимой дружбой с народом, который дал миру великого из великих — В. И. Ленина, с народом Пушкина и Толстого, Горького и Маяковского, Сеченова и Павлова, Репина и Чайковского.

Дружба двух народов — дружба двух культур.

Проникновенно и горячо писал о героическом прошлом Украины Рылеев — один из первых русских благовестителей свободы, как называл Шевченко декабристов. Пушкин в «Полтаве» показал дружбу русского и украинского народов, народную ненависть к презренному наемнику Мазепе. Героическая эпопея сына украинской земли великого русского писателя Гоголя «Тарас Бульба» вся пронизана светлым и великим чувством патриотизма, чувством товарищества, верности, дружбы.

Нельзя без глубокого волнения думать о том братском участии, которое проявили к судьбе Шевченко Брюллов, Жуковский, Щепкин. Когда после десятилетней тяжелой ссылки возвращался Шевченко на свободу, то на свидание к нему в Нижний Новгород приехал престарелый Михайло Семенович Щепкин. День свидания с гениаль-

рым русским актером назвал Шевченко «торжеством из торжеств»¹, праздником праздников.

Беликий основоположник реализма на русской сцене, Щепкин был вместе с тем и одним из зачинателей украинского театра. Его игра в пьесах Котляревского и Квитки вызывала восторженные отзывы современников. Они подчеркивали глубокое знание Щепкиным украинской народной жизни и украинского языка. С Котляревским связывала его личная дружба.

Последние годы жизни Шевченко были озарены светлой дружбой с Чернышевским. Именно под влиянием Чернышевского взгляды Шевченко складывались в стройное революционное мировоззрение. Чернышевский и Добролюбов первые дали правильную и глубокую оценку Тараса Шевченко как великого национального, великого народного поэта.

Не было в России ни одного передового деятеля, который не проявлял бы любви и сочувствия к томившемуся под национальным и социальным гнетом украинскому народу. Герцен и Белинский, Чернышевский и Добролюбов, Толстой и Некрасов, Чехов и Горький — неизменные наши друзья.

Благотворное влияние русской литературы на литературу украинскую общеизвестно и несомненно. Шевченко прекрасно знал и беззаветно любил творчество Пушкина и Лермонтова. Отзвуки строгих пушкинских ямбов особенно явственно слышатся в произведениях Шевченко зрелой поры. По собственному признанию поэта, он благоговел перед Гоголем и Щедриным, видя в них прежде всего благородных заступников «поруганного бессловесного смерда»².

Он высоко ценил Островского, призывал писателей и художников к «умной сатире» в духе Федотова. Оперное творчество Глинки глубоко восхищало его.

На творчестве наших поэтов — Старницкого³, Грабовского, Манжуры — явственно сказались влияние Пушкина, Лермонтова и особенно Некрасова.

Весьма своеобразно и самобытно творчество украинской поэтессы Леси Украинки. И вместе с тем нельзя не согласиться, что драматические поэмы и этюды ее носят на себе отблеск маленьких трагедий Пушкина.

Выдающегося революционного украинского драматурга Ивана Тобилевича (Карпенко-Карого) по праву называли «украинским Островским». Действительно, художе-

ственный метод его очень близок методу автора «Грозы». Тобилевич воспитывался на идеях передовых русских мыслителей. Он преклонялся перед Белинским.

Как высокий и волнующий пример вошла в историю нашей общественности дружба Горького и Коцюбинского.

Вся деятельность величайшего после Шевченко украинского писателя Ивана Франко прошла под знаком беспредельной любви к русской литературе.

Много сделал для укрепления дружбы двух народов, двух культур украинский поэт-революционер Павло Грабовский, переводивший русских поэтов на украинский язык и украинских на русский.

Нельзя, пожалуй, назвать ни одного советского украинского поэта, для которого Маяковский не являлся бы образцом гражданина, трибуна, революционера. При всей художественной самостоятельности Павла Тычины и Микола Бажана в их творчестве благотворно сказывается непосредственное воздействие поэтики Маяковского.

Ныне все мы, советские украинские литераторы, связаны узами теснейшей творческой и личной дружбы с литераторами русскими, белорусскими, грузинскими, армянскими, таджикскими, узбекскими, литовскими, латвийскими, эстонскими, с литераторами всех народов Советского Союза, — и все мы беспредельно любим нашу многонациональную и неразрывную в своем единстве Родину.

Тот факт, что грузинские, армянские, киргизские, казахские, башкирские, якутские писатели и писатели других народов Советского Союза пришли к 300-летию воссоединения Украины с Россией с книгами и отдельными произведениями, посвященными Украине, красноречиво свидетельствует, что наш праздник — действительно праздник всего советского народа.

Теснейшие связи царят у нас во всех областях культуры. Великие украинские артисты Кропивницкий, Заньковецкая, Саксаганский гордились дружбой с передовыми деятелями русского театра. С другой стороны, Толстой, Чехов, Станиславский, Чайковский были восторженными почитателями украинских актеров-демократов, в особенности Заньковецкой.

Основоположник украинской профессиональной музыки Николай Витальевич Лысенко после окончания консерватории совершенствовался в области оркестровки под руководством Римского-Корсакова.

Подлинным другом и учителем украинских художников был бессмертный Репин. Принципы реализма и демократического искусства унаследовали от Репина советские художники. Обмен художественными выставками между республиками Советского Союза стал у нас обычным явлением. И как это прекрасно!

Состоявшаяся недавно в Киеве декада русской литературы и искусства, как и выступления в Москве украинских писателей, оперного Киевского театра, артистов и художественных коллективов, явилась ярчайшим свидетельством дружбы наших народов, наших культур и всемерного уважения и любви. Такие дни не забываются!

Мы говорим: праздник всего советского народа. Конечно, так. Но и больше. 300-летие воссоединения Украины с Россией торжественно отмечают все трудящиеся, все передовые люди мира, в особенности народы славянских зарубежных стран. Радостно вспомнить, что слова приветия и поздравления услышали мы среди других и от дружественной нам демократической Польши — от страны Костюшко⁴ и Ярослава Домбровского, Мицкевича и Словацкого⁵, Коперника и Шопена. Низкий поклон славному польскому народу!

Украинское советское государство, у колыбели которого стоял В. И. Ленин, государство, в котором под руководством Коммунистической партии воссоединился весь украинский народ, — неотъемлемая составная часть Советского Союза. Вместе со всеми народами-братьями Советского Союза мы построили в нашей стране социализм. Спаянные непоколебимым единством, окрыленные высокой дружбой, отражали и отразили мы хищнические нашествия агрессоров. Под неугасимым солнцем Октября растет и развивается наше народное хозяйство, расцветает наша социалистическая культура.

Рука об руку, плечом к плечу, руководимые Коммунистической партией и родным нашим Советским правительством в борьбе за торжество ленинских идей, идем мы, друзья, к сверкающим вершинам коммунизма.

БРАТЕРСТВО

Пушкін у відомій епіграмі на Булгаріна¹ поставив поряд імена Костюшка та Міцкевича, великих представників благородного й волелюбного польського народу. Про дружбу Пушкіна та Міцкевича, про взаємні їхні захоплені оцінки ми знаємо. Варте уваги згадування в епіграмі імені Тадеуша Костюшка, який боровся проти російського царського самодержавства. Це згадування ясно показує ставлення Пушкіна до польського національно-визвольного руху.

Так само ставилися до поляків, що боролися за незалежність своєї батьківщини, і «перші російські благовістителі свободи», за виразом Шевченка, — декабристи.

Не підлягає сумніву зв'язок учасників грудневого повстання з польськими революціонерами. Рилєєва на підставі прямих його висловлювань наважимося назвати другом польського народу, як він був і другом народу українського.

Любов і повага до польського народу, до борців за його національну й соціальну свободу притаманні всім передовим російським, українським, білоруським діячам ХІХ століття. В польському повстанні 1863 року брав участь і поліг смертю хоробрих російський офіцер, українець родом, Потебня² (брат відомого філолога). Участь революційно настроєних російських офіцерів у цьому повстанні — одна з прекрасних сторінок історії польсько-російської дружби. Потебня перебував у дружніх відносинах з Герценом, а саме Герцену належить честь гарячого, активного співчуття польському повстанню. Він надрукував у «Колоколе»³ декларацію Центрального народного комітету, який керував повстанням. Основне положення декларації — визнання прав селян на землю, оброблювану ними, і рівноправ'я народів, що заселяють Польщу. Коли «вся згряя російських лібералів», за вира-

зом Леніна, все «освічене громадянство», як саркастично визначає Ленін, відхлинуло від Герцена, Герцен лишився непохитним у своїх діях, скерованих на підтримку Польщі, завзято бичуючи «приборкувачів, катів, вішателів Олександра II»⁴. «Герцен врятував честь російської демократії»*, — писав В. І. Ленін.

Ближчими друзями Шевченка були його товариші по засланняю, поляки Едуард Желіговський⁵ (поет, який писав під псевдонімом Антоній Сова), Броніслав Залеський⁶, Сигизмунд Сераковський⁷ (згодом один з ватажків польського повстання 1863 року). Желіговському присвятив Шевченко свій вірш «Посаджу коло хатини», а Желіговський написав задушевний вірш «До брата Тараса» («До брата Тараса Шевченка»), в якому висловлює певність, що недалекий день свободи там, де народжуються поети (слід розуміти — великі поети, такі, як Шевченко). З Броніславом Залеським, істориком і художником, вів Тарас Григорович жваве листування, висловлюючи дуже цікаві міркування про мистецтво. До речі, тематика листування Шевченка з польськими друзями, безперечно, вужча, аніж, треба думати, була тематика їх особистих розмов. Це, звичайно, пояснюється побоюванням цілком можливої перлюстрації.

Дуже зворушлива одна риса у ставленні Сераковського до українського поета. В листі Шевченка до Сераковського від 6 квітня 1855 року читаємо такі рядки: «Дякую Тобі за Твоє ласкаве, сердечне українське слово, тисячу разів дякую Тобі». З цих слів, а також із дальшого тексту видно, що Сераковський звертався до співця України рідною мовою співця.

Захонлене ставлення Шевченка до Міцкевича — загальновідоме. Він називав його в листах до друзів польського народу великим поетом, посилаючись на добре відомі йому сторінки «Конрада Валленрода», «Фариса». Є відомості, що через одного з учасників Кирило-Мефодіївського братства Шевченко послав Міцкевичу за кордон один з полум'яних своїх віршів, гнівну сатиру, скеровану проти національного гніту, — «Кавказ».

Білоруський революціонер-демократ Кастусь (Костянтин) Калиновський, який очолював у 1863 році повстання білоруських селян, перебував у тісному зв'язку з керівниками польського повстання, зокрема з Сераковським.

* В. І. Ленін. Твори, т. 18, с. 12.

Одним із пунктів програми Калиновського було братнє єднання з російським народом.

Усі ці факти,— а їх можна б навести набагато більше,— свідчать про міцну, непохитну дружбу російських, українських, білоруських і польських передових діячів, про їх спільну боротьбу проти самодержавства, проти національного та соціального гноблення.

Але повним цвітом розквітла дружба польського народу з народами колишньої царської Росії після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Жовтнева революція визволила всі народи Росії, вона принесла свободу й полякам. А втім, сонце справжньої свободи зійшло над Польщею лише в 1944 році, коли Радянська Армія, армія-визволителька, б'ючись разом з відважними польськими воїнами, скинула фашистське ярмо і відновила законне право польського народу, як і кожного народу взагалі, на свободу й незалежність. В ті незабутні дні виникла нова, демократична Польща.

Одною з святинь цієї нової Польщі є Будиночок-музей у селі Поропіню, недалеко від мальовничих Татр. Музей зв'язаний з діяльністю В. І. Леніна в Польщі, з його роботою серед польського пролетаріату. На фронтоні музею накреслені польською мовою слова: «Справа Леніна безсмертна».

Безстрашний рицар революції Фелікс Дзержинський⁸ довгий час був живою ланкою, яка поєднувала російський і польський робітничий рух. «Польський пролетаріат завжди був у рядах разом з російським»,— заявив він на Другому з'їзді Рад у 1917 році.

Радянський Союз приніс визволення польському народові, він лишається діяльним його другом у мирному будівництві, у відбудові міст і сіл, розтерзаних гітлерівськими ордами, в створенні й зміцненні могутньої індустрії, в піднесенні сільського господарства, в усіх галузях культури Польщі.

На урочистому засіданні Варшавської народної ради 21 липня 1953 року Болеслав Берут⁹ заявив: «Ніколи не вітуться в пам'яті нашого народу найглибша повага й безмежна вдячність тим, хто приніс у жертву свою кров і життя, щоб визволити нашу країну й відродити до життя нашу батьківщину. В реалізації програми соціалістичної індустріалізації Польщі, невпинного зростання й удоскопалення виробництва на базі сучасної техніки головну роль відіграють взаємини нового типу між Поль-

ською Народною Республікою і Радянським Союзом, а передусім братня допомога Країни Рад Польщі».

Ці слова дуже присмні для нас, радянських людей, і вони справедливі. Досить згадати активну допомогу СРСР в справі розвитку індустрії, сільського господарства, культури Польщі, спорудження у Варшаві силами радянських водчих і робітників-будівельників Палацу культури і науки, повне оснащення варшавської радіостанції, принесеної Польщі в дар Радянським Союзом, передачу урядом Радянської України урядові народної Польщі високоцінної скарбниці польського мистецтва, літератури, науки. Зі свого боку ми з вдячністю відзначаємо передачу нам польським урядом дуже важливих документів, що стосуються історії нашої Вітчизни, зокрема, визвольної війни українського народу в 1648—1654 рр.

Мені, як українцеві, особливо приємно навести рядки з газети «Трибуна люду», присвячені 300-річчю возз'єднання України з Росією:

«Наш народ, який братерству й допомозі великого радянського народу зобов'язаний своїм визволенням від гніту гітлерівської окупації, об'єднанням усіх польських земель у межах незалежної й суверенної Польської Республіки та можливістю успішно будувати основи соціалізму, особливо сердечно вітає в цей день возз'єднання в межах своєї соціалістичної держави братній український народ, який спільно з іншими народами СРСР успішно будує величну будову комунізму».

В усіх галузях культури між Польщею і Радянським Союзом йде найживіший братній обмін цінностями. Польські письменники невтомно перекладають російських класиків і радянських письменників. Особливо чудові переклади передчасно згаслого Юліана Тувіма¹⁰, який геніально переклав польською мовою творіння Пушкіна, Грибєдова, Некрасова, «Слово о полку Ігоревім». «Євгеній Онегін» з'явився польською мовою в двох перекладах — Адама Важики¹¹ і Юліана Тувіма. Польські театри пильну увагу приділяють російській класичній і радянській драматургії. Гоголь і Островський не сходять у Польщі зі сцени, великою любов'ю глядачів користуються п'єси Треньова, Погодіна¹², Корнійчука та інших радянських драматургів.

Величезне громадське значення мають поїздки російських та українських театральних колективів, артистич-

них ансамблів, окремих виконавців у Польщу й такі ж відвідини Радянського Союзу представниками польського мистецтва.

Імена Горького і Маяковського в Польщі давно стали рідними. Творчість Владислава Броневського¹³, Юліана Тувіма, Адама Важика, Леона Пастернака¹⁴, Юліана Пшибося¹⁵, Мечислава Яструна¹⁶ своєю революційною спрямованістю, своїми новаторськими прагненнями багато чим зобов'язана Володимиру Маяковському. Єжі Путрамент¹⁷, Леон Кручовський¹⁸, Маріан Брандис та багато інших чудових польських письменників при своєму вступі на шлях соціалістичного реалізму значною мірою керувалися досвідом радянських письменників. З другого боку, знайомство з сучасною (і класичною, зрозуміло) польською літературою, безперечно, збагачує наших поетів, прозаїків, драматургів. Цьому сприяють переклади на російську, українську та інші мови народів Радянського Союзу творів польських письменників, яких з'являється все більше й більше.

Польським трудящим добре відоме ім'я Ванди Василевської, яка підняла гнівний голос проти польського панства і капіталістів ще за буржуазної Польщі. Ряд творів Ванди Василевської, яка нині є членом Спілки радянських письменників України, визначним борцем за справу миру в усьому світі, присвячені зображенню життя українського трудового селянства. Ванду Василевську справедливо можна назвати одним з глашатіїв братерства польського та українського народів.

Повсякденне спілкування польських і радянських робітників, селян, учених, діячів мистецтва і літератури, братній обмін досвідом, щира взаємна любов можуть служити високим прикладом усім народам.

Слава братерству й дружбі, загартованим у спільних боях за свободу!

Хай живе народ, який дав людству Коперника, Костюшка, Міцкевича, Словацького, Ожешко¹⁹, Конопницьку²⁰, Шопена, Монюшка²¹, Ярослава Домбровського, Фелікса Дзержинського!

Низький уклін і міцний потиск руки народній Польщі — сестрі всіх народів Радянського Союзу!

РІК ТВОРЧОЇ ПРАЦІ

Почався новий, 1955-й рік. Було б чорною невдячністю не згадати рік, що минув. Це ж бо рік щасливого освоєння цілих земель і щедрого врожаю, з них зібраного, це рік, коли багатьма повими будовами розцвіли Москва, Ленінград, Сталінград, Мінськ, Брєван та інші міста нашої великої Вітчизни. Це рік всенародного святкування знаменної історичної дати — 300-річчя возз'єднання України з Росією, велике національне свято всіх народів Радянського Союзу. Це рік, в який примовкли гарматні постріли в Кореї і В'єтнамі, це рік, що проголосив гучно устами всіх чесних людей світу, усіх людей доброї волі: «Хай живе мир в усьому світі!» Для мене як літератора минулий рік дорогий і тим, що в ньому відбувся Другий всесоюзний з'їзд письменників. На з'їзді цьому ми з глибокою пошаною схилили голови перед світлою пам'яттю основоположника радянської літератури Максима Горького і радісно впевнилися в тому, що його заповіти ввійшли в наше літературне життя, що ми виконуємо їх в міру наших сил, що наша література невпинно росте і розкривається.

Проте я маю право, як і кожна людина, що бере слово для новорічної промови, виголосити й свої побажання Новому рокові.

Я бажаю своєму рідному народові і всім братам по Радянському Союзу нових творчих успіхів і досягнень, прекрасних урожаїв, росту індустрії, розквіту міст і сіл. Я бажаю моїм друзям-письменникам здійснити їх творчі задуми, — а багато з цих задумів мені відомі і варті якпайбільшої громадської уваги і поваги. Я бажаю, щоб на порядок денний стала охорона природи — наших лісів, наших вод, нашої флори і фауни з її чудесним багатством, яке ми повинні зберегти для наших дітей. Я ба-

жаю нашим дітям доброї роботи в школі, успіхів у навчанні, радості і щастя.

Я не тільки бажаю,— я вірю, що 1955 рік буде роком всесвітнього торжества правди, роком перемоги світлого миру над чорною загрозою війни.

Низький уклін тобі, Новий рік, рік нового щастя, рік щедрості! Нехай живе дружба радянських народів, нехай живе братерство всіх трудящих світу!

Спасибі, рік старий, за далі молоді,
За те, що був для нас ти добрим чародієм,
За те, що з дня на день у чесному труді
Ми виростаємо, мужаєм і міцнієм.
За підняту тобі спасибі цілну,
За яблук явтарі і золото пшеяні,
За те, що на Землі ти пригасив війну,
За те, що в нас тверді, немов граніт, границі.
Спасибі за дітей, яких ти ogrівав,
За те, що велетнем народ іде крилатим,
За те, що певні ми своїх незламних прав,
Що людському добру покірно служить атом.
Вітаю рік Новий, що на поріг прийшов,
Усім працівникам простягнувши руку щирю!
У гомоні садів, у сяєві будов,
Будь роком радості, будь роком правди й миру.

ГОЛОС НАРОДА

Гордость и уверенность — вот те чувства, которые охватили всех нас, слушавших доклад В. М. Молотова¹ «О международном положении и внешней политике Правительства СССР» на совместном заседании Совета Союза и Совета Национальностей 8 февраля 1955 года.

Гордость и уверенность прозвучали в этом докладе. Гордость за наш миролюбивый народ, за мудрую Коммунистическую партию и родное Советское правительство, за несокрушимую Советскую Армию. Уверенность в том, что наше дело — правое, что ленинская идея мирного сосуществования двух систем, неуклопно проводимая Советским Союзом, отвечает интересам всех стран и народов, что прогрессивные силы растут и крепнут на всем земном шаре, что на угрозы и провокации поджигателей новой войны советский многонациональный и беспредельно могучий в своем единстве народ может и готов ответить, если понадобится, мужественными делами.

Международное положение Советского Союза коренным образом изменилось после второй мировой войны. Мы не одиноки, мы не во враждебном кольце: советская земля опоясана дружественными государствами народной демократии, СССР живет в братском единении с великой Китайской Народной Республикой, с ним вместе борются за дело мира все честные люди на земле.

Человеконенавистники, желающие обратить величайшее достижение науки — овладение атомной энергией — во зло человечеству, поставив эту энергию на службу агрессивной войне, в конечном счете — на службу горсточке эксплуататоров, гангстеров и бизнесменов, должны, наконец, понять, что они роют пропасть, в которую неминуемо должны свалиться сами. «Погибнет не «мировая цивилизация», сколько бы она ни пострадала от новой агрессии, а погибнет та уже подгнившая обществен-

пая система с ее пропитанной кровью империалистической основой, которая отживает свой век, осуждаемая за свою агрессивность и отвергаемая за эксплуатацию трудящихся и угнетенных народов», — как сказал В. М. Молотов.

Советский народ — народ-творец. Он создал новый мир — мир свободного, разумного и прекрасного труда. Тяжелые раны нанесли нашей Родине фашистские полчища в дни Великой Отечественной войны, но война эта окончилась разгромом захватчиков, и народ советский, ведомый Коммунистической партией, вновь распахал и засеял свои нивы, посадил новые сады и леса, воздвиг новые прекрасные здания, построил оснащенные самой совершенной техникой фабрики и заводы... С новой силой зазвучали песни на всех языках народов Советского Союза. Ученые, писатели, художники, композиторы, артисты страны, соединив свои усилия, продолжают строить подлинно народную культуру — социалистическую по содержанию, национальную по форме, — культуру, проникнутую духом интернационализма.

Социалистический строй обеспечил свободное развитие человеческой личности, материальное благосостояние и культурный рост народа. Зримыми стали возделанные берега коммунизма. Солнце Советского Союза озаряет сердца всех честных тружеников на нашей планете. Можем ли мы отречься от счастья, добытого нами в тяжелых боях и неустанных трудах? Даже вопрос такой кажется смешным и странным!

А вот господин Черчилль² до сих пор мечтает о том, чтобы «удушить коммунизм в зародыше, в колыбели». Нет! Коммунизм вырос. Это — прекрасный молодой гигант, задушить которого не под силу никаким мистерам.

Не под силу!.. А они лишь на силу и полагаются. Политику «с позиции силы» американские империалисты возвели в культ. Они могли бы с полным правом выдать за свое кредо слова одного из персонажей некрасовской поэмы — помещика Гаврилы Афанасьевича:

Кулак — моя полиция!
Удар искросыпательный,
Удар зубодробительный,
Удар скуловорррот!

Атомным кулаком грозят американские агрессоры миру. Как гнойная сыпь, рассеяны по лику земли амери-

канские военные базы. Не зная усталости, господа из госдепартамента США сколачивают всяческие агрессивные блоки и группировки, нацеленные в Европе против Советского Союза и стран народной демократии, а в Азии — против Китайской Народной Республики и дружественных ей народов.

Проповедуя атомную войну, владыки Америки хотят запугать и смутить нас. Но ведь ясно, что Советский Союз не слабее Соединенных Штатов Америки! Политика нажима и угроз безрезультатна, когда ее пытаются применить к СССР. И если уж придется — мы сумеем постоять за себя. Пока что глашатаи атомной войны, страшая других, запугали американский народ. Недавно мне в руки попал американский журнал «Мэгазин дайджест». Вот что я прочитал в нем: «Приблизительно один из каждых пятнадцати американцев страдает тем или иным видом психического расстройства». Оказывается, угрозы подобны бумерангу!..

Я поделился мыслями, вызванными докладом В. М. Молотова. На следующий день Верховный Совет обсуждал доклад. Голоса депутатов советского парламента — рабочих, колхозников, ученых, поэтов, воинов, государственных и общественных деятелей, голоса представителей народов СССР — раздались, как один голос.

Это — голос советского народа, уверенного в своей правоте, народа миролюбивого и могущественного, народа, клич которого «за мир во всем мире» звучит, «как колокол на башне вечевой», для всех народов земли.

Это — голос матери, не желающей видеть своих детей жертвами кровавой войны, голос рабочих, крестьян, трудовой интеллигенции, видящих высшую радость жизни в свободном творческом труде.

И это — голос воина, готового в любую минуту сокрушительным ударом ответить на хищнические нападения всех и всяческих агрессоров, рыцарей темной ночи.

Это — голос народа, провозгласившего устами величайшего поэта:

— Да здравствует солнце, да скроется тьма! ⁴

В ДРУЖНОЙ СЕМЬЕ

Дружба народов Советского Союза, которая расцвела и дала пышные плоды на основе ленинской национальной политики, проявляется во всех областях народной жизни. Она усиливает благодарный обмен опытом и дружеское соревнование рабочих и инженеров наших заводов, фабрик, шахт. Она вдохновляет на новые трудовые подвиги наших колхозников — мастеров высоких урожаев, которые учатся друг у друга, не делая никакой тайны из своих методов и приемов. Она пронизывает все явления нашей советской культуры. Я поведу речь о той области культуры, которая мне всего ближе, — о литературе.

В прошлом году мне привелось побывать в Грузии и Армении. В Ереване я посетил музей великого армянского поэта Ованеса Туманяна¹. Продолжатель благородных традиций передовой армянской литературы, традиций Хачатура Абовяна², Ованес Туманян на склоне лет от полноты души приветствовал Октябрьскую революцию, является прекрасным примером беззаветного и действительного служения идее дружбы народов.

Особенно сильное впечатление произвел на меня и моих спутников кабинет, в котором точно воспроизведена обстановка тбилисского кабинета Туманяна. Поэт, живший в Тбилиси, был одним из самых страстных и последовательных борцов за укрепление дружбы между армянским и грузинским народами. Он мечтал о братстве народов, населяющих Россию. Мы подошли к столу, за которым работал Туманян. На столе лежали две книги, которые, как нам было сказано, постоянно перечитывал автор поэмы «Ануй». Это были том Пушкина и «Кобзарь» Шевченко.

Эти же книги Пушкина и Шевченко, переведенные на армянский язык, я увидел на книжной полке в доме

председателя армянского колхоза. Оказалось, это его любимые книги.

Путешествуя по Грузии, я не смог, к сожалению, побывать в Сурами, где жила Леся Украинка. Но в Тбилиси меня радостно взволновали памятник великой поэтессе и улица ее имени. Сочинения Леси Украинки, переведенные лучшими поэтами Грузии, прочно вошли в обиход грузинского читателя.

У подножия памятника великому грузинскому поэту Давиду Гурамишвили на Украине, в Миргороде, где Гурамишвили жил, творил и похоронен, я был не так давно свидетелем большого митинга, на котором прелестные украинские девушки украсили пьедестал памятника цветами украинских полей. Речи, прозвучавшие на митинге, свидетельствовали об искреннем уважении и любви украинского народа к замечательному грузинскому поэту.

Сборник творений Гурамишвили «Давитиапи», великолепно переведенный на украинский язык Миколой Бажаном, свидетельствует об искренней любви Гурамишвили к природе и людям украинской земли, о вдохновенном его внимании к русскому и украинскому народному творчеству. Достоянием русских и украинских читателей наследие Гурамишвили стало, однако, только в наше, советское время, и это следует подчеркнуть. Советский грузинский поэт Симон Чиковани в поэме «Песнь о Давиде Гурамишвили» показал не только наличие русской и украинской стихий в творчестве такого самобытного национального поэта, как Гурамишвили, но и вековые традиции дружбы трех народов.

В селе Зубовка под Миргородом три престарелых колхозника поднесли писателям — гостям из Грузии три светлых пшеничных хлеба как символ дружбы и гостеприимства. Тронутые таким знаком внимания, гости заявили, что повезут эти хлебы к себе на родину и только там, среди друзей и родных, разрежут их.

Во время прошлогодних встреч с грузинскими и армянскими друзьями мы много говорили о расширении обмена культурными ценностями, об укреплении литературных связей. Нынешние русские и украинские читатели знают, конечно, литературу грузин, армян и других народов Советского Союза несравненно лучше, чем знали ее читатели дооктябрьского периода. И все-таки многое еще не сделано. Необозримое поле работы простирается перед нами, писателями.

В беседах с нами грузинские и армянские писатели называли, как имена самых близких людей, имена русских, украинских, белорусских писателей.

Совершенно естественно прозвучал обращенный ко мне вопрос замечательного грузинского актера Акакия Хоравы: «Как там Сашко?» Речь шла об Александре Корнейчуке, с которым связывают Хораву³ узы долголетней творческой дружбы...

Русскую, украинскую и белорусскую литературы поистине можно назвать родными сестрами. Под непосредственным влиянием Пушкина, Некрасова, Шевченко развилось творчество Янки Купалы, которого в дни его молодости открыл для русских читателей неутомимый искатель преданных народу талантов Максим Горький. Под воздействием русских и украинских писателей формировалось и дарование Якуба Коласа. В неразрывном содружестве с русскими и украинскими писателями работают представители младшего литературного поколения в Белоруссии.

И всех нас, литераторов братских народов Советского Союза, как и передовых писателей зарубежных стран, объединяют беспредельное уважение и пламенная любовь к великой литературе великого русского народа. Мы все — ученики Пушкина, Гоголя, Лермонтова, Некрасова, Толстого, Щедрина, Горького, Маяковского. Мы гордимся, что слышали мощный голос Алексея Толстого, что с нами в одно время живут и работают Александр Фадеев и Михаил Шолохов. Мы все прекрасно понимаем, что изумительный русский язык — это не только орудие собственно русской литературы, но и средство для ознакомления всех народов нашего Союза Республик с творческими достижениями национальных литератур.

Сплоченные вокруг Центрального Комитета Коммунистической партии, отдавая все силы служению Родине и народу, помогая друг другу доброжелательной творческой критикой, идут советские писатели, как одна дружная семья, к новым вершинам, новым творческим завоеваниям.

ПАТРІОТИЧНИЙ РУХ

Соціалістичне змагання трудівників — одна з основ нашого соціалістичного ладу. Це — явище, протилежне конкуренції, на якій держиться лад капіталістичний. Наше змагання не допускає ніяких «професійних секретів», ніякого егоїстичного самолюбства і славолюбства. Його суть — почуття високої дружби радянських людей і безмежної любові їх до Радянської Вітчизни.

На епохальному XX з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу було висловлено пропозиції про соціалістичне змагання між двома республіками Радянського Союзу, між двома великими народами-братими — російським і українським. Ці слова — не тільки заклик, а й констатація факту. Це — радісне ствердження того, що існує в нашій дійсності, набираючи дедалі ширших розмірів. «Змагання з російськими братами — велика радість і честь», — кажуть колгоспники Вінниківського району, селяни Західної України, що після великого акту возз'єднання вперше побачили сонце правди і свободи.

Земляки й родичі Івана Франка і Василя Стефаника бачать високу творчу насагу в змаганні з колективами підприємств і колгоспів Російської Федерації. Передовим досвідом, новими досягненнями діляться між собою автобудівники, взуттєвики і колективи електролампових заводів Москви і Львова, колгоспники Підмосков'я та Волині. Дружні руки для міцного потиску простягають трудящі Львова трудящим Ленінграда, Горького, Свердловська. В соціалістичному зобов'язанні львів'яни по достроковому виконанню державного плану 1956 року читаємо ми такі виразні слова:

«Взявши на себе ці зобов'язання, ми викликаємо на соціалістичне змагання робітників, інженерно-технічних працівників і службовців підприємств промисловості, транспорту і будівельних організацій Ростова-на-Дону».

Ці слова особливо радісно читати, згадавши, що західні області України зіграло сонце безсмертного Жовтня значно пізніше, ніж інші області нашої Вітчизни. Ті люди, які працювали «в поті чола», за Франковим висловом, на поміщиків та фабрикантів колишньої Галичини, випростались на весь велетенський свій ріст — і братній клич їх летить від Дністра і Сяну на береги блакитного, за словом того ж Фравка, Дову.

Учасники зборів партійного активу Київської області м. Києва, що відбулися недавно, відзначили соціалістичне змагання районів Київської і Московської областей, зокрема Києво-Святошинського району з Раменським, Бородянського з Луховицьким, Переяслав-Хмельницького з Можайським, Білоцерківського з Ногинським, як дуже позитивний чинник у піднесенні сільськогосподарського виробництва та економіки колгоспів. Змагаючись один з одним, учитесь один у одного, допомагати один одному — такий закон нашого соціалістичного змагання, і вицвіти його сяють у нас на очах.

Зараз в столиці нашої республіки перебувають дорогі гості — делегація працівників сільського господарства Московської області. Вони прибули, щоб підписати договір на соціалістичне змагання Київської і Московської областей на 1956 рік. Кияни тепло зустріли своїх старих друзів. З усіх районів області їх запрошують приїхати і подивитися, як господарюють в українських колгоспах, поділитися своїм досвідом.

Недавно на Тернопільщині побували подольські (Московської області) колгоспники, що привезли в дарунок своїм друзям породистих телиць і корів. Це, ясна річ, спричиниться до поліпшення тваринництва в Тернопільській області.

Але друзі приїхали не тільки з подарунком: вони перевірили виконання договору на соціалістичне змагання, ознайомилися з ходом підготовки до весняно-польових робіт, по-братньому відзначили окремі недоліки в господарстві колгоспів. Дружній критика — одна з підвалин нашого суспільного життя.

Саме на цій підвалині розгортається змагання між хліборобами колгоспу імені Молотова, Ново-Миргородського району, Кіровоградської області, і колгоспу «Привьв», Серпуховського району, Московської області, між чистяківським шахтарем Василем Кучером і гірниками найкращої шахти РРФСР «Западная-Капитальная» (Ка-

менська область), між металургами Дніпропетровська та Дніпродзержинська і металургами Магнітогорська та Кузнецька... Таких прикладів можна навести дуже багато.

Недавно складальники Старо-Краматорського заводу написали листа до своїх друзів з Южно-Уральського заводу, де є такі прекрасні слова:

«Тепер, коли радянський народ приступив до здійснення грандіозної програми, накресленої партією на шосту п'ятирічку, ще з більшою силою шириться всенародне соціалістичне змагання. На нашому заводі розгорнувся новий патріотичний рух. З ініціативи передового токаря Миколи Яцури розпочалося змагання за дострокове досягнення рівня продуктивності праці, запланованого на кінець п'ятирічки»...

Патріотичний рух — краще не можна визначити те чудове явище, якому присвячена ця моя замітка. Цей патріотичний рух, нема ніякого сумніву, буде дедалі ширше охоплювати всі галузі діяльності в нашій соціалістичній країні, яка впевненими, твердими кроками йде до світлосяйних верховин комунізму. Братнє змагання як вияв братньої дружби являє собою високий взірець для всіх трудящих світу.

У БРАТНІЙ ПОЛЬЩІ

Не так давно, одного весняного дня, у складі делегації Академії наук СРСР я вирушив поїздом із Москви до Варшави, на сесію Польської Академії наук, присвячену пам'яті Адама Міцкевича. Ця урочиста подія мала завершити міцкевичівський рік, у який демократична Польща і все передове людство відзначали сто літ з дня кончини найбільшого поета польського народу і одного з найбільших поетів світу. Товаришами моїми в цій подорожі були лєнінградець проф. М. П. Алексєєв¹, москвич проф. Д. Д. Благої², білоруський поет і мовознавець Петро Глєбка³ і литовський поет та критик Костас Корсакас⁴. Таким чином, у братню Польщу їхали посланці російського, українського, білоруського та литовського народів. Загальновідомо, що біографія Міцкевича тісно сплетена з Литвою та Білорусією, що в Росії великий поет, гнаний царським урядом, знайшов собі вірних друзів і прихильників в особі Пушкіна, Рилєєва, Бєстужєва-Марлінського⁵, Вяземського⁶, Жуковського та Івана Козлова⁷. Список перекладів творів видатного співця польського народу на російську мову, починаючи з Вяземського, Козлова, Пушкіна і Лєрмонтова і кінчаючи іменами багатьох сучасних радянських поетів, просто-таки величезний. Творчістю автора «Пана Тадеуша» захоплювались Гоголь, Бєлівський, Добролюбов, Лєв Толстой, Лєсков⁸, Короленко і Горький. Як відомо, «тінь Міцкевича» витає над сторінками Блокового⁹ «Возмєдзя». Гулак-Артемівський¹⁰ відкрив на Україні «Твардовським» (у Міцкевича ця балада зветься «Пані Твардовська») чергу перекладів, яку продовжили Шпигоцький¹¹ і Боровиковський¹², Костомаров і Навроцький, драматург В. Александров¹³ і поборник дружби слов'янських народів Старицький, безсмертні Іван Франко та Лєся Українка. Франкові належать, крім того, дуже цінні статті й висловлювання про Адама Міцкевича, якого називав віп

одним з найгеніальніших поетів людства. Блискучі міркування про польську літературу взагалі та Міцкевича зокрема оголосила свого часу Леся Українка, яка підкреслювала поєднання в особі Міцкевича громадянсько-революціонера і великого художника.

Шевченко добре знав і наско любовив твори Міцкевича. Великий Тарас послав поетові-емігрантові до Парижа через кирило-мефодіївця Савича свою гнівну, скеровану проти гнобительської політики царського уряду поему «Кавказ»,— і надіслання Міцкевичу саме цієї речі особливо знаменне. Зв'язок політичних поезій Шевченка, при всій їх геніальній самобутності і своєрідності, з політичними поезіями Міцкевича не підлягає сумніву. В сучасних видавцях Міцкевича на Україні взяв участь великий колектив поетів на чолі з П. Тичиною, М. Бажаном, А. Малишком, М. Терещенком¹⁴, М. Пригарою¹⁵. Творчості Міцкевича і зв'язкам його з Україною та українською літературою присвячений ряд статей і дисертацій наших дослідників.

У Білорусії всепародною пошаною оточені такі місця, як хутір Заосся, де польський співець побачив світ, місто Новогрудок, де пропливли його дитячі та отрочі літа, оспіване в його баладах мальовниче озеро Світезь. Білоруські поети прекрасно знають і з любов'ю перекладають твори Міцкевича.

З литовськими містами Вільнюс і Каунас пов'язані роки університетської науки та вчителювання Міцкевича, могутніх молодечих помахів його орлиних постичних крил, провідної участі у волелюбних товариствах «філаретів» і «філоматів»¹⁶, за яку й вислав поета царський уряд «у віддалені від Литви та Польщі» губернії Російської імперії. Історії Литви, її героїчній боротьбі проти німецьких «псів-рицарів» присвячені славетні поеми «Гражина» і «Конрад Валленрод». Дії драматичної поеми «Dziady» відбуваються в Білорусії, в Литві, у Вільнюсі. У примітках до написаної на світанку творчості поеми «Гражина» Міцкевич згадує між іншим мало тоді відому поему зачинателя художньої литовської літератури Крістіопаса Донелайтіса¹⁷ «Пори року». (По-російськи вийшла за радянського часу в перекладі Д. Бродського, над українським перекладом працює Павло Тичина.)

Про давню пам'ятку руської культури «Слово о полку Ігоревім», про російську літературу, про мову й творчість українського народу теплі й глибокодумні вислов-

лювання знаходимо ми в лекціях, присвячених слов'янським літературам, які читав Міцкевич на еміграції в Парижі. Висока оцінка Пушкіна, некролог якого складений Міцкевичем і опублікований у французькому журналі «Le globe», підписана «Друг Пушкіна», — ця оцінка, розуміється, відома читачам.

Отже, у кожного з нас, гостей польського народу, жили в серці великі традиції минулого, ясна була в свідомості та сила дружби народів, провозвісником якої був, як і Пушкін, і Шевченко, Адам Міцкевич і яка тільки в наші дні набула повного розмаху та розцвіту.

До Варшави прибули ми ввечері. Польські вчені, які зустріли нас із братерською гостинністю, показали нам частину відбудованого міста. Я в Польщі був оце по війні утретє, і мене просто вразило, як чудотворно виросла з руїн і прикрасилась за ці роки столиця нової демократичної Польщі.

Варто відзначити, що доми в Варшаві відбудовуються в тому стилі, по змозі навіть точно так, як вони виглядали до війни. Використовуються для цього давні плани й рисунки, зокрема картини відомого художника Каналетто (Бернардо Бєлотто)¹⁸, що дають яскраве уявлення про архітектуру Варшави XVIII ст. і т. ін. Звичайно, у будівництві і у внутрішньому обладнанні домів застосовується найновіша техніка. Того ж таки вечора показано нам будинок, з балкона якого виступав перед польськими робітниками незабутній Фелікс Дзержинський.

Академічна сесія почалась другого дня по нашому приїзді і тривала кілька днів. В ній, крім польських учених, взяли участь представники шістнадцяти країн — Австрії, Болгарії, Чехословаччини, Данії, Фінляндії, Франції, Югославії, Японії, Канади, Федеративної Республіки Німеччини, Німецької Демократичної Республіки, Швеції, Румунії, Угорщини, Італії і СРСР. Це, звичайно, було виявом глибокої любові до Міцкевича і широкої популярності його поза межами Польщі, свідомством з'єднання та обміну досягненнями між науковими працівниками різних країн.

Сесію відкрив президент Польської Академії наук Ян Дембовський. В доповідях та словісцєннєх, прочитаних польськими, французькими, сєрбськими, італійськими, болгарськими, чєськими, угорськими, німецькими вченими, широко висвітлені були різні питання з життя, громадської діяльності й поетичної творчості Міцкевича,

зокрема тісні зв'язки його з Францією, слов'янськими країнами тощо. Була також виголошена Юліушем Стаживським доповідь про сучасне Міцкевичеві європейське малярство та його еволюцію; після цієї доповіді учасники сесії оглянули виставку творів видатного сучасника Міцкевича, учасника повстання 1830—31 рр., художника-баталіста, жанриста й анімаліста Петра Міхаловського¹⁹. Характерні для цього художника ті риси, що споріднюють його з Міцкевичем,— виразне прямування до реалізму та не менш виразний демократизм.

Доповіді, проголошені польськими й іншими зарубіжними ученими, безперечно, внесли багато в міцкевичезнавство. Особливо ясным був у них дбало дібраний фактичний матеріал. Наша делегація виступила з доповідями і сповіщеннями на теми: «Міцкевич і російська поезія XIX століття», «Пушкін і Міцкевич», «Адам Міцкевич і українська література», «Адам Міцкевич у Білорусії», «Вивчення творчості Адама Міцкевича в Литовській Радянській Республіці». Цікаво, що про творчі взаємини Пушкіна і Міцкевича виголосив ґрунтовну доповідь дослідник російської літератури італієць Етторе Льо Гатто.

Доповіді, писані різними іноземними мовами, були перекладені на польську, надруковані на правах рукопису і роздані всім учасникам сесії перед її початком. При загальному схваленні аудиторії я прочитав свою доповідь українською мовою. Петро Глєбка виступив по-білоруськи.

Треба щиро сказати, що виступи представників Радянського Союзу учасники сесії зустріли надзвичайно тепло, з великим зацікавленням.

Всі (крім одного) засідання сесії відбулись у Варшавському Палаці культури і науки, що становить дар польському народові від народу радянського. Нашій делегації пощастило оглянути тільки частину палацу, збудованого в стилі московських висотних будинків, але й та частина справила на нас величезне враження.

Досить сказати, що в палаці, крім великої (на три тисячі душ) конгресної зали і менших зал для засідань та концертів, крім численних кімнат для наукової роботи, міститься шість театрів, кімнати для молоді, для дітей, для спорту, басейн для плавання, добре обладнані кав'ярні.

Велике значення мали для нас зустрічі з видатними польськими та іншими зарубіжними вченими. Чимало

було між нами приятних розмов, що оберталися навкруг імені Міцкевича і проблем культури та культурних взаємозв'язків. Мені приємно було спізнатись із таким знавцем творчості Міцкевича, як Станіслав Пігонь, із старим літами і бадьорим духом лінгвістом, діалектологом Казімежом Нітшем²⁰, дійсним членом Польської Академії наук і членом-кореспондентом Академії наук СРСР. Приємно було зустрітись з Маріяном Якубцем¹¹, якого я знаю давно як людину, що невтомно працює для популяризації російської і української літератури та народної творчості.

Кілька років тому була влаштована в одному з індустріальних центрів Польщі — Вроцлаві виставка «Міцкевич і Пушкін», провідну участь в організації якої взяв проф. Якубець. Я був на тій виставці. Це була справжня демонстрація дружби двох культур, двох великих народів. Недавно вийшли «Вибрані твори» Тараса Шевченка польською мовою у давніших і сучасних перекладах за редакцією і з передмовою Владзімежа Слободніка і з післямовою Якубця, російські білини в перекладах сучасних польських поетів з передмовою того ж Якубця і упорядкований ним двотомник творів Івана Франка. У планах проф. Якубця — хрестоматія української літератури українською мовою з передмовою, примітками і поясненнями, збірник українських дум польською мовою.

У відповідь на мій подарунок — «Слово о полку Ігоревім» у виданні «Радянського письменника» — я одержав від справжнього ентузіаста дружби народів, видатної славістки Антоніни Обрембської-Яблонської видання тексту «Слова» з її передмовою та коментарями і з поетичним перекладом Юліана Тувіма. Давній мій знайомий Генріх Батовський подарував цікаву свою книжку «Друзі слов'яни» — про зв'язки Міцкевича із слов'янським світом.

Від італійця, історика російської літератури Еttore Лью Гатто я довідався про значний інтерес, який виявляють італійські літературознавці до української літератури.

Югославські вчені цікавляться, в зв'язку з виданням листування відомого славіста Ягича²², листами Ягича до Франка (Франкові листи до його вчителя Ягича зберігаються в Загребі). Чи є ці листи і де саме!

Прекрасну роботу провадять Товариство польсько-радянської дружби та Польсько-радянський інститут Поль-

ської Академії наук, який регулярно випускає свої наукові записки — «Квартальник». У Товаристві розмовляли ми про запланований на осінь місячник польсько-радянської дружби, в який має ввійти декада української літератури.

Широко розгорнута в Польщі словникова робота. Ми одержали пробні аркуші великого російсько-польського словника. Працюють польські лексикографи і над українсько-польським словником. Тут варто згадати, що українські мовознавці підготували до друку словник польсько-український. Великий інтерес являє розпочатий словник мови Адама Міцкевича, в якому при кожному слові подаються всі випадки вживання цього слова у великого поета. Гадають, що словник цей складатиме десять томів.

Пошана до культурної спадщини, зокрема до творчості Міцкевича виявилась, між іншим, у фототипічному виданні двох перших томиків його поезій, що вийшли у 1822—23 рр. у Вільно. Для цього видання дібрано такий самий папір, на якому було надруковане перше видання. На титульній сторінці першого томика стоїть *ex libris* Міцкевичевого вчителя, професора історії, видатного діяча польського визвольного руху Йоахима Лелевеля²³.

Глибоке враження справила на нас вистава драматичної поеми Міцкевича «*Dziady*», показана Польським державним драматичним театром. Концерт відомого клянам ансамблю пісні й танцю «Мазовіце», що відбувся в конгресній залі Паладу культури і науки, продемонстрував високу й благородну майстерність ансамблю, тонке відчуття стилю і додержання художньої міри.

По закінченні сесії одвідали ми з любов'ю і знанням справи обладнаний музей Міцкевича, а потім на два дні вирушили до Кракова. У Кракові — традиційне відвідання старовинного королівського замку Вавеля²⁴ з гробницями королів та єпископів, з цікавими зразками мистецтва, переважно італійського та польського. У Вавелі поклали ми свіжі квіти на домовину Адама Міцкевича, поруч з якою покояться останки другого великого поета Польщі — Юліуша Словацького. Побували ми і в двох давніх краківських костьолах, де оглянули чудесні вітражі XIV, коли не помиляюся, століття, а також новітні вітражі роботи відомого драматурга і художника Стапіслава Виспянського²⁵, що являють собою своєрідну комбінацію давніх польсько-католицьких мотивів із рисами

модернізму, розпис роботи великого художника Яна Матейка ²⁶ і т. ін.

Годиться згадати, що в Кракові пройшов університетську науку Василь Стефаник. Спілкування його з передовою польською інтелігенцією дало, безперечно, свої плідні наслідки. Автор відомого портрета Коцюбинського, художник Михайло Жук ²⁷ — учень Виспянського.

У древньому, одному з найстаріших на Слов'янщині, Краківському університеті влаштував прийом учасників сесії ректор університету академік Мархлевський (небід видатного польського революціонера Юліана Мархлевського ²⁸). Перед ним на столі під час прийому лежав один із старовинних університетських клейводів — ректорська патериця, оздоблена золотом і самоцвітами. У своїй промові, зверненій до гостей, учений підкреслив велику вагу спілкування наукових працівників різних країн світу.

Побували ми також у славетних соляних копальнях під Краковом, у місті Велічка. Копальні ці розробляються з XIII сторіччя. Нам показано копальні, які вже не діють. В них багато скульптурних композицій релігійного характеру, зроблених із солі. В цих копальнях побачили ми написи, які не могли нас не зворушити: «горизонт Адама Міцкевича» і «горизонт Юліуша Словацького».

Нашим провідником у копальнях був мистецтвознавець, спадковий, так би мовити, професор: професорами в Краківському університеті були його батько, дід, прадід і прапрадід! Його розповіді були дуже змістовні й цікаві. Інколи, одначе, в них втручався простий робітник, що супроводив нас, дещо додаючи до професорових відомостей, а в дечому й уточнюючи їх.

Після кількаденного гостювання у народній Польщі ми вирушили додому, до Радянського Союзу, повні свіжих вражень і щасливі, що нам довелося взяти участь у події великого культурно-громадського значення.

ЗМІЦНЮВАТИ НАШУ ДРУЖБУ!

Декада української культури, що проходить нині в Польщі, є, як відомо, завершенням місячника польсько-радянської дружби. 29 вересня у Варшавському оперному театрі відбувся урочистий вечір, присвячений декаді. Вечір відкрив міністр культури Польської Народної Республіки Кароль Курилюк. З коротким, але змістовним і теплим словом про культурно-громадські зв'язки Польщі й України виступив міністр у справах вищої школи, видатний літературознавець Стефан Жулкевський. Він підкреслив, що дружба польського й українського народів має коріння в далекому минулому, і особливо зупинився на сучасному її стані. Потім після промови-відповіді міністра культури УРСР Ростислава Бабійчука відбувся концерт, даний українськими артистами спільно з артистами польськими. Не вважаю за можливе давати в цьому короткому повідомленні звіт про концерт. Скажу тільки, що виступи наших артистів з українськими народними піснями, з творами українських композиторів, а також композиторів російських і західноєвропейських, були прийняті воістину гаряче. Про те, чи розуміла публіка, яка сповнювала зал, українську мову в текстах пісень і романсів, не треба і запитувати. Зазначу мимохідь: польські товариші скаржаться, що у Варшаві важко знайти українську книжку в оригіналі. В цьому винні, звичайно, наші книготорговельні організації.

Виступи в концерті польських артистів продемонстрували не тільки високу культуру виконання, а й щире, зворушливу любов до українського народу, до його літератури та мистецтва!

Після концерту більша частина нашої делегації роз'їхалася по країні. Група, до якої я належу, поки що лишилась у Варшаві, де мала вже ряд зустрічей з робітниками одного з варшавських заводів, з працівниками мис-

тецтва, літератури, науки, журналістами. Ці зустрічі незмінно мають теплий братній характер. Але цього мало. На них, як правило, висуваються конкретні пропозиції щодо дальшого зміцнення наших громадсько-культурних зв'язків. Багато виникає цікавих питань загальнолітературного і загальнокультурного характеру. Наша група виїздила у повітовий центр Остраву Мазовецьку, де просто неба відбувся незабутній мітинг дружби, а після нього — великий концерт, даний силами варшавських артистів і місцевих учасників художньої самодіяльності. Артисти співали польських, російських, українських пісень. Гурток самодіяльності показав вокально-танцювальну українську сюїту. Зібралось мало це все населення Острави — від малого до старого. І як палко, як щиро вітало воно гостей з Радянської України, які сердечні вигуки про польсько-радянське єднання виривалися з грудей!

Відкриття виставок української народної творчості й української графіки наші польські друзі розглядають як важливий крок у зміцненні наших взаємозв'язків і як свідчення великої естетичної культури українського народу і талановитості наших художників. Учора в Національному музеї у Варшаві відкрилася виставка творів польського і західноєвропейського мистецтва, врятованих від фашистських варварів, збережених доблесною Радянською Армією і нині переданих урядом Радянського Союзу урядові Народної Польщі. Діячі польської культури, а також гості з різних країн, в тому числі з Німецької Демократичної Республіки, Чехословаччини, з Болгарії, які виступали на виставці, одноставно відмічали величезне значення цього історичного факту.

Зростає і міцніє дружба польського народу з народами російським, українським, білоруським, з усіма народами Радянського Союзу, набираючи дедалі більш конкретних, більш широких і глибоких форм.

В ГОСТЯХ У ДРУЗІВ

Я не маю ні змоги, ні часу, та не відчуваю й потреби давати, так би мовити, діловий звіт про свою поїздку на декаду української радянської культури, що відбулася нещодавно в Польській Народній Республіці. Як член делегації громадських і культурних працівників Радянської України, очолюваної міністром культури Р. В. Бабійчуком, я мав разом зі своїми товаришами багато зустрічей і розмов серед польської інтелігенції, робітників, селян, багато цікавих і корисних зустрічей. Але тут говоритиму про те, що мене схвилювало передо всім як поета, як людину, що здавна, в міру своїх сил, дбає про ближче обопільне знайомство польської та української літератури, ширше — культури, ще ширше — громадськості.

Варшава... Я бачив її в перший рік після війни, скривавлену й страшно скалічену. Це були — руїни, руїни, руїни... Руїни прекрасного міста. І в цих руїнах якимось чудом жили й працювали люди, варшавські патріоти, що в найтяжчі хвилини не покинули своєї дорогої столиці, хоч їм і пропонувано було переїхати до інших, не зруйнованих чи менше зруйнованих міст. Бачив я героїчну відбудову Варшави, в якій великодушну допомогу дали польським трудящим народ і уряд Радянського Союзу, веденого й керованого великою Комуністичною партією. Вдруге вже цього року побачив я Варшаву, що відродилась, як фенікс із попелу. Милувався, «старим містом», де будинки відтворено (зовні) точно такими, якими вони були, як можемо їх бачити на малюнках знаменитого італійського художника Каналетто, на офортах Софії Станкевич, на рисунках і картинах інших польських митців.

Я милувався широко розрослою новою, індустріальною, трудівничою, робітничою Варшавою. З гордістю споглядав я величну споруду — дар Радянського Союзу — Палац культури. В цьому Палаці під час декади відкриті

були виставки української радянської графіки і українського народного (дожовтневого і сучасного) мистецтва. Виставки ці привернули до себе велику увагу трудящих Варшави та гостей з інших місцевостей Польщі. Досить сказати, що за дні декади відвідало ці виставки щось понад 200 тисяч людей. Записи в книзі відзвівів (крім окремих висловлювань естетів — «ліваків» та снобів, про яких іще буде мова) показують сердечні симпатії до нашої культури і розуміння її, що виявили чесні трудівники — від професорів-мистецтвознавців до тих, кого ми умовно зовемо «простими людьми»...

У Варшавському оперному театрі 29-го вересня відбулось урочисте відкриття декади. Вступну промову вголосив міністр культури Польської Народної Республіки, теплим словом відповів йому міністр культури УРСР. Коротку, але змістовну доповідь про коріння і перспективи польсько-української дружби прочитав відомий літературознавець Степан Жулкевський. Після цього відбувся концерт, даний силами українських радянських і польських артистів. На концерті ніби перегукувалися Шопен і Лисенко, Гулак-Артемівський¹ і Моцарто, звучали твори російських і західноєвропейських композиторів, чарувала слухачів українська народна пісня, радувала очі польська вогняна мазурка, лунали вірші Івана Франка та інших українських поетів, читані польською мовою. Українські радянські артисти старшого й молодшого покоління, зокрема, Є. Чавдар², Б. Гмиря, П. Кармалюк³, Д. Гнатюк⁴, Б. Руденко⁵, З. Головка, З. Христич, К. Огневої, В. Тимохін, танцювальна пара — Л. Герасимчук і О. Сегал, знамените київське тріо бандуристок — В. Третьякова, Н. Павленко, Т. Поліщук — своїм мистецтвом викликали нескінченні оплески аудиторії, яка наповнила зал театру.

Може висловити тільки жаль, що й у вступному, і в заключному концертах декади не знайшла собі належного місця українська радянська музика.

Приїхавши до Варшави, ми застали вже там номери газет і журналів, а також окремі спеціальні видання, присвячені декаді української культури і Радянській Україні. В цих виданнях надруковано ряд історично-довідкових статей, досить широко представлені в перекладах дожовтневі й сучасні українські поети, прозаїки, драматурги. У книзі «Дні української культури» (польською мовою) бачимо ми, наприклад, ґрунтовну статтю профе-

Максим Рильський виступає на засіданні Верховної Ради СРСР.
1960

Максим Рильський і академік АН УРСР Петро Погребняк
серед працівників Тростянецького дендропарку. 1960

Максим Рильський із зпатними лапковими, двічі Героями Соціалістичної Праці Ольгою Динтап і Степанидою Виштак. 1961

Максим Рильський на засіданні ради по якості товарів широкого вжитку при редакції газети «Вечірній Київ». 1959

сора Мар'яна Якубця «Головні етапи розвитку української літератури». Драматургія наша представлена в цій книзі п'єсами «Украдене щастя» Івана Франка і «Крила» Олександра Корнійчука. Цікаво, що до «Украденого щастя» додано докладний режисерський план постановки.

Польські майстри танцювального мистецтва дістали в одному з цих видань детальний опис українського танцю, супроводжений відповідними ілюстраціями.

Як письменник я мав зустрічі у Варшаві, Лодзі, Краківі з польськими літераторами різних напрямків... Різних напрямків — так. Річ у тому, що серед польських письменників, а ще більше серед польських художників, точиться нині завзята дискусія про основні принципи мистецтва й літератури, піддається критичному переглядові, а то й заперечується цілком — окремими, звичайно, формалістами, «ліваками», адептами «нового мистецтва» — метод не тільки соціалістичного реалізму, але й реалізму взагалі.

Знаходяться люди, що геть відкидають великого Матейка, що називають соціалістичний реалізм «вигадкою Горького», що проповідують та й пропагують своїми незрозумілими нормальним людям «творами» «абстрактне мистецтво» і т. ін. Нема чого й говорити, що за цими естетичними суперечками криється боротьба ідеологічного порядку. Проте зустрічі наші із справді передовими діячами польської культури, перебування серед трудящих міста й села переконали нас, що, розуміється, — переможе правда — правда дійсно нового, реалістичного, соціалістичного мистецтва.

Одним із найбільш хвилюючих моментів нашої подорожі до Польщі був мітинг на відкритому повітрі, що відбувся в повітовому (районовому) центрі недалеко від Варшави — Остріві Мазоведській. Зібралось мало не все населення міста, від старого до малого, і ніби само повітря було напоєне глибокою, гарячою, братерською любов'ю польських трудящих до російського, українського, білоруського народів, до всіх народів Радянського Союзу, до всіх чесних людей на землі. Ця любов дзвеніла, як золота струна, у виступах гостей із Варшави, столичних і місцевих представників Товариства польсько-радянської дружби, якому, як і Міністерству культури Польської Народної Республіки, хочеться на цьому місці скласти щирю подяку за дбайливу організацію декади.

Після мітингу відбувся великий концерт за участю польських артистів із Варшави, що співали польські, російські, українські пісні (останні — і польською, і українською мовою), та майстрів самодіяльного мистецтва. Самодіяльний гурток одного з околиць сіл виконав, між іншим, вокально-танцювальну «Українську сюїту» — виконав, скажімо одверто, не дуже додержуючи етиографічно-фольклорного українського стилю, але з таким запалом, з таким огнем, з такою пристрасстю, які можуть бути породжені тільки щирою братерською дружбою. Ця «Сюїта», цей концерт взагалі викликали у мене думку, яку я й висловив на шпальтах газети «Трибуна люду» — думку про потребу постійного обміну досягненнями й досвідом між самодіяльними митцями Радянського Союзу, зокрема України, і самодіяльними митцями Народної Польщі. Разом з тим я пересвідчився в Остріві Мазовецькій, як пересвідчувався не раз і потім, що дружба народів за наших часів пішла вглиб і вище, проникла справді в народні маси, стала загальнонародним рухом. Зміцненню цієї дружби, цього братерства, цього прекрасного руху сприяла, безперечно, декада української культури в Польщі, яку, однак, слід розглядати як один із перших кроків у справі взаємоознайомлення.

Могутньою демонстрацією непохитного єднання був заключний концерт у тому ж Варшавському оперовому театрі, де до наших артистів приєднався молодий і помолодечому запальний Закарпатський народний хор під керівництвом Михайла Крячка. Хор цей об'їздив мало не всю Польщу і скрізь користувався величезним успіхом.

На концерті присутнє було Політбюро Польської об'єднаної робітничої партії в повному складі. Зал був вщерть наповнений кращими представниками польської громадськості, польських трудящих, що палко вітали своїх українських друзів. Вигуки на честь польсько-української, польсько-радянської дружби лунали, як величні салюти.

Мені радісно згадати, що, стискаючи нам на прощання руки, представники польського народу промовляли: «Привіт великій Україні!» Ці слова залишаться в моїй пам'яті на все життя.

ДРУЗЬЯМ-УЧИТЕЛЯМ

Слово учитель з давніх-давен користується великою пошаною в народі. Звичайно, в суспільстві, побудованому на класовій нерівності, спотвореному расовою дискримінацією, виростили огидні постаті вчителів-садистів, тупих педагогів, лицемірів і донощиків. Галерею таких «учителів» бачимо ми у Помяловського¹, Свидницького, Франка. Але згадаймо, з якою теплотою і вдячністю говорив про своїх лицейських учителів, про Куниціна і Галича, Пушкін, як Шевченко, не дуже добрим словом пом'янувши своїх «учителів-дяків», повними любові фарбами малював улюбленого свого вчителя Карла Брюллова, як той же Франко на все життя взяв у серце спомен про першого свого вчителя, батька — «ковалю Яця з гори», з якою пошаною ставиться до великого славіста Ягича, під керівництвом котрого закінчив він у Відні свою докторську дисертацію. Згадаймо, якою симпатією й ніжністю оточують образи вчителів дореволюційної «народної» школи Чехов, Коцюбинський, Васильченко. Згадаймо, нарешті, ту роль, що відіграв у формуванні світогляду Володимира Короленка його «вчитель словесності» Авдієв, чия благородна постать встає перед нами на сторінках автобіографічної повісті «Історія мого сучасника». Отже, всупереч волі і «предначертанням начальства» та навівних класів і за старих часів краща частина вчительства чесно робила своє добре, своє прекрасне діло.

Ясна річ, що в умовах радянського ладу, в радянській багатонаціональній державі, основоположник якої Володимир Ілліч Ленін не раз підкреслював незмірну важливість громадської ролі вчителя, педагога наші мають усі можливості для всебічного виховання дітей, юнацтва й молоді, для формування й кристалізації у них соціалістичної свідомості, радянського патріотизму, інтернаціоналістичних поглядів. Всім відома та діяльна роль, яку

відіграє радянське вчительство у громадському житті країни, у всіх його ділянках. Заслуги наших учителів — і сільських, і міських — на громадському полі високо цінує наш народ, високо цінують Радянський уряд і Комуністична партія.

Я в цьому листі хочу сказати кілька слів про викладання мови й літератури.

Не буду повторювати того, що не раз уже казано на сторіпках нашої преси, не розводитимусь про деякі недоліки наших учбових програм, про певну сухість наших підручників з літератури, про вузьку схематичність і «тематичність» наших читавок, добір матеріалу в яких частенько не позначений хорошим літературним смаком, що, звісно, не може позитивно вплинути на розвиток такого смаку і в учнів, прищепити їм те, прищеплення чого становить одно з головних завдаць учителів-словесників — любов до літератури...

Скажу передовсім про мову.

Викладання мови в початковій і середній школі — це передовсім викладання рідної мови рідною мовою.

Мова — основне могутнє зваряддя думки, як це прекрасно показано в працях геніального російського й українського філолога Олександра Потебні². Хоч Потебня не був послідовним матеріалістом, хоч на концепціях його відбилися деякі погляди філософів-ідеалістів, проте здорове зерно його наукових побудов, створених під впливом передових російських мислителів, багато дало для розвитку радянського мовознавства й літературознавства, радянської фольклористики. Потебня вчив про перозривний зв'язок мови й мислення. Мислення, ясна річ, рідною мовою. Навчаючи юнацтво свідомо підходити до явищ мови, вірно і вільно орудувати нею, ми тим самим навчаємо його вірно і вільно мислити. Цілком зрозуміло, що піяка схоластика, ніяке сухе, відірване від життя вишурювання правил не повинні мати тут місця. Викладати мову — це означає передовсім прищеплювати любов до мови. Це можливе, звісно, тільки тоді, коли така любов огріває серце самого вчителя.

Любов до мови і любов до літератури, як тієї прекрасної людської діяльності, що засобами добору найточніших, найвиразніших слів та висловів, засобами творення конкретних художніх образів опромінює розум читача найвищими ідеями людства... Читання — не тільки «пояснювальне» читання, що іноді ще, на жаль супроводжує-

ться у нас таким вульгарно-соціологічним або безплідно-формалістичним аналізом, від якого вуха в'януть, але й звичайне, просто читаппя вголос (виразне, певна річ, — і цього вчителіві треба вчитися!) посіє в серцях дітей і юнаків любов до творчості Шевченка, Марка Вовчка, Лесі Українки, Франка, Коцюбинського, Грабовського, Стефаника, Васильченка, любов до творчості Тичини, Бажана, Сосюри, Петра Павча, Козланюка, Гончара, Стельмаха, Микитенка³, Корнійчука, Кочерги...

А звідси — і любов до людини, і зненависть до всіх форм гноблення людини людиною, і прагнення красивого, справедливого, розумного, творчого життя.

Додам іще, і додам не тільки для вчителів, а й для людей, які складають програми наших учбових закладів, що народна творчість — прекрасні наші пісні, думи, казки, усні оповідання, приказки й прислів'я, давні й сучасні, — народна творчість, яка становить основне джерело літератури і всіх видів мистецтва, на жаль, не посідає ще в нашій школі належного місця...

Ми всі зросли під впливом передової російської літератури, передового російського мистецтва. Пушкін, Толстой, Горький, Маяковський, Шолохов, Фадєєв, Глінка, Мусоргський, Чайковський. Рєпін і Левітан — наші вчителі і супутники всього нашого свідомого життя. Очевидна річ, що викладання, дбайливе й творче викладання російської мови та літератури, — одно з пайпочесніщих завдань радянської школи. Дружнє спілкування і обмін художніми та ідейними досягненнями між російською та українською літературами — яскравий прояв одвічного братерства двох великих слов'янських народів, яке повним цвітом розцвіло лише в умовах Радянського Союзу.

Ми добре знаємо, що російська мова — це не тільки мова росіян, але й потужне знаряддя культурного єднання всіх народів нашої Вітчизни.

Відомий казахський письменник Мухтар Ауєзов влучно назвав російську мову «другою рідною мовою» всіх освічених неросіян у Радянському Союзі.

Плекаймо ж у наших учнів любов до великої літератури, великої культури великого братнього народу!

Не торкаючись проблеми викладення в нашій початковій та середній школі іноземних мов, яке, оскільки мені відомо, не стоїть досі на валєжній височині, додаю, що доконче треба давати нашим учням хоч би початки знань-

ня літератури інших народів Радянського Союзу — грузинської, вірменської, таджицької, казахської і т. ін.

Чую запит: «А як це все вмістити в шкільну програму?»

— Не знаю. Але певен, що вмістити треба. І вірю, що при творчому підході до справи вмістити можна.

Дозволю собі свій короткий лист до вчителів, якому я ніяк не хотів надати «вчительського», повчального характеру, закінчити гадкою, що одною з дуже корисних форм викладання мови й літератури повинна бути практика перекладів художньої та наукової прози та й ділового листування. Знайомство з першоелементами перекладної справи, цього, за висловом К. І. Чуковського⁴, «високого мистецтва», повинне, на моє переконання, займати поважне місце в нашій школі.

Борімося за любов до мови й літератури, за братерське спілкування всіх народів, всіх чесних людей на землі!

[ЩИРИЙ УКЛІН]

Сердечний привіт вам, далекі друзі!

Сердечний привіт у дні, коли весь радянський народ святкує велике свято — день Великої Жовтневої соціалістичної революції!

Це день, що відкрив народам колишньої царської Росії, справедливо названої «тюрмою народів»¹, браму до світлого, незалежного творчого життя.

Це день, що поклав у нашої землі край усякому гнітові, усякому визискові, край національному і соціальному гнобленню.

Це день, з якого починається нова ера в житті людства.

Радянська Україна — вільна й рівна сестра у колі прекрасних сестер, що зветься — Радянським Союзом.

Радянська Україна, соціалістична Україна, що твердим кроком простує разом з іншими республіками СРСР до променистих вершин соціалізму, озброєна найповішою агрономічною культурою, збрала цього року щедрий урожай на своїх ланах, у своїх садах і виноградниках. Промисловість її досягла нечуваних перемог. Культурні здобутки поставили її в перші ряди народів світу.

А вона не заспокоюється! Вона невтомно працює, невтомно мислить, невтомно творить. Веде її вперед Радянський уряд, плоть від плоті і кість від кості народу, — веде її вперед мудра і непохитна Комуністична партія.

Слово м и р золотими буквами написано було на наших знаменах з перших же днів Радянської влади. Написав його великий глашатай народної волі — Ленін... Це слово і сьогодні є, і завжди буде щирим нашим девізом.

Вся зненависть наша — паліям війни, людям, що на людській крові хочуть побудувати свій особистий добробут. Вся любов наша — всім чесним працівникам світу, всім людям доброї волі!

Я далеко від вас географічно, але серце моє б'ється поруч із усіма чесними серцями на землі, бо з невимірною гордістю пошу я свою невимірно почесну назву — громадянин Радянського Союзу.

Прийміть же, незнайомі друзі, в ці дні нашої гордості, нашої радості, нашої слави, щирий уклін од українського радянського поета, сина великої Вітчизни, країни правди і свободи!

ЗУСТРІЧАЄМО СВЯТО

Ми зустрічаємо наше всенародне свято — люди різного віку — від тих, хто брав безпосередню участь у подіях Великого Жовтня, до тих, хто сьогодні тільки вступає в життя, хто круглими невинними оченятами дивиться на околишній світ і не має сумніву, що так воно завжди було: його право на щасливе, безжурне, забезпечене життя, на безплатну освіту і лікування, право батьків його на працю і на відпочинок, пошана держави і будь-кого із сусідів на ту мову, якої воно, мале, навчилось від матері... А старші — старші згадують у ці дні, скільки крові було пролито, скільки голів було покладено, щоб забезпечити оце все, щоб навіки знищити соціальну і національну перівність, гноблення людини людиною, класову ворожнечу, щоб розцвіло на весь світ те, що стало прикладом для всіх країн і народів на земній кулі, те, що звемо ми здобутками Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Я, що пишу ці рядки, ще пам'ятаю часи, коли поміщик міг за порушення його «прав» — за рубання дерева в «його» лісі, за ловлю риби в «його» річці — не тільки вдаватись до «скорого й справедливого» царського суду, а й карати з явним попусканням «властей» на селі і в повіті — таких, як урядник, становий пристав і т. ін. — чинити суд і «розправу» власною рукою.

Пам'ятають люди моїх літ і те, як людину, скалічену, звівчену на фабриці чи на заводі, викидали спокійно й байдуже, піби ганчірку геть, ткнувши на лікування якийсь там карбовапець... або й не ткнувши.

Про «народну» школу старих часів досить почитати Степана Васильченка...

Наші діти й молодята навіть не уявляють собі, що не тільки за дожовтневої давщини, а й нині — в капіталі-

стичних країнах — для того, щоб лікуватись чи щоб придбати добру освіту, треба було мати великі гроші. Безкоштовність навчання і лікування здається їм такою природною річчю, як безплатність повітря й сонячного проміння...

А хіба доступне для звичайної людської логіки те, що за моїх молодих років заборонено було на Україні, в Білорусії навчання рідною мовою, публікацію цією мовою будь-яких наукових праць, що майже під цілковитою заборонаю була у нас аж до 1917-го року українська преса і т. ін.? Хіба не смішно тепер, що був час, коли студентському хорозі під керуванням великого композитора Миколи Лисенка заборонялося співати українські пісні... по-українськи?

Я торкнувся лише кількох сторін суспільного життя, але ж ясно — зустрічаємо ми 39-і роковини Великого Жовтня з повним розумінням, що ця велика подія, цей найбільший у світовій історії подвиг трудящих, ведених робітничим класом колишньої царської Росії під керівництвом Комуністичної партії, яку створив В. І. Ленін і яка згуртувала навкруг нього свої незламні ряди, — ця велика подія докорінно змінила все життя нашої країни і народів, що її населяють.

В бурях громадянської війни, в боротьбі з внутрішньою та іноземною контрреволюцією, в грозі Великої Вітчизняної війни, в одностайній творчій праці, в побудові соціалістичного ладу, що дав і дає приклад зарубіжним демократичним країнам, у впевненому проступанні до вершин комунізму росте і міцніє багатонаціональний і нерозривний Радянський Союз.

Ми горді своїми досягненнями. Ми не приховуємо, і цього вчить нас Комуністична партія, цього вчить нас її бойовий штаб — Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу, — тих окремих помилок і хибних кроків, що зроблені були за пройдені радянськими народами 39 років.

Дбати про дальше підвищення добробуту робітників, колгоспників, трудової інтелігенції нашої країни, про дальший зріст нашої промисловості, в першу чергу важкої, збільшення продуктивності праці, про дальше вдосконалення сільськогосподарського виробництва, про новий розквіт нашої науки, нашої літератури, нашого мистецтва — це сильний обов'язок усіх радянських громадян, що глибоко вірять своєму воістину народному урядові,

що беззавітно віддані партії-керівниці, партії-натхненниці — Комуністичній партії.

Нині ми бачимо в міжнародній політиці події, яким не можна не приділити великої уваги. Бачимо агресивні вчинки, скеровані проти Єгипту, проти його законних і природних прав — прав суверенної держави. Бачимо, як підняли було голови контрреволюційні, антинародні, злочинні елементи в Угорщині. Це не може не тривожити всіх чесних людей світу. І саме в ці дні особливо треба пам'ятати незмінну позицію Радянського Союзу в міжнародній політиці. Цю позицію з цілковитою ясністю сформульовано в Декларації уряду Союзу РСР 30 жовтня 1956 року: «Непорушною основою зовнішніх відносин Союзу Радянських Соціалістичних Республік була і залишається політика мирного співіснування, дружби і співробітництва між усіма державами».

Під прапором миру, у промінні грядущого комунізму, яке засвітили для віків Маркс, Енгельс, Ленін, по шляху Леніна, ведені непохитною Комуністичною партією, стрічають радянські люди 39-ї роковини Жовтня. І славлять вони цю велику, цю вікопомну дату усіма своїми рідними мовами, оспівують усіма своїми рідними мелодіями, прикрашають усіма квітами й барвами, що вродила й створила наша прекрасна радянська земля.

ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИ РОКОВИНИ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Дорогі товариші!

Добре знати події минулого, історію свого народу, історію свого класу — необхідна передмова для того, щоб добре працювати для свого народу, для свого класу.

Ми знаємо, що історія людства розвивається, як це добре показали нам класики марксизму-ленінізму, за об'єктивними законами, але знаємо ми й те, що люди, які вірно зрозуміли суть цих законів, можуть впливати і справді впливають на хід і розвиток історичних подій. Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції, яку здійснили трудящі колишньої царської Росії на чолі з робітничим її класом, керованим Комуністичною партією, що створена була В. І. Леніним і згуртувалась навкруг його велетенської постаті — ця історія наочно показує, чого можуть досягти люди, з'єднані спільністю класових інтересів, спільністю політичних, соціальних, економічних прагнень, одухотворені великою ідеєю інтернаціоналізму.

Товариші! Ми підходимо до святкування 39-ї річниці Великого Жовтня. Наймолодші серед нас, наші діти, навіть не уявляють, що такі здобутки Великої Жовтневої соціалістичної революції, як, наприклад, обов'язкове загальне навчання, безплатна медична допомога, право трудящих на працю і на відпочинок — тільки в мріях уявлялись їх батькам і дідам. Знищення класових антагонізмів, гніту людини над людиною, національної нерівності — це ті здобутки Жовтня, які ввійшли в плоть і кров нашого життя. Учневі радянської середньої школи чудно навіть подумати, що був час, коли навчання рідною мовою було цілком заборонене, скажімо, на Україні і в Білорусії, що ніякі, скажімо, українські книжки, крім чисто «художніх», та й то з величезними обмеженнями, не дозволялося в царській Росії друкувати. Тисячі й тисячі десятин землі, що належали колись у нашій країні поодиноким людям — поміщикам, на яких працювали за без-

цінь тисячі й тисячі напівголодних і напівголих селян, величезні капітали, що скупчувалися в руках фабрикантів, заводчиків, власників шахт, безсоромних і безжалісних експлуататорів робітничого труда,— про все це молодь наша знає тільки з книжок та з усних оповідань. Правда, міг би дехто з них побачити дещо подібне під час поїздки за кордон, у капіталістичні країни,— поїздок, що стали в наш час досить нерідким явищем. Однак, треба сказати, що за наших днів експлуатація людини людиною в капіталістичних країнах набрала ніяк не легших, правда, але складніших, так би мовити, тонших форм... Та й не все нам у тих країнах показують гостинні господарі! Я в цьому переконався особисто під час сьогорічної своєї подорожі в складі радянської парламентської делегації до Австрії...

Отже, ми не тільки маємо право, а й повинні оглянутись на пройдений шлях, згадати жовтневі події 1917 року.

Минуло 39 років з того часу, коли трудящі нашої країни, під керівництвом Комуністичної партії, здійснили Велику Жовтневу соціалістичну революцію.

Перетворюючи в життя лєнінську теорію соціалістичної революції, наша партія після 6-го з'їзду РСДРП(б) взяла курс на підготовку збройного повстання і встановлення диктатури пролетаріату в Росії.

Революційний рух охопив всю країну, а колискою революції став Петроград.

24 жовтня (6 листопада) 1917 року тимчасовий буржуазний уряд, напередодні дня збройного повстання, першим пішов у наступ проти революційного Петрограда.

Уранці голова Тимчасового уряду Росії Керенський дав розпорядження заборонити вихід центрального органу більшовицької партії — газети «Рабочий путь»¹. Загін юнкерів з бронемашинами напав на друкарню більшовицької газети. Однак, послані до друкарні червоногвардійці та революційні солдати відтиснули юнкерів і поставили свою охорону. Близько 11 годин ранку газета «Рабочий путь» вийшла. Вона закликала маси до збройного повстання за повалення буржуазного тимчасового уряду.

За вказівкою Лєніна загони червоногвардійців та солдатів зайняли вокзали, пошту, телеграф, міністерства, державний банк. Збройне повстання почалось.

До ранку 25 жовтня увесь Петроград перейшов до рук революційного народу.

25 жовтня (7 листопада за новим стилем) 1917 року соціалістична революція в Росії перемогла. Державна влада повністю перейшла до рук Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів.

В ніч на 26 жовтня революційні загони робітників, солдатів та матросів штурмом взяли Зимовий палац² — останнє пристановище Тимчасового буржуазного уряду в Росії. Другий Всеросійський з'їзд Рад, що відкрився в Петрограді в той же історичний день 25 жовтня 1917 року, остаточно, в законодавчому порядку закріпив Радянську владу в Росії.

Слідом за Петроградом революція перемогла в Москві, на Уралі, в Поволжі та на окраїнах Росії.

Робітники і селяни України під керівництвом Комуністичної партії, слідом за російським народом, першими пішли по шляху соціалістичної революції. В цій боротьбі трудящі України завжди керувались мудрими словами великого Леніна: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови».

Пролетаріату і революційним солдатам Києва протистояли значні контрреволюційні сили Тимчасового уряду³. На його боці було кілька юнкерських шкіл, школи прапорщиків та різні білогвардійські добровольчі загони.

Єдиним фронтом з контрреволюційними силами в Києві виступала проти соціалістичної революції також буржуазно-націоналістична Центральна рада, яка спиралась на гайдамацькі полки, що склалися переважно з поміщицьких та куркульських синків.

Збройні сили військово-революційного комітету, що склалися з трудового пролетаріату та революційних солдатів, налічували близько 6 тис. чоловік. Військово-революційний штаб ставив біля свого приміщення (на Банковій вулиці⁴) загони озброєних трудящих.

Незабаром контрреволюційні сили перейшли у наступ. Однак, зірвати підготовку збройного повстання за владу Рад у Києві контрреволюції не вдалось.

На світанку 29 жовтня в 3-му авіапарку на Печерську був створений новий Військово-революційний комітет. Члени ревкому розробили план повстання, який передбачав захоплення штабу КВО білогвардійських військ, юнкерських училищ, а також і негайного звільнення заарештованих більшовиків.

29 жовтня о 17-й годині над містом появилася умовний

сигнальний літак, який зробивши 3 круги, полетів у бік Поста-Волинського. Збройне повстання почалось.

30 жовтня, в знак солідарності з повсталим пролетаріатом «Арсеналу»⁵ і солдатами революційних військ, робітники міста за закликком Центрального бюро профспілок та ревкому, оголосили загальний страйк. Уже 31 жовтня революційні сили Києва остаточно розгромили збройні сили контрреволюції.

Під керівництвом Київського комітету РСДРП(б) пролетаріат міста піднявся на збройну боротьбу проти націоналістичної контрреволюції. Центром повстання був героїчний «Арсенал». Повстання тривало з 16 до 26 січня 1918 року. Воно було потоплене в крові контрреволюційною радою⁶. Але цей виступ київського пролетаріату відіграв величезну роль у вигнанні Центральної ради з Києва.

26 січня червоногвардійські заголи Петрограда, Москви, Єкатеринослава⁷ та Харкова, об'єднавшись з революційними загонами пролетарів Києва, розгромили білогвардійські з'єднання, вигнали Центральну раду і звільнили місто Київ. Велику роль у боротьбі за встановлення Радянської влади в Києві відіграли керівники київського пролетаріату того часу Андрій Іванов⁸, Ян Гамарник⁹, Іван Кулик¹⁰, Олександр Горвіц¹¹ та інші.

39 років як незламна фортеця стоїть Радянська соціалістична держава, демонструючи величезну життєву силу всеперемагаючих ідей марксизму-ленінізму. За ці роки наша країна під керівництвом партії комуністів відбила всі удари сил міжнародного імперіалізму і внутрішньої контрреволюції, пройшла через найтяжчі випробування другої світової війни і перетворилась в непохитний оплот миру, демократії і соціалізму. Всеперемагаючі ідеї марксизму-ленінізму, ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції все глибше проникають в усі кінці земної кулі, оволодівають умами мільйонів трудящих і експлуатованих і запалюють їх на боротьбу за своє національне і соціальне визволення.

Під прапором марксизму-ленінізму перемогла народна революція в Китаї, звільнилися від гніту капіталізму і стали на шлях соціалізму ряд інших країн Європи і Азії. Національно-визвольна боротьба народів проти колоніалізму завдає нищівного удару по світовій системі імперіалізму. Вихід соціалізму за рамки однієї країни і перетворення його в світову систему — вже не майбутнє істо-

рії, а реальна дійсність нашого часу, наших днів. Пророчі слова геніального В. І. Леніна про те, що «шлях наш — вірний, бо це шлях, до якого рано чи пізно неминуче прийдуть і всі інші країни» (т. 33, стор. 13), блискуче стверджуються самим життям.

Радянські люди з великим натхненням борються за виконання гігантської програми побудови комунізму в нашій країні, накресленої історичним XX з'їздом КПРС.

За розміром промислового виробництва Радянський Союз уже випередив найбільш розвинені капіталістичні держави Європи і успішно наближається до рівня промислового виробництва США. Тепер за загальним обсягом промислової продукції СРСР займає друге місце в світі. Проте у нас є ще немало недоліків. Нам необхідно наполегливо працювати, щоб зробити нашу країну найбагатшою в світі, зробити її країною повного достатку матеріальних і духовних благ, вирішити основне економічне завдання — падогнути і випередити головні капіталістичні країни по виробництву продукції на душу населення. Шляхи і засоби розв'язання цього благородного завдання визначив XX з'їзд КПРС.

Говорячи про духовні блага, іншими словами — про освіту, науку, мистецтво, літературу, я як письменник повинен трошки спинитися саме на літературі. Основа нашої культури — це сміливе прокладання нових шляхів, сміливе відображення в слові, в картинах, у театрі, в музиці нової свідомості нової людини, боротьби її з усіма лихими пережитками капіталістичного минулого. Але — і цього вчив нас великий Ленін, цього вчили класики марксизму-ленінізму — не можна будувати нового, не знаючи старого, не можна не використовувати в своїй праці всіх досягнень людства на протязі віків. Все хороше, що дали нам Пушкін і Толстой, Шевченко і Франко, — наше, і ми не віддамо його нікому.

Часом кажуть, що радянська література не створила речей, рівних творам Толстого чи Шевченка. Але не забудьмо ж, товариші, що радянська література налічує всього 39 років життя — для літератури це дуже малий строк. Згадаймо й про те, що своєю мовою заговорили в наш час повним голосом не тільки українські чи білоруські письменники, а й письменники народів, які до Жовтневої революції не мали не тільки своєї мови,

а й просто таки свого письма, своєї грамоти. Звернімо увагу на той факт, що кожного року здобувають у нас середню й вищу освіту тисячі й тисячі громадян, які й мріяти не могли про це за старого ладу, — і сотні й сотні з них вступають у літературу, щиро й прямо відбиваючи в ній інтереси, прагнення і мрії народу, що їх породив, виховав і викохав. І хіба, поклавши руку на серце, ми можемо сказати, що «Тихий Дон» і «Піднята цілина» Шолохова, «Молодая гвардия» Фадєєва, «Хождение по мукам» О. Толстого, «Вершники» і «Київські оповідання» Юрія Яновського, «Бур'ян» і «Мати» Головка¹², гумористичні і сатиричні оповідання Остапа Вишні¹³, вірші Маяковського, Дем'яна Бедного¹⁴, Тихонова¹⁵, Прокоф'єва¹⁶, Твардовського¹⁷, Ісаковського, Тичини, Бажана, Сосюри, Малишка, Янки Купали і Якуба Коласа — що ці твори не донесуть до нащадків наших правди наших днів?

Правда наших днів, правда, осяяна великими ідеями марксизму-ленінізму, лежить в основі творчого методу нашої літератури, нашого мистецтва — соціалістичного реалізму.

Я був цього року два рази в Польщі. Там ідуть великі суперечки про літературу, про мистецтво. Дехто заперечує не тільки соціалістичний реалізм, а й реалізм взагалі. Навіщо, кажуть ті люди, малювати дійсне життя на картинах, коли це краще робить фотографія? І малюють вони, оті «нові» художники, картини, про які можна сказати тільки словами молодичь із «Ночі перед Різдом» Гоголя: «он бач, яка кака намальована!»

Ні — наш обов'язок літераторів, обов'язок художників — давати в своїх творах правду життя. А правді цій, розуміється, суперечить і лакування дійсності, підкрашування її в рожевий колір — і навмисне, злісне підкреслювання тільки негативних, тільки негарних сторін дійсності.

Але ж головне полягає в тому, що ті люди, які, скажімо, в дружній нам Польщі, — їх, звісне діло, небагато, — заперечують соціалістичний реалізм, докочуються іноді й до прямого заперечення самої соціалістичної ідеї. Саме тому нам, громадянам першої в світі соціалістичної держави, хочеться нині з гордістю говорити про величезні досягнення нашої країни, які забезпечив їй соціалістичний лад.

За останню чверть століття Радянський Союз, не дивлячись на великі втрати, зв'язані з війною, збільшив про-

мислове виробництво більше як у 20 разів, в той час як продукція всіх капіталістичних держав зростає менше, як у 2 рази.

Під керівництвом Комуністичної партії трудящі нашої Батьківщини достроково, за 4 роки і 4 місяці, виконали завдання п'ятої п'ятирічки, збільшивши обсяг промислової продукції в 1955 р. у порівнянні з довоєнним часом у 3,2 рази.

За останній час наша партія, при активній підтримці робітничого класу і всього народу, здійснила великі заходи по піднесенню сільського господарства.

На роботу в МТС, колгоспи і радгоспи з міст і промислових центрів було направлено багато тисяч інженерів, техніків, партійних і радянських працівників. Центральний Комітет партії та Радянський уряд запровадили новий порядок планування в сільському господарстві, який розв'язує ініціативу колгоспників.

Виняткове значення для збільшення продукції сільського господарства мало розширення посівів кукурудзи та освоєння цілинних і перелогових земель.

В роки шостої п'ятирічки буде завершено будівництво Куйбишевської, Сталінградської, Камської, Іркутської, Горьківської гідроелектростанцій, розгорнеться будівництво Саратовської, Віткінської, Нижньокамської і Чебоксарської гідроелектростанцій.

Особливо визначними будовами цієї п'ятирічки є найбільш потужніші в світі гідроелектростанції — Братська на Ангари і Красноярська на Єнісеї. Повна проектна потужність кожної з цих станцій становить 3 млн. 200 тисяч квт., що дорівнює 50 Волховським гідроелектростанціям.

Протягом нової п'ятирічки будуть споруджені атомні електростанції загальною потужністю в 2—2,5 млн. квт., що в 1,5 рази більше потужності всіх електростанцій, побудованих за ленінським планом ГОЕЛРО. Буде споруджено ряд атомних електростанцій в районах Ленінграда, Москви, Уралу потужністю 400—600 тисяч квт. кожна.

Продуктивність праці в СРСР в 8 разів перевищує рівень 1913 року. За рівнем продуктивності праці СРСР наздогнав передові капіталістичні країни Західної Європи. Але від США ми ще відстаємо в цьому відношенні.

В шостій п'ятирічці передбачається даліше удосконалення техніки і технології, значне збільшення виробництва ефективних, високопродуктивних машин. Великі за-

вдання накреслені в галузі комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів.

Партія рішуче засудила зазнайство і чванство, зневажливе ставлення до досягнень зарубіжної науки і техніки.

Натхненні історичними рішеннями XX з'їзду, трудящі Радянського Союзу зустрічають 39-ті роковини Великого Жовтня визначними трудовими успіхами у виконанні плану першого року шостої п'ятирічки.

У шостій п'ятирічці намічається підвищення реальної заробітної плати робітників і службовців приблизно на 50 %, збільшення натуральних і грошових прибутків колгоспників в середньому не менше, як на 40 %.

В новій п'ятирічці буде споруджено за рахунок держави будинків загальною площею 205 млн. кв. м — майже в два рази більше, ніж в п'ятій п'ятирічці. Це становить приблизно 6 млн. двокімнатних квартир площею по 35 кв. м кожна, в яких можна поселити не менше 25 млн. чоловік. Я ніяк не хочу, товариші, приховувати того, що забезпечення трудящих житловою площею досі було та сьогодні ще й є нашим болючим місцем.

Зростає сітка громадського харчування, культурно-побутового обслуговування населення, поліпшується організація охорони здоров'я трудящих.

В роки шостої п'ятирічки по всій країні буде здійснена обов'язкова середня освіта; випуск спеціалістів з вищою та середньою освітою виросте у півтора рази.

Партія і уряд вжили заходів по скороченню на дві години робочого дня в передвихідні і передсвяткові дні, збільшені відпустки по вагітності для жінок, введено 6-годинний робочий день для підлітків, скасовано плату за навчання в середніх та вищих учбових закладах. З нового року буде введений 7-годинний робочий день для робітників і службовців.

З великою радістю зустріли мільйони трудящих нашої країни новий Закон про пенсії, а також постанову Ради Міністрів СРСР, ЦК КПРС і ВЦРПС про підвищення з 1 січня 1957 року заробітної плати низькооплачуваним робітникам і службовцям.

Проводячи ленінську національну політику, Комуністична партія ліквідувала недовір'я і ворожнечу серед народів нашої багатонаціональної країни, згуртувала їх в єдину братню сім'ю, викувала нерушиму дружбу рівноправних народів. Завдяки цій дружбі кожна радянська

республіка, кожний народ нашої великої країни досягає небачених успіхів у своєму економічному, політичному і культурному розвитку.

За 39 років Україна збільшила свою валову продукцію в 16 разів у порівнянні з 1913 роком. Тепер вона виробляє половину союзної виплавки чавуну, 37 % союзної виплавки сталі, 32 % союзного видобутку вугілля, близько 60 % залізної руди, більше чверті електроенергії. На Україні виробляється електроенергії у 15 разів більше, ніж вироблялось у 1913 році в усій царській Росії.

План першого півріччя 1956 року по виробництву валової продукції промисловість України виконала на 102 %. Перевиконано піврічний план по виробництву тракторів, турбін, мінеральних добрив, газу, алюмінію, цинку, тепловозів, екскаваторів і багатьох інших виробів.

В останній час ЦК КПРС і уряд провели ряд заходів, спрямованих на збільшення ролі і відповідальності союзних республік за дальший розвиток всіх галузей народного господарства, економіки і культури, за найбільш правильне розміщення продуктивних сил.

Так, на Україні в республіканське підпорядкування зараз передані майже всі підприємства вугільної, металургійної, легкої, харчової промисловості і ряд інших галузей промисловості, внаслідок чого республіканське господарство набагато виросло і розширилось.

Республіканська промисловість дає 67 % всієї промислової продукції України. Але в роботі промислових підприємств України є ще багато недоліків, особливо у вугільній і металургійній промисловості, які відстають з виконанням державних планів. Зараз вживаються заходи, спрямовані на ліквідацію відставання вугільної і металургійної промисловості України.

Працівники сільського господарства України, незважаючи на серйозні труднощі, створені запізнілою весною, своєчасно зуміли провести сівбу ярових, збільшити на півтора мільйони гектарів площі посіву кукурудзи, які становлять тепер більше 7 млн. гектарів, значно розширили посіви цукрових буряків, соняшника, кормових культур, картоплі та овочів. На 109,9 % на 4 місяці раніш строку Україна виконала план заготівель і закупок молока. До 1 вересня було здано й продано державі 3 млн. 234 тис. т молока, тобто на 1 млн. т більше, ніж за відповідний період минулого року. За 8 місяців поточного року вироблено тваринного масла на 31,6 тис. т і цільно-

молочних продуктів на 228 тис. т більше, ніж за цей час у минулому році. Достроково виконано 9-місячний план заготівель і закупок м'яса.

Значними трудовими успіхами зустрічають 39-ті роковини Жовтневої революції трудящі столиці України — м. Києва. Державний план дев'яти місяців 1956 року по випуску валової продукції виконано на 105 %. Випущено надпланової продукції на суму 426 млн. крб. Перевиконано також план виробництва багатьох важливих видів промислової продукції.

Коллектив робочих ИТР и служащих *.

Мостоотряд № 2, виконуючи прийняте содбязательства к 39 годовщине Великого Октября, добился успешных результатов в своей работе.

План II и III-го кварталов перевыполнен. Октябрьский план выполнен на 106 %.

Ко дню 39-й годовщины мостоотряд № 2 сдал в эксплуатацию: путепровод в г. Киеве. Мост через реку Ворскла в городе Полтаве с оценкой «отлично». Заключены работы второй очереди по строительству мостов и труб в Адамовском районе, на целинных и залежных землях Казахстана.

На выполнении заданий наиболее отличились из рабочих тт. Фетисов Н. А., Стрижко А. П., Меркулов Степан, Меркулов Павел, Марков И. И., Климчук И. Р., Перепелицын И. М., Харченко М. В., Довженко В. Я., Ищенко А. П., Маричев А. Т., Ягода В. А., Назаренко В. М. и многие, многие другие, выполняя свои нормы от 140—150 до 200—250 %.

Из командиров хорошо поработали тт. Народецкий Ю. М., Монастыренко М. О., Айзиков Д. С., Гужаев В. М., Ярмусевич Д. В., Иванов С. З., Демедюк В. А. и многие другие.

Необходимо отметить хорошую работу тт. Факторовича Е. В., Гвоздарева А. И., Забережного М. И., которые с 1-го октября ушли на пенсию, а, работая в отряде, являлись примером для других.

XX з'їзд поставив одним з найголовніших завдань всемірне впровадження у промисловості нової техніки, модернізацію і удосконалення існуючого устаткування як основної умови успішного розвитку нашої промисловості.

* Далі йде машинописна вставка, написана російською мовою (можливо, ця довідка була підготовлена кимось іншим для даної доповіді М. Рильського).— *Ред.*

Партійні організації міста провели значну роботу в цьому напрямку. На підприємствах модернізовано та вдосконалено більше 3-х тисяч одиниць різного технологічного устаткування, що підвищило продуктивність устаткування в середньому від 10 до 25 %.

Проте в роботі промислових підприємств міста є ще ряд серйозних недоліків. На ряді підприємств погано застосовується нова техніка і прогресивна технологія, не повністю використовуються внутрішні резерви виробництва, внаслідок чого колективи деяких заводів і фабрик не виконують державних планів та допускають штурмовщину.

Партія і уряд приділяють значну увагу будівництву міста Києва. В цьому році в місті план капіталовкладень становить більше 1 млрд. 200 млн. крб.

У Києві протягом п'ятирічки буде збудовано понад 1 млн. 300 тис. кв. м житла, 75 нових шкіл, в тому числі — 29 шкіл-інтернатів, десятки дитячих садків, ясел, клубів, кінотеатрів, буде введено в дію першу чергу Київського метрополітену. Закінчується забудова Хрещатика, ведуться роботи по будівництву сільськогосподарської виставки передового досвіду, споруджуються корпуси Держуніверситету, пішохідний міст через Дніпро та ін.

Великого розмаху набирає забудова околиць міста масивами багатоповерхових будинків, проводиться впорядкування районів.

Слід проте відмітити, що колективи будівельних організацій Києва не виконують державних планів.

Зараз партійна організація, наші будівельники борються за те, щоб ліквідувати відставання в будівництві та ввести в експлуатацію близько 171 тис. кв. м житла, побудувати 8 шкіл, санаторій «Лісне», виконати річний план капітальних ремонтів житла, впорядкування районів.

Завдяки підвищенню рівня сільського господарства, постійній допомозі ЦК КП України і уряду, тепер повністю задовольняються потреби населення Києва в молоці, маслі тваринному, м'ясі, ковбасних výroбах, олії, цукрі, оселедцях, шовкових тканинах та ін. Налагоджується торгівля овочами і картоплею.

Краще, ніж у минулому році, йде заготівля і закладка картоплі на зимове зберігання.

Товариші!

Виходячи з лєнінських принципів будівництва і діяль-

ності державного апарату, XX з'їзд КПРС накреслив важливі завдання в галузі дальшого розвитку радянської соціалістичної демократії, зміцнення зв'язків Рад і їх депутатів з виборцями, суворого додержання соціалістичної законності, дальшого скорочення і удосконалення керівного апарату.

З усією рішучістю і послідовністю Комуністична партія і Радянський уряд ліквідують наслідки культу особи, в інтересах дальшого розвитку нашого суспільства, в інтересах побудови комунізму.

Велика Жовтнева соціалістична революція пробудила до активної і самовідданої боротьби за своє соціальне і національне визволення мільйонні маси трудящих в усіх країнах світу. Табір демократії і соціалізму — світова соціалістична система, яка охоплює 13 країн світу, вище являє собою таку могутню, монолітну і нездоланну силу, рівній якій ще не знала історія людства.

Використовуючи багатий досвід нашого народу в справі соціалістичного будівництва, його безкорисливу допомогу, грядучі країни народної демократії добилися серйозних успіхів у соціалістичному будівництві.

Товариші!

Радянський уряд — плоть від плоті і кров від крові радянського народу — Радянський уряд, вірний заповітам В. І. Леніна, твердо стоїть на позиції незламної дружби з країнами народної демократії, на позиції мирного співіснування і співробітництва з країнами інших політичних і соціальних систем. Ви, товариші, так як і я, читаете в газетах, слухаете по радіо звістки про агресивні дії капіталістичних країн проти Єгипту, про невдалі спроби контрреволюційних сил підняти голову в Угорщині. Можливі, розуміється, і надалі ускладнення, непорозуміння і криваві сутички в зарубіжних країнах і в міжнародній політиці. Але в ці світлі дні, коли ми, громадяни Радянського Союзу, що перший на землі проголосив девіз миру у всьому світі, маємо зустріти наш 39-й Жовтень, з гордістю можемо пригадати слова, які 35 років тому сказав наш великий Ленін:

«Ми вправі пишатися, і ми пишаємося¹⁸ тим, що нам припало щастя почати побудову Радянської держави, почати цим нову епоху всесвітньої історії, епоху па-

нування нового класу, який пригноблюється в усіх капіталістичних країнах і іде всюди до нового життя, до перемоги над буржуазією, до диктатури пролетаріату, до визволення людства від ярма капіталу, від імперіалістичних воєн».

В 40-й рік свого існування Радянська країна вступає в розквіті всіх своїх сил і могутності. Сміливо і впевнено іде радянський народ по шляху до комунізму. Його веде вперед від перемоги до перемоги загартована і перевірена в битвах героїчна Комуністична партія — визнаний колективний вождь трудящих, могутня перетворююча світ сила.

Наша непереможна партія комуністів, наш героїчний радянський народ довели перед усім світом своє уміння не тільки знищувати старе, але і будувати нове, ще небачене в світовій історії суспільство. Увесь 39-річний досвід існування нашого радянського соціалістичного суспільства говорить про те, що наша справа непереможна.

Під прапором марксизму-ленінізму, під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу ми побудували соціалізм. Під цим всеперемагаючим прапором ми побудуємо комунізм.

Слава Комуністичній партії!

Слава радянському народові!

Хай цвіте правда, хай живе мир!

ВЕЛИКЕ БРАТЕРСТВО

Історична дружба російського та українського народів сягає в глибочинь століть. За царської влади розвивалась вона, ця дружба, всупереч волі уряду і панівного класу, всупереч царським прислужникам. Ці прислужники непослідовно щодо логіки, але цілком послідовно щодо політики грабінництва і визиску то твердили, що українського народу як окремої етнічної одиниці, української мови як окремої одиниці лінгвістичної «не було, нема і не може бути»¹, то зараховували українців до числа «іногородців», гноблення, переслідування, дискримінація яких прямо входили в програму Пурішкевичів², Шульгіних³, Савенків, Піхнів⁴...

Дружба українського та російського народів міцніла в спільній боротьбі проти самодержавства, поміщиків, капіталістів. «Тюрма народів» — царська Росія — зруйнована була спільними зусиллями всіх народів Росії.

Загартувалась ця дружба в огнях і бурях Жовтневої революції, де першим — услід за російським народом — виступив за владу Рад народ український, зміцніла й розцвіла в грозах громадянської війни, великодушну допомогу під час якої від російського народу ніколи не забуде український народ...

На ще вищій ступінь піднеслась вона в дні визвольної війни 1941—1945 років.

В умовах Радянського Союзу, де здійснюються безсмертні заповіді В. І. Леніна про рівноправність націй, про солідарність усіх трудящих, де народ, що героїчно побудував соціалізм і впевнено іде до верховин комунізму, де провідною зорею сяє прапор незламної Комуністичної партії, дружба й братерство всіх народів багатонаціональної нашої держави, дружба й братерство великого російського народу з великим народом українським

стала непереможним фактом життя і чудесним фактором розквіту нашого в усіх ділянках людської діяльності.

В минулому російсько-українське єднання, могутній обопільний вплив виявлялися головним чином у галузі культури. Ми згадуємо глибоку і приязну цікавість Пушкіна до історії України, волелюбні вірші Рилєєва, присвячені подіям і діячам цієї трагічної й прекрасної історії. Ми пам'ятаємо, що в кристалізації суспільних поглядів Шевченка величезну роль відіграли Чернишевський і Добролюбов. При цьому є всі підстави твердити, що полум'яне революційне світовідчуження Шевченка не лишилося без сліду на розвитку світогляду великих російських революціонерів-демократів. Творчість Марка Вовчка, друзями якої були Писарев і Тургенєв, увійшла в історію і української, і російської культури. Українська тематика в творчості Рєпіна, його гаряча любов до Шевченка, в поезії якого захоплював славетного художника передусім волелюбний, прометеївський дух, його симпатії до гнаного царським урядом і любленого й на Україні, і в Петербурзі та Москві і на Кавказі українського театру, зокрема до Марка Кропивницького — факти загальновідомі. Театр цей, до речі, розвивався в якнайтіснішому спілкуванні з передовим російським театром. Ми ніколи не забудемо, що за право народів, зокрема українського народу, на школу з рідною викладовою мовою боровся великий російський педагог Ушинський⁵. Українські фольклористи й досі багато в чому завдячують російському фольклористові і літературознавцеві Пипіну⁶. За право українського народу на свій голос у сім'ї культурних народів висловлювались такі знамениті російські філологи, як Шахматов⁷, Федір Корш⁸, Бодуєн де Куртене⁹. Творчість і діяльність Миколи Лисенка на всю силу розгорнулась у спілкуванні його з композиторами «могучої кучки», з великим Чайковським. З другого боку в симфоніях, операх, вокальних і музичних творах різних форм Римського-Корсакова, Чайковського, Мусоргського раз у раз відчувається могутній вплив української народної пісні. Мусоргський і Рахманінов¹⁰ написали незабутні речі на слова Шевченка. Темі «Франко — Горький» присвячено цілі досліді, причому саме на прикладі західноукраїнського письменника і діяча Франка дається бачити благотворний вплив на передових людей України загальноросійського визвольного руху...

Нині ми, громадяни Радянської України, є свідками і учасниками спілкування двох народів-братів у всіх галузях життя, творчості, будівництва. Практика обопільних перекладів художньої літератури пабула нечуваного розмаху.

Гастролі українських театрів у Москві та по інших містах РРФСР і гастролі в Києві та по інших містах України — театрів російських, обмін художніми виставками, досягненнями професіональних і самодіяльних концертних ансамблів та ін. стали у нас звичайним, але від того не менш прекрасним явищем. Вчені України працюють у повному контакті з російськими вченими та вченими інших республік Союзу.

Поруч сіємо й жнемо ми і на полі народного господарства, на полі економіки, причому тут маємо таку незрозумілу для людей з капіталістичним світоглядом і таку зрозумілу для людей із світоглядом соціалістичним форму дружби, як соціалістичне змагання.

Без хвилювання не можна подумати про те, яку участь беруть наші друзі-росіяни в будівництві шахт, заводів, гідроелектричних споруд на Україні. Гордість наповнює серце, коли згадаєш, з яким щирим запалом їдуть наші юнаки й дівчата на освоєння цілих земель Російської Федерації — те освоєння, що сьогодні вже дало наслідки, про які навіть мріяти було важко.

Читаючи газетні відомості про змагання колгоспів Ставропольщини з Одесою, змагання, обопільні вигоди якого зрозумілі кожному, дивуєшся мудрості трудового народу, що поєднує в своїй діяльності високу ідейну чистоту з практикою живого життя.

Або от зворушливий факт: колгоспники артїлі «Россія» на Ставропольщині в знак дружби подарували передовикам колгоспу імені Будьонного, Одеської області, дев'ять путівок до санаторію.

Шахтарі Ворошиловградщини змагаються з гірниками Каменської області, металурги Дніпропетровська — з магнітогорцями, завод «Дніпроспецсталь» — з заводом «Електросталь» (Москва), паровозобудівники Ворошиловградського заводу імені Жовтневої революції — з робітниками Коломенського паровозобудівного заводу...

Таких прикладів можна навести багато, і всі вони говорять про одно: наше змагання — це наша дружба, це спільна боротьба во ім'я прекрасного майбутнього, во ім'я комунізму.

Ми маємо чимало друзів за рубежами нашої багатонаціональної і нерозривної в своїй єдності Вітчизни,— друзів, випробуваних у найтяжчі хвилини життя, друзів, з якими радісно йти поруч у боротьбі за мир в усьому світі, за правду й справедливість. І маємо — досі маємо немало ворогів, явних і прихованих, з табору націоналістів, з табору космополітичних безбаченків, з табору слуг старого капіталістичного світу. Вони зводять на нас, зокрема на відносини між народами Радянського Союзу, несусвітенні наклепи. Ці наклепи розбиваються, як об граніт, об пацу непорушну, віками освячену, спільним потом орошену, спільною кров'ю политу дружбу. Саме дружба ця обумовила історичний розвиток наших народів, саме вона є алмазно-чистою і алмазно-міцною підвалиною й запорукою нашого руху вперед і у височінь.

Нехай живе велика дружба наших великих народів!

У НЕПОХИТНІЙ ЄДНОСТІ

«Дивовижні діла творяться сьогодні на великих ріках». Ці слова виписав я з твору одного з найбільших українських радянських митців, незабутнього Олександра Довженка — з його «Поєми про море», що незабаром буде повністю опублікований. Це твір про будівництво Каховської гідроелектростанції, про героїзм радянських людей, про високу красу колективної людської праці. Це захоплюючий гімн «роботящим умам, роботящим рукам»¹, кажучи словами Шевченка, гімн величі людського серця, незламній силі людської дружби.

Дивовижні діла творяться у нас і на ріках, і на полях, і на фабриках та заводах, і в шахтах, і на гірських верховинах, і коли ми часом з цілковитою прямою говоримо, що щось іще не зроблене, або щось іще не так робиться, як слід, то це якраз свідчить про могутність радянського народу, який стільки перешкод подолав на своєму шляху і подолає — всі.

Найміцнішою запорукою все нових і нових творчих перемог радянського народу є передусім соціалістичний лад у нашій країні. Саме цей лад дає змогу рости на всю широчінь і височінь талаптам, на які завжди була така багата наша незора земля.

Як відомо, другий варіант роману Панаса Мирного та Івана Білика² — «Хіба ревуть воли, як ясла повні», надрукований у Росії на початку нашого століття (перший варіант довелося друкувати за кордоном), мав назву «Пропаща сила». Назва дуже красномовна. Скільки цих «пропащих сил» було за царського ладу — і до пресловутої «селянської реформи» 1861 р., і після неї! Які страшно виразні постаті занепащених, розтоптаних соціальною несправедливістю обдарованих людей з народу намалювали і Герцен («Сорока-воровка»), і Тургенєв («Певцы»), і Шевченко (повісті, до краю зворушливий

образ «крепостного Паганини»³⁾... Та що там! Уся російська і українська передова література ХІХ і початку ХХ століття кожною з основних тем своїх мають тему «пропащої сили»!

А трагічна доля геніального російського винахідника Кулібіна⁴⁾! А хіба ж не був визнаний великий перетворювач природи Мічурін тільки після Жовтневої революції, коли на його праці особисто звернув увагу В. І. Ленін!

Ми всі знаємо, що за нашого ладу, за нашої системи освіти мають повну змогу розвиватись обдаровані індивіди, окремі особи. Але відоме нам і те, що перемогами своїми на всіх ділянках народного господарства зобов'язаний радянський народ колективності праці, творчій співдружності вільних та рівних людей і вільних та рівних національностей. А ці умови дала нам Радянська влада, дала соціалістична дійсність. Ці умови дав нам той факт, що на чолі трудового народу радянської землі стоїть робітник.

На початку 90-х років Леся Українка писала:

Досвітні огні, переможні, урочі⁵⁾
Прорізали темряву почі,
Ще сонячні промені сплять,—
Досвітні огні вже горять,
То світять їх руки робочі.

Нехай ще не зовсім ясно тут, про які саме «досвітні огні» йде мова, нехай під «робочими руками» розуміла, може, Леся Українка руки трудящих взагалі (адже й Іван Франко «робочим людом» без наголошення якихось відмін називав і незаможних селян, і ремісників, і лише народжуючий в Галичині пролетаріат), але згадаймо, що то були 90-ті роки, роки утворення перших в Росії робітничих організацій, гуртків по вивченню марксизму, то були роки, коли розпочав свою велетенську діяльність основоположник Комуністичної партії — В. І. Ленін! Згадаймо, з яким живим інтересом ставилися до робітничого класу, руху та ж Леся Українка, Павло Грабовський, Михайло Коцюбинський, а по той бік Збруча — Іван Франко! Згадаймо, нарешті, що в ті ж часи, на початку 90-х років, В. І. Ленін сказав такі безмежно глибокі слова: «...російський робітник, піднявшись на чолі всіх демократичних елементів, звалить абсолютизм і поведе російський пролетаріат (поруч з пролетаріатом усіх країн) прямим шляхом відкритої політич-

ної боротьби, до перемоги комуністичної революції».

Ці слова збулись у жовтні 1917 року, коли слідом за російським народом, який очолював авангардний його клас — пролетаріат, пішов на штурм царських «твердинь», на штурм капіталістично-поміщицького ладу український народ, пішли всі народи царської Росії.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції — це було не тільки соціально-політичне розкріпачення трудящих мас колишньої «тюрми народів», але й установлення повної національної рівності між усіма народами нашої Вітчизни.

Мало сказати, що у нас нема й не може бути місця якійсь національній ворожнечі, що у нас не може бути й мови про якусь «расову дискримінацію». Треба сказати більше. В умовах вільності й рівності можуть творити свої великі діла народи Радянського Союзу лише при повній і свідомій єдності дій. Не тільки в битвах визвольної війни, а й у мирній праці всі наші перемоги й досягнення були, є й будуть можливі тільки при братерській однакості, при повсякденному «почутті плеча» при, як сказав би, всенародній радянській колективності.

«Дивовижні діла творяться сьогодні на наших ріках», і по праву пишається ними високообдарований український народ, пишаються наші теслі й ковалі, наші шахтарі й хлібороби, наші інженери і вчені... А проте не можна було б дійти тих верховин, яких ми дійшли, коли б не було у нас отого явища, яке я трохи умовно назвав би чудесним сербським словом «задруга». — — —

Плоди наших зусиль ніколи не були б такими якими, коли б не дружба народів. Згадаймо тридцять років, як вся країна споруджувала Дніпрогес, як спільними силами народів-братів зводились цехи Новокраматорського машинобудівного заводу, Харківського тракторного та інших.

До берегів Дніпра йшли ешелони з верстатами з столиці нашої Вітчизни Москви, турбін з маркою «Ленінград», горьківські автомашини. З півночі Росії прибував ліс, Закавказзя постачало нафту.

Нема чого й говорити про постійну творчу допомогу російських учених та інженерів, про участь у створенні грандіозних новобудов на Україні досвідчених робітників РРФСР та інших республік Союзу.

А хіба забути народу України ту допомогу, яку він одержав від інших республік у післявоєнні роки! Заклятий ворог ще огризався під стінами Ленінграда, а робітники Ленінградського заводу «Електросила», переборюючи труднощі блокади, виготовляли турбогенератори для електростанцій України. У турбінному залі Сталінградського металургійного заводу як свідчення щирої братерської допомоги Україні від великого російського народу красується один з цих турбогенераторів. На ньому — меморіальна дошка з написом «Турбогенератор в 5000 кіловат, зроблений у Ленінграді в період блокади».

А от і інший факт, що свідчить про ту ж таки «задругу», про таку ж братерську колективність у роботі всього радянського народу: Новокраматорський машинобудівний завод виготовляє потужні турбіни для Куйбишевської гідроелектростанції.

Ми, українці, любимо свою прекрасну рідну землю, ми пишаємось нашою співучою мовою, нашою високорозвинутою наукою, літературою, мистецтвом, ми горді досягненнями нашої народної господарства в усіх його галузях. Але ми знаємо, що щастя нашого народу і світле майбутнє його можливі тільки в найтіснішій братерській співдружності з російським, білоруським і всіма іншими народами Радянського Союзу, в глибокій і сердечній повазі до «роботящих умів, роботящих рук» у всьому світі. Ми завжди будемо пам'ятати слова М. С. Хрущова, сказані ним у звітній доповіді XX з'їздові партії:

«Органічне поєднання соціалістичного патріотизму з інтернаціоналізмом — ось ідейна основа зміцнення братерського взаємозв'язку соціалістичних націй».

Андрій Малишко, Максим Рильський і Олесь Гопчар після вручення урядових нагород. Москва, 1960

Максим Рильський і двічі Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант Олександр Родимцев. Голосієве, 1961

Максим Рильський серед студентів Луцького педагогічного інституту. 15 травня 1963 р.

Максим Рильський і Микола Тихонов
у перерві між засіданнями Пленуму
ЦК КПРС. Москва, 1963

ЛЮДЯНИЙ ГЕНІЙ

При вході до стародавніх велічковських соляних копалин (недалеко від Кракова) я з групою товаришів побачив торік на стіні картину, яка нас усіх зацікавила і зворушила. На картині був намальований робітником-самоуком В. І. Ленін, що сидить на пеньку десь у лісовому передгір'ї Татр і розмовляє з пастухами, які тут-таки пають худобу. Картина виконана наївно і невміло. Але в око впало всім, що невідомий нам автор обрав цей сюжет і що він явно хотів показати ті риси Леніна, які видаються нам головними в образі безсмертного Ілліча: простоту і людяність.

Простота й людяність... Ці риси передусім виступають у всіх буквально споминах про великого творця Комуністичної партії і засновника Радянської держави. Простим і людяним бачимо ми його на з'їздах партії, на конференціях, де він потрясає всіх не ораторським блиском промов, а незламною, залізною логікою і безтрепетною вірою в ідею, яку викував його неосяжний розум, творчо розвиваючи вчення Маркса і Енгельса, у пильних роздумах про історію людства і про шляхи визволення трудящих від гніту й експлуатації, на з'їздах і конференціях, де він нещадно громить усіх, хто явно чи тайно виступає проти невмирущої ідеї, в боротьбі за яку віддав він усе своє життя.

Простим і людяним бачимо ми його під час заслання серед суворих і добрих селян Єнісейської губернії, у колі друзів-засланців, де він, працюючи в той час над теоретичними і публіцистичними працями епохального значення, в години перепочинку палко підхоплює гуртові революційні пісні.

Простим і людяним бачимо ми його за кордоном, серед емігрантських гуртків Парижа і Женєви, серед французьких і польських робітників. Простим і людяним ба-

чимо ми його в Петрограді, у Смольному, під час найзавзятішої боротьби з тимчасовим урядом і всіма контрреволюційними силами, оточеного повсталими робітниками, солдатами, матросами, і в дні перемоги Великого Жовтня, коли він, оголосивши боротьбу не на життя, а на смерть, всім ворогам народу, саботажникам, спекулянтам, ренегатам і продажним душам, увиходить — він, голова першої в світі держави робітників і селян, — у найменші подробиці роботи державного апарату, у найменші подробиці життя міста, села, підприємства, уважно слухає селян-ходоків, ніколи не відпускаючи їх без мудрого слова, коли він, обтяжений нелюдською, титанічною працею, знаходить час пригріти, приголубити, пагодувати зголоднілу дитину.

Простим, людяним і незмірно великим встает він перед нами, коли під час боротьби українського народу з внутрішніми ворогами та іноземними інтервентами окрилює російських трудящих на великодушний подвиг допомоги братньому народові. Простим, людяним і незмірно великим був він увесь той час, коли стояв, пильно прислухаючись до товаришів-соратників, до голосу народних мас, на чолі Радянської держави, коли його мозок невсипуще працював для сили і єдності цієї держави, для блага народу, для торжества всеперемагаючої комуністичної ідеї, — працював до останнього дня, до того страшного січневого вечора 1924 року, коли серця трудящих усього світу потрясла незмірно гірка вість про передчасну смерть вождя, друга, вчителя, Людини.

Простим, людяним і безмежно глибоким бачимо ми його тоді, коли він, слухаючи з Горьким сонату Бетховена¹, сказав: «Дивовижна, нелюдська музика!² Я завжди з гордістю, може, наївною, думаю: от які чудеса можуть робити люди!» — і тоді, коли він, нещадний, непримиренний до ворогів, з такою ніжністю дбав про того ж самого Горького, оберігаючи його від чужих і ворожих впливів, по-дружньому скеровуючи його творчість у правдиве, партійне русло, коли він піддавав жорстокій, але товариській критиці окремі помилки А. В. Луначарського³. Простим, людяним, щирим, безпосереднім бачимо ми його в повсякденному житті — на полюванні, яке він любив по-справжньому, а проте міг про нього забути, захопившись розмовою з зустрінутими селянами, під час гри в шахи, якій він оддався з усією серйозністю і гарячився, програючи, у розмовах з друзями...

І разом з тим — яка неосяжна велич генія! Слова Маяковського

Ми говоримо — Ленін,
а розуміємо — партія,
ми говоримо — партія,
а розуміємо — Ленін.

глибоко справедливі слова. Але, щоб викувати і озброїти партію з голови до ніг, потрібен був геніальний розум, потрібна була міцна, як алмаз, воля. Цим розумом цією волею і був Володимир Ілліч Ленін. Що зробив Ленін для радянського народу, що зробив для радянського народу українського — про це не можна сказати, несила сказати, бо він дав нам — життя.

Ми їхали вночі поїздом. За вікном, як світляне намисто, блищали вогні сіл Вінниччини. Хтось зауважив, що вся Вінниччина електрифікована, заговорили про електрифікацію країни взагалі. І всіх нас пронизала одна думка: та це ж здійснюється геніально сміливий ленінський план електрифікації! Слово «лампа Ілліча» стало у нас побутовим словом, і треба тільки подумати, який величезний зміст воно має! Гігантські електроспоруди, якими дедалі густіше вкривається наша країна на радість собі і на багатство, серед них прекрасний первенець, гордість Радянської України — Дніпрогес, над яким зорею світиться ім'я Ілліча, — та це ж усе втілення в життя того самого сміливого і прекрасного плану.

Володимир Ілліч з мудрістю провидця радів першим тракторам, що з'явилися на руїнах царської Росії, щоб служити Радянському Союзові. Як же зрадив би він тещер, побачивши могутню армію тракторів і комбайнів, що звеселяють усупільнені лани нашої безмежної Батьківщини, як зрадив би, побачивши нове обладнання наших заводів, фабрик! Як зрадив би він, що підписав перший декрет Радянського уряду — декрет про мир, — побачивши нашу могутню, справді народну армію, що стоїть на захисті рідної країни і на захисті миру у всьому світі! Як зрадив би він, побачивши, що засвічений ним світоч дружби народів палає з кожним днем ясніше, заглядаючи в усі закутки світу, осяваючи і зогріваючи всі чесні серця на землі! Як зрадив би він, побачивши, що Радянська Україна, запоручу існування якої він бачив у єдиній дії

українського пролетаріату з пролетаріатом російським, продвітає нині всіма барвами райдуги, живучи в непорушному братерстві з великим російським народом і всіма народами Радянського Союзу!

Повів його доброго, його людяного генія — скрізь. Він у шумі наших стоколосих нив, він у перегуку наших заводів, він у натхненній ним, натхненній Комуністичною партією творчості наших учених, інженерів, робітників, колгоспників, письменників, митців, винахідників, шукачів, людей соціалістичної праці, яка веде народ на променисті верхогір'я комунізму...

І він — у дзвінких голосах наших дітей та онуків, що, вквітаючи першими весняними квітами найдорожчий у світі портрет, рідною мовою співають пісні і читають вірші про рідного всім трудящим світу Володимира Ілліча Леніна.

ПАРИЖ — ПРОВАНС ¹

Головною метою поїздки делегації Всесоюзного товариства культурного зв'язку з закордоном (ВОКС), до якої входив і я, була участь у національному конгресі Товариства «Франція — СРСР», що відбувся 8-го — 10-го червня в Парижі. Частина делегації, одначе, а саме московський професор-психолог О. М. Леонтьєв і ректор Тартуського університету біолог Ф. Д. Клемент, прилетіла до Парижа значно раніше — 25 травня. За цей час побували ми на департаментських конгресах Товариства, на різних бесідах — колоквиумах, — присвячених питанням з тих галузей культури, які ми представляли, а також поїздили по країні. Мені випало, після кількаденного перебування в Парижі, подорожувати по південній провінції — Провансу.

Кілька слів, одначе, про Париж. Незабутнє враження справляють його старовинні будови — Собор Паризької матері божої ² (Нотр Дам де Парі), Лувр ³, Тюїльрі ⁴, — його широкі бульвари, де ростуть переважно величезні платани і знамените місце відпочинку парижан — Булонський ліс, де на величезних озерах зовсім добре почувують себе дикі качки різних видів і де бачили ми на прогулянці верхи «справжніх», «живих» буржуа і буржуазок... Усе це ніби вихоплене з добре знайомих нам сторінок Бальзака ⁵, Гюго, Флобера, Золя ⁶, Мопассана. Опинившись перед похмуро-величною Нотр Дам з її дивовижними скульптурними химерами навколо веж, я сказав мимоволі, що це я вже давно бачив — у романі Віктора Гюго... Я б не здивувався, коли б у вікні собора з'явилися потворне обличчя Квазімодо чи суворий вид архиєпископа Клода Фролло, а десь на площі — на Гревській, скажімо, з іменем якої зв'язано стільки кривавих споминів, — градіозна Есмеральда ⁷ зі своїм бубном та білою козою...

Побували ми й на Монмартрі ⁸, де 18 травня

1871-го року відбулася перша дія тої героїчної трагедії, що зветься — Паризька комуна⁹, і де мали собі потім притулок представники французької богеми — поети, піснярі, художники... Там у ресторанчику «Під коалом», що цілком зберіг старовинну обстановку і старовинний характер, показали нам місце, де виступав того ж таки пам'ятного 1871 року з промовою перед робітництвом Монмартра Жорж Бенжамен Клемансо¹⁰...

До речі, французи з дивним для нас, так би мовити, об'єктивізмом шанують пам'ять людей і подій найрізноманітніших напрямів і ролей в історії. Вони (я говорю про передових інтелігентів) влаштовують урочисті походи до священної Стіни комунарів на кладовищі Пер-Лашез¹¹ і багатолюдні мітинги біля могили Невідомого солдата, де палає непогасний вогонь... і разом з тим вони гордо показують гостям пам'ятники, будинки, дерева, зв'язані з життям і діяльністю Мірабо¹² й Наполеона¹³, вони пишуться домами, де збереглись меблі доби Людовика XIV¹⁴, і алею, якою в'їздив «король-сонце» до пишного Версальського палацу¹⁵...

Разом з тим годиться визнати, що не гріх би повчитись у французів, як треба охороняти пам'ятники старовини. Мій супутник Ф. Д. Клемент був у захопленні від своєї поїздки автомобілем по березі Луари, де бачив він чудові давні замки...

Поруч із глибокою архаїкою живе в Парижі щонайсучасніший буржуазний «Модерн» — величезні вітрини величезних магазинів, реклами, що переливаються вночі різними вогнями, безкінечний і, на наші звички, безладний потік автомобілів найрізноманітніших марок, задоволені і нічим, здається, не здивовані обличчя туристів — переважно англійців, німців, американців... І хоч це і може здатися дивним, «архаїка» і «модерн» у Парижі ніби не заходять у суперечку між собою, якось неначе доповнюють одно одне.

Мандрівка моя по Провансу (всі ми троє роз'їхались у різних напрямках) залишила у мене багато вражень. Авіньйон — місце давнього перебування пап, де збереглися й їхні палади (що не папа, то й новий архітектурний стиль), місто, обведене фортечною стіною з бійницями, яка ретельно зберігається і, де треба, щороку реставрується... Знаменитий Авіньйонський міст через мальовничу Рону, про який і досі співаються в народі пісні — веселі, до танцю, і сумні, навіяні нещасливим коханням... Своє-

рідний музей дзвонів — у місті, яке й усе може бути назване містом церковних дзвонів... Чепці й черниці, яких чимало можна побачити і в інших містах Франції... І разом — досить розвинена промисловість і вбогі, як знов-таки і по інших містах Франції, отже і в Парижі, робітничі квартали...

В Авіньйоні, де мером сумповідомий Едуард Даладье ¹⁶, були мені як гостеві показані народні провансальські танці і пісні, серед них — знаменита фарандола. Виконувалась вона фольклорним, як там кажуть, ансамблем, яким керує мадмуазель Дюре. Співають і танцюють учасники ансамблю в колоритних національних убраннях, під звуки тамбуринів і сопілок, причому музиканти одною рукою б'ють по тамбурину, а пальцями другої перебирають дірочки на немудрій дудці... До речі, ансамбль змагається з іншими ансамблями Франції за право поїхати на Всесвітній фестиваль молоді, що має бути в Москві.

Подібне видовище бачили ми і в подвір'ї старовинного монастиря в Арлі, милуючись красою і грацією струнких арлезіанок. Увечері там же ми були на виставі трьох театральних труп, які користуються провансальською мовою (така мовою, а не діалектом!). Ішли якісь невеличкі п'єси, фарси. Я ні слова, звичайно, не зрозумів.

Приточу до цього кілька слів про народний папіваторський французький театр у Марселі під керівництвом Мішеля Фонтена. Вистава відбулася в одному з робітничих кварталів Марселя, на відкритому повітрі, під величезним платаном, біля будинку, де, кажуть, жив замолоду Наполеон. Виставлялася Мольєрова ¹⁷ «Витівки Скапена». Декорацій не було. Просто великий дерев'яний поміст і на ньому — бочка, яку й «обігрують» хитрий Скапен та інші персонажі комедії. Грають з чисто французькою жвавістю й невимушеністю. Що, коли б і нам подумати про організацію таких мандрівних народних театрів — «проти неба, на землі» (звичайно влітку)?

По містах Провансу збереглися старовинні, ще з часів римського панування, цирки-амфітеатри, де й досі раз на два тижні, здається, відбуваються традиційні бої биків. На жаль, мені «не пощастило» бачити це криваве видовище, яке ми знаємо з описів Проспера Меріме та Бласко Ібаньеса ¹⁸...

Зате на острові Камарга, утвореному рукавами Рони і вкритому болотами, неглибокими ставами, солончаками (там є й великі соляні промисли) бачили ми пастухів на

конах, що мчалися, сидячи на півдиких камарзьких конях, підганяючи досить дикими вигуками і залізними тризубами отих самих чорних биків, що й грають у боях свою невеселу роль. Виявилось, що то був день, коли відбувається як народне свято таврування биків.

Відвідав я з супутниками-французами і старий вітряний млин, де писав Альфонс Доде¹⁹ свої чудесні «Листи з того млина». Тепер це — музей-заповідник, утримуваний спеціальним товариством.

Скрізь у Провансі поширений, сказати б, культ великого провансальського поета Фредеріка Містралля²⁰, друга Доде. Є пам'ятники не тільки самого поета, але й героїні його поеми — Мірейо.

У великому приморському місті Марселі зачарував мене старий, яким користуються тепер тільки невеликі парусні судна та човни, мальовничий порт. До речі, марсельці прагнуть зав'язати ближчі культурні стосунки з містом, яке вони вважають спорідненим з Марселем — Одесою.

В останньому пункті моєї провансальської мандрівки, в торговельному та університетському місті Монпельє мав я дуже цікаву для мене розмову з дітьми провансальської культури — вченими і поетом Сержом Беком та професором Кампру. Виходить кілька періодичних органів, видаються й книжки провансальською мовою та близькою до неї мовою лангдок, а проте мови ці витіснені — в першу чергу завдяки французькій школі — мовою французькою, яка й переважає скрізь, по містах та й по селах...

Головні землеробські культури Провансу — виноград, маслини (на жаль, багато маслинових дерев минулої зими вимерзло), залитий водою рис... Є багаті землевласники, та й матеріальне становище середніх селян в Провансі, і у Франції взагалі, здається, краще, ніж становище робітників.

Скрізь бачили ми справжню гостинність, дійсно приязне ставлення до радянських громадян — і дуже неясну уяву про Радянський Союз, а особливо про багатонаціональність нашої культури, зокрема на Україні. Тут багато ще треба зробити.

Конгрес товариства «Франція — СРСР», де довелось і мені виступати від імені нашої делегації з привітальною промовою, пройшов під знаком зміцнення заснованих на обопільній вигоді економічних та культурних зв'язків.

В останній день мого перебування у Франції я одвідав на їх дачі наших давніх друзів Ельзу Тріоле²¹ та Луї Арагона²². Арагон дуже багато робить для популяризації у Франції багатонаціональної радянської літератури. Він випустив книгу під красномовним заголовком «Радянські літератури», редагує книжки перекладів з російської та інших мов Радянського Союзу, серед них і української. Незабаром вийде зроблений під його наглядом кількома письменниками переклад «Вершників» Яновського.

Гадаю, що наше короточасне перебування в країні Вольтера²³, Мольєра, Гюго, в країні Моріса Тореза²⁴ і Жака Дюкло²⁵ хоч якоюсь мірою прислужилось великій справі дружби народів.

ВЕЛИЧНИЙ ПОДВИГ НАРОДУ

Радянський народ незабаром святкуватиме сорокові роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. Відзначатиметься дата події, що не йде в жодне порівняння з іншими подіями в цілій історії людства і відзначатиметься початок нової ери в житті народів всієї земної кулі, ери, яку можна характеризувати словами — е р а щ а с т я. Для того, щоб виразити думки й почуття радянського народу, що іде назустріч цьому прекрасному дневі, треба не людських слів, треба чудової глибокої музики, подібної до сонати «Адасіоната» Бетховена, якою захоплювався засновник Комуністичної партії і Радянської держави безсмертний Ленін. Та не бетховенським трагізмом, зумовленим епохою, в яку жив композитор, а променистою радістю наших днів має бути овіяна ця музика. Вона повинна бути гімном перемоги трудового народу, перемоги Комуністичної партії, перемоги великих ідей Маркса—Енгельса—Леніна, перемоги, перефразовуючи вислів Івана Франка, людяності над звірством¹...

У печуваних боях, переборюючи уперті, злобно ворожі сили, ламаючи опір і відбиваючи наскоки внутрішніх і зовнішніх ворогів, долаючи і холод, здійснюючи в немислимим, здавалося, умовах титанічні трудові подвиги, радянський народ завоював своє щастя.

Як він міг справитися з цим велетенським завданням? Комуністична партія, керована В. І. Леніним, очолила і окрилила найпередовіший клас — пролетаріат, об'єднала сили робітників з силами селян, з силами всіх чесних трудівників нашої країни, привела народ до встановлення радянського ладу, спрямувала сили народні на здійснення всесвітньо-історичних завдань. Славетною річницею Жовтня і буде проголошена на весь світ здравниця за велику Комуністичну партію, натхненницю всіх наших пе-

ремог, за партію В. І. Леніна, за партію нашої незгасної правди. Прозвучать могутня здравниця за радянський народ. Це він здійснив безприкладну у віках справу, перший збудував серед гроз і потрясінь споруду соціалізму і впевнено іде до світлих незгасних верховин комунізму. І високо прозвенить у ці дні слава нашому рідному Радянському урядові — плоті від плоті і кості від кості трудового народу, урядові, неухильним законом діяльності якого є піклування про добробут і культурний розквіт народу, про мирне, вільне, красиве, творче його життя.

Мені пригадується образ одного ліберального поміщика, «апостола», як його прозивали сусіди за нібито його доброту і справедливість, образ, змальований Михайлом Коцюбинським в оповіданні «Дебют». До цього привели уночі селянина — «зłodія», і між ним, «правопорушником», та «апостолом» відбулася сцена, випадковим свідком якої стала молода людина — вчитель сьняка цього поміщика (від імені цієї молодого людини іде оповідь).

«Пан Адам говорить спокійно, густо і глибоко.

— ...лайдак, давно стережу... Давно думав на тебе. Скільки раз бачив сліди од воза коло цегельні. Вже тепер знаю, чия то справа. Признавайся, скільки пакрав? Мовчиш? Ну, кажи мені сам, що маю з тобою зробити. Посадить у тюрму? Щоб все село знало, що ти еси зłodій?

Пауза. Тупо дивиться зв'язаний, тупо сьє ліхтар і наче застигли люди.

— Згниєш, моє серце, в тюрмі. Пропадеш. Не хазяїн вже будеш, а зłodій. Жалко тебе. Хіба да-ать тобі добре, щоб пам'ятав. Як вмиешся юшкю, не схочеш красти. Ну, кажи, зараз: в тюрму волієш, чи бити?

Мовчить хлоц, важко сопе і врешті глухо говорить:

— Бийте».

«Апостол», звичайно, виконує цю жахливу за внутрішнім змістом «просьбу» зв'язаного селянина, вдаряє кулаком з повним знанням справи кілька разів — і каже цілком спокійно:

«Розв'язать і пустити... в цеглу... назад у цегельню...»

І — все. Відбувалося це не в часи кріпосного права, а зовсім недавно, на початку нашого століття. Це була звичайна побутова картинка...

Люди моїх років пам'ятають і те, як людину, покалічену на фабриці або на заводі, висидали спокійно і байдуже, наче ганчірку, ткнувши їй на лікування якийсь карбованець... або і не ткнувши.

В російській і українській літературі, в літературі всіх народів колишньої царської Росії багато можна знайти подібних прикладів. Усі читачі, звичайно, знайомі з романом «Мати» Горького, де показано тяжке життя робітників і звірину жорстокість експлуататорів. Але головне в романі — зростання робітничого революційного руху, окриленого більшовицькою партією, з лав якого в перші ряди вийшли такі свідомі борці, як Павло Власов, Андрій Находка².

Передова дожовтнева література не тільки описувала непримиренну класову боротьбу, а й сама брала участь у ній, роблячи величезну справу у готуванні до великого вирішального бою.

Ми знаємо, ми бачимо результати цього бою, але не всі добре і до кінця усвідомлюють, що ж саме приніс цей бій народові.

Наші діти і молодь навіть не уявляють собі, що у дожовтневий час, щоб лікуватися або здобути хорошу освіту, треба було мати (а в капіталістичних країнах і тепер треба мати) великі гроші. Безплатність навчання і лікування здаються їм такою ж природною річчю, як безплатність повітря і сонячного проміння.

Страхітливим здається нашій молоді циркуляр царського міністра народної освіти Делянова³ від 18 червня 1887 року. Цим циркуляром пропонувалося не приймати до гімназії (середні навчальні заклади) «дітей кучерів, праль, дрібних крамарів і т. п.». В зв'язку з цим циркуляром серед реакційних шкільних кіл довго ходив зневажливий термін «кухарчині діти». І це відбувалося, в країні, що дала світові селянського сина, «архангельського мужика» — неосяжно геніального Ломоносова, викудленого в юності із кріпацької залежності великого українського поета і визначного художника Шевченка, великого російського актора, теж колишнього кріпака Щепкіна, чудового художника — теж «із кріпосних людей» — Тропініна!

А скільки в ці жахливі роки загинуло талантів, які могли дати дуже багато в усіх галузях культури, цих «кріпосних Паганіні», як висловився Шевченко про талановитого скрипаля, що дістав блискучу професійну освіту, якою усолоджував «освіченого» свого пана музикою і служив йому як лакей.

Нехай це — далеке минуле. Але соціальна несправедливість, гноблення людини людиною, нещадна експлуа-

тація трудящих поміщиками і капіталістами, свавілля царських властей, дике цькування «іногородців», масові розстріли робітників, які наслідились були заявити про свої елементарні людські права,— все це було на пам'яті моїй і моїх сучасників! І все це навіть важко уявити собі нашій молоді.

А хіба доступне звичайній людській логіці те, що в мої молоді роки заборонено було на Україні, в Білорусії навчання рідною мовою, публікація на цій мові будь-яких наукових праць, що у винятково тяжких умовах животіла українська преса, саме існування якої було дозволене царським урядом тільки в 1905 році. Ще у 80-ті роки минулого століття українська театральна трупа, представлена такими блискучими імелами, як Кропивницький, Запльковецька, Садовський, Саксаганський, позбавлена була права грати на Україні. Вона здобула лаври у Петербурзі, вона заслужила «высочайшее» схвалення «самого» Олександра II, але у Києві вона не сміла показатися...

Тепер це смішно, тоді це було жахливо.

А ось іще свіжий слоган. Царський уряд заборонив ушанувати пам'ять Шевченка у століття з дня його народження (1914 р.). Цей захід викликав у Києві та інших містах України могутні демонстрації, в яких брали участь не лише українці, але і росіяни, і поляки, і білоруси, і грузини (багато грузинів навчалось тоді у Київському університеті). Демонстрантів били, катували, арештовували і т. д., але ніщо неспроможне було спинити могутній рух всенародного протесту. В. І. Ленін з цього приводу писав: «Заборона вшанування Шевченка⁴ була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна. Я думаю, всі наші найкращі соціал-демократичні агітатори проти уряду ніколи не досягли б за такий короткий час таких запаморочливих успіхів, яких досяг у протиурядовому розумінні цей захід. Після цього заходу мільйони і мільйони «обивателів» стали перетворюватися в свідомих громадян і переконуватися в правильності того вислову, що Росія є «тюрма народів».

Згадаймо 30-ті роки, згадаймо, як уся країна споруджувала Дніпрогес, як спільними силами народів-братів створювалися цехи Новокраматорського машинобудівного заводу, Харківського тракторного...

Варто згадати про постійну допомогу російських вчених та інженерів у створенні велетенських будов на Україні, про дійову участь у великих наших роботах учених та інженерів всіх республік Радянського Союзу.

Одною з основних підвалин нашої перемоги у Великій Вітчизняній війні було непорушне братерство народів Радянського Союзу. Окрилені почуттям цього братерства, українці героїчно захищали Ленінград, Сталінград, Мінськ, росіяни, білоруси, грузини, вірмени, таджики з самовідданою відвагою билися за Київ, казахи цілували, як рідну, визволену українську землю.

А хіба може забути народ України ту допомогу, яку дістав він від інших республік у післявоєнні роки? Заклятий ворог ще огризався під стінами Ленінграда, а робітники ленінградського заводу «Електросила», переборюючи труднощі блокади, виготовляли турбогенератори для електростанцій України. У турбінному залі Сталінського металургійного заводу як свідчення щирої братерської допомоги Україні від великого російського народу красується один з тих турбогенераторів. На ньому — меморіальна дошка з написом: «Турбогенератор в 5000 кіловат, зроблений у Ленінграді в період блокади».

57 великих підприємств братніх республік брали участь у відбудові заводу «Запоріжсталь».

А от і інші факти, що свідчать про ту ж таки «задругу», про таку ж таки братерську колективність у роботі, яку виявляє весь радянський народ:

Новокраматорський машинобудівний завод виготовляє потужні турбіни для Куйбишевської гідроелектростанції. Багато українців працює на будівництві Сталінградської і Куйбишевської гідроелектростанцій.

Нема вже чого й нагадувати про чудесний гігантський рух по освоєнню цілих земель, у якому таку натхненну участь беруть українські комсомольці, працівиті і талановиті українські дівчата та юнаки.

Ми, українці, любимо свою прекрасну рідну землю, ми пишаємося нашою співучою мовою, нашою високорозвиненою наукою, літературою, мистецтвом, ми горді досягненнями нашого народного господарства в усіх його галузях. Але ми знаємо, що щастя нашого народу і світле майбутнє його можливе тільки в найтіснішій, братерській співдружбі з російським, білоруським і всіма іншими народами Радянського Союзу, в глибокій і сердечній пошані до трудівників в усьому світі. Ми завжди будемо

пам'ятати слова М. С. Хрущова, сказані ним у Звітній доповіді XX з'їздові партії: «Органічне поєднання соціалістичного патріотизму з інтернаціоналізмом — ось ідейна основа зміцнення братерського взаємозв'язку соціалістичних націй».

Мені, літераторові, особливо близький і зрозумілий братерський зв'язок народів Радянського Союзу в галузі літератури і мистецтва. Найталановитіші російські, білоруські, грузинські, вірменські, таджицькі поети з любов'ю перекладають Шевченка, і я дуже зрадів, але не дуже здивувався, коли побачив на книжковій полиці в будинку голови одного з колгоспів Вірменії «Кобзар» вірменською мовою. Шевченко був одним із найулюблених поетів такого визначного єврейського поета, як Давид Гофштейн⁵. Майже всі українські поети взяли участь в роботі над перекладами творів Пушкіна для чотиритомника, що вийшов у 1953—1954 рр. у Києві. Толстой і Некрасов, Гоголь і Чехов, Купала, Колас, Навої⁶, Нізамі, Руставелі⁷, Гурамшвілі, Абовяц, Шірванзаде⁸ заговорили у нас українською мовою.

Дружба народів, дружба трудящих світлими ручаями переливається через рубежі нашої Батьківщини. Зарубіжних робітників і селян зустрічають як дорогих гостей, їдуть до них наші робітники і колгоспники. Це не парадні зустрічі, це живе спілкування ми бачимо у інженерів, вчених, художників, артистів, письменників.

Минулого року відзначалося сторіччя з дня народження Івана Франка. Ми ще раз переконалися, що великий син українського народу однаково дорогий усім народам радянської землі. Це наше свято викликало ряд живих відгуків у зарубіжних країнах, насамперед в країнах слов'янських.

«Дивовижні діла творяться сьогодні на великих ріках», сказав незабутній Олександр Довженко у своєму поетичному сценарії «Поема про море». Сценарій присвячено будівництву Каховської гідроелектростанції. Але він є гімном героїзму радянських людей, високій красі колективної людської праці. Це захоплена хвала «Роботящим умам, роботящим рукам», кажучи словами Шевченка, хвала величчю людського серця, незламній силі людської дружби.

Дивовижні діла творяться у нас і на ріках, і на полях, і на фабриках та заводах, і в шахтах, і на гірських вершинах, і коли ми часом з цілковитою прямоотою говоримо,

що щось інше не зроблене або щось не так робиться як слід, то це якраз свідчить про могутність радянського народу, який стільки перешкод подолав на своєму шляху і подолає всі.

Мені вже доводилося якось згадувати про незабутні враження, які я виніс після відвідування однієї денної вистави в Київському українському оперному театрі. Ішла опера Бородіна⁹ «Князь Ігор». Виставу давали спеціально для колгоспників. Селяни задовго до вистави приїхали на автомашинах, вони заповнили зал. Вони були по-святковому одягнуті і у святковому настрої. Мене зворушила та напружена, майже благоговійна тиша, яка запанувала в залі при перших звуках оркестру. Увесь великий і складний твір Бородіна слухали з глибокою увагою,— а в перервах я, перебуваючи серед глядачів, чув зауваження про виконання опери,— деякі з них були дуже тонкі і влучні.

Не раз бував я і на виїзних концертах наших виконавських ансамблів, оркестрів і капел, і мене вражали та увага і розуміння, з яким слухали селянські і робітничі аудиторії твори Бетховена і Гайдна¹⁰, 4-ту симфонію Чайковського, героїчну увертюру Лисенка до опери «Тарас Бульба», твори радянських українських композиторів — Леонтовича, Ревуцького, Людкевича¹¹, Косенка, Козицького, Вериківського, Данькевича, Верьовки¹², Г. і П. Майбороди¹³ і багатьох інших. Звичайно, це не означає, що це потрібна ще ширша й глибша, ніж бачимо досі, пропаганда хорової музики, хорошого мистецтва взагалі.

Широкі маси трудового народу України не тільки охоче слухають те, що їм «пропонують». Вони і вимагають. Кілька років тому селяни Кам'янки, де бував колись і вів вільнолюбні розмови з майбутніми декабристами Пушкін, де проживав і творив Чайковський, опублікували в нашій пресі листа до українських поетів і композиторів. В цьому листі вони закликали своїх адресатів створювати нові пісні про нове сучасне життя, закликали твердо і настійно.

Лист не залишився без відповіді: за останні роки наші поети і композитори створили ряд пісень, які широко пішли в народ.

Щороку відбуваються у нас районні, обласні, республіканські огляди художньої самодіяльності. Вони демонструють перед слухачами і народні пісні,— старі і сучасні, які створюються щодень, щогодини, — і твори класи-

ків, і сучасну українську, російську, білоруську, грузинську, вірменську музику.

Мистецтво рухають уперед — таланти. Але ми навіть не уявляємо, скільки таких талантів є у нас серед нефахових поетів, нефахових співців, танцюристів і т. ін. І обов'язок літераторів та митців, діячів культури усілякими способами виявляти ці таланти, якомога сприяти їх розквіту.

Наш народ творить, керований великою Комуністичною партією, він вершить печувані діла на полях і шахтах, на заводах і фабриках, в містах і селах. І воістину діла творить він у галузі духовної культури, — він, законний спадкоємець усіх віків і народів, він, творець нової історичної ери, він каменяр, хлібороб і співець!

В репертуарі робітничих і селянських гуртків художньої самодіяльності ми бачимо тепер не тільки п'єси з близькою їм тематикою, не тільки твори Карпенка-Карого, Кропивницького, Старицького, Корнійчука, Кочерги, але часом — «Ромео та Джульєтта» Шекспіра¹⁴, і «Кам'яного гостя» Пушкіна, і філософські драми Лесі Українки.

Щодо літератури, класичної і сучасної, то попит на неї серед народу воістину величезний. Кількість видаваних книжок і тиражі їх здавалися б нечуваними, фантастичними у дореволюційний час. А тепер ці тиражі зростають з року в рік. І все ж вони не задовольняють нас. Надто часто книгу, того або іншого улюбленого письменника, яка тільки-но видана і ще пахне друкарською фарбою, вже не відшукати в наших магазинах. А я ж пам'ятаю ще той час, коли один прогресивний український інтелегент замріяно говорив: «От хоч би кожного місяця видавати по книжечці!» А книжечки виходили маленькі, покалічені царською цензурою, і тиражі їх були сміховинно мізерні, і продавати їх доводилось мало не крадькома!

Імена радянських українських поетів Павла Тичини, Василя Чумака¹⁵, Володимира Сосюра, Миколи Байтана, Леоніда Первомайського, Андрія Малшика, Олександра Гаврилюка, Миколи Нагнибіди, Платона Воронька¹⁶, прозаїків Андрія Головка, Петра Панча, Олександра Коциленка¹⁷, Юрія Смолича, Юрія Яповського, Івана Ле¹⁸, Степана Тудора, Петра Козланюка, Натана Рибака, Олесь Гончара, Михайла Стельмаха, драматургів Івана Кочерги, Олександра Корнійчука, Івана Микитенка, Миколи

Куліша¹⁹, драматурга і памфлетиста Ярослава Галана відомі у нас кожному школяреві, кожному грамотному робітникові і колгоспнику. А неграмотних у нас нема.

Письменники часто у нас виступають в клубах заводів, фабрик, колгоспів. Їх завжди зустрічають радісно, з любов'ю,— але і з великою вимогливістю. Найсуворішу, по-товариському справедливу критику доводиться вислуховувати нам з вуст саме людей праці. Тут інколи спалахують і іскри того м'якого, доброзичливого, а часом і убивчого гумору, який є, як відомо, одною з рис українського національного характеру...

Існувало колись таке поняття: «письменник з пароду»... Тепер це поняття відпало. Наші письменники можуть про себе сказати словами російської революційної пісні: «Вийшли ми всі із пароду»... Приплив нових сил, що йдуть у літературу із сіл, із заводів, із шахт, росте з кожним роком, і цей рух справді чудовий.

Не такі далекі від нас роки, коли єдиною формою, в якій могла виявлятися українська національна думка, була виключно художня література, і то обставлена цілим рядом цензурних рогаток і перепон. Будь-яка наукова або публіцистична література були під категоричною забороною, про вихід українських газет годі було й думати. Могутнє дихання Жовтневої революції розвіяло цю жахливу примару.

Нині ми маємо цілий ряд оперних і драматичних театрів, що є гордістю всього Радянського Союзу, імена наших блискучих оперних і драматичних артистів відомі далеко за межами СРСР.

Говорячи про розквіт національної культури в УРСР, ми, звичайно, повинні пам'ятати, що ця культура розвивається в умовах найглибшої поваги до культури братнього російського народу і всіх інших народів Радянського Союзу, в живому і постійному спілкуванні з нею, постійному обміну цінностями. Ми пам'ятаєм, що великі учителі наші — Тарас Шевченко і Іван Франко — були полум'яними і переконаними поборниками дружби з великим російським народом і передовими його представниками.

Життя багатонаціонального Радянського Союзу характеризується цілковитою єдністю Комуністичної партії і народу, могутньою монолітністю партії. Викриття і осуд на червневому Пленумі ЦК КПРС антипартійної групи Молотова, Кагановича²⁰ та Маленкова²¹ і Шеніло-

ва, що приєднався до них, в саме свідченням цієї монолітності, свідченням мудрості й далекоглядності партії, вірності її великим ідеям ленінізму. Це історична велика перемога ленінської правди.

Все те, про що я так нещовно і побіжно сказав, всі досягнення нашого народного господарства і нашої культури стали можливими тільки завдяки величпому подвигу народів колишньої царської Росії — Великій Жовтневій соціалістичній революції, завдяки керівництву в цій революції мудрої Комуністичної партії, завдяки всеосяжному генію Володимира Ілліча Леніна. Цим дорогим для всіх чесних людей світу ім'ям я і хочу завершити своє слово, присвячене наступним 40-м роковинам безсмертного Жовтня.

БІЛОРУСЬКИМ ДРУЗЬМ

Мені не пощастило побувати в Білорусії під час тижня української літератури, що недавно там пройшов. Але минулого року, подорожуючи по Радянському Союзу, я опинився в Мінську, поїздив по його мальовничих околицях, завітав на скромну і гостелюбну дачу П. Бровки, з милими приятелями — М. Калачинським¹, А. Макайонком², П. Панченком³, І. Шамякіним⁴ — ловив рибу і варив юшку на зеленому березі річки Свіслочі, де сидів колись із вудками і незабутній Якуб Колас.

Навіки відпечатались в моїй пам'яті щирі розмови з друзями-письменниками, негаласлива і тим чарівна краса білоруських полів і лісів, привітні обличчя вперше зустрінутих і ніби давно знайомих людей. А Мінськ — Мінськ, відбудований невтомними руками трудівників на страшиному попелищі, — Мінськ просто зачарував мене і моїх супутників строгою і величною красою своїх нових домів, мудрою і світлою гармонією загального плану, ясністю перспектив...

Нова Білорусія, за яку боровся полуменистим словом Янка Купала, яку оспівував на схилі віку Якуб Колас, яка породила стільки талановитих поетів, прозаїків, драматургів, діячів мистецтва і науки, передове робітництво і селянство якої вершать прекрасні трудові подвиги, — нова Білорусія гордо і скромно стояла перед очима і радувала їх. Разом з тим, милуючись чудесними пейзажами цього багатострадного і вічно живого краю, я з особливою ясністю відчував, що тугою за цими борами й гаями, за цими річками й озерами викликані геніальні сторінки «Пана Тадеуша», що саме така країна могла породити чудову білоруську пісню, що живуть у серцях цього народу благородні постаті Кастуся Каліновського і Францішка Богушевича, — іншими словами, що нова культура

білоруського народу твориться в глибокій пошані до культурних традицій минулого.

Гостро відчували ми, що Білорусія — справді рідна сестра України, рідна сестра і мовою, і звичаями, і характером, і історією. Могутня творчість Янки Купали і Якуба Коласа, при всій її глибокій самобутності, овіяна благодатним подихом Шевченка, Пушкіна, Некрасова, книги молодших білоруських письменників, такі різноманітні в своїй оригінальності, показують органічне творче засвоєння ними російських і українських класиків і радянських майстрів слова.

Вітаючи нині натхненних працівників білоруської літератури й мистецтва у нашому безсмертному Києві, на нашій славній радянській українській землі, я міцно обіймаю їх як своїх кривних і сердечних друзів і звертаюся до них з щирим гарячим словом: — Привіт і уклін любимим гостям! Просимо до господи!

Господа наша простора й світла, і столи застелені білими мережаними убрусами, і на різьбленому тарелі підносить радянський український народ дорогим своїм братам і сестрам — хліб і сіль...

[КАК РАВНЫЕ С РАВНЫМИ...]

В международном культурном сотрудничестве, как и во всяком сотрудничестве, необходимыми условиями являются добрая воля сотрудничающих стран, взаимное доверие и взаимное уважение. Если говорить о культурном сотрудничестве, а значит о взаимном культурном обогащении наций, то оно возможно только при полном признании равноправия наций. Деление наций и народностей на великие и малые, полноценные и неполноценные исключает возможность культурного сотрудничества и дружества. История учит нас, что численность народа отнюдь не определяет его способности к творчеству, к государственной, хозяйственной и культурной деятельности. История учит нас, что народы, вчера бывшие полудикими, варварскими, способны на известном этапе своего развития к высокому взлету созидательного вдохновения. Племена древних германцев, не обладавшие в древние времена высокой культурой, породили великий немецкий народ, который является одним из величайших по культуре народов мира, народ Гете и Шиллера, народ классической философии и классической музыки. Блестящие примеры того, как народы, вчера только прозябавшие во тьме невежества, могут при благоприятных условиях развернуть свои крылья и встать в ряды высококультурных народов, можно видеть непредубежденным глазом в Союзе Советских Социалистических Республик — в стране, где равноправие людей и народов является краеугольным камнем внутренней политики. Здесь народности, до Великой Октябрьской социалистической революции не имевшие даже своей письменности, гордятся ныне своими учеными, писателями, людьми искусства, творящими высокие ценности во всех областях культуры, ценности, национально-самобытные по своему характеру и общечеловеческие по своему содержанию. Из сказанного ясно, что деление на-

родов на избранные и неизбранные, на способные достигнуть вершин цивилизации и не способные к этому никак не может быть нами принято. Для роста и укрепления культурного сотрудничества, культурного содружества, культурного взаимопонимания необходимо, чтобы народы разговаривали друг с другом, как равные с равными.

Вопрос взаимного признания Востока и Запада ставится ныне более чем своевременно. В сущности, идет речь о возобновлении великих традиций прошлого — с учетом, конечно, всего многообразия и сложности настоящего. Ведь всем известен тот глубокий интерес к Востоку и его культуре, которые проявляли Байрон¹, Гете², Гейне³, Пушкин, Мицкевич. Имена Саади⁴, Гафиза⁵, Омара Хайяма⁶, Фирдоуси⁷ давно стали известными и любимыми в Европе. С пристальным интересом относились такие писатели и мыслители, как Лев Толстой, к многовековой и глубокой философии китайских и индийских мыслителей. Китай и Индия, Иран и арабские страны достигают в наши дни новых вершин в своем культурном развитии. Не может быть никакого сомнения, что эти достижения должны стать достоянием всех культурных народов мира.

С другой стороны, культурные завоевания народов Европы и Америки, несомненно, сильно обогащают народы Востока в росте их философской и научной мысли, литературы и искусства...

Стало быть, речь идет о том, чтобы найти самые близкие и самые верные пути для взаимного ознакомления, для благотворного обмена культурными ценностями.

Это ознакомление, этот обмен возможны, разумеется, только в условиях мира. Борьба за мир во всем мире — вот путеводная звезда, которая освещает культурное сотрудничество народов. Кто уклонится от указанного этой звездой пути, тот никак не может служить тому благородному делу, для которого мы здесь собрались. Кто стоит на точке зрения неравенства народов, кто считает допустимыми захватнические войны и колонизаторскую политику, тот не может плодотворно и искренне участвовать в процессе творческого сближения народов.

Сторонники этого сближения предусматривают возможность и желательность мирного сотрудничества стран с различным политическим строем и социальным укладом во всех областях жизни. Невмешательство во внутренние дела государств является гарантией этого сотрудничества,

полезность которого очевидна. Что же касается собственно культурного сотрудничества, то, говоря о нем, мы должны иметь в виду все народы мира. Наша обязанность заботиться о привлечении к обмену культурными ценностями и народы, которые до нынешнего дня были мало известны в других странах, о которых общественность этих стран имеет смутные, а то и неверные представления.

В этой связи мне хочется сказать несколько слов о народах многонационального Советского Союза.

В той или иной мере известны в зарубежных странах русская литература, русская музыка, живопись, скульптура и т. под. как прошлых времен, так и современные. Но ведь в Советский Союз входят как равноправные члены и народы с такими древними и богатыми культурами, как армянский, грузинский, азербайджанский, таджикский, узбекский, казахский, и имеющие славу многовековую историю, и справедливо гордящиеся своими культурными достижениями украинцы и белорусы. Во время недавнего своего пребывания во Франции я убедился, что там даже высокоинтеллигентные люди очень мало знают о более чем сорокамиллионном украинском народе, его истории, быте, нравах, о его могучей литературе, о его фольклоре, об его искусстве, о его достижениях в области науки. Это дало мне повод шутя говорить французским друзьям, что они ушли назад от Проспера Мериме, который, с увлечением переводя Гоголя, не только заинтересовался своеобразным бытом и героической историей украинского народа, но и приобрел в этой области основательные для своего времени познания. Указанное явление — незнание высококультурными близкими и далекими нашими соседями народов Советского Союза вполне объяснимо исторически, но оно должно быть при доброй воле и с течением времени изжито. В деле знакомства с литературами народов Советского Союза большим препятствием является, конечно, незнание языков, на которых говорят и творят многочисленные народы СССР. С этим же препятствием встречаемся мы, когда говорим о литературах таких многоязычных стран, как, например, Индия и Китай. Но тут нам на помощь должны прийти ученые лингвисты и практические знатоки языков, в научно-исследовательских учреждениях и учебных заведениях должны быть организованы отделения и кафедры, изучающие языки и культуру народов Советского Союза. Мне известно, что

в братских славянских странах существуют уже учреждения подобного типа, изучающие не только язык и культуру великого русского народа, но и, например, украинские язык и культуру. Это отрадно. Нечего и говорить, что и в Советском Союзе должно все более расширяться и углубляться изучение языков и культур народов мира. Справедливость требует отметить, что многое у нас в этом отношении уже делается. Прежде всего — многое делается в отношении культурного общения между народами самого Союза. Как литератор буду чаще всего прибегать к примерам из области литературы. Каждое выдающееся произведение советской литературы переводится на другие языки народов Советского Союза и прежде всего на русский, являющийся как бы посредником между всеми прочими языками. Очень много у нас переводится зарубежной литературы — классической и современной. Конечно, отдельные пробелы, иногда очень существенные, и промахи здесь неизбежны. Тиражи переводимых книг достигают у нас огромных размеров. Пример: в Государственном издательстве «Художественная литература» в Москве осуществляется подписное многотомное издание произведений Диккенса⁸ в русском переводе. На сегодня подписчиков на это издание насчитывается более 550 тысяч. Это показывает высокий интерес читателей — не только русских, но и грузин, украинцев, армян и т. д., читающих на русском языке, к классической английской литературе. Передо мною перспективный план издательств Украинской Советской Социалистической Республики на 1956—1958 год, — план, в значительной степени уже осуществленный. В нем целым рядом названий представлены литературы польская, чешская, словацкая, болгарская, румынская, венгерская, китайская, сербская, хорватская, словенская, немецкая, французская, итальянская, испанская, греческая, исландская, норвежская, датская, турецкая, японская, индийская, английская. Таким образом, читатели Украины, вчера еще бывшей отсталой полуколониальной страной, а теперь ставшей страной сплошной грамотности, смогут в большой, хотя и не полной мере удовлетворить свою жажду познания иноземных литератур, а значит и глубже, чем до сих пор, приобщиться к культуре народов Запада и Востока. Подобную картину на Украине можно наблюдать и за прежние годы. В юбилейный мицкевичевский год и предшествовавшее ему время произведения Мицкевича изданы у нас книгами раз-

ного типа: здесь и избранные сочинения в двух томах, и несколько однотомников, и «Пан Тадеуш» и «Гражина» в отдельных изданиях и т. д. Отрадно отметить, что наряду с классикой все большее и большее внимание уделяют наши издательства современной литературе. Так, например, наряду с многотомными изданиями Мольера, Гюго, Золя, Жюль Верна⁹, Флобера, Анатоля Франса¹⁰, мы видим в списках наших издательств и Роже Вайяпа¹¹, и Тамарра, и Арагона, и Андре Стиля¹², и многих других. Здесь, однако, остается пожелать еще большего оживления и углубления работы. Большое значение имеют для этого постоянные консультации литературоведов — и, разумеется, более тесные связи с писателями зарубежных стран. Большую роль могут сыграть списки рекомендованной для переводов литературы, исходящие от ЮНЕСКО¹³. Это касается культурного общения народов вообще.

Речь идет у меня о переводах художественной литературы, и я хочу сделать несколько принципиальных замечаний об этом весьма важном деле*.

* На цьому місці рукопис оригіналу обривається. В дужках рукою автора дано примітку: «См. красную тетрадь». — *Ред.*

ХАЙ ЖИВЕ!

Герои комедии А. Корнейчука «В степях Украины» — украинская колхозная молодежь довоенного времени — разучивают и готовят к постановке трагедию Шекспира «Ромео и Джульетта». Драматург подметил характерное явление: интерес и тягу нашей молодежи к классическим произведениям мировой литературы, интерес и тягу, которые проявляются в различных формах.

Мне, например, приятно было узнать, что бывшие ученики в селе Романовка, Попельнянского района, Житомирской области, показали на сцене своего самодеятельного театра «Каменного гостя» Пушкина. О глубоком интересе рабочих и колхозников к сокровищнице мировой литературы говорят письма читателей в Гослитиздат Украины.

Но, разумеется, наряду с глубоким уважением к славным традициям прошлого и любовным освоением всего лучшего, что создано человечеством, прочно входят в сознание тружеников полей и садов, заводов, шахт и фабрик достижения советской творческой мысли. Взять хотя бы те же самые драматические самодеятельные, то есть «любительские» кружки. Наряду с Гоголем и Островским, Кропивницким и Карпенко-Карым звучат со сцены наших сельских и заводских клубов и советские драматурги — украинские, русские, белорусские... Звучат; а иногда и подвергаются основательной дружеской критике.

Героиня «Песни трактористки» Павла Тычины, сельская девушка, которая убежала от державшейся старинки матери на курсы трактористов и стала колхозной активистской, борцом за новые формы хозяйствования, за новые формы и новый смысл жизни, — Олеся Кулик не вымышлена автором. Он увидел ее в жизни. И именно ей вложил он в уста ставшее крылатым изречение:

На той тепер Миргород,
Хорол-річка — не та.

Героиня лирической поэмы Андрея Малышко «Это было на рассвете» не названа по имени, но в ней мы угадываем некоторые черты Ганны Кошевой¹, дорогую память которой чтит советский народ. Старая подвижница и труженица перед кончиной вспоминает свою трагическую и героическую жизнь, размышляет о судьбе своих прекрасных сыновей и умирает, благословляя родное колхозное поле, умирает с гордым сознанием красоты и правоты нашего дела, величия народного труда, силы и правды партии Ленина...

Герой Социалистического Труда Марк Евстафиевич Озерный² возглавляет могучее движение кукурузоводов. Он из года в год совершенствует приемы выращивания этой ценнейшей культуры и, будучи человеком практики, оказывает, конечно, немалое влияние на людей науки, на наших биологов, агрономов и селекционеров.

Трактористка, тоже Герой Социалистического Труда Прасковья Никитична Ангелина³, деятельный организатор тракторных женских бригад, ведет большую переписку с передовыми женщинами Европы и Америки, ратует за усовершенствование своего любимого дела, за новую социалистическую жизнь, за прекрасные зори коммунизма. Как депутат Верховного Совета СССР, она вместе с представителями всех народов Советского Союза обсуждает в светлом Кремлевском зале наши общенародные дела.

Забойщик Н. Лукичев, мастер-крепыльщик А. Денисенко, сталевар Н. Кучерин, продолжающий славные традиции Макара Мазая, знатный харьковский токарь В. Дикань, известные председатели колхозов Ф. Дубковецкий⁴, М. Посмитный, Г. Бурцацкая и многие другие — все это люди подлинно социалистического труда и культуры...

Процессы, факты и лица, о которых только что бегло сказано, — явления одного ряда. Они свидетельствуют о том, что советский украинский народ, производящий материальные и духовные ценности, живет поистине новой, разумной и прекрасной жизнью, что действительно

На той тепер Миргород,
Хорол-річка — не та.

Кстати, о Миргороде. Незабываемое впечатление произвели на меня нефтяные вышки среди моря янтарно-золотой украинской пшеницы, на тех полях, по которым

задумчиво ходил когда-то молодой Гоголь, вблизи старого колодца, из которого по преданию нил когда-то воду Шевченко. Эти вышки представились мне чудесным символом жизни, той жизни, которую предвещал России Александр Блок в стихотворении «Новая Америка»:

Уголь стонет, и соль забелелась,
И железная вост руда...
То над степью пустой загорелась
Мне Америки новой звезда.

Не стоит и говорить, что под Америкой большой русский поэт уж никак не подразумевал современные США. Речь шла у него об индустриализации старой «убогой Руси», о воцарении, по блоковскому же слову, «великой демократии».

Нолегкий, но славный путь прошли за сорок лет украинская наука, литература, искусство. Достижения в этих областях обусловлены, конечно, тем, что из подневольной, полукOLONиальной страны, какой являлась Украина в составе Российской империи, стала она свободным, могучим суверенным государством, неотъемлемой частью великого Советского Союза. Под лучами ленинского солнца расцвела в ней разумная, светлая социалистическая жизнь.

Страна, в которой запрещено было преподавание даже в низших школах на родном языке, является ныне просвещенной республикой, покрытой сетью школ, в которых ведется преподавание на языке Шевченко и Франко и наряду с этим любовно изучается братский русский язык. Она гордится своими учеными. Рабочие и колхозники — подлинные хозяева земли, решают большие государственные вопросы, деятельно участвуют в общем культурном процессе. Мы вправе гордиться нашей литературой, с которой все больше и все больше знакомятся народы Советского Союза, стран народной демократии и других стран. Наши театры, артисты совершают поездки по всему Союзу и за его пределами, знакомя близких и далеких соседей с классической и современной нашей драматургией и музыкой, демонстрируя высокое свое мастерство. Культурному сближению народов служат и художественные выставки.

Еще о Миргороде. Здесь высится могила великого грузинского поэта, друга русского и украинского народа Давида Гурамишвили. И к ней стекаются в благоговении праздничные толпы рабочих и крестьян, у ее подножья

говорят о благодатной дружбе народов украинцы, русские, белорусы, грузины, армяне...

Дружба народов ... Да, конечно же, только благодаря ей, благодаря непоколебимой сплоченности советских народов вокруг ленинского знамени осуществлялось чаянное в веках: возросла на руинах прошлого новая, свободная, великодушная Советская Украина, та Украина, любить которую так горячо призывает Владимир Сосюра, та Украина, о которой так прекрасно говорил Владимир Маяковский, та Украина, которой Михаил Светлов⁵ посвятил вдохновенные слова:

Юных песен и Родины жажда⁶ —
Я хожу и шепчу по Москве:
— Пусть живет она, счастлива дважды!..
Хай живе! Хай живе! Хай живе!

ЧУВСТВО ГОРДОСТИ

Наступили дни, к которым в доблестных трудах готовился весь советский народ. Наступила 40-я годовщина величайшего в мире события — Октябрьской революции. В эти дни советские люди подводят гордые итоги всему, что сделано ими, что добыто дружным напряжением сил, что завоевано ими в мужественной борьбе со всеми, кто стоял на их пути, со всем, что препятствовало их свободному социалистическому развитию, их неуклонному движению вперед, к коммунизму. Итоги подводятся не для того, чтобы остановиться на них. Они служат ясному осознанию того, что еще нужно сделать, какие ближайшие и отдаленные цели надо наметить, чтобы разумно и дружно стремиться к ним, чтобы они были достигнуты.

Мысли об итогах и перспективах возникают ныне с особенной остротой и у писателей.

Когда мы размышляем и говорим о пути, пройденном за эти сорок лет нашей многонациональной советской литературой, то это не ума холодные наблюдения и сердца горестные заметы, а целый ряд живых волнующих, горячих воспоминаний.

Мы, литераторы старшего поколения, как бы вновь переживаем свою молодость, свою борьбу, свои «схватки боевые», свои подчас и промахи и ошибки ... Да, есть место и для горестных замет, но, право, о них ли, да еще в первую очередь, говорить в этот светлый праздник?

Когда я думаю о мощном потоке литературы, рожденной Октябрем, то первое чувство, которое я при этом испытываю, — чувство гордости. Гром «Авроры» пробудил для новой жизни все трудовые массы народов России. Он озарил новым сиянием и нашу литературу. Мы часто говорим, и говорим правильно, что у истоков советской литературы стоит Максим Горький и Владимир Маяковский. Разные это были люди, разные характеры, очень

не похожие друг на друга художники... Кстати сказать, разного рода «теоретики», утверждающие, будто верность принципу социалистического реализма и партийное руководство в литературе ведут к обесцвечиванию творческих индивидуальностей, должны бы поразмыслить над тем, что уже два зачинателя советской литературы столь разительно не схожи друг с другом. Вместе с тем оба они делали, и вполне последовательно, одно дело, произведения обоих пронизаны духом партийности, образы и мысли обоих поднимаются волнами одной широкой и вольной реки — социалистического реализма. И вспомним: один из них имел высокое счастье быть личным другом вдохновителя и организатора Октября — Владимира Ильича Ленина. Другой написал о величайшем вожде трудящихся самую, быть может, потрясающую в мире поэму.

Советская литература — литература правды, с отрящей в перед. В этом и заключается основная черта социалистического реализма. При этом наша литература неуклонно верна ленинскому принципу творческого освоения и бережного хранения всего благородного, светлого, передового, созданного в веках.

От великих писателей прошлого унаследовала советская литература одну драгоценнейшую черту — служение народу, чувство ответственности перед народом. Но она — литература партийная, литература социалистическая, литература, вдохновляемая идеалами Маркса, Энгельса, Ленина, литература, выросшая и окрепшая в жестоких классовых боях. Ни о каком «сочувствии» к трудовому народу у нас не может быть и речи. Советский писатель, достойный этого имени, не «сочувствует» народу, а чувствует вместе с ним. Он — воспользуемся выражением Маяковского — делает жизнь вместе с народом. В этом — качественно новая особенность нашей не только многонациональной, но и многоиндивидуальной литературы.

Я сказал: советский писатель, достойный этого имени. Н. С. Хрущев в не так давно опубликованных и вызвавших горячие отклики общественности выступлениях «За тесную связь литературы и искусства с жизнью народа» с предельной ясностью и огромной любовью к литературе и народу напомнил нам, литераторам, о самом существенном условии развития и цветения художественного слова и искусства.

Вне жизни и вне правды нет литературы, нет искусства. Когда писатель только пассивно созерцает жизнь,

то он не может создать вещи, волнующие читателя, будящие в нем мысль.

В стороне от труда общественного, коллективного труда, без участия в этом труде, которым так прекрасно озарена вся советская действительность, не может быть правдивого показа этой действительности в ее существеннейших чертах. А ведь улавливать и показывать эти черты — первая обязанность честного писателя.

И не хочу, чтобы подумали, будто я ратую за прямое, непосредственное участие писателей в производственных процессах, призываю литераторов стать непременно слесарями, пахтерами, земледельцами, инженерами и т. д., хотя такие сочетания профессий бывают иногда бесполезны. Но я хочу сказать другое: недопустимо, чтобы советский поэт, драматург, романист стояли вне жизни, вне нашей жизни, главным пафосом которой является созидательный труд, или воображали, что они стоят «над» этой жизнью.

Я горжусь, что принадлежу к семье советских писателей, я счастлив, что имею честь носить имя писателя украинского. Чудесны дела нашего народа на необозримых его полях, в плодоносных его садах, на неумолчных его заводах и фабриках, в глубинах оснащенных новой техникой шахт и рудников, в светлых его городах и селах. Чиста, как горный хрусталь, его песня. Все новыми и новыми красками переливается его искусство. В неразрывном братстве с народом русским и белорусским, со всеми народами Советского Союза, в дружеской перекличке со всеми народами мира живет, трудится, поет, создает мой родной народ. И мы, украинские советские писатели, с чувством огромной ответственности и сознанием величайшей любви должны идти вместе с народом в светозарные дали, путь к которому нам указывает взмах бессмертной десницы Владимира Ильича Ленина, озаряет и окрыляет непобедимая сила Коммунистической партии.

НАША ПРАВДА І СЛАВА

У краснавчих наших музеях раз у раз можна бачити стенди, присвячені темі: вчора і сьогодні. Це природно: щоб зрозуміти все, що виборів, чого досяг радянський народ після Жовтня, треба подивитися, що ж мав, як жив народ царської Росії до Жовтня. Щоб зрозуміти всю велич, усю красу і всю тяжкість того шляху, який пройшли ми, рухаючись уперед і вгору, треба оглянутись на той шлях, назад и вниз, в день всенародного прекрасного свята — сорокової річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції — більше хочеться говорити про сьогодні, а не про вчора — і заглянути в за в т р а, заглянути в ту далечинь і височинь, од яких аж дух перехоплює.

Уявімо собі фантастичне: ми зайшли на такий високій гірський шпиль, звідки видно всю нашу радянську землю. Ми бачимо велетенські гідроелектроспоруди на Дніпрі, на Волзі, на могутніх, неозорих ріках Сибіру, — споруди, про які можна було б сказати, що там людина креше вогонь, благодатний вогонь — із води.

Скажете, що гідроспоруди не дивина в Америці. Вірно, але тут уже не можна не згадати про вчора: ці чудеса зробили радянські люди в тій країні, яка сорок літ тому була відсталою, малограмотною, в країні, про яку сказав з гіркотою великого патріота Пушкін: «Дернул меня черт¹ с умом и талантом родиться в России», яку називав Лермонтов «страной рабов, страной господ»², у Росії, про яку з убивчою іронією сказав Шевченко, що в ній «на всіх язиках все мовчить»³, у Росії, яку Володимир Ілліч Ленін називав «тюрмою народів»! Ці чудеса зробили радянські люди в країні, де царська влада і експлуататорська верхівка з тупою байдужістю й ворожістю відверталися від геніальних ідей, винаходів, прозрінь Кулібіна, Цюлковського, Мічуріна — і де тепер кожна свіжа наукова або технічна думка, незалежно, чи виникла вона в ка-

бінеті вченого, чи за верстатом робітника, знаходить собі всебічну підтримку уряду й партії.

Крім того: американські споруди служать капіталові, напші — народові, який побудував їх. На цих спорудах радянський народ міг би написати слова, подібні до тих, які написали чехи на фронтоні збудованого народними коштами празького театру — «Народ — собі». Треба ще додати, що за своїм розмахом, поєднанням з мудрою плановістю, роботи по будівництві гідроспоруд, зрошувальних систем тощо не йдуть ні в яке порівняння з такими роботами в інших країнах, що такі велетні, як Куйбишевська гідроелектростанція, залишають далеко позаду за собою найбільші американські гідроелектростанції.

З височини уявленого свого шпилья бачимо ми, як поширюються площі сільськогосподарських культур. Башкирія, що не знала до другої світової війни бурякосіяння та цукроваріння, пишається тепер своїми буряковими плантаціями і цукровими заводами, рисові поля звеселяють південь України, виноградники, персикові та абрикосові сади щодня, щогодини ідуть далі й далі на північ, у Заполяр'ї вирощують люди городину, яку жителі півночі знали раніше тільки з оповідань, «понаслышке», і здобувають із чудесних, хоч і короткочасних, північних квітів пахучий мед, так поетично описаний в одному з нарисів покійного М. Пришвіна ⁴. На недавно ще деких, цілих землях та перелогах вирає золотом буйна пшениця, посіяна руками сміливих завойовників пустелі, серед яких таке почесне місце зайняла чудова наша радянська молодь.

Озброєні магічною паличкою, ми заглядаємо в чарівного свого шпилья в земні надра, у шахти й рудники, залиті електричним світлом і устатковані найновішою технікою, у фабрики й заводи, де вільні й свідомі працівники вершать диво розумної творчої праці, де діє могутня сила соціалістичного змагання, змагання друзів во ім'я одної мети.

А над нами ширяє новою рухливою зіркою наша гордість — штучний супутник Землі, перший посланець людства в космічні простори, пущений руками радянських учених-патріотів. Коли писалися ці рядки, сталась і друга знаменна подія: запуск другого, досконалішого й більшого супутника Землі. Гордість наповнила всі радянські серця при звістці про цю нову перемогу радянської пауки.

Магічна паличка помагає нам і чути всі голоси в на-

шій країні, країні «без холопа і без пана», і ми радісно можемо сказати, замість гірких Шевченкових слів: на всіх язиках все співа! У країнах, які вчора ще не мали свого письма або плентались десь у хвості культури, бачимо ми нині академії наук, університети, інститути, своїх першорядних учених, письменників, художників, театри, музеї. Поєднуючи високі традиції минулого з сміливими шуканнями нового, квітне й шириться народна творчість, з дня у день розростається самодіяльне мистецтво.

Ленінська національна політика, заснована на повному рівноправ'ї всіх національностей, на глибокій пошані до національних культур, дала такі пишні квіти, які тільки спитися могли попереднім поколінням.

Мені згадуються слова А. В. Дуначарського в одній з його статей, надрукованої в журналі «Українская жизнь»: «Многообразие национальное есть, думается, великое наследие человеческое⁵, которое, надо надеяться, сохранится и даст еще недоступные нам наслаждения подъема жизни».

Ці слова справдилися у наші дні. При цьому ми твердо пам'ятаємо, що розквіт національних культур не стоїть на заваді інтернаціональній єдності трудящих, а навпаки — всіляко сприяє їй.

Ми бачимо з нашого шпилья небувало розквітлу Радянську Україну, воз'єднану під прапором Жовтня. І хочеться навести слова Гоголя:

«За Києвом з'явилося небачене чудо⁶. Усі пани й гетьмани зібралися дивуватися з цього чуда: раптом стало видно далеко в усі кінці світу. Вдалині засипів Лимап, за Лиманом розливалось Чорне море, бували люди впізнали й Крим, що горою підносився в моря, і болотяний Сиваш. Ліворуч видно було землю Галицьку».

Не пани й гетьмани, а люди праці озирають нині всю нашу славну Україну, дивуються з чуда, яке створили вони своїми мозолястими руками і своїм невсищущим розумом, керовані мудрою партією, провідницею й натхненницею. Київ, за яким, чи вірніше навкруг якого сталося це чудо, пишається своїми трьома академіями, своєю наукою, своєю літературою, своїм мистецтвом, перегукуючись із Харковом, Одесою, Львовом, Ужгородом, з усіма містами нашої світлої Вітчизни. Все, що звалось колись «провінцією» і що дедалі менше має підстав зватися «периферією», бере дедалі діяльнішу участь у за-

гальному культурному житті країни. Не тільки «Крим, болотний Сиваш і земля Галицька», а й далеке — колись! — Закарпаття живе одним радісним життям з Києвом, з Житомирщиною, з Херсонщиною, з Запоріжжям.

У братерській злагоді, у спільній натхненній праці з великим російським народом і з усіма народами Радянського Союзу живе й творить великий український народ. Як рівний з рівними, перегукується він з народами демократичних країн, з усіма чесними трудівниками світу. Пильно оберігаючи від ворожих зазіхань свої досягнення, свій добробут, свою пісню, свою книгу, борючись разом з усіма братами-народом за праве діло миру, кріпить він свій у бурях здобутий соціалістичний лад і йде до променистих берегів комунізму.

В усі кінці світу розпливаються наша правда і слава, правда і слава трудового радянського народу, правда і слава Комуністичної партії. Спасибі ж Великому Жовтню за його неоціненні дари, спасибі нашому вчителю і другу — рідній Комуністичній партії!

ВЕЛИКИЙ ПОДВИГ

Вспомним в дни славного сорокалетия, сколь тяжелой, упорной и героической была борьба во имя того, чтобы навеки уничтожить социальное и национальное неравенство, угнетение человека человеком, классовую рознь, чтобы расцвело на весь мир то, что стало примером для всех стран и народов на земном шаре, то, что называем мы достижениями Великой Октябрьской социалистической революции.

Великая Октябрьская социалистическая революция — это величайший в мировой истории подвиг трудящихся. Революция, совершенная народами нашей страны, не только коренным образом изменила их собственные судьбы, но оказала решающее влияние на ход всей мировой истории. Она положила начало претворению в жизнь извечной мечты человечества об обществе, построенном на таких основах, которые исключают возможность угнетения человека человеком, одного народа другим народом, одной страны другой страной.

Борьба классов, борьба трудящихся против эксплуататоров шла на протяжении веков. Но длительное время борьба угнетаемых с угнетателями не имела успеха, зачастую носила стихийный характер, так как не было еще той общественной силы, которая могла бы возглавить победоносную революцию трудящихся.

Лишь в XIX веке сформировался в наиболее развитых европейских странах класс промышленных рабочих, класс пролетариев, великой исторической миссией которого является уничтожение общественного неравенства, всякого рода угнетения и создание нового, коммунистического общества. Великие ученые — революционеры Карл Маркс и Фридрих Энгельс создали теорию научного социализма, которая указала пролетариату реальный путь к свержению власти эксплуататоров, к строительству коммунизма.

Впервые в истории человечества на практике эта теория была осуществлена рабочими и крестьянами царской России. В октябре 1917 года они пробили первую брешь в системе капитализма и крепко взяли власть в свои руки.

Но победа над эксплуататорами далась не легко.

Теперь, когда мы смотрим на события сквозь призму истории, нас поражает величие подвига, совершенного в те годы в стране, разоренной империалистической войной. В условиях жестоких лишений, в пелыханных боях, преодолевая упорно-злобные, враждебные силы, ломая сопротивление и отбивая наглые нападения внутренних и внешних врагов, преодолевая голод и холод, совершая титанические подвиги, завоевал советский народ свое счастье.

Они были до зубов вооружены, эти гучковы и милюковы, эти царские генералы, эти гетманы, атаманы, врагсли, копчаки, деникины, петлюры, махно, григорьевы и прочие контрреволюционеры. Они позвякивали золотом, за которое оптом и в розницу продавали родину иноземным «спасителям» и «благодетелям». Эти «спасители», «благодетели», «носители цивилизации», а точнее иностранные империалисты, только и мечтали, что о нашей пшенице, о нашем сале, о нашем лесе, о нашей нефти, о неисчислимых природных богатствах растерзанной пашей отчизны. Они хотели принести нам «избавление от большевиков» на окровавленных штыках обманутых, опутанных господской ложью солдат.

Злобно оскаливали зубы на молодую Советскую власть царские, помещичьи, феодально-байские, капиталистические недобитки, кулаки, басмачи, саботажники, спекулянты. Даже в ряды Коммунистической партии пробирались, прикрываясь лживыми, демагогическими призывами, враждебные элементы, исподтишка делавшие свою грязную, отвратительную работу.

Все это надо было отражать, разбивать, обезоруживать, уничтожить. Надо было раскрывать глаза на истинное положение вещей людям колеблющимся, людям, ослепленным гнусно-обманчивыми лозунгами мнимых друзей народа — меньшевиков, эсеров. Надо было не только сокрушать старое, но и строить новое, взяв из наследия прошлого все передовое, прогрессивное, светлое, все, что является подлинным достоянием народа.

Кто мог справиться с этой гигантской задачей, кто с честью справился с ней? Коммунистическая партия во гла-

не с В. И. Лениным, объединившая и окрылившая самый передовой класс — пролетариат, провозгласив его диктатуру, соединив силы рабочих с силами бедных и средних крестьян, с силами всех честных трудящихся нашей страны. Здравница, которую мы произносим в блистательную годовщину Октября — это здравница за великую Коммунистическую партию — вдохновительницу всех наших побед, за партию нашей неугасимой правды; за советский народ, совершивший беспрецедентное в веках дело, построивший на своей земле, среди бурь и потрясений, величественное здание социализма и уверенно идущий к коммунизму. Слава и нашему родному советскому правительству, плоти от плоти, кости от кости трудового народа — правительству, основным законом для которого является неуклонная забота о материальном благосостоянии и культурном расцвете народа, о мирной, свободной, красивой созидательной его жизни.

Для того, чтобы выразить мысль и настроения советского народа, вступающего в пятое десятилетие строительства коммунизма, нужна великолепная, глубокая музыка, подобная бетховенской сонате «Appassionata», которой, по свидетельству М. Горького, безмерно восхищался В. И. Ленин. Но не бетховенским трагизмом, обусловленным эпохой, в которую жил композитор, а сверкающей радостью наших дней овеяна победная музыка в честь сококалстия.

Гимн победы, победы трудового народа, победы Коммунистической партии, победы великих идей марксизма-ленинизма, победы человечности над зверством¹ (говоря словами украинского писателя Ивана Франко) звучит над нашей страной, над всем миром.

Великая Октябрьская революция вызывала у капиталистов и их прихвостней ярость, ярость, под которой был скрыт животный страх за свое существование. Этот страх нашел себе выражение в целом потоке грязных инсинуаций и клеветнических измышлений — в газетных и журнальных статьях, в книгах, подчас очень объемистых. Уже сами названия этих книг показывают их сущность. Так, американец Гарпер озаглавил свою статью об Октябрьском перевороте «Россия, закусившая удила», француз Воше — «Большевистский ад». А один гнусный буржуазный борзописец дал своей книге на ту же тему предельно краткое и весьма выразительное в своей подлости название — «Волки».

Но честные люди мира услышали в эти дни и правду об Октябре, о Советском правительстве, о Коммунистической партии, о вожде партии и народа В. И. Ленине. Так, например, появилась книга американского журналиста Джона Рида² «10 дней, которые потрясли мир».

Передовые представители пролетариата за рубежом и передовые представители зарубежной интеллигенции, люди светлой идеи и возвышенной души, выступили против тех, кто начал разпузданную, наглуемую кампанию лжи, клеветы, а затем вооруженной интервенции, блокады и т. д. Рабочие в капиталистических странах организовывали комитеты действий «Руки прочь от России!»

Благожелательных высказываний прогрессивных зарубежных общественных деятелей и писателей об Октябрьской революции, о молодой Советской России очень много. Приведем лишь несколько примеров. В первые годы Советской власти появилось коллективное «Воззвание к пролетариату и интеллигенции». Среди людей, подписавших его, были всем известные имена крупных французских писателей Анатоля Франса и Анри Барбюса³. В «Воззвании» говорилось:

«Разоблачайте кроваво-лицемерную коалицию международной реакции и финансовых тузов, направленную против Советской России. Только потому, что Советская республика санкционировала завоевание рабочими власти и международную солидарность, только потому, что она воплощает истинный, а не лже социализм, только потому подверглась она столь бешеной клевете и злобе со стороны капиталистов и их опричников».

Понимая все величие подвига народов России, Анатоль Франс в одной из своих статей писал:

«Россия — страна, где сбывается и невозможное⁴. Большевики это невозможное теперь совершают до конца».

Замечательный французский писатель, друг А. М. Горького, Ромен Роллан⁵ в первые годы Советской власти на вопрос: «Что вы будете делать в случае войны против СССР?» — лаконично и гневно написал по адресу поджигателей войны против Советского Союза:

«Заговорщики, вернитесь в свое логово! ⁶ Прочь руки от СССР!»

Подобные мысли и настроения высказывали и немецкие поэты и прозаики Иоганнес Бехер⁷, Эрих Вайнерт⁸, Томас Манн⁹, Бернгард Келлерман¹⁰, Стефан Цвейг¹¹,

и китаец Эми Сюэ ¹², и американец Майкл Голд ¹³, и чех Юлиус Фучик ¹⁴, и француз Поль Вайян-Кутюрье ¹⁵, и венгр Мате Залка ¹⁶ и многие, многие другие.

В наше время, когда мы воочию видим прекрасные плоды, произросшие из семян, посеянных октябрьской бурей, сочувствием и любовью к Советскому Союзу и его героическому народу охвачены огромные массы трудящихся всего земного шара.

Но голос клеветников не умолкает и поныне, хотя лгать им перед лицом очевидных фактов становится все труднее и труднее. Однако мы ни на минуту не должны прекращать отстаивания нашей правды и борьбу с враждебными нам элементами, должны помнить слова Юлиуса Фучика: «Люди, будьте бдительны!» ¹⁷

Великий подвиг дал великие плоды. Гордясь прекрасным настоящим, идя к лучезарному будущему — вершинам коммунизма, не мешает оглянуться на печальное прошлое — прошлое, которому нет возврата.

Я, пишущий эти строки, еще помню времена, когда помещик мог за нарушение его «прав» (за рубку дерева в «его» лесу, за ловлю рыбы в «его» реке, за пастьбу скота на «его» лугах) не только прибегать к «скорому и справедливому» царскому суду, а чинить также «суд и расправу» собственной рукой.

Мне навеки запомнился случай, когда один помещик Киевской губернии, узнав, что в пруду, где он разводил карпов, крестьяне ловят бреднем рыбу (это было в тяжелом неурожайном году), примчался туда, загнал крестьян по горло в холодную осеннюю воду и держал их так несколько часов, произнося назидательные речи и время от времени стреляя по «браконьерам» крупной дробью из охотничьего ружья. Одного он ранил, и тот болел несколько месяцев. Другой умер от простуды. Поступок этого злобного собственника остался, конечно, безнаказанным.

Помнят люди моих лет и то, как человека, искалеченного на фабрике или заводе, выбрасывали спокойно и равнодушно, словно тряпку, ткнув на лечение какой-нибудь рубль ... или не ткнув и его.

Наша молодежь даже не представляет себе, что не только в дооктябрьское время, а и ныне в капиталистических странах для того, чтобы лечиться или чтобы получить образование, нужно иметь большие деньги. Бесплатность обучения и лечения кажется нам теперь такой же

естественной вещью, как бесплатность воздуха и солнечных лучей.

Наши молодые люди не представляют себе, насколько тяжел был гнет помещиков, капиталистов, царского самодержавия. Рядовой труженик испытывал почти на каждом шагу унижение, произвол властей. Невыносимо оскорбительно было всячески подчеркиваемое национальное и социальное неравенство.

Чудовищным покажется нашей учащейся молодежи циркуляр царского министра народного просвещения Делянова от 18 июня 1887 года, которым предписывалось директорам гимназий (средних школ) принимать детей лишь некоторых сословий (не ниже купцов второй гильдии), и тем самым не допускать в средние школы детей крестьян и рабочих, царизм всегда держал народ в темноте.

С огромным трудом добывались знания лишь немногие гениальные представители народа. Среди них был «сын архангельского мужика», всеобъемлюще гениальный Ломоносов; выкупленный из крепостной зависимости великий украинский поэт и замечательный художник Тарас Шевченко; великий русский актер (также бывший крепостной) Щепкин; замечательный художник (тоже из крепостных людей) Тропинин.

А сколько в те страшные годы погибло талантов, которые могли дать очень многое во всех областях культуры!

Вспомним горькую судьбу выдающегося русского изобретателя Кулибина, талантливого самородка, не нашедшего себе признания в условиях русской действительности XVIII — начала XIX века и умершего в забвении и бедности. Вспомним трагическую историю крепостной актрисы, рассказанную Герценом (на основании подлинных фактов) в повести «Сорока-воровка».

Угнетение человека человеком, беспощадная эксплуатация трудящихся помещиками и капиталистами, произвол царских властей, дикая травля «иностранцев», массовые расстрелы рабочих, посмевших заявить о своих элементарных человеческих правах, — все это люди моего поколения испытали на себе. И тем не менее даже и нам порой не верится, что так было.

А разве доступно обычной человеческой логике то, что в мои молодые годы запрещено было на Украине, в Белоруссии обучение на родном языке, публикация на родном

языке каких-либо научных трудов, что в исключительно тяжелых условиях прозябала до 1917 года украинская печать, самое существование которой было разрешено царским правительством только в 1905 году?!

Разве не удивительно теперь, что было время, когда хору под управлением великого композитора Николая Лысенко запрещалось петь украинские песни ... по-украински?! В восьмидесятые годы прошлого столетия украинская театральная труппа, представленная такими блестящими актерами, как Кропивяцкий, Заньковская, Садовский, Саксаганский, лишена была права играть на Украине. Она стяжала лавры в Петербурге, она заслужила «высочайшее» одобрение «самого» Александра III, но в Киеве она не смела показываться!.. Теперь все это непонятно, удивительно, а тогда это было страшно.

А вот более свежее воспоминание. В 1911 году царское правительство запретило чествование памяти Шевченко. Эта мера вызвала в Киеве и других городах Украины мощные демонстрации, в которых участвовали не только украинцы, но и русские, и поляки, и белорусы, и грузины (много грузин учились тогда в Киевском университете). Демонстранты подверглись избиению, арестам, но ничто не в силах было остановить могучее движение всенародного протеста.

В. И. Ленин в проекте речи, которую должен был произнести в Государственной думе один из депутатов-большевиков, писал по этому поводу: «Запрещение чествования Шевченко было такой превосходной, великолепной, на редкость счастливой и удачной мерой с точки зрения агитации против правительства, что лучшей агитации и представить себе нельзя. Я думаю, все наши лучшие социал-демократические агитаторы против правительства никогда не достигли бы в такое короткое время таких головокружительных успехов, каких достигла в противоправительственном смысле эта мера. После этой меры миллионы и миллионы «обывателей» стали превращаться в сознательных граждан и убеждаться в правильности того изречения, что Россия есть «тюрьма народов»*.

«Тюрьма народов» навеки разбита. Дыша вольным воздухом свободной страны, народы Советского Союза во главе с великим русским народом не только создают замечательные материальные ценности, но и развивают

* В. И. Ленин. Сочинения, т. 20, с. 199.

свою культуру, национальную по форме и социалистическую по содержанию.

Полным голосом заговорили ныне все народы нашей страны. Осуществилось на протяжении жизни одного поколения то, что до революции казалось невероятным. Народы всех наших союзных республик не только обучаются в школах на родном языке, но имеют высшие учебные заведения, академии, гордятся своими учеными, инженерами, писателями, художниками, композиторами, вносят свой вклад в общесоветскую и мировую сокровищницу культуры. А ведь некоторые из народов царской России и письменности-то своей не имели, создана она только в наши дни! Теперь же представители этих ранее «отсталых» народов вместе с представителями других народов Советского Союза в Верховном Совете СССР, в ЦК КПСС решают дела величайшей государственной важности.

Великая Октябрьская революция смела с лица нашей родной земли социальное и национальное неравенство. Установление полного равенства национальностей, осуществление марксистско-ленинской национальной политики привело к прекрасной и радостной дружбе народов Советского Союза.

Назову наиболее близкие мне примеры из жизни Украины. Вспомним тридцатые годы, вспомним, как вся страна сооружала Днепрогэс, как общими силами народов-братьев создавались цехи Новокраматорского машиностроительного завода, Харьковского тракторного...

Нечего и говорить о постоянной творческой помощи в создании грандиозных строек на Украине русских ученых и инженеров, ученых и инженеров всех республик Советского Союза.

В работах по сооружению Каховской гидроэлектростанции на Днепре, по созданию Каховского моря принимали участие и украинцы, и русские, и белорусы, и латыши, и литовцы, и представители других народов Советского Союза. И вот характерный факт: руководители работ обратились в Академию наук УССР с просьбой ускорить издание украинско-русского словаря, который облегчит общение между работниками стройки. Русский язык у нас является межреспубликанским.

Одним из основных залогов нашей победы в Великой Отечественной войне было неколебимое братство народов Советского Союза. Окрыляемые чувством этого братства,

украинцы героически защищали Ленинград, Сталинград, Минск; русские, белорусы, грузины, армяне, таджики, азербайджанцы, киргизы, татары и другие народы с беззаветной отвагой сражались за Киев; за Курск, Орел и другие города вместе со всеми сражались эстонцы, литовцы и латыши; казахи целовали, как родную, освобожденную украинскую землю.

А разве может забыть народ разоренной войной Украины ту помощь, которую получил он от братских республик! Враги еще огрызались под стенами Ленинграда, а рабочие ленинградского завода «Электросила», преодолевая трудности блокады, изготовляли турбогенераторы для электростанций Украины. В турбинном зале Сталинского металлургического завода красуется один из этих турбогенераторов. На нем мемориальная доска с надписью: «Турбогенератор в 5000 киловатт, изготовленный в Ленинграде в период блокады».

Помощь русского народа в послевоенном восстановлении сельского хозяйства и промышленности на Украине никогда не будет забыта народом украинским.

Мы, украинцы, любим свою прекрасную родную землю, мы гордимся нашим певучим языком, нашей высоко развитой наукой, литературой, искусством, мы гордимся достижениями нашего народного хозяйства во всех его областях. Но мы знаем, что счастье нашего народа и светлое грядущее, которое ожидает его, возможны только при самом тесном единении с русским, белорусским и всеми народами Советского Союза, при глубоком и сердечном уважении ко всем «работающим умам, работающим рукам», говоря словами Шевченко. Мы всегда будем помнить слова Н. С. Хрущева, сказанные им в Отчетном докладе XX съезду Коммунистической партии:

«Органическое сочетание социалистического патриотизма с интернационализмом — вот идейная основа укрепления братской взаимосвязи социалистических наций».

Мне, литератору, особенно близка и понятна братская взаимосвязь народов Советского Союза в области литературы и искусства. Самые талантливые русские, белорусские, грузинские, армянские поэты, поэты прибалтийских республик с любовью переводят Шевченко, и я был очень обрадован, но не очень удивлен, когда увидел на книжной полке в доме председателя одного из колхозов Армении «Кобзаря» Тараса Шевченко на армянском языке. Почти все украинские поэты приняли участие в работе над пере-

водами Пушкина для четырехтомника, вышедшего в 1953—1954 годах в Киеве. Толстой и Некрасов, Гоголь и Чехов, Купала, Колас, Навои, Низами, Руставели, Гурамишвили, Абовян, Райнис¹⁸, Цвирка¹⁹ и другие замечательные художники слова заговорили у нас на украинском языке.

Все лучшее, что выходит в свет на языках народов Советского Союза, переводится и издается на Украине. С другой стороны, произведения советских украинских поэтов, прозаиков, драматургов прочно вошли в культурный обиход советских народов. Гастрольные поездки наших театров, концертных коллективов и отдельных исполнителей в Москву и другие города СССР, обмен художественными выставками стали привычным, но от этого не менее отрадным явлением.

«Друзья мои, прекрасен наш союз!»²⁰ — воскликнул когда-то Пушкин. Он сказал это, обращаясь к своим литературным товарищам, к своим единомышленникам и соратникам по литературе. Мы в наши дни можем использовать это выражение, поставив с заглавной буквы основное слово: «Прекрасен наш Союз!»

Советский Союз — это светоч, озаряющий весь мир, это высокий пример для всех народов мира. То, что происходит ныне на всем земном шаре, не в силах заглушить никакая трескотня продажных газетчиков и лживых радиоустановок, никакие выступления наемников капитализма.

К новой, свободной жизни пробудились многомиллионные массы народов. Еще В. И. Ленин говорил: «Народы Востока просыпаются к тому, чтобы практически действовать и чтобы каждый народ решил вопрос о судьбе всего человечества»*. И слова эти сбылись. Возникла могучая социалистическая держава — Китайская Народная Республика. Сбросил ярмо английского колониализма талантливый индийский народ. Завоевали национальную независимость Индонезия, Бирма, Египет и многие другие страны Азии и Африки. Полностью подтвердились гениальные предвидения В. И. Ленина. Ранее бесправные, угнетенные народы принимают активное участие в мировых делах. Их политика в очень большой мере определяет ход мировых событий.

* В. И. Ленин. Сочинения, т. 30, с. 139.

С первого дня победы Великой Октябрьской социалистической революции, когда было разбито наиболее слабое звено в цепи капитализма, началось соревнование двух миров — нового и старого, социализма и капитализма.

Ныне из цепи капитализма выпало еще несколько звеньев. Образовалась мировая социалистическая система. В странах лагеря социализма навсегда уничтожены условия, в которых возникает эксплуатация человека человеком, и созданы такие условия, когда возможно непрерывное экономическое развитие в интересах всех членов общества.

На основе этих все возрастающих возможностей практически решается основная экономическая задача СССР — в исторически кратчайшие сроки догнать и перегнать наиболее развитые капиталистические страны по производству продукции на душу населения.

Одним из основных принципов, которым руководствуется Советское правительство в своей внешней политике, является принцип мирного сосуществования всех стран, всех народов. Основой этого сосуществования и сотрудничества в области экономики и культуры является взаимная выгода. Очевидность этой выгоды сознают и некоторые дальновидные деятели капиталистических стран.

Однако мирное сосуществование немыслимо без идеологической борьбы всех миролюбивых, демократических сил против сил империалистической агрессии и реакции.

Буржуазные идеологи и буржуазная печать не скупятся на лживые измышления с целью запятнать достижения социализма, посеять рознь между народами Советского Союза, между странами лагеря социализма, между КПСС и коммунистическими и рабочими партиями других стран. Но разлетаются в прах все измышления, когда люди узнают правду. И наша обязанность, наш долг работников слова — вещать эту правду во весь голос.

Дружба народов, дружба трудящихся светлыми ручьями переливается через рубежи нашей Родины. Зарубежных рабочих и крестьян встречают как дорогих гостей и ездят к ним с ответными визитами наши рабочие и колхозники. Это не парадные встречи. Это живое общение, живой обмен творческим опытом. Народы становятся на путь взаимного доверия, они объединяются в борьбе за мир и социализм. Постоянно общаются инженеры, ученые, художники, артисты, писатели разных стран с работниками культуры Советского Союза.

Голландский писатель Тейн де Фрис²¹ счел нужным русское издание романа «Рембрандт» предварить специальным предисловием, которое озаглавлено «Моим советским читателям». Высказывания писателей всего мира по вопросам литературы, искусства, мировоззрения явно показывают, что разговор работников культуры «за круглым столом», к которому призывал Михаил Шолохов, стал конкретным фактом нашей действительности.

Отмеченное в прошлом году столетие со дня рождения Ивана Франко показало, что великий сын украинского народа одинаково дорог всем народам советской земли, и вызвало ряд живых откликов в зарубежных странах, в первую очередь в странах славянских, культурному общению с которыми верен был Франко всю жизнь.

«Удивительные вещи творятся на великих реках!» — сказал незабвенный Александр Довженко в своем поэтическом сценарии «Поэма о море». Сценарий посвящен строительству Каховской гидроэлектростанции, но это и гимн героизму советских людей, высокой красоте коллективного человеческого труда, который не только не препятствует развитию индивидуальности, а, наоборот, всемерно способствует ее расцвету.

Удивительные дела творятся у нас и на реках, и на полях, и на фабриках, и на заводах, и в шахтах, и на горных вершинах, и на морских просторах, и в воздушной синеве. Освоение целинных земель, участие в этом замечательном деле нашей прекрасной молодежи — один из примеров великодушного трудового героизма, на который способны советские люди.

Возвращаясь, однако, к той области, в которой работаю, — к области культуры. То, что происходит на Украине, типично для всей нашей Советской Родины. Небывало возросла у нас культура каждого рядового труженика. В условиях социалистического общества формируется новый человек. Нет неграмотности, исчезают остатки мракобесия, суеверий, невежества, как ни сложна подчас борьба со старыми реакционными пережитками.

Не так давно пришлось мне быть на одном дневном спектакле в Киевском украинском оперном театре. Шла опера Бородина «Князь Игорь». Представление давалось специально для колхозников одного из крупных колхозов Киевщины. Меня тронула та напряженная, почти благоговейная, тишина, которая наступила в зале при первых звуках оркестра. Все большие и сложные произведения

Бородина было прослушано с глубоким вниманием, а в антрактах я, находясь среди зрителей, слышал замечания об исполнении оперы; некоторые из них поражали меня своей меткостью.

Не раз бывал я и на выездных концертах наших ансамблей, оркестра и капелл, и меня радовали то внимание и понимание, с каким слушали крестьянские и рабочие аудитории произведения Бетховена и Гайдна, четвертую симфонию Чайковского, героическую увертюру Лысенко к опере «Тарас Бульба», произведения советских композиторов.

Широкие массы трудового народа Украины не только охотно слушают то, что им «преподносят». Они и требуют. Несколько лет назад крестьяне села Каменки, где бывал и вел вольнолюбивые разговоры с будущими декабристами Пушкин, где жил и творил Чайковский, опубликовали письмо к украинским поэтам и композиторам. В этом письме они призывали своих адресатов создавать новые песни о новой, современной жизни, призывали твердо и настоятельно. Письмо не осталось без ответа: за последние годы поэтами и композиторами создан ряд песен, которые широко пошли в народ и подчас уже записываются нашими фольклористами как народные.

Ежегодно происходящие районные, областные, республиканские олимпиады самодеятельного искусства демонстрируют перед слушателями и народные песни — старые и современные, — которые создаются буквально каждый день, каждый час, и творения классиков, и современную украинскую, русскую, белорусскую, грузинскую, армянскую музыку.

В репертуаре рабочих и крестьянских кружков видим мы не только пьесы с близкой им тематикой, не только произведения Карпенко-Карого, Кропивницкого, Старицкого, Корнейчука, Кочерги, но и «Ромео и Джульетту» Шекспира, и «Каменного гостя» Пушкина, и философские драмы Леси Украинки.

Я коснулся только одной стороны духовной жизни трудового народа Советской Украины — искусства.

Но ведь то же происходит и в других областях жизни. Колхозники и колхозницы — специалисты по выращиванию сахарной свеклы или кукурузы — выступают с докладами перед студенческой аудиторией, перед сотрудниками Академии наук УССР, делаясь с ними практическим опытом и внося новое в агрономическую науку.

Вчерашний слесарь, сохраняющий и поныне дружеские и живые связи со своими бывшими товарищами по цеху, баллотируется сегодня в действительные члены Академии наук. Это никого не удивляющее у нас явление.

Что касается литературы — классической и современной, — то спрос на нее среди народа поистине огромен. Количество издаваемых книг и тиражи их, показавшиеся бы неслыханными, фантастическими в дореволюционное время, растут из года в год. И все же эти тиражи не удовлетворяют нас, и сплошь и рядом книгу того или иного любимого писателя, только что изданную, еще пахнущую типографской краской, днем с огнем не сыщешь в наших магазинах. А я-то ведь помню еще время, когда один прогрессивный украинский интеллигент мечтательно говорил: «Вот бы каждый месяц издавать по книжечке!» А и книжечки-то выходили маленькие, обкорнанные и изувеченные царской цензурой, и тиражи-то их были смехотворно крохотные, и продавать-то их приходилось чуть ли не из-под полы!

Имена советских украинских поэтов, прозаиков, драматургов, публицистов известны у нас каждому школьнику, каждому грамотному рабочему и колхознику.

Широко пошли у нас в массы и творения русских классиков, и переводы лучших произведений писателей братских республик, стран народной демократии, всех передовых писателей мира.

Писатели часто выступают в клубах заводов, фабрик, колхозов. Их всегда встречают радостно, с любовью, но и с большой взыскательностью. Самую строгую, по-товарищески справедливую критику приходится выслушивать нам из уст именно людей труда.

Было когда-то такое понятие: «писатель из народа». Теперь это понятие отпало. Наши писатели могут о себе сказать словами русской революционной песни: «Вышли мы все из народа»... Приток новых сил, идущих в литературу из сел, с заводов, из шахт, растет с каждым годом, и это движение поистине прекрасно.

Все это достигнуто колоссальными усилиями воли, титаническим трудом многонационального советского народа; все это — прекрасные плоды того бесмертного подвига, первым сигналом к которому был выстрел «Авроры».

Ценить, хвалить, приумножать завоевания Великой Октябрьской революции призываю я всех советских лю-

дей, особенно пашу молодежь. Будьте достойны своей великой Советской Родины!

В 1956 году я получил письмо от группы студентов украинского полиграфического института имени первопечатника Ивана Федорова, написанное ими в связи с моей статьей в газете «Радянська Україна» о 39-й годовщине Октября. Эти студенты писали:

«Из нас, авторов этого письма, никто не помнит тех времен бесправия и угнетения в условиях прежней царской России. Мы знаем об этом только из книг, кинофильмов, рассказов родителей.

Но те из нас, кто родился и вырос в западных областях Украины, сохранили в памяти детские впечатления о тяжелых и безрадостных днях, которыми была наполнена жизнь рабочих и крестьян Западной Украины при власти польских панов. С рассвета до поздней ночи натирал на руках кровавые мозоли гуцул-лесоруб Матвей Стефак. Где уж было ему думать об учении детей, когда лесорубу едва-едва хватало на кусок хлеба для семьи! И если бы сказали тогда Матвею, что его сын Дмитрий будет учиться в институте на инженера, только усмехнулся бы лесоруб.

Не лучше была и жизнь маляра городской управы Барнича... А как жили миллионы крестьян — безземельных, безлошадных!...

Только тогда светились надеждой глаза западноукраинцев, когда они думали о своем великом соседе — о Советском Союзе, где единокровные братья-украинцы в дружной семье советских народов строили счастливое будущее.

Но вот настало долгожданное время, когда начали осуществляться заветные мечты. Дети крестьян, рабочих, трудовой интеллигенции получили доступ к тому, что всегда было недостижимым, — к образованию, к работе по сердцу.

Прошло немного времени, и сын маляра Юрий Барнич закончил наш институт, учится в аспирантуре, пишет диссертацию. Заканчивает институт и Дмитрий Стефак — сын гуцула-лесоруба. Уже давно закончили институт и работают инженерами сотни сыновей и дочерей прежде неграмотных селян-бедняков, даже не мечтавших о высшем образовании для своих детей...

Каждую осень съезжается в древний Львов большая и шумная многонациональная студенческая семья. И в наш полиграфический институт, носящий имя славного

сына русского народа Ивана Федорова²², приезжают юноши и девушки из разных республик Советского Союза. Трудолюбие, общая цель, глубокий патриотизм объединили и сдружили украинца Михаила Курило, русского Павла Талесникова, узбека Халима Абдурахманова, финку Аину Вунукайнен, еврея Натана Соколика, поляка Ежи Свидзинского, эстонца Рудольфа Милька и многих, многих других в единую дружную студенческую семью... В заботах бурной, насыщенной важными событиями жизни мы иногда забываем, кому обязаны своим счастьем, своими великими правами.

Мы горячо откликаемся на все призывы родной Коммунистической партии и Советского правительства... Когда партия говорит: «Надо!», молодежь отвечает: «Сделаем!»...

Мы, молодежь, любим свою Родину. Мы готовы отдать за нее свою жизнь, если ей будет грозить опасность. Каждый комсомолец мечтает быть героем. Но героизм рождается не только в бою, он может быть ежедневным, трудовым...

Мы живем в стране, вдохновляющей на борьбу за свободу, прогресс и мир всех трудящихся земного шара. В мире капитализма уделом трудовой молодежи является пужда, бесправие, безработица.

А у нас есть все. Это нам дала Родина. Так будем же мы, советские юноши и девушки, достойными своей Родины — великого оплота мира и социализма. Мы должны быть стойкими и мужественными, трудолюбивыми и упорными, мы должны быть патриотами и интернационалистами, мы должны быть преданными нашей Коммунистической партии, мы должны быть ленинцами!»

Подписали это письмо студенты разных национальностей.

Говоря о расцвете национальной культуры в УССР, мы, конечно, должны помнить, что культура эта развивается в условиях глубочайшего уважения к культуре братского русского народа и всех других народов Советского Союза, в живом и постоянном общении с ними, в постоянном обмене ценностями.

В бурях революции и гражданской войны, в борьбе с внутренней и иностранной контрреволюцией, в грозах Великой Отечественной войны, в единодушном творческом труде в построении социалистического строя, который дал и дает пример зарубежным демократическим странам, в уверенном шествии к вершинам коммунизма растет и

крепнет многонациональный и в то же время единый, неразрывный Советский Союз.

Мы горды своими достижениями. Но мы не скрываем — этому учит нас Коммунистическая партия и ее боевой штаб — ЦК КПСС — тех отдельных ошибок и опрометчивых шагов, которые сделаны были за пройденные советским народом сорок лет. Нелегко идти непроторенными путями!

Переход от одной исторической формы общества к другой, учит марксизм-ленинизм, невозможен без героических усилий со стороны прогрессивных классов. Особенно героизма, всенародного воодушевления требует борьба за победу социализма. «Социализм живой, творческий, есть создание самих народных масс»²³, — писал В. И. Ленин.

Народ — творец истории. Поистине это так! Особенно наглядно это проявляется тогда, когда в жизни народов совершаются крутые повороты, когда идет борьба с темными, отживающими силами, тормозящими прогресс.

Будущее за людьми труда. Все материальные и культурные ценности в человеческом обществе создаются трудом. Советский писатель Федор Гладков²⁴ в автобиографической эпопее хорошо показал, что даже подневольный труд у прогрессивных классов не вызывает отвращения, а лишь рождает страстную жажду добиться его освобождения от оков.

За освобождение труда, за жизнь, за прогресс боролись, совершая подвиг самопожертвования, первые русские революционеры и их последователи. Без колебания посвящали они себя революции, зная, что их ожидают лишения, тюрьмы, пытки, виселицы. За свободный труд, за счастье грядущих поколений отдавали свои силы, свою кровь, свою жизнь герои и рядовые бойцы Великой Октябрьской революции, гражданской войны, Великой Отечественной войны.

Трудовой подвиг совершали герои первых социалистическихстроек, когда многое и многое приходилось делать вручную, когда не хватало самого необходимого. Но единство воли и действий народных масс всегда делает чудеса. Таким чудом, таким подвигом является и победное шествие народов нашей страны в авангарде всего человечества по неизведанным путям строительства коммунизма.

Социализм стал действительностью благодаря правильному руководству Коммунистической партии, исходящей

в своих планах из основ марксистско-ленинского положения о том, что капитализм изжил себя, что он тормозит движение человечества вперед.

В своей яростной злобе империалисты забывают уроки истории, забывают, что после двух мировых войн более трети населения земного шара сбросило с себя цепи капитализма. Хорошо сказано в Заявлении ТАСС по поводу угрожающего выступления Государственного секретаря США Даллеса ²⁵ 22 апреля 1957 года:

«Г-н Даллес пытается внушить мысль, что в случае возникновения войны победителем выйдет капитализм. Советские люди, да и не только советские люди, глубоко убеждены в том, что если бы вопреки воле народов агрессивным силам удалось разжечь пожар новой мировой войны, то в его огне нашел бы гибель капитализм с его эксплуатацией человека человеком, с его угнетением сотен и сотен миллионов людей колониальных и зависимых стран кучкой империалистических хищников».

Агрессивные действия, направленные против миролюбивых народов, не могут не тревожить всех честных людей мира. И именно в эти дни особенно надо помнить неизменную позицию Советского Союза в международной политике. Эта позиция с полной ясностью сформулирована в декларации правительства Союза ССР 30 октября 1956 года: «Незыблемой основой внешних отношений Союза Советских Социалистических Республик была и остается политика мирного сосуществования, дружбы и сотрудничества между всеми государствами».

Под знаменем мира, в лучах грядущего коммунизма, зажженных для веков Марксом, Энгельсом, Лениным, празднуют советские люди сороковую годовщину Октября. И славят они эту великую, эту навеки памятную дату на всех своих родных языках, воспевают всеми своими родными мелодиями, украшают всеми цветами и красками, которые родила и создала наша прекрасная советская земля.

СЛОВА СЛАВИ

Недавно всі народи Радянського Союзу, всі люди соціалістичного табору, трудящі всього світу відзначили 40-річчя Великої Жовтневої революції. Ми — напередодні святкування сорокаріччя Радянської влади на Україні. Ці дві дати нерозривно зв'язані одна з одною, адже все те, що здобули працівники радянської землі за ці сорок років, усе те, що здобула за цей час Україна, випливає з Великої Жовтня, є його вицвітом і даром. Тож знову звернемо очі на ті знаменні, всесвітньо-історичні дні, з яких почалась нова ера в житті нашого багатонаціонального народу, нова ера в житті людства.

Велика Жовтнева соціалістична революція — це найвеличніший у світовій історії подвиг трудящих. Революція, яку звершили народи нашої країни, поклала початок здійсненню одвічної мрії людства про суспільство, побудоване на таких основах, які виключають можливість пригноблення людини людиною, одного народу іншим народом, одної країни іншою країною.

Боротьба класів, боротьба трудящих проти експлуататорів ішла протягом віків. Але довгий час боротьба пригнічених із гнобителями не мала успіху, бо не було ще тієї суспільної сили, яка могла б очолити переможну справедливую революцію.

Ця сила з'явилась лише тоді, коли сформувався в найрозвиненіших європейських країнах клас промислових робітників, клас пролетарів, історичною місією якого є знищення суспільної нерівності, усякого гніту, гноблення й визиску і створення нового, комуністичного суспільства. Великі вчені-революціонери Карл Маркс і Фрідріх Енгельс створили теорію наукового соціалізму, яка вказала пролетаріатові реальний шлях до повалення влади експлуататорів, до будівництва комунізму.

Вперше в історії людства на практиці ця теорія здійснена в Росії робітниками і трудящими селянами під керівництвом Комуністичної партії. У жовтні 1917 року вони зробили перший вилом у системі капіталізму і міцно взяли владу в свої руки. З гордістю можемо ми згадати, що в ті дні першим услід за російським народом став під прапор соціалістичної революції народ український. Тяжка й кривава боротьба за встановлення Радянської влади на Україні дала свій прекрасний цвіт і плід завдяки тому, що за владу Рад міцно й безстрашно стояли широкі маси українських трудящих на чолі з робітництвом, в усі моменти боротьби підтримувані великим російським народом і іншими народами Росії.

До зубів були озброєні оті гучкови й мілюкови, оті гетьмани, отамани, врангелі, колчаки, денікіни, петлюри, махни, григор'єви, оті «рятівники Вітчизни», що продавали її за золото гуртом і вроздріб іноземним «рятівникам» і «благодійникам». А ті іноземні «друзі», «носії цивілізації», точніше — загарбники й імперіалісти — тільки й мріяли про нашу пшеницю, про наше сало, про наш ліс, про наше вугілля й нафту, про незчисленні природні багатства розтерзаної імперіалістичною війвою нашої Вітчизни.

Злобно вискалювали зуби на молоду Радянську владу царські, поміщицькі, феодално-байські, капіталістичні недобитки, куркулі, басмачі, саботажники, спекулянти.

Все це треба було відбивати, розбивати, знезброювати, нищити. Треба було розкривати очі на дійсний стан речей людям, що вагалися, людям, засліпленим оманливими гаслами гаданих «друзів народу», меншовиків, есерів. Треба було не тільки ламати старе, але й будувати нове, взявши із спадщини минулого все передове, прогресивне, світле, все, що по праву належить народові.

Хто міг справитися з цим завданням, хто з честю справився з ним? Комуністична партія на чолі з В. І. Леніним, геніальним продовжувачем справи Маркса і Енгельса, що підняв їх учення на новий ступінь. Вона об'єднала і окрилила найпередовіший клас — пролетаріат, очоливши встановлення його диктатури, з'єднавши сили робітників з силами бідного й середнього селянства, з силами всіх чесних трудящих нашої країни.

Гімн перемоги, перемоги трудового народу, перемоги Комуністичної партії, перемоги великих ідей марксизму-ленінізму, перемоги чоловіцтва над звірством,

кажучи словами Івана Франка, лунає над нашою країною і все ширше розлітається в усі кінці світу.

Велика Жовтнева революція викликала у імперіалістів, капіталістів і їх прихвостнів лють, під якою ховався тваринний страх за своє існування.

Цей страх знайшов собі вияв і у збройній інтервенції, і у цілому потоці брудних інсинуацій і наклепницьких вигадок — у газетних і журнальних статтях, у книгах, часом дуже великих своїм розміром і не менших своєю підлістю. Уже самі назви книг і статей показують їх суть. Так, американець Гарнер назвав свою статтю про Жовтневий переворот: «Росія, що закусила вудила», француз Воше — «Більшовицьке пекло» і т. ін.

Але чесні люди світу почули в ті дні і правду про Жовтень, про Радянський уряд, про Комуністичну партію, про вожда партії й народу В. І. Леніна. З'явилась, наприклад, книга американського журналіста Джона Ріда «10 днів, що потрясли світ». Робітники в капіталістичних країнах організували дійові комітети з гаслом: «Руки геть від Росії!»

У перші роки Радянської влади з'явилась за кордоном колективна «Відозва до пролетаріату та інтелігенції». Серед тих, хто підписав цю відозву, були всім відомі визначні французькі письменники Анатоль Франс і Анрі Барбюс. У відозві говорилось:

«Викривайте криваво-лицемірну коаліцію міжнародної реакції та фінансових тузів, скеровану проти Радянської Росії. Тільки тому, що Радянська республіка санкціонувала завоювання робітниками влади і міжнародну солідарність, тільки тому, що вона втілює справжній, а не фальшивий соціалізм, тільки тому лунають проти неї скажені наклепи і кишать злоба з боку капіталістів та їх поплічників».

Анатоль Франс в одній із своїх статей писав:

«Росія — країна, де збувається й неможливе. Більшовики це неможливе довершують тепер до кінця».

Ромен Роллан у перші роки Радянської влади на питання: «Що ви будете робити, коли почнеться війна проти СРСР?» — гнівно написав на адресу паліїв війни: «Змовники, верніться в своє лігво! Геть руки від СРСР!»

Такі ж думки й настрої висловлювали і німецькі поети та прозаїки Йоганнес Бехер, Еріх Вайнерт, Томас Манн, Бернгард Келлерман, Стефан Цвейг, і китаєць Емі Сю, і американець Майкл Голд, і угорець Мате Залка,

і чех Юліус Фучік, і француз Поль-Вайян Кутюр'є, і багато, багато інших.

У загравах велетенської революційної боротьби, яка так яскраво поставила одну проти одної дві сили світу — силу чоловіцтва і звірства, силу правди і кривди, силу капіталізму і соціалізму, відбулася на Україні титанічна битва за встановлення влади Рад, влади трудящих. Перед у цій битві вів, зрозуміла річ, промисловий пролетаріат України, велику роль у ній відіграло дедалі гостріше класове розшарування українського селянства. На історичній Квітневій конференції більшовиків В. І. Ленін сказав віщі слова: «Ми хочемо братерського союзу¹ всіх народів. Якщо буде Українська республіка і Російська республіка, між ними буде більше зв'язку, більше довір'я. Якщо українці побачать, що у нас республіка Рад, вони не відокремляться, а якщо у нас буде республіка Мілюкова², вони відокремляться».

Як республіка Мілюкова, так і республіка Грушевського, тобто влада Центральної ради, була невинна українським трудящим. Фальшиві демократичні гасла Центральної ради, її загравання з національними струнами українського народу, що довго перебував під соціальним і національним гнітом, не могли прикрити її куркульсько-поміщицько-буржуазного обличчя. Центральна рада у своєму намаганні втримати владу кидалась на різноманітні зрадницькі авантюри — то падала в обійми контрреволюційним генералам, то злигувалася з державами Антанти, що мріяла про загарбання українських земель, то вищукувала інших шахових ходів. Політика Центральної ради була передовсім політикою зради народних інтересів. Влада її не могла встояти і не встояла.

Перед нашим народом разом з народом російським і всіма іншими народами-братами країни стояло завдання — утримати і зміцнити Радянську владу в боротьбі з усіма внутрішніми і зовнішніми ворогами і вийти на ристовання найвеличнішої в світі будови — будови соціалізму. Дорогою ціною переміг народ-творець, переміг, і вічна йому за це слава.

Тільки в умовах радянського ладу, тільки при цілковитій однастайності всіх народів Радянського Союзу, тільки під керівництвом мудрої Комуністичної партії міг досягти наш народ всесвітньо-історичних перемог на трудовому і на ратному полі. Тільки при цих умовах зміг він прогнати і розтрощити всі загарбницькі зграї, серед

них найлютішу — гітлерівську фашистську зграю. Тільки при цих умовах можливим стало здійснення одвічної мрії українського народу — возз'єднання його в предковічних етнографічних межах. І тільки при цих умовах ми зійшли на верховину в усіх галузях господарського і культурного життя, досягли, зокрема, небачених успіхів у літературі і мистецтві...

Творчо розвиваючи ленінське вчення про партійність літератури, науки, мистецтва, раз у раз наголошуючи на повній рівноправності націй і народів у Радянському Союзі, яка є запорукою інтернаціональної єдності й дружби народів, партія закликає нас усі сили віддати народові, що породив нас, вигодував і виховав, великій справі побудови комунізму в нашій країні.

А велика ця справа стоїть у тісному зв'язку з боротьбою за мир у всьому світі, боротьбою, в якій беруть участь усі чесні люди земної кулі.

Ми недавно читали два документи величезної історичної ваги, пов'язані із святкуванням 40-річчя Жовтневої революції. Це — Декларація і Маніфест миру, які були прийняті на Нарадах представників комуністичних і робітничих партій у Москві. У Декларації читаємо глибокозначні слова: «Тепер уже більше третини населення всього світу — понад дев'ятсот п'ятдесят мільйонів чоловік — стало на шлях соціалізму і буде нове життя». Держава-проводир, держава-світоч, Радянський Союз — не самотній. З ним великий народний Китай, з ним країни народної демократії, з ним усі чесні серця на землі. Не так давно минув той час, коли В. І. Ленін висунув геніальне твердження про можливість побудови соціалізму в одній країні, в капіталістичному оточенні. Можна думати, що недалеко той час, коли вченим, скажімо, Сполучених Штатів Америки доведеться розв'язувати проблему про можливість існування одної капіталістичної країни — в соціалістичному оточенні!

Слава ж нашому незламному Радянському Союзові! Слава нашій прекрасній Радянській Україні! Слава нашому героїчному народові! Слава всесвітній дружбі народів! Слава нашому мудрому уряду! Слава нашій рідній Комуністичній партії!

ОСЯЯНА ЖОВТНЕМ

Адам Міцкевич в однім із своїх висловлювань з любов'ю малював Україну як безмежний, дикий степовий край, край поезії, де самотній козак, сидячи біля своєї хати, складає зворушливі пісні про минуле. Ця Україна, звичайно, не багато спільного мала з сучасною Міцкевичеві реальною Україною. Це була Україна уявна, романтична, фантастична, якою була вона і у Міцкевичевого улюбленця — Богдана Залеського¹, та і у великого Юліуша Словацького. Але згадаймо, що й молодечі «Вечори на хуторі біля Диканьки» Гоголя, за винятком «Івана Федоровича Шпоньки та його тітоньки», давали прекрасну, чарівну, але далеку від суворої дійсності картину землі, де живе «племя поющее і пляшущее». Страшне слово про справжню Україну сказав Гоголь у «Миргороді» — в «Старосвітських поміщиках» і в повісті про сварку Івана Івановича з Іваном Никифоровичем, але й там нема ні слова про найжахливіше тогочасне лихо — кріпаччину. Нема про це лихо ні слова і у добродушного Квітки-Основ'яненка. Краєм, «где все обильем дышит»², здавалась Україна і О. К. Толстому.

Тільки Шевченко кинув у вічі світові гірку правду про прекрасний, безмежно талановитий і безмежно нещасний український народ. Цю правду підхопили й понесли і Марко Вовчок, і Панас Мирний, далі — Коцюбинський, і Карпенко-Карий, і Леся Українка, і Архип Тесленко, а по той бік кордону — Федькович, Франко, Кобилянська, Стефаник, Мартович³, Черемшина...

Але й вимріяна, фантастична Україна Міцкевича та автора «Вечорів на хуторі», і жахлива реальна Україна Шевченка, Мирного, Франка лише як тінь переходять в нашій уяві, коли ми думаємо про сучасну Україну — Україну Радянську.

Нову, Індустріальну Україну провидів Олександр Блок, коли напередодні першої світової війни писав:

Стогне вугілля, сіль забіліла,
І залізна руда гуготить...
Та нової Америки зміла
Над степами зоря нам горить!

Але Україна не стала новою Америкою. Вона стала новою Україною, стала — в колі своїх уквітчених се-стер — тією країною, де збулись віщі слова Шевченка:

Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати,
І будуть люди на землі.

Ці люди, люди невисуцущої працьовитості і невтомної творчої думки, укрили свою родючу землю чудотворною мережею гідроелектричних споруд і зрошувальних систем. Ці люди, чиї поля топтали, села й міста руйнували і «свої» скоропадські, петлюри, махни, і денікіни, і врангелі, й різномасні інтервенти, і фашистські полчища — ці люди крізь кров і крізь муки, являючи світові нечувані приклади героїзму, в тісній, нерозривній спілці з народами-братами, з великим російським народом вершать нечувані подвиги розумної і натхненної праці в своїх шахтах, які сорок років тому в основному належали іноземним капіталістам, добувають знані раніше і незнані раніше руди й копалини із земних надр, являють невидані чудеса урожайів, відомих раніше і невідомих раніше сільськогосподарських культур...

Як вільні з вільними і як рівні з рівними розмовляють нині українці з усіма братами по Радянському Союзу. Вони ведуть всесвітній перегук з усіма миролюбними народами світу в єдиній боротьбі за мир і справедливість. Вони творять науку, літературу, мистецтво, вони вчать своїх дітей істини, добра і правди в школі, де на всю велич залунало гнане, переслідуване, топтане царськими, цісарськими, папськими прислужниками українське слово. Вони з глибокою любов'ю схиляються над книгами і Шевченка, і Франка, і Пушкіна, і Горького, і всіх геніїв світу, вони взяли собі на озброєння все краще, що дала протягом віків світова література. Золота їх пісня лунає на всі кінці земної кулі. Оновлені міста їх і села видивляються в тихі води рідних рік, як умиті ранньою рососою дівчата. Вони злилися в одну щасливу родину обабіч

Карпат, і молодий легінь з Бескиду видобуває способами найновішої техніки вугілля в Донбасі, а херсонець чи харків'янин несе слово істини юнакам і дівчатам у світ-
лих аудиторіях Ужгородського університету.

І все це — хіба тільки це? — дав Україні Жовтень,
дав той день, коли український народ услід за народом
російським безтрепетно і навіки став під прапор соціалі-
стичної революції.

Кладе уклін доземний Україна
Ясному Жовтню в сороковий рік
За все добро, за матір і за сина,
Що гніту вже не знатемуть повік.

Плете вінок щаслива Україна
З пахучих трав, колосся і квіток,
Щоб велетнів безсмертних домовина
Із рук трудящих прийняла вінок.

В подяку Жовтню славна Україна
Діва являє і вершить діла,
Яких без цього сила ні єдина
Замислити й здійснити не могла.

Покірні людям книга і машина
Ростять видиме щастя на землі,
Кують прийдешнє світле ковалі,
І серед них — Радянська Україна.

О РОДНЫХ ЛЕСАХ

В газете «Правда Украины» 6 апреля этого года напечатана статья академика Академии наук УССР П. С. Погребняка¹ «Лес — народное богатство». Автор — один из крупнейших в Советском Союзе специалистов по лесоводству — поднимает и освещает вопрос необычайной жизненной важности. Он говорит, главным образом, об экономическом значении разумного использования наших лесных богатств, о лесоохранении и лесоразведении.

К приводимым академиком Погребняком фактам надлежит отнестись со всем вниманием. Лес — не только народное богатство, но и залог народного здоровья. Значение леса для климата страны, для распределения атмосферных осадков общеизвестно. Еще С. Т. Аксаков², назвавший лес, наряду с водой, «красою природы», ставил оскудение русских рек в прямую связь с безжалостной рубкой леса.

Вспомнив об Аксакове, я хочу поговорить и еще об одной стороне вопроса — эстетической. Она, право, немаловажна. Передовая русская, украинская, белорусская литература дооктябрьского периода и советская литература всегда являлась благородной защитницей леса, всегда воспевала прелесть наших боров, лиственных лесов, дубрав и рощ. Вспомним проникновенные и вдохновенные слова, которые говорили о лесе Пушкин, Гоголь, Тургенев. Кстати сказать, Гоголь говорил и о практической пользе леса. Прототипом Костанжогло (во II томе «Мертвых душ»), добивавшегося в своем поместье повышения урожаев при помощи лесонасаждения и лесоохранения, был, как об этом тоже писал в свое время П. С. Погребняк, конкретный человек, помещик Полтавской губернии В. Я. Ломиковский. Вспомним и о чеховском докторе Астрове (в «Дяде Ване»), страстно мечтавшем о преобразении лица земли и человеческой жизни путем

разведения лесов. Вспомним чудесную поэму Ив. Бунга³ «Листопад», посвященную Максиму Горькому.

Тарас Шевченко обращался к лесу как к живому существу в задушевнейшем стихотворении «Ой діброво, темний гаю». Много превосходных лесных пейзажей видим мы у Якова Щеголева⁴. «Лісова ідилія» Ивана Франко начинается разговором автора с лесом. Благоуханнейшее творение Леси Украинки — «Лісова пісня» — навеяно чарами волынського Полесья.

Михайла Пришвина можно назвать подлинным поэтом леса. В защиту леса и вообще природных богатств нашей страны поднимают в наши дни благородные голоса Леонид Леонцов и Константин Паустовский⁵. Одной из заветнейших идей покойного Остапа Вишни была охрана лесов и их разведение, охрана водных богатств, флоры и фауны в нашей Отчизне. С глубокой любовью писал о белорусских лесах Якуб Колас, пишет ныне талантливый прозаик Янка Брыль. В мировой литературе мало страниц равных описанию литовских и белорусских лесов в «Пане Тадеуше» А. Мицкевича.

А можно ли представить себе без неувядаемой красоты леса творчество Шишкина⁶, Левитана, Виктора Васнецова, Нестерова⁷, Куинджи⁸, современных русских, украинских, белорусских художников, художников других народов СССР?

В прошлом году я был во Франции. Незабываемое впечатление произвели на меня огромные платаны в Париже, Марселе и других городах Франции. Как гордятся этими мощными деревьями французы, связывая, кстати, посадку их с великими историческими событиями и людьми! Виноградники и маслиновые рощи Прованса обязаны своим процветанием густой сети защитных насаждений, умеряющих силу жестокого и губительного северо-западного ветра — мистраля. Эти же насаждения придают и невыразимое очарование провансальскому ландшафту.

С глубокой бережностью относятся к своим лесным массивам люди стран народной демократии.

Мы богаты лесами, но богатство иногда, как говорится, ведет к мотовству.

Будем же разумно использовать, разводить и беречь леса — нашу гордость, нашу красоту, наше неоценимое сокровище!

ПРО ЛЮДЕЙ ЛИХОЇ ВОЛІ І ЛЮДЕЙ ДОБРОЇ ВОЛІ

Старовинний афоризм — «Коли хочеш миру, готуйся до війни» — нормальні люди вимовляють з наголосом на словах: «коли хочеш миру». Однак є люди — їх, на щастя, все менше й менше, — які наголос ставлять на словах: «готуйся до війни». Недавно проголошений Радянським урядом, радянським народом акт односторонньої відмови від випробувань атомної і водневої зброї люди цього гатунку, всупереч здоровому глузду, трактують не як прояв волі до миру, а як документ «злісної», на їх думку, «комуністичної пропаганди». Важко знайти більш яскравий приклад перекручення фактичного стану речей.

Радянський багатонаціональний народ не хоче війни, він хоче миру. А чи є взагалі на світі народ, який хотів би війни, загарбницької війни? Двох відповідей на це питання не може бути.

Торік я був у Болгарії, на торжествах, присвячених історичним битвам на Шипці¹, під Плевеном, битвам, які привели до визволення Болгарії від турецького багатовікового ярма. Торжества ці були блискучим свідченням непорушної дружби болгарського народу з народами російським і українським, з іншими народами Радянського Союзу, які разом з болгарами і румунами визволили споконвічну слов'янську землю від ярма султанської Туреччини. Немає місця на болгарській землі, де не було б пам'ятників героям великої визвольної війни. Немає жодного болгарського громадянина, який не зберігав би з благоговінням у своїй пам'яті ті прекрасні дні. Під час цих торжеств я думав: чи так шанував би народ цю дату, якби вона була зв'язана не з визвольною, а із загарбницькою війною? Звичайно ж, ні!

Не можна собі уявити народ із загарбницькими прагненнями, — можливий лише випадок, коли народ вве-

дено в оману брехливими лозунгами, що проголосили його керівники.

Говорячи про ставлення радянського народу до його уряду, можна з повним правом навести слова великого Тараса Шевченка:

Ми просто йшли: у нас нема²
Зерна неправди за собою.

Зерна неправди не почуває за собою народ, уряд якого — Радянський уряд — першим своїм актом проголосив Декрет про мир.

Всі, звичайно, вільні заідозрювати нас у будь-яких умислах. Та ми лишаємо за собою право не вірити людям, які говорять про прагнення до миру і в той же час відстоюють своє право на випробування атомної і водневої зброї. Адже ці випробування не тільки несуть загибель жителям країни, де вони провадяться, в самий їх момент і в найближчий час, а й отруюють атмосферу, якою ми дихаємо, рослини, які ми споживаємо, на десятки років! Ці випробування таять у собі загрозу життю і здоров'ю багатьох поколінь, в тому числі й дітей доларових королів, таємних і явних паліїв війни. Чи подумали про це пани палії?

Людей лихої волі переконати неможливо. Та кількість людей доброї волі зростає день у день, — і добра воля, воля до миру у всьому світі переможе. Я в це глибоко вірю, я цією вірою, як усі мої співвітчизники, живу.

[МОСТИ ДРУЖБИ]

Дорогий товаришу Новотний¹,
дорогі гості з братньої Чехословацької землі,
дорогі товариші й друзі!

З глибокою радістю вітаємо ми вас у древній і прекрасно молодій столиці Радянської України. Дружба між нашими народами має своє коріння ще в часах Київської Русі. Вона росла й міцніла протягом віків. Її геніально зрозумів і виявив наш великий поет Тарас Шевченко, що написав полум'яну поему про вашого національного героя Яна Гуса² і присвятив її великому діячеві вашого національного відродження, славному Павлу Йосифу Шафарикові³. Але повним цвітом розцвіла наша дружба під час нашої спільної боротьби проти фашистських загарбників, в дні, коли всі чесні серця об'єднались навкруг світочу людства — Москви, — в дні, коли створена була вільна, незалежна, демократична, народна Чехословацька держава. Тоді непохитний міст дружби простягся від золотої Праги до золотoverхового Києва. Тоді простяглися руки для братерського потиску із славної Братіслави до нашої столиці.

Дорогі друзі! Багатовікова боротьба чехів і словаків за свою національну і соціальну свободу являє собою один із найвищих у світі прикладів. Я не можу забути того враження, яке справив на мене напис на національному театрі в Празі: народ — собі. Справді, борючись проти національного гніту, чеські патріоти на трудові гроші побудували собі 1883 року новий чудовий театр. Той напис видається мені символічним. Самі собі, своїми руками, своїм завзяттям, своїм гарячим серцем і розумом здобули собі чехи та словаки свою вільність, свою незалежність, побудували міцну державу, яка нині з честю входить у велику сім'ю — в табір соціалістичних країн. Я як радянський громадянин гордий з того, що

у визволенні від гітлерівської навали братерську руку великодушної допомоги подала чехословакам Радянська Армія, Армія-визволителька. Не можу разом з тим з глибокою вдячністю не згадати, як під час другої світової війни чехословацькі партизани боролися опліч із партизанами Радянської України, не можу не назвати вкритого світлою славою імені Яна Налепки⁴, що поклав мужню свою голову за вільність радянського народу.

Хто хоч раз був у Чехословаччині, той не міг не захоплюватись трудолюбністю, одностайністю, патріотизмом, силою волі, привітністю і гостинністю чеського й словацького народів, що живуть і творять соціалістичний лад у своїй країні як вільний з вільним і як рівний з рівним. Ті височини, які зайняла Чехословаччина в промисловості, в сільському господарстві, в будівництві міст і сіл, ставлять її на одно з найвизначніших місць у світі.

Мені як представникові трудової інтелігенції, як літераторові хочеться особливо підкреслити розквіт чеської й словацької науки, літератури, мистецтва, якими віддавав данину пошани й любові ще Іван Франко і які досягли тепер, в умовах будованого соціалістичного ладу, нових вершин. Хочеться згадати, що у багатьох словацьких та чеських поетів і прозаїків — давніших і сучасних — виразно звучать українські мотиви, що живе й працює нині в Чехословаччині такий друг російського і українського народів, як Зденек Неедлі⁵, що дружба наших культур, наших літератур зміцнюється зі дня на день.

Радянський народ, ведений до осяйних берегів комунізму мудрою партією Леніна, борючись за мир у всьому світі, за високу ленінську правду, з відкритим серцем зустрічає любих гостей, братів своїх у боях за свободу і братів у праці на щастя людства. Справджується нині віще побажання Шевченка —

Щоб усі слов'яни стали⁶
Добрими братами...

А за цим побажанням криється друге, ширше і глибше, яке ми нині, в час радісної зустрічі, і висловлюємо:

Щоб усі народи стали
Добр[ими братами]..

ПРИРОДА І ЛІТЕРАТУРА

Мета моєї статті — нагадати про те, що більшість читачів знає, але не завжди з належною повнотою зважує. Говорячи про благотворний вплив природи на всі ділянки людського життя, стаючи на захист і оборону наших лісів і вод, звірини, птаства, риби, таких корисних для народного господарства і так часто нерозумно нищених, ми повинні пам'ятати, що природа та її краса повсякчасно супроводять літературу і мистецтво, протягом багатьох століть становлять незмінну і дуже важливу складову частину поезії, живопису, скульптури, музики...

Змальовуючи ненастанне втручання в людську долю богів, Гомер¹ чи автори гомерівського епосу говорять, власне, про постійну залежність людського життя від природи.

Релігійні уявлення і міфи були за давніх часів засобом узагальнювати речі і явища, засобом у конкретних формах передавати абстрактні категорії. Навіть такий провісник матеріалізму і атеїзму, як римський поет Лукрецій (нар. близько 90 р., пом. — 55 р. до н. е.), починає свою філософську поему «Про природу речей» звертанням до богині Вепери, розуміючи під цим іменем джерело всього живого, осову життя людей і всього сущого. Співробітництву людей з природою, сільському господарству, людській праці й людським радощам, що з ним пов'язані, присвячує давньогрецький поет Гесіод (8—7 ст. до н. е.) свою поему «Труди і дні», а славетний римлянин Вергілій (70—79 рр. до н. е.) — книгу «Георгіки».

Один з найвизначніших давньогрецьких ліриків Піндар в захопленні вигукнув колись: «За все на світі прекрасніша вода!»². А той же Вергілій в одній з найзнаменитіших своїх поезій заявив: «Вже як співать про ліси, хай той спів буде консула гідний»³. Тобто тема лісів,

тема природи така висока, що для неї треба обирати найвищі, найкращі поетичні тони.

Плівій Молодший (62—114 рр. н. е.), якщо не помиляюсь, в одному з листів писав, що коли він їздить на полювання в ліс, то його тішать не так дари Діани (Артеміди) — богині полювання, як дари Музи, що з лісу він часто не привозить диких вепрів, але привозить творче натхнення, творчі задуми.

У великій пам'ятці давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім» читаємо такі рядки:

А Ігор князь поскочив горностаєм в комиші
і білим голем на воду.
Удав на бистрого копя
і скочив з нього сірим вовком.
І помчав до луку Дінця,
і полетів соколом під млою,
вабираючи гусей і лебедів
на сніданок, на обід і на вечерю.

(Переклад Л. Махновця)

Втеча Ігоря, найбільш напружений момент у його житті, змальована в безперервному зв'язку з природою. Вся геніальна поема сповнена солов'їним щебетанням, воронячим криканням, сорочим скрекотанням, лисячим бреханням, льотом соколів і кречетів, віянням буйного вітру, того вітру, до якого, як до живої істоти, як до друга, звертається в своєму безсмертному «Плачі» Ярославна.

«Слово о полку Ігоревім», як це добре показує в своїх працях наш природознавець М. В. Шарлемань⁵, є не тільки безсмертним поетичним пам'ятником, а й давньою пам'яткою краєзнавства і природознавства.

Середні віки з їх похмурим аскетичним ідеалом, розуміється, гнали з людської творчості любов до природи, до її гарячої краси, до трепетних радощів плоті. А проте навіть у «суворого Дапта» розгляджуються зморшки на чолі, коли він у глибинах свого «Пекла» згадує повів весни чи зими на «грішні землі», зграї перельотних шпаків, море, по якому мандрував невтомний шукач нових обривів Одиссей, небесні світила, що сяють над землею... Дантівських шпаків згадує великий польський поет Юліуш Словацький у поемі «Беньковський». Ця поема вся пройнята звуками й барвами природи. Опис українського степу, поданий в романтичних, фантастичних тонах, належить до найкращих сторінок світової поезії.

На самому початку безсмертної поеми Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» читаємо ми розкішний барвами опис полювання царя Ростевана і Автанділа, в якому звучить і нота протесту проти нерозумного нищення звірини, проти кровопролиття, якому віддалились запальні мислявці.

Чарівна сцена прощання закоханих в «Ромео і Джульєтти» Шекспіра вся пересипана, так би мовити, солов'їним тьохканням і трелями жайворонка, а сцени душевної бурі короля Ліра проходять на фоні бурі в природі.

У другій частині «Фауста» Гете Фауст говорить:

Край гір лежить гниле багно,
Весь край струїть грозить воно:
Його ми мусим осушити
І тим наш подвиг довершити.
Мільйонам ми настачим місця тут —
Стихтю зборе їх свободний труд.
Простеляться лани широкополі,
Стада рясні заграють на роздоллі,
Круті горби зведе трудящий люд,
Украс їх узорами споруд —
І заживе в цім край, як у раї...

(Переклад М. Лукаша 6)

Це місце літературознавці звичайно тлумачать алегорично, бо і весь «Фауст», особливо друга частина, є твором алегоричним. Я думаю, що можна це місце розуміти і буквально. Мудрий літами, мудрий досвідом Фауст пропагує те, що ми називаємо нині планом перетворення природи.

У зв'язку з нашими розмовами про перетворення природи, про боротьбу з силами природи ми часто цитуємо слова І. В. Мічуріна, що нам не треба ждати милостей від природи, що ми самі повинні їх брати і т. д.

Ці слова не треба розуміти як вияв ворожості до природи. Мічурін не був би Мічуріним, коли б він не розумів, що тільки знаючи і шануючи закони природи, можна їх обертати на людську користь.

В російській літературі є письменник, який прекрасні свої твори присвятив природі, полюванню й рибальству, — Сергій Тимофійович Аксаков. Ми читаємо в його «Записках ружейного охотника Оренбургської губернії» такі слова (в розділі «Лес»): «Я сказав о воде, что она краса природы»; почти то же можно сказать о лесе. Пол-

ная красаота всякой местности состоит именно в соединении воды с лесом».

І далі: «Леса — хранители вод... Убыль рек, в целой России замечаемая, происходит, по общему мнению, от истребления лесов».

До речі, це писалося в кінці 40-х років минулого століття.

Далі: «И этот лес, так поверхностно, недостаточно мною описанный, эту красу земли, прохладу в зной, жилище зверей и птиц, лес, из которого мы строим дома и которым греемся в долгие жестокие зимы,— не бережем мы в высочайшей степени».

Ці слова можна було б поставити епіграфом до роману Леоніда Леонова «Русский лес».

Коли думаєш про долю Карпатських лісів, на захист яких уже підняла свій голос радянська громадськість і які нарешті — з великим запізненням — узято під оборону, то згадуєш оті, ще в першій половині ХІХ ст. написані, слова Аксакова.

Гоголь у другому томі своїх «Мертвих душ» змалював поміщика Костанжогло. В шуканні позитивного героя Гоголь, як відомо, був не дуже щасливий, і Костанжогло навряд чи може бути взагалі оцінений як позитивний герой, але щодо хазяйнування, і саме в лісовому господарстві, він являє собою дуже інтересний зразок. Як показав в одній із своїх статей П. С. Погребняк, Костанжогло не вигаданий Гоголем. Такий поміщик — Ломиковський — справді жив у Полтавській губернії. Про Костанжогло говорить один із персонажів «Мертвих душ» — поміщик Платонов: «Лес у него, кроме того, что для леса, нужен затем, чтобы в таком-то месте настолько-то влаги прибавить полям, настолько-то унавозить падающим листом, настолько-то дать тепи. Когда вокруг засуха, у него нет засухи; когда вокруг неурожай, у него нет неурожая».

Тут прямо говориться про розумне сільське господарство і, зокрема, про полезахисні лісові смуги.

В одному місці Костанжогло, висловлюючи вже думки Гоголя другого тома «Мертвих душ», говорить: «Смотрите на пользу, а не на красоту». Але, як відомо, Гоголь «смотрел на пользу» і геніальне око мав на красу, про що свідчать його безсмертна картина степів в «Тарасі Бульбі», його чудотворно гіперболічний опис Дніпра в «Страшній помсті», знаменитий початок «Сорочинського

ярмарку» («Как упоителен, как роскошен летний день в Малороссии...») та ін.

Пушкін оди́н з найзадушевніших своїх творів — про лицейську річницю — почав неповторним рядком: «Роняет лес багряный свой убор»⁷ — і цим відразу ввів нас у світ глибоких світло-сумних настроїв.

Весь «Євгеній Оне́гін» опромінений чарами російської природи.

Маючи надзвичайний дар перевтілення, той дар, який дозволяв Пушкіну, людині Півночі, написати в «Камінному гості»: «А далеко, на севере — в Париже — быть может, небо тучами покрыто, холодный дождь идет и ветер дует» і т. д., Пушкін, перейнятий красою середньоросійського пейзажу, разом з тим, як ніхто, зобразив чари української ночі в своєму знаменитому описі (в «Полтаві»).

Шевченко говорить про ліс, як про любу, рідну істоту:

Ой діброво — темний гаю!⁸
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.

У своєму замалюванні Дніпра («Ре́ве та стогне Дніпр широкий»), яким він почав поетичну путь, Шевченко перегукується в любові до нашої рідної ріки з Гоголем.

А про вічне протиставлення людського життя природі та жадобі гармонії між ними він так писав у «Гайдамаках»:

Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рясом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убраву весною,
Вранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей. А люде?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром...

Оце одвічне протиставлення людей і природи породило й «Валерика» Лермонтова, породило і одну з ідей, що рухають геніальну епопею Л. Толстого «Війна і мир». Цикл Генріха Гейне «Північне море» та його «По-

дорож на Гарц» показують, яка трепетна любов до природи жила в душі цього скептика й сатирика, що ніяк не міг до кінця порвати романтичні струни в своєму серці.

Міцкевич у «Пані Тадеуші» дав славетний опис литовських і білоруських лісів, про які з любов'ю писав Якуб Колас, пише нині відомий прозаїк Янка Брыль.

Звертаючись до лісів на початку четвертої книжки «Пана Тадеуша», Міцкевич говорить:

О свідки давніх літ! Багато довелось
Вам муки лютої, смертельної зазнати
Там від купецьких рук, нещадних та завзятих,
Там від державної, від царської руки.

(Переклад мій)

Нам важко уявити собі російську літературу ХІХ ст., літературу Некрасова, Тютчева⁹, Толстого, Тургенева, Лескова, Фета¹⁰, Майкова¹¹, без російського пейзажу, без полювання, без рибальства.

Чимало говорять про налагодження мисливського і рибного господарства у нас, про боротьбу з тим комплексом, який я коротко називаю «води і заводи», тобто про боротьбу з отруєнням води заводами і фабриками.

Тут нам багато є чого повчитись у інших країн,— скажімо, у Чехословаччини, у Польщі,— та і в капіталістичних, приміром, в Австрії,— щодо охорони лісів, звіра, риби і т. ін.

Коли ми згадаємо сторінки, присвячені природі, полюванню й рибальству у Тургенева, Некрасова, Л. Толстого, Гончарова, Майкова, О. К. Толстого, який пояснював у своїй автобіографії «Мажорний тон» своїх поезій тим, що він багато літ захоплювався полюванням, то побачимо, якими любовними очима дивилися ці прекрасні письменники на природу, на фауну і флору рідної країни, так само, як, скажімо, незрівнянний майстер пейзажу в українській поезії Яків Щоголів, як Панас Мирний з його чудовим описом степів.

Мені іноді спадає на думку парадоксальне твердження, що, може, ота хворобливість настроїв, зламаність душі, яка притаманна геніальній творчості Достоевського у такій великій, у такій прикрій мірі, залежить і від того, що Федір Михайлович за обставинами свого життя далекий був від природи.

В. І. Ленін надзвичайно любив Льва Толстого, зокрема «Війну і мир» і зосібна опис полювання, за перечи-

туванням якого застав його колись М. Горький. Сам Ленін у найскладніші для молодої Радянської Росії роки брав активну участь у справі охорони фауни і флори країни.

В. І. Ленін, як відомо, був і мисливцем, який і в цю справу, як у все, вкладав велику пристрасть.

Недавно в одній дисертації я прочитав закид одному нашому письменникові, що у нього іноді бувають «самодостатні» пейзажі, що пейзаж у літературі, зокрема в оповіданнях, доконче повинен бути пов'язаний з життям, з діяльністю людей.

Я думаю, що це не обов'язково. Є речі чисто пейзажні в літературі, як, наприклад, «Лес и степь» Тургенева, і вони мають право на існування, як мають право на існування в образотворчому мистецтві пейзажі Саврасова¹², Левітана, Куїнджі, Івана Труша¹³, Сергія Васильківського, Бурачека¹⁴, Глущенка... Хоч немає людських постатей на них, але вони промовляють до людей. Чому ж не може бути таких пейзажів у літературі? Чисто пейзажна поема Буніна «Листопад»:

Лес, точно терем расписной,
Лиловый, золотой, багряный,
Всеслой, пестрою стеной
Стоит над светлою поляной.

Я думаю, що немає більшого поета степу в російській літературі, як автор «Степу» Чехов. Але, розуміється, це вже не «самодостатній» пейзаж: крізь прекрасну природу, як крізь призму, переломляється тут краса людської душі. Чехов висловлює устами доктора Астрова лісництвом: «Он говорит, что леса украшают землю, что они учат человека понимать прекрасное и внушают ему величавое настроение. Леса смягчают суровый климат. В странах, где мягкий климат, меньше тратится сил на борьбу с природой и потому там мягче и нежнее человек; там люди красивы, гибки, легко возбудимы, речь их изящна, движения грациозны. У них процветают науки и искусства, философия их не мрачна, отношения к женщине полны изящного благородства...»

А сам Астров говорить: «...когда я прохожу мимо крестьянских лесов, которые я спас от порубки, или когда я слышу, как шумит мой молодой лес, посаженный моими руками, я сознаю, что климат немножко и в моей власти и что если через тысячу лет человек будет счастлив, то в этом немножко буду виноват и я».

«Лісова пісня» Лесі Українки може бути названа гімном природі. А одного з персонажів, який виступає в цій казці-феєрії, дядька Лева, можна назвати до якоїсь міри провісником і патроном нашого Товариства охорони природи. Лісовик так каже до дядька Лева:

Люблю старого. Таж якби не він,
давно б уже не стало сього дуба,
що стільки бачив наших рад, і танців,
і лісових великих таємниць.
Вже німці міряли його, навколо
втрюх постававши, обсягли руками —
і ледве що стікло. Давали гроші,
таляри биті, людям дуже мнлі,
та дядько Лев закликав на життя,
що дуба він повік не дасть рубати.
Тоді ж і я на бороду закликав,
що дядько Лев і вся його рідня
повік безпечні будуть в сьому лісі.

Чарами природи овіяні фантастико-символічна драма Гауптмана¹⁵ «Затонулий дзвін», п'єса польського письменника Л. Ридля «Зачароване коло». Навіть така, здавалося б, суто міська людина, як Мопассан, захоплено малює краєвиди Франції, подорожі човном по воді, яким письменник любив віддавати своє дозвілля. Знамениті «Листи з мого млина» Альфонса Доде наскрізь пронизані сонцем Провансу, пахощами лаванди, якою поросли мальовничі провансальські узгір'я, теплим леготом і різким подихом містралю. «Пан» Кнута Гамсуна¹⁶ з його знаменитими «залізними ночами в лісі» чарує нас суворо благодатним повієм норвезької природи.

Природа — вічне джерело — людської — творчості, людського мислення. Коли Баратинський¹⁷ у вірші «На смерть Гете» захотів сказати великому поетові найвищу похвалу, він написав:

С природой одною он жизнью дышал:
Ручья разумел лепетанье,
И говор древесных листов понимал,
И чувствовал трав прозябанье;
Была ему звездная книга ясна,
И с ним говорила морская волна.

Нема чого й говорити, скільки прекрасних сторінок присвячено природі та полюванню в творах О. І. Купріна¹⁸ — таких, як «Олеся», «Лістрігони», як його мисливські оповідання в прямому розумінні.

Я вже говорив про глибоку любов до природи у Шев-

ченка, про чудові пейзажі Щоголева, Панаса Мирного, про високу поезію «Лісової пісні». Темі природи присвятив чимало сторінок і Іван Франко. У пролозі до незакінченої поеми «Лісова ідилія» автор чи той, від чийого імені ведеться оповідання, іде до знайомого йому з юності лісу, про який каже: «був той ліс мені як рідна мати»,— іде шукати собі спокою й поради. Він пам'ятає майже первісну красу того лісу, але його жде гірко розчарування:

Та друг мій був не той вже, що колись!
Пронав і слід колишньої пишноти!
Куди лиш глянь — пеньки й пеньки тяглись,
Сміди вогнищ і трацької* роботи,
І зломи, й виверти, й тріски п'ялись
Серед баюр і всякої гидоти:
Де-де лиш дуб та ільма одинока
Гляділи на руїну ту звисока.

Між автором — «я» — і лісом зав'язується розмова. Ліс оповідає сумну історію свого колишнього господаря, князя, що трагічно вмер, залишивши в спадок майпо своє синам, «славним гультям». Оті «славні гультяї» скористувались, що через ліс мала проходити залізниця, продали його і призвели до руйнації, дуже яскраво змальованої:

...Ледве осінь листя здула
З моїх беріз, і грабів, і осик,—
Уже змія залізана ревнула,
І залунав брудного люду крик,
Хрип пил і стук сокир; грізна, нечула
Рука пень в пень косила, мов сітник:
Тут стоси клали, там кору здійсмали,
Дували, терли, дерли і ламали...

Невірно було б тут бачити протиставлення цивілізації (залізниця) — природі. Із контексту видно, що залізницю проводили капіталісти задля свого прибутку, а «славні гультяї» кінчили безславно: «одні князьок в delirium** умер, другий збанкротивсь, служить десь при банку»... А йдеться у Франка, попри всю романтичність розмови нещасного «я» з нещасним лісом, якому далі вкладається в уста і вся поема,— ідеться про нерозумпе і безпощадне нищення природи, якого свідком був колись Іван Франко...

* Трацький — від слова «трач», що означає (за Словником Грінченка) робітника, який розпилює колоди на дошки.— М. Р.

** Біла гарячка.— М. Р.

А коли взяти нашого Коцюбинського, коли прочитати його незакінчений нарис «На острові», коли пригадати високопоетичні «Тіні забутих предків», — скільки там глибоких філософських узагальнень! От, наприклад, в нарисі «На острові» Коцюбинський пише про смерть агав, які цвітуть раз у житті, щоб дати початок новому життю, і вмирають: «Бо така таємниця агави, вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти».

Горький писав про Коцюбинського¹⁹: «Він дуже любив квіти і, маючи солідні знання ботаніки, говорив про них як поет. Було приємно бачити, коли він, тримаючи в руці квітку, цестив її і розповідав про неї:

— Дивіться, ось орхідея прибрала форму бджоли: цим вона хоче сказати, що не потребує відвідування комах. Скільки розуму всюди, скільки краси!»

І далі Горький згадував: «Він особливо ніжно любив свою Україну і чув запах чебрецю там, де його не було.

А якось, побачивши коло білої стіни рибацької хатини блідо-рожеві мальви, — увесь освітився усмішкою, знявши капелюха, сказав квітам:

— Здоровенькі були! Як живеться на чужині?»

Цикл-поема О. Олеса²⁰ «Щороку» — патхнення прославлення природи в усіх її змінах і разом з тим найінтимніша лірична сповідь.

Гостре відчуття природи пробизує творчість Павла Тичини. Пригадаймо знамените «Арфами, арфами...», пригадаймо вірш «Десять кліють та й райські птаці», овіяний чарами народної творчості. Вчитаймося в ці рядки:

Гаї шумлять —
Я слухаю.
Хмарки біжать —
Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
так весело.
.
Щось мріє гай —
Над річкою.
Ген неба край —
Як золото,
Мов золото-поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

Коли взяти до уваги, що в основу філософії світу Тичина поклав музичне його сприйняття, то треба зро-

зуміти, яка це висока похвала для ріки, тобто для природи,— «як музика».

У Андрія Малишка найтонші рухи душі пов'язані з природою:

Лине чайка на безкраї плеса,
І чебрець розлукою пропах.

В сучасній російській літературі Леонід Леонов, Костянтин Паустовський без перебільшення можуть бути пазвані благородними адвокатами природи. Всім відомий такий тонкий і глибокий співець природи, як Припвін. Але спілкування з природою, перебування серед природи, дружба з нею, роблять поетами і людей «прозаїчно-го», думалось би, складу душі.

Для прикладу назву мандрівника і мисливця, письменника Арсеньєва²² з його «Дерсу Узала», мисливствознавця Зворикіна, мало кому відомого автора талановитої книги «Лесной шум», що писав під псевдонімом «Лесник».

Величезну роль грає природа в творчості Шолохова, Фадєєва, Федіна²³, Сергєєва-Цепенського²⁴.

За свідченням письменника Єфима Пермітіна²⁵, Новиков-Прибой²⁶ сказав якось на полюванні: «За зорю помолодел лет на тридцать. Ну, что еще, кроме охоты, может так врачевать и тело, и душу?»

У Вірменії, де недавно прийнято новий закон про охорону природи, цікавий, талановитий письменник і пристрасний мисливець, любитель природи Вахтанг Апанян у промові на сесії Верховної Ради Вірменської РСР заявив з гордістю: «Письменники першими підняли в пресі це питання»...

А молодий поет Рачія Ованєсян²⁷ в ті ж дні обговорення закону писав:

Утихнет дождь, пойду я вдоль реки,
Меня поля далекие манят.
Подслушанные мною родники
В моих стихах сегодня зазвенят.

(Переклад К. Арсеньєвої)

Недавно опубліковано повідомлення про постанову Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи по поліпшенню охорони природи Української РСР». Поява цього документа радує кожного трудівника нашої республіки, кожного літератора — адже

письменники України завжди були великими друзями природи.

Не було в українській радянській літературі людини, яка б так пристрасно говорила про любов до природи, про мудрість творчого перетворення її, як автор п'єси «Життя в цвіту» і кіносценарію «Мічурін» О. П. Довженко, який основною ідеєю свого «Мічуріна» зробив слова: «Він любив людей». Уся творчість Довженка може бути прийнята під цим девізом, зокрема його величава «Поема про море».

Про любов до природи і мудре перетворення її говорить і Олесь Гончар у «Микиті Братусі», і в своїх поезіях та романах Михайло Стельмах, у якого особливо розвинене, я б сказав, відчуття пахощів землі.

Юрій Яновський говорив високі й проникливі слова про красу нашої української природи. У «Вершниках», у розділі «Дитинство», він писав: «Так у співах та в каторжній роботі кінчається березень і починається місяць квітень, коли все зацвітає — біла береза і проліски, золотий горіцвіт та пухнастий срібно-бузковий сон. І вишневі сади стоять мрійні, білим плесом у нагрітому степу, іде дощ краплистий, збиваючи легенький пил і паруючи, діти, замурані й голодні, бігають під дощем»...

Одберіть у Яновського повів степу і пахощі моря, і ви одберете у нього повів поезії і пахощі поезії!

Остап Вишня, про якого також можна сказати словами О. Довженка: «Він любив людей», — і якого так любили наші люди, — Остап Вишня був мисливцем, не тільки автором жартівливих «Мисливських усмішок», а й справжнім мисливцем — і, що особливо важливо, справжнім борцем за охорону природи, за мудре її перетворення. Він писав: «Полезахисні смуги, водойми, ставки... Ліси в степу²⁹... Нема палючих вітрів, нема чорних вихорів і бур... Безкраї лани буйно-зеленої пшениці... Замість ярків, урвищ, балок — закучерявлені задумливими вербами ставки й водойми, де коропиха прихорошується перед «дзеркалом» у дзеркального короца. Як сон... як казка».

В останні дні свого життя Остап Вишня написав листа, який був опублікований у «Колгоспному селі» в день його смерті, — це лист про розведення на так званих «непридатних землях» лісів, колгоспних лісів. Я гордий і щасливий, що і я підписався під тим листом.

Любімо, шануймо, бережімо природу, вічне джерело нашого життя і нашої творчості! Вона нам сто крат більше віддасть, ніж ми можемо їй дати!

1959

Р. С. Після того, як написано цю статтю, прийнято закони про охорону природи і в Російській Федерації, і на Україні, і в інших республіках. Одначе справа, про яку йдеться, не втратила й сьогодні своєї гостроти.

М. Р. — 25 лютого 1961 р.

В АТМОСФЕРІ ДРУЖНЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

(Нотатки з Міжнародного з'їзду славістів)

Четвертий Міжнародний з'їзд славістів відбувається у величому будинку нового Московського університету на Ленінських горах — на тих горах, де колись юні Герцен і Огарьов присягались на вірність народові. Вихованець Московського університету, Герцен у своїй пристрасній діяльності був одним із найпослідовніших борців за дружбу й рівноправність народів, він, як це відзначив Ленін, став на боці повсталих поляків тоді, коли від них ганебно відвернулась не тільки консервативна інтелігенція, але й частина інтелігенції ліберальної. Ім'я Герцена поляки мають усі підстави називати поруч з іменем Міцкевичевого вчителя і друга, Йоахіма Лелевеля, що проголосив, звертаючись до російських друзів, гасло польських повстанців: «За вашу і нашу вільність!».

Московський університет, овіяний благородними волюбними традиціями, довгі роки був середовищем слов'янознавства. Це підкреслив у своєму вступному слові на з'їзді голова Міжнародного комітету славістів академік В. Виноградов¹. Про це говорили і інші промовці, що вітали з'їзд.

Але знаменше не тільки те, що славісти з усіх кінців з'їхались в Московському університеті. Знаменне й те, що нарада представників слов'янознавчих наук збиралася саме в Радянському Союзі — країні, яка послідовно й наполегливо проводить мирну політику, яка сяє на весь світ як прапороносець дружби, рівності й незалежності народів. Це накладає світлу печать на всю роботу з'їзду.

Участь у цій роботі беруть не тільки російські, українські, білоруські вчені, не тільки вчені із Чехословаччини, Болгарії, Польщі, Югославії, з Румунії, Угорщини, Китаю, Німецької Демократичної Республіки. Ми бачимо серед делегатів з'їзду і гостей із Федеративної Німеччини, із США, із Франції, Канади, Австрії, Гол-

ландії, Англії, Італії, Норвегії, Швеції, Данії. Прибули й гості з далекої Індії. До речі, один з них,— професор Г. Халдар, прочитав поза програмою з'їзду цікаву доповідь на тему: «Зв'язки між російською та бенгальською літературами». У цій доповіді наводиться інтересний факт, що перший театр в Індії заснував у 1795 році росіянин, Герасим Лебедев, який поставив у Калькутті дві комедії (доповідач їх не назвав), перекладені на бенгальську мову. Професор Халдар розповів про великий інтерес бенгальських читачів до Льва Толстого, Достоевського, Тургенєва, Чехова, Белінського, Чернишевського, Добролюбова. Довгий час невідомим був у Бенгалії Пушкін, але з 1940 року автор «Євгенія Онєгіна» ввійшов у коло духовних інтересів бенгальського читача. Характерна при цьому заява професора Халдара: «Маяковський пробудив інтерес до Пушкіна». Знають бенгальці і Шолохова, Гладкова, Олексія Толстого, Еренбурга² та інших російських радянських авторів.

З'їзд присвячений питанням слов'янського мовознавства та літературознавства. Окрема підсекція працює над проблемами вивчення народної творчості.

На першому пленарному засіданні з'їзду прочитані були такі доповіді загального характеру: М. П. Алексєєв (СРСР) — «Слов'янські літератури і їх роль в історії світової культури», Т. Лер-Сплавінський (Польща) — «Основні завдання порівняльно-історичного вивчення слов'янських літератур», В. Виноградов (СРСР) — «Основні проблеми науки про утворення і розвиток давньоруської літературної мови» і В. Р. Щербина³ (СРСР) — «Питання розвитку соціалістичного реалізму в радянській літературі (російській і українській)».

Як бачимо, проблеми українознавства поставлені були вже на першому засіданні з'їзду. Говорячи про сучасну російську та українську літератури, В. Р. Щербина цалко обстоював принципи соціалістичного реалізму, фальшиво й вороже трактовані деякими зарубіжними, зокрема американськими літературознавцями.

З великою увагою була прослухана на підсекції історії слов'янських літератур XVIII і XIX ст. і їх зв'язків блискуча доповідь О. І. Білецького⁴ «Українська література серед інших слов'янських літератур». Окресливши роль української літератури в слов'янському світі, доповідач вийшов і за межі своєї теми, показавши світове значення української літератури, змалювавши на

звесь зріст велетенські постаті Тараса Шевченка і Івана Франка. Цей «вихід за межі теми» був цілком правомірним і викликав схвалення аудиторії. О. І. Білецький підкреслив волелюбні й демократичні тенденції передової української літератури, починаючи з такого видатного представника літератури давньої, як Іван Вишенський.

Високу оцінку знайшла собі в доповіді О. І. Білецького українська народна поетична творчість, зокрема думи та історичні пісні.

Спеціально питанню про думи та історичні пісні була присвячена моя доповідь на підсекції народної творчості, керованій В. М. Жирмунським⁵, що виступив з ґрунтовною доповіддю «Епічна творчість слов'янських народів і проблеми порівняльного вивчення епосу». В його доповіді поставлено, а почасти й розв'язано багато питань щодо порівняльного вивчення епічної творчості не тільки слов'янських, але й інших народів. Доповідь позначена властивою авторові широкою ерудицією та яскравістю викладу. На жаль, питання про українську епічну творчість В. М. Жирмунський у своїй узагальнюючій доповіді не торкнувся.

Під час моєї доповіді про український героїчний епос виступив з козацькою думою «Невільничий плач» і з власною піснею «Ниво моя» наш кобзар Єгор Мовчан⁶. Наступного дня тов. Мовчан виступив на з'їзді перед ширшою аудиторією. Спів кобзаря справив на присутніх величезне враження. Один із делегатів з'їзду — не пам'ятаю, хто саме — порівняв «Невільничий плач» з музикою Бетховена. Гості з Болгарії казали, що ця дума, яка нагадала їм їх рідні пісні, довела їх до сліз. Індійські вчені, що спеціально прийшли послухати нашого кобзаря, просили дати їм магнітофонні записи його співу. Це, розуміється, буде зроблено.

Учасники з'їзду прослухали доповіді Г. Д. Вервеса⁷ — «Останні проблеми польсько-українських літературних взаємин в ХІХ столітті», Є. П. Кирилюка⁸ — «Шевченко і слов'янські народи», Д. В. Чалого⁹ — «Становлення реалізму в українській літературі», П. М. Попова¹⁰ — «Початковий період книгодрукування у слов'ян», повідомлення Н. Є. Крутікової¹¹ «Лев Толстой і українська література». М. К. Гудзій¹² виступив із змістовною, як завжди, доповіддю «Література Київської Русі і найдавніші інослов'янські літератури». Широчінь інтересів українських лінгвістів і властиву йому глибину аналізу

показав Л. А. Булаховський¹³ у доповіді, присвяченій слов'янській акцентології і побудованій на болгарському мовному матеріалі.

Жваву участь в обговоренні доповідей взяли співробітники інститутів літературознавства, мовознавства і мистецтвознавства АН УРСР. Зокрема в питаннях народної творчості виступили наші фольклористи і етнографи К. Г. Гуслистий¹⁴, Ф. І. Лавров¹⁵, Г. С. Сухобрус¹⁶, В. С. Бобкова¹⁷, А. М. Кінько¹⁸, П. Д. Павлій¹⁹ та інші.

Велику увагу приділено на з'їзді питанням стилістики та художнього перекладу. Серед інших доповідей мені випало прочитати на літературно-лінгвістичній підсекції доповідь про художній переклад з одної слов'янської мови на іншу.

Пильний інтерес до культури радянських народів, зокрема російського, виявили зарубіжні гості, і то не тільки із слов'янських країн. Так, наприклад, француз К. Фріу присвятив свою доповідь, що викликала жваве обговорення, метафорі у Маяковського, француз Окутюр'є (учень М. К. Гудзія) — внутрішній мові і психологічному аналізу у Льва Толстого, датчанин К. Стаф — взаєминам між руським літописанням і народним епосом, американець У. Еджертон — Лєскову і слов'янському рухові, поляк М. Якубець — польсько-російським літературним зв'язкам, англієць Д. Уорд — перекладові «Слова о полку Ігоревім» на англійську мову, американець Л. Штільман — проблемам літературних жанрів і традицій в «Євгенії Онгіні». Ця остання доповідь, в якій автор заявив, що вступає в дискусію з радянськими вченими, і висловив твердження, що «Онгін» не є твором реалістичним, викликала гарячі заперечення інших делегатів з'їзду.

Загалом кажучи, з'їзд, який проходив в атмосфері дружнього співробітництва, що не виключає, звісно, і гострих принципіальних суперечок, є серйозним і плідним етапом у справі поглиблення слов'янознавчих наук і рішучим кроком до дальшого зміцнення міжнародних наукових і громадських зв'язків.

ГЛУБОКИЙ ПОКЛОН

От всей души приветствую конференцию писателей стран Азии и Африки. Приветствую как писатель, как гражданин Советского Союза, как украинец, которому пришлось когда-то жить в царской России, где чудовищным гонениям подвергались украинская речь, украинская песня, украинская культура. Приветствую как человек, видевший чудеса, совершаемые многонациональным советским народом, и в какой-то мере причастный к этим чудесам.

В Западной Европе, в Америке имеют хождение термины: Восток и Запад. Восток и Запад противопоставляются друг другу, сближение и взаимопонимание культур Востока и Запада представляется большой и сложной проблемой. Для нас, советских людей, учеников Ленина, начисто отрицающих деление народов на великие и малые, проблемы Запада и Востока в этом смысле не существует.

Деление рас на высшие и низшие не только отвратительно, оно просто велепо. Великолепные древние, а ныне живущие полной молодой жизнью культуры Китая, Индии, Египта, арабских стран, чудесное творчество народов Казахстана, Киргизии, Туркмении, Узбекистана, Таджикистана и других народов, входящих в состав Советского Союза, не могут не вызывать восхищения.

В те дни, когда капиталистический мир делает последние судорожные попытки поработать, обратить в колониальное рабство свободолюбивые народы Азии и Африки, собираются писатели этих континентов для большого творческого разговора. И происходит это в столице Узбекистана — Ташкенте, в Советском Союзе, на алом знамени которого начертаны золотые слова: «Мир! Дружба народов!»

Пусть же эти слова пылают в сердцах участников конференции, которым я, сын земли Тараса Шевченко, Ивана Франко, Леси Украинки шлю глубокий поклон!

КРАСА ЗЕМЛІ

Любов до природи — це таке ж усім зрозуміле почуття, як любов до батька й матері. Природа дає нам світло, одяг, тепло, їжу, дає все, завдяки чому ми живемо. Численні породи домашніх тварин та безліч сортів корисних і красивих рослин, які вивели люди, з'явилися не тому, що люди йшли всупереч законам природи, а тому, що вони розумно, доцільно, творчо ці закони використовували.

Подумайте про ліс. Адже ліс — це й будівельні матеріали, і дрова, і папір для наших книг та газет, і вугілля, смола, дьоготь, живиця (каніфоль), скипидар та інші потрібні для народного господарства речовини, і місце, де набувають сил та здоров'я натомлені чи недужі трудівники, це прохолода в спеку, це — краса і радість для наших очей. У лісі живуть цінні птахи, як-от: глухарі, тетерюки, рябчики, вальдшнепи, дикі голуби; і чотириногі тварини — олені, лосі, козулі (невірно названі дикими козами), дикі кабани, зайці тощо. Розумно ведене в лісі мисливське господарство дає людям смачне м'ясо і хутро для одягу. А як весело бачити на волі, а не в тісному зоологічному парку, скажімо, оленів, козуль та й звичайних зайчиків-побігайчиків.

Нерозумне нищення лісів призводить до обміління, а то й висихання рік, бо ліси зберігають вологу, в лісних місцевостях частіше випадають благодатні дощі. Отже ліси — вірні друзі сільських господарів. Лісом треба користуватись так, щоб замість вирубаних діляниць, виростили нові, щоб площа лісу ніяк не зменшувалась, а ще краще — щоб вона збільшувалась.

Полезахисні лісосмуги в степових районах охороняють поле від суховіїв, від страшних «чорних бур». Перебуваючи торік на півдні Франції, у Провансі, я бачив там виноградники, фруктові та маслинові сади, захищені

ці густими посадками дерев, здебільшого хвойних. Це — єдиний порятунок нижніх рослин від суворого північного чи північно-західного вітру, який там називають містралем. Полезахисні смуги на півдні України зберегли для радянських людей не один уже врожай.

Поміркуємо й про воду, яку відомий російський письменник Сергій Тимофійович Аксаков назвав «красою природи». Вода так само, як і ліс, пом'якшує клімат, вода рухає млинові турбіни, дає життя гідроелектростанціям, що освітлюють міста і села, що посилають електричну енергію заводам і фабрикам. Ріки дають змогу штучно зрошувати великі площі землі. Завдяки зрошувальним системам око наше тіпає моря золотої пшениці й кукурудзи, плантації рису, вкриті янтарними й пурпуровими плодами сади, ясні виноградники там, де недавно ще була жахлива пустеля. Птаство на воді і риба у воді — величезне багатство, що росте й розмножується на поживу людям. Крикання різноманітних качок в очеретах, готування гусей у небесній височині ранньою весною чи восени, співучий передзвін різних куликів на узбережжях, — кому не тішили серця милі ці звуки?

Риба — корисна їжа, прибуток від рибного господарства людина має дуже великий. Отже, треба берегти, треба розплоджувати рибу, треба поповнювати її запаси в наших ріках, озерах і морях. Разом з тим риба — і окраса наших вод. Хто не знає народних пісень про те, як «у морі рибонька грає, золотими крильцями має», як «одбила щука-риба од берегів ряску», як «щука-риба в морі-гуляє на волі» — і т. ін.? Рибкою, рибонькою називає в піснях закоханий юнак свою любу дівчину. Як весело глянути погожого літнього ранку чи вечора на плесо ріки чи на тихий став, що рябіє від сплесків риби, як весело спостерігати вискакування із води великих бронзово-золотистих короців!

Я певен, що серед моїх читачів є юні рибалки та мисливці. Нехай же мої товариші пильно додержують правил і встановлених урядом строків полювання та рибальства, нехай ніколи й нізащо не вдаються до заборонених способів добування птиці, звірини, риби, нехай усіма можливими способами борються з порушниками закону — браконьєрами! Скажу хоч би про один поширений, на жаль, у багатьох місцях злочин: збирання пташиних, зокрема качиних яєць весною. Підлітки, та часто

й дорослі люди, що роблять цю шкідливу справу, часом навіть не зовсім усвідомлюють собі її шкідливість. Адже здобувають вони яйця для якоїсь там яєшні або й просто для розваги, а водоймище чи луг від того сиротіють. Там, де мали б бути під осінь веселі, гомінливі виводки крижнів, шилохвостів, чернюків, чирків тощо, бачимо ми сумну й мовчазну місцевість.

Не кажу вже про такі огидні явища, як добування риби за допомогою вибухових чи отруйних речовин, при якому тільки менша частина риби потрапляє в руки «риболовів», а більша просто гине. Такі вчинки не гідні радянського громадянина, людини взагалі. Їх треба суворо засуджувати.

Поміркуймо й про дрібних пташок. Більшість із них харчуються шкідливими для рослин комахами, гусінню тощо. Користь від цих пташок — величезна. Це добре, що наші діти та юнаки, як і старші віком люди, влаштовують у садах і по городах, біля будинків шпаківні, де охоче оселяються гомінкі передражники — шпаки — охоронці наших фруктових дерев та городини від усякої капості. Але варто, щоб такі будиночки влаштувалися і для інших наших пернатих друзів. Як їх влаштовувати і для яких саме пташок — про це є чимало літератури, візьмемо хоч би таку відому всім пташку, як синиця. На зиму синячки різних видів переселяються з лісів ближче до людського житла. Попробуйте прив'язати десь на дереві шматок сала, яке охоче клюють ці жваві пташки, або кормушки, куди насипається соняшникове чи конопляне насіння. Синячки щодня по багато разів прилітатимуть туди підживитись. Вони віддячать вам не тільки своїми веселими немудрими пісеньками, а й тим, що влітку будуть завзято нищити шкідників у садку. Варто влаштувати кормушки для корисних птахів у голодний зимовий час і в лісі, і за це вони добре віддячать, ретельно вилочуючи личинок шкідливих комах, гусінь тощо весною та в літню пору.

Нема чого й говорити, що ліс чи порослий кущами луг без весняного солов'їного співу та різноголосого щебету, пересвисту й передзвону різноманітних пташок, поле без жайворонків, що в'ються над ним у голубій височині і розсипають звідти дзвінки свої трелі, — це мертвий ліс, мертвий луг, мертве поле.

Всі ми знаємо, всі ми любимо ластівок, яких налічується в науці багато видів. На ознаку особливої піжпості

вживаються в нашій мові, в наших піснях слова — ластівка, ластівочка, ластовенятко... Як не замилуватись швидким польотом ластівки, її блискавичними поворотами в повітрі! А під час того польоту, під час тих поворотів ластівка невтомно полює на різних шкідливих комах, яких наловлює за день стільки, що важко й повірити... Вона вірна помічниця хлібороба, садівника, виноградаря.

У східних народів кажуть: хто не посадив у житті ні одного дерева, той не вартий людської пошани, той дарма прожив життя. Це глибока правда. Зате кожен, хто посадив чи біля свого будинку, чи біля школи, чи при дорозі, чи в лісі дерево або кілька дерев,— зробив хорошу й корисну справу. А хто без пуття знищив деревце — вартий найсуворішого осуду. Кожен, хто захистив пташине гніздо чи влаштував кормушку для корисних птахів, хто оборонив рибу від безглузлого нищепня під час нересту (метання ікри), заслуговує на велику подяку. Усе, що ми робимо для збереження і охорони природи,— робимо для людського щастя, для людської радості.

Юні друзі! Вивчайте природу, любіть природу, захищайте природу! Засновуйте гуртки юних натуралістів, гуртки друзів природи, боріться з усіма, хто нищить прекрасні природні багатства! У цьому допоможуть вам ваші батьки, ваші брати й сестри, ваші старші друзі, ваші вчителі. У цьому допоможуть вам хороші й розумні книжки про природу. Солов'ї й жайворонки прославлять вас у своїх співах, різнобарвні квіти простеляться вам до піг, зелені, кучеряві молоді деревця привітають вас радісним своїм шелестом...

ВИЗНАЧНИЙ РАДЯНСЬКИЙ ІСТОРИК

«Країна повинна знати своїх учених». Цю беззаперечну істину ми не раз читаємо на сторінках наших газет. Одначе, здебільшого про наших учених, як і про людей літератури та мистецтва, як і про визначних та великих людей минулого, ми здебільшого говоримо тільки в зв'язку з ювілейними датами. Крім того, явну перевагу віддає наша громадськість і наш загальноповизнаний штаб науки на Україні, Академія наук УРСР представникам наук технічних, колосальну вагу яких я ніяк не хочу та й не міг би применшити чи похитнути. Представники суспільних чи то гуманітарних наук стоять, так би мовити, в затінку. А треба ж пам'ятати, що в національних академіях СРСР, якою є й наша українська, саме гуманітарні науки в першу чергу виявляють їх обличчя.

Останнім часом ми помічаємо все більшу увагу керівництва АН УРСР до суспільних наук та інститутів, у яких ці науки представлені. Це можна тільки привітати. Ця увага зокрема виявляється у списках до виборів академіків та членів-кореспондентів, як от і в списку цього року. Мені здається, проте, що списки в цьому напрямі годилось би ще сміливіше поширювати. Вважаю, що треба було б нарешті приділити в таких списках увагу до таких наук, представлених в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, як мистецтвознавство та етнографія. Щоправда, серед академіків наших і в складі вченої ради названого інституту є доктор мистецтвознавства, високоплановний Л. М. Ревуцький. Але ні одного члена-кореспондента Академії ні з галузі етнографії, ні з галузі мистецтвознавства у нас досі нема,— а люди, які могли б з честю нести це високе звання, серед наших наукових робітників, на моє глибоке переконання, є.

Щодо історії, то радянська українська суспільність має повне право пишатися такими представниками цієї науки, як І. П. Крип'якевич¹, М. І. Супруненко², Ф. Є. Лось³, П. А. Лавров⁴, М. А. Рубач⁵, К. Г. Гуслистий. Я близько знаю роботу К. Г. Гуслистого, і саме в порядку тези «країна повинна знати своїх учених» хочу сказати про нього кілька слів.

Виходець з робітничої сім'ї м. Запоріжжя, Кость Григорович Гуслистий уже понад 30 років працює в галузі історії України. Він належить до покоління українських радянських істориків, яке брало участь у створенні української марксистської історіографії. К. Г. Гуслистий має широке коло знань як з основної своєї спеціальності, так і в ділянці історії української культури та на полі історіографії.

Ще в 1940 р. видатний радянський історик академік В. І. Пічета⁶ відзначав, що К. Г. Гуслистий «відомий у радянській історичній науці своїми працями з історії України». В передовій статті журналу «Вопросы истории», присвяченій 40-річчю розвитку радянської історичної науки, ім'я К. Г. Гуслистого названо серед істориків України, праці яких «являють великий інтерес» (№ 10, 1957, стор. 45).

К. Г. Гуслистий опублікував чимало праць, присвячених визвольній боротьбі українського народу проти польсько-литовських загарбників, українсько-російським зв'язкам, селянсько-козацьким повстанням, зокрема Коліївщині, пікіперським рухам, Турбаївському повстанню та ін.

Значну роботу провадив К. Г. Гуслистий на протязі багатьох років по підготовці педагогічних кадрів як викладач вузів України, а також по підготовці наукових кадрів істориків та етнографів як керівник аспірантів і молодих наукових працівників.

Працям К. Г. Гуслистого з історії феодальної доби на Україні та селянських рухів властиве не тільки широке знання фактичного матеріалу, але і вміння групувати і освітлювати його з позицій марксистсько-ленінської методології. Не впадаючи в так звану голу публіцистику, Гуслистий скрізь і завжди вірний ленінському принципіві партійності науки. Мені, як літераторові і як читачеві, приємно ще відзначити ту рису Гуслистого-історика, що він уміє поєднувати строго науковий аналіз подій та явищ з ясністю, простотою й популярністю викладу.

Наші письменники, беручись до історичної тематики, раз у раз зверталися і звертаються до Костя Григоровича, як зверталися до покійного М. Н. Петровського⁷, за порадами. І завжди вони отримували і отримують тепер від К. Г. Гуслистого цінні вказівки, авторитетні роз'яснення та консультації в складних, «темних» та спірних питаннях.

Гуслистому чужий метод компіляції. Він завжди працює на основі особистого вивчення першоджерел — таких, скажімо, як козацькі літописи та різні архівні матеріали, і це позначається на науковій вартості його праць. Він нічого не бере «з других рук».

Нині К. Г. Гуслистий очолює роботу колективу відділу етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, виконувани в кооперуванні з іншими відділами інституту і з іншими науковими установами — науково-популярну монографію «Українці». Перший том монографії, сподіваємось, незабаром побачить світ. Вагу цього видання доводити, ясна річ, не треба. Склад учасників і керівництво К. Г. Гуслистого забезпечать, я гадаю, високу наукову вартість книги.

МОГУТНІ КРИЛА НАШОЇ ДРУЖБИ

Важко, неможливо уявити собі народ, трудовий народ, який хотів би лиха другому народові, трудовому народові. Народи завжди тягнуться один до одного, як ті альпійські верховини, з якими порівняв колись себе і Пушкіна великий польський поет Міцкевич. Коли деспотичні уряди сваряться між собою, проливають між своїми країнами ріки крові, трудящі маси шукають шляхів до порозуміння, до злагоди, до миру, до дружби.

Це добре розуміли і якнайясніше висловлювали Пушкін, Міцкевич, Шевченко, великі сини великих народів. Найсприятливіший ґрунт для свого розвитку має рух народів до дружби і братерства, коли народи ці очолені справді народними, справді демократичними урядами, коли інтереси держави і народу становлять одне ціле.

Прапор Великої Жовтневої соціалістичної революції, прапор ленінізму є нині провідною зіркою для мільйонів трудящих усіх континентів.

Єдиний соціалістичний табір, на чолі з Радянським Союзом, прапороносцем соціалізму і будівником комуністичного суспільства, табір, який утворився після другої світової війни, докорінно змінив співвідношення сил соціалізму і капіталізму на користь соціалізму. Соціалістичний табір являє величезну силу, що з дня на день росте і розцвітає.

Нині, коли посилюється діяльність сил реакції проти сил соціалізму і демократії, особливо зростає значення спільної боротьби соціалістичних країн за зміцнення миру. Сила соціалістичних країн в їх єдності і згуртованості.

Тісна і непорушна дружба зв'яже український народ з польським народом.

Коріння цієї дружби сягає в глибочинь віків. Під час визвольної війни українського народу проти польських магнатів 1648—1654 рр. спільником проводиря цього руху Богдана Хмельницького виступив проводир польського селянського повстання Костка Наперський. Геніальний польський поет Юліуш Словацький дав у своїй poemі «Беньовський» позитивну оцінку гайдамацького руху XVIII ст. як руху гноблених проти гнобителів. Прогресивний польський діяч XIX ст. Тадеуш Кремповецький¹ назвав Павлюка і Наливайка «новими Спартакми», а про Хмельницького сказав, що він, «піднявши 200 тисяч українських селян, примусив тремтіти гордих олігархів Польщі». Адам Міцкевич, якому належать пророчі слова — «День падіння деспотів буде першим днем згоди і миру народів» — з приводу селянського повстання на Західній Україні 1848 року звернувся до польської шляхти з гнівними словами: «Невже галицькі сокири нічого вас не навчили? Польська шляхта погубила вітчизну, хай вона сама згіне».

Тарас Шевченко не тільки широким приятелів мав в особі Броніслава Задеського, Зигмунта Сераковського, Едуарда Желіговського (Аптонія Сова), з якими поділяв їх воделюбні погляди, але й закликав одного з своїх польських друзів:

Подай же руку козакові²
І серце чистеє подай!

Українець Андрій Потебня поліг смертю хоробрих, як учасник польського повстання 1863—64 рр., щоби здійснюючи девіз польських революційних демократів, девіз Лелевеля, звернений до росіян: «За вашу і нашу вільність!» Творча дружба і спілкування Івана Франка з Яном Каспровичем³, Елізою Ожешко, Марією Коношницькою, з польським і російським ученим Бодуеном де Куртепе, безпосередня участь Франкова в прогресивній польській пресі — факти загальновідомі.

У 1898 році Михайло Старицький, за проханням поляків-студентів, що вчилися в Київському університеті, влаштував польсько-український вечір з нагоди сторіччя з дня народження Міцкевича. І польська і українська мови як мови науки і публіцистики були тоді на Україні заборонені. Отже доповідь на вечорі читано по-російськи, а польські художні твори — по-польськи. У вечорі брали участь і були присутні представники передової україн-

ської, польської, російської громадськості. Старицький читав Міцкевича по-польськи і в своїх українських перекладах. Микола Лисенко грав спеціально написаний для вечора «Полонез Міцкевича»... Один із присутніх писав про той вечір: «Був то ніби блиск світла серед ночі... В ті часі про подібний вечір у Варшаві не можна було й думати».

Імена поляків Лелевеля, Ворцеля⁴, Ярослава Домбровського, Мархлевського, Держинського, росіян Герцена, Чернишевського, Льва Толстого, Короленка, Горького, українців Шевченка, Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, білорусів Кастуся Каліновського, Янки Купали, Якуба Коласа — це імена людей, що з найбільшою силою передавали і втілювали почуття дружби і братерства польського, російського, українського, білоруського та інших народів.

Спілкування польських і загальноросійських революційних сил, починаючи з часів декабристського руху і польського революційного руху першої половини XIX століття і аж до світових подій першої чверті XX століття, ішло вперед, розливалось у широчінь і росло у височінь безнастанно.

Нові форми дружньої взаємодії склались між Радянським Союзом і Польщею в спільній боротьбі проти німецького фашизму. Під час переможної боротьби проти фашизму створились умови, які дали можливість Польщі стати на шлях будівництва соціалізму.

За час, який минув з моменту встановлення народно-демократичного ладу, Польща пройшла етапи великих демократичних і соціалістичних перетворень в усіх галузях життя народу. Народна Польща зробила величезний крок уперед в розвитку продуктивних сил, економіки і культури. Промислова продукція зросла більш ніж в п'ять разів у порівнянні з довоєнним рівнем. В країні створені і розвиваються такі галузі промисловості, як суднобудування, автомобілебудування, авіаційна промисловість та інші.

Зроблені значні кроки на шляху соціалістичної перебудови польського села і використання нових методів ведення сільського господарства.

Великих успіхів досягла Польська Народна Республіка в розвитку науки, літератури, мистецтва. Сучасна польська література, представлена такими іменами, як дочасно померлий Юліан Тувім, як Владислав Бронев-

ський, Леоп Кручковський, Казімеж Брандис⁵, Єжи Путрамент, Стапіслав-Рішард Добровольський⁶, як Ванда Василевська, посідає гідне місце в світовому літературному процесі. Я роблю наголос на літературі не тільки тому, що сам письменник, а й тому, що література завжди найяскравіше втілює риси і прагнення народу, тому, що ми з повним правом говоримо про французький народ — народ Вольтера і Гюго, про німецький — народ Гете і Шіллера⁷, про російський — народ Пушкіна і Толстого, про український — народ Шевченка і Франка, про польський — народ Міцкевича і Словацького.

Всі ці успіхи, досягнуті польським народом, стали можливими завдяки тому, що керівництво соціалістичним будівництвом в країні очолює Польська об'єднана робітничка партія.

Величезну роль у швидких темпах зростання індустріалізації Польщі і піднесенні всього народного господарства країни, науки і культури відіграла взаємна допомога Радянського Союзу і країн народної демократії, засновапа на тісному співробітництві між країнами соціалізму. Джерело своїх перемог у боротьбі за соціалізм польський народ вбачає в дальшому зміцненні єдності країн соціалістичного табору на принципах пролетарського інтернаціоналізму, в розширенні і поглибленні дружби, взаємної допомоги і братерського співробітництва з Радянським Союзом, Народним Китаєм, Чехословацькою Республікою, Німецькою Демократичною Республікою, з усіма соціалістичними державами.

Відносини між Радянським Союзом і Польщею — це відносини двох братніх соціалістичних держав.

Свій внесок у дальший розвиток радянсько-польської дружби і співробітництва роблять трудящі Української РСР. Польсько-українські зв'язки різноманітні за формою, але спрямовані до одного — повніше і краще ознайомити обидва народи з досягненнями в галузі науки і техніки, з національною культурою, щедро поділитися досвідом своїх соціалістичних надбань.

Тісні виробничі контакти встановились між Україною і Польщею. Трудящі Радянської України вважають своїм священним обов'язком допомагати братньому польському народові в будівництві нового життя.

Високо в небо здіймаються труби металургійного комбінату імені В. І. Леніна, спорудженого у Повій Гуті під Краковом. Цей величезний комбінат є творінням трудя-

щих соціалістичної Польщі. В його будівництві, разом з польськими трудівниками, активну участь брали також українські спеціалісти. На металургійному комбінаті в Новій Гуті працює потужній безперервний тонколистовий стан, спроектований і виготовлений колективом Ново-краматорського машинобудівного заводу. Машинобудівні підприємства Краматорська виготовили також для Новогутського металургійного комбінату ножиці для блюмінга тиском 1.600 тонн, гігантські міксери для зберігання рідкого чавуну, обробні машини для прокатників та інше.

Справжньою школою для металургів ПНР стали завод «Запоріжсталь», де пройшли практику понад 300 спеціалістів, і металургійний завод імені Держинського в місті Дніпродзержинську. Колективи київських підприємств виготовляють високопродуктивні машини, механізми і устаткування для Польської Народної Республіки. До братньої країни посилають свою продукцію Одеський завод радіально-свердлильних верстатів, Харківський тракторний завод і завод тепловозного електроустаткування, сімферопольський завод «Сільгоспдеталь», Луганський машинобудівний завод імені Пархоменка та багато інших.

Успішно розвивається і культурне співробітництво між обома країнами. Завдяки тісним культурним зв'язкам громадськість України змогла ознайомитись з творчими досягненнями майстрів мистецтв Народної Польщі, гідно оцінити виступи талановитих представників театрального і музичного мистецтва — ансамблів «Мазовше» і «Шльонськ», ансамблю пісні і танцю Польської Армії, Вроцлавського драматичного театру, естрадного оркестру ПНР, солістів Сілезької і Вроцлавської опер, ліалістки Галини Черні-Стефанської, скрипача професора Генріха Ковальського та багатьох інших.

З великим успіхом пройшли в Польщі виступи Закарпатського народного хору, Державної капели бандуристів УРСР, Прикарпатського ансамблю пісні і танцю, Державного українського народного хору, народних артистів СРСР Єлизавети Чавдар, Бориса Гмирі, народних артистів УРСР Лариси Руденко і Павла Кармалюка, солістів Київської, Одеської та Львівської опер. Виставка української радянської графіки та народного мистецтва у Варшаві викликала — я був тому свідком — великий інтерес у польського громадянства.

Широкого визнання на Україні набула література дружнього польського народу. Лише після Великої Віт-

чизняної війни на Україні видало книжки 40 польських авторів, загальним тиражем 1 мільйон 300 тисяч примірників. Серед них твори А. Міцкевича, Е. Ожешко, М. Конопницької, Б. Пруса⁸, В. Реймонта, С. Жеромського⁹. З сучасних творів — книги Л. Кручковського, І. Неверлі¹⁰, Є. Путramenta, поетів Ю. Тувіма, В. Броневського. Твори А. Міцкевича видавались на Радянській Україні 9 разів.

У майбутньому році Польща і весь культурний світ відзначатимуть 150-річчя з дня народження геніального польського поета Юліуша Словацького. Відсвяткує цю знаменну дату і Радянська Україна, відсвяткує з тим більшою любов'ю, що Словацький народився на Україні, що тематика багатьох його творів пов'язана з історією України, але головне тому, що Словацький — один із великих світочів людства, один із блискучих провісників волі, рівності й дружби народів.

Видавництва Польської Народної Республіки дали польському читачеві відомі твори класиків української літератури Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, а також твори сучасних українських письменників О. Корнійчука, М. Бажана, П. Тичини, Л. Дмитерка, П. Папча, П. Воронька, О. Гончара та інших.

У 1958 році з роботою науково-дослідних інститутів та лабораторій АН УРСР ознайомилось 10 делегацій з Польської Народної Республіки. Для ознайомлення з роботою науково-дослідних установ та промислових підприємств до Польщі цього року виїжджали наукові співробітники АН УРСР.

Інститути Академії наук УРСР підтримують регулярний книгообмін з 69 науковими установами Польської Народної Республіки.

Традиційними святами дружби наших народів стали щорічні декади, під час яких в містах і селах обох країн відбуваються вечори, читаються лекції і доповіді, влаштовуються виставки творів літератури, живопису, провадиться обмін делегаціями.

Я був позаминулого року в складі радянської української делегації на декаді української культури в Польщі. Зустрічі з інтелігенцією, робітництвом, селянством Польщі у Варшаві, Кракові, Лодзі, по містах і селах молодій республіки показали, що дружба наших народів широко розпростерла могутні свої крила. Цих крил нікому не зламати.

Приїзд до столиці Радянської України наших дорогих гостей — товаришів В. Гомулки ¹¹, А. Завадського, Ю. Цирякевича ¹² та інших учасників делегації Польської Народної Республіки — є радісною і знаменною подією в житті українського і польського народів. Відвідання представниками братнього народу нашої республіки сприятиме дальшому зміцненню дружби наших народів.

Хай живе вічна, непорушна дружба і тісне співробітництво між народами Польщі та України!

Братерський привіт польським трудящим — будівникам вільної соціалістичної Польщі!

ПЕРВОМУ УЧРЕДИТЕЛЬНОМУ

Первый съезд советских писателей Российской Федерации — радующее всех нас событие. Это одно из блистательных проявлений ленинской национальной политики. Это один из живых фактов неуклонно растущей и крепнущей дружбы народов Советского Союза. Это одно из доказательств нашего стремительного роста.

Писатели РСФСР — могучая рать, возглавляемая представителями великой русской литературы, хранительницы высоких традиций Пушкина и Льва Толстого, Гоголя и Щедрина, Некрасова и Горького, Тургенева и Чехова и неутомимой искательницы неизведанных дорог и новых вершин, литературы, на знамени которой всегда было начертано слово правда. Дружной поступью идут в рядах этой рати выразители чаяний и стремлений народов, входящих в состав Российской Федерации, тех народов, которые царское правительство стремилось держать в рабстве и тьме — и которые ныне собственными руками строят новую светлую жизнь.

Желаю успеха и плодотворной работы съезду, желаю творческого счастья участникам его! Шлю дружеское рукопожатие из Киева, столицы славной Советской Украины. Нехай живе дружба народів!

ДРУЖБА ОДВІЧНА І ДОВІЧНА

Царський уряд не тільки гнітив і держав у темряві підвладні йому народи. Він раз у раз намагався і пересварити їх між собою. Поміщики й капіталісти гнобили та експлуатували трудящих-росіян так само, зрозуміло, як і людей інших народностей.

Одного не знали царські урядовці і прислужники: народи, трудові народи, людей праці не можна посварити. Найближчі між собою походженням, мовою та історією представники східного слов'янства — росіяни, українці, білоруси — завжди почували себе братами, завжди тяглися один до одного, як могутні дуби чи берези хиляться одне до одного своїм верховіттям. Возз'єднання України з Росією року 1654 було в своїй основі виявом одностайної волі двох народів — українського і російського. У повстаннях російського селянства проти поміщиків раз у раз брали участь селяни українські. Протягом віків росіяни і українці завжди пліч-о-пліч боролися проти спільних ворогів внутрішніх і зовнішніх. Це показала велика війна проти наполеонівської навали, — війна, що увінчалась 1812 року. Це показала вся історія революційного руху в Росії. Це показав безсмертний Жовтень 1917 року, коли під прапор влади Рад слідом за російським народом став народ український. Це показала Велика Вітчизняна війна, перемогу в якій над фашистськими загарбниками забезпечила нерозривна єдність усіх народів Радянського Союзу, керованих Радянським урядом і ведених у світлу далечинь Комуністичною партією.

Але то все вже історія. Ми живемо в країні, де навіки покладено край соціальному і національному гнобленню. Ми живемо в багатонаціональному Союзі Радянських Соціалістичних Республік, де рівність народів лежить в

основі всього життя. Великий Лепін заповів нам глибоку пошану до всіх людей праці, до всіх народностей і національностей. Як вільні з вільними і як рівні з рівними живемо й працюємо ми на всіх ділянках народного господарства, науки, культури. Володимир Маяковський став рідним поетом для всіх народів Радянського Союзу. «Величавою й простою», за висловом того ж Маяковського, українською мовою читаємо ми не тільки класиків Заходу і Сходу, не тільки Пушкіна, Толстого, Горького, а й сучасних радянських письменників — російських, білоруських, вірменських, грузинських, таджицьких, казахських, литовських, латиських, естонських... Завжди почесне місце за нашим українським гостинним столом знайдуть собі і Шолохов, і Тихонов, і Федін, і Твардовський, і Сурков, і Прокоф'єв, і Погодін, і всі інші російські друзі. Для українських письменників, як і для письменників усіх народів Радянського Союзу, Москва — рідний, великий, сяючий на весь світ дім, маяк вселюдської правди. Це так у літературі. Так воно і в науці. Так воно і в народному господарстві.

Соціалістичне змагання між українськими та російськими колгоспами і цілими районами, між промисловими підприємствами УРСР та РРФСР варте не тільки захоплених публіцистичних парисів, а й наукових дослідів, поем, романів та п'єс. Це ж бо — принципово нове явище, явище нового життя, створеного новим суспільним ладом.

Завоювання багатонаціонального радянського народу в сфері науки і мистецтва, в промисловості і сільському господарстві нагадують кроки казкового велетня, що ступає з гори на гору, через провалля і бурхливі ріки, дивуючи всі землі племена. Повсякденне зростання матеріального добробуту радянських людей іде поруч із невпинним поширенням освіти серед мас трудящих. Нові етичні норми становлять міру для поведінки нових людей. Не хижацькою конкуренцією, що папує в капіталістичних країнах, а вільним творчим змаганням вільних людей зумовлені всі наші досягнення й перемоги. Цим творчим змаганням овіяний героїчний труд не тільки людських одиниць та окремих колективів, а й цілих народів та націй. Комуністична партія, керована мудрим Центральним Комітетом, відкрила нам небачені перспективи у всіх галузях життя, веде нас до світосйних верховин комунізму.

І ми йдемо до тих верховин, долаючи всі перешкоди, готові дати нищівну відсіч усім порушникам миру між народами, усім паліям війни, йдемо одною невламною трудовою раттю, одною сім'єю — великою, вольною, новою. І сплетені з огняних алмазних зірок, сяють над нами слова, які провиділи крізь тьму царської почі великі сини великих народів — Пушкін і Шевченко: дружба народів!

ЛЮБИТЕ, БЕРЕГИТЕ ПРИРОДУ!

Тезисы доклада Н. С. Хрущева на предстоящем XXI съезде КПСС поражают и восхищают сердце каждого советского гражданина огромным размахом поставленных ими задач и вместе с тем глубочайшей конкретностью, предельной ясностью путей осуществления этих задач. Всенародное обсуждение тезисов — яркое свидетельство единства советского народа, правительства Советского Союза и нашей Коммунистической партии. Практики промышленности и сельского хозяйства, ученые, рабочие, колхозники, деятели науки принимают энергичное участие в обсуждении величественного плана, семимильными шагами продвигающего советский народ к коммунистическому обществу.

Мне хотелось бы коснуться одного вопроса, который, по моему мнению, должен найти свое отражение в семилетнем плане.

Я хочу сказать несколько слов о природе нашего необъятного социалистического Отечества, о сохранении и умножении неисчислимых богатств нашей земли. Слово мое будет не ново, но, думается, следует его сегодня произнести. Смешно было бы доказывать всестороннюю пользу леса, которому такие вдохновенные строки посвятила русская литература — от Аксакова, назвавшего лес «красой земли», до Леонова, посвятившего его защите пламенный роман. Лес — не только источник строительных и топливных материалов, но и поставщик сырья для различных отраслей промышленности, могущественное условие смягчения климата, равномерного распределения влаги и полноводья наших рек. Тот же Аксаков назвал леса «хранилищами вод» и могучим помощником в сельском хозяйстве местом, где живут и размножаются различные виды полезной для человека фауны и, наконец — а это не по-

следнее дело,— один из сильнейших средств эстетического воспитания.

Полагаю, все согласится, что лес надо использовать разумно, что восстановление лесов, для созревания которых требуются многие годы, охрана леса от нерационального его уничтожения, разведения лесов являются вопросами первостепенной народнохозяйственной важности.

Столь же большое значение имеет и забота о наших водоемах, начиная с морей и кончая колхозными и совхозными прудами. Обмеление рек — это бедствие. Отравление воды в реках и прудах отходами фабрик и заводов, не раз вызывавшее справедливые протесты и, прямо скажу, возмущение жителей, должно быть пресечено самыми решительными мерами.

Искусственное разведение рыбы в наших водоемах — одна из важных отраслей народного хозяйства. Но прежде всего надо позаботиться о самих водоемах. Во время поездок по стране мне не раз приходилось видеть возле деревень высохшие, «ушедшие» и невозстановленные пруды. Восстановление этих прудов, постройка новых плотин — дело, разумеется, недешевое. Но ведь оно сторицей окупится!

Да и разведение-то рыбы, скажем, у нас на Украине карпов, не может, конечно, ограничиваться запуском в водоемы определенного количества мальков (не всегда притом доброкачественных). И здесь, как и во всех областях хозяйства, нужен внимательный и опирающийся на данные науки уход. Необходимы знание и любовь к делу.

Во многих областях Советского Союза — на Севере, в Сибири, на Дальнем Востоке — огромную роль играет промысловая охота. Но и во всех республиках нашей страны разумно поставленное охотничье хозяйство может не только доставить удовольствие охотникам-спортсменам, давать трудящимся радостный отдых на лоне природы, оно может служить и серьезным экономическим подспорьем. Охрана и разведение полезных зверей и птиц, жесткая борьба с браконьерами всех и всяческих видов, с грабителями и расхитителями природных богатств должны быть делом не только охотничьих хозяйств, не только охотничьей инспекции, но и всей советской общественности. Расширение сети заповедников и

заказников, правильная постановка их охраны и научная работа в них должны быть предметом неуклонной заботы тех, «кому сие ведать надлежит». А «надлежит сие ведать» всем.

Я сказал об охране и разведении полезных зверей и птиц. Но ведь взят же у нас под защиту закона такой далеко не полезный зверь, как тигр! И это разумно. Научная целесообразность этого мероприятия несомненна.

Мы боремся, мы побеждаем враждебные нам силы природы. Но бороться с этими силами надо, любя природу, зная ее, понимая ее, расчетливо используя все, что она нам может дать! Беречь, хранить, приумножать богатства нашей прекрасной природы — это наш первый долг, долг перед современниками и перед потомством.

Как литератор, как депутат Верховного Совета СССР я веду широкую переписку со многими жителями наших сел и городов — с колхозниками, рабочими, учителями, с учениками средней школы и со студентами наших вузов, с представителями разнообразных профессий. И написал я свое слово об охране и защите родной нашей природы, как об одной из весьма существенных сторон народного хозяйства не только по своему уму-разуму, не только по влечению сердца, но и опираясь на многочисленные письма ко мне, проникнутые той же заботой, которая продиктовала эти строки.

ЖИВОЕ ОБЩЕНИЕ

Культурно-общественные связи между славянскими народами, между странами социалистического лагеря, между передовыми людьми всего мира день ото дня крепнут и углубляются. Проявляются они в самых разнообразных формах. В литературе это прежде всего взаимознакомление, обмен переводами — классики и современных произведений, публикация статей — как обзорных, так и критических. В искусстве театра это гастрольные поездки из одной страны в другую целых коллективов или известных исполнителей. В музыке и пении это концерты — симфонические, камерные, вокальные, цель которых — познакомить зарубежных слушателей с отечественными композиторами и мастерами музыкальной и вокальной интерпретации, обмен магнитофонными записями, нотной литературой и т. п. В живописи, графике, скульптуре — это обмен выставками и их общественное обсуждение и т. д. Я назвал только некоторые формы, не коснулся и туристских поездок, значение которых тоже велико.

Большую роль в деле сближения народов играют у нас общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами и их республиканские и областные отделения. Формы деятельности этих обществ и отделений опять-таки весьма многообразны.

Но мне не хотелось бы говорить на эту тему языком сухого отчета или обзора. Хочется повести речь о другом: о том, как много дают поездки в соседние и далекие страны, как плодотворны личные встречи, как поучительно бывать в самой гуще народа, о котором доселе знал только по книгам, газетам, по рассказам друзей (а то и недругов), как интересно встречаться с людьми различных профессий, в том числе и твоей собственной, как радостно видеть рост взаимопонимания честных людей на земле.

Я вспоминаю поездки свои в Чехословакию — в золотую Прагу, в Братиславу, само название которой звучит символически, во многие другие города и села этой замечательной страны. Чехи и словаки — какие это талантливые, жизнелюбивые и трудолюбивые люди, какая это глубокая культура, какое это прекрасное народное творчество, какое это упорство, какая это стойкость и целеустремленность в созидании новой, счастливой жизни! Вся многовековая история чешского народа, вся его борьба за свою независимость отразилась, как солнечный луч, в надписи на фронто́не Национального пражского театра: «Народ — себе». Да, когда театр был уничтожен стихийным бедствием — пожаром, чехи на трудовые свои деньги соорудили новый театр и начертали на нем эту гордую надпись!

Я знаком со многими чешскими поэтами и прозаиками, я не раз имел счастье беседовать с одним из самых крупных ученых Чехословакии, другом русского и украинского народов, другом Советского Союза — Зденеком Неedly. И я видел, что дружба украинского и чешского народов, уходящая своими корнями в глубь веков, чудесно отразившаяся в поэме Шевченко «Еретик», которую поэт посвятил знаменитому Шафарыку, дружба, нашедшая яркое выражение в деятельности Ивана Франко и его личных контактах с чешскими писателями и учеными, — дружба эта в наши дни расцвела новым цветом и приносит новые плоды.

Я не могу забыть очарования Праги, одного из прекраснейших городов, которые мне довелось видеть, этой глубокой старины, этих изумительных памятников, — и этой кипучей жизни, этого вдохновенного творческого труда, размах которого поражает на каждом шагу!

Я вспоминаю одну поездку в Чехословакию. На берегу Дуная — реки, название которой звучит в песнях всех, кажется, славянских народов, — словаки, чехи, съехавшиеся с разных сторон гости праздновали традиционный день памяти «первоучителей славян» — Кирилла и Мефодия¹. Праздничные национальные костюмы, — как хороши в них были словацкие девушки! — обвитые гирляндами цветов грузовые автомобили, на которых ехали горожане и крестьяне к месту празднования, ленты, заплетенные в гривы лошадей, песни и пляски под открытым небом, пришедшие на смену горячим, взволнованным речам об историческом братстве славянских народов... Эта поездка

особенно живо вспомнилась мне летом прошлого года, когда я переводил стихи словацких поэтов, строки побывшегося мне поэта XIX столетия Само Халупки², построенные на народных мотивах и во многом созвучные с украинскими народными песнями (о чем писал сам автор). По своему настроению и характеру они показались мне очень близкими к стихам Шевченко... И в них шумели и плескались волны извечного Дуная, и трепетала в них душа свободолюбивого, столько вытерпевшего в своей жизни, сохранившего все обаяние своей культуры и строящего в содружестве с братским чешским народом светлое здание равенства и свободы словацкого народа.

Не могу я забыть и гостеприимную Болгарию, страну садов, виноградников, розовых и табачных плантаций, страну молодой промышленности, страну трудолюбивых и веселых людей, страну, родившую Василя Левского³ и Димитра Благоева⁴, Христо Ботева⁵ и Георгия Димитрова⁶, страну, гордящуюся именами Ивана Вазова⁷, Любена Каравелова⁸, Райко Жинзифова⁹. Замечу, кстати, что прогрессивная болгарская литература XIX века, развивавшаяся под непосредственным влиянием свободолюбивой русской литературы, имела прочные связи и с творчеством Тараса Шевченко, что замечательная украинская и русская писательница Марко Вовчок была популярна в Болгарии и переписывалась с болгарскими писателями, что друг прогрессивных польских и чешских писателей и ученых, великий Иван Франко очень много сделал и для общения с болгарской научной и литературной общественностью.

В наши дни связи между советской, в частности русской и украинской, интеллигенцией, обмен дружескими и деловыми, вернее — творческими визитами между учеными, инженерами, писателями, деятелями искусства, рабочими, хлебопашцами наших стран становятся все интенсивнее, все плодотворнее.

Для болгар слова «Россия», «русские» неразрывно связаны с освобождением их родины от многовекового ига султанской Турции. Слово «братья» по отношению к русским, украинцам, белорусам звучит здесь с предельной искренностью.

Никогда не забуду я и талантливого, горячего многонационального народа Югославии, создавшего эпические песни, которые наряду с русскими былинами и украин-

скими думами составляют гордость всего славянского мира.

В Польше бывал я неоднократно. Каждое посещение этой братской страны глубоко волновало меня. Я видел растущую день ото дня дружбу народов, проявляющуюся во все более осязательных, конкретных формах. Я любовался воскресшей из пепла и руин Варшавой. Меня восхищало ее восстановленное по историческим и археологическим данным, по старым зарисовкам и гравюрам, по знаменитым работам Кавалетто Старе Место — старый город. Я видел построенные по последнему слову техники новые кварталы, переливающиеся всеми красками жизнь улиц, магазинов, промышленных предприятий. Это прекрасно!

Когда-то, при перенесении сердца Шопена из Парижа в варшавский костел св. Креста, поляки заявили: «Сердце Шопена возвратилось в Варшаву». Но сердце Шопена и бьется в Варшаве, как бьются в столице новой, строящей социализм Польши сердца Мицкевича, Словацкого, Болеслава Пруса, Марии Конопницкой, Сырокомли¹⁰, Жеромского, как бьются там сердца Иоахима Лелевеля, Ярослава Домбровского, Станислава Ворцеля, Людвика Варынского¹¹, Розы Люксембург¹², Юлиана Мархлевского, Феликса Дзержинского...

Я завязал дружеские связи со многими польскими поэтами, прозаиками, драматургами. Я горд своим знакомством с одним из замечательнейших поэтов нашего времени, покойным Юлианом Тувимом. Я с радостью называю своим другом Владислава Броневского. Я с глубоким уважением вспоминаю имена Леона Кручковского, Станислава-Ришарда Добровольского, Казимежа Брацдыса... Наши литературные взаимосвязи крепнут неуклонно.

Краков принадлежит к замечательнейшим и своеобразнейшим городам мира. В старинном, мрачно-прекрасном Вавеле видели мы не только гробницы королей и епископов, а и нишу, где рядом похоронены Адам Мицкевич и Юлиуш Словацкий. Жизнь не раз их ссорила, смерть их помирила. Нет: их помирило бессмертие.

Мы любовались архитектурой краковских костелов, изумительными старинными витражами — и паряду с ними не менее изумительными витражами Высянского. На сцене краковского театра видели мы драму этого гениального художника и поэта «Свадьба».

Она нас потрясла так же, как потрясли в Варшаве

мицкевичевские «Дзяды». Трагедия польской интеллигенции былых времен, трагедия польского народа в проплом!

Но наряду со старым Краковом мощно растет новый Краков, Краков людей труда, Краков рабочих.

По соседству с Краковом возник город крупнейшего в стране металлургического комбината — Нова Гута. Поляки бережно хранят памятники прошлого, но они знают, кому принадлежит будущее.

Будущее принадлежит рабочим Кракова и Новой Гуты, рабочим Лодзи, Вроцлава, Варшавы, крестьянам, любовно обрабатывающим тихие и прекрасные поля Польши, интеллигенции, благоговейно хранящей традиции великих предков, но страстно ищущей новых путей, новых слов, новых откровений в науке, литературе, искусстве... Будущее принадлежит социалистической Польше.

Поездка моя с группой товарищей в Париж, на конгресс общества «Франция — СССР», состоявшийся в 1957 году, является одной из самых счастливых страниц моей жизни. Пленительная красота Парижа не может быть, конечно, передана в скупых прозаических словах. Как поэт я отдал ей дань в стихотворениях, которые когда-нибудь, может быть, дойдут до читателей этой заметки.

Стихами я постарался передать и тончайшее очарование Прованса, по которому мне пришлось совершить в обществе французских друзей небольшое путешествие. Старинный Авиньон¹³ с его пезучим колокольным звоном, чудесный Арль¹⁴, Тараскон, само название которого вызывает в нашей памяти образ несравненного Тартарена, Монпелье¹⁵, по улицам которого ходил когда-то великий Рабле¹⁶, Экс¹⁷ с его замечательными памятниками и музеями, с его оживленной промышленностью, Марсель¹⁸ с его кипучим портом, с соленым дыханием моря, с такими волнующими историческими воспоминаниями, — Марсель, имя которого дало название прекрасному революционному гимну... Своеобразнейшая провансальская литература, хранящая традиции любимого мною с юных лет Фредерика Мистрала, героине которого — Мирейо — воздвигли благодарные провансальцы трогательный памятник... Пляски и песни прекрасных жительниц Авиньона и прелестных, прославленных Альфонсом Доде и Жор-

жем Бизе¹⁹ арлезианок... Виноградники, оливковые сады, благоухающие лавандой долины, тщательно охраняемая мельница Альфонса Доде, в которой он писал знаменитые свои «Письма»... И люди, люди труда, с таким милым гостеприимством встречающие людей из Советского Союза и с такой жадной любознательностью расспрашивающие о нашей стране, про которую им столько небывлиц наплели разные клеветники и недоброжелатели...

Навек осталось в моей памяти посещение друзей Советского Союза и советской литературы Луи Арагона и Эльзы Триоле в их домике (тоже, между прочим, переделанном из мельницы) невдалеке от Парижа. Кстати сказать, деятельность Арагона по популяризации и пропаганде во Франции нашей многонациональной литературы является для всех нас примером, достойным подражания.

Французы любовно берегут памятники старины. Но всюду волновали нас монументы, посвященные великому движению Сопротивления. Они безмолвно, но красноречиво говорят о неумирающем свободолюбивом духе великого французского народа.

Многое я мог бы сказать и о поездке в Бразилию, в великолепную ее столицу Рио-де-Жанейро, так поражающую контрастами между богатством и бедностью, между роскошью и убожеством... Ограничусь, однако, только тем, что скажу: люди честного труда, передовая интеллигенция всюду, во всех странах тянутся друг к другу, все полны взаимного доброжелательства, все жаждут мира во всем мире. А теперь возвращусь домой, в Советский Союз.

Летом прошлого года мне с друзьями посчастливилось поехать по мицкевичевским местам в Белоруссии. Мы посетили село Заосье, где родился Мицкевич, Новогрудку с его домом-музеем, с холмом славы, пасыпанным руками благодарных читателей вещего вайделота * новых времен, с руинами замка Мишдовга, навеявшими поэту медпозвонные строки «Гражины». Мы видели дуб в Щорсах, под которым писалась или обдумывалась та же «Гражина», естественную беседку из многовековых лип, где встречался молодой ковенский учитель, вдохновенный

* Вайделотами древние литовцы называли жрецов-пророческих. Мицкевич любил этим словом обозначать поэта.

поэт и импровизатор с той Марылей Верещак, которая навеки врезала свой след в его душе и творчестве тонким алмазом своего девичьего перстня. Мы видели неповторимые светлые воды озера Свитезь, в которых молодому романтику чудились прекрасные водяные девы-свитезянки, на берегах которого в ушах его звенели рыцарские доспехи и боевые кличи, гремела ратная слава исторической Литвы. Помню, на одной картине изображен Мицкевич, стоящий у исполинского дерева на берегу Свитези²⁰. Такие деревья и теперь окружают озеро, и дух пылкого Адама витает над ним. Однофамилец Адама Мицкевича, Константин Михайлович Мицкевич, незабвенный белорусский поэт, известный всем под именем Якуба Коласа, назвал один из громадных дубов в свитезянской роще в честь своего сына дубом Данила. Так сплетаются старые традиции с традициями новыми.

Побывали мы и у знаменитого камня филаретов*, где в лесной глуши собиралась вольнолюбивая молодежь для тайных разговоров. Не один гордый замысел возник там, конечно, в пламенной душе Адама. Быть может, камень этот слышал незаписанные ранние импровизации Мицкевича, одного из величайших импровизаторов мира.

Видели мы сияющую за Неманом полосу — Налибокскую пуцу²¹. Именно про этот лес рассказывал один из персонажей «Пана Тадеуша» Войский Гречеха, описывая, как соперничали там на охоте славный Рейтан и «князь Денасов». Именно в этом лесу меткая пуля Гречехи спасла от рассверепевшего вепря горячих охотников.

И слышали мы вечный шум Беловежской пуцы²², и казалось, что где-то в темной ее глубине звучит волшебный охотничий рог того же Войского, передающий все перипетии облавы на медведя, имитирующий волчий вой, трубные голоса зубров, гневный рев медведя, стрельбу охотников и триумфальные их возгласы.

А на реке Сервеч, впадающей в тот же Неман, мы видели колхозную гидроэлектростанцию. Она работает превосходно. Но особенно взволновало нас то, что внутри станции растут чудесные фикусы и филодендроны. Оказывается, энергичная председательница колхоза Анна Трофимовна Кумед — страстная любительница цветоводства.

* Филареты — вольнолюбивое студенческое общество, участником которого был Мицкевич.

Новой, полной, прекрасной творческой жизнью живут потомки тех крестьян, о горестной судьбе которых так страстно и гневно писал Мицкевич во второй части драматической поэмы «Дзяды», у которых он учился простоте и поэтической выразительности, слушая их задушевные песни, мудрую человечность которых он прославил в знаменитой балладе «Романтика».

В сельской школе, недалеко от того места, где, по преданию, находилось имение Соплицово, в котором происходит действие «Пана Тадеуша», видели мы любовно созданный руками учеников мицкевичевский уголок. Учитель этой школы, бывший нашим чичероне, показывал нам «соплицовские» места с такой верой и уверенностью, что казалось, будто он сам видел и шумный съезд гостей у судьи Соплицы, и похожее на блуждание елисейских теней собрание грибов, и амурные приключения Телимены, и прелестную Зосю в ее кроткой любви к Тадеушу, и так реалистически и вместе с тем фантастически описанную охоту на медведя, и трагическую фигуру ксендза Робака...

И все время думалось: слова Мицкевича, столько раз цитированные, — о мечте его, чтобы его книги попали под сельские кровли²³, — сбылись не только там, где говорят на польском языке, а и всюду, где говорят на языке правды, на языке любви к человечеству и народу, где сияет зажженное во тьме времен руками великих поэтов и мыслителей солнце дружбы народов, все ярче озаряющее в наши дни, дни торжества бессмертных ленинских идей, небосклон всего человечества.

Перед обществами дружбы и культурной связи с зарубежными странами стоят благороднейшие задачи.

Всё величие этих задач, всю многогранность деятельности наших обществ нельзя, разумеется, исчерпать в журнальной заметке. Но радостно сознавать, что и ты хоть в какой-то мере служишь великому и прекрасному делу.

ЛЬВІВСЬКИМ СТУДЕНТАМ

На фронтоні старовинного Львівського університету сіяє непогасне ім'я Івана Франка. Для всіх нас Франко — високий, гідний подиву і наслідування взірець. Чесність у праці, певтомність у праці, глибокий патріотизм і палке почуття дружби народів.— ці риси Франка пам усім дорогі.

Ви, милі друзі, студентки й студенти радянського українського університету, що злетілися сюди з різних кінців не тільки України, а й інших республік СРСР, по закінченні курсу знову розлетитесь по нашій країні для творчої праці, для участі в житті, для радісної роботи в ім'я людського щастя, во ім'я побудови комунізму. Вітаючи вас із прекрасним днем 1 Травня, бажаю успіху в навчанні і в практичній майбутній роботі!

ВЕСНЯНЕ СЛОВО

Завжди віє на мене весною в стародавньому і молодому місті Львові. От сьогодні,— хай і посипав несподіваний сніг па чудесну молоду зелень, на перші розквітлі дерева,— а серце вірить, а серце знає: розтане сніг, іде весна, і ніхто її не переможе. Наближається прекрасний міжнародний день, Перше травня, день, у якому по всім світі лунає впевнена і одностайна хода трудівників. І серце вірить, серце знає: у всесвітній боротьбі за щастя переможуть люди праці, переможуть ідеї Маркса — Лепіна, переможе правда.

З весною вас поздоровляємо, дорогі товариші, студенти-журналісти, з весною першого року великої семирічки. Хай буде гострою наша зброя — слово — хай буде вона чистою і твердою, як алмаз! Тисну вам руки.

ЗА НЕЗЛАМНЕ БРАТЕРСТВО!

Ця знаменна дана — 15-річчя національного відродження Польщі — припала на рік Юліуша Словацького, оголошений у Польській Народній Республіці. За часів Словацького існувала собі така емігрантська організація — «Молода Польща». Ця «Молода Польща» цькувала й висміювала геніального поета, речника революційних сил польського народу. Цю «Молоду Польщу» бичував Словацький гнівно-грізними і презирливими рядками в своїй поемі «Беньовський». Нині справді молода Польща, прекрасна країна прекрасного волелюбного народу, країна будованого соціалізму, схилиє світле своє чоло перед променистою пам'яттю поета, чії останки по праву покояться в старовинному Вавелі поруч з останками Адама Міцкевича і чие вогненне слово віддується в усіх закутках польської землі, живе в усіх серцях польських трудівників. Бо сам народ польський кує нині своє щастя, сам народ польський з дня у день досягає нових верховин у своїй економіці, у громадському своєму житті, у своїй культурі. І шанобливо та з безмежною любов'ю згадує він імена тих людей, що провіщали йому ясне майбутнє і словом та ділом за нього боролися.

Я згадав ім'я Словацького не тільки завдяки ювілейній даті. Я згадав його й тому, що великий поет втілює в собі ту дружбу польського і українського народів, яка так підіймає, зігріває і окрилює наші серця. Уродженець України Юліуш Словацький не раз, сумуючи на чужині, перелітав душею до рідного Кременця, на береги срібної Ікви, не раз малював у прекрасних своїх поезіях широкі степи України, Дніпро і запорозьку вольницю на Чортмлику, із співчуттям говорив про боротьбу українського народу за свою вільність. Натхнений поет і патріот польського народу, Словацький, як і Міцкевич, ніколи не був у рядах польських шовіністів, ніколи не обстоював націо-

нальної виключності та обмеженості, йому, як і Міцкевичеві, дорогим було лелевелівське гасло, гасло польських революціонерів: «За вашу і нашу вільність» (Міцкевич підкреслював, що в цьому гаслі першими стояли слова: «За вашу...»). Імена Міцкевича і Словацького, Ворцеля і Лелевеля, Ожешко і Конопницької, Рози Люксембург і Фелікса Дзержинського згадуємо ми завжди, коли говоримо про дружбу народів і мир між народами.

На незламних довіку підвалинах заснована нинішня дружба багатонаціонального радянського і польського народів. Вона осягає всі ділянки життя і праці. Польські і радянські робітники, польські і радянські колгоспники обмінюються братерськими взаємовідвідинами і творчим досвідом. Наші вчені, наші письменники, наші митці дедалі тісніші стосунки зав'язують з ученими, письменниками, митцями народної Польщі. Ці стосунки набирають найрізноманітніших форм: це і особисте листування, і виступи з лекціями та доповідями, і участь у загальній та спеціальній пресі, і взаємоперекладання, і гастрольні поїздки театрів з однієї країни в сусідню, і влаштування виставок професійного та народного мистецтва і т. ін. Чималу роль у цій великій справі відіграє Товариство радянсько-польської дружби, отже, й Українське відділення цього товариства. Не забувається у нас і така жива й цікава форма спілкування та взаємоознайомлення, як звичайні туристські подорожі.

Перебування в Польщі радянської партійно-урядової делегації вилилось у ряд величних демонстрацій дружби, братерства і єднання наших вільних народів. «За мир у всьому світі» — ці слова палають непогасними золотими літерами на шовку наших знамен, ці слова лунають як благодатний грім на зустрічах нашої делегації з трудящими героїчної Варшави, інших міст та сіл народної Польщі. Ці слова... підхоплюються тисячами і тисячами уст, воли світяться, як благовісна райдуга, над усім передовим людством, — і не заглушити їх сичанням і риканням злісних паліїв війни.

За мир у всьому світі, за нашу світлу дружбу, брати-поляки!

СЛОВО КОМСОМОЛЬЦЯМ

Моя юність і молодість пройшли в тяжкі часи царської реакції. Основною тенденцією у вихованні молоді, яку послідовно провадили царські чиновники від освіти, було відвертання юнаків і дівчат від політики. До цього зводились різного роду театральні й концертні гуртки, звідси йшли організації «потішних», начебто в дусі Петра I, «бій-скаутів» на закордонний лад і т. ін. «Вихователі» крізь пальці дивились на різні «літ кохання», спілки «огарків» і тому подібні гидотні явища, — тільки б не «політика»...

Звичайно, молодь — завжди молодь. І тоді краща, передова частина молоді жадібно тягнулась до знань, тремливо переживала те, чим жила вся країна. Інтерес до суспільних питань неможливо було викоринити ніякими заборонними й «запобіжливими» засобами, неможливо було затуманити ніякими «красивостями» «аполітичної» літератури, «аполітичного» мистецтва, «чистої» науки, неможливо було заглушити ніякими «бій-скаутськими» барабанами...

Однак про той всесторонній розвиток юнацтва, про ту участь його в суспільному житті країни, які ми бачимо зараз, не можна було в ті роки й мріяти.

Радянська молодь, наша трудова молодь має прекрасні форми організації. Слово «комсомол» для людей, що одержали освіту й виховання після Жовтня, звучить як ім'я самого найдорожчого, самого найзаповітнішого, самого піднесеного. Дружба, чистота, вірність, праця як служіння народові, як подвиг в ім'я комуністичного майбутнього — всі ці поняття входять якраз до цього прекрасного слова. Якби я почав складати список моїх товаришів-письменників, творчі характери яких сформувались під час перебування в рядах комсомолу, то мені довелося би списати кілька сторінок. Багато з цих товаришів

саме комсомолу, комсомольцям, «комсомолії» присвятили свої країні твори.

Ми називаємо комсомол молодшим братом Комуністичної партії. Це глибоко справедливо. Окрилена безсмертним іменем Леніна, наша Спілка Молоді — гарячий і натхненний учасник життя нашої соціалістичної країни. Досить назвати один приклад: участь комсомольської молоді в освоєнні цілинних земель. Освоєння цілини — це ж не тільки велика справа, але й прекрасний символ.

Дорогі друзі мої, комсомолки і комсомольці неосяжного не тільки в географічному відношенні, але й по розмаху своєї творчої праці, багатонаціонального й нерозривного в своєму єднанні Радянського Союзу! Представники того кращого племені, яке пішло як один в дні Вітчизняної війни на захист Радянської Батьківщини, ленінської правди! Ви будете бачити те, чого ми, люди старшого покоління, вже не побачимо. Ви пожнете золоті плоди золотої своєї праці. Але ми, старші товариші, працюємо разом з вами на одній ниві. Дивлячись на вашу молодість, ми молодіємо. Бажаю вам чистого щастя і світлих радостей! Тисну ваші руки.

ЗАСЛУЖЕНО!

На фронті Київського державного університету падає ім'я Тараса Шевченка. Це не тільки і не стільки тому, звісно, що факти біографії Шевченка пов'язані з нашим університетом, а тому, що Шевченко — найвище втілення духовних прагнень українського народу, прагнень, які знайшли собі вольгу волю після Великого Жовтня.

Першим ректором Київського університету був Михайло Максимович — людина надзвичайно широкої обдарованості. Це той Максимович, збірниками українських народних пісень якого захоплювався Пушкін, той Максимович, чий переклад «Слова про Ігорів похід» був великою для свого часу подією, а не втратив свого значення і досі, той Максимович, сміливі праці якого з ботаніки становлять неабиякий крок у розвитку світової науки.

Заснований у 1834 році як оплот, на думку міністра-обскуранта Уварова¹ та іже з ним, російського самодержавства, університет наш невдовзі накликав на себе гнів Миколи I² своїм «неблагонадійним», «червоним» напрямком. Гнівом «неудобозабываемого тормоза»³ міг Київський університет по справедливості пишатись.

Волелюбний дух діяв у стінах Київського університету, і ніякі чорносотенні професори, ніякі студенти-«білопідкладочники» не могли той дух викоренити.

Імена київських професорів, представників передової науки, широко відкидали світло на затьмарені просторища царської Росії, як і імена прогресивних професорів Московського, Петербурзького, Казанського, Харківського університетів.

Студентські «безпорядки» були славною традицією Київського університету. За ці «безпорядки» «начальство» виганяло із вищої школи, піддавало різним покаранням, віддавало в солдати «бунтівників». Про ці репре-

сії говорив 1901 року В. І. Ленін у гнівній і саркастичній, уміщеній в «Искре»⁴, статті «Віддача в солдати 183-х студентів».

Тепер нашому, воїстину нашому радянському Київському університетові Указом Президії Верховної Ради СРСР надапо найвищу урядову нагороду, — орден Леніна. Це — велике свято для керівництва університету, для його викладачів, для студентського колективу, для всієї громадськості.

Київська *alma mater* — мати-годувальниця — як по-старосвітському називано університети — пишається діяльністю своїх професорів і викладачів, пишається тим, що на всі кінці Радянської України, на всі кінці Радянського Союзу щороку розсилає вона озброєних високими знаннями людей, які вийшли з робітничого, з колгоспного середовища, із трудової інтелігенції і несуть свою освіту, свої здібності, свою самовіддану працю на благо радянському народові, на розвиток його матеріального добробуту, на розквіт його духовної культури.

Поздоровляю всю університетську сім'ю з заслуженою високою нагородою!

МУДРЫЙ КОРМЧИЙ И ДРУГ

Мы, коммунисты, гордимся своей принадлежностью к партии Ленина, хотя, конечно, знаем, что быть членом партии — не только великая честь, но и положение в обществе, налагающее на нас огромные обязанности.

Н. С. Хрущев на III съезде советских писателей говорил, что речи многих беспартийных литераторов звучат так, словно у этих литераторов лежит в кармане партийный билет. И это ведь прекрасно! Слова — наша родная партия — не раз приходится нам слышать из уст беспартийных людей, тех, кого мы называем беспартийными большевиками.

Партия — это разум и совесть народа. Вся деятельность партии озарена и согрета идеей народного блага. Я говорю о благе материальном и о благе духовном.

Недавно в Киеве состоялся съезд учителей Украины. Он прошел как душевный и вместе с тем деловой разговор людей, страстно любящих свое скромное и великое дело. Центральной осью этого разговора было теснейшее сближение школы с жизнью, учебы — с трудовой практикой. И, разумеется, все участники разговора прекрасно понимали, что такое плодотворное направление школьному делу в Советском Союзе дала она, родная наша партия, дал ее мудрый Центральный Комитет.

Если взять только две области народной жизни — школу и здравоохранение, то в них, как в зеркале, отразится неустанная забота партии о человеке. В Бразилии люди с достаточной, казалось бы, заработной платой говорили нам, гостям из Советского Союза, что у них не хватает средств учить своих детей в школе. Бесплатное, да еще и со стипендиями обучение, бесплатная медицинская помощь — эти вещи кажутся жителям капиталистических стран неправдоподобными, сказочными. Мой товарищ во время путешествия в одной западноевропейской стране прихворнул. Пришлось обратиться к врачу. После не-

скольких визитов к этому врачу приятель мой шутя говорил, что только в Советском Союзе можно позволить себе роскошь болеть.

Нет области пародной жизни, куда бы не пропикал светлый, мудрый и любящий взор Коммунистической партии. Чудесные подвиги тружеников промышленности и сельского хозяйства, замечательные достижения нашей науки, широко развернувшееся жилищное строительство в наших городах и селах — все это вдохновлено, все это направляется волей партии.

Я писатель и я коммунист. Для меня, как и для всех моих товарищей, эти вещи неразрывные. Я не принадлежу к литераторам, которые видят партийность литературы только в ее полной декларативности, — хотя и хорошая декларация бывает иногда очень уместной. Я убежден, что у поэта, который кровно связан с партией, и так называемая чистая лирика — признание в любви или дружбе, пейзажные зарисовки — овеяна духом партии. Художник, творящий прекрасные вещи, которые радуют глаз трудового человека, композитор, создающий вдохновенные произведения, которые ласкают слух трудового человека, актер, чьи образы на сцене зажигают в зрителях стремление к нравственной чистоте и благородству, ненависть ко всему пошлому и уродливому, делают партийное дело.

Забота, которой окружены в нашей стране люди науки, литературы, искусства, поистине беспредельна. В дни, когда все человечество радостно взволновано запуском советской космической ракеты, сфотографировавшей обратную сторону Луны, вспоминается судьба гениального Циолковского¹, идеи которого так бы и зачихали в царской России, если бы не было Великого Октября. Внимательный и проницательный взгляд Коммунистической партии, взгляд ее создателя — Владимира Ильича Ленина — открыл и окрылил скромного часовщика, гениально преобразователя природы Мичурина. Только под благодатными лучами Октября полной грудью вздохнул великий русский ученый Тимирязев.

Замечательный украинский ученый, президент Академии наук Богомолец² не был членом партии. Когда я в 1943 году радостно сообщил ему, что принят в партию, то он, поздравляя меня, заметил, что те десять лет, в течение которых он руководит академией, он считает своим партийным стажем.

Единство партии, правительства и народа в Советском Союзе неразрывно. Партией в нашей стране глубоко справедливо решен национальный вопрос, доселе волнующий умы в капиталистических странах. Развитие национальных культур народов, в том числе и тех, которые не так давно еще не имели своей письменности, идет у нас одновременно с социалистическим созидательным трудом, ведущим к коммунизму. И это сближает народы, воспитывает у них взаимное уважение и чувство интернациональной солидарности.

Советский Союз стоит во главе всемирного движения за мир. Недавняя историческая поездка Н. С. Хрущева в США — блестящее тому доказательство. Наша борьба за мир, за мирное сосуществование со странами иных политических систем, за дружбу всех народов естественно вытекает из учения нашей партии. Мы храним в кристальной чистоте это всеобъемлющее учение и творчески развиваем его.

Все для народа, все для трудящегося человека — таков закон жизни Коммунистической партии. Это основа советского гуманизма.

У нас систематически сокращается рабочий день во всех областях человеческой деятельности. Это неуклонно проводится Советским правительством. Сокращение рабочего дня дает широчайшие возможности для развития творческих индивидуальностей. Благодаря заботе о человеке мы стоим на пороге новых достижений в области науки, литературы, искусства. Злопыхателям, которые рассказывают небылицы о «подавлении человеческой личности» — при коммунизме, не помешало бы побывать в наших рабочих и сельских клубах, поглядеть на пышный расцвет народного творчества и самодеятельного искусства, которым мы с полным основанием гордимся перед всем миром. Впрочем, злопыхателей трудно убедить в чем бы то ни было. Но людей доброй воли приглашаем мы к себе с открытым сердцем...

Партия — наш кормчий и наш друг. При таком кормчем, при таком друге советскому народу не страшны никакие бури и никакие испытания. И с тем же чувством, с каким произносят эти слова все трудящиеся нашей великой страны, я говорю: спасибо тебе, родная партия! Спасибо за то, что ты озарила наш путь самой прекрасной целью, какая только может быть у человека!

РОЗДУМИ ПРО ЛЮДСЬКУ КРАСУ

Та умовна риса, що відділяє старий рік від нового, завжди змушує людей пастрокуватись на якийсь особливий, урочистий лад. Збираються друзі, «бойцы вспоминают минувшие дни»¹, але ще більше мріють про дні прийдешні, і новий рік неодмінно уявляється чимось якісно відмінним супроти старого. Давінке зіткнення келихів під удари опівнічного годинника ніби символізує зіткнення старого й нового року, старого й нового світу: «Так було, а так буде». За моїх молодих років мисливці в цю хвилину непомітно для інших вискакували з хати і гучно стріляли в морозне зоряне повітря — «проганяли» старий рік.

Може, тоді й була в цьому рація: не хотілося, щоб поверталось все лихе, що приніс людям старий рік, і вірилось, хотілось вірити, що новий принесе щось хороше...

Сьогодні хочеться почати новорічну розмову з подяки старому рокові. Хай слова будуть найпростішими. Минулий рік дав нам, людям радянської землі, багато. За зростання народного добробуту, за нечувані досягнення науки, за велетенські кроки в завоюванні космічних просторів не одно спасибі буде проголошено в ці дні старому рокові. Боротьба радянського народу за мир, що найвищої точки своєї досягла в поїзді Микити Сергійовича Хрущова до Сполучених Штатів Америки, теж записана гарячими, живими буквами в нашій подячній пам'ятці.

Говорячи про труднощі й досягнення, про боротьбу й переборення, про засіви і про жнива, ми все природніше говоримо не «я», а «ми». Соціалістична свідомість, соціалістична творчість увійшли в нашу кров і плоть. «Ми перегатили Дніпро», «ми завернули Ангару», «ми послали в світ космічну ракету»... Ми, розуміється, ми. Ми не

тільки проголосили дату переходу до комунізму, але й відчули себе будівниками, робітниками, каменярами комунізму, стали ними...

А проте з якою глибокою й справедливою повагою говоримо ми про окремих наших, визначних «я»: почив робітниці такої-то, ініціатива шахтаря такого-то, винахід ученого такого-то, книга письменника такого-то!.. «Ми» раді, що серед нас є таке «я», і всією своєю практикою ми доводимо безглуздість гадки, ніби за соціалізму зівелюється (а за комунізму немовби й зовсім розтане) людська особистість.

От про багатство людської особистості, про розквіт людської індивідуальності і хочеться сказати наспредродні Нового року кілька слів.

У приватновласницькому світі у вечір перед Новим роком (щедрий вечір) і на самий перший день нового року бажають один одному передусім матеріальних достатків: «жита, пшениці і всякої пашниці», волів, корів і т. п. Розуму бажають рідше, таланту й поготів,— та й не до чого були б такі побажання тим, у кого цих скарбів нема.

От ми, радянські люди, зійшлися в світлій, затишній, теплій кімнаті, при святковій ялинці, круг столу, що аж угинається від наїдків та напоїв, ждемо благовісного удару з Кремлівської вежі... Звичайна річ, і ми хочемо, щоб на наших і на сусідських нивах уродили «жито, пшениця і всяка пашниця», щоб в оборонах наших ремігали ситі воли й корови, щоб...

Кажучи правду, ми бажаємо й того, щоб багато з «недоліків» у житті нашому, які ще траплялися в році, що от-от відійде од нас,— щоб і вони відійшли разом з ним... Та загалом ми настроєні цілком оптимістично.

Із стіни дивиться на нас Шевченко. Портрет його оповитий українським вишиванням рушником,— може рушничок цей залетів у кімнату із тої пісні Андрія Малишка та Платона Майбороди, яку співає вся Україна, від якої, кажучи пісенними словами, «вся Україна плаче». І пам спадає раптом на думку: людську особистість Шевченка топтав, як тільки міг, сучасний йому лад, а він всупереч тому ладові виріс як геніальний поет, як глибокий мислитель, як першорядний художник і цінитель мистецтва, як палкий громадянин, як чудесна в своїй доброті людина. Розповідають його сучасники, що коли він починав співати народних пісень, то й співака не було йому рівного.

І думається ширше: вся прекрасна дожовтнева творчість народів українського, російського, білоруського, усіх народів царської Росії розцвіла всуцерьч ладомі, який топтав її, як тільки міг, і розцвіла не тільки квітами безмежного гніву, але й таким хрещатим барвінком та пахучим любистком, що й сама безнадія усміхнулась би...

Дивиться на нас і Іван Франко. Різносторонність його духовних інтересів часом аж труднощів завдає біографам: перераховують, ким він був — поетом, повістярем, драматургом, перекладачем, фольклористом, етнографом, критиком, літературознавцем, істориком і т. д., та все бояться, що щось забудуть. А справді: він дуже любив співати народні пісні, висловлював цікаві думки про нашу музику. А в статті «Володимир Самійленко» він називає себе і відомого чеського вченого Фравтішека Ржегоржа² «запаленими риболовами» і розповідає про невдалу ловлю величезної щуки. Звідти та із спогадів сучасників видно, що був Франко невтомним подорожником, туристом. А статті Франкові про український театр дають підставу залічити його до категорії людей, яких ми тепер звемо театрознавцями. І скрізь він — «запалений», тобто пристрасний, скрізь він прагне осягти верховин...

Тим часом ми знаємо всю гіркоту Франкового життя — від шкільної «ослячої лави», від жандармських переслідувань до повсякденного цькування з боку «своїх» і «чужих», до невилгоїної хвороби, біль якої відбився в прекрасній «ліричній драмі» «Зів'яле листя»... А хіба можна забути, що саме змучений, виспажений, скований хворобою Франко, перемагаючи нелюдські страждання, перекладав драми Пушкіна!..

Дивиться на нас із стіни, так само завітчаний українськими квітами, Володимир Ілліч Ленін, найвищої в світі цілеспрямованості. Відомий скульптор С. Т. Коненков не так давно нагадав нам³, що, створюючи план електрифікації країни, В. І. Ленін дбав і про монументальну пропаганду. С. Т. Коненков наводить таке місце з газети «Комсомольская правда»:

«Після закінчення III з'їзду партії, який проходив у Лондоні весною 1905 року, на розмову до Володимира Ілліча прийшли два наймолодші делегати — Григорій Крамольников і Олексій Джапарідзе. Вони мали вертатись додому через Париж. Тому, коли розмова підійшла до кінця, вони спитали Володимира Ілліча, на що їм подавитись у Парижі, куди піти.

Іллїч назвав Стїну комунарїв на кладовищі Пер-Лашез, Лувр...

— Докопче подивїться на роденївського «Мислителя», — додав він».

Про ставлення Ленїна до музики, про те, як слухав він Бетховена, дорогоцінне і всїм відоме свідчення залишив нам Максим Горький. А от у спеціальному альманаху «Наша охота» (Лениздат, 1959 р.) відомий мисливський письменник Мик. Смирнов⁴ пише — на підставі записів і споминів сучасників — оглядову статтю «В. І. Ленин на охоті», і не дарма на першій сторінці цитує він слова Н. К. Крупської⁵: «Він був людиною, якій ніщо людське не було чужим. Любив він життя у всїй багатогранності, жадїбно вбирав його в себе».

С. Т. Коненков у своїй статті згадує про людей, яких він називає славними соратниками Ленїна, — Г. М. Кржижановського⁶ і А. В. Лупачарського. Він пише:

«Коли Москва проводжала в останню путь визначного політичного діяча, першого енергетика країни соціалїзму, людину, що брала участь у створенні плану ГОЕЛПРО, п'ятирічок, а також і плану першої семирічки, над Красною площею лунали звуки революційної пісні «Варшав'янка». Її слова написав учений-білїзновик Кржижановський».

Стрїлка нашого годинника наближається вже до дванадцятої, тому я хочу швидше сказати, до чого веду. Веду я до думки про розвиток повної, широкої й багатї людської індивїдуальності, до розмови про місце в житті людини, незалежно від її фаху, мистецтва. Не доконче, мабуть, посвлатись на відомі висловлювання Маркса і Енгельса про місце мистецтва в житті майбутнього комунїстичного суспїльства, хоч над цими висловлюваннями варто глибоко замислитись. Та поміркуймо знову-таки зовсім просто. Робочий день дедалї більше скорочується, все ширше розкриваються можливості для духовного дозвїлля. Можна, звичайно, заповнити таке дозвїлля, лущаючи насіння чи механїчно перебираючи ногами в беззмістовному танці, але не кожного це задовольнить. Недавно видатний радянський астроном Амбарцумян⁷ одповїв на питання про користь астрофізики приблизно так: людину відрізняє від свинї, між іншим, те, що людина іноді підіймає очі вгору і дивиться на зоряне небо...

До зоряного неба мистецтва я й закликаю вас, друзї, у новорїчну ніч.

Ми багато і повчально говоримо з молоддю про вибір професії. Потрібна розмова, але однією професією, хоч би яка вона була прекрасна, людської душі не заповниш.

От-от задзвонить Кремлівська всесвітня вежа, ми стали навкруг столу з іскристими келихами в руках, з нами поруч устає незабутній Олександр Довженко, живе заперечення горезвісної формули — «в наші часи Леонардо да Вінчі⁸ неможливі» — хтось виключив у кімнаті світло, і ввійшло у вікно нічне зимове небо з його «мирами, мерцавьями и светилами», і годинник ударив, і задзвеніли келихи, і ми до два п'ємо за людське бездонне щастя.

ЭТОМУ ЗАКОНУ РУКОПЛЕЩЕТ ВСЬ МИР

Я вспоминаю темный вечер, черные улицы Киева, только что освобожденного от фашистских захватчиков, угрюмые развалины домов на Крещатике... и над ними прекрасный голос украинской певицы, передающийся по радио. Много скорби тогда было в наших сердцах, но с каждой минутой крепла надежда на грядущий день, и с этой надеждой так гармонировала неспящая в вечернем воздухе бессмертная песня...

Я вижу мысленным взором нынешний Киев, Киев молодости и бодрости, Киев, неузнаваемо разросшийся в послевоенные годы и особенно за последние несколько лет, Киев могучих строек и больших свершений, столицу воистину цветущей Советской Украины. И слова в душе возникает мелодия задушевной и могучей народной песни.

Киев, Украину, все захваченные фашистскими ордами земли нашей Родины грудью отстоял народ, народ же творит и неугасимые чудеса восстановления, возрождения, созидания. Народ, предводимый партией, уверенно идет в свое близкое коммунистическое будущее. И народ, испытавший всю тяжесть войны, народ, свершивший на этой войне неслыханные героические подвиги, народ хочет, народ властно требует мира. Воля к радости, воля к счастью, пронизывающая ту песню, которая звучала когда-то над руинами Киева и которая победно гремит теперь по всей обновленной, воскрепленной, неузнаваемо-прекрасной Украине, сочетается, не может не сочетаться с волей к миру. Народ творит и хочет творить, мысль о каком бы то ни было разрушении чужда ему и враждебна. Да и есть ли на всей земле трудовой народ, который хотел бы войны, хотел бы крови, пожаров, стон и смертей? Безумные бизнесмены, пушечные короли, атомные, и поджигатели, те мечтают о захватах, о прибылях, те готовы торговать жизнью людей, зарабатывать

на смерти людей, но честным труженикам всех племен и наций такие чудовищные мечты не могут прийти в голову. «Мечты!» Даже слово это здесь никак не подходит...

Принятый IV сессией Верховного Совета СССР Закон о новом значительном сокращении Вооруженных Сил СССР — ярчайшее выражение воли советского народа к миру. Этому закону рукоплещет — я говорю в буквальном смысле слова — вся наша страна, рукоплещут все страны социалистического лагеря, все добрые люди на земле, в поте лица добывающие свой хлеб.

Приезжайте к нам на Украину, в один из тех ее уголков, который еще недавно называли глухим. Поговорите там с молодежью, среди которой вы найдете людей со средним и высшим образованием, побеседуйте со школьниками — будущими инженерами, агрономами, учеными, поэтами, художниками, трактористами, механиками, доярками, слесарями, летчиками, с людьми среднего и старшего возраста, многие из которых были непосредственными участниками ожесточенной и великой борьбы с иноземными захватчиками... Вы не найдете среди своих собеседников ни одного, кто не понимал бы огромного значения принятого Верховным Советом Закона, не знал бы, что этот Закон — свидетельство нашей несокрушимой силы. Вы не встретите ни одного человека, которому не было бы ясно, что закон этот — золотое звено в великой всемирной борьбе за мир, возглавляемой Советским Союзом, его Коммунистической партией и правительством...

Хозяева, у которых вы побываете, не только поделятся с вами хлебом и солью, они расскажут о своих повседневных делах, о своих заботах, о своих достижениях, может быть, и об отдельных своих ошибках; они непременно с гордостью покажут вам плоды своего хозяйства, своей дружной коллективной работы, — и уж, конечно, вы услышите песню, песню, выражающую глубочайшие мечты и чаяния народа, песню о любви, о дружбе, о труде — песню о мире...

ШТРИХИ ХАРАКТЕРА

В своих воспоминаниях о Владимире Ильиче Ленине Н. К. Крупская применила к нему известное изречение: он был человеком, и ничто человеческое не было ему чуждо. Эти слова невольно возникают в памяти, когда думаешь о жизни и деятельности великого творца Коммунистической партии, создателя Советского государства, о гениальнейшем революционере, чьи мысли и дела живут во всех мыслях и делах многонационального Советского Союза, находят отзвук во всех честных сердцах на земле.

Ленина по справедливости можно назвать самой целеустремленной личностью в истории мира. Отроческие слова Володи Ульянова о том пути, по которому должна пойти революция в России, как бы предначертали весь путь жизни самого Ленина. В знаменитой клятве Герцена и Огарева на Воробьевых горах было нечто романтическое, была даже какая-то доля бессознательной поэмы. Ленин не клялся, он высказал рано созревшее и неизбежное убеждение, которому остался верен всю жизнь. Вся эта жизнь озарена единым немеркнущим светом. И вместе с тем была она неисчерпаемо многогранна.

Пламенный и неукротимый борец, мыслитель, вооруженный поистине железной логикой, революционер с головы до ног, Ленин вносил во все, к чему прикасался, огромную человеческую страстность. Мы знаем от его соратников и современников, как увлекался он шахматами, велосипедным и конькобежным спортом, плаванием, туризмом, охотой... Это верно, конечно, что в охоте ему драгоценно было прежде всего общение с природой и в еще большей степени общение с людьми. И все же письма Владимира Ильича из ссылки, воспоминания людей, охотившихся вместе с ним, свидетельствуют, что и сам процесс охоты волновал и увлекал его.

Все мы помним свидетельство Горького о том, как любил и как высоко ценил Ленин «Аппассионату» Бетховена. Эта биографическая черта не могла не вдохновить и действительно вдохновляла не раз наших художников.

А вот что пишет один из крупнейших представителей русского искусства, скульптор С. Т. Коненков: ¹: «На меня, человека, больше 65 лет отдавшего служению искусству, огромное впечатление произвело то, что я прочитал в газете «Комсомольская правда» под заголовком «Обязательно посмотрите Родена...»² После окончания III съезда партии, который проходил в Лондоне весной 1905 года, на беседу к Владимиру Ильичу пришли два самых молодых делегата — Григорий Крамольщиков и Алексей Джапаридзе. Им предстояло возвращаться домой через Париж. Поэтому, когда беседа подошла к концу, они спросили Владимира Ильича, что им посмотреть в Париже, куда пойти.

Ильич назвал Стену коммунаров на кладбище Пер-Лашез, Лувр...

— Обязательно посмотрите роденовского «Мыслителя», — добавил он.

Известно, как ценил и любил Владимир Ильич Луначарского. В не меньшей степени известно и то, как сурово укорял его Ленин за непродуманные увлечения и идейные срывы. Значение ленинских советов, похвал и наряду с ними подчас суровых упреков было также огромным и решающим для творчества и мировоззрения Максима Горького. Человечество не имело бы такого Горького, каков он есть, если бы не было у него мудрого учителя, советника и судьи — Ильича.

Ленин был беспощаден в полемике с идейными врагами, но в его эстетических оценках и вкусах поражает необычайная широта. Не было ничего более ненавистного Ленину, чем толстовская философия, чем его проповедь «непротивления злу насилием». Но того же Льва Толстого называл Владимир Ильич величайшим художником Европы, с увлечением читал и перечитывал его. Достоевского — по поводу отвратительного романа Винниченко — называл Ильич «архискверным», имея в виду, конечно, реакционные стороны в творчестве и взглядах автора «Преступления и наказания». Но в «Списке лиц, коим предложено поставить монументы в г. Москве и др [угих] городах Рос [сийской] Соц [иалистической] Фед [еративной] Сов [етской] Республики...» — списке, под которым

стоит подпись Председателя Совета Народных Комиссаров В. Ульянова (Ленина), мы среди писателей и поэтов читаем на втором месте имя Достоевского (на первом месте стоит имя Толстого, которому, к слову сказать, и до сих пор не сооружен в Советском Союзе памятник). Есть в этом списке и имя Тютчева — человека, очень далекого от Ленина по своему мировоззрению.

О. Б. Лепешинская³ в своих воспоминаниях «Встречи с Ильичем» пишет: «Ленин любил поэзию, особенно классическую: Пушкина, Байрона, Шиллера, Шекспира, охотно читал и таких менее известных поэтов, как Баратынский, Тютчев». О любви Ленина к поэзии Тютчева есть и другие свидетельства. По какому-то недосмотру в перечне О. Б. Лепешинской не назван один из любимейших поэтов Ильича — Некрасов...

В тех же воспоминаниях читаем: «Из членов нашей ссыльной колонии был создан хор. Особую страстность в наши вокальные увлечения вносил Владимир Ильич. Он участвовал в разучивании революционных песен. Сколько огня сияло в глазах Ильича, когда он, подняв кулак, дважды повторял заключительные слова боевого рабочего марша:

И водрузим над землею⁴
Красное знамя труда!»

Он был человек. Все прекрасное в человеке было ему дано. В наши дни, когда кое-кто считает узкую специализацию и замыкание в сфере своей специальности неотъемлемой особенностью людей социалистического общества, строящих коммунизм, — в наши дни следует почаще думать о могучих индивидуальностях великих учителей человечества — Маркса, Энгельса, Ленина, о той прекрасной душевной многогранности, которая дает нам право назвать их прообразами людей коммунистического общества.

Он был человек, и бессмертна его слава в человечестве.

ПРИСОЕДИНЯЮСЬ!

Всею душой поддерживаю обращение советских писателей к писателям США, опубликованное 17 мая «Литературной газетой». Верю, что на него откликнутся американские литераторы. Агрессивные действия американской военщины — прямая угроза священному делу мира. Их осуждает все человечество. Это и прямая измена своему народу.

Взываю к разуму и совести заокеанских работников пера, первая обязанность которых — бороться за правду и справедливость, за мир во всем мире.

БУДЬТЕ НАЧЕКУ!

Дорогие товарищи!

От души благодарю за поздравление меня с Ленинской премией. Это поистине высокая награда не только радует, но и обязывает.

Сейчас мною сдан в печать новый сборник стихотворений, посвященных радостной и прекрасной жизни советского народа, нашей борьбе за мир и дружбу народов, любви к человеку и к природе. Работаю над переводами из польского поэта Юлиана Тувима, закончил в содружестве с Андреем Малышко книгу переводов стихотворений Александра Прокофьева.

Через газету «На боевом посту» передаю доблестным пограничникам Севера горячее поздравление в связи с 42-й годовщиной пограничных войск. Мысленно жму руки всем читателям газеты. Будьте начеку!

[ДО РАДОСТНОЙ ВСТРЕЧИ]

Дорогие друзья!

С польской литературой, с польской общественностью я чувствую себя связанным очень прочно. Я рад и горд, что нахожусь в дружеских отношениях с Владиславом Броневским, Леоном Кручковским, Ежи Путраментом, Леопольдом Левиним, Леоном Пастернаком и другими польскими писателями, с видными польскими литературоведами и искусствоведами. Большую отраду доставило мне лестное высказывание Ярослава Ивашкевича¹ о русском и украинском двухтомниках Юлиуша Словацкого, выпедших под моей редакцией. Каждая поездка моя в Польшу укрепляет мою любовь и уважение к великому польскому народу, который ныне сам кует свое счастье.

Обмен культурными ценностями между народами Советского Союза, в частности украинским, и народом польским неуклонно растет, расширяется и углубляется. В литературе это — взаимные переводы. Не только классики польской литературы, но и современные польские поэты, прозаики, драматурги хорошо знакомы советским украинским читателям. Произведения Шевченко, Фрапко, Тычины, Важана, Корнейчука, Стельмаха, Рыбака и многих других украинских писателей переведены на польский язык.

Чрезвычайно сближают наши народы гастрольные поездки театральных коллективов, концертных ансамблей и исполнителей-солистов, устройство художественных выставок и т. под. Устроенные в прошлые годы в Варшаве выставки украинского народного творчества и украинской советской графики привлекали большое количество посетителей. Восторженный прием встретила в Киеве выставка картин знаменитого Матейко.

Празднование годовщины Юлиуша Словацкого в его родном городе — Кременце и в столице Советской Украи-

ны — Киеве — носило очень торжественный и вместе с тем теплый характер.

Мне в прошлом году пришлось посетить Польшу дважды — для участия в конференции, посвященной творчеству выдающегося кинорежиссера и писателя Александра Довженко (вместе с известным кинорежиссером Рошелем² и ближайшим другом и сотрудником Довженко Юлией Ипполитовной Солнцева³), и для поездки по стране с писателями Александром Григор. Дементьевым⁴, М. С. Живовым, С. С. Орловым⁵, заместителем редактора журнала «Иностранная литература» Е. Ф. Трущенко. Во время последней поездки я и М. С. Живов выступили с докладами на сессии Польской Академии наук, посвященной памяти Юлиана Словацкого.

Большую роль в деле дружбы и сдвигания народов играют Общество польско-советской дружбы и Общество советско-польской дружбы, в украинском отделении которого я состою председателем. Общества эти работают в самом тесном контакте.

Ныне я вместе с коллективом украинских поэтов начал работу над переводом стихотворений Юлиана Тувима, которого считаю одним из самых больших поэтов современности. Переводить этого своеобразного мастера нелегко, по плох тот работник пера, который убегает от трудностей! Пример самого Тувима, блестящего переводчика, воодушевляет нас. Мне приятно вспомнить, особенно в этом году, озаренном гениальной музыкой Шопена, что Тувим перевел мое стихотворение о великом композиторе, пользующееся, скажу без ложной скромности, популярностью в Польше.

Будьте здоровы, дорогие друзья! До радостной встречи!

ДОРОГИЙ НАШ СКАРБ

Верховна Рада Української РСР прийняла закон «Про охорону природи Української РСР». Значення цього мудрого державного акту не може бути перебільшене. Всі, хто любить рідну природу, всі, хто знає вагу її в житті людини, в житті суспільства, можуть тільки від щирої душі привітати цей закон.

Природа — це ліси, гори, степи, моря, озера, ріки нашої прекрасної країни, це величезні рибні багатства її, це звірина й птиця, що її заселяють, це невичерпне джерело народного багатства, добробуту, здоров'я. Природа — це краса, що надихає поетів, художників, композиторів, що окриляє могутню народну творчість, що радує людей і додає їм сил у повсякденній праці.

Природу України оспівували великі Шевченко і Франко, славили Леся Українка і Панас Мирний, Марко Черемшина і Михайло Коцюбинський, оспівують і славлять українські радянські письменники. Не одну патхненну сторінку присвятили їй Пушкін, Гоголь, Горький, Чехов, а за наших днів — Маяковський та Багрицький, Фадєєв та Паустовський і багато інших наших сучасників. Красу української природи відбивають полотна Куїнджі, Айвазовського¹, Васильківського, Самокиша, Пимоненка, Труша, цілої фаланги радянських художників. Левиний рев Дніпра і шовковий спів українського степу відлунюється в музиці Чайковського, Мусоргського, Лисенка, Ревуцького, Лятошинського, Людкевича, Данькевича...

Природа — це дорогий наш скарб, який повинні ми берегти як зіницю ока. У справі охорони природи повинні бути активними учасниками всі громадяни нашого суспільства.

А тим часом ми знаємо, що на цій ділянці досі далеко не все було гаразд. На шпальтах нашої преси не раз і не два лунали голоси про розумне, планомерне використання

лісових багатств нашої країни, зокрема в Карпатах, яке повинно йти обіч із охороною лісових масивів та з повими лісонасадженнями, про те воістину злочинне отруєння промисловими відходами водойм, що дозволяють собі деякі керівники заводів та фабрик і що призводить до знищення не тільки рибних багатств, а й до неоправної шкоди тваринництву, більш того, — загрожує безпосередньо здоров'ю самих людей.

Багато говорилось і говориться про необхідність нещадної боротьби з браконьєрами, з позбавленими розуму і совісті людьми, які нищать по наших галях та степах, на полях і луках, по річках та озерах і дичину, й корисного звіра, і рибу, незважаючи ні на мисливські та рибальські строки, ні на дозволеність чи недозволеність того чи іншого способу полювання та лову.

Мені самому під час моїх подорожей по Україні доводилось бачити «мертві» озера, ріки, ставки — «мертві» завдяки «необачним», кажучи дуже м'яко, діям директорів деяких промислових підприємств, спустошені діброви й луки, де походила злочинна пога «мисливця»-винишувача і де звичайнісінького зайця чи звичайнісіньку куріпку стрічаєш як дивовижку... Доводилось бачити цілі експедиції нерозумних підлітків, а часом і зовсім не підлітків, які «під чисту» плюндрували гнізда качок та інших водоплавних, болотяних та польових птахів... Доводилось бачити і підлу «роботу» любителів юшки, що для отой жалюгідної юшки застосовували вибухові засоби та отруйні речовини, від яких гине безліч риби та риб'ячих мальків... Багато доводиться бачити такого, що й згадувати гірко і страшно. —

Новий закон — на часі. Природа наша чудова і щедра, але щедрістю її треба користуватися розумно і з любов'ю. Несвідомих елементів у нашому суспільстві стає все менше, однак вони ще є, і в боротьбі з ними треба застосовувати не тільки пропаганду раціонального ставлення до природних багатств, а й рішучі методи покарання.

Законові, про який іде мова, передують такі настановчі слова: «Величезні природні багатства Української РСР використовуються як всенародне добро для всебічного розвитку соціалістичного народного господарства, для задоволення зростаючих матеріальних, культурних і естетичних потреб радянського народу. Охорона природних багатств становить важливе завдання Радянської соціалістичної держави і всієї нашої громадськості».

Який радянський громадянин під цими словами не підпишеться?

У 1-й та 2-й статтях Закону «забороняється така господарська діяльність, яка може шкідливо вплинути на стан природних багатств, приводить до ерозії ґрунтів, забруднення і обміління водойм, забруднення повітря, знищення корисних тварин і рослин, зруйнування або пошкодження інших цінних об'єктів природи», ставляться під захист «окремі об'єкти природи, що мають велику наукову або народногосподарську цінність».

3-я і 4-а статті присвячені організації охорони природи — охорони, яка є обов'язком громадських та державних установ республіки, областей, міст і сіл та селищ. Окремі статті приділено охороні ґрунтів, лісів та захисних лісонасаджень, охороні зеленої зони міст і селищ, водойм і рибних запасів... З приводу охорони водойм мені особливо хотілось би тільки зауважити, що відповідальність за їх забруднення та отруєння практично повинна бути покладена на директорів відповідних підприємств безпосередньо, персонально. Інакше, гадаю я, боротися з цим лихом немає змоги.

Якнайбільшого визнання заслуговують статті Закону про рибогосподарську меліорацію, відтворення рибних запасів, риборозведення, охорону рибних запасів і т. ін., а також надзвичайно важливі статті про охорону фауни.

Щодо охорони повітря від отруєння, то й тут, здається мені, необхідно застосувати принцип, про який говорив я, торкаючись питання про охорону водойм.

Надзвичайно багата і різноманітна природа України цілком заслуговує на організацію заповідників державного значення, про які іде мова в статтях 23—27. Лісова частина України, Полісся, Карпати, Крим повинні мати великі заповідні масиви, де б зберігалася їх неповторна краса, їх невичерпні матеріальні скарби, де б проводилася широка науково-дослідна робота. Участь в організації, охороні та вивченні заповідників Академії наук УРСР та Української академії сільськогосподарських наук, про яку іде мова в згаданих статтях, здається мені не тільки доцільною, а й доконечною та необхідною.

Можна тільки привітати статті Закону про участь громадськості в охороні природи, про діяльність Українського товариства охорони природи і сприяння розвитку природних багатств, яка справді потребує якнайширшої громадської та державної підтримки.

Нема найменшого сумніву, що Рада Міністрів, усі державні органи та громадські установи, про які іде мова в Законі, вживуть усіх заходів щодо конкретизації великої і величної ідеї охорони рідної природи, а до осіб, «винних в порушенні правил охорони природи», буде з усією суворістю застосовуватись наше діюче законодавство.

Ми називаємо природу матір'ю. Будьмо ж, як то годиться, вдячними і вірними її дітьми!

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ЦЮ КНИГУ

За добру й корисну справу взялися мої земляки житомиряни. Житомирщина має великі громадсько-культурні традиції. Знати і берегти ці традиції — це не прикмета вузького «місцевого патріотизму», а свідчення любові до рідної землі і пошани до тих, хто жив і працював на цій землі «для загального добра»¹, хто боровся за неї словом і ділом. Із книги, якій передує це моє слово, дізнається читач і про значення колишньої Волині для творчості Тараса Шевченка та Лесі Українки, і про роботу Коцюбинського в газеті «Волинь», і про зв'язки з Волинню, і зокрема з Житомирром, відомих російських письменників: Короленка, Купріна, Мачтета, радянських письменників Маяковського, Свірського², М. Островського³, Безименського⁴, Нікуліна⁵. З інтересом будуть прочитані сторінки, присвячені творчості видатного нашого драматурга, житомирянина Івана Кочерги. Нові біографічні відомості про Олександра Довженка, про його вчительську роботу знайдуть тут читачі. Почесне місце приділене в книзі революційному — минулому Житомира та Житомирщини, творчості поетів-партизанів часу другої світової війни, і зокрема Миколи Шпака⁶. Знайде тут читач і розповідь про історію музично-театральної культури на Житомирщині, культури, що становить поважну частину загальноукраїнської і загальнорадянської культури. Неабиякий інтерес являють і статті про перебування в Житомирі та на Волині польського письменника Крашевського⁷, видатного польського громадського діяча, революціонера Ворцеля, геніального французького романіста Бальзака.

Книга ця — розуміється, перша ластівка. В ній далеко ще не вичерпано тему — «Митці Житомирщини», за якою криється ширша і глибша тема — суспільно-культурне життя Житомира і Житомирщини. Гадаю, що цей збірник певною мірою буде і закликом до інших областей, кожна

з яких має, звичайно, свою багату і повчальну історію.

Недавно я подорожував по рідній межі Житомирщині в гурті товаришів, серед яких був і мій друг, поет Андрій Малишко, що замолоду вчителював на Житомирщині. Ми побували і в обласному центрі, і по містах та селах області. Скрізь бачили ми не тільки зростання матеріального добробуту, не тільки піднесення промисловості й сільського господарства, а й справжній розквіт професійного та самодіяльного мистецтва, народної творчості. Скрізь бачили ми, яких блискучих наслідків досягають воля, хист і розум радянських людей, що живуть і творять у міцному колективі, окрилені високим «чуттям єдиної родини» і зігріті любов'ю до свого рідного поля й лісу, села й міста. Зичу щастя і нових творчих перемог своїм дорогим землякам!

СЛОВО ПРО ДРУГА

(До 60-річчя з дня народження П. С. Погребняка)

Дійсний член Академії наук УРСР Петро Степанович Погребняк — учений-лісівник. Учень відомого і гідного слави І. М. Висоцького, П. С. Погребняк, творчо розгортаючи і розвиваючи принципи свого вчителя, він вніс не одну сторінку в науку про ліс, ім'я його широко відоме за рубежами Радянського Союзу, його праці перекладено на багато іноземних мов.

Свою наукову роботу Петро Степанович тісно пов'язує з практикою, з такими насущними питаннями, як охорона наших лісових багатств, лісорозведення взагалі і заліснення підцаних просторів Наддніпрящини зокрема, озеленення міст і т. ін.

Якось у розмові зо мною про поновлення лісових багатств Карпат Петро Степанович висловив дуже цінну думку про величезну важливість у цій справі добору посадкового матеріалу. Він підкреслив, що лісові посадки тільки тоді розвиватимуться добре, коли для них буде взято місцеві, а не завезені з інших областей чи країн, отже й вирощені в інших кліматичних та ґрунтових умовах сіянці. Можливо, що для спеціалістів це не новина, але в практиці, на жаль, відомі випадки, коли цим принципом нехтують.

П. С. Погребняк — лісівник, закоханий у свою справу. Золоті нитки приятельства лучать його з таким ентузіастом рідного лісу, як Леонід Максимович Леонов. Недарма в одній з своїх статей, присвячених Радянській Україні, Леонов теплим словом згадав своїх київських друзів — П. С. Погребняка та відомого нашого ботаніка Миколу Миколайовича Гришка¹.

П. С. Погребняк очолює Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств, у роботу якого вкладає багато енергії як учений і як друг природи. Одублікування прийнятого недавно Вер-

ховною Радою УРСР закону про охорону природи сприйняв Петро Степанович як своє особисте свято, свою особисту радість.

Але мені, людині, далекій від ученої спеціальності П. С. Погребняка, хотілось би звернути увагу на одну характерну для цього вченого-громадянина рису. Ця риса — широчінь інтересів. Петро Степанович не замикається у вузькому колі свого фаху. Він любить мистецтво, любить літературу. Добре знаючи іноземні мови, отже й начитаний у зарубіжних літературах, палкий прихильник великої російської літератури, Петро Степанович просто-таки кохається в ріднім українським письменстві. Справжня втіха — поговорити з ним, приміром, про улюбленого його поета, співця української природи Якова Щоголева, твори якого знає мій друг напам'ять.

Великої ваги надає Петро Степанович питанням рідної мови, і мені як поетові не раз доводилось вислухувати від нього дуже цінні, хоч інколи й спірні, зауваження. П. С. Погребнякові належить заслуга доведення до відома широкого читацького загалу імені прототипа гоголівського Костанякогло (в «Мертвих душах») — поміщика Ломиковського з Полтавщини.

Був якось у мене Петро Степанович у гостях. За столом сиділи і мої друзі Любов Забашта² та Андрій Малишко. Під час розмови Петро Степанович раптом підвівся і несподівано для всіх прочитав, не заглядаючи ні в які «шпаргалки», вірші Малишка, а потім вірші Забашти... Як тут утриматись, щоб не побажати деяким нашим критикам і літературознавцям такого знання літератури і такої любові до неї!

Такий наш Петро Степанович, таким ми його знаємо, шануємо й любимо. Побажаймо ж йому здоров'я і творчого щастя, лебединого віку і журавлиного крику!

СЛУЖИТИ ЛЮДИНІ, СЛУЖИТИ НАРОДОВІ!

У прекрасному тінливому парку Підмосков'я чудового літнього дня відбулась ця хвилююча зустріч робітників науки, літератури і мистецтва з керівниками Комуністичної партії та уряду Радянського Союзу. І мені, як, мабуть, і всім учасникам зустрічі, думалося, що багатонаціональна і єдина наша країна вступила у своє щедре літо, що радісними творчими досягненнями пишається нині весь радянський народ — робітники і селяни, інженери й техніки, художники, скульптори, артисти, композитори, працівники слова і науки. Ми почули на зустрічі доброзичливі слова [...], ми почули натхненні виступи учених, письменників, митців, ми дістали високу втіху від концерту, що теж був частиною розмови про нашу променисту дійсність. Про вимогливу, але й доброзичливу критику говорилося на зустрічі, про наші досягнення і наші завдання. А найвище наше завдання — це служити людині, служити народові, бути невтомними учасниками в побудові справедливого і щасливого комуністичного суспільства. Служити всією душею, всім єством!

НАШЕ ДУХОВНОЕ БОГАТСТВО

Это была поистине чудесная, незабываемая встреча — встреча руководителей партии и правительства с представителями советской интеллигенции, состоявшаяся в минувшее воскресенье в Подмоскowie. Это был душевный разговор наших руководителей с учеными, писателями, работниками искусства необозримого и неразрывного, многонационального и единого в своей творческой мощи Советского Союза. Читатели знают из газет, как это происходило. И вряд ли стоит повторять уже известное. Мне хотелось бы только указать на одну существенную черту этой радостной встречи, пронизанной светлым чувством любви к человеку и высоким сознанием ответственности перед народом.

Всех нас объединяет, конечно, общность мировоззрения, общность руководящей идеи. Если говорить о работниках искусства и литературы, то надо прибавить и общность творческого метода — социалистического реализма. Но какал это многоцветность художественных индивидуальностей, манер и стилей!

Ближайшими моими соседями на встрече были Александр Твардовский и Микола Бажан — ведь это же совсем различные поэтические миры, различные видения жизни, различные способы выражения мыслей и чувств! Невдалеке от себя видел я приветливо улыбающегося Константина Федина и доброе лицо Михаила Шолохова. Разве схожи их творческие манеры и приемы, их способы изображения жизни!

Ну кто поверит вздорным утверждениям зарубежных недругов или заблуждающихся людей, будто в нашей социалистической стране, строящей светлое здание коммунизма, нивелируются творческие личности, унифицируются, так сказать, почерки, подавляются индивидуальности! Право, с этим даже смело спорить! Расцвет чело-

веческой личности, радостно живущей и творящей в коллективе,— вот что характеризует нашу литературу, наше искусство. И, разумеется, расцвет национальных культур,— единственно верный путь к утверждению подлинного интернационализма.

Спасибо за предоставленную возможность испытать эти отрадные чувства, это сознание величайшего многообразия!..

СЛОВО ПРО МИР І ДРУЖБУ

Слово Генерального секретаря нашої партії, виголошене на XV сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, пролунало на весь світ. У цьому слові відбилась воля всіх чесних людей на землі, які прагнуть миру, братерства всіх трудящих, мирного співіснування. Перед у всесвітній боротьбі за мир веде багатонаціональний радянський народ, життя якого являє блискучий приклад тісної, нерозривної дружби національностей. Ми пишаємося творчими подвигами нашого народу, що ведуть і наближають його до світлих берегів комунізму.

Ми пишаємося величною роллю нашого народу-миротворця у світовій історії...

Радянське учительство, на яке покладено величне завдання виховувати нових людей, людей з комуністичною етикою, — наше вчительство, я в цьому переконаний, прищеплює своїм учням та вихованцям ту любов до правди, до миру, до дружби народів, якою окрилені діла й слова наших посланців на Асамблею...

НЕ ЗАТМИТЬ СОЛНЦЕ

В газете «Правда» я прочитал о выступлении премьер-министра Канады Дифенбейкера на XV сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Господин Дифенбейкер, оказывается, имел наглость заявить на столь высоком собрании, будто украинцы — народ, «лишенный возможности избрать по своему желанию систему управления». Как украинец, как советский гражданин я глубоко возмущен этим заявлением.

Я родился в конце прошлого века и хорошо помню те времена, когда украинский народ подвергали невыносимым притеснениям и гонениям царское правительство и его приспешники. Я современник октябрьских дней, которые принесли свободу всем народам России. Я знаю, что вслед за русским народом знамя власти Советов поднял в то грозное и прекрасное время народ украинский. Я знаю, как героически боролся украинский народ с ипоземными интервентами и захватчиками и с внутренними своими врагами — во имя Советской власти. Ведь Советская власть, и только она, дала народу нашему право свободного развития во всех областях духовной жизни, она принесла ему небывалый материальный расцвет.

События второй мировой войны показали всему миру верность советского украинского народа свободно избранному им родному своему правительству.

Господину ли Дифенбейкеру поколебать исторические факты и затемнить ясную, как солнце, правду — нашу правду! Я уверен, что мое возмущение клеветническим выпадом Дифенбейкера разделяют не только все мои соотечественники, но и все честные люди по эту и по ту сторону океана, в том числе и украинцы, живущие в управляемой Дифенбейкером стране.

БОРОТЬБА ЗА КРАСУ

Недавно мені прислано чудесний букет осінніх квітів. Прислав його один із тих ентузіастів, що на своїх маленьких приміських городніх клаштиках творять справжні дива. Їх є багато по наших містах — робітників підприємств, залізничників, притомлених життям пенсіонерів, що не для якогось прибутку, а з веління серця плекають фруктові дерева, городину, квіти і тим прикрашають нашу землю. Я згадав одного такого ентузіаста у Вільнюсі, що вивів прекрасні сорти глідіолусів. Кілька років тому він прислав мені листа, в якому мене схвилювали такі слова: «Я прожив складне життя. Був у польському підпіллі, воював в Іспанії. Тепер я старий, розводжу квіти. А квіти не тільки прикрашають життя, вони роблять людину кращою». Квіти роблять людину кращою! Це хоролі, розумні слова! Кращою робить людину і вся природа: ліс, поле, степ, луки, річки, моря...

Ми живемо в часи високорозвиненої техніки та індустрії, які допомагають нам будувати в нашій країні комунізм. Але ви тільки погляньте, як у години відпочинку тягнуться міські люди — робітники, інженери, студентство, вчені, учні — на «лоно природи»: в гаї, на луки, на береги Волги, Москви-ріки, Дніпра, Дону, Оки, Десни! Природа, жива природа — не тільки безцінне народне багатство, але й цілюще джерело радості та естетичної втіхи. Берегти, охороняти, захищати природу — це не просто справа окремих аматорів, це всенародне діло першорядної ваги. Запорука нашого щасливого майбутнього — у гармонії ненастанного технічного та наукового розвитку з благотворними і животворними силами природи.

Все це — азбучні істини, які, на жаль, «не доходять» до деяких людей. Якби тільки «не доходили!» Є ще у нас «громадяни», які з дияволижною послідовністю грабують, нищать, поганяють, топчуть нашу прекрасну природу, уда-

ючи навіть інколи, що це робиться «для загального добра!»

В «Литературной газете» за 22 жовтня цього року надрукована стаття Леоніда Максимовича Леонова «О природе — начистоту». Стаття гнівна. В ній прекрасний радянський письменник, автор «Русского леса», благородний адвокат рідної природи знову — в котрій уже раз! — нагадує про ті неподобства, які чинять «на лоні природи» не тільки хулігани різного віку й різних станів та професій, але й поважні «господарники», що «з чистою душею» отруюють водойми заводськими та фабричними відходами, безрозумно «перевиконують плани» лісозаготівель (хоч, як багато вже разів зазначалося, саме поняття «перевиконання плану» несумісне з раціональним використанням лісових багатств), задимлюють повітря в наших містах і селах і т. п. З гіркотою відзначає Леонід Максимович, що наша преса, частенько описуючи злочини проти природи, які стали у нас «побутовим явищем», говорить про них якимось дуже лагідним, м'яким тоном, ледве не просячи вибачення у злочинців... Так, у злочинців... Леонов пише, що закони про охорону природи, прийняті в наших республіках, самі по собі дуже хороші і варті схвалення, не можуть розв'язати справу, поки охорона природи не стане ділом усієї радянської громадськості.

Читаючи гнівну і скорбну статтю Леонова, я пригадав деякі відомі мені факти. Пригадав я, що недавно М. О. Шолохов, теж глибокий знавець і палкий захисник природи, запрошуючи мене погостювати у нього і порибалити на Дону, додав із сумом, що частина Дону мертва, затруєна відходами заводу. Ясна річ, жодна людина не буде ставити питання про ліквідацію потрібного й корисного підприємства. Але я не вірю, що в наш вік космічних ракет і всяких інших чудес людського розуму не можна забезпечити охорону наших водойм — цього величезного народного скарбу! Я не вірю, що рубати ту гілку, на якій сидиш, може бути ознакою господарської мудрості!

Цього літа я відпочивав у селі Малому Усті, біля Сосниці, де народився незабутній Олександр Довженко, над Десною, яку Довженко назвав «зачарованою». На жаль, тепер це не так зачарована, як отруєна Десна... Отруєна тими самими мудрими господарниками, які спокійно платять штрафи за калічення й руйнування народних багатств, платять не із своєї кишені, звісно, а народни-

ми ж таки, державними грішми. («Ух, який же смішний матеріал для розумного сатирика чи сценариста!» — пише з цього приводу Леонов. Смішний і страшний матеріал! — додаю я). Місцеві рибалки запевняють, що добре, коли в Десні залишилась хоч четверта частина тих рибних запасів, які в ній були кілька років тому.

Я сидів з удками на березі Десни. Сусідом моїм був рибалка-аматор із Конотопа. Я спитав його, чого це він заїхав аж сюди, коли Сейм здавна славиться як дуже рибна ріка. «У Сеймі риби нема», — відповів він з гірким спокоєм. І, розуміється, причина та сама: затруєння води невігласами-«господарниками». Так, ніби забули люди, що риба — це не тільки джерело втіхи для спінінгістів та вударів, а й велика стаття пародного бюджету. Не кажу вже про те, що, взявши в Малі Устя мисливську рупницю, я так ні разу і не виймав її з футляра, бо нечисленних із весни качок на чудесних озерах Сосницького району винищили й розлякали місцеві та заїжджі «мисливці» ще за кілька днів до відкриття мисливського сезону...

А от, скажімо, таке. В журналі «Охота и охотничье хозяйство» (№ 8 за цей рік) надруковано допис головного ветлікаря райсільгоспінспекції на ст. Тацінська, Ростовської області, Б. Іванова під заголовком «Чому загинули птахи». Там пишеться, що на території району, де працює Б. Іванов, провадять боротьбу з ховрашками, труючи їх фосфідом цинку. Цю отруту розкидають у кінці березня. І що ж із того виходить?

Надаємо слово Б. Іванову:

— «На початку квітня голова колгоспу «40 років Жовтня» Є. Р. Шамраєв оповів мені про те, що, проїжджаючи в степу біля колгоспного ставу, помітив чудну поведінку казарок і диких качок. Пробуючи піднятися на крило, птахи падали, перекидалися через голову, деякі з них нерухомо лежали на воді. Біля ставу, не маючи сили піднятися, повзала лисиця». Б. Іванова як ветеринарного лікаря і мисливця це зацікавило. Він поїхав на той став із бригадиром колгоспу тов. Фомінієм.

«Коли ми підїздили до ставу, то побачили на воді світло-сірі плями. Це, як виявилось, були мертві гуси та казарки. Зграї ворон та сорок з криками кружляли над ставом. Ми нарахували 15 загиблих сірих гусей і 36 чорнозобих казарок. Недалеко від ставу лежали качки, тут же були дві мертві лисиці».

Зробивши розтин птахів, тов. Іванов прийшов до висновку, що їх отруєно тим засобом, який розсипали для ховрашків. Та що ж, виходить, не треба боротись із шкідниками? Зовсім ні. Треба тільки мати трошки здорового глузду і шанувати рідну природу. Б. Іванов пише: «Безперечно, провадити боротьбу з ховрашками треба, але трукіти цього гризуна треба не в кінці березня, а в кінці лютого чи на самому початку березня. В цьому разі боротьба з гризунами буде ефективніша, бо в наших місцях ховрашок починає виходити з нір ще в лютому, а пролітка та інша дичина від отрути вже не постраждає». От і все.

Трошки здорового глузду, трошки попани, трошки любові... Борючись за природу, охороняючи її, ми не тільки зберігаємо й збагачуємо народний добробут, народне здоров'я, але й ту красу, за законами якої, кажучи висловом Карла Маркса, творить людина...

Обома руками підписуючись під гадками й пропозиціями Л. М. Леонова, висловленими в назваїї вище статті, я закликаю нашу громадськість, наше вчительство, нашу студентську та шкільну молодь, наших робітників і колгоспників: як зіницю ока бережіть нашу рідну природу — годувальницю нашу і велику нашу красу!

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО К. Г. ПАУСТОВСКОМУ

Я всегда любил и люблю Вас как человека отзывчивого, тонкого, мягкого, чистого и прямого в отношениях к людям. Любил и люблю я Ваше творчество — творчество писателя со своим характерным почерком, наблюдательного, смелого, остроумного и вместе с тем задушевного. Я разделял и разделяю с Вами влюбленность в хорошие человеческие черты и в красоту родной природы.

Но меня не раз удивляло и огорчало то, что, полагаясь на свою в самом деле изумительную, но не всегда точную память, Вы подчас небрежно обращаетесь с именами, фактами, цитатами. В своих повестях и рассказах биографического и автобиографического характера Вы иногда допускаете искажения истины, которые ничего общего не имеют с творческим домыслом. Встречаются у Вас, к сожалению, промахи, прямо повергающие в недоумение.

Два небольших примера. — — — — —

Рассказ Ваш «Старый челн» начинается с описания грозного утра, которое наблюдают пассажиры остановившегося в пути поезда.

«Наташа высунулась из окна. От высокой насыпи до самого горизонта тянулся лес. Над ним, закрывая половину неба, стояла глухая туча. Стаи белых птиц металась перед ней, как хлопья одуванчика».

По поводу этих белых птиц попутчик Наташи, молодой режиссер, спрашивает:

— Вы не знаете, что это за птицы?

— Не знаю, — ответила Наташа.

— Это дикие голуби, — сказал пожилой лесничий в роговых очках и улыбнулся Наташе. — Как же вы не знаете? А еще десятиклассница!

— Я горожанка,— ответила Наташа и смутилась.

Пожилой лесничий должен был бы разъяснить при этом юной горожанке, что она видит редчайшее в природе явление — стаю белых диких голубей, голубей-альбиносов. Ведь даже десятиклассникам должно быть известно, что наши обыкновенные дикие голуби (самые распространенные из них — клинтухи) имеют сизое оперение. Возможно, конечно, что это были не дикие, а домашние голуби, но тогда, выходит, опытный лесничий попал впрок...

Второй пример. В десятом номере журнала «Октябрь» за этот год напечатана Ваша повесть «Бросок на юг», пятая по счету из автобиографического цикла «Повесть о жизни». В этой занимательной, как всегда изобилующей меткими наблюдениями, искренними лирическими признаниями и серьезными размышлениями повести приводится цитата из Лермонтова: «Студеный ключ, играя по оврагу и погружая жизнь в какой-то смутный сон, лепечет мне таинственную сагу про мирный край, откуда льется он». Здесь любимый и Вами и мною поэт предстает в, так сказать, исправленном виде. У Лермонтова эти строки выглядят так:

Когда студеный ключ играет по оврагу
И, погружая мысль в какой-то смутный сон,
Лепечет мне таинственную сагу
Про мирный край, откуда мчится он...

Казалось бы, ничего не было проще: взять с полки томик Лермонтова и проверить цитату из заученного еще на школьной скамье стихотворения... Вы, дорогой Константин Георгиевич, сочли это излишним.

Я, однако, не поднял бы этого разговора, если бы дело ограничивалось так называемыми досадными недосмотрами. К сожалению, небрежность Ваша в изложении фактов, в освещении событий и в характеристиках людей приводит иногда и к гораздо более огорчительным последствиям.

В третьей книге автобиографического цикла «Повесть о жизни» — в «Начале неведомого века» — автор, рассказывая о позорных днях петлюровщины на Украине, пишет:

«Гайдамаки с длинными синева-черными чубами — оселедцами — на бритых головах (чубы эти свешивались из-под папах) напоминали мне детство и украинский те-

атр Саксаганского. Там почти в каждой пьесе такие же гайдамаки с подведенными синькой глазами залихватски откалывали гопака. «Гоп, кумэ, не журысь, туды-сюды поверньсь!» *

Поразительно, как в этом абзаце высокодаровитый и честный советский русский писатель переключается с озлобленным тургеневским Пигасовым¹, изобретателем пресловутого «грае, грае воропае». И еще поразительнее: Константину Георгиевичу Паустовскому как будто невдомек, что Панас Карпович Саксаганский, о котором, наряду с другими деятелями дооктябрьского украинского театра, восторженно отзывался Станиславский и многие большие мастера русской сцены,— гордость и краса украинского искусства, один из славнейших сынов нашего народа! Опять-таки довольно было протянуть руку к книжной полке, чтобы прочитать в Большой Советской Энциклопедии, что Саксаганский «был в числе первых театральных деятелей Советского Союза, удостоенных звания народного артиста СССР». О Саксаганском существует большая литература на украинском и русском языках, ему самому принадлежат очень ценные высказывания об искусстве театра и его общественной роли, собранные в книге «Думки про театр» (1955 г.). Хотя бы бегло просмотрев статьи и письма Саксаганского и работы о Саксаганском, автор мог бы узнать не без пользы для себя, что Саксаганский вместе со своими соратниками Кропивницким, Садовским, Заньковецкой, Карпенко-Карым яростно боролся и публично выступил против «гопака» и «горилки», которые культивировали безграмотные «малороссийские» антрепренеры типа Суходольского и Колесниченко, боролся и выступал за реалистический и демократический театр, являясь одним из его основоположников и ярчайших представителей. Из этой же БСЭ Вы, Константин Георгиевич, узнали бы, что Саксаганский блистательно исполнил роль Франца Моора в «Разбойниках» Шиллера, что он в 1925 году осуществил в украинском театре эпохальную постановку шекспировского «Отелло»! И этого-то великого артиста и замечательного передового общественно-го деятеля валите Вы в одну кучу с оголтелыми человеко-ненавистниками, пьяными петлюровскими молодчиками!

* Между прочим, мы видим здесь то правописание, которым заставляла печатать украинские книги царская цензура.— М. Р.

Замечу, кстати, что во времена Вашего (и моего) детства и отрочества в Киеве не было постоянного театра Саксаганского, а был театр его брата Микола Карповича Садовского, тоже замечательного актера и режиссера. Перепутать Садовского с Саксаганским — все равно, что перепутать Качалова с Москвиным. Что касается исторических пьес, которые видели Вы в «театре Саксаганского», то, вероятно, это были такие драмы, как «Савва Чалый», «Гандзя», «Бондаривна» Карпенко-Карого, «Богдан Хмельницкий» Старицкого... Неужели так-таки ничего, кроме гопака, Вы не заметили в этих пьесах? Впрочем, в книге «Далекие годы» автор называет вещи, которые он на заре своей жизни видел в украинском театре: «Наталка Полтавка», «Запорожец за Дунаем» и «Шельменко-денщик». Ни в «Наталке», ни в «Шельменко-денщике» никаких «гайдамаков» совсем нет, да и содержание «Запорожца» вряд ли можно свести только к гопаку...

На той же 696-й странице «Начало неведомого века» (цитирую по изданию: «Константин Паустовский. Собрание сочинений в шести томах», том третий), откуда взят этот чудовищный абзац о «гайдамаках» и «театре Саксаганского», читаем:

«В детстве мы одно время жили в Киеве рядом с домом известного «воспевателя Украины» художника Пимоненко.

Престарелый этот человек работал у себя в мастерской только по памяти. С непостижимой быстротой и небрежностью он малевал всякие красивенькие хатки, вишневые садочки, мальвы, подсолнухи и девчат в лентах от головы до ног. Потом малевал в обратном порядке — сначала девчат, потом подсолнухи, мальвы, вишневые садочки и хатки. И так без конца.

Он трудился в поте лица («с непостижимой... небрежностью»? — *М. Р.*), создавая открыточную, сладкую, как мед, Украину. Даже нам, детям, и то пейзажи Пимоненко набили оскомину.

Петлюра пытался возродить эту слащавую Украину. Но ничего из этого, конечно, не вышло».

Я уже оставляю в стороне более чем странную оценку исторической роли Петлюры. Этот лютей враг трудового народа, выходит, всего-навсего хотел воскресить «слащавую», «открыточную» Украину! Но возвращаюсь к Пимоненко. «Начало неведомого века» написано в 1956 году, том «Собрания» Ваших сочинений, которым я пользуюсь,

датирован 1957-м. Быть может, автору не было необходимости познакомиться с обстоятельной монографией о Н. К. Пимоненко (на русском языке), принадлежащей перу Я. П. Затенацкого², уже вышедшей к этому времени. Но ведь все та же Большая Советская Энциклопедия, где, кстати, помещено несколько репродукций работ Пимоненко, в том числе одна — во всю страницу — цветная (роскошь, которую позволяет себе БСЭ по отношению далеко не ко всем художникам!), — Энциклопедия, пазывающая Пимоненко «видным украинским живописцем-реалистом», могла бы внушить автору спасительную мысль критически пересмотреть свои детские впечатления! В статье Энциклопедии, между прочим, сказано, что этот «воспеватель Украины», «в течение многих лет был связан узами дружбы с И. Е. Репиным». А в книге «Російсько-українські мистецькі зв'язки» (Киев, 1955) можно прочитать, что великий русский художник давал несколько иную, чем Вы, Константин Георгиевич, оценку «воспевателю Украины» (слова, язвительно взятые Вами в кавычки).

В день 25-летнего юбилея Пимоненко, в 1940 году, Репин прислал ему телеграмму: «Здравствуйте, живой изобразитель Украины, слава вам! Илья Репин».

Не очень осмотрительные мысли высказаны Вами и об украинском языке:

«Петлюра привез с собой так называемый галицийский язык — довольно тяжеловесный и полный заимствований из соседних языков. И блестящий, действительно жемчужный, как зубы задорных молодцов, острый, поющий, народный язык Украины отступил перед новым пришельцем в далекие шевченковские хаты и в тихие деревенские левады».

Минувя некоторое свое смущение по поводу термина «шевченковские хаты», позволю себе заметить, что на «тяжеловесном галицийском языке» (разумеется, лингвистика такого языка не знает) писали, в силу исторических обстоятельств, Иван Франко и Василь Стефаник. Что же касается украинского языка вообще, то только автору «Повести о жизни» знать только язык «задорных молодцов» — очевидно, киевских молочниц — и оставлять без внимания, что это язык великого народа, язык чудесной литературы, представленной до Октября именами Котляревского, Квитки, Шевченко, Марко Вовчка, Панаса Мирного, Леси Украинки, Коцюбинского, язык замечательных

народных дум и песен, вызывавших восхищение Пушкина, Гоголя, Добролюбова, Горького, Луначарского...

Все это очень грустно, дорогой Константин Георгиевич. Ведь я знаю, с какой любовью писали Вы биографическую повесть о Тарасе Шевченко. Я знаю, что у вас немало друзей среди советских украинских писателей. К ним я всегда причислял и себя. Зачем же Вы позволили себе, основываясь исключительно на зыбких воспоминаниях детства и «туманной юности», высказывания о деятелях украинской культуры и о языке украинского народа, которые иначе как оскорбление не могут быть восприняты?

НАШ СУДЬЯ — НАРОД

Декада украинской литературы и искусства в Москве будет, несомненно, большим праздником не только для украинского народа, но и для братского народа русского и для всех народов Советского Союза. Это уж такой у нас, советских людей, нрав и обычай — радоваться успехам друг друга.

Я так уверенно говорю об успехах потому, что не сомневаюсь в больших достижениях украинской литературы, украинского искусства, с которыми они пришли к 43-й годовщине Октября. Но я даю себе отчет в том, что декада будет и строгим испытанием. Требования, которые мы ставим перед нашими поэтами, драматургами, прозаиками, артистами, художниками, музыкантами, все возрастают. И это не должно смущать настоящих творческих работников, а наоборот — должно вдохновлять и окрылять их. Наш судья — народ. Перед таким судьей радостно отчитываться.

...Каждый из нас, писателей старшего поколения, получает много писем от читателей, от начинающих литераторов. В читательских отзывах нередко находим мы, наряду с призыванием больших или меньших наших заслуг (что, разумеется, приятно), такие указания на наши недочеты, промахи или недоделки, над которыми подчас приходится серьезно задуматься. А в опытах начинающих, среди множества неуклюжих подражательных попыток, иногда наталкиваешься на еще несмелую, но безусловно свежую струю, подобную чистому лесному роднику, пробивающемуся среди прошлогодней листвы. И это несказанно радует. Эти свежие струи — чудесное свидетельство творческих сил нашего народа, в великом трудовом подвиге созидającego хрустальное здание коммунизма, где во всю мощь разовьются творческие личности и со всей красотой засверкают творческие коллективы...

Подвиг парода, строящего коммунизм, все больше и больше привлекает внимание наших писателей, наших работников искусства. Это не значит, конечно, что они совершенно отвернулись от прошлого. Прошлое в искусстве (включая сюда и литературу), если оно взято под углом зрения пынелцного дня и с проекцией в день завтрашний, не только законно, оно необходимо. Ведь под углом зрения современности, приоткрывая завесу будущего и борясь за это будущее, писал Шевченко своих «Неофитов», свою «Марию», Франко — своего «Мойсея», свои раздумья па старые мотивы, Леся Украинка — свои глубокомысленные драматические поэмы на сюжеты из древнегреческой, древнеримской, староиспанской жизни... Ведь о пынелцнем дне, о нашей прекрасной дружбе народов, о нашем высоком советском патриотизме думали Микола Бажан, создавая «Данила Галицкого», Иван Кочерга, творя «Ярослава Мудрого», Александр Корнейчук в своем «Богдане Хмельницком», Петро Панч в романе «Гомоніла Україна» (русский перевод заглавия романа — «Клокотала Украина» — кажется мне не совсем верным). Я не беру здесь под защиту историческую тему, да она и не нуждается в защите. Хочу, однако, заметить, что само понятие историческая тема нуждается в уточнении. Для моих сверстников Октябрьская революция, гражданская война, борьба с интервентами, труды и трудности первых пятилеток — это современность, хотя и вчерашняя. Для младших людей — это история, которую им необходимо знать и верно представлять. Для еще более молодых и вторая мировая война — уже прошлое, даже не их прошлое, а прошлое отцов и старших братьев. А ведь в сегодняшней священной борьбе за мир во всем мире знание того, чем была для человечества эта война, — необходимо, это — могучее оружие...

И все-таки... И все-таки писатель, художник кисти, скульптор — в первую очередь должны внимательно смотреть «окрест себя», как говорил Радищев¹, должны внимательнейшим образом приглядываться к той жизни, которая кипит вокруг них, к мало подчас заметным росткам и почкам, из которых разовьется и расцветет наша лучезарное будущее. Приглядываться — и этого мало. Писатель, художник должен быть участником жизни. Ему не дано, не положено, не позволено стоять «над схваткой». И нет никакого сомнения, что те литературные произведения, с которыми мы идем к декаде, те художественные

выставки, театральные представления, концерты, которые мы покажем в Москве, продемонстрируют именно внимательнейшее отношение к сегодняшнему дню, активное участие наших работников культуры во всех областях жизни... Читательские конференции, встречи с трудовой интеллигенцией, учащейся молодежью, с рабочими и инженерами предприятий Москвы дадут, бесспорно, очень много обеим сторонам — и тем, кто будет выступать, и тем, кто будет слушать и обсуждать прочитанное и услышанное. Театры наши, наши художественные коллективы и отдельные исполнители выступят перед взыскательнейшими в мире, но и глубоко справедливыми и искренне дружелюбными зрителями и слушателями. И это, бесспорно, будет толчком к дальнейшему расцвету нашего искусства.

Очень важной стороной декады я считаю то, что на ней будет представлена наша кинематография, сделавшая за последние годы очень серьезные и очень ответственные шаги.

Глубоко волнует меня, что на декаду везут наши музейные работники, наши искусствоведы выставку образцов пародного искусства. Эти образцы — я их видел в Киеве, на территории Лавры² — поистине великолепны. Можно подолгу стоять перед этой чудесной керамикой, перед этими изумительными коврами, гобеленами, вышивками, перед этой замечательной резьбой по дереву... Стоять и восхищаться. И тогда вам непременно придет в голову мысль: разговоры об архаичности, о консервативности, а отсюда об отмирании народного искусства — вздор! На каждом шагу вы увидите черты нового, гармонически сочетающиеся с уважением к высокой традиции. Я уверен, что именно таковы будут впечатления посетителей этой прекрасной выставки в Москве.

Не менее радует и то, что на декаде будут достойно представлены нами вокально-танцевальные и музыкальные самодеятельные коллективы и солисты-непрофессионалы. Это — живое свидетельство неугасимой и неуязвимой творческой мощи нашего народа.

Декада, которой все мы ждем с таким радостным трепетом, явится ярким свидетельством нерушимой и горячей дружбы народов Советского Союза, народов-творцов, ведомых твердой и любящей рукой Коммунистической партии в необозримые дали полного человеческого счастья.

[МЫ ВСЕГДА С ВАМИ...]

Дорогие товарищи,
дорогие друзья!

Разрешите мне от имени писателей Советской Украины передать горячую благодарность всем, кто с таким радушием, с таким открытым сердцем встречал нас в дни декады украинской литературы и искусства в Москве. Я думаю, что среди участников декады нет ни одного человека, у которого слово *Москва* не вызывало бы волнующих воспоминаний и глубоких размышлений. Москва, великий город великого русского народа, столица многонационального Советского Союза и светоч всего человечества, прочно и навсегда вошла в сердце каждого из нас. Выступать в Москве — это значит отчитываться перед советским народом.

Не смею судить, каким оказался в целом нынешний ответ, но он был озарен лучами дружбы и братства, которым никогда не померкнуть.

Декада наша протекала между двумя историческими датами: 43-й годовщиной величайшего в истории человечества события — Октябрьской революции — и 50-летия с того дня, когда ушел из жизни и утвердился в бессмертии один из величайших гениев мира, Лев Толстой. Это кажется мне знаменательным. Сегодня, вот в этот самый час, в Доме культуры работников газеты «Правда» проводится вечер, посвященный памяти Тараса Шевченко. Это тоже знаменательно. Окрыляемые идеями, которые принес на землю светоносный Октябрь, приняв, как эстафету, высокие традиции реалистического искусства и благородного гуманизма от Тараса Шевченко и Льва Толстого, мы, советские работники культуры, в меру сил своих и не жалея сил своих, служим нашему народу. Народ —

наш верховный судья, и трудиться во имя народа и для народа... *

Я был участником всех трех украинских декад, проводившихся в Москве. На первой декаде, в 1936 году, представлено было только украинское искусство, на второй, в 1951, присоединилась к нему и литература. Нынешняя декада широко продемонстрировала не только достижения нашей литературы, живописи, графики, скульптуры, театра, музыки, художественных коллективов и отдельных исполнителей, но и самостоятельного творчества, и прекрасного изобразительного и декоративного народного мастерства, и искусства кино, и полиграфии, и цирка. Словом, декадой охвачены все стороны культурной жизни советского украинского народа.

Помня, что я выступаю на заключительном вечере литературной части декады, я все же позволю себе привести пример из области, близко соприкасающейся с работой писателей, в частности драматургов и поэтов. На первой декаде Киевский театр оперы и балета показал в Москве всего три представления — «Наталку Полтавку» Котляревского — Лысенко, «Запорожца за Дунаем» Артемовского и «Снегурочку» Римского-Корсакова. Ныне москвичи и гости познакомились в исполнении этого театра с жемчужиной украинской оперной классики — «Тарасом Бульбой» Лысенко, с несправедливо забытой или полузабытой «Аскольдовой могилой» Верстовского¹ — и с тремя произведениями наших современных композиторов: «Арсеналом» Георгия Майбороды, вдохновенный текст для которого написал Александр Левада² и Андрей Малышко, «Первой весной» Жуковского³ и балетом «Черное золото» Гомоляки⁴. Примечательно внимание, которое проявили в этих произведениях авторы к революционной героине, к героине труда, к нашей живой жизни.

Такой решительный поворот к живой жизни, к светлому цветению нынешнего дня, в котором чувствуется приближение лучезарного дня грядущего, характерен и для нашей литературы. Поэты, прозаики, драматурги Советской Украины гордятся великим прошлым своей родины. Но творчество их неотрывно от той кипучей, яркой, сверкающей действительности, от того гигантского трудового подвига, который вершит наш народ, приближая

* В оригиналі тут пропуск.— Ред.

пурпурную зарю коммунизма. К такому единению, слиянию с жизнью народа призывает нас наше сердце и наш разум, призывает нас Коммунистическая партия. Легко дышать и радостно трудиться, видя перед собой ту прекрасную цель, к которой обращены взоры всего трудящегося человечества.

Писательские бригады наши выступали перед самыми разнообразными аудиториями: и здесь, в Колонном зале Дома Союзов, и на заводах и фабриках, и в подмосковных колхозах, и в библиотеках, и в Центральном доме Советской Армии, и в Доме литераторов, и в высших учебных и научно-исследовательских учреждениях, и в редакциях газет и журналов, и в воинских частях... Всего не перечислишь!

И всюду чувствовалось самое тесное единение выступавших со слушателями. Всюду чувствовалось, что если для писателей кровным их делом является изображение и отображение созидательного труда советских людей, то и для трудящихся из всех родов оружия литература — самый близкий, самый верный друг. Читатели наши любят своих писателей и верят им.

И пусть не все в сделанном нами в одинаковой мере достойно признания, но ведь это же высочайшее счастье для писателя — то, что народ любит его, верит в него и, даже осуждая те или иные промахи, исходит из этой любви и этой веры!

Не относится непосредственно к плану декады состоявшийся недавно в Мосфильме показ кинофильма «Повесть пламенных лет». Сценарий кинофильма написан незабываемым Александром Довженко, имя которого является гордостью не только украинского, а и всего советского народа, а творческие искания, достижения и дерзания стоят на столбовой дорожке мирового искусства. Воплощение сценария на экране осуществлено блестящим творческим коллективом, во главе которого стоит Юлия Ипполитовна Солнцева. Перед нашими глазами возникло поистине эпохальное творение, озаренное сиянием довженковского гения, творение, полное высочайшей жизненной правды и правды художественной. И достоин быть отмеченным такой прекрасный факт: кинофильм, в основном посвященный Украине и являющийся вдохновенной проповедью мира во всем мире, создан главным образом силами русских артистов! Да! И в грозу, и ведро мы всегда вместе, мы всегда едины, мы всегда неразрывны — в своей

воле, в своем труде, в своем творчестве, в своей любви к человеку и к человечеству!

Мы скоро уедем из Москвы, скоро возвратимся к привычной работе. Но и там, в Киеве, в других городах и селах Украины будут сиять над нами золотые огни Москвы, будут пылать кремлевские звезды, будет раздаваться всемирный звон курантов Спасской башни. И там мы будем с вами, всегда с вами! Спасибо вам, друзья! Спасибо родному Советскому правительству! Слава партии, слава народу!

В БРАТСКОЙ СЕМЬЕ

Шлю сердечный, братский привет армянскому народу, празднующему сорокалетие своей республики.

История Армении, отразившаяся в ее великолепной литературе, в замечательных произведениях музыки, живописи, скульптуры, в чудесном театре, в могучих достижениях науки, в изумительных памятниках зодчества,— вся история Армении была на протяжении веков историей борьбы за свою свободу и независимость, за бессмертные права языка и культуры.

Сорок лет назад открылась новая страница истории, на которой золотыми буквами начертаны слова: Армянская Советская Социалистическая Республика. Армения вошла в братскую семью народов Советского Союза, построившую социализм и уверенно идущую к светлым вершинам коммунизма. Армянский народ обрел новую жизнь и новое, полное счастье.

Мысленно жму руки всем честным, трудолюбивым, талантливым, жизнерадостным и гостеприимным людям солнечной Армении.

ПОЛУМ'ЯНИЙ ПАТРІОТ

У тридцяті роки, коли Юрій Михайлович Коцюбинський¹ був заступником наркома хліборобства УРСР, я не раз чув його ім'я від письменників-харків'ян, мешканців тодішньої столиці Радянської України. Остап Вишня, що брав тоді жваву участь у справах літфонду, в справах поліпшення добробуту письменників, не раз, коли виникала якась потреба, говорив: «Піду до Юрка Коцюбинського, — і впевнено додавав, — він допоможе».

Ім'я Юрія Михайловича завжди вимовлялось як ім'я твердого, непохитного більшовика, як ім'я людини великого авторитету, палкого радянського патріота, як ім'я державного діяча, якому дорога була справа розвитку української радянської культури.

Історія життя Юрія Коцюбинського була нерозривно пов'язана з історією повалення царського ладу в поміщицько-капіталістичній Росії, з історією встановлення влади Рад на Україні, з боротьбою проти Центральної ради, проти українських буржуазних націоналістів. Недарма ж один із них, Сергій Єфремов², написав і опублікував у дні громадянської війни листа до Юрія Коцюбинського, в якому дорікав сина славетного письменника за «зраду» батькових ідеалів. Докори з уст ворога, докори з уст людини, «ідеали» якої були прямо протилежні ідеалам Михайла Коцюбинського, можна було прийняти як високу похвалу. Так і сприйняв їх Юрій Михайлович.

Автор повісті «Фата моргана», оповідань «Інтермеццо», «Сміх», «Коні не винні», «Подарунок на іменини», друг О. М. Горького — Михайло Коцюбинський був послідовним революційним демократом, близьким до марксистських кіл, і в сім'ї його непогасно жили революційні традиції. Улюбленець батьків, Юрій успадкував ці традиції, вступ його до Комуністичної партії був логічним завер-

шенням їх. Справжнім лєнінцем назвав його Г. І. Петровський. І вищої похвали в світі немає.

Мені довелось недавно читати листа з підписами старих більшовиків, в якому підноситься справа поставлення пам'ятника Юрію Коцюбинському біля Київського вокзалу. Справа ця заслуговує на енергійну підтримку. Постаті Юрія Коцюбинського і Миколи Щорса, двох радянських полководців, двох діячів, що боролися за радянський Київ, що стояли при колісці Радянської України, нагадуватимуть киянам і київським гостям про вікопомні сторінки історії, про дні, коли український трудовий народ в тісному єднанні з російським народом й іншими народами-братами здобував собі право на вільне й щасливе життя.

Біля підніжжя пам'ятника Юрієві Коцюбинському гра-тимуться наші діти і онуки, що ввійдуть у безхмарну країну комунізму. Я вірю, що пам'ятник незабутньому радянському патріотові стоятиме у нас на привокзальній площі, сповнюючи серця наші гордістю, що земля наша породила такого сина.

УСІМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ

Усім землякам моїм, що з тих чи інших причин живуть за межами Радянської України, за межами Радянського Союзу і що поділяють зі мною, з усіма радянськими громадянами прагнення миру в усьому світі, прагнення дружби між усіма народами на землі, шлю сердечне новорічне привітання.

Між нами лежать моря і гори, але все сильніше стає перегук чесних сердець на нашій планеті, все ближче братуються всі люди доброї волі.

Ми — діти Тараса, чия могила височіє над предковичним Дніпром, а слово — слово правди — лунає на весь світ. У новому, 1961-му році всі ми урочисто вклонимося священній його тіні. Нехай же живуть у душі кожного його пророчі пісні, нехай живе його непохитна віра в те, що

...світ ясний, невечірній
Тихо засіє!

[С НАСТУПАЮЩИМ НОВЫМ ГОДОМ]

Дорогие друзья!

Беликая переключка идет ныне во всем мире. Это — переключка голосов доброй воли, переключка честных сердец, переключка умов, направляющих все свои усилия на священное дело мира и доброго согласия всех народов.

Радостно участвовать в этой переключке, радостно знать, что знаменосцем в светлой борьбе за мир, за свободу и братство народов является Советский Союз.

Подходя к порогу нового года, мы делаем шаг к новому миру. Третий год первой семилетки встречаем мы победами и достижениями на всех фронтах — в народном хозяйстве, в строительстве коммунистического общества, в науке и культуре.

Я — украинский литератор старого поколения, помнящий еще времена того бесправия народов, в которые погружены были они царской властью, помещичье-капиталистическими силами. Ныне я — не только свидетель расцвета культур народов Советского Союза, но и по мере сил участник этого прекрасного процесса. Свободное развитие национальных культур — верный залог интернационального единения и братства народов.

Состоявшаяся недавно в Москве декада украинской литературы и искусства была блестящей демонстрацией небывалого подъема духовных сил украинского народа. Вместе с тем это была демонстрация несокрушимой нашей дружбы с великим русским народом, со всеми народами Советского Союза. Мы всегда вместе, в бурю и в ясную погоду, и потому никакой черной силе нас никогда не сломать.

В наступающем году Советская Украина, весь Советский Союз, все передовое человечество будут отмечать сотую годовщину со дня смерти великого сына украинского народа, певца дружбы народов — Тараса Шевченко.

Нет, не годовщину смерти мы будем отмечать,— мы будем славить бессмертие великого поэта, бессмертие народной правды. В дни таких торжеств мы особенно ясно чувствуем нашу сплоченность, особенно глубоко сознаем, что грядущая весна человечества, которая только грезилась таким умам, как Пушкин и Шевченко, становится лучезарной явью.

Поздравляем вас, дорогие друзья, с наступающим Новым годом, желаем больших успехов в труде и счастья в личной жизни, которая у нас неотделима от жизни общественной!

Разрешите мне в заключение прочитать на родном языке свое новогоднее стихотворение:

НАЗУСТРІЧ ТРЕТЬОМУ

Буває рік новий щороку,
І завжди — все-таки новий!
Несе він людям путь широку
І людству — розквіт молодий,
Блакить показує він оку
Серед розбурханих стихій.

Уже стоїть він на порозі
І посміхається — дивись!
Насильству, темряві, погрозі,
Що в змові потайній зійшлись,
Він, певний в миру перемозі,
Протиставляє правди вись.

Він гордим сонцем оповитий —
Оцей, що нині в світ прийшов,
Він учить жити і творити,
В серця приносить він любов,
Тобі він, зоресяйний світе,
Бажає щастя знов і знов.

Нехай же золотом пшениці
Наш чесний повниться засік,
Хай братні стиснуться правиці
Для дружби славної навек,
Нехай у першій семиріччі
Алмазом сяє третій рік!

ПУСТЬ ТОРЖЕСТВУЕТ РАЗУМ!

Туманное, серебряное утро. За окном у меня Киев, раскинувшийся на холмах, о которых нам в детстве говорили, что это «остроги Карпат». Сколько новых, сколько растущих домов! И всюду стройные, мощные подъемные краны. Эти краны кажутся мне символом нашей великой стройки, стройки, которая кипит по всей советской земле. Мы, советские люди, полны любви к своему созидательному труду, мы хотим мира и боремся за мир.

Но кто из честных людей на земле хочет войны! Никто! Поездки в зарубежные страны, в том числе и в капиталистические, убедили меня в этом. Помню, с каким восторгом прикалывали себе на грудь значки «За мир», привезенные гостями из Советского Союза, девушки и юноши в Рио-де-Жанейро. Слово мир — *la paix*, с особенным волнением и с дружелюбной доверчивостью произносимое, не раз приходилось мне слышать из уст французских рабочих, студентов, людей умственного труда. По-польски мир — *rokój*. Это означает также покой, спокойствие.

Да, мы хотим спокойно засеять свои поля и собирать на них урожай, работать на фабриках и заводах, в шахтах и рудниках, хотим спокойно строить новую жизнь — коммунизм. Но и люди иных, чем мы, политических воззрений, живущие в странах иного, чем наш, социального уклада (если это только не циничные бизнесмены, не политические гангстеры, не любители наживаться на человеческих страданиях и человеческой крови), — все честные люди хотят спокойно трудиться и спокойно жить.

Наступил новый, 1961 год. Мы много ждем от него. Естественно при этом оглянуться назад, на пережитый год 1960-й.

Это был год и радостный, и тревожный. Наши предложения о всеобщем и полном разоружении встретили под-

держку всех друзей мира. Это проявление исторического разума, это свидетельство мудрого предвидения и трезвой оценки исторического момента...

Советское правительство не жалело и не пожалеет ни сил, ни времени для того, чтобы добиться разоружения, для того, чтобы народы освободились от страха перед третьей мировой войной, избавились от тяжести налогов на подготовку новой войны.

Да, гонка вооружений, шпионаж и диверсии, холодная война и ее «теоретические обоснования» — всякого рода рассуждения о неизбежности применения «принципа силы» и о «коммунистической опасности», измышления о военных планах, которые будто бы готовит Советский Союз и возглавляемый им лагерь социализма, — все это признаки политического безумия, слепоты и маразма, это слова и деяния, грозящие человечеству неисчислимыми бедствиями...

Но особенностью переживаемого нами времени является возможность остановить войну, исключить ее из жизни общества. Как подчеркивается в «Обращении к народам всего мира», принятом на ноябрьском Совещании представителей коммунистических и рабочих партий в прошлом году в Москве, «пикогда еще в истории человечества не было столь реальных шансов претворения в действительность вековых чаяний народов — жить в условиях мира и свободы».

Мне приходилось в Западной Европе встречаться с людьми различных кругов и воззрений. Многие из них дружелюбно настроены по отношению к Советскому Союзу. Но некоторых, однако, смущает термин «мирное сосуществование», термин столь точно и четко выражающий сущность нашей ленинской внешней политики. Эта боязнь термина, боязнь слова — следствие политического гипноза, исходящего от тайных и явных поджигателей войны, клеветников и лецемеров.

Издавна говорится: кого бог хочет наказать, того он лишает разума. Если освободить это изречение от религиозной оболочки, то оно очень метко. Право же, господа американские капиталисты раньше способны были проявлять куда больше ума. Томас Джефферсон¹, президент США в начале XIX столетия, определял принципы международных отношений так: «Мир, торговля и дружба со всеми державами». Увы! Некоторые преемники Джефферсона в президентском кресле ушли от этого мудрого

афоризма. Они исповедуют силу, они верят только в «логику» своего кулака. А лучше бы верить в разум! Сила? Она есть и у нас, и побольше, чем у противников мира. Но мы свою силу хотим применять к творческому труду. Запугать нас нельзя, да и мы никого не собираемся запугивать. Но надо, чтобы и та, и другая стороны ясно понимали положение вещей и соотношение сил.

Американский публицист Джон Скотт выпустил книгу под названием «Политическая война. Пособие для конкурентного сосуществования». Хорошо «сосуществование», которое трактуется как война и опирается на войну! Кстати сказать, некоторые люди на Западе не совсем ясно улавливают разницу между понятиями соревнование и конкуренция. Этим людям надо бы присмотреться к тому, как соревнуются между собой во имя общего блага наши работники, труженики полей, инженеры, изобретатели, ученые — именно соревнуются, а не конкурируют, как они делятся друг с другом своими достижениями, своим опытом, своими мыслями... Мы не думаем, что сосуществование изменит социальный строй стран капиталистического Запада — революции вообще дело внутреннего развития каждого государства. Но мы не понимаем сосуществование как скрытую, «холодную» войну, как желание обмануть соперника, подставить ему ножку.

Капиталистическая и социалистическая системы не могут, так сказать, обниматься и лобызаться. Нет, они борются, они соревнуются — и победит та, которая разумнее, которая ведет вперед, которая несет счастье трудовому человечеству... Но счастье нельзя принести на кровавых крыльях войны.

Войны, которые вели империалисты, были всегда преступны. Развязать войну в современных условиях — безумие.

Пусть же 1961 год сломает преграды, возведенные врагами мира на пути к мирному сосуществованию.

Мы за торжество разума и правды. И пусть 1961 год окончательно похоронит ложные представления о нашей стране, которые усиленно внушает людям капиталистических стран империалистическая пропаганда. Внушает, но все менее преуспевает в этом деле...

Был в прошлом году на Украине Андре Вюрмсер, он написал очерки о Киеве, где призвал французов активной переписываться с советскими людьми. В Киев из Фран-

ции пошло множество писем. Вот некоторые выдержки из них.

Жепа торговца велосипедами Иветта Ребийон из города Болсекур: «Хочется, чтоб выражение «железный занавес» навсегда исчезло из языка... Я хочу рассказать многим людям правду о Советском Союзе, потому что они знают о нем лишь через радио и газеты...»

Люсьен Дотре, рабочий автомобильного завода из города Арнувиль-ле-Гонес, также отдает свои силы тому, чтобы «разрушить стену недоверия...». Он тоже считает, что «переписка с советскими товарищами даст нам возможность выразить наши искренние чувства дружбы».

Марсель Робер, мастер кабельного завода в Анже: «Как и значительная часть французских трудящихся, я берегу в своем сердце чувство глубокой благодарности к вашему народу, нежность, которую трудно передать словами».

Рене Рустан, счетовод из Парижа: «Переживая ваши неудачи в начале войны, я с радостью следил за вашими победами, приведшими вас к Берлину. Поверьте, что я ни на миг не сомневался в вашей моральной победе над врагом. Благодаря н а ш е м у великому Ленину вы стали на путь, который привел вас к звездам!»

Да, все больше и больше людей в мире называют Ленина н а ш и м, и с этим ничего не могут поделать враги и клеветники.

Исторически разумно и справедливо великое движение колониальных и зависимых стран за свое освобождение. Исторически безумно стремиться остановить, помешать, разложить изнутри это движение. В 1960 году всем этим и опозорил себя «цивилизованный» Запад, угрожая Кубе оружием и голодом, сея смуту в Конго. Истина у империалистов там, где наибольшая выгода. Эйзенхауер² на одной из пресс-конференций заявил: «Я не знаю, что мы стали бы делать без Конго». Еще бы: Соединенные Штаты вывозили из Конго девяносто шесть процентов всей добычи конголезского кобальта, восемьдесят восемь — олова, шестьдесят четыре — марганца, семьдесят девять — тантала, восемьдесят семь — алмазов. Но как ни цепляются колониалисты за столь выгодные для себя позиции, минувший год войдет в историю как «год Африки», год освобождения многих и многих народов от политического чужеземного ярма. Я верю, что 1961 год подхватит эту славную эстафету.

На весь мир прозвучал призыв нашего Советского правительства — покончить с колониализмом, ускорив тем самым великий процесс, когда судьбы человечества берут в свои руки все народы земли... Поддерживая священную борьбу колониальных и зависимых стран за свободу, радуясь упадку сил колониалистов, снова и снова мы обращаемся к разуму и дальновидности народов западных стран, к их правительствам: давайте согласуем шаги, направленные к ликвидации колониального режима управления и тем самым ускорим этот закономерный исторический процесс, сделаем все для того, чтобы народы колониальных и зависимых стран стали равноправными и могли сами решать свою судьбу.

Пусть 1961 год окончательно похоронит тех, кто уже давно стали политическими мертвецами, пусть в этом году на Генеральной Ассамблее не поднимается провокационных вопросов, — мертворожденных созданий империалистической — лживой пропаганды. Пусть, в частности, премьер Канады господин Дифенбейкер³ учтет свой прошлогодний печальный опыт и не повторяет вслед за нашими зарубежными врагами — националистами — нелепостей о «порабощенной» Советской Украине. Мне почему-то кажется, что так оно и произойдет с господином Дифенбейкером, ибо я верю, что разум не только может покинуть человека, но и вернуться к нему.

Советский Союз несет человечеству великую правду, озаренную неугасимым светом разума. Неудержимо растет социалистический лагерь, над которым сияет то же победное солнце разума. Умы же идеологов капитализма, поборников холодной войны и поджигателей войны горячее все более обволакивает страшная паутина безумия. Я видел ужасающие лачуги бедняков в Рио-де-Жанейро, ютящиеся у подножия великолепных небоскребов, видел рабочие кварталы в Париже, которых обыкновенно, с вполне понятной стыдливостью, не показывают иностранцам. И я не могу ни на минуту поверить в то, что капиталистическая система обеспечивает хотя бы материальное благоденствие населения. Не говорю уже о духовном развитии. Школа в Бразилии, например, недоступна для детей рабочих средней квалификации из-за необычайной дороговизны обучения. О каком уж там «процветании» может быть речь!

О безумии, охватывающем круги идеологов капитализма, об истинном положении вещей на Западе свиде-

тельствуют некоторые факты, сообщенные западными же журналами.

Джеймс Фергюссон, американский генерал, на одной из пресс-конференций заявил, что Соединенные Штаты подготавливают атомную базу на Луне. «Главное», по мнению этого генерала, уже сделано: разработаны фасоны одежды для лунных оккупантов. Ну, не фарс ли это?

В США рекламируется новая настольная игра, придуманная неким Аланом Карлгеймером. Игра называется «Дипломатия» и проводится на карте Европы. Правила разрешают любой обман партнера. Не показательно ли?

В Париже — законодатель мод буржуазного мира — появились в продаже новые духи под названием «Запах денег». Реклама утверждает, что запах этих духов очень похож на запах свежих банкнотов. «Кто пользуется нашими духами, — гласит рекламный проспект, — тот пахнет так, как пахнут лишь большие бизнесмены».

Смешно читать все это! Смешно — и грустно!

И все же не это характеризует современный мир. На пороге 1961 года хочется выразить уверенность (именно — уверенность), что этот год принесет новые победы человеческого разума, а значит, приблизит нас к осуществлению великой идеи современности — идеи мира во всем мире.

БЛАГОРОДНИЙ ПОЧИН

Я щасливий, що колись разом із Остапом Вишнею підписав лист про лісорозведення в колгоспах. Невимовно гірко думати, що то був останній виступ друга людей, друга природи — незабутнього Вишні — з друкованим словом.

Дуже радий, що саме тепер, у шевченківські дні, колгоспники-артілі «Дружба» виявили благородний почин, вирішивши посадити на своїй землі сто дубів на відзначення пам'яті геніального поета українського народу.

Дуб — символ могутності в народній поезії, про дуби високочолі писав у своїй «Катерині» Тарас Григорович. І сам він височіє над безмежною нивою нашої літератури, нашої культури, нашого життя як незламний широківитий дуб.

Колись, звертаючись до діброви, до темного гаю, Шевченко вигукував: «Багатого собі батька маєш!»¹ Він мав на увазі природу, що одягає ліс «тричі на рік»! Але тепер і сама природа має багатого батька — великий радянський народ. Він панує над нею, але ж бо панувати треба вміло, дбайливо, з любов'ю. Ліси — наш неоціненний скарб, і скарб цей ми повинні берегти і множити.

Нехай ростуть на радість людським поколінням Шевченкові дуби, які, я певен, будуть посаджені не тільки на землі ташанського колгоспу, але й по всіх селах та містах нашої славної Радянської України! Нехай цвіте всіма барвами те прекрасне слово, яким названо колгосп у Ташані² — дружба!

[МАТИ РУСЬКИХ МІСТ]

Київ — столицю Радянської України — справедливо називають матір'ю руських міст. Дійсно, це колиска історії, колиска культури трьох великих східнослов'янських народів — російського, українського, білоруського. Київ розкинутий на березі повноводного, широкого Дніпра, що, виникаючи на землі російського народу, тече через тиху, зелену Білорусію і всієї своєї величі досягає серед українських ланів та степів. І Київ, і Дніпро, що пишається нині могутніми гідропоруками, є для нас ніби символами вічної й непорушної дружби народів.

Усе історичне життя України міцно пов'язане з Києвом. Київ пам'ятає триумфальний в'їзд, понад 300 років тому, гетьмана Богдана Хмельницького на чолі війська, що визволило наш народ з-під польсько-шляхетського ярма, пам'ятає ті дні — дні возз'єднання України з Росією, що визначило весь дальший шлях нашого розвитку й поступу. У Києві ніби й досі лунають кроки геніального народного поета-революціонера Тараса Шевченка, сторіччя з дня смерті якого відзначало недавно усе передове людство. В пам'яті Києва живуть і спалахи революції 1905 року, і бої за встановлення влади Рад після Великого Жовтня, 1917 року, і героїчна боротьба проти фашистських загарбників у роки другої світової війни, за що місто-герой було нагороджене нашим урядом другим орденом Леніна... Але Київ дорогий нам не тільки своїм величним минулим, а й своїм прекрасним сучасним, і світосайним своїм майбутнім, у яке ми твердо віримо, для якого ми живемо і працюємо.

Не буде проявом вузького місцевого патріотизму, коли я скажу, що Київ — одне з найкрасивіших міст у світі. Розкиданий на мальовничих наддніпрянських пагорбах, він увесь ніби утопає в зелені садів та парків. Поруч із чудесними архітектурними пам'ятниками старовини, як-

от: Софія Київська¹, Києво-Печерська лавра, Андріївська церква² височіють у цьому чудесні нові будови. Поруч із пам'ятниками народному герою Богданові Хмельницькому і співцеві українського народу Тарасу Шевченкові — пам'ятники полководцю-революціонерові Миколі Щорсу, герояві другої світової війни генералу Ватутіну³, величний монумент на честь визволителів Києва від фашистської навали... До підніжжя пам'ятника генієві людства, засновникові багатонаціональної Радянської держави Володимирові Іллічу Леніну кладуть вінки свіжих квітів і діти українського народу, і діти всіх народів нашого незламного Союзу.

Київ — місто науки і мистецтва, місто багатьох учбових та науково-дослідних закладів, місто театрів і музеїв, місто розвиненої промисловості. У прекрасному, своєрідної архітектури будинку Верховної Ради УРСР послатці народу вершать державні справи, дбаючи про матеріальний добробут і культурний розквіт народу...

Київ — місто кипучої соціалістичної праці, місто радісної, бадьорої молоді, місто щасливих дітей, що, мов пташенята, щебечуть по скверах, по садах, по майданчиках.

Кияни пишаються своїм рідним містом. Як з рідними братами та сестрами перегукується Київ із всесоюзною столицею Москвою, з Харковом, з Мінськом, з Ленінградом, з Тбілісі та Єреваном, з усіма містами нашої Радянської Вітчизни. Він щедро і гостинно приймає прибульців з усіх країн світу, що дедалі частіше приїждять у нашу країну.

Оцей альбом також треба розглядати як запрошення в гості. Він тільки частково відбиває чарівливість нашого міста, яке Шевченко називав святим Києвом, яке прославили натхненними словами і Пушкін, і Гоголь, й інші геніальні письменники Слов'янщини.

Я пишу ці рядки і поглядаю у вікно, за яким розкинулось рідне моє місто, і думаю про велич людського подвигу, що зберіг у віках цю красу, що оборонив її від ворожих нападів, що воскресив її з руїн по другій світовій війні, що робить її з дня на день припаднішою й молодшою. Я бачу, як, ніби на очах, ростуть нові будинки, бачу підйомні крани, що нагадують сторожових журавлів серед степу, бачу димарі новозбудованих фабрик та заводів, бачу стрункі пірамідальні тополі і широківиті каштани, бачу море садів, де рожевим та бі-

лим цвітом розцвіли персики, абрикоси, вишні, черешні, де зацвітають груші, де рожевіють бруньки на яблунях... Бачу нестримну ріку трамваїв, тролейбусів, автобусів, автомобілів, бачу рухливі людські постаті... У повітрі наді мною з шумом пролітають мирні аероплани, що переносять наших людей з одного кінця землі в другий... Бачу веселих вістивників миру — білих голубів, що зграєю кружляють у синьому весняному небі... І теплом наливається моє серце, і хочеться мені на повні груди проголосити славу безсмертному моєму народові, славу всім чесним трудівникам на землі, славу дружбі й братерству всіх народів.

СЛАВА РАДЯНСЬКОМУ ГЕНІЮ!

Микола Морозов¹, сидячи в Шліссельбурзькій фортеці, писав «Зоряні пісні». Неосяжний геній Леонардо да Вінчі бився над тим, щоб дати людині крила. Скромний калузький учитель², замучений тяжкою хворобою, плекав у душі високу мрію про космічні польоти. Цей список можна було б продовжити. Крапці уми людства поривалися, кажучи словами Фета, «в запредельную стихию».

Те, що здавалося нездійсненною мрією одним і досягненням людини десь у дуже далекому майбутньому — іншим, — здійснилося! І здійснила це радянська людина, син великого радянського народу.

Слава радянському народові!

ПОДВИГ ПОКОЛЕНИЯ

Он вышел из рядов Ленинского комсомола, тот человек, имя которого сегодня у всех на устах и во всех сердцах. Мне, человеку преклонных лет, это особенно хочется подчеркнуть. Подвиг Юрия Гагарина¹ — это подвиг того поколения, которое выросло на наших глазах и которому суждено осуществлять самые дерзновенные, самые высокие, самые заветные мечты человечества. Вчера они завоевали целинные земли, сегодня они покорят межзвездные просторы. Им принадлежит мир.

РИСИ ПРЕКРАСНОГО МАЙБУТНЬОГО

У частині другій Проекту Програми Комуністичної партії Радянського Союзу, там, де мова йде про остаточне зникнення класів у комуністичному суспільстві, читаємо: «Інтелігенція перестане бути особливо соціальною верствою, оскільки трудівники фізичної праці за своїм культурно-технічним рівнем піднімуться до рівня людей розумової праці».

Я належу до трудової інтелігенції СРСР, до тієї частини її, що зветься письменниками. Я, як і всі мої товариші по роботі, гордий, що і в дні великих випробувань, у дні боротьби з іноземними навалами та внутрішніми ворогами, і в дні велетенського будівництва інтелігенція наша чесно й мужньо йшла опліч із працівниками заводів та ланів, шахт і виноградників... Я пишаюся званням — радянський письменник. Але однією з рис радянського письменника є його постійне втручання в життя, безпосередня участь у всьому, чим дише й живе вся Радянська Україна, весь радянський народ. Будучи причетним до літературознавства, фольклористики та етнології, я в особистій своїй практиці стикався раз у раз із тим безперечним фактом, що поряд із стиранням меж поміж містом і селом, поміж розумовою і фізичною працею іде й ненастанне взаємозбагачення, взаємозапіднення, взаємопроникнення поміж фольклором, народною творчістю — і професіональним мистецтвом у широкому розумінні слова, включаючи сюди й літературу. Постерігав я не раз, як постерігало це й багато інших моїх товаришів, як учорашні люди фізичної праці впевнено входили в коло людей праці розумової, стаючи, скажемо, фаховими чи напівфаховими літераторами чи художниками. Назву тільки два прізвища: Катерина Білокур¹ і Параска Амбросій². Таким чином, те явище, яке має все повніше проявлятися у процесі комуністичного будівництва, показує нам свої ясно видимі паростки вже сьогодні.

Чимало об'їздив я областей і республік Радянського

Союзу, подорожував і по Україні, і в РРФСР, і в Білорусії, і в Вірменії, Грузії, Азербайджані, в республіках Прибалтики, з багатьма людьми різних професій мав, кажучи жартівливим висловом Лєскова, «междуусобные разговоры». На книжковій полиці у голови вірменського колгоспу бачив я Шевченків «Кобзар» у вірменському перекладі; в Новоград-Волинську слухав самодіяльний хор, артистична майстерність якого зробила б честь кожному професіональному колективу; з Макаром Онисимовичем Посмітним міркував (а більше слухав його міркування) про перспективи розвитку сільського господарства; виступаючи разом з іншими письменниками перед робітничими аудиторіями, чув такі зауваження на нашу адресу, які дуже нам багато дали для подальшої роботи... І всі ці начебто неподібні одно до одного явища свідчать про те, що виписані на початку моєї замітки слова із проекту Програми мають собі повне обґрунтування в нашій сьогоденній конкретній дійсності.

Розмова талановитої поетеси Параски Амбросій з відомим кобзарем Єгором Мовчаном, якої я кілька років тому був свідком, — це була розмова двох митців високої духовної культури, розмова двох інтелігентів у справжньому, найкращому значенні слова. А хіба не піднялись у своєму інтелектуальному розвитку «до рівня людей розумової праці» покійні П. М. Ангеліна й Ф. І. Дубковецький, хіба не стоять на цьому рівні Г. Є. Буркацька, О. В. Гіталов³⁹ Проте, звичайно, я говорю про окремі, хоч уже й типові, явища, про окремих людей, яких, правда, стає дедалі більше...

У новому суспільстві, на порозі якого ми стоїмо, при нечувано високому розвитку техніки, при все більшому вдосконаленні способів праці, при подальшому скороченні робочого дня, при все повнішому задоволенні матеріальних потреб людини кожен громадянин, кожна громадянка матимуть змогу вільними устами припадати до джерел науки й мистецтва, отже й на повну силу розвивати всі свої творчі здібності. Усі грані духовної індивідуальності кожної людини заблищать і заграють під новим всесвітнім промінням.

І література в тому прекрасному, вже недалекому майбутньому набере такої могутності, такої яскравості й краси, які були неможливі вчора і які так ясно, так райдужно видяться нам сьогодні — видяться в світі найвеличнішого історичного документа нашої епохи.

БУДЬ ГІДНИМ ХЛІБА

Це було в Саратові, 1942 року, в дні Великої Вітчизняної війни. Ми з'їхалися на антифашистський мітинг, що транслювався по радіо для окупованих областей України. До мене в кімнату, де я спився, завітали Олександр Довженко і Микола Бажан. Я читав їм свою недавно написану поему «Жага». В цій поемі є такі рядки: —

— Не кидайсь хлібом, він
святий! —

В суворості ласкавій,
Бувало, каже дід старий
Малечі кучерявій.

— Не грайся хлібом, то ж бо
гріх! —

Іще до немовляти,
Щасливий стримуючи сміх,
Бувало, каже мати.

Ясна річ, що слова: святий, священний, гріх — не мають тепер ніякого релігійного значення. Святий, священний означає нині, в нашому суспільстві: вартий найбільшої любові і пошани. Так говоримо ми про священну громадську власність, про святий обов'язок радянського воїна — боронити свою Вітчизну. Так само й слово «гріх» уживаємо ми тепер у розумінні: недобрий вчинок, злочин. Нове переосмислення давніх слів — дуже цікаве і почальне явище.

Кінчається отой невеличкий розділ поеми, початок якого я навів, такими словами:

Хто зерно сіє золоте,
В землі палку невтому,
Той сам пшеницею зросте
На полі вселюдському.

Ці слова дуже схвилювали великого нашого кінорежис-

сера і письменника Довженка. Він почав згадувати своє дитинство, своїх батьків-хліборобів, почав згадувати, як справді шанують, поважають хліб ті люди, які самі зробили його своїми руками. Ми почали говорити про пошану до праці й до трудівників взагалі.

Оцю розмову я й хочу продовжити тепер, дорогі читачі «Зміни».

Усе, чим ми користуємось у житті, є наслідком чиеїсь праці, часом дуже нелегкої. Буквально все. Наш одяг, дім, у якому ми живемо, меблі, якими ми користуємось, стіл, за яким ми їмо, біля якого читаємо й пишемо, всі речі нашого побуту не прийшли до нас готовими. Над створенням їх працювали люди, цілі колективи людей, і те, що нам здається найпростішим, таїть у собі муки й радощі людської думки. Найпростіші речі нашого вжитку — виделка, приміром, чи сірники — не були ж якимись дарами від вищої невідомої сили! До автоматичного пера, яким я оце зараз пишу, людство дійшло шляхом безкінечно довгих шукань. Пункін, приміром, писав іще гусиним пером, а Бальзак, кажуть, воронячим. Правда дотепняки зауважують, що воно в них і цими перами виходило непогано... Але ж це тільки жарт... Дружина Льва Толстого, Софія Андріївна, кажуть, сім разів, чи що, переписувала від руки роман «Анна Кареніна». Правда, винен був у тому сам Толстой, що все правив і правив рукопис, але все-таки за допомогою сучасної друкарської машинки справа пішла б куди легше!

Та коли я згадав про Льва Толстого, про його «Анну Кареніну», то подумаймо ж: яка це була величезна праця, які це були велетенські зусилля, щоб висловити в романі так ясно, так чітко погляди автора на життя, на людські відносини, щоб змалювати це життя, ці відносини так правдиво й так виразно! Горький називав книгу чудом, чудом людської мислі. І великими чудодіянями, чудотворцями можемо ми по праву вважати письменників, людей, що з отакою повнотою малюють і давні події, і кипучу сучасність, що з такою силою втілюють у слово народні прагнення і пориви, що гартують людські серця і загострюють людську думку... І повинні ми пам'ятати, що всі великі літературні твори породжені не тільки талановитістю чи геніальністю творців, а й наполегливим їх трудом.

Часом, за царського ладу, автор книжки, пишучи її, свідомо йшов на те, що його буде переслідувати за смі-

ливі думки влада, що він потрапить у тюрму, а може, й на каторгу чи навіть на ешафот. Всі ви знаєте, що Тарас Шевченко за свої чесні вірші, де він закликав народ на боротьбу з панамі, з гнобителями, був на десять років відданий у солдати. Таких прикладів, коли письменники зазнавали тяжкої кари за свої правдиві писання, ми знаємо в історії багато. Подібні речі можна бачити й нині в капіталістичних країнах.

Але якщо навіть книжка пишеться в найсприятливіших умовах, якщо авторові не загрожують за неї ніякі покари і переслідування, то ніяк, проте, не можна уявити собі створення книжки, — я говорю про художню літературу, — як веселу якусь розвагу, щось на зразок волейболу. Великі письменники — завжди великі трудівники, і за це гідні вони повселюдної любові й пошани. Те саме, звісно, годиться сказати і про творців наукових книжок.

Але ж і любити, й шанувати повинні ми також тих людей, що виробили для книги папір, що друкували її, прикрашали малюнками, оправляли в чепурну оправу... Ціла армія людей створювала оту книжку, що ми сьогодні читаємо, і яку ж прекрасну роботу зробила ця мирна армія!

Вернемося до того, з чого почали, — до хліба. Ви всі знаєте, що висока техніка, агрономічна наука, сільсько-господарські машини полегшують труд хлібороба. Але ж труд залишається трудом. Комбайном, скажемо, можна прибрати з поля за один день стільки пшениці чи жита, скільки й не снилося колишнім жіндам або косарям. Але попрацювати цілий день на комбайні — це зовсім не схоже на повільну й веселу прогулянку десь у парку чи над річкою! Багато рясного поту пролилось для того, щоб ми з вами могли їсти хліб, булку, вареники, смачні пироги чи солодкі тістечка! Як же нам не шанувати, не любити тих людей, яких здавна звуть хліборобами! І яка це висока честь — бути гідним хліба, вирощеного святеми руками людини.

Усе, що зробила людина для людини, для людського добра, вартє глибокої поваги. Найчочесніше звання на землі — працівник. Так воно є сьогодні, так воно буде й тоді, коли радянські люди, втілюючи в життя Програму КНРС, здійснять свою віковичну мрію — побудують комуністичне суспільство. Без людської праці не може бути людського щастя.

ВСЕНАРОДНЕ СВЯТО

Дні XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу справді є днями всенародного свята, всенародної радості, всенародного піднесення. Непереможний і всеперемагаючий прапор Леніна майорить над усіма учасниками з'їзду, людьми найрізноманітніших професій, різного громадського становища, людьми різного віку і різних національностей. Всі виступи делегатів з'їзду, всі привітання представників братніх комуністичних і робітничих партій пройняті однією ідеєю, освітлені і зігріті одним поривом, сповнені глибокої віри в майбутнє — і тепер уже недалеко — побудову комуністичного суспільства на нашій землі. Світло комунізму, світло безсмертного вчення Маркса — Енгельса — Леніна осяє всю нашу велику Вітчизну, всі куточки світу, все людство.

У доповіді про Програму Комуністичної партії Радянського Союзу з особливим піднесенням названо ті сили, які пануватимуть на землі в епоху комунізму. Ці сили — Мир, Праця, Свобода, Рівність, Братерство. До освяченої історією тріади — «Свобода, Рівність і Братерство» додалися два слова, але які два слова: Мир і Праця!

Мир... Усі трудящі, всі чесні люди на землі вимовляють це слово різними мовами, але з однаковим хвилюванням, з однаковим прагненням, з однаковим сподіванням. Мир — це спокійний сон дитини, щаслива посмішка матері, нічим не затьмарена робота хлібороба і робітника, натхненна праця вченого, світла пісня поета, розквіт людської особи і безмежна міць людського колективу.
[...]

Лозунгу капіталістичного суспільства — «Людина людині — вовк» — наша партія протиставить новий, чудовий лозунг: «Людина людині — друг, товариш і брат».
[...]

Наша партія — партія людей праці. Окрилена вільною людською думкою, озброєна найдосконалішою технікою, праця стане радісною потребою, праця буде світла і красива, як весняний день, як райдуга над зеленими луками, як перше чисте кохання.

Проект нової Програми партії обговорювався всенародно, але цитую доповідь — «сприйнятий народом як його власна програма, як справа його життя».

У проекті Програми охоплені і з глибокою науковою обґрунтованістю висвітлені буквально всі сторони людської діяльності.

Мені як поету, як людині, що цікавиться питаннями літератури, мистецтва, фольклору, особливо приємно навести таке місце з доповіді:

«В творчій діяльності професіональних колективів і видатних майстрів мистецтв художня самодіяльність і далі знаходитиме для себе зразки, на які слід рівнятися. В свою чергу народна творчість буде невичерпним джерелом збагачення і розквіту професіональної літератури і мистецтва».

В цих глибоких словах з граничною чіткістю охарактеризовано дальший розвиток того процесу, який ми бачимо вже у наші дні, — процесу взаємозбагачення професіональної літератури і мистецтва, з одного боку, і народної творчості — з другого. Добре слід задуматися над цими словами прихильникам теорії «відмирання» народної творчості у високорозвинутому культурному суспільстві!

Не раз уже в нашій пресі, в наших книгах лунали голоси про охорону і захист рідної природи. Багато цих голосів належить моїм товаришам по перу. Досить назвати ім'я незабутнього Остапа Вишні, імена Л. М. Леонова, К. Г. Паустовського. Багато сторінок «Тихого Дону» і «Піднятої цілини» Шолохова, романів Яновського, Гончара, Стельмаха звучать як натхненний гімн красі рідної землі. Вірменські письменники були ініціаторами прийнятого Верховною Радою Вірменії закону про охорону природи. Про дбайливе ставлення до рідних лісів і вод на весь голос заявляють і люди найрізноманітніших професій. Так, у ряді померів київської «Робітничої газети» про боротьбу проти хижацького і нерозумного ставлення до природних багатств, проти прямого шкідництва і браконьєрства висловлювалися і робітники від верстата, і інженери, і інші громадяни, які іноді да-

лекі своїм фахом від природи, але люблять її і цінять чудотворні її дари.

Під час всенародного обговорення Проекту Програми Комуністичної партії Радянського Союзу Центральний Комітет партії одержав і ряд листів у цьому питанні. Ці листи були враховані, і ми читаємо в доповіді:

«У зв'язку з одержаними численними пропозиціями ЦК КПРС вважає необхідним доповнити відповідний розділ Програми окремим пунктом про охорону природи, про правильне використання природних багатств. Наші лісові, рибні, водні та інші природні ресурси — велике національне багатство».

Багато сердець заб'ються особливо гаряче від цих простих і мудрих слів! І мені було надзвичайно відрадно, коли їх, ці слова, вітав з високої трибуни з'їзду один з найстаріших членів Комуністичної партії Ф. М. Петров¹.

... Наше життя прекрасне. А в недалекому майбутньому воно буде незмірно прекрасніше, яскравіше, багатше, глибше і вище. Про це з гідною подиву конкретністю і точністю говорять сучасний Комуністичний маніфест — нова Програма нашої партії, в це непохитно вірять усі учасники з'їзду, вірять весь багатонаціональний і єдиний у праці і братерстві радянський народ.

НАША ЭМБЛЕМА

В Отчете ЦК КПСС съезду партии есть такое место:

«В дни, когда наша страна отбивалась от яростных атак белогвардейщины и иностранных интервентов, Советское правительство обсуждало вопрос о Государственном гербе. На первом проекте герба был изображен меч. Владимир Ильич резко выступил против этого. «Зачем же меч? — сказал он. — Завоевания нам не нужны. Завоевательная политика нам совершенно чужда, мы не нападаем, а отбиваемся от внутренних и внешних врагов; война наша — оборонительная, и меч — не наша эмблема». Эмблемой нашей страны, как известно, стали Серп и Молот — символ мирного созидательного труда».

Эти произнесенные с высочайшей в мире трибуны [...] волнующие слова еще раз напомнили всему человечеству, что многонациональный советский народ, Советское правительство, выразитель стремлений и чаяний народа, мудрая Коммунистическая партия, разум и сердце народа, неизменно верны знамени мира, которое подняла над землей рука Ленина.

Помню, когда-то в годы первой русской революции один мистик и декадент, поклонник Достоевского и Ницше¹ ухватился за высканное им в евангелии выражение «не мир, но меч» и озаглавил так объемистую книгу своих статей. В этой книге он нелепо пытался связать всероссийское освободительное движение с христианским учением. Впоследствии этот писатель стал одним из яростнейших врагов Советской власти и, конечно, прославлял «меч» белоэмигрантов и иностранных интервентов.

Не меч, но мир, сказал устами создателя Советского государства советский народ, и эти слова освещают весь его славный творческий путь.

Любители меча не раз имели возможность убедиться,

что на их удары, народ наш умеет и может отвечать сокрушительными ответными ударами, что у него всегда наготове победоносный меч — меч правого дела для достойной встречи всех захватчиков и грабителей.

Но эмблема наша — Серп и Молот, содержание и смысл нашей жизни — созидательный труд. О гигантском размахе этого труда свидетельствуют и Отчет ЦК КПСС, и все выступления делегатов съезда, построенные на конкретных примерах. Этим размахом восхищаются представители братских коммунистических и рабочих партий, приветствовавшие съезд. Этот размах обусловил возникновение величайшего документа нашей эпохи — новой Программы Коммунистической партии Советского Союза.

В Отчете ЦК КПСС кратко и четко сформулирована история этого документа:

«Большая теоретическая работа КПСС наиболее полно воплощена в ее новой Программе, представляющей собой философское, экономическое и политическое обоснование построения коммунизма в нашей стране.

Здесь хочется отметить высокое признание роли общественных наук в подготовке величайшего в истории человечества созидания — строительства коммунистического общества. Хочется отметить поэтому, что иногда мы, восторженные свидетели неслыханных достижений современной техники, физики и механики, естественных наук, как будто недооцениваем значение наук гуманитарных, без развития которых невозможен прогресс человечества. Именно гуманитарные науки, окрыляемые гением партии, формулируют закономерности нашего перехода от социализма к коммунизму, точно предвещают грядущую победу коммунизма во всем мире.

Все науки, все виды человеческой деятельности поставлены у нас на службу одному прекрасному делу — созданию светлого царства правды, справедливости, разумного, радостного, красивого труда, гармонии и счастья...

Съезд прошел в обстановке, которую одновременно можно назвать и деловой, и высокаторжественной. Все выступления делегатов озарены были незыблемой верой в реальность и достижимость поставленной перед нами цели. Приветствия представителей братских коммунистических и рабочих партий были наглядным доказательством всемирно-исторического значения съезда. Призывы к братству и дружбе народов, к миру во всем мире, за-

явления о все растущей мощи социалистического лагеря, о все крепнущем влиянии на человеческие умы бессмертных идей Маркса, Энгельса, Ленина звучали с непрекращаемой убедительностью. О монолитности нашей партии, о кровном единстве ее с народом свидетельствовало единодушное гневное осуждение [...] преступной деятельности антипартийной, антинародной группы, избитой ЦК КПСС. Наша великая партия достаточно сильна, чтобы говорить всю правду всему народу и всему человечеству. Ленинские принципы партийной работы восстановлены во всей их прекрасной чистоте.

Критикуя отдельные недостатки в работе наших организаций, учреждений, коллективов и отдельных лиц, — а такой критики было немало и в докладах, и в речах делегатов съезда, — мы тем самым демонстрируем перед всем миром нашу мощь, нашу уверенность, нашу готовность к подьему на небывалые вершины. Незабываемое заключительное слово... прозвучало как сердечная, задушевная беседа со всеми участниками съезда, со всей партией, со всем народом. И вместе с тем это был вдохновенный гимн труду, правде, истине, гимн высокой человечности, которая и составляет сущность непобедимого и всепобеждающего учения Маркса, Энгельса, Ленина.

Под знаком Серпа и Молота современное поколение увидит лазурные берега воплощенной в действительность мечты человечества.

ВПЕРЕД І ВГОРУ

Мабуть, нема такої ділянки народного господарства, народного життя, якої б не торкалися в своїх виступах делегати XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Інакше й не могло бути: адже на з'їзді обговорювався й прийнятий був такий всеохоплюючий історичний документ, як нова Програма нашої партії, справедливо названа сучасним Комуністичним маніфестом.

У звітній доповіді ЦК КНРС ми з великим хвилюванням почули високу оцінку радянського мистецтва, радянської культури, які, за словами доповідача, «міцно завуювали високий авторитет у всьому світі багатством свого ідейного змісту». [...]

Ясна річ, що це — не тільки висока похвала з найвищої в світі трибуни, а й чіткий дороговказ для дальшого розвитку нашого мистецтва, нашої літератури.

Про ваші мистецькі й літературні справи говорили на з'їзді президент Академії мистецтв СРСР Б. В. Йогансон¹, письменники М. О. Шолохов, М. Б. Грибачов, О. Т. Твардовський, В. О. Кочетов². Змістовний виступ О. Є. Корпійчука присвячений був справі боротьби за мир в усьому світі, — справі, що є, звичайно, дорогою й кровною для всіх радянських людей, отже й для нас, митців і літераторів. У цих виступах підкреслювалась велика, почесна й відповідальна роль працівників мистецтва (включаючи сюди й літературу) у загальнонародному житті, у загальнонародному труді, скерованому на побудову комуністичного суспільства, у вихованні нової, комуністичної людини. Нічого гріха таїти: коли в промовах делегатів, які торкалися найрізноманітніших питань нашого народного господарства, поряд із визнанням величезних досягнень звучали й ноти гострої критики з приводу певних недоробок, недоглядів, а то й помилок, то були такі ноти і в виступах названих вище товаришів.

Йшлося про те, що й досі ще трапляються у нас інколи сірі, безбарвні, далекі від життя, а то й прямо фальшиві літературні твори, кінокартини і т. ін. Йшлося про те, що радянський народ ставить усе вищі вимоги до нас, робітників культури. Йшлося про те, що велика доба владно вимагає великої літератури, великого мистецтва.

Проте нема сумніву, що в цілому наша поезія, наша проза, наша драматургія, наша музика, наші образотворчі мистецтва, наш театр, наша кінематографія ідуть у ногу з прекрасним творчим життям радянського народу, будівника комунізму.

У доповіді про нову Програму Комуністичної партії підкреслено, що в добу побудови комуністичного суспільства ітиме дальший розквіт професійного мистецтва в тісному спілкуванні з мистецтвом самодіяльним, ітиме їх взаємозбагачення, що народна творчість і далі буде невичерпним джерелом для митців і письменників.

Я цими днями знову чув і бачив прекрасний Новоград-Волинський ансамбль пісні і танцю «Полісся». І всією душею відчував, що народна творчість і мистецька самодіяльність квітнуть у нас невидимим цвітом, що фольклор і література, фольклор і мистецтво живуть у нас єдиним прекрасним життям.

Ми покликані боротись за нову людину, виховувати її. Для цього ми повинні боротись передовсім за себе самих, тобто гострити й сталити свою ідейну зброю, удосконалювати свою майстерність. Побудова комунізму — справа титанічної всенародної праці. Віддаймо ж усі сили на свою участь у цій праці! Вперед і вгору, товариші!

НІ З ЧИМ НЕ ЗРІВНЯННЕ ЩАСТЯ

Це ні з чим не зрівнянне щастя — бути сучасником і хоч малою мірою учасником історичних подій. Я гадаю: всі, хто був делегатом чи гостем на XXII з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу, мали враження, що вони стоять на верхогір'ї, з якого видно неосяжну і прекрасну далечинь. Разом з тим, усі ясно розуміли цілковиту реальність того шляху, на який став нині багатонаціональний і єдиний радянський народ: шляху побудови комуністичного суспільства. Всі розуміли досяжність поставленої нашою партією величної мети. І всі, звичайно, усвідомлювали, що досягнена ця мета буде тільки завдяки титанічним зусиллям усього народу, тільки силою благородної й патхненної творчої праці. Єдність партії і народу осявала незабутні дні з'їзду. І звітна доповідь ЦК КПРС, і доповідь про нову Програму партії [...] були виявом глибокої певності і ясності, свідченням непохитної віри в народ і у всепереможну могутність безсмертних ідей Маркса, Енгельса, Леніна.

Комуністичним маніфестом сучасності названо Програму партії, прийнятту на з'їзді, і не може бути вірнішої назви. Хай мені, поетові, дозволено буде сказати, що при всій реалістичності обох доповідей, при всій практичній їх переконливості, доповіді... овіяпі були найвищою в світі поезією — поезією людяності, поезією любові до людини, до народу, до народів, до людства. Ця поезія людяності опромінила і заключне слово... по обговоренню доповідей, таке щире і задушевне і водночас таке проникливе і мудре.

На з'їзді виступали люди різних національностей, різного віку, різних професій. Говорили не тільки про широкі всенародні перспективи, а й про щоденні, навіть буденні справи, але на всьому була печать величчї нашої доби, все було овіяне невмирущим духом Леніна.

Те, що під час з'їзду було виявлено й викрито до чого призвів культ особи, які темні діла чинили анти-партійні фракціонери та їх прибічники, ще раз показало неохитну монолітність нашої партії, явило навчч поповлення й торжество лєнінських принципів партійної роботи, державного керівництва, громадських взаємин.

Дружба народів, дружба небувало розквітлих у соціалістичній нашій вітчизні націй, висока ідея інтернаціоналізму немеркнучою зорею осявали напружену роботу з'їзду. Боротьба за мир у всьому світі, яка має стільки чесних воїнів у найдальших закутках землі [...], була предметом найпалкіших закликів і делегатів з'їзду, і представників комуністичних та робітничих партій інших країн. І разом з тим лунала в цих закликах незламна переконаність у бойовій могутності радянського народу, Радянської держави, перед якими не раз уже падали в прах іноземні загарбники і неминуче впадуть у прах нові палії війни, якщо вони пасміляться підняти свій ганебний меч на нашу волю, на нашу правду, на наше щастя.

Ми будемо новий світ, ми виховуємо нову, комуністичну людину. Велика частка цієї прекрасної роботи випадає на нашу долю, на долю літераторів і митців, людей науки.

Вірю всім серцем, що наша література, наше мистецтво, наша наука гідно виконають завдання, перед ними поставлене.

Нодалекий уже той час, коли радянську нашу землю осяє сонце комунізму. Але з тієї верховини, на яку піднісся ХХІІ з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, не можна було не побачити, що доконечна й перемога комунізму у всьому світі. Це буде перемога, вживаючи вислів Івана Франка, чоловіцтва над звірством, це буде торжество всесвітньої правди. З такою вневненістю легко дихати і радісно працювати!

НАШЕ ЖИТТЯ І НЕПРОХАНІ НАШІ «ЗАХИСНИКИ»

Я — один із тих небагатьох українських письменників, що добре пам'ятають недоброї пам'яті дореволюційні часи. Я майже все життя прожив у Києві, нині столиці Української Радянської Соціалістичної Республіки, а за молодих моїх літ — губерньському місті Російської імперії, так справедливо називаної тюрмою народів. Росію, де, за висловом Володимира Самійленка, жила «племін усяких пристрашенна міщанина»¹, офіційні, угодовські, царславні ідеологи ніби на сміх оголошували «єдиною і неділимою Руссю». Всі народи царської Росії, серед них і народ російський, жили — серед багатючих природних умов — в неймовірних злиднях. Всі соки з землі висисали поміщики, капіталісти, іноземні концесіонери. Держати народ у темряві — це був один із провідних «принципів» царського уряду та його прислужників. Переважна більшість населення була неписьменна. Царські міністри всіх сил докладали, щоб не допустити до школи — середньої, а тим більше вищої — «кухарчиних дітей»², як один із тих міністрів безсоромно висловився. Коли високоталановитим одиницям із трудового народу і щастило здобути освіту, то чекав на них далі тяжкий і тернистий шлях поневірянь і царських та папських переслідувань. Обдарована і чесна людина була в царській Росії людиною, приреченою на страждання, або й на загиб.

Другим «принципом» владущих сил у старій Росії було сіяти ворожнечу і розбрат поміж націями. Оголосивши єдиним повноправним народом народ російський, великоруський, — а насправді всіляко гноблячи й визискуючи і його нарівні з іншими, — царські посіпаки проповідували звірячу зненависть до «іпородців» — грузинів, вірменів, татар та інших народів, що жили в Росії. Особливо звірячим було переслідування євреїв, що набувало таких жахливих форм, як погроми «з благословення» царської

влади. Щодо українців, то їх або теж зараховувано до «іно-родців», або просто заперечувано їх існування як нації. Устами царського міністра Валуєва проголошено було, що ніякої особливої української («малоросійської») мови не було, нема і бути не може.

Сучасна молодь просто віри не йме, коли розповідаеш їй, що за тих чорних часів у Росії не тільки не існувало шкіл з українською мовою викладання навіть початкових, а й сама думка про такі школи (яку обстоювали і видатні російські педагоги, наприклад, Ушинський) вважалася небезпечною, просто злочинною. За українську мову виключали із шкіл, піддавали всяким поліційним переслідуванням. Був час, коли під заборобою була українська література — крім художньої, та й то затискуваної в нестерпні цензурні лещата, коли українські театральні колективи не мали права грати... на Україні! Справді важко повірити...

Після революції 1905—1906 року настали деякі «полегшення»... Дозволено було видавати українські газети та журнали, наукові книжки тощо. Але як же хапалися царські держиморди за всяке сміливе, «сретичне», «крамольне» слово, щоб конфісковувати й забороняти оті нещасні «малоросійські» газети, журнали, книжки! Про українську школу годі було і мріяти! Мені довелося за гімназичних років жити в родині, де потаємно, з великими застерегами діяла така «небезпечна» установа, як — український дитячий садок!

А великий і волелюбний український народ жив і творив. Він складав і співав свої безсмертні пісні, він на весь світ озивався голосами Панаса Мирного, Павла Грабовського, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Степана Васильченка, яким по той бік кордону, в Австро-Угорській імперії відгукувались голоси Івана Франка, Василя Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини, Ольги Кобилянської. Високе всенародне визнання знайшов собі український театр в особі таких представників, як Кропивницький, Заньковецька, Садовський, Саксаганський, Карпенко-Карий, Старицький, знайшла українська музика в особі Лисенка, Стеценка, Степового³... Пробиваючись крізь кригу «офіційної» науки, працювали такі видатні українські вчені, як Потебня, Житецький, Михальчук⁴, Сумцов⁵...

Так, український народ жив. Проте основні маси його залишалися забитими, темними, гнобленими і гніченими,

безправними і упослідженими. Особливо нестерпуча вага налягала на нього в роки першої імперіалістичної війни, роки дикого розгулу реакційних, монархічних, поміщицько-капіталістичних сил...

І на весь свій зріст випростався наш велетень-народ тільки в животворному полум'ї Жовтневої революції, тільки тоді, коли слідом за російським пролетаріатом стали трудящі України під прапор влади Рад. На повні груди почав наш народ дихати тільки тоді, коли, викорчувавши на своїх полях лихе зілля, всіх отих петлюр та петлюрівців, гетьманів та гетьманенят, прогнавши з допомогою братніх народів, в першу чергу народу російського, іноземних «рятівників», а насправді загарбників і грабіжників, взявся він до вільної творчої праці на своїх полях, на своїх садах і виноградниках, на своїх шахтах, фабриках та заводах, у своїх селах та містах, у своїй Академії наук, у своїх численних наукових та культурних закладах, у своїх вищих, середніх та початкових школах,— як член великої, вольної, нової сім'ї, як рівний серед рівних і вільний серед вільних,— у Союзі Радянських Соціалістичних Республік.

Я згрішив би проти правди, коли б сказав, що не мав наш народ— як і інші народи Радянського Союзу— жодних перешкод і труднощів на своєму шляху. Так, були і перешкоди, і труднощі, іноді дуже великі, дуже тяжкі, але вони подолані, подолані саме завдяки тій дружбі радянських народів, яка становить основу нашого життя.

Я щороку подорожую по Радянській Україні, об'їздив чимало областей Російської Федерації, бував не раз у Білорусії і Грузії, у Вірменії і Азербайджані, у прибалтійських республіках. І з року в рік вражає мене все більше зростання народного добробуту, народного господарства, народної освіти та культури. Учора ще темне, забите, безправне село, освітлюване каганцем і поспіль крите соломою,— сьогодні електрифіковане, з хорошими будинками міського типу, з будинками культури чи клубами, де весняним цвітом переливається самодіяльне мистецтво... Ні, навіть порівняти не можна те село, яке я знав колись, і це, яке я бачу тепер! Шахти, заводи, фабрики, устатковані найновішими, найдосконалішими приладами і машинами, що полегшують людський труд і незмірно збільшують його продуктивність. Поля, сади, виноградники, городи, де застосовується найвища сучас-

на агротехніка... Небувалий розквіт літератури, мистецтва, науки... А головне — люди, свідомі своєї праці, свого великого покликання, люди, озброєні і окрилені наукою, окрилені культурою, творчі люди! Та таке ж тільки приснитися мені могло замолоду!

Під час своїх мандрівок я мав сотні і сотні разів нагоду пересвідчитись, що слова дружба народів і рівність народів давно стали у нас ділом. Всі народи Радянського Союзу, великі й малі чисельно, справді відчують себе дітьми одної родини, братами по духу. Силу цього слова — братерство — вони на весь світ проявили в одностайній боротьбі проти фашистської навали у вікопомній другій світовій війні. Силу цього братерства являють вони тепер у невиданих трудових подвигах. Силу цього братерства нікому не зламати!..

І от є ще люди, які намагаються зробити неможливе, які хочуть кинути камінь розбрату в прекрасну і єдину сім'ю братерських народів. Роблять це вони з найблагочестивішою міною.

Є собі такий пан Діфенбейкер, прем'єр-міністр уряду Канади. Це — давній «друг» українського народу. Ще б таки! Хіба ж то не він, пан Діфенбейкер, пригрів і пригріває під своїм крильцем жовто-блакитну погань, отих «борців» за Україну, що продавали її гуртом і вроздріб іноземним панам-капіталістам, а тепер, викинуті нашим народом геть за межі нашої землі, туляться по той бік океану і обрали собі малопочесне ремесло — гадючі брехні про Радянський Союз і радянський народ!

Добрячий чоловік отой пан Діфенбейкер! Не дає йому спокою доля українського народу та й інших народів СРСР!

Оце недавнечко, в листопаді, виступив він у Торонто, перед так званими етнічними групами Канади з промовою, де дуже широко й сміливо розмахнувся...поки що язиком. Не буду докладно переповідати тези цієї промови, — гідко. Скажу лише коротко, що, на думку прем'єра Канади, уряд СРСР, обстоюючи права поневолених, колоніальних народів світу, тільки, так би мовити, очі людські відводить від себе. Саме в Радянському Союзі, на думку пана Діфенбейкера, і панує система колоніального визиску у гноблення. Він так і каже, «не завиваючи в папірці»:

«Радянський Союз [...] панує, підкорює і експлуатує величезні райони Азії та Кавказу, спершу колонізовані

в XIX столітті і раніше імперською Росією, використовуючи їх як джерела дешевої сировини, дешевої робочої сили і як поневолений ринок».

Уболіває заокеанський наш «опікуни», звісно, і над долею «уярмленої», на його гадку, України, і над долею «балтійських країн та інших східноєвропейських країн». І загрожує пан Діфенбейкер таким одчайдушним кроком, що аж моторошно стає: він хоче в майбутньому році (цього року ще, мовляв, ранувато), внести на Асамблеї ООН — «резолюцію з засудженням колоніальної політики СРСР».

Я минаю те місце в «тезах», де канадський прем'єр твердить, ніби західні держави з доброї волі зрікаються своїх «прав» над колоніальними народами.

Нищівну відсіч таким твердженням дав М. С. Хрущов у Звітній доповіді ЦК КПРС на XXII з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу, заявивши:

«Телер колонізатори, дочуваючи, що їх пануванню настав кінець, роблять хорошу міну при поганій грі. Вони заявляють, ніби самі виходять із колопій. Але хто цьому повірить?»

І хто повірить у те, що в Радянському Союзі панує колоніальна система і якийсь «визиск» окремих країн, отже й визиск трудящих, — сьогодні, коли ще не відлунали в світі могутні й прекрасні голоси XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, де як справжні господарі землі виступали представники всіх республік і народностей нашої багатонаціональної Вітчизни, виступали, поряд із керівником партії та уряду, поряд із державними, партійними, громадськими діячами, поряд з ученими, митцями, письменниками, інженерами, космонавтами — і рядові трудівники наших лавів, і робітники наших фабрик та заводів, і славні наші шахтарі, виступали люди різного віку, різних національностей різних становищ у суспільстві! Виступали як господарі, я це підкреслюю. Вони говорили не тільки про величезні досягнення наші в народному господарстві, в науці, в культурі, але й про непереморені ще труднощі, про недоліки в роботі окремих установ, організацій та міністерств, про гострі і невідкладні потреби, про те, що не зроблене ще сьогодні, але повинне бути і буде зроблене завтра.

З'їзд затвердив величний документ нашої епохи, всенародно схвалену нову Програму Комуністичної партії

Радянського Союзу, Програму, на скрижальях якої написані золоті слова «Мир, Труд, Свобода, Рівність, Братерство і Щастя в сіх людей». З'їзд показав таку непорушну єдність і збратаність усіх народів радянської землі, яка являє собою високий променистий приклад для всіх народів світу і викликає захоплення всіх у світі чесних людей.

А пан Діфенбейкер... Ну, пан Діфенбейкер грав собі в ту саму дудку, наївно сподіваючись заглушити дерев'яними її звуками всесвітню нашу радість...

Я маю підозру, що Радянська Україна вільно може обійтись без таких непроханих адвокатів, як пан Діфенбейкер. І хоча добре розумію, що запальному прем'єрові не дуже приємно буде почути ім'я першого секретаря ЦК Комуністичної партії України М. В. Підгорного⁶, проте дозволю собі навести уступ саме з промови тов. Підгорного на XXII з'їзді партії:

«Тільки в умовах радянського ладу український народ здобув свободу і щастя, побудував свою суверенну державу і в співдружності соціалістичних націй домігся невиданого розквіту матеріальних і духовних сил».

І нехай же твердо пам'ятають усякі наші самозвані прихильники і захисники, що під цими словами охоче підпишуться і бригадир тракторної бригади на Кіровоградщині О. Гіталов, і голова колгоспу на Вінниччині В. Кавун⁷, і донбасівський шахтар О. Кольчик, які виступали на з'їзді, і всі українські робітники, колгоспники, представники трудової інтелігенції, всі пащадки Шевченка і Франка, які в поті чола працюють на Україні, на нашій — і своїй землі, во ім'я прекрасного майбутнього, во ім'я здійснення вселюдського ідеалу!

З НОВИМ ЩАСТЯМ!

Усім землякам моїм, що доля розкидала їх широко по світу, але що зберегли від матері-трудівниці добром палите серце, працьовиті руки, світлу думку,— шлю братерський новорічний привіт.

Для нашої Радянської України, як і для всіх республік Радянського Союзу, прожитий вже 1961-й рік був роком великих трудових і творчих подвигів, роком дуже значних досягнень у сільському господарстві, промисловості, у літературі та мистецтві, в техніці і науці. Людство назове його колись першим роком завоювання космосу. Був цей прожитий рік і роком великих надій, що втілення собі знайшли в історичному, незмірної ваги документі,— в новій Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу. Ця Програма, прийнята на XXII з'їзді партії, була всенародно обговорена і схвалена. У ній проголошено безсмертну нашу правду: людина людині — друг, товариш і брат. В основу програми покладено любов до людини, до людства.

Не всі мої читачі поділяють комуністичні погляди. Але всі знають, всі відчули на собі, до чого призводять братовбивчі війни, сварки і колотнеча між народами, куди хочуть повести людей палії війни, керовані загарбницькими бажаннями, жадобою збагачення і панування. Ми, радянські громадяни, прагнемо миру і злагоди на землі, ми боремося за мир і дружбу народів.

Не для суперечок із тими, хто мислить інакше, ніж я, взяв я нині в руку перо. Але хочеться мені побажати всім, хто працює при верстаті, оре поле чи плекає виноградник, здобуває із землі її багатства, пише книги, поринає в глибини науки, всім, хто любить дітей, пісню, красу, людську усмішку, всім, хто відкинув геть жахливі

старі слова «людина людині — вовк», всім їм хочеться від щирого серця побажати: хай наступний 1962-й рік буде роком миру! Нехай наступний рік буде роком наближення до того часу, коли, як сказав Шевченко,

Світ ясний, не вечірній,
тихо засіяє!

З цими прекрасними словами, незнайомі мої читачі, засіваю я вас нині, за предківським звичаєм, добірним зерном, золотою пшеницею з наших рідних ланів.

ПРИВЕТ И ПОКЛОН

Дружба армянского и украинского народов коренится в глубине веков. Ей посвящено немало исследований, часть которых вошла в изданный Институтом истории Академии наук Армянской ССР сборник «Исторические связи и дружба украинского и армянского народов» (1961). О ней сохранились драгоценные высказывания выдающихся деятелей армянской и украинской культуры. Но мне хочется построить эту свою маленькую заметку на личных воспоминаниях и впечатлениях.

Всего несколько встреч было у меня с великим армянским поэтом Аветиком Исаакяном, но встреч этих не забыть никогда. Разговоры наши вращались почти исключительно в области литературы. Глубоко и всесторонне начитанный, знаток литератур Запада и Востока, Исаакян особенной какой-то любовью любил нашего Шевченко, которого в своем прочувствованном слове «На могиле Тараса Шевченко» назвал певцом братства народов. Таким певцом был он и сам, незабвенный варпет, как был им и основоположник новой армянской литературы Хачатур Абовян, как был им старший современник Исаакяна — Ованес Туманян. В письме ко мне по поводу украинского издания его стихотворений — письме, специально переведенном, по просьбе автора, на украинский язык, — Исаакян говорит о своей, зародившейся еще в детстве, любви к Украине, к ее народу, к ее языку и песням. Я никогда не забуду встречи с уже больным физически, но неутомимым духовно поэтом в Дилижане. Встреча эта относится к 1954 году. Меня тогда особенно взволновало то уважение, которым окружали престарелого мастера не только младшие товарищи его по перу, но и все, находившиеся тогда в дилижанском доме отдыха. Исаакян был увенчан высокой славой при жизни. Это бывает не со всеми поэтами. И тот привет, который

передал он тогда через меня украинскому народу, сохранил я навеки в сердце.

Во время поездки моей с друзьями по Армении, в том же 1954 году, побывал я в гостях у одного председателя колхоза. На книжной полке у него лежал «Кобзарь» Шевченко в переводе Гегам Сарьяна¹. Оказалось, что это одна из любимейших книг хозяина, больше того — что она очень популярна во всей Армении. Как же не быть благодарным милому Сарьяну за его поистине подвижнический труд!

У меня много друзей среди армянских писателей старшего, среднего и молодого поколения. Не думаю, чтобы надо было их непременно перечислять, но передать им сегодня слово горячего привета хочется — от всей души!

Я высоко ценю творчество таких сынов армянского народа, как Александр Спендиаров², жизнь и деятельность которого крепко связаны с Украиной, как один из замечательнейших композиторов нашего времени — Арам Хачатурян³.

А когда мне хочется воскресить в памяти пленительно-своеобразную природу Армении, то я мысленно гляжу на смелые и прекрасные полотна Мартироса Сарьяна⁴. В этих полотнах отразилась душа Армении, душа народа с великой историей, с великой культурой, с чудесным настоящим и лучезарным будущим.

Привет с берегов величавого Днепра цветущей долине Арабата, низкий поклон всему армянскому народу!

ВСТРЕЧИ С ЮГОСЛАВСКИМИ ПИСАТЕЛЯМИ

Недавно я в составе писательской делегации побывал в Югославии. Делегацию нашу составляли украинские поэты Андрей Малышко и я, русский — Роберт Рождественский¹, дагестанский (аварский) — Расул Гамзатов², критик и литературовед Е. Ф. Книпович, литературовед и переводчик А. Д. Романенко. Уже имена участников делегации показывают, что в ней были представлены люди различных поколений, различных литературных жанров и манер и нескольких национальностей. Последнее облегчало нам при встречах с представителями югославской культурной общественности разговор о многонациональности советской литературы.

Сразу же хочется отметить радостную дружность и единодушие нашей делегации, поездка которой в Югославию была ответной на недавнее посещение Советского Союза югославскими писателями. Эти дружность и единодушие вызвали даже шутливое замечание неумоимого остролиста Расула. Если же отбросить шутки в сторону, то единодушие наше, общность основных взглядов, при вполне закономерном различии вкусов и художественных склонностей, тоже весьма пригодились нам во время бесед с местными писателями.

Наше пребывание в стране широко, с разными подробностями личного характера освещалось и в газетах «Борба» и «Политика», и в загребской литературной газете «Телеграм», и в других органах печати.

Первое мое посещение Югославии, и в частности Белграда, относится к тем временам, когда только что отгремела вторая мировая война, когда юный король Петр II питал еще надежды вернуться на престол, а на стенах, на тротуарах Белграда красовались сделанные мелом надписи: «Кралея Петру о бандеру!», что означает: «Короля Петра на фонарь!» Я сказал об этом встретив-

шему нас на аэродроме генеральному секретарю Союза писателей Югославии поэту Ивану Лаличу, и он с улыбкой признался, что был в те дни одним из юношей, украшавших город этими надписями.

Все было тогда овеяно славой югославских партизан, боровшихся за свободу отчизны, всюду царил, я сказал бы, героический дух.

Разумеется, отзвуки этой борьбы звучат и поныне в Югославии, в югославской литературе. Но подчас носят они уже, особенно для младшего поколения, характер исторических воспоминаний. Однако, когда я в Любляне вспомнил среди разговора имя замечательного словенского поэта Отона Жупанчича³, автора страстного стихотворения, посвященного словенским партизанам, «Чтишь, поэт, свой долг», а в Загребе — имя не менее замечательного хорватского поэта Владимира Назора⁴, который, несмотря на преклонные годы, с большим риском для жизни ушел из Загреба к партизанам, — это было встречено местными писателями как знак уважения к славным гражданским традициям югославской литературы. И Жупанчича, и Назора я знал лично. В Загребе наша делегация возложила цветы на могилу Владимира Назора.

Природа Югославии в самом деле прелестна и поразительно разнообразна. К сожалению, мы были в Югославии зимой. Но и зимой пейзажи ее пленительны. Мы видели покрытые лесом горы — «планины», на которых, чудится, и доселе живут крылатые мифологические существа — «вилы» и скачут на сказочных конях или пьют в тени густых елей «цирно вино» (черное, т. е. красное, вино) могучие герои сербских эпических песен... По крайней мере так представлялось мне, издавна влюбленному в сербскую народную поэзию, одну из прекраснейших в мире.

Во время поездки на очаровательное озеро Блед и в село Врба, где в крестьянском домике родился великий словенский поэт Франце Прешерн⁵, мы любовались издали величественными очертаниями самого высокого в Югославии горного массива — Триглава. А внизу расстилались то волнообразные, то плоские равнины, покрытые садами и виноградниками, — правда, в большей части страны находившимися в зимней спячке, — журчали веселые реки, блестели озера.

Особое место занимает в наших воспоминаниях Дубровник⁶ (древняя Рагуза). Чтобы посетить этот изуми-

тельный город, мы совершили из Белграда полет на «авионе» (самолете) до черногорского города Тиват. Оттуда, заглянув в поистине сказочный, как бы выхваченный из седой древности город Котор, мы на автомобиле, уже вечером, прибыли в Дубровник. Имя это овеяно славой. В этом городе, когда-то соперничавшем в торговле с Венецией, не знавшем порабощения турками, от которого веками стонала сербская земля, созданы были в минувшие века великодушное искусство, великолепная литература. Ныне это замечательный город-музей. В Дубровнике почти нет новостроек. Зато старые чудесные здания, музеи, библиотеки, городской архив охраняются образцово. О красоте Дубровника, его архитектурных и скульптурных памятников, его древних крепостных стен, о прелести плещущей у его ног то синей, то зеленой, то лазурной, то серебряной Адриатики горячо и вдохновенно говорил поэт Рождественский, не склонный вообще в жизни к громким лирическим излияниям. —

Бывший нашим любезным гидом знаток истории Дубровника, образованнейший и милейший Матвей Антонович Якшич познакомил нас с такими редчайшими документами, как подлинники писем Петра I и Наполеона, сводил в очень интересный морской музей (все предки Якшича, вплоть до отца, были мореплавателями), показал старинный замок, в котором ежегодно без декораций исполняется «Гамлет».

Литературные собеседования, которые и были, собственно, главной целью нашей поездки, начались в Любляне. Здесь познакомились мы с председателем Союза словенских писателей Антоном Инголичем, поэтом и переводчиком Миле Клопичем (для меня лично это было возобновлением знакомства) и с другими представителями старшего, среднего и молодого поколения словенских писателей. Одним из первых вопросов, заданных нам, был вопрос о «молодой генерации советских поэтов» (вопрос этот сопровождал нас во все время путешествия). Под «молодой генерацией», о которой уже чуть ли не в день нашего приезда в страну была напечатана в одной из местных газет не очень продуманная, скажем, заметка «от собственного московского корреспондента», вызвавшая в югославской же прессе возражения, — под молодой генерацией принимают здесь Евгения Евтушенко⁷, Андрея Вознесенского⁸, Роберта Рождественского.

Дело представлялось некоторым нашим собеседникам

так, будто появление этой молодой генерации — какой-то бурный переворот, какая-то революция в советской литературе. На этот вопрос и в Любляне, и в других городах отвечали мы, что, во-первых, это не молодая генерация советских писателей, а несколько московских писателей, каждый из которых обладает своим художественным вкусом, своей творческой манерой, но все объединены общим для всех советских писателей коммунистическим мировоззрением.

Участник нашей группы, представитель «генерации» Рождественский спокойно и с достоинством заявлял, что никакого переворота, никакой революции в нашей литературе не произошло, что просто появились молодые поэты имярек со своими творческими лицами, со своими стилистическими особенностями и исканиями, честные и искренние советские люди, не только не отвергающие того, что было в литературе до них, но и глубоко чтящие славные традиции, любящие Маяковского, Багрицкого, Асеева, Светлова... О литературных процессах в Советском Союзе, о взаимосвязях наших писателей с писателями зарубежными много полезного сообщила нашим собеседникам Е. Ф. Книпович.

Не буду называть имен некоторых наших люблянских оппонентов, но мне кажется, что в результате наших бесед, в результате наших выступлений, основной целью которых было выяснить истинное положение дел и призвать просто-напросто к лучшему знанию друг друга, наши взаимоотношения заметно теплели. Так было и в Загребе, и в Белграде, где у нас состоялись большие дискуссии, а, вернее, собеседования по волнующим обе стороны вопросам.

Писательские наши разговоры, как правило, начинались с указания на многонациональность советской литературы, которая соответствует многонациональности литературы югославской. Нет ничего удивительного в том, говорим мы, что из наших литератур ближе всего знакома югославам богатейшая русская литература, но не следует забывать, что в Советском Союзе существуют и литературы украинская, таджикская, белорусская, грузинская, армянская, азербайджанская, узбекская, литовская, латышская, эстонская и т. д. Мы указывали на пример Луи Арагона, систематически знакомящего французских читателей с советскими литературами в их национальном своеобразии и многообразии. На эту тему

ярко и темпераментно выступал Расул Гамзатов, представитель многоязычного Дагестана... Мы подчеркивали неразрывное единство и дружбу советских народов, непоколебимую нашу идейную общность... Мне кажется, что все это было далеко не бесплодно.

Талантливый поэт и опытный переводчик Миле Клопчич подарил мне книгу переводов на словенский язык стихотворений Пушкина, Андрею Малышко — Лермонтова по-словенски. При этом он сказал, что к предстоящему 150-летию со дня рождения Шевченко он хочет дать свои новые переводы из великого украинского поэта, причем непременно с подлинника, а не с русских переводов.

Решительно отказываюсь последовательно излагать наши писательские беседы в Любляне, Загребе, Скопле, Белграде. Отмечу только некоторые общие для этих бесед черты. Помимо пресловутого вопроса о «молодой генерации», собеседников наших особенно живо интересовали вопросы о литературных школах и направлениях в Советском Союзе и о нашем отношении к литературам Запада, к новым течениям в этих литературах. Нечего греха таить: значительная часть югославских писателей находится под сильным влиянием разного рода западноевропейских «измов». Но право же, подчас это влияние сводится к чисто внешним, формальным моментам.

Что касается знакомства советских читателей с мировой, в частности западноевропейской, литературой, то называемые нами цифры — количество переводных изданий в Советском Союзе и их тиражи — просто ошеломляли наших собеседников. При этом мы не умалчивали, разумеется, о том, что с произведениями упадочного, пессимистического, антигуманного, антинародного направления советская литературная общественность отнюдь не намерена знакомить советских читателей. Возникавшие иногда споры по поводу якобы царивших в нашей литературе, особенно в период культа личности Сталина, идейной скованности и стилевого однообразия происходили, как мы это стремились показать, из недостаточного и одностороннего знакомства югославской литературной общественности с советской литературой.

Если встречи наши хоть в какой-то мере послужили делу взаимного ознакомления, а значит, и сближения, то можно считать нашу задачу выполненной.

Навсегда памятными для меня, да, вероятно, и для всех участников делегации останутся встречи с профес-

сурой и студентами, изучающими русский язык и литературу, в Любляне и в Белграде. Я не помню случая в своей жизни, когда меня огорчила бы студенческая аудитория. Не огорчила она ни меня, ни товарищей и здесь. Это были светлые, волнующие встречи, и некоторая наивность отдельных вопросов искупалась чистой и жадной любознательностью наших собеседников и слушателей, не только хорошо понимавших русскую, да и украинскую речь, но и с доброжелательным вниманием прислушивавшихся к музыке стихов Расула Гамзатова, читанных им на родном его языке. Взволнованная речь Андрея Малышко, посвященная дружбе народов, была встречена с бурным восторгом.

На кафедре славяноведения в Белградском университете изучаются русский, польский и чешский языки и литература на этих языках. Предстоит открытие и украинского отделения. Кафедра получает много литературы из Советского Союза, чуть ли не все «толстые» журналы на русском и украинском языках, белорусское «Польмя», специальные литературоведческие и филологические издания...

Я назвал в своей статье имена только некоторых югославских писателей. Хочется еще вспомнить добрым словом председателя Союза югославских писателей, писателя и ученого-слависта Блажо Конеского, председателя Союза писателей Хорватии Юра Каштелана, неутомимого спорщика Матея Бора, Радована Зоговича, Бранко Чопича и Александра Вучо, хочется извиниться перед неназванными. Следует сказать, что в приеме, повсеместно оказанном нам югославами, проявилось не только исконное славянское гостеприимство, но и искреннее желание поближе и лучше познакомиться с советской литературой, а через нее — и с советским народом.

К ПИСАТЕЛЯМ ЗАПАДА И ВОСТОКА

Мое обращение к писателям Запада и Востока, к писателям мира может показаться очень самонадеянным. Но я и не льщу себя мечтой, что все писатели всего земного шара прочитают эти мои слова. Однако цель, во имя которой эти слова пишутся, мне кажется, оправдывает данное обращение. Ведь это — цель, к которой стремятся не только все честные писатели, но и все честные люди на земле. А расстояния на этой милой, но не совсем еще устроенной нашей планете десь ото дня сокращаются, и обмен голосов через все моря и горы, между всеми континентами и самыми удаленными друг от друга уголками мира становится все легче и проще. Я, украинский советский литератор, ежедневно и ежечасно, благодаря прессе и радио, благодаря все более усовершенствованным средствам общения людей, слышу биение человеческих сердец на всех материках, на далеких островах, я живу одной жизнью с незнакомыми мне друзьями, которые борются за священное дело мира. Я, коммунист, твердо знаю, что все люди доброй воли, независимо от их политических воззрений, от их взглядов и верований, жаждут того же, чего жажду я: спокойного труда, безоблачного неба, безмятежных детских улыбок. Этим и объясняется мое слово ко всем, кто хочет это слово услышать.

Киплингское ¹ деление мира на Запад и Восток, как на извечные категории, которым будто бы никогда «вместе не сойтись», бесповоротно отвергнуто всем ходом истории. Мы все свидетели и участники непрерывно растущего духовного сближения народов Востока и Запада, обмена ценностями между их мощными многовековыми культурами. Если в прошлом только такие гиганты, как Виктор Гюго, Байрон, Гете, Гейне, Пушкин, Мицкевич, обращали свой пытливым взор к великолепным памятникам восточных литератур, то в наши дни у нас, к приме-

ру, в Советском Союзе трудно себе представить интеллигентного человека, который мыслил бы мировую литературу только как литературу Европы и Америки. С другой стороны, во всех странах Востока стали ныне родными великие мыслители, поэты, мастера искусства Запада. Сближение человеческих культур при сохранении всего их прекрасного своеобразия, — одно из замечательнейших явлений нашего времени.

К новой творческой жизни пробуждаются освобождающиеся от колониального гнета народы. Они входят как полноправные члены в нашу всемирную семью.

И на это прекрасное цветение наших взлелеянных трудом и любовью садов хотят снова поднять безжалостную руку поджигателя новой войны, рыцари кровавой наживы, знаменосцы ненависти. В их черных снах греются им массовые убийства, разрушенные города и памятники искусства, сожженные книги, плач жён и матерей, детские слезы и скорбь стариков.

Все чудеса, достигнутые человечеством, хотят они превратить в руины и пепел...

Мы не должны допустить этого, друзья и братья!

Писатели Запада и Востока! Во имя матерей, которые нас родили, во имя детей, лепет которых согревает наши сердца, будем вместе бороться против поджигателей войны, за всемирное полное и окончательное разоружение, за решительный и бесповоротный отказ от испытания всех видов оружия, за мир во всем мире! Это — наше неотъемлемое право. Это — наш высший долг.

ВО ИМЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Ночью была гроза. Сверкали ослепительные молнии, удары грома раздавались где-то близко, казалось, тут же, в саду за окном. Мне не спалось, я перелистывал случайно подвернувшийся том Лонгфелло¹, того самого Лонгфелло, который воспел в своей поэме «Песнь о Гайавате» Трубку мира. Об этой трубке вспомнил Никита Сергеевич в своей речи на московском Всемирном конгрессе за разоружение и мир.

Мне думалось, что к Трубке мира издревле призывают людей лучшие просветители человеческого рода, призывают гениальные писатели, «чей голос звучит еще эхом в немых коридорах времен», по выражению того же Лонгфелло. И думал я о том, что в нынешней всемирной борьбе народов за мир знаменосцем является наш многонациональный советский народ, и мысль эта наполняла сердце сладкой гордостью. Не мог я при этом не вспомнить о чудесных достижениях советской науки и техники, о первых разведчиках звездного мира Юрии Гагарине и Германе Титове², о героях нынешнего дня, к которым прикованы глаза всего человечества — Андрияне Григорьевиче Николаеве³ и Павле Романовиче Поповиче⁴.

Надо признаться: то, что после двух русских и чуваша отважно взмыл в беспредельные выси мой земляк, украинец, носящий фамилию былинного богатыря, вызвало во мне новый прилив гордости. И как же это прекрасно, что Поповича и Николаева связывают не только общие профессиональные интересы, но и узы крепкой человеческой дружбы. Впрочем, слово «профессиональные», право же, звучит здесь неуместно... Разве можно назвать профессией беспримерный подвиг?

С такими мыслями я уснул под удаляющийся шум грозы... Я проснулся — снова от какого-то шума, который в первую минуту показался мне длительным раскатом

грома... Нет, то был не гром. То был шум самолета, мирного пассажирского самолета, летящего над освеженным дождевыми струями зеленым, сверкающим утренним Киевом. И снова мысль о наших родных людях, о космонавтах — третьем и четвертом, которые продолжают дружески общаться и там, в заоблачных просторах, во время потрясающего своего полета, продолжают общаться и между собой, и с нами, жителями Земли. И ведь не только высокому делу науки служат они, эти мужественные «Сокол» и «Беркут», а я величайшему делу справедливости, мира, дружбы народов!

Впервые о полете Андрияна Николаева узнал я на берегу озера, вблизи очарованной, по выражению А. П. Довженко, Десны, на рыбацком привале. Мы привыкли к чудесам, — а ведь это же показалось бы людям прежних поколений прямо сказочным, что волнующую весть о полете Николаева сообщил нам по радио, установленному в нашем «Москвиче», голос из Москвы, тот самый, знакомый левитановский голос, к которому мы с замиранием сердца прислушивались в дни войны. Теперь это не было сообщение о военных событиях — это была торжественная ликующая песнь о новой победе человеческого разума и человеческой воли, о великом героическом подвиге советского гражданина.

Великий, героический... Конечно же, так и кажется даже, что этих слов мало. Но и Николаев, и Попович любят подчеркнуть, что они самые обыкновенные земные люди. Мне, завязтому удильщику, приятно было видеть в «Известиях» фотографию, на которой изображен Андриян Николаев, в один из дней перед стартом, выбирающий снасти в рыболовном магазине. Что ни говорите, а лестно иметь такого товарища по страсти!

В «Комсомольской правде» за 13 августа помещен разговор специального корреспондента газеты с Павлом Поповичем, состоявшийся незадолго до полета на квартире космонавта. На вопрос журналиста, как относится Попович к пресловутому спору «физиков и лириков» и возьмет ли он с собой в космический багаж «ветку сирени», Павел Романович ответил:

«Вот чертежная доска и рядом томик Есенина. Я думаю, на Земле и циркуль и эта книжка всегда будут жить в добром соседстве». Дальше оказалось — не только на земле...

Вспомнив о том, как Юрий Гагарин и Герман Титов

цели во время полета песни, четвертый космонавт заявил: «Я тоже очень люблю песни. Люблю слушать, как поют птицы и свистит ветер, как кричат на болоте весною лягушки. Все эти земные звуки память возьмет в дорогу. Можно сказать, что будет со мною «ветка сирени»...

На вопрос журналиста, какие три книги, только три, взял бы космонавт с собой в дорогу, Попович не удержался в пределе трех книг и назвал шесть: Джека Лондона, Маяковского, «Золотого теленка», Остапа Вишню, «Кобзаря» Шевченко и томик Есенина.

Тут же взыграло не рыболовецкое мое, а писательское сердце.

Да, люди — люди в полном и самом прекрасном смысле этого прекраснейшего слова!

Еще задал журналист вопрос, каковы идеалы, за которые как Человек ты мог бы пойти на смерть? Ответ был прост и краток:

— Любовь к Родине... Верность партии коммунистов, в дело которой я свято верю... Мужская дружба.

Мужская дружба — человеческая дружба — дружба народов. В той же самой «Песне о Гайавате», великомерно переведенной Буниним, я набрел на такое место:

Вы услышите сказанье,
Как в лесной глуши постился
И молился Гайавата:
Не о ловкости в охоте,
Не о славе о победах,
Но о счастье, о благе
Всех племен и всех народов.

«Постился» и «молился» — это нам ни к чему. Но последние две строки, как они нам близки, как созвучны лучезарным помыслам и делам советских людей!

Я дописывал последние строки, когда тот же голос сообщил о благополучном и точном приземлении двух новых небесных братьев, о завершении поистине головокружительного полета двух наших воздушных кораблей...

Поздравляю вас от чистого сердца, родные. Слава вам — слава в веках!

Киев

[ВСЕНАРОДНЕ ДІЛО...]

Дорогі товариші радіослухачі!

Охорона й захист рідної природи — це не справа окремих аматорів, це всенародне діло. Всі великі людські завоювання, всі здобутки науки, серед них і такі чудесні, як польоти в космічні простори, — кореняться в глибокому знанні природи і, кінець кінцем, у любові до неї. Люди здавна, зокрема поети, називають природу матір'ю. А не годен зватися людиною той, хто не шанує і не любить своєї матері. Подумайте тільки про таку складову частину природи, як ліс. Ще російський письменник минулого століття Сергій Аксаков писав:

«І цей от ліс, так поверхово, недостатньо у мене описаний¹, цю красу землі, прохолоду в спеку, житло звіряни і птаства, із якого ми будуємо дома і яким гріємось в довгі суворі зими, — не бережемо ми найвищою мірою».

Аксаков перерахував далеко не все, що дає людині ліс, та все важко й перерахувати. От я розкрив том Української Радянської Енциклопедії на слові — «ліс». І читаю там: «З деревини добувають різні смоли, каніфоль, деревний спирт, оцтову кислоту, ефірні олії, дубильні речовини, кормовий цукор та чимало інших цінних речовин, виробляють пластмаси, тканини тощо. В лісі росте багато харчових рослин — диких плодових дерев, ягідних кущів, грибів, а також лікарських рослин; в лісі живуть корисні тварини — звірі і птахи».

Виходить, що ліс нас і годує, і зодягає, і лікує, і безліч іншого робить нам добра.

А згадаймо, що той же ліс, як могутня стіна, захищає землю від руйнівних сил вітру й дощу, боронить наші поля від посухи, ріки — від висихання, пом'якшує клімат... І згадаймо нарешті слова того ж Аксакова: «краса землі»...

Краса — це той чудовий скарб, який людина доконче

повинна взяти з собою в переможну свою дорогу до комунізму. Адже недарма всі чотири космічні брати Юрій Гагарін, Герман Титов, Андріян Ніколасв і Павло Попович — щиро, як один, казали, що дуже люблять красу, пісні, поезію. Один знайомий мені селекціонер, чоловік, що пройшов багатотрудну революційну путь і на схилі літ розводить чудесні квіти, писав мені: «Квіти не тільки прикрашають життя, вони роблять людину кращою». Скажемо й про ліс: він не тільки сприяє людському добробуту, але й тішить людське око своєю красою, а значить, облагороджує людське серце.

На жаль, слова Аксакова, що ми «не бережемо лісу найвищою мірою», доводиться повторювати і за нашого часу. Було б смішно, коли б я почав доводити, що не треба рубати лісу, а треба тільки милуватися ним. Але користуватись тим, що дає нам ліс, треба розумно і ощадно. Треба дбати не тільки про експлуатацію лісу, кажучи вченою мовою, а й про дальше зростання лісових багатств. Висловлюючись фігурально: коли одна рука рубає, то друга повинна садити. І то ніяк не менше, ніж зрубала. Слід при тому пам'ятати, що ліс — не картопля, і не гречка, що для того, щоб він дійшов свого повного зросту, треба років і років. Ліс повинен мати свого хазяїна, і цей хазяїн повинен бути один. Мені вже не раз доводиться говорити, що коли в інших галузях народного господарства ми радісно вітаємо те, що зветься перевиконанням плану, то перевиконання плану в рубанні лісу — це неприпустення і жахлива річ.

Друзі! Бережемо наші ліси, наші прекрасні парки і лісові заповідники, бережімо наші парки — такі, як Тростянецький, Білоцерківський, Уманський тощо, оточимо дбайливою любов'ю наші ботанічні сади, як-от молодий кийський сад Академії наук, як славетний Нікітський сад у Криму! За це спасибі пам скажуть прийдешні покоління. Заповідні ліси, лісопарки, ботанічні сади, до речі, являють собою неоціненний ґрунт для розвитку науки, для спізнання природи в усьому її незмірному багатстві.

Такої самої любовної уваги заслуговують і наші водойми — ріки, стави, озера, моря. Той, хто дозволяє собі ловлю риби чи полювання в незаконний час і незаконними способами — державний злочинець, злочинець проти свого народу, злочинець проти самого себе, кінець кінцем. Той, хто занечищує наші води відходами промисловості, даремне шукатиме собі виправдань у різних мудрих мір-

куваннях. Його совість — так само брудна, як ті води, кудя спускає він нечистоти.

Прибутки, які можуть мати колгоспи і радгоспи від раціонального рибного господарства в наших водоймах, в багато і багато разів перевищують прибутки, які вони мають сьогодні. І знов-таки — слово про красу. Чиє серце не заб'ється сильніше, коли перед очима розкривається срібне плесо світлого озера, оточеного зеленими кочинами і кучерявими вербами, чия душа не стрепенеться, коли перед ним блисне широка блакитна стрічка могутньої ріки, — ріки, що й постачає нам прекрасну їжу, і дає рух нашим фабрикам та заводам, і заливає ясним світлом міста і наші села, і зрошує наші лани, сади, городи, виноградники!

І ще одно: і ліси, і води — невичерпне джерело людського здоров'я, чудотворний засіб проти виснаження і різних хвороб, могутній покріплювач сили і енергії людської. Хіба можна про це забувати?

Друзі! Шануймо, любімо, доглядаймо, захищаймо від ляхих рук нашу матір, нашу рідну природу, — вона віддасть нам сторнцю!

СЛОВО ДО ДРУЗІВ-УЧИТЕЛІВ

Кожна людина родиться допитливою. Цікавість, бажання спізнати і зрозуміти околицинний світ,— одвічна властивість людини. Безкінечні дитячі «як», «а чому», «а навіщо» і т. ін., що інколи дратують батьків і старших загалом, є виявом тієї жакоди пізнання, яка лежить в основі науки, в основі людського прогресу, в основі всіх духовних процесів на землі. Школа передовсім має відповідати на запитання, з якими приходять до неї учні. Завдання почесне і дуже нележке. Вчитель — одна з найдостойніших пошани постатей на землі.

Це ви, друзі, все давно знаєте. Ви навіть можете посміхнутись на мої патетичні слова — тим більше, що в практичному житті та пошана, про яку я говорю, не завжди і не цілковито знаходять собі місце. Але ж мова у мене про те, якою повинна бути школа, повинен бути вчитель, повинне бути ставлення до нього.

Я заговорив про природну допитливість людини, про ненаситну цікавість дитини. Виходить, що школа тільки має встигати давати відповіді на ненастанні питання школярів... А звідки ж ото беруться ледачі учні, чому виникають незадовільні оцінки, чому треба вдаватися до таких засобів, як причіпкові «опити» учнів з метою перевірки їх «успішності», як перехідні екзамени і т. ін.? До речі, скажу зараз же, і скажу не вперше, що я давній ворог надуживання оцінками, відмітками, «балами», як системою, давній ворог того, щоб діти вчилися не заради знань, а заради «п'ятьорок». Ще більший ворог — перехідних іспитів... Між іншим, із навчання «заради п'ятьорок» виникає і погляд на школу як на дорогу до, кажучи давнім словом, кар'єри. «А ким я буду по закінченні школи?» — Проста відповідь — людиною, що більше знає, що має ширший видпокруг, що яспіше дивиться на світ, ніж до того, як уперше переступила шкільний поріг,— ця

проста відповідь не задовольняє... І від цього всього віє старим світом, віє тлінню й гнилизною...

Не скажу знову-таки нічого нового, коли заявлю, що викладачня в школі повинно бути цікаве. І нехай не сердяться на мене укладачі шкільних програм і упорядники підручників, коли я признаюсь, що й те, і те не відповідає поки що повною мірою тим вимогам, які ставимо ми, які ставить до школи життя. Вони дуже «правильні», наші програми й підручники, але іноді бракує їм — душі живої. От узяти хоч би літературу, хоч би підручники й хрестоматії з літератури. Минаю вже те, що на літературу в нашій школі відведено надто мало годин, — ясна річ, що тут треба надолужувати позашкільним читанням... Але яку бідну звужену уяву дають ваші читанки про окремих письменників, про поетів, — ну, скажу для прикладу, про Тичину, Бажана, Сосюру, Малишка! Або з дожовтневих — про Франка, Лесю Українку, навіть про Шевченка! Вірші майже всі підібрано тільки за тематичною ознакою, і уяви про широкий, різносторонній світ наших поетів зовсім не дають...

Я сказав про позашкільне читання, але наші підручні книги часто відбивають охоту від того, а не заохочують до нього... Тут уже вся вага лягає на вчителя.

А хотілось би, щоб не тільки вага лежала на вчителіві, а й дапо йому було більшу свободу в його праці, яка вимагає не тільки знань і наполегливості, а й патхненної творчості...

Це кілька похапливо й безвладно викладених думок прошу прийняти, дорогі друзі, як сердечний потиск руки людям тієї професії, яка з повним правом називається почесною, благородною і пайлюдянішою в світі.

КНИЖКА ПРО РІДНУ ПРИРОДУ

Змучений тяжкими роками заслання, недужий фізично, але незламний духовно, перебуваючи в розцвіті творчих сил, Тарас Шевченко написав цей певеликий вірш:

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явор молодіс,
А кругом їх верболози
Й лози зслешіють.

Тече вода із-за гаю
Та похід горою.
Хлюпочуться качатонька
Поміж осокою.
А качечка вишпливає
З качуром за пими,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

Тече вода край города,
Вода ставом стала.
Прийшло дівча воду брати,
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати,
В садок погуляти,
Порадяться, кого б то їм
Своїм зятем звати?

Важко краще змалювати нерозривну єдність і злагоду прекрасних людських почуттів з прекрасною природою. Хто не любить природи, рідної природи, той живе неповним, збідненим, обікраденим життям. Любов'ю до природи пронизані твори всіх кращих письменників світу, пронизані твори нашого Шевченка, нашого Франка, нашої Лесі Українки, нашого Коцюбинського, природа цвіте й грає

всіма фарбами на сторінках Довженка і Остапа Вишні, Тичини і Малишка, Гончара і Стельмаха...

Коли глибокодумний російський поет Баратинський створював у вірші на смерть Гете ідеальний образ художника слова і мислителя, то найвищу похвалу творцеві «Фауста» зосередив у рядку:

З природою дихав одним вія життям...

Тютчев порівнював людей, які не розуміють і не відчувають природи, з глухонімими.

Ми часто говоримо, і говоримо справедливо, про підкорення природи людиною. Але ж тут мова іде передовсім про подолання лихих, ворожих людині сил природи, як-от посуха, чорні бурі і т. ін., про використання води, повітря, електрики на благо людини, а не про руйнацію природи, не про безглузде нищення всього хорошого, що в ній є. Підкорення природи повинне бути заснованим на знанні її законів, повинне завжди йти опдіч з охороною природи, з любовним збереженням усього прекрасного й корисного в природі, із дбайливим плеканням лісів, гаїв, рік та інших водойм, тварин та птаства, бо це все не тільки приоздоблює нашу землю, не тільки тішить наше око, а й годує, одягає, огріває, оздоровлює людину.

Ми знаємо, що великий Ленін у часи, найтрудніші для молоді Радянської держави, ним створеної, ненастанно дбав про охорону природи, віддаючи свою увагу найдрібнішим сторонам цієї незмірно важливої справи. Знаємо ми й те, що найлюбішим відпочинком для Володимира Ілліча було перебування з друзями серед дібров та на луках нашої Вітчизни з мисливською рушницею. Напівжартома говорив геніальний творець Комуністичної партії, що його заповітна стрілецька мрія — вполювати вовка, кого не дарма називають «сірим розбійником» і «сірим поміщиком». Відоме з мисливських споминів і оповідання про те, як Володимир Ілліч одного разу на облаві навіть не підвів рушницю на лиса, бо лис той здався йому надто гарним.

Багато людей любить природу, милується нею, душею оживає на її лоні. Серед цих людей годиться в першу чергу назвати фенологів — спостерігачів природи. Стежачи за такими явищами, як приліт і відліт птахів, їх повітряні шляхи, їх порови та звичаї, за проростанням трав і розцвітанням квітів, за життям різних тварин і т. ін., фенологи неопіненну користь приносять і науці, і практи-

ці народного господарства. Разом з тим, і це цілком зрозуміло, більшість із них — справжні поети, що будять у нашому серці найкращі, найгармонійніші струни.

До цієї категорії належить і Володимир Пархоменко — автор книжки, що лежать оце перед читачем. З восьми років життя він — юний натураліст у Київському зоологічному парку, потім — сам вихователь і керівник юннатів. Пише він з 1947 року, присвячуючи свої окремі, безпретензійні нариси рідній природі. З його книжки віє на нас пахощами весняного лісу, ароматом буйних літніх квітів і трав, гірким духом осіннього зів'ялого листя, студеним подихом нашої чудової зими. Книжка ця повна щебетання і передзвону лісових пташок, посвисту куликів на берегах наших рік, шуму качиних крил. Пильним оком спостерігає письменник-натураліст і «таємниці» дрібних комах, метеликів, жуків, і життя зябликів, дроздів, тетерюків, лісових куликів — вальдшнепів, ненастанну боротьбу, що точиться в живій природі, незламні закони, якими невідомо, певна річ, керується в своїй поведінці риба, чуйним вухом дослухається він до лісових, степових, лугових голосів — і при тому дає читачеві багато цікавих, доти невідомих йому фактів із життя природи. Адже не всі знають, скажімо, як «їжаки готують постіль», як бореться за своє існування в чужому гнізді зозуленька, як заважається, вдаючи з себе неживу істоту, пташеня дрімлюги, як ховає харчові запаси на зиму жвавий повзик, які «комори» мають у своєму господарстві різні миші, водяні щури, білочки, хом'яки, сойки тощо... Не всім відомо, що деякі звірі й птахи, заготовляючи собі запаси їжі, не тільки не завдають шкоди людині, а й сприяють розведенню лісових дерев... Не всі знають, приміром, що бувають і хутрові птахи... Не кожен уміє по слідах на снігу в зимовому лісі так відновити в уяві лісу трагедію, страшне змагання диких кабанів, як оповідає про це Володимир Пархоменко в нарисі «Бій сікачів»... Та й «вовче весілля» не кожному доводилося бачити і чути!

Вся невелика книжка Пархоменка написана не тільки жваво та інтересно, із добрим знанням справи, але й з тією любов'ю до рідної природи, про яку я казав на початку. І цю любов Пархоменкові нариси зміцняють і поглиблюють у одних читачів, розбудять — у інших.

КНИЖКА ПРО ВЧИТЕЛЬКУ-ГЕРОІНЮ

Любов до людини — ось ідея, що становить основу безсмертного вчення Маркса — Енгельса — Леніна, ідея, що світлосяйним своїм промінням пронизує Програму Комуністичної партії Радянського Союзу, всенародно схвалена і одностайно прийнята на ХХІІ з'їзді партії.

Любов до людини — високе почуття, що зігріває серце кожного радянського трудівника, на якому б полі він не працював. Очевидна річ, що саме любов'ю до людини, до дитини, до майбутнього учасника соціалістичного суспільства і майбутнього будівника суспільства комуністичного повинна бути окрилена діяльність кожного вихователя і вчителя, радянського педагога.

Книжка К. Ф. Присяжнюка про скромну і невтомну радянську вчительку, яка по праву здобула собі звання Героя Соціалістичної Праці, — Ганну Дмитрівну Нестеренко¹ — це проста, жива, сердечна розповідь, яку не можна читати без хвилювання.

Колись один реакційний письменник сумно зітхав, згадуючи ті часи, коли, як він висловився, «ідеалом людини був воїн, а не шкільний учитель». Ми цього суму аж ніяк не поділяємо. Саме вчитель для нас найдорожче і найсвятіше слово. Недарма ж своїм учителем називаємо ми великого Леніна!

Радянський вчитель — це той, хто виховує і викохує нашу зміну, це той, хто вкладає в маленькі голівки наших дітей і внуків найвищі ідеї людства, прищеплює їм любов до життя і до праці, прекрасне почуття колективу, ясність і мужність, ясність у поглядах і безмежну жадобу до знань.

Радянський учитель — це мудрий садівник і добрий друг, це вірний помічник Комуністичної партії і славний слуга народу.

Саме ці якості і характеризують Ганну Дмитрівну Нестеренко, про життя і діяльність якої розповідає нам К. Ф. Присяжнюк. У своєму викладі автор строго дотримується фактів, він нічого не вигадус, нічого не додає від себе, але книжка його овіяна поезією української природи, української пісні, поезією прекрасного свого трудового життя радянських людей.

Її, цю книжку, з цікавістю прочитають люди найрізноманітніших професій, але для представників одного з Ганною Дмитрівною фаху, для радянських педагогів, дасть вона і чудовий приклад, на який треба рівнятись.

[ТЕМА ВОЛНУЕТ...]

Товарищи депутаты!

Тема, на которую я решился говорить перед вами, волнует, не может не волновать каждого человека. Тема эта — сохранение и упрочение мира во всем мире. Тема эта — судьба человеческой цивилизации и культуры, судьба всех великолепных достижений человеческого гения во всех областях науки, искусства, литературы, человеческой культуры в целом. Тема эта — вопрос о сохранении жизни — жизни в буквальном смысле — миллионов людей на земле, в конечном счете — о существовании самого человечества.

Человечество стояло на пороге, на самом пороге мировой катастрофы. Смерть заносила свою костлявую руку на детей, чьи голоса звенят в тиши отчих домов и в школах, на прелестных девушек и юношей, вступающих в жизнь, на людей, в поте чела засевающих поля и работающих на фабриках и заводах, создающих нетленные ценности, на стариков, столько горького повидавших на своем веку и жаждущих спокойствия и счастья для своих потомков...

Да, человечество стояло на пороге мировой термоядерной войны. Мировой — это несомненно. Конфликт вращался вокруг небольшого и такого далекого от нас территориального района — Карибского моря. Мы, люди преклонного возраста, изучавшие географию по школьным учебникам, читали в детстве слова Куба, Карибское море как названия каких-то чуть ли не фантастических областей земного шара, как обозначение чего-то, почти не существующего реально. Мир с тех пор несказанно изменился. Расстояния сказочно сократились. То, что совершается в любом уголке нашей планеты, в тот же миг отзывается в каждом городе, в каждой деревне всех континентов и островов. Закон цепной реакции властвует

над миром. Внешняя политика любого государства есть в то же время и всемирная политика. Любая военная вспышка на любом маленьком клочке земного пространства может залить пламенем все это пространство.

Конфликт, о котором идет речь и который вращался вокруг объявленной США военно-морской блокады Кубы, о подготовке интервенции, завязался в небольшом районе. Но ведь участниками спора были, с одной стороны, строящая свою свободную жизнь Куба и мировая держава — Советский Союз, а с другой — мировая держава США. В мирном разрешении конфликта кровно были заинтересованы все народы мира, народы стран социалистического лагеря, народы стран, освободившихся или освобождающиеся от колониального гнета и союзники по вооруженным блокам.

Надо ли прибавлять, что война не могла не быть мировой потому, что она неотвратимо была бы войной самой высокой современной техники, войной термоядерной...

Мне, гражданину Советского Союза, народы которого в прекрасном мирном труде строят счастливую жизнь, горько было произнести эти слова — самая высокая техника. Мы, мирные советские люди, радостно рукоплещем чудотворным достижениям в области науки и техники, когда они проявляются в улучшении и украшении нашей жизни, в усовершенствовании промышленности и сельского хозяйства, в облегчении человеческого труда, в построении кораблей для космических полетов. Но я глубоко, всей душой верю: наши потомки с изумлением будут читать о временах, когда такое светлое и могущественное орудие человеческого ума, как наука, применялось их предками для бессмысленного самоуничтожения, для гибели беспомощных стариков и невинных детей, для разрушения городов и музеев, для предания огню чудес искусства и гениальных книг, для превращения цветущей земли в безжизненную пустыню. «Кому это было нужно?» — горестно будут спрашивать те, еще не родившиеся малыши. И удивлению их не будет предела, когда старшие объяснят им, что это нужно было небольшой горсточке богатых и сытых людей, видевших в войне путь к преуспеванию их лично и им подобных.

Я заговорил о детях несроста. Я вломил о том, как Достоевский отказывался строить «мировую гармонию» на одной слезинке замученного ребенка. И в связи с этим мне пришел на мысль вот какой факт. В нашей и зару-

бежной прессе много было сообщений о той панике, которая охватила «средних», «обыкновенных» граждан Америки в последнюю декаду октября этого года. Нависшая над миром гроза представлялась им их личной, физической гибелью. Этим чувством проникнуты были стар и мал. В одной корреспонденции из Нью-Йорка в журнале «Новое время» я прочитал такое сообщение о тех днях:

«Ребята забивались в одну постель и говорили, что хотят умереть вместе».

Страшно читать эти простые слова, товарищи депутаты! Страшно всем, у кого в груди сохранилось человеческое сердце.

Здесь был затронут вопрос о конфликте в районе Карибского моря. Конфликт этот, как вы знаете, товарищи депутаты, разрешен. Угроза мировой истребительной войны предотвращена. Обозреватели называют это торжеством здравого рассудка. Достигнуто было это торжество путем взаимных уступок. Нельзя не признать, что президент Кеннеди¹, к явному неудовольствию господ из Пентагона, живоотно-тупых поджигателей мирового пожара, проявил понимание реального соотношения вещей и выявил добрую волю к урегулированию вопроса мирным путем. Следует отметить и положительное значение вмешательства в это дело исторической важности руководства ООН, Совета Безопасности, вмешательства передовых общественных сил мира.

Но ведь совершенно же ясно, что за предотвращение термоядерной войны, которая могла вспыхнуть, человечество обязано в первую очередь правительству Советского Союза...

Это поняли во всем мире люди самых различных направлений. Уступка, на которую в этом конфликте пошел Советский Союз, стоит, как видим, любой блистательной победы.

Разрешите и мне, товарищи депутаты, от имени всех моих близких и далеких земляков, от имени моего родного украинского народа сказать в этот день Советскому правительству мое сердечное, «щире спасибі»!

Наши друзья верят, наши недруги знают, что мы храним наш порох сухим. Народу Кубы и всем свободолюбивым народам мира хорошо известно, что мы никогда не дадим их в обиду, как никогда не дадим никому посягнуть на священную, полетую кровь и потом наших отцов, советскую землю.

Наша внешняя политика строится, конечно, на велениях здравого рассудка, и в этом отличие нашей политики от политики капиталистических стран. Слова коммунизм и гуманизм — это не только схоже звучащие слова. Они состоят в глубоком внутреннем родстве. Программа Коммунистической партии, ведущей наш многонациональный народ к лазурным вершинам коммунизма, провозглашает любовь, дружбу, равенство и братство главными зиждущими силами нашего общества. Любовью к человеку, любовью к человечеству овеяны все мысли и дела советского народа, все мысли и дела Советского правительства. Наша внешняя политика руководится принципами гуманизма, принципами человечности. Это знают все больше и больше людей на всем земном шаре. И в этом — залог наших дальнейших побед в священной войне за мир.

Да здравствует дружба и братство всех народов на земле!

Да здравствует человечность! Да здравствует человечество!

НА ОДНОЙ ТРАССЕ

Одна из улиц Киева освящена именем поэта, который по праву сказал в своей автобиографии: «История моей жизни составляет часть истории моей родины». Улица эта — бульвар Тараса Шевченко. К бульвару примыкает парк имени Шевченко, посаженный когда-то пазвангие Николаевского сквера. В парке этом, там, где стоял когда-то памятник Николаю I, тому самому Николаю, который на приговоре о ссылке Шевченко собственной своей фельдфебельски неграмотной рукой «изволил начертать»: «Под строжайший надзор, с запрещением писать и рисовать», — в парке этом высится теперь памятник гениального поэта Украины (работа скульптора М. Г. Манизера¹). К нему стекаются люди со всех концов советской земли и зарубежные наши друзья, потому что памятник этот — символ незыблемого народного величия...

Бульвар Шевченко переходит в Брест-Литовское шоссе, которое, по моему глубокому убеждению, должно быть переименовано в улицу Леси Украинки: именно эта дорога ведет на родину великой поэтессы, Жанны д'Арк² украинской литературы, в Житомирскую область.

Неподалеку от киностудии имени Довженко красуется рядом с Брест-Литовским шоссе Пушкинский парк. Парк был заложен в 1899 году, когда вся живая Россия торжественно отмечала столетие со дня рождения Пушкина. Деревья в нем посажены были учащейся молодежью Киева. В текущем году в парке сооружен памятник Пушкину (скульптор А. А. Ковалев³). Он стоит на фоне чудеспых белоспешных берез, как бы перенесенных сюда из Михайловского, и я видел, как прохожие снимают перед спокойно задумчивой фигурой величайшего русского поэта шапки...

Почему, однако, в дни, когда все взоры устремлены в

создаемое нашими руками будущее, я заговорил о памятниках, о прошлом?

Потому, что твердо верю в положение: кто не знает и не ценит своего прошлого, тот недостоин хорошего настоящего и не заслуживает светлого будущего. Потому, что Пушкин и Шевченко — это не только наше прошлое. Это и настоящее наше, это и прекрасный рассветный звон нашего будущего...

И теперь вот, когда все человечество взволновано судьбами мировой истории, когда мы являемся свидетелями борьбы вчера еще колониальных или полуколониальных народов за свою независимость и свободу, когда священная война за мир, за дружбу народов достигла одной из высочайших точек напряжения, — именно теперь мне кажется естественным обратить взоры к нашим соотечественникам в этой войне — к Пушкину и Шевченко.

Шевченко боготворил Пушкина. Многие стихотворения его он помнил наизусть и любил читать вслух, особенно же стихотворение о Мицкевиче «Он между нами жил...» Именно в этом стихотворении находятся знаменитые, столь часто цитируемые слова

о временах грядущих,
Когда народы, распри позабыв,
в великую семью соединятся.

Слова эти Пушкин вкладывает в уста Мицкевича, и хотя стихотворение является одним из звеньев сложного спора с Мицкевичем, русский поэт провозглашает мечту поэта польского как их общую и как свою собственную мечту.

Выражение «великая семья» буквально повторил Шевченко в своем завещании:

И меня в семье великой,
В семье вольной, новой
Не забудьте — помяните
Добрим тихим словом.

Так три величайших поэта славянского мира сходятся в одной ослепительно сверкающей точке, в пророческом предсказании великой и дружной семьи народов.

Здесь мне как литератору хочется сделать небольшое отступление в свою, более узкую сферу. Когда мы говорим о поэтах, что они бессмертны, что они — наши современники и т. п., то мы, конечно, имеем в виду подлин-

но гениальных, подлинно великих, подлинно народных поэтов — и не все их наследие, а те высочайшие их произведения, которые взяли мы с собою «в шествие столетий», «у мандривку столить», по выражению Ивана Франко. Эсхилловский «Прометей»⁴ в разных его воплощениях, шекспировские «Гамлет» и «Король Лир» в самых различных их преломлениях, сквозь различные эпохи живут и поныне — и жить будут всегда.

На развитие художественной литературы и искусства в широком смысле слова вообще нельзя механически переносить законы научного и технического прогресса. В эпоху раскрепощения атома, в эпоху кибернетических чудес смешно было бы восхищаться орудиями каменного века или умением добывать огонь путем трения деревянных чурок (хотя для своего времени это были огромные достижения человеческого разума). Но вот, к примеру, Нестора Кукольника⁵ никто уже у нас не чтает, «Ключи счастья» Вербиджской⁶ вполне основательно забыты, даже фокусы вчерашних футуристов, кубистов и прочих «истов» никого всерьез не занимают; и вот какой-нибудь Катулл⁷ из седой древности своим «Люблю и ненавижу» или «Король Лир» со своим страстным «Виновных нет!» доселе удариют по сердцам «с неведомою силой», и ничего тут не поделаешь!

Однако молодым людям всех времен и народов свойственно с более или менее легкой насмешкой относиться к своим предшественникам. И кто только не сбрасывал Пушкина «с парохода современности!»⁸. Нашлись недавно и такие умники, которые заявили, может быть, с провокационной целью, будто Шевченко и для своего времени как поэт мало значил, а уж для нашего не значит ровно ничего... Мало ли до чего можно договориться!

Эстетические ценности прошлого никак нельзя ставить рядом с лучиной, курной избой и даже сальными свечами. И Пушкин, и Шевченко во многом для нас, нынешних поэтов, являются как мастера слова непревзойденными образцами.

Кто из нас достиг, например, такой предельной краткости и выразительности пейзажа, как мы это видим у Пушкина:

Ненастный день потух⁹,
Ненастной ночи мгла
По небу стелется
Одеждою свинцовой.

Кто из нас похвалится, что с такой живописной и музыкальной прелестью изобразил прекрасную изменчивость моря, как тот же Пушкин:

В леса, в пустыни молчаливы¹⁰
Перенесу, тобою полон,
Твои скалы, твои заливы
И блеск, и тень, и говор волн...

Кому из нас доступна такая четкость рисунка, такой отбор эпитетов, со всей полнотой передающих пустынный пейзаж, отразившийся в тоскующем сердце, как мы видим это у Тараса Шевченко:

І небо невміте¹¹,
І заспані хвилі,
І понад берегом,
гсть-гсть,
неначе п'яний, очерет
без вітру геться...

Но оставим эстетические оценки. Пушкин и Шевченко близки нам прежде всего как граждане, как деятели, как представители народа, как выразители народных чаяний, ныне — волею народа же — ставших явью.

Про Тараса Шевченко сказал Иван Франко¹² «Он был крестьянский сын и стал князем в царстве духа. Он был крепостным и стал великой силой в совокупности человеческих культур. Он страдал десять лет от российской военщины и сделал больше для свободы России, чем десять победоносных армий».

Заметьте — «для свободы России!» Этого многие из современников, да и потомков Шевченко не понимали...

Обращение Баратынского к Пушкину сочувственно цитировал в блистательной речи 1899 года «Пушкин — национальный поэт» не кто иной, как Александр Веселовский¹³: «Возведи русскую поэзию на ту степень между поэзиями всех народов, на которую Петр Великий возвел Россию между державами. Соверши один, что он совершил один».

Вся речь Веселовского построена на мысли, что Пушкин совершил подвиг, к которому призывал его Баратынский, хотя слово *один* следует принимать с рядом ограничений.

Шевченко — глубочайший выразитель своего класса, высоко поднявшийся над своим временем, и Пушкин, перешагнувший через свой класс и также высоко подняв-

шийся над своим временем, — неотъемлемая часть сознания и деяния людей нашей созидательной эпохи.

Когда мы резко и решительно высказываемся против несправедливых войн и ратуем за воцарение мира на земле, то в наших сердцах звучат горькие строки из поэмы молодого Шевченко «Гайдамаки»:

Землю, лавшую под снегом,
Весна разбудила,
Муравой-травой одела,
Цветами покрыла...

Рай цветущий! Для кого же?
Для людей? А люди?..
Ходят мимо — и не смотрят.
Посмотрят — осудят.

Кровью надо бы покрасить.
Осветить пожаром
Рай земной --
Тогда и будет
Хорошо, пожалуй.

Когда мы говорим о справедливой ленинской национальной политике в Советском Союзе, то не можем не вспомнить грозных и гневных строк шевченковского «Кавказа», бичевавших повелителя всей России и его приспешников за насилие и гнет над всеми населявшими Россию народами и племенами.

Когда мы поднимаем свой голос за народы мира, сбрасывающие с себя цепи колониального рабства, когда всматриваемся в истинное лицо американской демократии и клеймим презрением сторонников расовой дискриминации, то вспоминаем пушкинского «Джона Теннера», где находим такие изумительные слова о современных ему Соединенных Штатах Северной Америки: «Уважение к сему новому народу и к его уложению¹⁴, плоду новейшего просвещения, сильно поколеблелось. С изумлением увидели демократию в ее отвратительном цинизме, в ее жестоких предрассудках, в ее нестерпимом тиранстве».

Статья, из которой взята эта цитата, является изложением «Записок Джона Теннера», «проведшего тридцать лет в пустынях Северной Америки, между дикими ее обитателями», и направлена на благородную защиту индейских племен, обреченных на гибель цивилизованными пришельцами из Европы.

А вот у того же Пушкина о положении рабочих в капиталистических странах:

«Прочтите жалобы фабричных работников ¹⁵ — волосы встанут дыбом. Сколько отвратительных истязаний, непонятных мучений! Какое холодное варварство с одной стороны, с другой — какая страшная бедность!..»

Не только на Запад, не только в сторону американской «демократии» направлены были гневные стрелы Пушкина, якобы примирившегося с российской действительностью и с царским тронem. Вот запись этого «царедворца», записанная в дневник вскоре после того, как Николай I издевательски нарядил его в камер-юнкерский мундир:

«Много говорят о бале, который должно дать дворянство ¹⁶ по случаю совершеннолетия государя-наследника [...]. Вероятно купечество даст так же свой бал. Праздников будет на полмиллиона. Что скажет народ, умирающий с голода?» (подчеркнуто мной. — М. Р.).

Какое уж тут «примирение»!

Когда мы заявляем об исторически обусловленной, неотвратимой гибели капиталистической системы, то невольно вспоминаем слова Шевченко в его «Дневнике», написанные во время возвращения из ссылки на волжском пароходе:

«...пароход... Мне представляется каким-то огромным ¹⁷, глухо ревушим чудовищем с раскрытой огромной пастью, готовой проглотить помещиков-инквизиторов. Великий Фултон ¹⁸! И великий Уатт ¹⁹! Ваше молодое не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что пачали во Франции энциклопедисты, то вершит на всей нашей планете ваше колоссальное, гениальное дитя. Мое пророчество несомненно».

Это пророчество не только о том преобразовании мира, которое на наших глазах совершает трудящаяся часть человечества, а и о том преобразовании мира, которое совершает на наших глазах победоносная наука.

Памятники Шевченко и Пушкину стоят в Киеве на одной трассе. На одной трассе с народом находятся наши вечно живые спутники, и нам радостно сознавать, что два величайших поэта двух великих народов идут вместе с нами к сияющим вершинам коммунизма.

ПРЕКРАСНО И ТРУДНО

В номере «Литературной газеты» за первое декабря было опубликовано открытое письмо правлению Союза писателей СССР под заглавием «Школа ждет вас!» Письмо подписали А. М. Топоров, С. П. Титов, заслуженные учителя школы РСФСР Р. Д. Бурсничкина, С. А. Гуревич, Т. С. Павфилова, Е. А. Рукавишникова, кандидат педагогических наук Э. Г. Костяшкин. Призывая писательскую общественность к активному вмешательству в дело школьного преподавания литературы, авторы заканчивают письмо предложением: «вопрос о преподавании литературы обсудить на пленуме правления Союза писателей СССР».

Разумеется, можно, даже надобно устроить такое обсуждение. Во всяком случае, к голосу писателей, творцов, как говорится, современной литературы, следует прислушаться. Хочется, однако, и мне как старому литератору и бывшему учителю сказать несколько слов.

С тех пор, как я оставил школьное преподавание литературы и языка, много воды утекло. Значительно изменились школьные программы. Победоносное наступление естественных и точных наук сильно потеснило, надо честно сказать, науки гуманитарные.

Истории родной литературы, не говоря уже о литературах народов Советского Союза и литературе всемирной,— истории в точном смысле слова почти нет, в сущности, места в нашей средней школе. Об этом прямо заявляет одна из участниц нашего разговора, Наталья Долинкина. На «жесткость» школьных программ по литературе, «жесткость», которая подчас убивает творческую инициативу учителя, откровенно сетует С. П. Титов.

Мы не можем представить себе образованного человека, не знающего Пушкина, Толстого, Шевченко, Франко, Чехова, Исаакяна, Блока, Горького, Маяковского, Янки

Купалы, не слыжавшего, хотя бы краем уха, про «Слово о полку Игореве», не имеющего даже представления о Гомере, Шекспире, Данте¹, Руставели, Гете, Мицкевиче, Ромеппе Роллане... Не говорю уже о представителях современной литературы.

Это не значит, что я ратую за какое-то беспредельное расширение школьных программ по литературе, то есть призываю к чему-то совершенно не реальному, абсолютно не осуществимому.

Нет, конечно. Не обращаю внимание на то, о чем почти ничего не сказали мои предшественники: на внешкольное чтение. Привить ученикам любовь к чтению — одна из обязанностей преподавателя литературы.

С. П. Титов предлагает «учить чувствовать» — это столь же прекрасно, сколь и трудно. Я из собственной практики помню, как много значит, как запоминается на всю жизнь хорошо прочитанное в классе литературное произведение — прочитанное — с — чувством, — с — толком, с расстановкой², просто прочитанное, без всяких комментариев и анализов.

Вспоминаю своего преподавателя словесности Дмитрия Николаевича Ревуцкого³.

Знакомство с нами, гимназистами пятого класса, он начал с того, что без всякого предисловия прочитал нам стихотворение А. К. Толстого «Курган». И этим он пленил всех нас. Личное обаяние учителя — великая вещь.

Ревуцкий был хорошим чтецом, автором интересной книги о выразительном чтении (на украинском языке). Как-то в классе он устроил чтение «по ролям» пушкинского «Скупого рыцаря» (сам он читал роль Барона, остальные роли читали гимназисты). Помнится, у меня с товарищами вышел даже спор о трактовке Дмитрием Николаевичем заглавной роли. Он изображал Барона шамкающим стариком, а я и некоторые мои товарищи доказывали, что у Пушкина это — скупой, а все же рыцарь, человек сильной воли, готовый, «кряхтя, взлезть снова на коня»⁴, ежели того потребуют военные обстоятельства. Само уже возникновение такого спора показывало живой интерес «учащихся» к «изучаемому»...

Большинству детей присуще врожденное эстетическое чувство, которое преподавателю надлежит только развивать и направлять. «Только!» Это немалое, но необходимое требование, предполагающее наличие такого чувства у самого преподавателя...

Я говорю очень бегло, обхожу молчанием такой вопрос, как необходимость определенного историзма в преподавании литературы, то есть такого изложения ее, при котором учащимся было бы ясно, что литература — процесс, соизмеряющийся общей истории народов и человечества, отражающий эту историю и имеющий свои законы развития. Я не останавливаюсь на проблеме эстетического, идеологического и социологического анализа литературных произведений, — а такой анализ, очищенный от схематизма и вульгаризаторства, необходим. Мирую и очень жгучий вопрос о школьных «сочинениях», о борьбе с разного рода граффитами. Хочу остановиться еще только на одном. Это — связь литературы с народным творчеством.

Снова возникает в памяти тот же незабвенный Д. Н. Ревуцкий. Иногда он собирал учеников старших классов в «редакционном» зале гимназии, садился за пианино и начинал петь. Он исполнял русские былины и украинские думы (последнее никак уж не «предусматривалось» гимназическими программами), русские и украинские песни... Как помогло нам понять чудесный тургеневский рассказ «Певцы» исполнение Ревуцким песни Якова-Турка «Не одна во поле дороженька пролежала»!

Конечно, преподаватели типа Ревуцкого были в старое и далеко не доброе время редким исключением, а требовать от учителя литературы, чтобы он был и певцом, и актером, просто смешно. Но уделять в школе большее внимание народной песне, народной сказке, народному слову, чем это у нас практикуется, мы должны. В этой связи следует вспомнить и об уроках пения, которые находятся у нас в таком обидном загоне. Да, и пение, и рисование наряду с уроками литературы должны быть привлечены надлежащим образом к эстетическому воспитанию юного поколения. А как «помирить» их с физикой, с математикой, с химией, — ну, за это я уже не берусь...

Есть и еще одна сторона вопроса — изучение родного языка, братских и зарубежных языков. Здесь тоже далеко не все обстоит благополучно. А между тем правильно, свободно и красиво писать и говорить на родном языке и хотя бы с толком читать на одном или нескольких иностранных, а также братских языках должны ведь и «поэты», и «физики»!

Киев

В СІМ'У ВОЛЬНИЙ, НОВИЙ

Це була мрія найкращих людей минулих століть. Вислову «велика сім'я», в яку мають з'єднатися колись усі народи, «забувши чвари» («распри позабыв»), вжив Пушкін у вірші про Міцкевича. Він вклав його в уста польському поетові, і вклав з повним співчуттям щодо ідеї майбутньої «великої сім'ї».

Шевченко не тільки знав цей вірш Пушкіна, але й любив проказувати вголос. У своєму «Заповіті» він розгорнув, поширив і поглибив цю думку про велику сім'ю.

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Як відомо, Шевченко не дав ніякого заголовку цьому віршеві. «Заповітом» ми зємо його за традицією, «Заповітом» зове його весь радянський народ, і це дуже влучна назва. У цій невеликій за розміром поезії ніби сконцентрувався весь революційний світогляд Шевченка, всю він сиравді висловлює своє найзаповітніше, звертаючись до читачів — до народу, до народів.

Є в «Заповіті» рядки, які не друкувалися в давніх, підцензурних виданнях «Кобзаря»:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Тільки той, хто не знає всієї творчості Шевченка або свідомо препарує й перебріхує її, міг би сказати, що йдеться тут лише про боротьбу за національне визволення.

Ми добре знаємо, що автор «Кавказу» і «Сну», автор «Юродивого» і «Неофітів» у своє «поховайте та вставайте» вкладав передовсім заклик до повалення несправедливого політичного і соціального ладу.

Те, що бачив, передчував і віщував великий наш поет у майбутньому як прекрасне видиво, те, шляхів до чого він не міг іще уявити з цілковитою повнотою і ясністю, сталося в наступному столітті, сталося в 1917 році. Ім'я йому — Велика Жовтнева соціалістична революція. Трудящі колишньої царської Росії, під проводом пролетаріату, під керівництвом мудрої Комуністичної партії, осяяні животворним сонцем ленінського генія, повалили мури «тюрми народів», мури царського самовластя, мури віковічного гноблення і експлуатації людини людиною. В бурях громадянської війни, в героїчних боях з інтервентами виникла й загартувалась єдина наша соціалістична сім'я — сім'я велика, вольна і нова.

Пригляньмося до цих прикметників. Радянський Союз — сім'я велика не тільки кількістю, не тільки тому, що складається вона з дуже багатьох національностей, вільних і рівних незалежно від численності будь-якої з них. Це велика сім'я ще й тому, що оживотворена вона немерквучим сльвом учення Маркса, Енгельса, Леніна. І тому, що вона непереможна й всенереможна, що вона розгромила в битвах другої світової війни чорну фашистську силу, що після цих битв — і завдяки нашій Радянській Армії-визволительці — зайняли за рубежами нашої Вітчизни вогні країн народної демократії. І тому, що всі колоніальні і напівколоніальні народи світу в боротьбі своїй за людські права і за незалежність бачать у Радянському Союзі найбільшого і найщирішого свого друга. І тому, що ще на світанку своєму проголосила наша Вітчизна устами Леніна заклик до боротьби за мир в усьому світі, за дружбу всіх трудящих на земній кулі, за братерство всіх народів — залишилася цьому закликові навіки вірною, з особливою силою здійснюючи його в наші дні.

«В сім'ї вольній». Як же інакше назовеш наш багатонаціональний і нерозривний Союз соціалістичних республік, де нема й сліду гноблення людини людиною, класу — класом, нації — нацією, де народ — повновладний володар усіх своїх незчисленних багатств.

«В сім'ї новій». Гляньте лише на наші поля й сади, фабрики й заводи, міста і села, на наших людей, поду-

майте про завоювання нашої науки, нашої техніки, про використання атомної енергії на добро людині, про космічні польоти наших «зоряних братів», прислухайтеся до пісень радянських народів, розгорніть книги радянських письменників, придивіться до розквіту мистецтва в усіх його галузях, — це ж воістину нове життя нової сім'ї, що в грандіозних своїх творчих трудах і звершеннях упевнено йде до близької і видимої вже світлої брами комуністичного суспільства!

Ще напередодні першої світової війни Володимир Ілліч Ленін заявив: «Є тільки одне розв'язання національного питання¹ і це розв'язання — послідовний демократизм».

Слова ці сказані були в умовах капіталістичного світу. У нас, в Радянському Союзі, національне питання назавжди розв'язане тією національною політикою, яка дістала собі по праву почесну назву ленінської і в основу якої покладено вище наведене визначення Володимира Ілліча. У нас, в Радянському Союзі, не тільки по-новому цвітуть давні культури народів колишньої царської Росії, а й розцвітають нові культури тих народів, які до Жовтня не мали навіть своєї писемності. І нема, не може тут бути місця ніякій національній ворожості чи задрості, — про це смішно й говорити! — а є братерський обмін цінностями, братерська єдність і братерське взаємозбагачення.

На початку цього року мені з товаришами-письменниками — українцем Андрієм Малинком, росіянами Робертом Рощественським та Є. Ф. Кніпович, з дагестанцем Расулом Гамзатовим довелось побувати в Югославії. Відбулося в нас чимало зустрічей із югославськими письменниками, трудовою інтелігенцією, студентством... Скрізь одностайно підкреслювали ми приналежність нашу до «сім'ї великої, сім'ї вольної, нової» — і розповідали про буйний розвиток культур усіх дітей цієї сім'ї, «великих» і «малих».

Расул Гамзатов пише мовою свого рідного аварського народу, який палічує в Дагестані щось біля 150 000 чоловік. Аварська літературна мова сформувалася лише після Жовтня, коли створено й сучасну аварську писемність.

Але Расул — син славетного народного поета Гамзата Цадаси — закінчив Московський літературний інститут, твори його перекладені на російську мову і на мови інших

народів СРСР, ім'я його як одного з провідних поетів Радянського Союзу широко відоме і у нас, і за кордоном... Расул Гамзатов зостається вірним материнській, батьківській мові — і разом з тим бере діяльну участь у загальнолітературному, нашому загальносоюзному процесі.

Коли Гамзатов розповідав сербам, хорватам, словенцям, македонцям про волелюбний аварський народ, про життя народів Дагестану, коли він на прохання слухачів читав свої вірші не тільки в російських перекладах, приступних нашим слухачам, а й по-аварському, то всі ми переживали радісні хвилини, всі сновнені були гордістю за наш багатонаціональний і прекрасний Радянський Союз... Аварської мови югослави, звісно, не розуміли, але запевняли, що відчувають музику Расулової поезії, таку неподібну до звучання слов'янських мов.

Музика мов радянських народів дуже різноманітна, але вони зливаються в одну симфонію незрівнянної краси й могутності, бо це пісня однієї колосальної родини.

Цього року радянські люди і всі трудящі світу відзначають три епохальні дати: сорок п'яту річницю Жовтневої революції, сорокову річницю створення Союзу РСР і першу річницю XXII з'їзду Комуністичної партії. Ці дати глибоко між собою пов'язані.

Жовтень 1917 року — це повалення влади поміщиків і капіталістів у Росії і створення першої в світі соціалістичної держави. Грудень 1922 року — це виникнення нової нашої, великої й вільної сім'ї. XXII з'їзд партії — це завоювання невиданої досі світової, всесвітньої верховини, це торжество ленінських ідей, це — прийняття й проголошення всенародно схваленої нової Програми Комуністичної партії.

Ми читаємо в цій Програмі:

«В умовах соціалізму відбувається розквіт націй, зміцнюється їх суверенітет. Розвиток націй здійснюється не на шляхах посилення національного розбрату, національної обмеженості та егоїзму, як це відбувається при капіталізмі, а на шляхах їх зближення, братерської взаємодопомоги і дружби».

І далі:

«Надаючи вирішального значення розвитку соціалістичного змісту культур народів СРСР, партія сприятиме їх дальшому взаємозбагаченню і зближенню, зміцненню їх інтернаціональної основи і тим самим форму-

ванню майбутньої єдиної загальнолюдської культури комуністичного суспільства».

Ми йдемо до комуністичного суспільства. Ідемо, як сказано у Програмі КПРС, «в умовах братерської дружби і взаємного довір'я народів». І той розквіт культур народів СРСР, те їх взаємозбагачення і взаємодопомога, яких ми є свідками, а в міру сил кожного з нас і учасниками, є яскравим доказом і могутньою запорукою вірності шляху, по якому нас веде Комуністична партія Радянського Союзу.

И ЭТО «СВОБОДНЫЙ МИР»?

В одной из своих речей министр юстиции США Роберт Кеннеди шестьдесят один раз произнес слово «свобода».

Не думаю, однако, что от столь частого употребления слово это приобрело в его устах особенную убедительность. Скорее наоборот...

Сколько сладких, сахаринных, тошнотворных речей произнесли за эти годы лидеры и вице-лидеры «западного сообщества» — речей о свободе! О той свободе, которая и «естественное право» и «величайшее благо демократии», которая «здесь» есть, а «там» ее нет. Ораторы говорят, «Голос Америки» подхватывает, а ветер носит. Носит по свету ядовитые семена в сахарной облатке — авось упадут где-нибудь на благодатную почву, дадут свои всходы, и произрастут на земле плевелы лжи и обмана!

Почему-то, когда я прочел материалы, которые публикует сегодня «Литературная газета», мне вспомнился Черчилль, вспомнилась его печально знаменитая фултонская речь в сорок шестом году. Про «свободу» тогда английский премьер распространялся с жаром. И примечательно: слово «свобода» в устах одного из лидеров Запада прозвучало сигналом к атакам «холодной войны». Во имя «свободы» заковывают в кандалы коммунистов. Во имя «свободы» по двадцать лет гноят в тюрьмах борцов Сопротивления Греции. Все во имя «свободы»!

Но есть еще в разных странах люди, которые рассуждают примерно так: «Да, конечно, разного рода репрессии и полицейские меры — вещь неприятная, но ведь речь идет о коммунистах и прочих противниках существующего строя. А я не вмешиваюсь в политику. Утром я отправляюсь на работу, вечером иду к жене и детям. Я перехожу улицу при зеленом свете, стою — при красном. И я горжусь девизами: «Мой дом — моя крепость», «Сво-

бода, Равенство и Братство» и им подобным. Так почему же мне должны не нравиться наши законы о неприкосновенности личности?»

Но, дорогой «аполитичный житель Запада», где же у вас эта пресловутая неприкосновенность личности? Ведь это только красивое слово, реклама, ложь! Когда я читаю, казалось бы, веселый фельетон о «заговорщичке поцволе», мне не смешно. Когда я вижу дюжего полицейского, которого «избили головой в кулак», это не кажется забавным. И все меньше улыбаются даже жизнерадостные французы, не говоря уже о степенных западногерманских бюргерах, размышляя над вопросом: «Где же мы живем? Что будет завтра?» Совсем не до смеха честным американцам, слышащим расистский вой с Юга...

Хотелось бы поставить здесь точку. Поговорю о вещах, близко касающихся меня как писателя и вас как читателя, — о свободе слова. О той «духовной свободе», которая на Западе расписана в самых ярких красках.

Рассказывают, что к одному из деятелей искусства, впервые приехавшему в Америку, явился некий развязный тип, отрекомендовавшийся театральным критиком, и спросил: «Сколько вы мне дадите за то, что я буду вас бранить?» Приезжий несказанно изумился. И тогда «критик» объяснил: брань — лучшая реклама. Чем больше ругают, тем больше зрителей, тем выше сборы. Но умение ругать правильно, — добавил он, — тоже искусство, которое не каждому удается.

«Свобода критики» на Западе — именно такое искусство, которое не всякому дается. Олсоп в американской печати так наловчился «бранить» президента, что их не зря считают близкими людьми. А вот коммунистическая печать не овладела таким умением. И поэтому она поставлена вне рамок буржуазной «свободы печати». Писатель Уильям Барроуз, так сказать, «протестует» против ханжества буржуазной морали: его герои выдавливают глаза и «поджаривают» близких. Описание этих чудовищных вещей считается вполне допустимым и позволительным, это, дескать, «свобода творчества». А вот Шолохов пишет о зверствах белогвардейцев — и это, видите ли, уже «аморально», от этого надо убереечь американцев, это надо вычеркнуть из его книги. Фильм по порнографическому роману Набокова¹ «Лолита» (сорокалетний мужчина женится на вдове, чтобы без помехи сожительствовать с ее двенадцатилетней дочерью) вызвал фурор в ФРГ,

а ряд хороших произведений запрещен западногерманской «комиссией по надзору за издательствами» как «оказывающих вредное воздействие на молодежь».

Я уже не говорю о главном — о стремлении к наживе как узаконенной и рекламируемой «движущей силе» в творчестве художниками на Западе. Со всем этим читатель ознакомится и сам.

Наиболее убедительные доказательства — из первых рук, от тех, кто живет в «свободном мире» и испытывает на себе все его прелести. Предоставим же им слово...

МІСЯЧНІ ЧАРИ

«Усе те — чари місячної ночі». Таким рядком закінчується одна із найглибших поем Івана Франка — «Похорон». У цій poemі, ставлячи болючі питання сучасності і малюючи в алегоричній формі високу трагедію поета-революціонера серед ворожих йому кіл суспільства, до певної міри свою власну трагедію, Франко описує фантастичну картину, де «грішник наvertsється на праведний шлях візією свого власного похорону» (вступна замітка до першого видання poemі). Автор каже, що знайшов сюжет цієї картини в давніх житіях святих, в іспанських легендах про Дон-Жуана¹. Але ж характерно, що моторошну сцену зустрічі героя poemі із власною своєю труною, з власним своїм трупом пояснює він, кінець кінцем, чарами місячної ночі.

При місячному сяйві відбувається й дія другої глибокозначної poemі — «Похорону друга» Павла Тичини, де найреальніша реальність увесь час переплітається з фантастичними видивами.

Місяць, найближчий супутник, незмінний товариш Землі, від фаз якого залежать такі відомі всім земним жителям явища, як морські припливи і відпливи, Місяць, якому стільки наполегливої праці присвятили астрономи світу, раз у раз викликає в людському розумі уяву про щось особливо фантастичне, таємниче, чарівне, казкове, близьке і разом з тим недосяжне. Звідси виникають різні легенди, що просочуються інколи і в науку, — наприклад, усякі розповіді про так званий лунатизм та лунатиків. Сучасні вчені воліють терміни сомнамбулізм і сомнамбули — від латинських слів сомнус — сон і амбуло — ходжу пояснювати, що сомнамбулізм — це особливий психічний стан, під час якого людина несвідомо робить уві сні вчинки, властиві їй у нормальному, несонному стані, коли вона «бодрствує».

Назви лунатизм, лунатик,— кажуть вони,— виникли внаслідок ненаукових уявлень про вплив місячного світла на людину. Безперечно, вчені мають рацію. А проте не один тільки, мабуть, автор цих рядків, а й чимало інших людей не можуть заснути, коли їм у вікно світить повний місяць.

«Чарами місячної ночі» оповито безліч народних пісень, безліч ліричних поезій усіх віків і всіх народів. Місяць викликає найдивніші, найхімерніші асоціації. Місячне сяйво робить пейзаж ніби неземним, ілюзорним, воно міняє пропорції й перспективи, воно неначе перетворює наш видимий світ у зовсім інший.

Пригадую, хлопчиком іще їхав я із старшим братом літньої місячної ночі на однокіншому візку полями, серед густих стін жита й пшениці, і з кожним поворотом візка, з кожним оборотом коліс вдавалось мені, що переді мною блакитно-біло-срібними полотнами розстилаються не добре відомі мені поля, а якісь уперше бачені, казкові, незнані країни. Пізніше, полюючи взимку на зайців у так званих засідках, я щоразу дивувався, яким зовсім іншим, майже неправдоподібним стає світ під «чарами місячної ночі». Засць, що наближався до мене повільними стрибками, які лунко відбивав морозний сніг, здавався раптом чудернацьким, вихопленим із бабусиної казки звірем... Польова миша, дрібно перебігаючи за крок чи два від мене, виростала раптом до неймовірних розмірів.

«Чарами місячної ночі» овіяне те місце в «Війні та мирі», де під час різдвяних свят Наташа, Ніколай, Соня та інші «ряджені» їдуть у гості до сусідів Мелюкових. Все облите, за висловом Толстого, «срібним місячним світлом».

— Слід заячий, багато слідів! — пролунав у морозному скованому повітрі голос Наташі.

— Як видно,— сказав голос Соні.

Ніколай оглянувся на Соню і пригнувся, щоб ближче роздивитись на її обличчя. Якесь зовсім нове, миле обличчя, з чорними бровами і вусами, в місячному світлі, близько й далеко, виглядало із соболів.

«Це раніш була Соня»,— подумав Ніколай.

Чорні брови та вуса були у Соні намальовані, вона «нарядилась» черкесом,— але при звичайному денному світлі не здалось би Ніколаєві, що вона «близько й далеко», не подумав би він так по-дитячому: «Це раніш була Соня».

І далі:

«Де це ми їдемо? — подумав Ніколай. — Косою лукою, певне. Та ні, це щось нове, чого я ніколи не бачив. Це не Коса лука і не Дьомчина гора, а це бог знає що таке. Це щось нове і чарівне».

Коли я читав це місце вперше, — а до «Війни та миру» я раз у раз повертаюсь протягом усього життя, — я вражений був, як по-толстовськи точно передане те почуття переальності, яке породжує у нас місячна ніч і яке відоме, гадаю, всім людям.

Пам'ятають, певне, читачі і те місце із повісті Толстого «Родинне щастя», де «чарівна стіна краси» все розсувається перед закоханою героїнею повісті, — цю чарівну стіну утворює знову-таки повний місяць.

Треба було бути таким вигадником, як Гоголь, щоб пояснити різні чудасії різдвяної ночі саме тим, що чорт украв на небі місяць. А загалом більшість чудасій та чудес — у літературному і фольклорному світі, безкінечна кількість любовних зізнань і зітхань, «сребро і колыханье сонного ручья», «ряд волшебных изменений милого лица», одвічні людські пориви в невідому далечину та височину — все це пов'язане саме з ним, з отим чарівником місяцем. Недарма один із наймогутніших утворів людського музичного генія зветься саме «Місячною сонатою»...

Людські пориви в далечину та височину я назвав одвічними. Відколи людина стала на ноги й побачила небо, вона почала мріяти про крила. І про крила не тільки для польотів над землею, а й для польотів геть від землі, у блакить. Французький письменник XVII століття Сірано де Бержерак² написав фантастичний роман «Інший світ, або Комічна історія про імперії та держави на Місяці». А «останній французький романтик, як дехто його називає, Едмон Ростан³ створив про Сірано драму, яку Горький порівнював із пампанським. В одній із сцен цієї драми Сірано, окреслений ідеалізовано-героїчними рисами, розповідає про різні способи полетів на Місяць, способи, один від одного чудніший і, правду сказати, безглуздіший.

І довго-довго здавалась людям гадка помандрувати на Місяць, побувати в міжзоряних просторах лише нездійсненною мрією. Тільки в романах геніального Жюль Верна починає ця «безумна» гадка набирати дедалі реальніших форм, заснованих на досягненнях науки. Ми замолоду

полюбили як живих героїв роману «Подорож на Місяць», ми почали все твердіше думати, що віщі провидіння та пророцтва Верна будуть кінець кінцем здійснені. Ми не дуже-то вірили тим вигадкам про Місяць та його жителів, «селенітів», що постачали нам і вітчизняні і закордонні письменники-фантасти, але певні були, що думка нашого друга Жюль Верна, який завжди в найхімерніших своїх вигадках спирався на наукові дані свого часу, йшла вірною дорогою, і ми не помилились.

Небо ставало дедалі ближчим до землі. Вчорашня казка оберталась в завтрашню реальність. Невтомна людська думка ступінь за ступенем осягала «неможливе». Як радісно думати, що серед найблискучілих представників цієї думки ми можемо назвати росіянина Ціолковського і українця Кибальчича⁴! Не дивовижні та нездійсненні бержераківські «способи» й «прилади» для польотів на Місяць, а точно обчислені і виплекані могутнім колективом учених космічні ракети й космічні кораблі уможливили наш зв'язок із надземними світами. Хіба не казково звучить речення «За допомогою третьої космічної ракети, на якій була встановлена автоматична міжпланетна станція, був сфотографований бік Місяця, невидимий — Землі»? А тим часом це речення виписано із такої «сухої» книги, як 7-й том Української Радянської Енциклопедії. Хіба не судільна фантазія — перші космічні польоти Юрія Гагаріна і Германа Титова, груповий, вірніше — парний політ Андріяна Ніколаєва і Павла Поповича? А тим часом ці переможці космічних просторів, ці мирні завойовники Всесвіту, — це ж наші сучасники, наші конкретні, живі, з плоттю й кров'ю, радянські люди, представники великого багатонаціонального радянського народу...

«Небесні брати» між собою, вони разом з тим і цілком земні брати нам, людям Землі. І ті чудотворці, що будують космічні кораблі, серед них і новітній капітан Немо — головний конструктор — живуть серед нас, говорять з нами, радіють з нами і смутяться з нами, борються разом з нами за найвищу мрію людства...

— Тепер вже швидко... — говорили між собою друзі-космонавти, слухаючи повідомлення про чудовий запуск «Луны-4». І всі ми, увесь світ, переконані разом:

— Так, скоро!

— Дуже можливо, що по Місяцю зробить перші кроки хто-небудь з тих хлопців, хто сьогодні слухав повідом-

лення біля репродуктора,— сказав про своїх небесних братів Юрій Гагарін.

Що ж, це не буде несподіванкою.

Та коли ми взнаємо їх імена і в захопленні будемо слідкувати за їх першою мандрівкою по реальних місячних долинах,— віковична чарівність місячної ночі на нашій землі не щезне. Тільки в ній буде, психологічно, новий відтінок, і сріблясте сяйво нічного світла стане для нас теплішим.

— Місяцю-князю! — можемо ми звернутися тепер до супутника Землі так, як звертався колись до нього Франко, але продовжимо своє звернення вже по-іншому.— Ти довго кокетував своєю загадковістю. Ти діяв чари своїм «таємничим» промінням. Не хочемо, ніяк не хочемо, щоб ті чари були вбиті. Віримо, що й надалі ти окрилюватимеш поетів і єднатимеш серця закоханих. Але не гнівайся, що ми, люди, відхилили завісу твоєї загадковості. Ніякого лиха тобі з цього не буде,— а людям буде добре, бо вони знатимуть більше про околишній світ і зможуть розумніше користуватись багатствами світу...

Світи, світи, місяченьку, присвічує людям у їх дорозі до щастя! А що подекуди «чари місячної ночі» поступляться перед чарами людського генія, то це ж не применшить твоєї слави, місяцю-князю. А людську славу збільшить.

ТРИБУНА ПИСАТЕЛЯ

Мне кажется, что для подлинного писателя не может быть вопроса — стоит ли, достойно ли его писательского звания сотрудничать в газете. Писать для газеты — это значит разговаривать с широкими, широчайшими массами читателей, это значит общаться с пародом. А кому это не радостно, кроме «сверхчеловеков», которых у нас, думается, нет или почти нет?

Говорят: это писатель, а это журналист. В сущности, это одна профессия, и хороший журналист, разумеется, вместе с тем и хороший писатель, а талантливый и умный писатель всегда найдет надлежащий тон, надлежащую манеру для выступления в газете или журнале.

Журналист пишет на «злобу дня», и писатель — на «вечные» или по крайней мере долговечные темы. Противопоставление кажется довольно убедительным, но дело обстоит не так просто. «Злоба дня»... В сущности это означает современность, а писатель, живущий вне современности, обречен на одиночество, не столь «гордое», сколь печальное. Не только Герцен, Белинский, Добролюбов, Чернышевский, но и Пушкин, и Лев Толстой, и Горький, и Франко, и Леся Украинка живо откликались на «злобу дня», охотно используя для этого периодическую прессу, были журналистами в лучшем и прямом смысле этого слова. Часто высказывается мнение, будто Короленко погубил себя как художник своей публицистической работой. Но Короленко не был бы Короленко, если бы он остался только автором «Слепого музыканта», «Без языка», «В дурном обществе» и не написал «Мултанского жертвоприношения», «Сорочинской трагедии», «Бытового явления», статей о процессе Бейлиса¹.

Маяковский не мыслил своей поэтической деятельности вне газеты. Очень трудно разделить его творческое наследие на стихи «газетные» и «негазетные».

Иногда слышишь: «Разве можно писать стихи по заказу? По телефонному звонку из редакции?!» Для себя я давно решил этот вопрос: «Можно! Нужно!» Конечно, при том непременном условии, что тема, предложенная редакцией, взволновала тебя и ты чувствуешь силу и возможность откликнуться на эту тему по-своему, т. е. действительно поэтическим словом.

Здесь возникает, правда, вопрос об отношениях между редакцией и писателем, о редакторских обязанностях и правах и о редакторском самоуправстве. К сожалению, бывают случаи, когда редактор явно превышает свои права, произвольно сокращая присланный ему материал, правя — без достаточных на то оснований — язык и стиль автора, меняя заголовки и т. п. Редакторы забывают подчас, что автор своей подписью отвечает за сказанное им и что лучше уж вовсе не печатать присланного в редакцию произведения — статьи, очерка, стихотворения и пр., чем изменять это произведение до неузнаваемости. Писатель, если он подлинный писатель, вправе требовать уважения и внимания к его особенностям, к его «лицу не общему выражению»².

Не стоит, однако, останавливаться на частных случаях. А та возможность, которая предоставляется художнику слова участием в газете, — возможность немедленно, по свежему следу отзываться перед огромной аудиторией на большое событие, на всколыхнувшее человеческие умы и сердца явления, — не может быть заменена ничем.

ДЕНЬ РАДІСНИХ НАДІЙ

З Першим травня, з днем розквіту весни поздоровляю всіх земляків моїх, не на Україні суцїх, але незримими нитками пов'язаних із рідною землею, землею батьків та дітей їхніх, з країною Шевченка і Франка, Лисенка і Заньковецької.

Свято Першого травня сягає в глибочинь віків як день відродження природи, як день радісних надій і світлої любові. Але з кінця вісімдесятих років минулого століття з цим святом пов'язано велику ідею всесвітнього єднання трудящих.

У царській Росії Першого травня відбувались так звані маївки — демонстрації та мітинги робітників і трудового селянства, об'єднаних високою ідеєю боротьби за своє визволення, за знищення несправедливого ладу, за рівність і вільність усіх народів-братів. Ці мітинги і демонстрації переслідувала та розганяла царська поліція, царська жандармерія, — але ж нема в світі таких сил, щоб убити в людському серці палке прагнення свободи!

У багатонаціональному, побудованому на рівності всіх народностей і племен, Радянському Союзі Перше травня — це огляд великих перемог, великих здобутків вільної творчої праці — і полум'яний заклик до нових перемог, до нових здобутків.

На всій земній кулі Перше травня — це міцний потиск працюючих долонь, це пісня про братерство, про згоду між народами, про жадане сонце миру у всьому світі.

Нехай живе Перше травня, нехай живе дружба народів, нехай серед інших голосів ясно й потужно лунає наше українське слово!

КРАЇНА ЧИТАЧІВ

Увесь вік — від дитячих років — супроводжували Шевченка, як вірні його друзі, книги, починаючи із тих «Сковороди» та «Три царі со дари», які він «сам собі у бур'яні» описував у власноручно мережаний зошит (вірш «А. О. Козачевському»). Читаючи Шевченків «Щоденник» («Журнал») та його повісті, ясно бачиш, що без книжок він не мислив собі життя, що книжки скрашали і освітлювали йому найтяжчі години.

Пушкін у листах із Михайловського, з Тригорського до брата Льва раз у раз просить, вимагає, благає надіслати нових книг, які називає «щицею для душі...»

Горький буквально був закоханий у книгу, яку вважав найбільшим чудом, що створила людина...

Таких прикладів можна навести дуже багато. Але я назвав письменників, — а скільки є читачів, людей найрізноманітніших професій, для яких ота «щожива для душі» становить предмет найпалкішої любові і найпильнішої уваги та поваги! Особливо — за наших часів і в нашій країні.

Зарубіжні гості Радянського Союзу, і то не тільки друзі, не раз зауважували, що віде не бачили стільки людей із книжкою в руках, часто в найнесподіваніших обставинах, як у нас... Та це кожен бачив: читає дівчинка-підліток, пасучи на леваді телят, читає поважний чоловіча, ідучи міським тротуаром і натикаючись на прохожих, читають у чергах, у трамваях, в автобусах та тролейбусах, у поїздах, читають скрізь... Країна читачів!

І країна книголюбів. Не тільки таких, як небіжчик М. П. Смирнов-Сокольський¹, що поєднував із професією естрадного артиста глибоку пристрась і неабиякі знання справжнього бібліографа і навіть історика літератури... Я знаю в Києві бухгалтера, що все життя збирає книжки та художні альбоми, знаю в Москві перукаря, який усі свої скромні заощадження вкладає в бібліотеку, знаю

представників «найпрозаїчніших» фахів, що любовно добирають усе життя книжки поезій, знаю щасливих мучеників бібліофільства — і просто пожадливих до книжок людей...

І тут хочеться відзначити цікаве явище. Наші книголюби, звісно, дорожать своїми колекціями, але далеко не всі вони — егоїсти і завзяті власники. Навпаки: переважну більшість із них тішить можливість давати — звісно, в чесні і чисті руки — свої скарби. На цьому ґрунті виріс такий симпатичний рух, як створення колективних бібліотек «на громадських засадах», рух, що набрав у нас значного поширення і заслуговує якнайбільшій громадській підтримки. Ініціатором утворення одної з таких бібліотек є «периферійний» працівник міліції, що листується з багатьма письменниками і дістає від них «для загального добра» їхні і не їхні книжки...

Я сказав: чесні і чисті руки. Чесні — ну, це в розумінні того, що позичене треба віддавати... А чисті — в різних розуміннях, між іншим, і в буквальному. Книгу треба не тільки любити, її треба й берегти, й шанувати.

Пам'ятаю, був я разом з одним моїм приятелем в гостях у Л. М. Леонова. Леонід Максимович — палкий книголюб. Він показував нам рідкісні художні видання. Я почав перегортати одно з таких видань, аж раптом гостинний хазяїн майже закричав на мене приблизно так: «Варваре! Хто ж так перегортає книги! Дивіться, ви он уже зім'яли ріжок листка!» — і він показав мені, як належить по-культурному робити цю нескладну, здавалось би, справу...

Ну, а як належить читати книжки, — про це вже окрема розмова. Хтось назвав критику «мистецтвом повільного читання». Кожен читач — якоюсь мірою критик, отже, це визначення стосується всіх. «Ковтати», «пробігати по діагоналі» сторінки художнього твору (минаю вже твори наукові), крадькома від самого себе заглядаючи, «чим воно кінчиться», — це значить, не мати й сотої частини тої духовної насолоди, яку дає нам справжня література. Тут уже недалеко до гоголівського Петрушки. З його своєрідною читацькою манерою... Можу, однак, запевнити, що петрушок у нас мало.

Нехай ці мої досить безладні слова будуть ніби заспівом до задуманого редакцією «Радянської культури» «Куточка книголюбів» і дружнім привітом усім тим, хто подасть до того «куточка» свій голос. Голоси, я певен, будуть різні і цікаві.

ПІДТРИМУЮ!

Всією душею підтримую пропозиції львівських студентів університету В. Латавського та А. Талава («Літературна Україна», 10 травня ц. р.) і наукового співробітника Інституту мовознавства Академії наук УРСР К. Ленець (там же, 7 червня ц. р.) щодо заходів по увічненню пам'яті Лесі Українки. І створення в Ковельському районі (очевидно, в урочищі Нечимче, біля Скулина) заповідника «Лісова пісня», і видання довідника про місця Лесі на Волині та по інших місцях, де вона бувала, і розширення музею в Колодяжному,— усе це речі дуже бажані і цілком здійсненні.

Щодо пам'ятника Лесі в Києві на бульварі її імені, то важко уявити собі людину, яка б заперечила проти його спорудження.

Користуючись нагодою, щоб підтримати гадку М. П. Бажана та інших товаришів, зокрема львів'ян, про встановлення у Львові пам'ятника Шевченка громадськими заходами.

ВИДРУКУВАТИ ТВОРИ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО¹

Як мені відомо, Григорій Дем'янович Зленко² із Одеси надіслав листа до редакції «Літературної України» про потребу видати твори Яворницького. Я гадаю, що листа варто надрукувати.

Справа, яку порушив Г. Д. Зленко, варта уваги нашої громадськості і наших видавництв. Слід подумати про нові видання не тільки творів Д. І. Яворницького, але й класичних праць О. Потебні, М. Сумцова, Д. Багалія³ та інших видатних наших учених — адже ці праці майже недоступні для широкого кола сучасних читачів. Звичайно, книги ці мають бути супроводжені відповідними передмовами та примітками. Варто також подумати про видання творів таких покійних радянських учених, як історик М. Петровський, філологи Л. Булаховський та М. Калянович⁴. Взагалі, справа ця заслуговує серйозного обговорення.

МОЇ ПОБАЖАННЯ

От і закінчились веселі літні канікули. Школа знову привітно відкриває двері.

Нам, письменникам, поетам, дуже дорогі діти, наша надія, наші спадкоємці. І справа честі кожного митця писати для них твори, гідні великої епохи будівництва комунізму.

Партія, уряд, весь наш радянський народ не шкодують нічого, щоб створити найкращі умови для навчання дітей, для їх трудового загартування. Високо шанують у нас вчителя — наставника й вихователя підростаючого покоління — за його благородну працю.

Бажаю всім учителям нашої республіки найкращих успіхів у новому навчальному році!

ОБОВ'ЯЗОК ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПЕРЕД НАРОДОМ

Треба умовитись. Народ — це трудяща частина пації, отже, у нас, в Радянському Союзі, це майже всі громадяни — і міські, і сільські. Але газета «Колгоспне село», природна річ, звернена обличчям до села. Таким чином, розмова піде, власне, про обов'язки городян перед сільським населенням, перед колгоспниками.

Тепер про слова «інтелігенція», «інтелігент». Усі добре знають етимологію цих слів. Інтелігент означає — людина розумової праці, Інтелігенція — всі люди розумової праці. Але поміркуймо: в якій галузі людського труда можна обійтись без розуму?

Пам'ятаю, за моїх дитячих літ старий громадський пастух Петро Омельчук, по-вуличному Довгий, любив говорити: «До булави треба голови». Він мав на увазі свою пастушу величезну булаву, з якою ніколи не розлучався, і хоч прислів'я його йшло, можливо, від козацьких часів, де булава була символом влади, але справді — чи не треба ж «голови» й до такої немудрої, здавалось би, речі, як догляд на пасовиську за чередою корів?

Слово «інтелігенція» за тих-таки давніх років вимовляли з презирства реакціонери, чорносотенці, воно в їх устах було синонімом слів «крамольник», «бунтар» і т. ін. Але часом і за наших часів надається цьому слову якийсь неприємний присмак. Про це з гіркотою писав, коли не помиляюсь, у своєму щоденнику Довженко. Мають на оці якусь відірвану від народу, від рідного ґрунту, від людської роботи й боротьби особу «в шляпі й при галстуку». Такі особи, на жаль, інколи ще у нас трапляються, але саме до них якнайменше підходить визначення інтелігент.

Наші колгоспники користуються найновішою сільсько-господарською технікою, а що до цієї техніки такі «треба голови», — ніхто, гадаю, не буде сперечатися. Не викличе, звісно, заперечень і те, що такі діячі сучасного села, як Г. Є. Буркацька, Є. О. Долянюк¹, М. О. Посмітний, як

покійний Ф. І. Дубковецький, — інтелігенти в найкращому розумінні цього слова. Пам'ятаю, як була в гостях у нашій Спілці письменників П. М. Ангеліна і які раді були ми почути від неї, що всі наші твори є в неї на полицях і що вона давно з нами, як би мовити, заочно знайома. Не раз чув я виступи О. В. Гіталова, між іншим і той його виступ на XXII з'їзді Комуністичної партії, що обернувся на жвавий діалог з Микитом Сергійовичем Хрущовим. І щоразу я думав: яка ж освічена, розумна, віддана своїй справі, своєму життєвому подвигу людина — оцей Олександр Васильович!

Я маю тісні зв'язки з рідним своїм селом, чимало їздив і їжджу по країні, і мене тішить зростання культурного рівня серед селянства, зокрема серед молоді.

Тут ізнов дозволю собі екскурс у минуле. Під час російської революції 1905—1907 років я був ще малим хлопчиком. Однак і дитячими очима я спостерігав, як революційні ідеї запалюють і єднають людей села. Я не раз чув від тих, кого заведено було називати «дядьками», і особливо від парубоцтва, серйозні розмови й суперечки на політичні теми, слова «есдек» і «есер» вимовлялися з повним розумінням їх змісту, люди уважно стежили за газетами, були по наших селах революційні організації, і взагалі «дядьки» та «парубки», хоч і без «шляп та галстуків», не раз виявлялися свідомішими громадянами, ніж носії «шляп та галстуків». Я глибоко переконаний, що дожовтнева наша література з різних причин (серед них згадаємо й цензурні) недостатньою мірою відбила революційного селянина. Навіть, коли читаю я неперевершено правдиву, найсильнішу в нашому письменстві книгу про події першої російської революції та дні її поразки на Україні, — «Фата моргана», — навіть тоді часом здається мені, що дечого недобачив у тодішньому селі своїм геніальним оком Михайло Коцюбинський. А загалом: надто багато навіть у наших класиків «дядьків» і надто мало того селянства, що під проводом робітничого класу, у тісній спілці з Марками Гущами², готувало великий Жовтень...

Не зовсім вірно змальовані «дядьки» блукають ще іноді й по сторінках радянської літератури. Звичайно, в творах Головка, Гордієнка, Стельмаха, Гончара та інших наших провідних письменників бачимо ми вже широко й глибоко окреслений образ того, кого я зову сільським радянським інтелігентом. Не буду заперечувати також,

що «дядьки» ще такі, як то кажуть, існують у природі. Але всебічне змалювання сучасного села, де пові чудові сорти рослин виводять талановиті, озброєні неабиякими знаннями «самоуки» — селекціонери, де ростуть люди, що діляться практичним своїм досвідом і теоретичними міркуваннями з ученими агрономами, професорами та академіками, де раз у раз виявляються свіжі письменницькі таланти, де виникають чудові самодіяльні гуртки, в яких знають не тільки твори Кропивницького, Карпенка-Карого, Корнійчука, Кочерги, а й пушкінського «Кам'яного гостя» та шекспірівську «Ромео і Джульєтту», — всебічне змалювання цього села ще стоїть перед нашою літературною громадськістю.

Коли сучасний міський письменник чи співробітник газети їде на село, то він передовсім повинен зректись думки, що це візит «старшого брата» до «меншого брата». Часом — коли це, скажімо, лектор — він їде в ч и т и с ь. Зрозуміло, що, розмовляючи на літературні теми, одвідуючи школи, бібліотеки, будинки культури, хатичитальні, міський гість на селі повинен поділитися із своїми співрозмовниками тими знаннями, яких, може, співрозмовникам і бракує, повинен боротися за вірність ідейних позицій і висоту та чистоту естетичного смаку... якщо, звичайно, все це має він сам. Але доконечна тут передумова — взаємоповага. Я пригадую розмови з колгоспниками незабутнього Остапа Вишні. Якою пошаною оточене було його ім'я серед сільських читачів, не треба й казати. Але ні одної нотки «зверхності» й «вищості» ніколи не чув я в речах Павла Михайловича!

Нехай буде він для нас високим прикладом.

Є справи, які ще треба обстоювати у нас перед окремими людьми, що живуть, на жаль, не тільки на селі, а й по містах. До таких справ належить, приміром, охорона й збагачення рідної природи. Боротися за цю велику справу належить усіма силами. Але коли гість із міста, скажімо, мисливець, хоч трошки, хоч майже непомітно, порушить закони про полювання, то вся агітація його за охорону природи і шеляга не варта...

І так у всьому. Вчити і вчитися, ніде на практиці не ламати того, що проповідуєш у теорії, нести до людей не тільки любов, а й пошану — отак приблизно в загальних рисах малюється мені обов'язок радянських міських інтелігентів перед радянським колгоспним селом.

ПРИЯЗНЬ І ДРУЖБА

17—23-го вересня цього року в столиці Болгарії Софії проходив 5-й міжнародний конгрес славістів. Попередній конгрес був п'ять років тому в Москві. До слова міжнародний сміливо можна додати й слово всесвітній, бо участь у нашому конгресі брали вчені із найдальших закутків землі. Проблемами слов'янознавства цікавляться не тільки в слов'янських країнах, а й у всіх країнах Західної Європи, у Сполучених Штатах Америки, в Канаді, в латинських землях Америки, навіть у далекій Австралії та в південній Африці. Число учасників конгресу далеко перейшло за тисячу осіб.

Кількість країн, що прислали своїх представників на конгрес, може бути приблизно окреслена поважним числом 50.

Радянська делегація, очолювана головою Радянського комітету славістів, академіком Віктором Володимировичем Виноградовим, мала в своєму складі наукових працівників Росії, України, Білорусії та Литви.

Дні, коли відбувався конгрес, збіглися із знаменною датою — 1100-річчям слов'янської писемності, запроваджені Кирилом та Мефодієм. Цій даті під час роботи конгресу було присвячене окреме засідання.

Після першого пленарного засідання, яке відкрив голова Міжнародного комітету славістів академік Володимир Георгієв¹ і на якому було заслухано основоположні доповіді почесного президента Болгарської Академії наук Тодора Павлова і глави радянської делегації академіка Виноградова, почалася жвава робота секцій. Це були секції мовознавства, літературознавства, літературно-історико-філологічних проблем. Доповіді на секціях мали як загальний, широкий, характер, так і характер спеціальний, іноді, здавалось би, досить вузький, а проте пов'язаний з актуальними проблемами сучасної науки.

Радянська делегація і зокрема представники української науки взяли в роботі конгресу якнайбільшу участь і з гідністю представляли свої країни.

Українські радянські вчені виступили з рядом доповідей. Серед них відзначимо такі: М. К. Гудзій — «Традиції літератури Київської Русі в давніх українській та білоруській літературах», Є. П. Кирилюк — «Українські письменники — революційні демократи і літератури західних і південних слов'янських народів у ХІХ столітті», О. В. Шпиліова² — «Основні етапи українсько-болгарських літературних зв'язків ХІХ—ХХ століть», Н. Є. Крутікова — «Російський реалізм і становлення української реалістичної прози», В. І. Шевчук³ — «Основні проблеми українсько-чеських літературних зв'язків», Г. Д. Вєрвєс, Ю. Л. Бўлаховська⁴, В. П. Вєдіна⁵ — «Українсько-польські літературні взаємини в ХХ ст.», І. К. Білодід⁶, Г. П. Іжакевич⁷, З. Т. Франко⁸ — «Співвідношення стилів української літературної мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими в період творення національних літературних мов», М. Т. Рильський, Г. С. Сухобрус, В. А. Юзвенко⁹, В. О. Захаржевська¹⁰ — «Українські думи і героїчний епос слов'янських народів», О. І. Дей¹¹, О. І. Зілінський¹², Р. Ф. Кирчів¹³, Н. С. Шумада¹⁴ — «Український фольклор в слов'янських літературах», Ф. П. Шевченко¹⁵ — «Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у ХVІІ—ХVІІІ ст.». Не маю змоги перелічити всіх інших доповідей, але повинен зазначити, що виступи українських радянських науковців викликали жваве обговорення і значний інтерес у представників слов'янознавства з різних країн, зокрема вчених Болгарії, Югославії, Чехословаччини, Польщі. Зрозуміло, що, подібно до делегатів з інших країн, науковці наші проголошували свої виступи рідною мовою.

Під час конгресу в Товаристві болгарсько-радянської дружби відбувся вечір, присвячений пам'яті великої нашої Лесі Українки, що пройшов в урочистих і разом з тим теплих, дружніх тонах. Учасники вечора, серед яких мав честь бути і я, говорили про давні й міцні болгарсько-українські громадські, наукові та літературні стосунки, про безпосередній вплив на болгарську літературу Тараса Шевченка, про зв'язки з болгарською громадськістю Марка Вовчка, Михайла Драгоманова, Лесі Українки, сучасних українських письменників та вчених.

З виступів на конгресі і розмов, як то кажуть, у культу-

арах з'ясувалося, що зарубіжні вчені, зосібно вчені слов'янських країн, діяльно готуються до святкування 150-річчя з дня народження Шевченка.

Після конгресу відбулась урядова зустріч, під час якої з промовою виступив Перший секретар ЦК Болгарської комуністичної партії Тодор Живков¹⁶. Товариш Живков підкреслив велике значення конгресу, діяльності Міжнародного комітету славистів і всього загону вчених-слов'янознавців не тільки для науки, а й для подальшого громадського та культурного зближення народів, для боротьби за мир в усьому світі.

Ніхто з учасників конгресу ніколи, я певен, не забуде тієї атмосфери приязні, взаємного довір'я та поваги, що це виключали, звісно, принципових суперечок, в якій проходив конгрес.

Черговий міжнародний конгрес славистів має відбутись через п'ять років у столиці Чехословаччини Празі. Згідно з традицією, на період між 5-м і 6-м конгресами обрано головою міжнародного комітету славистів представника тої країни, де проходить черговий конгрес, — видатного чеського лінгвіста Богуслава Гавранека¹⁷.

Всесвітнє слов'янознавство перебуває нині на високому піднесенні, і нема сумніву, що слависти, зокрема слависти Радянського Союзу, серед них слависти-українці, прибудуть на наступний конгрес з новими здобутками науки, поставленої на службу народам.

КНИГА О ВЕЛИКОМ ПОЭТЕ И ГРАЖДАНИНЕ

Я помню, как взволновался я и мои спутники, когда при посещении дома-музея Ованеса Тумапяна в Тбилиси мы увидели на столе его рабочего кабинета две рядом лежащие книги — Пушкина и Шевченко. Нам сказали, что так всегда лежали они при жизни замечательного армянского поэта, пламенного поборника дружбы народов. Растрогал нас во время незабываемого путешествия по Армении, в 1954 году, и такой факт: на скромной книжной полке председателя колхоза нами был обнаружен «Кобзарь» Шевченко в переводе Гегам Сарьяна.

Во время моих, к сожалению, немногих встреч с патриархом новой армянской поэзии, варпетом Аветиком Исаакяном разговор не раз касался гениального украинского поэта, и всегда это был для нас обоих разговор о самом дорогом, самом заветном. Помню и проникновенную речь Исаакяна в 1939 году в Каневе, на могиле Шевченко, когда представители всех национальностей, съехавшихся на пленум правления Союза писателей СССР, посвященный 125-й годовщине со дня рождения Кобзаря, единодушно пели бессмертный его «Заповіт».

Встреча Шевченко с Михаэлом Налбандяном¹, которую историки предположительно относят к 1859 году, представляется мне столь же знаменательной и многозначительной, как и встреча украинского поэта в начале 60-х годов с Акакием Церетели.

Все, о чем я говорю, — сверкающие грани того прекрасного единого, которое мы называем дружбой народов.

Тараса Шевченко переводили на армянский язык еще в конце 70-х годов прошлого столетия. Дейтельно переводят его советские армянские поэты — названный уже Гегам Сарьян, Наири Зарьян², Согомон Таронци³ и другие. Существуют и содержательные литературоведческие работы о великом поэте Украины. Но книга Акопа Сала-

хяпа⁴ представляет собой новое слово в армянской литературе. И это слово мне хочется приветствовать.

Акоп Салахян, учившийся в Харьковском университете, прекрасно знает украинский язык, историю и культуру нашего народа. Он воспринимает чарующую музыкальность и изумительную живописность Шевченкового слова, то гневного, как гроза, то нежно-ласкового, не сквозь подстрочники и переводы, а в подлиннике, на языке, хорошо ему знакомом и издавна любимом. Жизнью и творчеством Шевченко он занимается давно, причем рассматривает эту жизнь и творчество в тесной связи с историей украинского народа и других народов, входивших в состав царской России, нигде не упуская из виду общелитературного процесса того времени.

Книга Салахяпа — сжатая монография о трудах и днях великого поэта, но она написана горячо и взволнованно, она проникнута любовью к поэту и к народу, породившему поэта, она — живой рассказ о вечно живом...

Тарас Шевченко — явление исключительное не только в украинской, но и в мировой литературе. Иван Франко сказал о нем такие мудрые слова:

«Он был сыном мужика и стал властителем в царстве духа.

Он был крепостным и стал великаном в царстве человеческой культуры.

Он был самоучкой и показал новые, светлые и свободные пути профессорам и книжным ученым.

Десять лет он томился под тяжестью российской солдатской муштры, а для свободы России сделал больше, нежели десять победоносных армий».

Ни с чем не сравнима роль Шевченко в развитии украинской реалистической и демократической литературы, в создании украинского литературного языка. Удивления достойно его поэтическое мастерство, проявившееся в беспредельно смелом сочетании фольклорных элементов с элементами книжной культуры, в широчайшем разнообразии стиховых форм, где он — единственный в мире — пользовался в целях выразительности слова двумя версификационными системами — народно-силлабической и силлабо-тонической, — в чудесной звукозаписи, которую, к сожалению, весьма трудно передать в переводе... Полно глубокого содержания его литературное наследие, в центре которого стоит образ женщины-матери, женщины-страдальницы как символ высшей красоты на земле. Шевченко

всю жизнь пылал неукротимой ненавистью к царскому самодержавию и его прислужникам, к «пацам и паньчам» — насильникам и тиранам, — ко всем и всяческим формам угнетения человека человеком. Пламенный украинский патриот, он был другом и единомышленником русских революционеров-демократов Чернышевского и Добролюбова, он преклонялся перед Пушкиным, Лермонтовым, Герценом, Гоголем, Щедриным. В знаменитой поэме «Кавказ» он проявил горячее сочувствие к пораженным народностям царской России, пламенное чувство дружбы народов. Это чувство особенно ярко сказалось в его переведенном, вероятно, на все языки народов Советского Союза и на ряд зарубежных языков стихотворение «Як умру, то поховайте» («Заповіт»), которое оканчивается такими пророческими словами:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Жизнь Тараса Шевченко, неразрывно связанную с его творчеством, можно назвать трагической и вместе с тем светлой поэмой. Трагична эта поэма потому, что вчерашний крепостной, выкупленный из рабства передовыми людьми России, замечательный художник и великий поэт все время подвергался карающим ударам со стороны царской власти, из которой самым страшным, надломившим физические силы поэта и ускорившим его кончину ударом была десятилетняя ссылка в качестве рядового солдата. Светлая красота этой поэмы заключается в необоримой силе духа Шевченко, в его все крепнувшем революционном сознании, в том, что он, «караясь, мучаясь, по не каюсь»⁵, по собственному выражению, подарил миру несказанной красоты творения, озаренные бессмертным прометеевским огнем. Образом Прометей, прикованного к скале, но верного своим свободолюбивым и человеколюбивым замыслам, и открывается названная уже поэма «Кавказ».

Акоп Салахян рассказывает армянским читателям о «трудах и днях» Тараса Шевченко в хронологической последовательности, начиная с самого раннего детства и кончая последними днями и кончиной в Петербурге. Это повесть тяжелой и прекрасной жизни, изложенная простым и взволнованным языком. Она рассчитана на самые ши-

рокке круги читателей и, не сомневаюсь, вызовет живой интерес. Для меня, украинца, это еще одно проявление культурных связей и братской дружбы Советской Армении и Советской Украины. Мне хочется закончить эту заметку словами приветствия великому армянскому народу, пронесшему сквозь века свою великолепную культуру и создающему в условиях социалистического строя новую прекрасную жизнь. Низкий вам поклон, дорогие друзья!

26/XI 1963 г.

[МОЛЧАТЬ ПО ПОВОДУ ЭТОГО ПИСЬМА — ПРЕСТУПНО]

Страшным, удушливым ветром повеяло на меня, когда я прочитал письмо преподавательницы Майоровой. Молчать по поводу этого письма — преступно.

Конечно же, хулиган Олег Коваль, за которым числится не одно отвратительное деяние, должен понести заслуженную кару за свой возмутительный, зверский поступок — избиение учительницы. Но дело в том, что вся изображенная т. Майоровой картина не может не стать предметом обсуждения и возмущения нашей общественности.

Мы часто говорим о стилягах, папенькиных сыночках, о юных бездельниках и дармоедах, о том, что такое позорное явление, как хулиганство, у нас еще «не изжито». Темам этим посвящена не одна страница в наших юмористических журналах. Но какой уж тут юмор, когда речь идет о прямо-таки преступном типе, «художества» которого покрывают ответственнейшие лица и организации города из-за «высокого положения» его папаша, а папаша не только «старается прекратить дело», а устраивает сына на работу в бригаду коммунистического труда!

И происходит это не в том городе, где совершалось действие «Ревизора», не в щедринском городе Глупове¹, не в горьковском городке Окурове², а в советском городе Коммунарске! И происходит это не в гоголевские и щедринские времена, а в наши дни, озаренные сиянием великой и бессмертной идеи коммунизма — идеи, которую руки наших трудящихся, руки славных рабочих Коммунарска, воплощают в жизнь!

Мне, по моим обязанностям депутата Верховного Совета СССР, приходится сталкиваться и с темными явлениями, имеющими увы, еще место в нашей жизни, с фактами разного рода правонарушений, совершаемых некоторыми членами нашего общества, и с фактами грубого произво-

ла некоторых представителей власти... Да, все это бывает. Знаю и немало митрофанушек, опекаемых и охраняемых «могущественными родителями», знаю и проклятую живучесть таких «принципов», как «рука руку моет», «не стоит связываться», «как бы чего не вышло», «как не порадеть родному человеку» и т. д.

Неизменно придерживаясь массового высокого мнения о нашей советской молодежи и не раз отстаивая ее перед брюзжащими стариками, я, к сожалению, не могу отрицать, что пятнают еще эту молодежь отдельные оболтусы, лоботрясы и грубияны, что случаи неуважения к старшим и к своим же товарищам, случаи антиобщественных поступков среди нашей молодежи не так редки, как можно было бы думать.

Бывает, что вчерашний проказник и шалун сегодня садится на скамью подсудимых как уголовный преступник. Не удивляет меня, когда отец или мать этого юного преступника, движимые естественным родительским чувством, хлопочут о смягчении участи своего дитяти. Подчас, я в этом убедился, для такого смягчения есть очень веские доводы и мотивы. Надо отдать справедливость органам нашего правосудия: они внимательно и чутко относятся к подобным фактам, когда речь идет о всей дальнейшей жизни случайно, быть может, свихнувшегося подростка.

Но событие, о котором поведала нам Маргарита Михайловна Майорова, представляется мне из ряда вон выходящим. Фонвизинский Митрофанушка — это же милейший мальчик, невинный ягненок по сравнению с возлюбленным чадом Петра Ивановича Ковалья! В присутствии директора школы этот обнаглевший до предела молодой человек — ученик 11-го класса! — пригрозил учительнице, поставившей ему двойку, полужвериною по бессмысленности фразой: «Я тебе еще сделаю». И он ведь исполнил угрозу! Вы только вчитайтесь: «Когда прозвенел звонок и директор вышел из класса, Коваль подошел ко мне и набросился, как разъяренный зверь. Он начал, сквернословя, душить меня за горло, а потом стал бить кулаком».

Не совсем понимаю, между прочим, что же делали в это время остальные ученики, товарищи Ковалья по классу? Оставались безучастными свидетелями? Или и на них гипнотически действует «высокое положение» Ковалья-старшего?

А Коваль-старший, всяческими способами стараясь «замять дело», доходит до чудовищного, кощунственного деяния: зачисляет своего отпрыска в бригаду коммунистического труда!

Письмо Маргариты Михайловны Майоровой звучит как вопль отчаяния. Я надеюсь, что вопль этот не останется без ответа. Надеюсь, что наша общественность и все, кому надлежит, скажут свое решительное слово.

Но меня занимает не так будущая судьба молодого, подающего надежды хулигана, как нравственный облик его любящего отца и всех тех лиц, к которым тщетно обращалась товарищ Майорова и которые с таким завидным единодушием «покрывали» и «клали под сукно» вопиющее дело. Неужели такое позорное явление возможно не только в Коммунарске, а и в другом городе или селе нашей прекрасной страны?

Эти вопросы, думается мне, заслуживают широкого, искреннего и горячего обсуждения в нашей печати. —

ЗА КРУГЛИМ СТОЛОМ

Ідею «круглого стола» в журналі «Пшиязнь» можна тільки привітати. Розмова за круглим столом — це розмова рівних і вільних людей, яким є про що між собою поговорити і які чесно, щиро й невимушено відстоюють свої думки.

За гостинним столом «Пшиязні» мають зустрітися радянські письменники — російські, білоруські, українські, інших народів Радянського Союзу — з письменниками польськими. Додержуючись давнього високого погляду на місію письменника як виразника свого народу, я вважаю, що це буде певною мірою зустріч народів...

Велике минуле єднає нас, українців, з братнім польським народом. Багато в тому минулому темного, кривавого й трагічного, що не залежало від волі народів. І багато світлого, хорошого, сонячного, що власне, було в виявом волі народів. Зокрема — в літературі і в народній творчості.

Кременецька гора перегукується з горою Канівською, «Сон» Шевченка — з Додатком до третьої частини «Дядів». Ріг Веригори, що символізує народне повстання у «Весіллі» Виспянського, — це ріг українського лірика, Жеромський глибоко замислюється над «Заповітом» Шевченка. Оркан¹ пильним зором приглядається до розвитку української літератури і приятелює з Василем Стефанюком, Іван Франко заходить у дружбу з Каспровичем і не одну блискучу сторінку присвячує польській літературі, беручи у ній безпосередню участь. Пісні над Німаном і над Віслою перегукуються з наддніпрянськими й наддністрянськими піснями, як ті солов'ї, що про них пише Міцкевич у вступі до «Конрада Валленрода». Як міцкевичівські солов'ї, пісні літають одні до одних у гості. Леся Українка бере теми і навіть заголовки віршів у Марії Коношницької для того, щоб, як це завжди бувало в Лесі,

поставити й розвинути ті теми зовсім по-своєму. Юліан Тувім перекладає давньоруську пам'ятку «Слово про Ігорів похід» — снільну гордість російського, українського і білоруського народів. Ярослав Івашкевич, Єжи Путрамент і багато інших сучасних польських письменників дію своїх творів раз у раз переносять на Україну.

Так до сьогодні. Дружба міцніє і розвивається під проміням свободи, що осяяло Україну і осяяло Польщу. Наш круглий стіл — один із виявів цієї дружби.

Мова тепер іде про глибше взаємоспізнання. Я гадаю — коли знову брати минулі, але не минуці цінності, що драматургія Вислянського принесла б нову поту на сцену українського театру, а драматургія Лесі Українки — на сцену театру польського. Нема вже чого й говорити про обмін повими цінностями, про блискучі п'єси Кручковського в українському театрі і про творчість Івана Кочерги, Миколи Куліша і Олександра Корнійчука — в театрі польському. Зокрема, це стосується глибокодумної драми Куліша «Маклена Граса», дія якої відбувається в Польщі...

Українським і польським письменникам, зокрема поетам, є чим обмінятися, є про що поговорити, а може, часом і посперечатися. Перспективи розвитку нашої творчої дружби — ясні й незорі.

З ДОБРОГО ЗАСІВУ — ДОБРІ ЖНИВА

Дружба українського і польського народів, якій стільки кривавих перешкоди ставили в минулому панівні верхівки побудованого на несправедливості суспільства, розвивалася й росла всувереч цим перешкодам. Історія цієї дружби пов'язана зі світлими іменами Міцкевича, Словацького, Броніслава Залеського, Зигмунта Сераковського, Шевченка, Франка, Каспровича, Жеромського, Стефаника, Елізи Ожешко, Оркана, Старицького, Лесі Українки та багатьох інших славних представників українського і польського народів. Але особливо пишце розцвіла ця висока і прекрасна дружба в наші дні, коли український народ у своїй соціалістичній державі, невід'ємній складовій частині Радянського Союзу, і народ Польської Народної Республіки будують нове, радісне і справедливе життя, коли трудящі наших країн живуть як вільні з вільними, як рівні з рівними, як брати з братами. Придивившись до історії наших народів за останні десятиріччя, що до невпізнання змінили світ, можна побачити, як з року на рік ширшає й глибшає взаємопізнання наших народів, обмін між ними культурними, економічними, технічними, науковими цінностями, росте дружба в найчистішому розумінні слова.

Цей чудовий рух набрав за наших часів певних організаційних форм,— утворилися товариства дружби народів, що об'єднують і координують у їх обоєбірно корисній роботі окремих громадських та культурних діячів, культурні та громадські організації і заклади.

Знаменною віхою на шляху розвитку наших дружніх зв'язків було створення в 1958 році Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби. Це нині могутня і багатолюдна організація. Вона налічує в своєму складі 6 обласних відділень, 1 міське (в Каневі), 47 районних. До неї входять 334 колективних члени.

Діяльність Товариства охоплює, власне кажучи, всі галузі суспільного й культурного життя. Воно відзначає великі історичні дати, відгукується на всі визначні події

в житті братнього польського народу, дбає про якнайкращий обмін досвідом і досягненнями в літературі, мистецтві, науці, техніці. Для прикладу вкажу на явища, найближчі мені за характером моєї особистої роботи. Коли Польща відзначала ювілейні дати Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Станіслава Мопюшка, Фредеріка Шопена, Кароля Шиманського, Габріелі Запольської¹ та інших своїх славетних культурних діячів, то ці дати святкувалися й відзначалися в відповідних формах і на Україні. Міцкевичівський або шопенівський рік у Польщі були такими ж роками і на Україні!

Не можна поруч з цим не сказати, що в дні вшанування на Україні й у всьому Радянському Союзі пам'яті Тараса Шевченка, Івана Франка, Миколи Лисенка, Лесі Українки з повагою і любов'ю згадувалися ці імена, відбувалися прилюдні засідання, доповіді, лекції, вистави, концерти, присвячені цим незабутнім іменам, і в країні Колерника, Міцкевича та Шопена.

Свято бережуть наші житомиряни пам'ять свого земляка, великого польського й інтернаціонального революціонера Ярослава Домбровського. А поляки з глибокою пошаною згадують ім'я героїчного учасника польського визвольного руху українця Андрія Потебні. Цілим рядом важливих заходів, серйозним освітленням у науці і на сторінках поточної преси відмічено було у нас соту річницю польського повстання 1863—64 року. Національне свято польського народу — День відродження Польщі — щороку урочисто святкується в столиці України та по інших її містах.

Таких прикладів можна навести багато. Вони стосуються славного — давнього й недавнього — минулого наших народів. А в сучасному йде клавий і невпинний перегук між народами, між культурами, між українським радянським суспільством і суспільством демократичної Польщі.

Українські артисти — співаки та музиканти — і концертні колективи наші раз у раз гостюють у братній Польщі, імена багатьох із них стали там відомими, популярними й улюбленими. З другого боку, польських майстрів сценічного та концертного мистецтва стрічають як дорогих гостей наші глядачі та слухачі. В театрах України йдуть п'єси Габріелі Запольської, Олександра Фредро², наших сучасників Адама Торна і Леона Кручковського... Польський глядач знає й гаряче сиріймає «Украдене щас-

тя» Івана Франка, «Платона Кречета» Олександра Корнійчука.

Проте на цьому місці скажу ще раз те, що говорив уже не раз: потрібен нам значно жвавіший і ширший обмін досягненнями нашої драматургії, нашого театрального мистецтва. Це, безперечно, збагатить духовну культуру обох народів.

1962 року проведено на Україні фестиваль польських кінофільмів, ряд творів польського кіномистецтва йде на наших екранах. Гадаю, однак, що й тут бажане діяльніше і систематичніше обопільне знайомство.

Польська тема владно увійшла в творчість українських радянських композиторів. Заслуженої популярності набули в Польщі симфонічні твори Бориса Лятошинського — «Гражина», «На берегах Вісли». Ряд композиторів написав музику до слів Міцкевича, М. Дремлюзі³ належить симфонічна поема «У Польщі», одна з частин якої промовисто названа «Ленін у Поропіні».

Не раз відбувалися й викликали значне зацікавлення виставки польського образотворчого мистецтва у нас і українського (професійного та народного) в Польщі. Був при цьому і жвавий обмін думками та оцінками, який ішов кінець кінцем на користь нашому культурному спілкуванню.

Нема чого й говорити, що нестало зростають зв'язки між науковими та навчальними закладами наших країн і між окремими вченими, міцніше й глибше науково-технічне співробітництво наших підприємств, обмін досвідом і практична взаємодопомога у сільському господарстві і т. ін.

Великий інтерес виявляють читачі обох республік до славної спадщини і нових творів української та польської літератури. Видавництва УРСР і ПНР систематично випускають у перекладах кращі твори поетів, прозаїків, драматургів двох братніх народів.

На Україні видано великими тиражами твори класиків польської літератури — А. Міцкевича, Ю. Словацького, М. Конопніцької, Е. Ожешко, Б. Пруса, а також багатьох сучасних польських письменників. Імена Л. Стаффа⁴, В. Броневського, Ю. Тувіма, Є. Путрамента, Я. Івашкевича, І. Неверлі добре знайомі читачам Радянської України.

Українське відділення Товариства польсько-радянської дружби дедалі розгортає свою роботу в найрізноманітніших формах, з яких годиться назвати регулярний обмін

художньою й науковою літературою, матеріалами образотворчого мистецтва, різними довідками та інформаційними матеріалами, періодичними виданнями і т. ін.

Важливе значення для плідного культурного співробітництва між народами має обмін делегаціями і творчими колективами.

За останні роки Радянську Україну відвідали десятки делегацій з ПНР. Серед членів делегацій були польські робітники, селяни, інтелігенція, молодь. Вони побували в різних районах України, ознайомились з життям українського народу, з його досягненнями в різних галузях економіки і культури.

В свою чергу, в ПНР побували численні українські делегації, в складі яких були робітники і колгоспники, архітектори, історики, літературознавці, учителі, артисти та ін. Неабияке значення мають і туристичні обопільні відвідини. Нема чого й казати про ефективність такого способу єднання та братання, як організація «поїздів дружби».

Міцні дружні й ділові зв'язки встановилися між рядом областей і міст УРСР та воєводств і міст ПНР. Зокрема такі зв'язки існують між Київською областю і Краківським воєводством, Донецькою областю і Катовицьким воєводством, Вінницькою областю і Келецьким воєводством, Харківською областю і Познанським воєводством, Черкаською областю і Бидгоським воєводством, а також між прикордонними областями — Львівською і Люблінським та Жевуєським воєводствами, Волинською і Люблінським воєводством. Мають постійні зв'язки такі міста: Київ — Краків, Запоріжжя — Нова Гута, Харків — Познань, Донецьк — Катовіце, Вінниця — Кельци та інші.

Ця суха і далеко не вичерпна замітка дає, розуміється, тільки дуже загальну уяву про те велике діло, яке ми в міру своїх сил робимо. Хочеться міцно потиснути руку всім знайомим і незнайомим товаришам, що поділяють з нами цю хорошу й радісну гуртову працю. З доброго засіву будуть і добрі жнива.

І наостанку — ще одне слово. В 1964 році вся Україна, весь Радянський Союз, увесь культурний світ будуть урочисто відзначати 150-ту річницю з дня народження Тараса Шевченка — палкого поборника дружби й братерства всіх слов'янських народів і всіх народів на землі. Глибоко вірю, що це наше свято святкуватимуть з нами за одним столом, одною думкою надихані і одною любов'ю зігріті, наші польські друзі.

НЕПОШАНА ДО ЛЮДИНИ

Поїзди приміської смуги обслуговують не тільки людей, які відпочивають поза Києвом, а й людей, що працюють у Києві. Не треба доводити значення цих поїздів,— воно очевидне. Тим сумніше подумати, що начальство Київського вокзалу вважає пасажирів приміських ліній за «другий сорт», що жодної уваги до них воно не виявляє.

Ви приїдете до тої частини вокзалу, де містяться каси приміського руху. Вас не може не вразити те, що ніякого критого приміщення при цих касах немає: пасажири з речами і дітьми туляться під відкритим небом, примушені терпіти і дощ, і сніг, і мороз без усякого захисту. Каси і виходи на перон винесені далеко від основної будівлі вокзалу, площа між ними не забрукована, це огидний шматок землі з рештками битої цегли, багно в дощову погоду і море вилюки — в суху.

Біля кас, особливо в вечірні години, стоять величезні черги, нема окремих черг для приміського і міського сполучення, безладдя в цих чергах не піддається спокійному описові. Випуск до поїздів — різних напрямів — починається за 15—20 хвилин до відходу. Створюється жахлива штовхавина, метушня, тиск, чути істерики.

Поїзд до випуску пасажирів на перон уяте заповнений. Досвідчені пасажири або проходять, купивши перонні квитки, головною будівлею вокзалу, або — чоловіки — просто перелазять через тин.

Де ж міліція? Вона ставиться до всіх описуваних явищ із стоїчним спокоєм. Очевидно, і вона як адміністрація вокзалу вважає цей лад — вірніше, цілковите безладдя — нормальним станом речей. А лад може бути і іншим. Досить для цього взяти хоч би приклад Москви.

Ці рядки я пишу від імені пасажирів приміської смуги. Від їх імені я твердо й рішуче заявляю: в Радянській країні не може бути громадян пасажирів «другого сорту»! Це раз і назавжди повинна запам'ятати адміністрація Київського вокзалу.

НАЙЩИРІШІ ПОБАЖАННЯ

1963 рік, з яким ми нині прощаємось, був багатий на величні події в житті нашої країни. Велику творчу насагу приніс він і нам, письменникам Радянської України. Згадаймо хоча б таку знаменну подію в житті творчої інтелігенції, як червневий Пленум ЦК КПРС. Нас покликала партія стати її першими і надійними помічниками у вихованні нової людини.

Приємно сьогодні, напередодні Нового року, поглянути назад. Як зросла, як розквітла наша соціалістична культура, зокрема культура українського народу! Давно вже прийшов той благодатний час, про який колись мріяв великий російський поет Некрасов, «когда мужик не Блюхера¹ и не милорда глупого — Беллинского и Гоголя с базара понесет». Справді, загляньте в будь-яке, навіть найвіддаленіше село нашої республіки, і ви в кожній хаті побачите не лише книжку, а й газету, журнали, побачите здала веселі мерехтливі вогники сільської бібліотеки, де на полицях лежать сотні і тисячі книжок художньої, політичної й спеціальної літератури.

І читач тепер не той. Він не просто читає, він може й посперечатись з письменником про героїв його твору, висловити свою думку, підказати йому, яким повинен бути наш сучасник у літературі. А згадаймо дні поезії, які нині стали традиційними в нашій країні. Є, звичайно, багато любителів автографів, які приходять на зустріч із поетами, щоб понести з магазину книжку з написом улюбленого письменника. В цьому, певно річ, нема нічого поганого. Проте більшість читачів відвідують дні поезії як щирі друзі поетів і вдумливі, серйозні читачі.

Книга — художня, публіцистична, з спеціальних галузей знань — стала найближчим другом і порадиником радянської людини. Кількість читачів, яка невпинно зростає, читачів вимогливих, радує і звеселяє серце письменника. Нам бо таки справді є з ким поговорити, щиро, розумно, як з хорошим давнім другом.

Тож прийміть від мене, дорогі читачі, дорогі друзі книги, найсердечніші поворічні побажання.

ДОБРА ТОБІ І БЛАГОДЕНСТВА. ПОЛЬЩО!

Стародавній і милий серцю краю, що подарував світові безсмертну музу Міцкевича і геніальну музику Шопена!

Я поділяю з тобою радість у дні ювілею твоєї молодості, Польщо!

Двадцять літ. Це мить на годиннику історії. Та як багато пройдено, як багато зроблено на цій новій, славній путі, Польщо!

Я з радістю причалив би на свята до твоїх до болю в душі знайомих берегів. Та шкода, що недуга прикувала мене до Голосієва.

Хай же від берегів рідного Дніпра донесуться до берегів милої Вісли щирі слова привіту і душевні побажання твого вірного друга, Польщо!

Добра тобі, добра тобі і благоденства!

Сто раз по «сто лят!!!» — такий мій святковий тост на твоїх іменинах.

Я серцем з тобою, дорога Польщо!

15 липня 1964 року

ВЕЧІРНІ РОЗМОВИ

СВЯТКОВИЙ ПОДАРУНОК

Цим нарисом я хочу розпочати розмови з читачами «Вечірнього Києва» — розмови, які мали б певною мірою покласти початок регулярному, скажімо щотижневому, спілкуванню письменника з його невидимою аудиторією. Що вийде з мого наміру, який почасти відновлює давню традицію,— не знаю... Може, щось і вийде.

Хто читав «Печерські аптики» Лєскова,— російського письменника, у якого українська тема посідає дуже поважне місце,— той може собі уявити патріархальний Київ середини минулого століття з його дерев'яними будиночками, «що ліпились по урвищах над дніпровою кручею», місто, на вулицях якого не диво було побачити чумацьку валку, місто, де єдиним, власне, видом транспорту були однокінні та парокінні візники, що інколи загрузали в калюжах, не гірших за славетну миргородську. Я знав у Києві старого мисливця, що розповідав, як він полював на бекасів там, де нині київська товарна станція. За моєї пам'яті вже не було славетної київської «ковки», незграбної споруди на колесах, що пересувалась по рейках, тягнена худючими шкапами... Але за традицією кияни ще довго називали кошкою трамвай («пишеться трамвай, а вимовляється конка»), горді тим, що їх електрична залізниця була першою в Росії (її відкрито 1892 року). А господарем того київського трамвая була бельгійська компанія,— ні царський уряд, ні тогочасні російські капіталісти не здатні були на такі сміливі діла... Молоді наші кияни, певно, не можуть собі навіть уявити своє місто не тільки без тролейбусів та без автобусів, а й без автомобілів. Автомобілі почали з'являтися на київських вулицях, як велике диво, вже за мого юна-

цтва, до нестями жахаючи візницьких коней... А тепер я мушу докладно розповідати своєму внукові, що воно таке було — візник.

Хто знав дореволюційний Київ, хто — молодший — пам'ятає тільки Київ перед другою світовою війною, хто бачив Київ у руїнах, спричинених цією війною, той не може не милуватись і тим величезним будівництвом, яке за останні роки до невпізнання змінило обличчя столиці Радянської України, і рухливими, барвистими ріками автомашин, що течуть по київських вулицях та майданах, і вигідно обладнаними тролейбусами та автобусами, що дедалі витісняють трамвай, який ще позавчора був для клян заморським дивом, ще вчора — головним видом пересування робітників, службовців, студентства та шкільної молоді, місцевих і приїжджих людей, а сьогодні вже потроху набуває рис музейного експоната... А місто наше велике, а місто наше росте, а рельєф у ньому такий, що не кожному пішому-пішаниці його під силу подолати... І ось кияни на 43-і роковини Жовтня одержать від Радянського уряду, від радянських інженерів, від радянських робітників святковий подарунок — першу дільницю першої черги Київського метрополітену — третього в Радянському Союзі.

Я побував на станціях повобудованого метро, самі вже назви яких багато чого говорять серцю київського патріота: «Дніпро», «Арсенальна», «Хрещатик», «Університет»... На станції «Дніпро» (паземній), як і на інших, кипить, справді кипить, робота. Будівники нового київського чуда зобов'язались виконати своє завдання достроково, і вони своє слово справдять, бо взяли собі на підмогу ту силу, яку звать героїзмом. Люди працюють з подвоєю, з потроєю енергією, але я не міг не звернути увагу на їх веселі обличчя, на їх осяяні чудовим вогнем очі, — очі цих милих дівчат у спецівках, очі юнаків і чоловіків старшого віку, об'єднаних одним високим поривом...

Художнє оформлення станцій радує своєю простотою і цілеспрямованістю. Барельєф на «Арсенальній» станції воскрешатиме перед пасажирами метро вікопомну епопею боротьби за владу Рад у Києві, яку очолювали робітники «Арсеналу» і якій присвячено стільки картин, поем, віршів, яку патхвенно оспівав колись засобами кінематографу Довженко¹ і яку нині оспівують у новоствореній опері композитор Георгій Майборода і поети Андрій Малишко та Олександр Левада.

Не може не тішити ока і серця розумне використання в будівництві метро місцевих українських матеріалів, а в майолікових настінних узорах — елементів української народної творчості.

За браком часу я, на жаль, не побував на станції «Вокзальній», де, як кажуть, поглядам прибулих розкривається велична історія України. Таку ідею оформлення можна тільки привітати.

Я милувався хрещатицькою станцією, як незабаром будуть нею милуватися тисячі місцевих жителів і гостей, що блакитними, блискавично швидкими поїздами проїздитимуть під землею нашого невтомного міста. Але не втаю, що найбільше зачарувала мене станція «Університет». Велична монументальна постать Леніна, — того, з чим іменем нерозривно пов'язана радість нинішнього дня і промениста краса завтрашнього... Бюсти Шевченка, Пушкіна, Горького, Франка — геніїв двох братніх народів... Бюсти Ломоносова, Менделєєва, Сквороди і дорогого всім нам Олександра Богомольця, що так дочасно пішов од нас... Гордість за вітчизняну науку, за вітчизняну літературу заповнює серце, коли дивишся на ці талановито виконані скульптури. Мій сусудник звернув увагу на книжкові кіоски цієї станції. «Хіба можна уявити собі Університетську станцію без книжок?» — додав він.

Я зробив би над собою звіряче насильство, коли б почав тут розводитись про технічну сторону справи, сипати цифрами і напіврозумілими для мене термінами. На такий гвалтовний вчинок я не зважусь... А сказати слово подяки будівникам Київського метрополітену, всім, од найстаршого до найменшого, сказати спасибі людям, що приносять вам у дні Жовтневих свят такий чудесний подарунок, — це я можу і це я повинен. Це я й роблю.

5 листопада 1960 р.

ПІД СОНЦЕМ ДРУЖБИ

Серед моїх товаришів я один з небагатьох, хто побував на всіх трьох українських декадах у Москві, — року 1936, коли представлено було тільки українське мистецтво, року 1951, коли до мистецтва приєдналась і література, і нинішнього року. І от хочеться мені зробити одне лише зіставлення: на першій декаді репертуар Київського театру опери та балету складався із трьох тільки речей. Це були «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм» і «Снігуронька». Доводиться, правда, пошкодувати, що прекрасна опера Римського-Корсакова нині зійшла з київської сцени, але це вже тема окремої розмови.

Цього року театр показує москвичам і людям з усіх кінців Радянського Союзу, що гостюють у Москві, «Аскольдову могилу» Верстовського, вершину нашої класичної оперної спадщини — «Тараса Бульбу» Лисенка і дві нові опери радянських композиторів — «Першу весну» Жуковського та «Арсенал» Георгія Майбороди, а також два балети радянських композиторів — «Лісову пісню» Скорульського¹ і «Чорне золото» Гомоляки. Це зіставлення промовляє само за себе. У переліку, що я оце зробив, впадає в око, крім багатства репертуару, по-перше, те, що глядачі Москви нарешті почули геніальний твір Лисенка, основоположника української професіональної музики, і, по-друге, увага наших митців до революційної теми («Арсенал»), до сучасності («Перша весна» і «Чорне золото»). Безперечно, цією рисою позначена і літературна творчість учасників декади, і вся наша культура в цілому.

Я був на денній виставі «Арсеналу». Це уже вдруге слухав я прекрасну, мелодійну музику Г. Майбороди, яка так органічно зливається з талановитим текстом Андрія Малишка і Олександра Левади і в якій, особливо в хорах,

відчуваються творчо засвоєні класичні, зокрема лисенківські традиції.

Вдруге слухав я прекрасних наших співаків, що чудово доносять до глядача ідейно-художній зміст опери, і коли я їх не називаю поіменно, то це тому, що я пишу не рецензію, — а як звичайному слухачеві мені хочеться сказати їм усім сердечне спасибі. Не спиняюся я й на роботі шановних диригента В. Тольби², режисера В. Склярєнка³, художника Ф. Нірода⁴, хоч і вони гідні високого визнання. Мені хочеться відзначити інше: те, як приймала оперу московська громадськість. Скажу прямо: давно я не спостерігав такого тісного єднання артистів з публікою, такого гострого й широго реагування глядачів на те, що діється на сцені і чується в музиці. І це не може не радувати, не сповнювати серце гордістю за наше радянське мистецтво і за нашу радянську громадськість.

Друга прикметна риса винішньої декади — це те, що в ній на повну силу зазвучала народна пісня, в усій красі виступила самодіяльна творчість. Те, що у великих концертних виставах, як-от у виставі «Ми з України», показаній в Лужниках⁵, тісно й нерозривно переплітаються досягнення нашого професіонального мистецтва з досягненнями мистецтва самодіяльного, зливаючись в однобарвисте видовище, в суцільну музичну гармонію, в чудове радісне свято пісні, танцю, музики...

На тісне єднання народної творчості і творчості наших поетів, на те, що народна пісня, народна казка, народна легенда — жива вода для «книжної» нашої поезії, вказувалося, до речі, на обговоренні сучасної української поезії в Спілці радянських письменників. Користуюся нагодою, щоб поставити перед правлінням Спілки письменників України питання про поновлення фольклорної секції, яка існувала у нас до війни і чомусь тепер розпливлась у тумані...

Про братерське спілкування наших митців з народом свідчить і велика виставка в Центральному виставочному залі, де живуть у доброму сусідстві картини, малюнки, скульптури як маститих, широко відомих наших художників та різьбярів, так і твори майстрів молодшого віку — і чудесні зразки народної вміності, які навчч показують невичерпну наснагу народного генія.

Не входить безпосередньо до плану декади, але здається мені кровно з нею пов'язаним показ кінофільму «Повість полум'яних літ», який відбувся 17 листопада в Мос-

фільмі. Сценарій цього фільму створений був Олександром Довженком близько 15 років тому, а тільки тепер знайшов своє екранне втілення. Воно, це втілення, здійснене чудовим, патхвенним творчим колективом під керівництвом вірного друга Довженкового Ю. І. Солнцевої. Весь фільм овіяний, як і його попередник — «Поєма про море», неповторною своєрідністю творчості Довженка, його високим романтичним пафосом, його благородною любов'ю до людини. Присутні, обмінюючись думками про фільм, одностайно казали, що подібного яскравістю і глибиною твору про другу світову війну наше мистецтво ще не бачило. Фахівці приділяють увагу й технічній стороні справи — це перший у Радянському Союзі широкоформатний фільм. Ми всі, ще раз низько уклоняючись пам'яті великого Олександра Довженка, радісно відзначимо разом з тим, що в особі Ю. І. Солнцевої маємо ми не тільки продовжувача Довженкової справи, але й інтересного, самобутнього кінорежисера.

І підкреслити хочеться таке: «Повість полум'яних літ» з її українською в основному тематикою, яка, однак, не замикається в національному колі, здійснена силами головним чином російських митців, є одним з найяскравіших виявів творчої дружби російського і українського народів, усіх народів Радянського Союзу, — тієї дружби, під знаком якої проходить уся Декада української літератури та мистецтва в Москві.

У морозному небі над Москвою грає й променіє ясне, вічно молоде сонце. Так над народами нашої неосяжної й непереможної Вітчизни сяє сонце дружби, що веде нас до непогасного дня комунізму. З такими думками й почуттями легко дихати. І хочеться працювати і працювати.

19 листопада 1960 р.

ПОВІСТЬ БИСТРОТЕКУЧИХ ЛІТ

Одну із своїх поетичних збірок Мик. Ушаков назвав «Мандрівки» («Путешествия», 1940). Року 1948 випустив він «Новые путешествия». Поет і справді любить подорожувати. Він, як гомерівський Одисей, «многих людей города посетил и обычаи видел» *.

Своїми ногами Микола Миколайович разом з дружиною сходив увесь Київ, як каже про це в посвяті до книжки, що має назву «Повесть быстротекущих лет» і підзаголовок «Киев». Книжку цю недавно випустило в Москві видавництво «Советский писатель», і про неї я щиро хочу поговорити. Книжка написана прозою, в яку вкраплено вірші і автора, і інших поетів. Проте і проза Ушакова наскрізь поетична.

М. М. Ушаков народився в Ростові-Ярославському (1899 р.), але ще юнаком переїхав до Києва. З Києвом пов'язані його юність, його молодість, його дозрілі літа, його життя, його творчість. Він не «корінний» киянин, але він так глибоко вкоренився в київський ґрунт, він так зрісся з Києвом, він так поллюбив його, так знає його, як мало хто із нас, його товаришів, що й народилися, й вік звікували в Києві.

Ушаков — російський поет, але він міцно збратаний з українською культурою, з українською літературою, і то не тільки як перекладач класичної й сучасної української поезії та прози, не тільки як невтомний редактор російських видань Шевченка, а й як хороший знавець

* Цитую за російським перекладом Жуковського. Зауважу принагідно, що українські переклади з «Одіссеї» Ніщинського¹ і Потебні мало приступні нашим читачам, хоч і являють значний інтерес. Уривки, перекладені Лесею Українкою, вміщено в IV томі її п'ятитомника (1954). Тепер над українською «Одіссеєю» працює Борис Ген² (М. В. Хомичевський).— М. Р.

і нашої поезії, і нашої музики, і наших образотворчих мистецтв, і нашої архітектури, і нашого минулого. Він тонко й гаряче відчуває зв'язки української культури з культурою російською, і то саме так, як годиться доброму й розумному братові — шануючи своєрідність і самобутність нашої культури. Мені радісно відзначити, що таким же другом нашим був і київський російський прозаїк Вадим Охременко³, двадцять літ тому вирваней смертю із наших рядів, такими ж друзями нашими є і Леонід Вишеславський⁴, і Борис Палійчук⁵, і Петро Северов⁶, і харків'янин Борис Котляров⁷, і мешканці Одеси Іван Гайдасенко⁸ та Іван Рядченко⁹, і весь загін російських письменників, які живуть на Україні. Нашого братерства нікому не розбратати!

На шостій сторінці «Повісті» Ушаков пише:

«Поет — завжди очевидець, хоч би й народився через сотні літ. Він ясно уявляє собі, як мчить самотній вершник в лабіринті ярів та струмків київського північного заходу. Поет відчуває, який тяжкий і тісний для вершника його вояцький обладунок. Поет бачить, як кінь, грузнуча в трясовині, безнадійно дивиться на ряску, пробує її губами, все рідше відриває від неї морду».

І далі:

«Покажіть поетові мале сім'ячко, назвіть незначну подобицю,— і кецький він буде поет, коли не відновить усе море верболозу, коли миттю не виростить дерево, гай, лісовий масив, не оберне романтичну казку в реальну бувальщину, скупу хроніку в сучасну ліричну повість».

Це так, звичайно, це правда. Але надто, здається, різко протиставляє Ушаков у вступі, звідки виписано цитату, історика — поетові. Мину вже істориків стародавніх, у яких навіть була своя муза, як і у поетів, а назву відомі всім імена Костомарова і Ключевського¹⁰, серед наших сучасників — Тарле¹¹, щоб нагадати, що й учений буває поетом, що поетична уява не тільки не шкодить науковому дослідюві, а часом і допомагає йому, і то дуже сильно.

Ушаков — поет, і я назвав його прозову книжку наскрізь поетичною. Але ж він також і історик, і то історик дуже уважний до фактів і до книг, у яких про ті факти пишеться. Він як удома і в записях Боплана¹² та Павла Алеппського¹³, і в історичних та археологічних працях про Київ, починаючи з простодушного Фундуклея¹⁴ і кінчаючи такими нашими сучасниками, як, скажемо, М. К. Каргер¹⁵. Міркування Ушакова про значення

Києва для творчості Шевченка як поета і художника (стор. 56) побудовані на пильному вивченні джерел. І це дуже добре, що автор «Повісті» — історик, що він шанує факти, що він з повагою та увагою ставиться до історичних імен, що в описі подій та епох він спирається не тільки на уяву, а й на точне знання. А от освітлює він усе те справді як поет, і в цьому чар його книжки...

Прадавній, укритий порохом забуття, димом літописних відомостей та барвистою млою народних переказів Київ устає перед нами на сторінках «Повісті» Ушакова. Докнязівські і князівські часи, половці, печеніги, татари... Все це оживає перед нами,

волнуєся, как море-окиян...

Ушаков не тільки знає, що Батий-переможець стояв на київських горах, але й бачить це, і картина, намальована автором на стор. 22, і далі — картина Києва і Батия¹⁶, що стоїть над ним, — живе й переливається перед нашими очима... А разом з тим ця картина будить і питання: чому наші господарі міста, знімаючи з дотеперішньої вулиці Петра Могили¹⁷ його ім'я як «не прогресивного діяча», так спокійно залишають ім'я татаро-монгольського загарбника і на Батиевій горі, і на Батиевій вулиці? Я б і тут ні в якому разі не знімав імені, бо це історія. А про Петра Могилу цікаві міркування знайде читач у книжці Ушакова на 40 і на 41 сторінках. Я під ними охоче підписуюсь.

За татарами — литовські намісники, польські воєводи... Колоритне життя київських ремісників, їх переможна боротьба за світло відбита в «Свіччиному весіллі» Івана Кочерги, на яке посилається і наш автор. Тяжкі роки панування іноземців, довготривала боротьба українського народу за возз'єднання з Росією, тріумфальний в'їзд Хмельницького в Київ... А далі — довга і складна історія Києва, спільна боротьба російського і українського народів проти царського самодержавства, проти соціального і національного гніту...

Велику майстерність поета-літописця виявляє Ушаков у скуких, але яскравих портретних характеристиках двох дуже не схожих між собою царів, що в різний час побували в Києві.

«Влітку 1706 року в малому будиночку на Подолі жив Петро I. Готувався до війни. Будував фортецю. Сам указував, як і що. Брав у Лаври позичково. Грошей не повер-

тав. Слухав київського проповідника Феофана Прокоповича, що подавав надії. Рекомендував садити виноградну лозу, розводити шовковиків, виробляти дзеркала і кришталевий посуд (підкреслення мос.— М. Р.). Церков і палаців не будував як непотрібних».

Це — на стор. 48. А на стор. 50—52 — іронічний опис діяльності Миколи I та його вірного помічника Бібікова¹⁸, паскрізь пронизаного сатиричною стрілою в недокінченій поемі Шевченка «Юродивий». Микола I, як відомо, у своєзахопленні «фрунтовою» муштрою навіть деревами ладен був командувати, як солдатами... І в своїй характеристиці цього «повінчанного» самодура спирається Ушаков на автора знаменитих «Печерських антиків» Лєскова, чий опис «царственной» ходи «неудобозабываемого Тормоза» на чолі церемоніального маршу справді-таки скидається на карикатуру...

А по другому боці картини — польські студенти, арештовані за участь у визвольному русі, Кирило-Мефодіївське братство, Шевченко... І хай могло здаватися життя в Києві тих часів досить убогим і провінціальним навіть на «світських» верховинах своїх, але тліли нелогасні іскри народного гніву, гули тим часом ще підземні громи, — і недарма п'ятий розділ книги починається віршем Ушакова, в якому згадується квартира Ульянових... Київ останніх десятиліть ХІХ віку має ще чимало дерев'яних будиночків, мазанок, землянок, зберігає ще такі дивовижні для міста професії, як балагули, майстрині, що шивуть очіпки, митці, що плетуть рибальські сіті, та навіть пастухи і спеціалісти по вироблюванню ляльок, але дедалі гущіше виростають заводи й фабрики, отже, росте й виходить на історичну сцену нова революційна сила — робітництво, засновуються соціал-демократичні гуртки, людську думку сколихує вчення Карла Маркса, драгують і жахають капіталістів страйки. Київ разом з усією Україною, разом з усією Росією йде до подій 1905 року...

Досить почитати в «Повісті» розповідь про повстання київських саперів під проводом підпоручика Жаданівського¹⁹, яке відбулось 18 листопада 1905 року, щоб побачити, як щасливо поєднуються в особі Ушакова поет — той, хто уявляє, угадує і домислює, і історик — той, хто вивчає, досліджує і знає. І він веде нас далі й далі, не тільки по київських вулицях, по Святославському яру²⁰, по околицях Києва, але й по дорогах трепетної й вічно

живої історії. Веде через хащі й провалля першої світової війни, показує Лютневу революцію 1917 року і живоносну грозу Жовтня, над якою височіє безсмертна постать Володимира Леніна, точним пензлем малює перипетії громадянської війни і боротьби з інтервентами, перші роки Радянської влади і мирного будівництва соціалізму. Далі й далі... І от уже перед нами зловісні спалахи, починається друга світова війна з її народним горем і народним героїзмом, і перемога над фашистською навалюю, і — «киняни стрічають довгождану рідну армію, командуючого Першим українським фронтом М. В. Ватутіна і члена Військової Ради фронту М. С. Хрущова»²¹ (стор. 112).

Далі йде розповідь про наші дні, про відбудову зруйнованого Києва, про будівництво нового Києва, про свята й будні киян — розповідь надто, може, коротка... Коротка, але виразна. Ось приклад уміння малювати речі по своєму — уміння, що й становить, власне, суть таланту кожного художника:

«А ви можете пізнати вулицю по запаху?

Ось повіяло теплим хлібним духом з вентилятора — ви біля пекарні на вулиці Артема; запах грушевої есенції сповіщає, що близько кіностудія з її монтажним цехом; Глибочиця²² пахне дріжджами, оцтом, бензином — тут дрібні підприємства харчової промисловості, тут відкритий дітьми, яким зараз під шістдесят, автомобільний шлях вокзал — гавань...» (стор. 127).

Значущі й високі слова знаходить Ушаков для значних і великих подій та постатей. Тепло, з ніжним ліризмом, а подекуди і з повівом гумору говорить про речі буденні, дрібні, як-от, скажімо, ліквідація чи самоліквідація недавнього «шахового клубу» в сквері біля історичних Золотих воріт²³... Широкої й повної картини не може бути без дрібниць, — важливо, яку на них покладено фарбу і яке їм приділено місце в загальній композиції. А вибирати фарби, користуватись ними і komponувати їх автор уміє.

Микола Ушаков — письменник, працівник культури. І така природна увага його до розвитку культури в нашому рідному місті, до дорогих усім нам імен художника Врубеля²⁴ і академіка Патопа, Мурашка, Пимоненка, Лисенка, Печуя-Левицького, Заньковецької, Кодюбинського і Лесі Українки, Садовського і Саєсаганського, Бучми і Шумського²⁵, Кочерги і Яновського, Остапа Вишні і Довженка... З любов'ю говорить Микола Миколайович про

наших сучасників і друзів — Тичину, Бажана, Корнійчука, Ревуцького. А коли на стор. 140, описуючи Київську філармонію та її постійних відвідувачів, автор каже про «милейшого композитора» — «і як тільки міститься він на одному стільці!» — то хто з киян не впізнає того не названого на ім'я композитора! І хто може образитись на таку незлобну усмішку!

Дві тільки претензії маю я до автора. Одна — зовсім дрібницька. На сторінці 56 Микола Миколайович заявляє, ніби відомого київського мракобіса, «замолоду жуїра і джигуна» Аскоченського назвав Шевченко «юбкоборцем». Насправді сатира Шевченка — «Умре муж велій» — написана з приводу смерті петербурзького митрополита Григорія, який оголосив був похід проти продажу тканин для жіпочної одяжки з узором на них хрестиками, за що й зове його поет «юбкоборцем»*. А Аскоченському Шевченко тільки радить «восплакати» по цьому «юбкоборцеві».

І друга претензія — серйозна. Я вже ватякав на скупість, на надмірний часом лаконізм нашого автора. Хотілось би бачити цю талановиту книжку значно ширшою щодо розміру і ілюстрованою кращими відбитками з фотографій, ніж ми маємо тепер. Звертаю це побажання і до М. М. Ушакова, і до наших видавництв. Можливо, що слід дати в тій майбутній книжці й кольорові вкладки-репродукції відомих картин з київською тематикою. Київ цього вартий, кияни на це заслуговують.

3 грудня 1960 р.

* Незабаром після появи цієї «Розмови» я зустрівся з М. М. Ушаковим, і він сказав мені, що сам дивом дивується, як ото міг припустити таку неточність щодо Аскоченського. — М. Р.

КОРОТКА НОВЕЛА

Я сплывився чомусь на тій сторінці газети, де містяться оголошення про шлюбні розлуки. Мені подумалось, що за кожним чоловічим або жіночим іменем та прізвиськом, які часом нагадують своєю химерністю прізвиська у Гоголя й Щедрина, в оповіданнях молодого Чехова чи в діалогії Ільфа та Петрова, криється зовсім не проста, іноді смішнувата, а часом і трагічна людська історія. Подумалось мені, що світова література, яка обертається навкруг любовних та родинних тем і сюжетів, не охоплює всієї складності життя, що слова вірність і зрада, кохання і обов'язок, чеснота і розсуста не покривають усього того значного, що буває межю людьми. Євангельська фраза про грішницю — «хто безгрішний, кинь у неї камінь» — завжди здавалась мені мудрою й доброю, але й вона не годиться для всіх життєвих випадків. З-під руки Льва Толстого вийшли і пристрасна Анна Кареніна, і її чудесний у наївній своїй гріховності брат Стіва Облонський, і непуцящий Федір Протасов, безмежно чистіший морально від бездоганно чистих дружини його Лізи та ідеально коректного Віктора Кареніна, і страшний герой «Крейцерової сонати» з його ще страшнішою аскетичною теорією, і безліч інших персонажів, які вражають своєю гарячою реальністю. Проте навіть і вони не вичерпують моря людської складності.

Ці роздуми навели мені на пам'ять одну давню київську історію, яку я й хочу розповісти, не нав'язуючи читачеві ніякої моралі.

Був колись в одній із київських гімназій викладач математики. Це був рожевощокій, веселий чоловік, який проводив уроки арифметики так, що малюки сердилися, коли лунав дзвоник, сповіщаючи про закінчення лекції.

Назовемо його Іваном Івановичем. Здається, до речі, він і справді так звався.

Якось улітку, під час так званих тоді ваканцій, тобто канікул, він поїхав за кордон, до Італії. Там познайомився він з дуже вродливою італійкою і одружився з нею. До Києва він повернувся з жінкою-красунею. Треба сказати, що в житті не був Іван Іванович ні самотником, ні диваком-учителем, для якого не існує нічого, окрім його школи. Він любив хороше товариство, і приятелів у нього було чимало — і вчителів, і людей інших професій. Вони збирались у нього найчастіше суботами, грали в преферанс, часом і музичили собі (Іван Іванович непогано грав на скрипці). Чомусь тільки раз на рік бувало у Івана Івановича дивне свято: він, священнодіючи, готував за якимось особливим рецептом «справжню французьку» гірчицю, і на шийку з цією гірчицею запрошувалися найближчі друзі, серед них, розуміється, і брат Івана Івановича, Семен Іванович, інженер, нежонатий, красивий і напрочуд мовчазний чоловік. Він і взагалі частенько заглядав до брата на вечірній вогник. Брати жили, як-то кажуть, душа в душу.

З одруженням нічого, власне, не змінилося в побуті Івана Івановича, тільки, звісно, дружина принесла в домівку жіночу охайність, у кімнатах з'явилися хороші картини, на вікнах — нові білосніжні фіранки, на столі — букети свіжих квітів. Дружина Івана Івановича була проста, весела, сердечна жінка. Вона досить скоро навчилася розмовляти рідною мовою Івана Івановича, російською, хоч і калічила деякі слова так немилосердно, що викликала тим не тільки сміх у суботніх його гостей, а й усмішку на обличчі Семена Івановича. А він сміявся, як і розмовляв, рідко, хоч не позбавлений був дотепності та вміння кинути часом гостре слівце. Звав свою дружину Іван Іванович Ліпою, а приятелі його — Олімпією Луїджіївною.

Змінилось, може, тільки те, що Семен Іванович почав заходити до брата не інколи, а щовечора. Та це при тій сердечності, яка була між братами, нікого не дивувало. Іван Іванович і Семен Іванович грали в шахи. Олімпія Луїджіївна поралась по господарству, готувала чай, і брати, догравши чергову партію, сідали до чайного столу. Іван Іванович смішно розповідав про різні вигадані й не вигадані пригоди, Семен Іванович мовчав, покурюючи і присьорбуючи чай. Після чаю Семен Іванович прощався з братом та братовою і йшов собі додому, Іван Іванович

брався до учнівських зошитів, а Олімпія Луїджіївна сідала в фотель і починала щось в'язати або читати книжку. Не пам'ятаю, чи були у подружжя діти, та це й не має ваги для нашого оповідання.

Минуло багато років. Постарілись і Іван Іванович, і його брат, і його дружина, яка, проте, зберігала на обличчі сліди своєї палкої краси. Якогось осіннього дня Іван Іванович застудився, зліг і незабаром помер. На цвинтар проводжали його теж постарілі друзі, коло яких з часом порідшало. Семен Іванович і Олімпія Луїджіївна — заплакана, змаршала, але гідно спокійна в своєму щирому смутку.

Минуло кілька днів. Одного вечора Семен Іванович зайшов одвідати вдову. Він сів на звичне своє місце, закупив і довго мовчав. Господиня заварювала звичайний вечірній чай. Раптом Семен Іванович пильно глянув на неї й сказав:

— А знаєте, Ліпо (він звав її, як і її чоловік, Ліпою), знаєте, чому я так і не одружився?

— Ні... Чому?

— Бо я покохав вас від першої хвилини, як побачив... і кохав усе життя...

Олімпія Луїджіївна зненацька поблідла і промовила тільки два слова:

— Я... теж...

Це все, що я хотів розповісти.

14 грудня 1960 р.

НОВОРІЧНІ ПОБАЖАННЯ

Нелегка це справа — новорічні побажання. Тут майже неможливо бути оригінальним. Я, правда, ніколи не вважав оригінальність самоціллю. Оригінальність потрібна тоді, коли вона дійсно потрібна, тобто коли вона, скажемо, розбиває людські передсуди, сприяє поступові людської думки і людської праці, примушує нас по-новому — і вірніше — глянути на світ... А оригінальність для оригінальності ні до чого доброго не веде. У мистецтві, в літературі, приміром, нарочита, зумисна оригінальність породжує всякі дадаїзми, абстракціонізми і т. п. — і, при безперечній талановитості окремих представників цих ізмів, не просвітлює людську душу, а туманить і тьмарить її.

Тургенєв дуже любив вірш Пушкіна «Последняя туча рассеянной бури», охоче читав його вголос і дуже при цьому хвилювався. Але, оскільки пригадую, той же самий Тургенєв зазначав, що Пушкін у цій поезії малює найзвичайніші речі найзвичайнішими словами, що немає там ні одного образу чи епітета, які, окремо взяті, вражали б своєю новизною. А разом з тим тогочасний читач, добре знаючи суспільно-політичні обставини, в яких виникла пушкінська «Туча», низько схилив чоло перед глибиною думки, благородством серця і громадянською сміливістю поета.

Нещира, вимушена, насильна оригінальність — це зворотний бік банальності.

Цими міркуваннями я не хочу відвести від себе можливі обвинувачення читачів. Я хочу тільки сказати, що висловлюю декілька зовсім простих побажань, які, напевне, пролунають сьогодні в різних кінцях землі, перегукуючись, як новорічні келихи. Припустіть, до речі, що я виголошую ці побажання справді з келихом в руці (чого, здається, в новорічну ніч не забороняють і найсуворіші

моралісти), і даруйте мені дяку, може, непослідовність, зовсім природну в таких випадках.

Я почну з читачів нашої газети, з киянок, яких так влучно назвав Шевченко в своєму «Юродивому» чепурниці, і з киян, яким той самий Шевченко в тому ж «Юродивому» не без перебільшення надав титул святих. Святи не святи, а скільки ж то справді невисипущої енергії, скільки розумної й красної працьовитості проявили мешканці нашої української столиці, підводячи її з руїни, надаючи древньому батькові городів руських, якому чомусь дали наймення матері, рис нового, соціалістичного міста!

Дорогі кияни! Нехай живе, мужає й розцвітає кипучий і прекрасний осередок Радянської України, центр господарського і культурного життя нашого народу! Нехай у цьому новому році менше дратують ваші вуха плітки й брехні обивателів та міщан, а очі ваші — дудкуваті штанці стиляг і татусевих синків... Зверну, до речі, слово й до самих стиляг, яких, мені здається, все у нас меншає, та які, проте, існують і танцюють модні танці, проголошуючи: «Життя нам дане тільки раз!» Бажаю вам, виконавці рок-н-ролла, чи як його там звуть, зрозуміти, що життя нам дається справді тільки раз — зовсім не для того, звичайно, щоб прогайнувати його по-дурному!

До вас моє слово, чесні й хороші земляки мої по Києву. Висловлюю зовсім нібито прозаїчне побажання зовсім нібито прозаїчними словами: збільшення житлового фонду. Я часто стикаюся з цією ще болючою квартирною справою і сьогодні зичу всім, хто донині, як-то кажуть, «стоїть на черзі», щоб принаймні більшість із них зустріла майбутній Новий рік у новому теплому, світлому й затишному приміщенні. Темпи, якими розвивається житлове будівництво Києва, дають нам право на таку надію.

Жителі всіх міст і сіл України, яким, може, потрапить у руки цей номер «Вечірнього Києва», серед них і жителі села, де я зріс, — рідної моєї Романівки! Бажаю вам радості і в вашій праці, і в вашому дозвіллі — дозвіллі, якого все більшає завдяки мудрим радянським законам, завдяки механізації трудових процесів, завдяки гуртовому нашому господарюванню, — дозвіллі, яке дає все нові й нові простори для розвитку творчої мислі і натхнення!

Дозвольте мені на хвилину уявити, що поздоровлення моє долетить і до всіх міст і сіл Радянського Союзу, долетить до рідної всім нам Москва. Бажаю вам, друзі, рясних урожаїв на ваших ланах і в ваших садах-виноградах,

багатих добутоків у ваших шахтах і рудниках, прекрасних звершень на ваших заводах і фабриках, розумних та гарячих сторінок у ваших книгах, сонячних барв у ваших картинах, дзвінкого голосу в піснях ваших!

Мрія моя летить далі. Я шлю теплий потиск руки всім чесним людям на землі, що підняли білий, як вишневий цвіт, прапор миру, шлю всім народам, що борються за праве діло, за свою невіддільність, за свою вільність. Як радянський громадянин, я пишаюсь, що перед у всесвітній боротьбі за мир, за дружбу й волю народів веде Країна Рад! Як член Комуністичної партії, я гордий, що наша партія і її Центральний Комітет непохитно стоять на сторожі всесвітньої правди.

Далекі друзі! Відстань між нами стає все меншою не тільки тому, що завдяки технічним винаходам людина тепер з казковою швидкістю долає простори, а й тому, що все більше загострюється і все гучніше лунає на всю нашу планету людське слово, окрилене людською думкою.

Але вертаюся в Київ, де височіє пам'ятник Шевченка, де в музеї Шевченковому дбайливо зібране все, пов'язане з пам'яттю великого поета, де фронтопи університету і театру опери та балету осягає його незмируще ім'я.

Друзі мої, близькі й далекі! У 1961 році Україна, всі народи Радянського Союзу, все передове людство будуть вшановувати пам'ять Шевченка. І не сторіччя з дня його смерті ми будемо відзначати, а його безсмертя, безсмертя його правди, безсмертя народу!

Великими новими перемогами ознаменує увесь багатонаціональний радянський народ наступний 1961 рік — третій рік патхненної нашої семирічки!

За народ, друзі мої!

31 грудня 1960 р.

ПРО СТАРЕ Й НОВЕ

Дуже давня це тема, проте люди раз у раз вертаються до неї. Вся історія культури нерозривно пов'язана з цією темою. Я маю на оді питання про одвічну боротьбу молодого із старим в літературі, зміну естетичних смаків, зумовлену зміною людських поколінь, критику, якій піддають молоді старих, і недовіру, з якою старі зустрічають молодих. Всі ці речі виростають на ґрунті певних соціальних, економічних, політичних явищ, процесів та подій, всі ці речі цілком ясні й зрозумілі, в кожную добу мають вони свої відмінності, але мають і спільні риси, спричинені основними законами духовного життя людини.

Ще за моєї пам'яті були викладачі теорії та історії літератури (їх називали вчителями словесності, «словесниками»), які припиняли викладання історії російської літератури на Пушкіні, ледве зачепивши Лермонтова, — і то не тільки тому, що так були побудовані шкільні програми, а й тому, що за Пушкіним, на їх гадку, починався запад літератури, який усе заглиблювався і провадив, так би сказати, до порожнечі. Один із учителів того ж таки Лермонтова, сам, до речі, поет, автор відомої пісні «Среди долины ровныя» — Мерзляков¹, — вважав, що нічого вартого уваги не дала російська література після Ломоносова й Державіна. При слові Пушкін він незадоволено морщився.

І, розуміється, поряд з такими зашкарубленими консерваторами, поряд із людьми, які в час розквіту творчості Тургенева, Достоевського, Гончарова, Льва Толстого запевняли, ніби російський роман умер чи принаймні зvierоднів і тяжко захворів, — поряд із тими консерваторами завжди були задержуваті, іноді й дуже талановиті молодики, які хоробро скидали з «нарошлага сучасності» по черзі тих таки самих Ломоносова, Державіна, Пушкіна — і далі, й далі...

З Пушкіним це робив — і по-своєму блискуче — Писарєв, за наших уже днів — молодий Маяковський, «Ювілейне» якого є, по суті, переглядом позиції Маяковського щодо Пушкіна. Навіть парфюмерний Ігор Северянін² упевнено заявляє:

Да, Пушкин стар для современья,
додаючи, проте, поблажливо,—

Но Пушкин — пушкински велик.

Я не кажу вже про Михайла Семенка³, який хвалився, що він спалив «Кобзар» Шевченка — і «Кобзарем» задля блюзнірства назвав власну збірку поезій. Тут діяв, мабуть, не той сміливий виклик буржуазним смакам, не та боротьба за нову естетику, які породили бунт Маяковського проти Пушкіна, а швидше — модне мавпування. Мода в мистецтві і нове слово в мистецтві — це зовсім різні речі. Зауважу, що мода взагалі не належить до кращих досягнень людства. Це стосується і піджаків, і картин, і книг...

Ми твердо знаємо, цього вчить нас Лопін, що все хороше, світле, прогресивне, розумне, прекрасне, створене людством, не тільки не треба скидати з пароплава сучасності, а навпаки, треба дбайливо вантажити на цей пароплав. Він од цього не потоне, а тільки краще пливтиме далі.

І разом з тим кожне значне явище в мистецтві є новим словом, новим поглядом на життя, освітленням життя з нової точки зору, розкриттям не знаних досі обріїв. Коли поет, приміром, не має сказати чогось свого про те, що він бачить чи відчуває, то такому поетові краще не тратити чорнила. Саме до таких поетів, до таких митців можна звернути знамениту пораду: «Коли вам хочеться щось сказати — помовчіть...»

Між речами, про які я говорю, нема суперечності. Вони становлять діалектичну єдність. Поміркуймо.

Пушкін сказав колись: не варто кусати груди годовальниці⁴ тільки тому, що зубки прорізалась. Він гордий був з того, що його замолоду «помітив» старий Державін — «я, в гроб сходя, благословил». У складному своєму ставленні до Карамзіна Пушкін визнавав велике значення карамзінської прози для розвитку російської літератури. Але порівняйте першу-ліпшу сторінку «Пікової дами» з першою-ліпшою сторінкою «Відної Лізи», почитайте

вслід за такими навіть реалістичними творами Державіна, як «Євгенію. Життя званське» — «Мідного вершника», — і ви побачите, в яку незмірну височінь піднеслася російська література на крилах пушкінського генія. Пророчий початок Шевченкового «Кавказу» міг виникнути тільки тому, що Шевченко знав міф про титана Прометей. Цей міф, до якого стільки разів зверталася світова література від Есхіла до Гете, від Міцкевича до Лесі Українки, — цей міф у Шевченка набрав цілковито свого, шевченківського характеру, він був великому поетові засобом висловити своє революційне ставлення до тогочасної дійсності. Але ж міф цей і сам по собі був величезним зльотом людської мислі, і саме тому Шевченко обрав його за знаряддя. Цикл поезій Франка «На старі теми» (у збірці «Semper tūo») є в значній мірі одвертою полемікою із загальноприйнятими чи освяченими традицією думками. Приміром, з приводу...

...Безумец рече...

Франко прямо заявляє:

Говорить дурень в серці своїм:
Єсть бог і єсть віп в серці моім...

Одначе, цієї різкої атеїстичної заяви ми не почули б від Франка, коли б він не знав апостола Павла і коли б не вважав його сильним, вартим боротьби ворогом.

Майже вся драматургія Лесі Українки та й значна частина її лірики є самостійним і часом до дерзювенності сміливим переглядом світових мотивів і піби усталених у світовій літературі концепцій, — проте цей перегляд був би неможливий без доброго знання тієї світової літератури і без розуміння всієї ваги її.

За наших днів цілком пове трактування теми Прометей дали Павло Тичина («Ходить Фауст по Європі») і Андрій Малишко («Прометей»). Але ж недарма вони звернулися саме до цього невмирущого образу! І Микола Бажан не написав би «Смерті Гамлета», коли б Шекспір не обезсмертив постать легендарного датського принца, надавши їй глибокозначущих типових рис. Разом з тим твір Бажана — гостро сучасний. Просто і коротко: поет, письменник, художник повинен знати минуле. Ну, а читач?

І тут ми підходимо до питання про класику і сучас-

ність. Звернемося по приклад до образотворчого мистецтва. Теперішнього глядача може, припустімо, не цікавити, як оцінювали Сікстинську мадонну⁶ хоч би й найбільш критики, мистецтвознавці, поети. Але я разом із товаришами був у врятованій Радянською Армією Дрезденській галереї, коли вона гостювала в Москві. Я бачив різних людей, серед них і таких, які не чули доти, можливо, навіть імені Рафаеля⁷. І ці люди стояли як зачаровані перед повною високого благородства, глибокої гуманності, лагідної земної краси постаттю матері, яка не знаю, як кому, а мені нагадує передусім Шевченкову Марію, а звідси й Шевченкову Катерину, і Шевченкову Наймичку... І звичайний собі сторож при галереї сказав нам тоді, тепло усміхаючись: «Ну що, бачили нашу мадонну?»

Разом з Р. В. Бабійчуком, М. Г. Дерегусом та іншими товаришами в подорожі до Польщі бачив я кілька років тому в Варшаві виставку ультрамодних художників, абстракціоністів, збиранню найбезглуздішої в світі ляпанини, яку видають за нове слово в мистецтві. Крім пас, гостей із Радянської України, там було всього кілька одвідувачів, вони сміялись або позіхали. Ентузіастів «нового мистецтва» — ці слова тут годиться писати тільки в ланках — ми щось недобачили. А в музеї, де зібрано шедеври польського і світового класичного мистецтва, було повно людей. Скажуть: це тому, що то загальновишпаші шедеври. Ні, не лише тому. Того саме часу величезним успіхом — кажу це з гордістю — користувались у польської громадськості виставки народного українського мистецтва і праць українських графіків, майже нікому доти в Польщі не відомих...

Шевченко був з новаторів новатор. Але якщо всю глибочінь його творчості збагнуло людство тільки протягом багатьох десятиріч, та й іще, може, не до дна, то своєю небувалою, майже неможливою щирістю завоював він людські серця дуже скоро. Справжнє мистецтво завжди будить думку і живить серце. В цьому основна його ознака, і саме в світлі цієї ознаки щоразу стирається грань між класиками і сучасниками. Ті, хто квапляться скидати з «пароплава сучасності» минуле тільки тому, що воно минуло, не повинні забувати, що завтра і їх захочуть скинути молодші. Ті, хто вантажить на «пароплав сучасності» всяке старе лахміття лише тому, що воно має голосну репутацію, роблять малокорисну і просто безглузду роботу.

Література Заходу кінця ХІХ століття і до наших днів дала дуже багато високих імен. Назову перші, які спадають мені на думку: Анатоль Франс, Ромен Роллан, Апрі Барбюс, Джозеф Конрад⁸, Голсуорсі⁹, Стефан Цвейг, Арагон, Елюар¹⁰, Гарсія Лорка¹¹... Боюсь, що декому ці імені здаються вже старуватими. Але все це прізвища письменників, чия творчість позначена жаждою правди і любов'ю до людини. Наші «завзяті-юнаки» охоче читають Хемінгуей¹² і Ремарка¹³ (котрих різні «дадаїсти» також, напевне, вважають уже старомодними). Добре, хай читають. Але невже вони не задумуються над тим, як бракує і сміливому, і щирому, і талановитому Хемінгуейві твердого та ясного світогляду? Та так ніби він і не дуже відчуває потребу в такому світогляді. Невже їх не вражає душевна порожнеча і дрібність почуттів героїв Ремарка, які кожную життєву проблему розв'язують за допомогою чарки кальвадосу, у яких навіть дружба, любов і ненависть — теж щось подібне до кальвадосу!

Мистецтво, справжнє мистецтво не ковзається по поверхні речей, воно сягає в глибину життя.

Мистецтво, справжнє мистецтво завжди оглядається назад, але дивиться воно незмінно вперед. А попереду — не порожнеча, а повне прекрасної складності нове життя, і ловити паростки цього нового життя, міцно держачи в руках зброю, викувану століттями, — найвище завдання і найпочесніший обов'язок митця.

9 січня 1961 р.

ОСТАННЄ ПОЛЮВАННЯ

Амвросія Бучму як артиста я знав іще тоді, коли грав він у «Березолі»¹. Пам'ятаю неповторні його образи: Жан у «Жакерії», Каляєв у «Напередодні», Джіммі Хігінс... А як про людину чував я не раз про нього, буваючи в Харкові, тоді ще столиці Радянської України, від Остапа Вишні. Павло Михайлович із особливо теплою інтонацією, з тією інтонацією, з якою згадував він дуже милих йому людей, говорив про Бучму, завжди називаючи артиста так, як звичайно називали його близькі друзі: Бронек. Він захоплювався в Бронеку всім, а між іншим і тим, що той був дуже щасливим мисливцем. До речі, мисливці, як і полководці, бувають не тільки талановиті й неталановиті, а й щасливі і нещасливі. Хай собі читач кивне тут головою, скаже: «фаталізм!», — а от воєнні люди це знають і мене зрозуміють, хоч, може, не всі в тому і признаються. Уже набагато пізніше Бучма говорив мені, що сам дивується, як воно так виходить: поїхав він на влови із далеко досвідченішим за себе мисливцем, чудовим стрільцем, і той насилу-силу застрелив одного зайця, а він, Бучма, «взяв» за те полювання дикого цапа, лиса і зайця... «Щастя»!

Він був щасливим і на сцені — не тільки геніальним, а саме ще й щасливим. І це пов'язувалось у нього з найщирішим бажанням щастя товаришам по театру. Ніякої професійної заздрості в Амвросія Максиміліановича, у Бронька — згодом і я його так почав називати, — не було й тіні. Яюсь — теж на полюванні — хтось із нас, мисливців, не дуже продумано почав критикувати одного з акторів театру імені Франка, де вже грав на той час Бучма.

Треба було бачити, як розгнівався наш Бронек, які блискавки почав він метати на того критика! Він

сердечно любив своїх товаришів, особливо молодь. В цьому було в нього спільне з Олексієм Михайловичем Ватулею². Таким, кажуть, був і славетний Собінов³. Такими бувають, на жаль, не всі провідні актори, як і не всі провідні письменники.

Якось, коли Бучма переїхав уже до Києва, ми, кілька його друзів, весело вечеряли з ним у його номері в готелі «Континенталь». Пора було уже додому, ми почали прощатись, але Бучма затримав нас: «Почекайте, зараз будуть рейти леви». Виявилось, що в подвір'ї, в стайні цирку, який тоді був біля «Континенталю», — і цирк, і готель загинули під час війни*, — жили тоді леви відомого дресирувальника Едера. Чомусь у певний час, і саме о дванадцятій годині ночі, ці леви починали рейти. І ми дочекались їх ревіння, і коли після цього я одержував листи зі зверненням «Дорогий лево» — я знаю, що то лист від Бронька, бо від того часу він почав називати учасників тієї вечері саме так. Любий, незабутній Бронек! Скільки жило в ньому лагідного, хорошого гумору!

Те, про що я хочу розповісти, сталося на останньому році життя великого артиста. Одного разу, вже тяжко хворий, Бучма сказав мені: «Коли будеш їхати на полювання, заїдь до мене... Може, й я зберусь...». І от якось узимку ми з Миколою Кузьмовичем Йосипенком⁴ зібралися по зайці до села Старого, Бориспільського району. Я згадав прохання Амвросія Максиміліановича, і ми заїхали до нього. Він — важко згадувати про це! — ледве тоді вже ходив, говорити йому було трудно, писати він не міг... Проте він сердечно зустрів нас і сказав: «Я, звичайно, — самі бачите, — не можу з вами поїхати, ну, а чарку вам на дорогу таки дам...» І звернувся до своєї дружини, до свого друга — Валентини Юхимівни Бжеської: «Налий-но їм по чарочці коньяку... та й мені кашни... символічну...». Валентина Юхимівна запросила нас до столу, налила по чарці, «кашнула символічну» — тобто одну-дві краплі — і Бронькові, ми цокнулись і випили. Додержуючи мисливських звичаїв, господар нам нічого не побажав. Тільки коли ми вже прощались, Бучма після традиційного «ні духа ні пера» спитав мене раптом:

— А куди ви зібрались?

* Зараз приміщення готелю відбудовано, в ньому міститься консерваторія ім. П. І. Чайковського. На місці ж колишнього цирку споруджується новий кінотеатр.— *Ред.*

— У Старе...—

і все.

Старе — це хороше, мальовниче село, куди ми злюбили їздити на полювання. Постійним компаньйоном нашим був голова місцевого колгоспу, небіжчик Микола Федорович Шоха. А спинялись ми в хаті у бабусі, яку між собою, за веселу її, говірку вдачу, прозвали іменем славетної української артистки — Затиркевич-Карпинською⁵. І хазяйка, і її мовчазний — на контраст до неї — чоловік, що, за неписаними законами живого ще й у наші дні матріархату, грав у господі другорядну роль, були дуже гостинні. Цікаво, між іншим, що наша Затиркевич-Карпинська, в хаті якої не було, звичайно, ніякого телефону, раз у раз говорила нам: «Чого ж це ви приїхали отак як стій та дивись?... Хоч би подзвонили були...» Можливо, правда, що вона мала на увазі телефон у сільраді, але це зауваження завжди додавало нам веселощів, тим паче, що зараз же після цього посилала вона свого діда в погріб за квашеними помідорами, рівних яким я ніде не їв.

Полювання того морозного й сонячного дня було не дуже вдале. Ми бачили безліч заячих слідів, бачили й самих зайців, та й стріляли по них, але... Словом, тільки Микола Кузьмович почепив собі за спину чималого русака. Він і досі розповідає про цю подію з усе новими колоритними подробицями.

Настав вечір, ми вернулись у хату, сіли вечеряти. Опріч нас, мисливців, набилось у хату, як то звичайно буває, чимало народу. Закурили, аж сизо стало в хаті. Раптом хтось увійшов і сказав, звертаючись до нас, київських гостей:

— Там Бучма до вас приїхав...

Ми не встигли зірватися з місць, як двері знову відчинилися і на порозі з'явився Бронек, ведений під руку Валентиною Юхимівною. Він привітався, оглянув усю компанію і сказав:

— От ви, хлопці, п'єте по чарчині, а мені того не можна... і їсте ви таке, що мені не вільно. Та й курити лікарі не дозволяють... А проте захотілося мені посидіти з друзями-мисливцями... може, востаннє...

Це були гіркі слова. На жаль, вони виявились правдою.

Бронек просидів з нами весь вечір. Він слухав наші розмови, наші не завжди дотепні анекдоти, наші не дуже

злагоджені пісні, гру на гармонії, яку прихопив із собою батько Йосипенка — Кузьма Григорович. Слухав і мовчав, часом посміхаючись ясною своєю посмішкою. І почувалася в цій мовчущій людині така любов до людей, така товарииськість, що аж серце стискалося від болю...

Коли ми прощалися з господарями та всіма учасниками вечері, щоб їхати разом з Амвросієм Максиміліановичем до Києва, він сказав на відході:

— Оце і я сьогодні неначе побував на полюванні...

23 січня 1961 р.

«БАТЬКОВБИВЦЯ»

Так прозвав його — за похмурий вигляд — чоловік неясної професії, що відпочивав літом у Романівці і всім відомий був під іменем Дачника. Я знав колись і його прізвище, але забув, так він і залишився в моїй пам'яті Дачником. А «батьковбивцю» звали по-людському Трохим (злегка переінакшую його справжнє ім'я). Він був мовчазний, дійсно похмурий — і пристрасний рибалка.

Це було напередодні першої світової війни. Романівським рибалкам відкривалися тоді, як-то кажуть, чудесні можливості. Романівський став і млин належали колишньому начальникові «сисского отделения» в Києві Рудому, а сусідній — по тій же річці Унаві — Кошляцький став і чималий шмат землі над ним — поміщикові Лукашевичу. Між Рудим і Лукашевичем багато літ ішла судова тяганина за границю їх маєтностей. Спір той перейшов до них від колишніх власників і мав своє коріння ще в ХІХ столітті. Завзятий сутяжник, Лукашевич мав навіть придвірного лжесвідка, що звався по-вуличному Брень. Границя, яку кожна з судових сторін хотіла перемістити на свою користь, пролягала по Кошляцькому ставу. Лукашевич, що розвів у себе короїв, перегородив став тимчасовою (до розв'язання процесу) гребелькою, «гаткою», щоб корої ті не зайшли в води невисокого Рудого. Але якось весною гатку прорвало, і частина короїв перейшла в царство Рудого, давши тим нам, романчанам, неабияку радість. Річ у тому, що ліберальні «посесори», які орендували маєток Рудого, не переслідували (на відміну від звичайче лютого Лукашевича) скромних берегових рибалок-вударів. До того ж, корої ті були, так би мовити, божим даром... Словом, ми їх ловили, і ловили непогано.

Рибальська родина в Романівці була чималенька. До неї належали: знаменитий мисливець, рибалка, швець і скрипаль Родіон Васильович Очкур, людина великого до-

свіду і не меншої бідності, та два його сипи — Герман і Іван; дід Струтинський, який тільки на старості вперше закинув удку, ввіймав корона — і став відтоді «одержимий» рибальським безумством; мовчазний і таємничий Олекса Петрович, що ніколи не ловив у гурті і навіть невідомо де ховав свої рибальські снасті, та й торбу з рибою, вертаючись додому, прилаштовував під піджаком, так, що не знати було — зловив він що чи ні; Іван Данилович Климацький, славетний і напрочуд щасливий мисливець та довець; Ігнат Миронович Остапенко, прозваний замолоду Куркою, потім, за іменем кожанського станційного буфетника, Сулименком, а під кінець життя просто Соломою; брат його, Степан Миронович, що й вині, як і Олекса Петрович, живе собі при добрім здоров'ї і, незважаючи на похилі літа, має репутацію бонівана; названий уже Трохим; три брати Рильські — з пих я паймолодший; нарешті, неперевершений майстер рибальської справи, співун і поет у душі Денис Ісакович Калепюк...

Різні прийоми і особливості були у наших рибалок. Дехто, приміром, любив міняти місця і присусіджуватись до чужих принад, із чого, одначе, не виникало великих суперечок, а все більше сходило на жарти. Дід Струтинський, навпаки, завжди стовбичив на одному місці, «як чапля», причому заходив по коліна в воду і стояв, «аж поки ноги посиніють». Денис Ісакович на ловлі священнодіяв і навіть говорив майже пошепки, а Ігнат Миронович по-блюзнірськи співав над вудками, перегукувався з сусідами, голосно реготався — і проте часом, бувало, перемагав Дениса Ісаковича... Трохим помітив якось, що риба клює саме тоді, коли відійдеш від вудок, — і тому зумисне відходив і ховався за грубезною вербою, мовчки звідти визираючи... Різні були вдачі, а жили ми дружно і навіть заздрили один одному якось благородно...

Наші, братів Рильських, рибальські «сідала» були поруч із Денисовим, ми засипали щовечора спільну принаду: варений горох, пшоляну кашу, пшеницю. Денис Ісакович офіційно був сторожем нового млина, якого будував Рудий, але з самого досвіта сидів «на принаді», звідки як на долоні видно було опікуваний ним млин.

Отож якогось чудового ранку на початку літа сидів я поруч Дениса Ісаковича на своєму звичайному місці і пильно стежив за поплавцями. На березі з'явився Трохим. Він привітався, як годиться, і мовчки показав на свою торбу, в якій щось ворухилось.

— Що? Вже наловили? — не дуже мудро запитав я.

— Ге! М'ясо!

— Яке м'ясо? — втрутився Денис.

— Каченят переводила стара (це означало: качка)... А я й половив... Стара втекла... — з незвичним для нього багатослів'ям пояснив Трохим. Це означало, що самиця крижня вивела малят десь у житі, а тепер переводила їх, як це звичайно буває, на воду, і вони зробилися жертвою людини.

— Випустіть їх, куме! (У Дениса півсела було куми, і, за давнім звичаєм, звав він їх на в.и.) На якого біса вам таке чортана-що? А під осінь це ж буде виводок крижнів!

— Еге, випустіть! М'ясо, кажу... — уперто повторював «батьковбивця».

Денис прочитав йому лекцію, яка зробила б честь не одному з наших захисників природи, але «батьковбивця» був непохитний: «м'ясо»...

Нічого було робити: ми знову вткнули свої погляди в пошлавці. Трохим тим часом розмотав удки і позакидав їх недалеко від нас, але на пристойній з погляду рибальської етики відстані.

День був чудесний, десь дзвеніли кулики, тужила чайка, пролітали інколи бистрі чирята-трісхунки з їх одчайдушним і справді схожим на якесь тріщання криком, іноді прохливала в сипяві чапля... Коропи бралися добряче, і ми з Денисом Ісаковичем навіть призабули про неприємну історію з «м'ясом»...

Раптом щось залопотіло по воді в тій стороні, де стояв Трохим... Ми обернулися туди. Від берега плили маленькі, сірі, живі, пухнасті кульки, а Трохим з порожньою торбою в руках стояв і мовчки дивився їм услід.

— Ач, як подались! — промовив він.

І вперше на обличчі «батьковбивці» я побачив усмішку.

3 лютого 1961 р.

БАЧИТИ ЛЮДИНУ В ЛЮДИНІ

Пам'ятаю, як болюче вразило мене,— це було десь у 20-х роках,— коли один відомий український письменник, паймаючи в Харкові візника, «ваньку», звернувся до нього на ти. Візник був відомо старший віком за письменника, але, розуміється, «викав» йому... Це була дрібниця, але вона різонула. Я знаю різницю у вживанні ти і ви у росіян і українців, знаю, що у англійців на ви звертається дівчинка до ляльки, що релігійні люди називають (по-російськи, по-українськи, по-білоруськи) на ти — бога. Взагалі я знаю всі ці елементарні речі, і не про них мова. У випадку з харківським візником і письменником ідеться про інше: про пошану людини до людини.

Ми справедливо говоримо, що в країні, де докорінно змінився політичний і соціальний лад, у країні побудованого соціалізму і будованого комунізму змінилися докорінно і моральні якості людини. Ми говоримо, що дедалі більше витравлюються в нас пережитки, «родимі плями» капіталізму. До речі, відомо, що лікування, виведення, «родимих плям», «родимок» — процес досить болючий і складний. Усе те, що ми говоримо, справедливе. Але не треба таїти ні від себе, ні від інших, що інколи навіть люди, які роблять у суспільстві корисні й поважні речі, зриваються в побуті у «дрібницях» із того тону, в якому повинно було б звучати усе їх життя.

«У дрібницях»... Але ж бо ставлення людини до інших, і особливо до «підлеглих», — ніяка ж це не дрібниця! Керівник великої установи може, звичайно, забути прізвище, а тим паче ім'я та по батькові того чи іншого працівника установи, але якщо він звернеться до того працівника, приміром, із словами «як вас там», чи що, то цим він покаже, що одна із «родимок» у нього таки ще не виведена, не витравлена. Керівник установи може розгніватися на працівника, може й висловити це в гострій формі, але коли він просто «пакричить» на нього, дасть йому «словесного прочухана», будучи певним, що той йому не може відповісти, то хай отакий керівник загляне

до Щедріна... Може, він там побачить своє віддзеркалення.

Шанувати людину незалежно від її становища в суспільстві, незалежно від її віку,— здавалось би, я говорю про загальновідомі речі, проголошую «прописні істини». Одначе й прописні істини потребують, щоб їх часом нагадували. Я пам'ятаю, як колись покійний О. О. Русов¹, у якого я жив на квартирі, прочитав наодинці мені, гімназистикові, статтю, що хотів послати до журналу «Украинская жизнь», а потім спитав мою думку про неї і додав: «Як ви думаєте, надрукують?» І це не було якоюсь там грою чи позою, це було зовсім серйозно.

У домівці того ж Русова бачив я — під час процесу Бейліса — Володимира Галактіоновича Короленка. За вечірнім чаєм він оповідав про страшну Сорочинську трагедію² — криваве «приборкання» царськими чиновниками селянських «безпорядків», на яке Короленко відгукнувся в пресі виступом, що прогрімів на всю Росію. І мені навіки запала в серце та чарівна простота, з якою звертався до своїх слухачів прославлений письменник, та пошпа, яку виявляв він до всіх, хто його слухав...

Короленка згадав я і в іншому, ширшому зв'язку. Він був зразком пошани не тільки людині до іншої людини, але й людині до іншої національності. Він був палким оборонцем націй, ображених і упересліджених у царській Росії. В ці дні, коли весь радянський народ висловлює своє глибоке співчуття колоніальним народам, коли весь радянський народ таврує гнівним презирством колонізаторів, агресорів і вбивць,— у ці дні з особливою силою хочеться висловити віру, що на нашій радянській землі незабаром геть і до краю зникнуть і сліди неповаги, недовіри, нелюбові до людей іншої національності, зникне одна із найживучіших, може, родимих плям капіталістичного суспільства...

Вертаюся до основної розмови. Те, що в українській та російській мові ще не зникли огидні слова «підлабузництво», «подхалимаж», показує, на жаль, що і в нашому житті ще залишилися явища, які означаються цими словами. Вони, ці явища, ідуть, звісно, від тих часів, коли в установах царської Росії панувала бюрократична система, від часів «Ревізора»³, «Помпадурів і помпадурш»⁴, чеховського «Товстого і тонкого»⁵...

Та нема чого, на жаль, і доводити, що не кожен радянський службовець, хоч би яку значну посаду він

обіймав, доконче радянська людина. А ми боремося за радянську людину! А у радянської людини не може бути ні підлабузництва, ні ласкавого приймання того підлабузництва «вищими» від нижчих.

Окозамилювання, «очковтирательство», — не кажучи вже про те, що це антигромадський, антидержавний злочин, — теж одна із форм непошани до людини...

Мені недавно сказав хтось про одного голову колгоспу, відданого під суд за зловживання: «Та він же тільки приписував падої молока!»

Тільки! За тим «тільки» таїться непошана до людини, до людей, до самого себе, до радянського суспільства і радянської держави...

Одна із рис радянської соціалістичної людини, будівника комунізму — почуття власної гідності. Це почуття гідності дуже розвинене у людей тих професій, які в буржуазному суспільстві вважаються «низькими». Пам'ятаю, це було в перший повоєнний рік, у лєнінградському ресторані. Один зпайомий мені журналіст хотів зав'язати, кокетуючи цим перед нами, сусідами по столику, «легеньку інтрижку» з дуже вродливою офіціанткою. Віп заговорив із нею вельми легковажним тоном, розвалившись на стільці. Треба було бачити й чути, як зневажливо, згорда відповіла офіціантка тому нещасливому доджуанові:

— Я звикла, що коли чоловіки розмовляють зі мною, то підводяться з місця...

Шануючи себе, ми повинні шанувати інших. Це — азбука, але ж і азбука треба пам'ятати.

Високий взірець для нас всіх, радянських людей, — Володимир Ілліч Ленін. Він був суворий, нещадний, гнівний у суперечках з ворогами, але прочитайте спомини про нього людей найрізноманітніших професій, і ви ні де не побачите, щоб Володимир Ілліч ставив своє відношення до людей у залежність від їх місця в суспільстві, щоб він, вищий духовно за всіх своїх сучасників, десь, колись, чимось підкреслив свою вищість, підкреслив нижче становище того, з ким він розмовляв чи мав якесь діло.

Слово «самовдосконалення», коли брати його в толстовському розумінні, викликає у нас усмішку. Але працювати над собою, витравлюючи в собі всі залишки побудованого на людській нерівності суспільства, працювати над собою так, щоб стати гідними свого великого народу і своєї великої доби, повинні ми всі.

23 лютого 1961 р.

ТАКІ ЛЮДИ НЕ ЗАБУВАЮТЬСЯ

Збереглась програма концерту-спектаклю в Москві 1911 року, присвяченого пам'яті Тараса Шевченка і влаштованого «Комитетом по устройству чествования Т. Шевченко» з нагоди 50-ліття зо дня смерті поета. Того вечора виставлено було драму «Назар Стодоля», де роль Назара виконував М. Садовський, і відбувся концерт за участю М. Лисенка, А. Нежданової¹, Н. Южиної-Єрмоленко², Л. Балайівської³ та інших — і М. Донця⁴, тоді артиста оперного театру Зиміна.

Уже за тих молодих своїх років Михайло Іванович Донець виявив себе не тільки як високоталановитий артист, а й як діяльний громадянин. Він був одним із фундаторів музично-драматичного гуртка «Кобзар» у Москві, в заснуванні якого взяли участь також славетний філолог Ф. Корш, композитор І. Сац⁵, відомий тенор І. Алчевський⁶ та інші передові — і першорядні — культурні сили того часу.

Михайло Іванович згадував, як на шевченківському вечорі, влаштованому «Кобзарем» у Московській консерваторії, у присутності Миколи Лисенка виконано було хором із 300 душ кантату великого композитора «Б'ють пороги», соло в якій співали Донець та Алчевський. На тому ж вечорі Донець виступив з одною із улюблених своїх лисенківських речей на слова Шевченка (із «Гайдамаків») — «Моліться, братія». Лисенко після того виступу обняв артиста і поцілував, розплакавшись...

Історія Київського оперного театру, історія української радянської опери якнайтісніше пов'язані з іменем Донця.

Палкий поклонник Мусоргського, він створив блискучі образи Досифей в «Хованщині» і царя Бориса в «Борисі Годунові». Кияни захоплювались його виконанням партій Мельника («Русалка» Даргомижського), царя Дадона

(«Золотий півник» Римського-Корсакова), Мефістофеля («Фауст» Гуно). Поєднуючи в собі високі якості співця з чудесним обдаруванням драматичного актора, Михайло Іванович давав повноціпні, повнокровні малюнки навіть у невеликих епізодичних ролях — Цуніги в «Кармен», Варязького гостя в «Садко».

Його творчий діапазон був надзвичайно широкий. Мої ровесники добре пам'ятають колоритні постаті Донця — Виборного («Наталка Полтавка») і Донця — Карся («Запорожець за Дунаєм»), і величний, справді трагедійний образ Тараса Бульби в безсмертній опері Лисенка. Довіку не забути потрясаючої сцени покари зрадника Андрія у виконанні Михайла Івановича, його жахливо-грізного: «Так продавати, зраджувать своїх? Ганьбити честь, ламать присягу, віру?» — і незламно-гнівного: «Я породив такого, я й уб'ю!»

І поруч — комічний, гротесковий образ дона Базіліо в «Севільському цирульнику», з його знаменитою «Клеветою», смішно-бундючний Фарлаф у «Руслані і Людмилі»...

Разом із молодшим сучасником своїм І. Паторжинським, разом із М. Литвиненко-Вольгемут, О. Петрусенко⁷, З. Гайдай, М. Микишею⁸, О. Мосіним⁹, М. Зубарським, Кипаренком-Доманським¹⁰, М. Гришком та іншими першорядними артистами стоїть Михайло Донець у тій могутній лаві митців, що піднесла на справжню верховину український оперний театр, про який в умовах царської Росії могли тільки мріяти Микола Лисенко і Микола Садовський і який народився і розцвів буйним цвітом під благодатним промінням Жовтня...

Трагічні обставини вирвали Михайла Донця, повного творчих сил і високих задумів, із радянської культурної сім'ї, із життя... Перед нашими мистецтвознавцями стоїть завдання гідно освітлити роль Донця в історії нашого театру, нашої музики, нашої культури. Я хочу тільки поділитися з читачами клаптиками споминів про цього визначного майстра, чарівну людину, з якою я мав щастя бути в приятельських стосунках...

Світлий і тихий передосінній вечір. Ми з Михайлом Івановичем та вірним помічником його в мисливсько-рибальських подорожах Митею пливемо в легенькому човнику мальовничим рукавом Дніпра до урочища Конча-Заспа, де звик Михайло Іванович літувати разом із дружиною своєю, Марією Едуардівною Тессейр-Донець¹¹, талаповитою співачкою і вокалістом-педагогом. Нині оце

вопи вже перебралися до Києва, але Михайла Івановича тягне в улюблені угіддя, «в царство рыб и куликов», як казав Аксаков. «Максиме, брате, ми з тобою немов два явори росли!» — співає Донець, перефразовуючи початок дуета Андрія з Остапом... Цей заспів став уже традиційним у наших виправах «на лоно природи», і так задушевно, так щиро лунає він над студеною вже, принишклою водою...

Смеркає. От-от надійде час вечірнього качиноного льоту. Михайло Іванович хвилюється:

— Хоч би встигнути підскочити до якого-небудь покалу... Хлопці, налягайте на весла!

Може, мене заводить пам'ять, але мені здається, що саме покалами називав Донець, слідом за дніпровськими рибалками, заводі, затони, зарічки на Дніпрі... В словниках я цього слова в такому значенні не знайшов.

Ми налягаємо на весла, а темрява насувається й насувається... Коли ми нарешті стаємо в засідку під прибережним очеретом, уже не видно качиних зграй, що пролітають над нами, чути тільки посвист крил, що так хвилює кожного мисливця... Михайло Іванович лається — досить, правда, добродушно.

Уже вночі ми добираємося до хати на березі озера, де нас чекають і світло, і тепло, і гаряче пряжене, рожже, аж червоне, молоко. Крок, знаменитий Донців пойнтер, блаженно усміхається від усіх цих розкопів. Чудесно вмів усміхатися отой дипломований, оточений славою пес Михайла Івановича!

А Михайло Іванович розповідає мені й Миті про захоплюючі свої ловецькі пригоди на Уралі, про полювання «із шалаша» на тетерюків, про глухарині «токи», про ведмедя, якого застрелив він колись «на берлозі». Розповідає мені й Миті... Митю, — хлопчика, якого зігрів у своїй сім'ї як рідного славетний артист, син спролетаризованого селянина і сам замолоду робітник, — Митю Михайло Іванович любить сердечно і часто заходить із ним у довгі розмови...

Ніч, сон.

А вранці шукаємо в багряно-золотому лісі тасмничих вальдшнепів, і Крок своїм розумним, «професорським» пошуком тішать око хазяїна...

Щоправда, одного разу Крок «підвів» Михайла Івановича. Ми підходили до бекасиного болота, і я считав Донця, як «працює» по болотній дичині його пес.

— Як машина! — впевнено відповів Михайло Іванович. А «машина», що давно не була на полюванні, раптом забула всю свою науку та й почала ганяти без усяких стійок, «зриваючи» бскасів одного по одному на безпечній для них дистанції від стрільців... Треба було тоді бачити гнів Михайла Івановича, що вирішив навіть застосувати до свого улюбленця метод фізичного впливу! Мудрий пес удався тоді до мене по захист від розгніваного свого бога...

Припекло сонце — Михайло Іванович «жмурить», тобто ловить руками під берегом, на озері лінів, що «сховалися» від шуму човна, зарившись головою в мул і пускаючи на поверхню бульки — «жмурки». Цим вони виказують себе; рибалка, закачавши рукава, спускає руку в воду і хапає зелено-золотого лінюха «за зябры», як один із героїв чеховського оповідання хапає «налима» — минька.

Справжньою втіхою було дивитись, як ловив Михайло Іванович рибу — язів, пліток, окунів тощо — «нахлестом», на штучну комаху чи маленьку блешеньку. Тут він був справжній віртуоз. Закинути з математичною точністю під якусь далеку очеретинку, де мала, на гадку рибалки, «стояти» риба, — це було для нього звичайне діло. І тут, і в цьому проявлялася надзвичайна талановитість цієї людини!

Другого дня вранці вертаємось тією ж таки водяною дорогою. Десь гримлять постріли — безладні, явно дурні.

— По мартинах, сучі діти, стріляють! — сердиться Михайло Іванович. Як справжній мисливець, він терпіти не може, коли «недільні стрільці» без усякої потреби, «для розваги», нищать усе, що тільки налетить...

І вже малюється перед нами у незрівнянній своїй красі Київ, і жде там праця, якій віддавав Михайло Іванович, чи то виступаючи на сцені або в концерті, чи то беручи участь у художній раді театру, усе своє кипуче ество.

Він не вмів іти на компроміси, він завжди був прямий, інколи навіть різкий у висловах, коли йшлося про долю рідного радянського мистецтва... І таким він залишився в пам'яті своїх товаришів та друзів. Таким любила його Марія Зап'ковецька, що називала Михайла Івановича своїм сином, «синком».

Марія Едуардівна і Михайло Іванович любили приймати гостей. Бували у них артисти — Микола Дейпар із дружиною своєю, славетною колись артисткою Стефано-

вич, Євдоким Циньов та інші, режисер Манзій¹², диригент Брагинський¹³,— талановиті й цікаві люди різного віку, та зі спільними культурно-громадськими інтересами. Заглядали на вечірній огник і письменники, і вчені, і художники (Михайло Іванович дуже любив образотворче мистецтво), і мисливці... Серед останніх добре пам'ятаю знаменитого, відомого всім київським охотникам вихователя лягавих собак, розпорядника колективних полювань та стрільця, селянина із Пухівки — срібнобородого і вельми імпозантного Павла Різаненка. Про нього, до речі, згадує в одному з своїх — мабуть, і досі ще не надрукованих — оповідань-споминів небіжчик Ю. В. Шумський...

Великий артист і радянський патріот, палкий життєлюб, чоловік із пребагатим життєвим і мистецьким досвідом, Михайло Іванович завжди бував у центрі розмов «біля каміна», охоче співав для гостей, сидав жартами,— і в усьому іскрилась його багатогранна талановита вдача. Такі люди не забуваються.

8 березня 1961 р.

ДИВАКИ

Великий український філософ Григорій Сковорода, від якого йде стільки ліній у розвитку нової української літератури, культури, громадської думки, заповів, щоб йому зроблено намогильний напис: «Мир ловил мене, но не поймал»¹. «Мир» — це сучасна Сковороді верхівка суспільства, це пишне панство та розкішне духовництво, це ті «стовпи церкви», ті «гробы поваплені», яких він картатив слідом за палким Іваном Виленським², у цілковитій згоді з народною творчістю, з народною сатирою. Цей «мир» уважав його диваком, до того ж, небезпечним. А старчик Григорій мандрував собі від села до села, від міста до міста, еднався й братався з «простолюдом» — і хоч, може, теж декому здавався диваком, але вже з тих диваків, до яких личило б, як на ті часи, і наймення святих...

Лермонтов, малюючи поета і місце поета в житті, написав свого «Пророка» з такими гіркими рядками:

Смотрите ж, дети, на него:
Как он угрюм, и худ, и бледен!
Смотрите, как он наг и беден,
Как презирают все его!

А за що його зневажають? Пророк каже про це ясно:

Провозглашают я стал любви
И правды чистые ученья...

Дивак! Не такий, як усі! Побиймо його камінням!

Шевченко свій образ поета, співця малює в образі Перебенді «старого та химерного». Перебендя із своїми змінами настроїв («заспіває весільної, а на журбу зверне») здавався, звичайно, деяким людям, а особливо людям практичного складу, також диваком. На це й натякає Шевченко в своїй характеристиці: «химерний».

Але

Він усюди вештається
Та на кобзі грає,
А хто грає, того знають
І дякують люди...

В одному із найпоетичніших оповідань циклу «Записки мисливця» виводить Тургенев милого всім нам ще з юнацтва селянина-бідаря Касяна з Красивої Мечі. Касян, на прізвисько Блоха, за власним визнанням, кецький робітник («плохой работник»), здоров'я в нього нема, та й руки негодящі («руки глупы»), сам це може розповісти, з чого він живе... Кучер Брофей вважає його «юродивцем», каже, що Касян «несообразный человек», «глупый человек», іронічно називає Касяна «лекаркой», додаючи проте: «Мене, одначе, від золотухи видікував...»

Але це посміховище людське, цей юродивець — благородний правдолюб. Він не тільки намагається «відвести» від мисливця дичину, щоб той марно не вбивав «божьих пташек», він говорить про купців, що приїхали «свести», вирубати гай: «Тут у нас кушцы рощу купили,— бог им судья, сводят рощу-то...»

І він — поет, отой карликуватий, схожий на старого хлопчика, хворовитий Касян. І поет не тільки тому, що складає сам про себе немудрячі вірші:

А зовут медя Касьяном,
А по прозвищу Блоха...

Він поет і тоді, коли, йдучи лісовим порубом, підслівує і цвіньканню молодого перепела, і жайворонковому щбетанню...

І повна поезії задумевна його мова, як він розповідає про подорожі свої по землі:

— Ведь я мало ли куда ходил! И в Ромён ходил, и в Симбирск — славный град, и в самую Москву — золотые маковки; ходил на Оку-кормилицу, и на Цну-голубку, и на Волгу-матушку, и много людей видал, добрых хрестьян, и в городах побывал честных... Ну, вот, пошел бы я туда... и вот... и уж и... И не один я, грешный... много других хрестьян в лаптях ходят, по миру бродят, правды... ищут... да! А то что дома-то, а? Справедливости в человеке нет, — вот оно что...

Поет, мислитель, шукач правди... І не вигадав цього Касяна Тургенев, не міг вигадати. Навпаки: він не міг

його не зустріти. Багато ж бо тоді людей у личаках ходило, правди шукало.

У циклі Франкових оповідань про дітей, автобіографічність яких — там більша, там менша — не підлягає сумніву, одно з найчарівніших — «Малий Мирон».

«Малий Мирон дивна дитина». Так починає автор, так гадають і сусіди: «Якесь не таке, як люди». Та й сама мати Миронова, навсупереч батькові, що вважає дуже обдарованим свого пізно з'явленого на світ сина, інколи називає його спересердя «туманом вісімнадцятим».

Допитливість — головна риса малого Мирона:

— А чим то воно чоловік усе видить? І небо, і зілля, і тата з мамою? — таке питання насувається йому пі звідси ні звідти. — Або чим чує? Он каня кавкас, кури кудку-дачуть... Що то таке, що я того чую?

Після кількох дослідів доходить Мирон оригінального висновку, що «чоловік очима видить», а «вухами чує кудкудакання, а п а л ь ц я м и ш у м...». І до всього хоче він дійти своєю маленькою голівкою, і як тільки замислиться, то хтось уже й шепоче: «Ану, він зараз якусь дурницю вистрілить...» А ті дурниці — свідчення неспокоїного, жадібного розуму, докази обдарованості хлопця.

«Що з нього буде? Який цвіт розів'ється з того пупінка?» — питає Франко в останньому розділі оповідання.

«Се й приповісти не тяжко», — відповідає він собі самому і пророкує, що ця «дивовижна доява», яких немало було в тогочасному селі, малий Мирон, гіркої долі зазнає в суспільстві, яке його не розуміє і не хоче зрозуміти.

«З малого Мирона вийде кедський господар або, ще гірше, не доразу приголомшена живість та прудкість характеру попре його до злого, не можучи розвинути на добро, — стане він забіякою, ворожбитом, що віритиме у власні привиди і буде туманити людей із щирого серця...»

В останньому абзаці автор припускає, що Миронові судилася інша доля, що він дістане змогу вчитися, — і кінчає так:

«У ликої дитина хапатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забачає перевести їх у життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під різні сільські стріхи... Ну і незавидна чекає його доля! Навістить він і стіни тюремні, і всякі нори муки та насилля людей над людьми, а скінчить тим, що або згине

десь у бідності, самоті та опущенню на якімсь піддашшю, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу, або, стративши віру в святу, високу правду, почне заливати черв'яка горілкою аж до цілковитої нестями. Відний малий Мирон!»

Скільки таких бідних малих миронів, що про їх долю так правдиво розказано в цьому уступі, одному з найліричніших серед суворой прози Франка, знало старе, дореволюційне людство! Згадаймо, що Іван Франко іводі ставив під своїми творами псевдонім *Мирон*, що Миропом звав він героя найтрагічнішої своєї поеми «Похорон»...

Малих миронів з такою чорною долею радянське суспільство не знає. Якщо в дореволюційному житті талановитий співець, художник, учений «із народу» були винятками, щасливим збігом щасливих обставин, то у нас, як і в інших країнах соціалізму, основні й передові лави діячів культури і науки становлять саме вихідці із трудових мас. Та й не вихідці, бо ж ні на хвилину не траять вони кровного зв'язку з тим середовищем, яке їх зростило! Якщо доля Шаляпіна чи Нежданової (із простої вчительки — зірка світового мистецтва!) здавалася сучасникам дивовижною, то людей із біографією дочки робітника Марії Литвиненко-Вольгемут чи селянської дочки Оксани Петрусенко на нашій сцені і не перелічити... Сучасні малі мирони не тільки мають змогу вчитись, дошукуючись, чим людина чує, а чим бачить... Та ні! Навіть важко вигадати обставини, за яких би вони не вчилися! Народні мистецькі таланти, які з тих чи інших причин не професіоналізуються, мають собі широке поле для свого розвитку й цвітіння в тім прекраснім русі, який зветься самодіяльністю.

Це так. Але я не скажу повини, коли нагадаю, що суспільство наше, змівши з землі насильство людини над людиною, викоренивши й сліди соціальної та національної неправди, ще не позбавилося деяких болючих і отруйних решток буржуазного мислення й буржуазної психології, боротися з якими — почесне наше завдання. Ще бачать у нас інколи «диваків» і «туманів вісімнадцятих» у людях, які заслуговують на зовсім інше визначення. Приміром, спостерігачі природи, оті самі люди, які «невідомо для чого» нотують у своїх записниках, коли прилітають ластівки, коли озивається перший соловейко, цікавляться, чи мають якийсь зв'язок, скажемо, цвітіння бузи-

ни або калини — і нерест лінів... По-вченому їх називають фенологами, але, признаймося, у житті трохи й підсміюються з них, як односельчани підсміювалися з «не такого, як люди», Мирона...

Мені розповідав один білоруський товариш про дівчину, яку картали в комсомольській організації за те, що вона «займається дурницями»: вивчає життя мух... А потім виявилось, що її спостереження над життям мух мають велику практичну вагу: підмічена нею властивість цих комах дуже чутливо реагувати на зміни температури повітря дає змогу боротися з ними в крамницях та на базарах, де мушва обсїдає м'ясо та інші продукти...

Викорінювати треба у нас недбайливе й нерозумне ставлення до «диваків»! За ним часом криється і щось гірше. Адже знайшлися люди, що й Гаганову назвали «дивачкою!» Як же таки, відреклася «доброго заробку», мовляв Франко, і пішла на допомогу відсталім!

— Не одного мене, звісно, вразило, що й досі є молоді люди — р а д я н с ь к і молоді люди, — які певні і хочуть запевнити інших, що «голове в житті — це гроші». Про це недавно було в «Комсомольской правде». Невже ті молоді люди з психологією й світоглядом гірших людей минулого часу не читали «Дванадцяти стільців» і «Золотого теляти», неже забули, в якому трагікомічному становищі опинився «син турецькопідданого» Остап Бендер серед радянського суспільства із своїм безглуздим мільйоном?

А втім, «синів турецькопідданого» у нас меншає й меншає, а талановита молодь росте, розвивається, міцніє в злагоді, в дружбі, в праці, в шуканні, в товариському змаганні... Треба цільно придивлятися до неї, треба кохати й викохувати її... Треба, як огню, боятися необережного, несерйозного, поверхового ставлення до всього, що «не таке, як у людей»... Треба твердо пам'ятати, що наш упевнений похід до комуністичного суспільства — це й є похід до повного розквітачання творчої людської індивідуальності у всій її красі і неповторності.

29 березня 1961 р.

ДЕНИС ІСАКОВИЧ

Немолодий літературознавець сказав другому, ще старшому:

— Пам'ятаю вашу працю про Тютчева...

— Ну, що ви! Слабенька книжечка... Там стільки огріхів!

— Які, наприклад?

— Наприклад, я пишу там: цей вірш Тютчев написав у дохилому віці... А йому ж було тоді тільки шістдесят літ!

Цей недавно почутий анекдот спав мені на думку, коли я почав міркувати про обвинувачення, яке частенько доводиться чути нам, людям тютчевського віку: чому ми ото все звертаємось до минулого! Але ж те минуле складає частку нашого життя, воно супроводить нас завжди і скрізь, а ми самі наодинці з собою ніяк не відчуваємо себе старими, і ровесники наші залишаються в нашій уяві такими, якими ми бачили їх на світанні свого віку... Йй-богу, я тільки теоретично знаю, що, скажімо, Лев Миколайович Ревуцький літня вже людина...

Обіцяю, одначе, в найближчій вечірній розмові поговорити про наймолодших, юних своїх сучасників. Є в мене така тема...

А тим часом знову звертаю очі в колишні часи. Ви-словлю при цьому своє переконання щодо так званої сучасності в мистецтві, в літературі. Воно формулюється так: усе, що промовляє до серця і розуму сучасників, усе, що живить у людей високі почуття і творчу жагу, — сучасне.

В оповіданнячку «Батьковбивця» я вже познайомив читачів з сім'єю романівських риболовів, з якими я колись пропадав на берегах тихої Унави чи серед її зелених ситняків. Я назвав там і Дениса Ісаковича Каленюка,

пам'яті якого віддав уже данину в своїй «Мандрівці в молодість». Мені доведеться де в чому повторитись, перепо-відаючи прозою те, що було сказане в віршах... Але ж, може, а таки й напевне, не всі читали ту «Мандрівку» — це раз. А друге: постараюся тут сказати недоказане.

Один із великих російських письменників ХІХ століття зауважив про сучасне йому село, що там найталановитіші люди йдуть або в злочинці, або в мисливці. Це, розуміється, парадокс. Але щось подібне, здається, було і в українському дореволюційному селі.

Денис Ісакович народився мисливцем і рибалкою. А ким він ще міг би бути — можна доміркуватися з того, що я оповім.

Про діда Денисового по матері я тільки чув од старших. Шаблевич — таке було його не зовсім звичне прізвище. Можливо, що походив він із «личакової», «ходачкової шляхти», якої було чимало колись на Правобережжі. Частина її внаслідок давньої колонізації краю закидала між собою по-польськи і навіть сповідувала католицьку віру. Ці «шляхтичі» звичайно були «чиншовиками», тобто засівали землю, виплачуючи за неї поміщикам щорічну плату — «чинш». Це йшло ще від часів кріпацтва. Були серед тієї шляхти заможніші, навіть і заможні люди, але здебільшого отакий сільський шляхтич був найзвичайнісіньким бідарем.

Так ото Шаблевич, можливо, походив із тієї шляхти, а може й ні. Не знаю... Але був він і серед романчан, і серед жителів окольних сіл винятковим явищем. Він не був ні хліборобом, ні ремісником. Він жив з рибальства та полювання. А це було нелегко в уже й тоді густонаселеній нашій місцевості, де слово мисливець давно вже втратило свій зв'язок із словом промисел. Мабуть, про Шаблевича говорено не раз гірке прислів'я: «Риба й зайці заведуть у старці». А він, проте, якимось примудрявся жетти з того, що було, очевидно, його пристрасстю і його покликанням.

Цю пристрассть і покликання уснадкував Денис Ісакович од діда.

Пригадую весняний, уже зелений день... Ми з Денисом Ісаковичем у човні, ловимо пліток на «очітки». Очітки — це зеленаві черв'ячки, що живуть на дні тихих затонів у немудрих хатках, збудованих ними із дрібненьких паличок, сухого очерету, дрібних черепашок тощо. З тими хатками вони й пересуваються по дну. Дуже добре бере

на них риба — пліть, краснопір, лящі та підлящики, а часом і окунь на очітку знадиться... Пір'яні наші лежачі поплавці раз у раз нахиляються і плавно йдуть у воду, ми підсікаємо й витягаємо хороших, «мірних» пліток... «Як перемиті!» — милується Денис Ісакович.

Раптом у нього «щось» рішуче потягло поплавцець у глибину, він підсікає... вудлице гнеться... еге, це не абищо!

— Окунь! — чомусь майже пошепки, тремтячим голо- сом каже мій товариш, літній уже тоді чоловік. І я рап- том помічаю, як густо червоніє все його засмагле, обвіт- рене обличчя.

Про цю подію я збрехав колись в одній із своїх поем, згадавши,

Як тяг лина мій кум Денис
І як йому від того діла
Потилиця почервоніла.

Хоч пізно, а виправляю помилку, яку можна назвати й поетичною вільністю: то був не лин, а окунь... Але щоб так ото по-дівочому спалахнути старому досвідченому ри- балці від якогось там окуня, в якому не було й фунта! (На грами тоді не важили).

Денис Ісакович був звичайний селянин-хлібороб, дуже, кажучи м'яко, небагатий. Він працював у полі, як і всі. Замолоду навіть славився косарським мистецтвом. Хто знає, що таке косовиця, хто пам'ятає часи, коли на наших полях панували ще серп та коса, той розуміє, яка це бу- ла висока похвала: добрий косар, добрий жнець. Тут бу- ли свої знаменитості, славлені від села до села, як були знаменитості й серед теслярів, серед мулярів, серед скир- топравів, серед інших майстрів натхненної праці. Отож і Денис Каленюк не раз вів перед у веселому ключі коса- рів, якщо тільки не очолював того ключа такий непере- вершений віртуоз, як Павло Пилипчук — загально визна- ний чемпіон косарської справи...

Я сказав «веселий ключ косарів» і не хочу тих слів закреслювати. А яка то важка, тяжка була робота — чи- тач може зрозуміти хоч би із славетного опису косовиці в «Анні Кареніній».

Проте Денис не був типовим хліборобом. Та й халяй- ном був... ну, не дуже дбайливим. Любив він, одначе, свій певеличкий садок, де щепив на дичках хороші груші та яблуні. Далеко йому було, звісно, до дядька Тодося Чуп- рини, ромапівського Бербанка¹ чи Мічуріна, а все-таки

які чудесні груші дарував він малечі з свого садка! Дарувати — це теж була його пристрасть.

А на вікнах у нього цвіли фуксії та герані, стояли закурені, щоправда, фікуси та алое. Коли у мене, ще хлопчика, з'явилося чергове захоплення квітникарством, дядько Денис цілком серйозно, як дорослий дорослому, казав мені:

— А ходім-но, подивимся, як у мене олеандра розцвіла...

Взимку Денис майстерно вирізував грушеві ложки або стругав, вирівнював і обпалював на вогні сучкуваті, грушеві ж такі, палички, ціпки — для місцевих аматорів і франтів. Він усе робив майстерно — і все робив не кваплячись. Цим він подібний був до тих ковбоїв, які цілих три роки виплітали панаму для президента Рузвельта. Але ж яка то, кажуть, була панама!

Якось вирізував Денис Ісакович вербову, здається, гілку і сказав: це буде кларнет для Петруся.

Петрусь — то був мій маленький тоді небіж. Минав час, із Петруся зробився Петро, а кларнет усе робився й робився. Так і не дочекався Петро Іванович того кларнета — а кларнет мав бути лепський!

Але коли що вже виходило з Денисових рук, то мало на собі печать довершеності. Минуло вже років двадцять зо дня його смерті, а ложками його роботи й досі ще сьорбають борщ мої земляки. Торік узимку романівський учитель хвалився мені, що ловив окунів з-під льоду блешнею «романівської системи», яку вилив із цені (з олова) Денис Ісакович, і та блешня — найщасливіша.

Обдарованість у Дениса Ісаковича була дивовижна: він чудесно співав, а пісень знав безліч, він був прекрасний оповідач, він майже напам'ять знав усе, що прочитав... Признаюся, що над усе любив він пригодницькі романи Жаколіо², але добре знав і Шевченка, і «Кайдашеву сім'ю», і «Люборацьких», і драми та комедії Тобілевича. А Жаколіо принав йому до смаку, мабуть, тому, що був Денис непоправним романтиком.

Нарівні з його обдарованістю була і його кмітливість. Якось сухого літнього ранку він проводжав мене і брата Богдана на залізничну станцію. Ми йшли гаєм.

— Назбираймо по дорозі грибів, завезете Катерині Миколаївні,— запропонував Денис.

— Які ж там гриби, коли навколо все сухе, як пець! — сказав я.

— А пошукаймо проте!

І ми почали шукати... Ні я, ні Богдан не знайшли хоч би поганенької сиріжки чи решітки,— а Денис триумфально вийшов на узлісся із десятком чи й двома чудових «справжніх» білих грибів!

Таким він був і в риболовні, і на полюванні. А про моральну його вдачу свідчить те, що він урятував мене, витяг із води, коли я топився, заборсавшись у водорослях. Кинувся рятувати, почувши мій крик і думаючи, що то кричить запеклий його ворог... «Усе-таки — людина тоне»,— пояснював він потім той свій порив.

Як це саме було, оповідаю я в своїй «Мандрівці в молодість». Доведеться-таки вам ту «Мандрівку» прочитати!

12 квітня 1961 р.

МОЄ Й НАШЕ

Одному моему доброму знайомому, що дуже любить порпатись у невеликому своєму приміському саду, про «прибуток» від якого можна говорити тільки іронічно, сказали якось:

— Як жаль, що оті чудові берези ростуть не у вас!

Берези справді зеленіли й хвилювались на сонці за садком, по той бік таву. — — —

Відповідь була:

— А чому жаль? Хіба вони від того не такі гарні? Чи, може, оцей тин заважає мені на них милуватись?

Якось той самий знайомий стояв перед розквітлим молодим абрикосом. Незчисленні бджоли гули й працювали на деревці, вони особливо веселили мого знайомого. Знову маленька розмова:

— Це ж не ваші бджоли? У вас, здається, нема ні одного вулика?

— Не мої. Нема. Це сусідські бджоли. Може, й зда- лека...

— То чого ж ви так радієте? Сприяють опиленню?

— Сприяють, аякже... Та не в тому річ! Ви тільки послухайте, як гудуть! Ви тільки подивіться, як працюють! Ну, а як хочете практичного висновку, то с ї такий: буде мед у людей, буде і у мене...

Якось я вже розповідав (у «Колгоспному селі») про такий епізод. Старенька мати чи теща одного голови колгоспу перебирала надосіннього погожого дня у себе в подвір'ї навдивовижку велику цибулю з присадибного городу.

— От цибуля так цибуля! — витукнув я, захоплено дивлячись на спритну роботу бабусі.

— А в нас у колгоспі не гірша! — гордо озвався на це хазяїн господи, голова колгоспу.

Хочеться тепер навести інший, зовсім інший приклад. Це було незабаром по війні. Один поважний «творчий ро-

бітник» — ну, скажемо, художник чи письменник — клопотався, щоб йому надано квартиру замість тієї, яку зруйнувала війна. Клопотався він, учасник війни, цілком підставно і законно. Але сталось так, що йому довелося зітнутись на цьому ґрунті з іншим громадянином, який, правда, не був «творчим робітником», але теж воював, теж утратив житло і теж мав право на нове. «Творчий робітник» виявив велику наполегливість у досягненні своєї мети і цілковите презирство до робітника «нетворчого», нічим не прикриту байдужість до нього. І він же знав, що перевага на його боці, що він одержить житло раніше, ніж «нетворчий». Але хотів добитися свого — якнайшвидше! А той, інший, «нетворчий», — хай собі як знає!

— Але ж це у тебе виходить зовсім проти твоїх питань, де ти прославляєш риси нової людини, комуністичну свідомість і таке інше! — сказали йому.

— А, при чому тут це! — відмахнувся «творчий робітник».

Суперечка про «мос» й «твое», «мос» й «наше» сягає в глибини віків. Круг неї, власне, обертається вся історія людства до Жовтня. Дослідники народної творчості спинялися не раз перед зовсім протилежними формулами так званої народної мудрості: з одного боку, «гуртове — чортове», «найкраща спілка — чоловік та жінка», а з другого — «громада — великий чоловік»... Це показує, до речі, неоднорідність того, що ми зовемо фольклором. Легко можна звести справу до класового походження цих приказок: перші дві, мовляв, створені багатіями, глитаями, куркулями, а третя — бідарями, незаможниками... Я думаю, що справа складніша. Той мій односельчанин Іван, що зарубав сокирою брата в сварці «за наділ», за клаптик землі, був дуже бідний (як і його брат). Маланка в «Fata morgana» Коцюбинського, що так мріяла про свою землю, — теж не була багатійкою. І про землю ж таки, з емельку мріяв заможний на всю округу і ненаситний Калитка Карпенка-Карого (в комедії «Сто тисяч»):

«Ох, земелько, свята земелько, — божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо — усе твоє; там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосусться жито; і все то гроші, гроші, гроші!..»

Все то гроші. Земля, власність, гроші. До чого ці «ідеали» доводять, якою моральною потворою, яким соціальним злочинцем роблять вони людину, свідчить одне місце з іншої комедії Карпенка-Карого «Хазяїн», де діє, так би мовити, старший брат Калитки, Терентій Гаврилович Пузир.

Розмова йде між Пузирем і його «економами» Зеленським та Ліхтаренком — про наймання робітників на бурякові плантації.

Пузир... Ну, як такі ви, папе Зеленський, і досі не загнuzдали мануїлівських мужиків?! Де ж це видано, щоб на буряках платити робочому по тридцять п'ять копійок в день? (До Ліхтаренка). Порфирій! Почому в тебе в Чагарнику робили і роблять поденно?

Ліхтаренко. З початку весни по п'ятнадцять копійок, потім по двадцять, тепер, в гарячу пору, по двадцять п'ять на їх харчах.

Пузир. Чуєте? І по двадцять п'ять копійок багато, але все ж таки не тридцять п'ять! Та ще, либонь, ви й харчуєте?

Зеленський. Харчую.

Пузир. Боже мій! І харчуєте? (Пропускаю кілька рядків.— *М. Р.*). Так не можна, ви не вмiєте зроби́ти дешевого робітника!

Зеленський. У нас умови одні, а в Чагарнику, де Ліхтаренко, умови другі.

Пузир. Умови люди роблять.

Зеленський. Околиця до околиці не приходитьсь! У Мануїлівці люди більше зажиточні, ніж де... (Знову пропуск.— *М. Р.*). А робочий, самі знаєте, тільки там дешевий, де землі нема, де нема за що рук зачепить, де бідність.

Пузир. Так ви зробіть у Мануїлівці бідність!

От тут уже «приобрітательство» зовсім недвозначно переходить у злочин. Маніакальна жадоба збагачення тяжить над багатьма героями «Людської комедії» Бальзака, над Германом Гольдкремером Франка, вона чорною хмарою нависла над віками, над людьми і над ділами людськими.

Багатії прагнули все більшого, все більшого, все більшого збагачення (...і на біса воно їм було? Це «на біса» можна прикласти і до теперішніх заморських рицарів наживи).

А бідарі прагнули хоч клаптика свого, щоб не вмерти з голоду.

Трилогія Михайла Стельмаха — животрепетний документ про ту владу землі, про ту жадоху землі, якою перейняте було наше селянство до Жовтневої революції і яку дуже нелегко було перебороти в собі, перетворити на радість володіння спільною землею, радість праці на цій спільній, усуспільненій землі!

Жовтень переорав віковічні межі. Це його безсмертна історична заслуга. Але легше — хоч і воно далось в тяжкій боротьбі, з великими кривавими жертвами, — легше переорати фізичні межі на полях, ніж заорати ту глибоку борозну між «твое» і «мое», «мое» і «наше», що пролягла в людській душі.

Ми любимо дітей, ми стараємося виховати з них радянських громадян, майбутніх членів комуністичного суспільства. І от — дрібниця:

Мати годує кашкою свого маленького сінка і примовляє: «Іж, бо прийде Петрусь (старший братик) — і з'їсть, тобі не залишить...» І мале їсть похапливо, аж давиться, щоб старший братик не відняв... Добре? Дуже недобре.

Прибічники теорії «священної власності» заповняють, що почуття власності природжене, інстинктивне, вічне... Це неправда. Пам'ятаю: маленький хлопчик підбіг на вулиці до лотка з солодошами, ухопив цукерку.

— А де ж твої гроші? — сміючись, запитала добродушна торговка.

Оченята широко розкрились. Гроші? Які гроші? Чому треба мати якісь гроші, щоб узяти цукерку, якої так хочеться?

А буває й так, що дитина не заспокоїться, поки не роздасть якої там ласої речі по шматочку — татові, мамі, сестричці, всім. Добре? Дуже добре.

Лев Толстой був сильно зворушений, коли його малий улюблений синок (він умер дуже рано) з приводу розмови старших, що от ці поля належать такому-то, а ті — такому-то, серйозно заявив: «Все всехнее».

Почуття власності не природжене, розуміється, але воно отруїло багато клітин людської істоти на дуже довгі часи існування антагоністичного класового суспільства, і отруту цю надзвичайно важко вигнати геть, з усіх клітин, вона інколи озивається навіть у людях з великими

заслугами перед громадськістю, перед революцією, навіть у людях з партійними квитками в кишенях. Озивається навіть частіше, ніж би можна думати. І цю отруту викорінювати — наш перший обов'язок.

Тодось Чуприна в Романівці, стара вже тоді людина, садив дубки попід своїм тином. Хтось йому сказав:

— Та ви ж і не побачите, діду, як ці дубки виростуть!

Тодось, обпершись об заступ:

— Тільки дурні садять лише для того, щоб самим побачити.

Одих «тільки дурнів» ми повинні нещадно виганяти і з самих себе передовсім.

Нічого, одначе, не треба спрощувати й вульгаризувати. Сучасні досягнення науки — приміром, розщеплення атомного ядра, використання атомної енергії, завоювання космосу — заслуга великого колективу вчених. Без колективних зусиль ці досягнення були б неможливі. А проте чи треба закреслювати імена окремих геніальних одиниць, учасників чи предтеч цього колективу! Хіба не правомірно, що будівники космічного корабля і Гагарін, який на тому кораблі довершив свій вікопомний подвиг, згадали в першу чергу ім'я великого Ціолковського? Чи не має права визначний учений, винахідник, інженер на одне слово — *моє*? Мій винахід, моє відкриття, моє досягнення... Тут *моє* стає потужною прогресивною силою, могутньою підмогою, і цілком людська жадоба слави, *д о б р о ї* слави, зовсім у таких випадках виправдана.

Не забуваймо, що один із дарів, *вайгомовцішний* із дарів, які несе людству комунізм, — повне розкріпачення індивідуальності. В умовах комунізму творча індивідуальність завжди розвиватиметься в повній злагоді з колективом, інакше бути не може.

Не варто механічно переносити зречення, відмову від «*мого*» на літературу, на мистецтво. Яюсь я й мій товариш ділилися з одним значним державним і партійним діячем думкою про створення колективної поеми. «Ну, хай щастить! — сказав він. — А проте, на мою думку, колективність хороша річ у сільському господарстві, в промисловості... а в літературі — *хтозна...*»

Тепер, перечитуючи оті кілька колективних поем, що написані були українськими радянськими поетами і мали свого часу неабияке громадське значення, раз у раз пізнаєш: оцей розділ писав той-то... А цей належить — отому-то... Розділи ті залишилися кожен при своєму ко-

льорі й тоні, і автори без усякого вагання вміщають їх як самостійні твори в свої індивідуальних збірках.

Хай усі струмені й ріки нашої багатонаціональної багатогранної літератури течуть і шумлять кожна по-своєму, усі голоси наших письменників — коли вони заслуговують на те, щоб їх слухали, — лунають по-різному. Але все це зливається в одне море, і ми з повним правом кажемо про нього: *наше море*.

20 травня 1961 р.

КРИЛА НАШОЇ ПІСНІ

Ми раз у раз говоримо про народність і національність мистецтва та літератури і стосунків народності та національності до світового інтернаціонального руху трудящих, до зближення і здруження націй та народів. Основні теоретичні принципи розроблені марксистсько-ленінською наукою, та питання це широке і складне, в ньому є чимало аспектів, які треба вивчати далі, обмінюватись думками, шукаючи плідних практичних висновків.

Не вважаючи себе сильним теоретиком (хоч, звичайно, ніяк цим не пишучись), я забираю голос у цій справі не для того, щоб дати якесь незаперечне розв'язання проблеми, а для того, щоб поділитися деякими думками з моїми товаришами з різних галузей мистецтва і мистецтвознавства, літератури і літературознавства, з читачами, яких цікавлять питання розвитку літератури і мистецтва.

Додам при цьому, що для зручності я, за звичаєм, користуюся здебільшого термінами література і мистецтво як назвами окремих явищ культури, хоча, само собою, література є, власне, складовою частиною мистецтва в широкому значенні слова.

Цими попередніми застереженнями я й обмежуюсь, переходячи до розмови на обрану мною зовсім не легку тему. Додам іще, що механічне перенесення законів і особливостей одних явищ людської діяльності на інші, наприклад, проблем економічного і політичного життя народів на проблеми розвитку поезії чи музики того або іншого народу і міжнародний обмін культурними цінностями, ніяк не може привести нас до добрих наслідків. Підкреслюю: механічне перенесення, що не має нічого спільного з доконечним для всіх нас розумінням взаємозв'язку, взаємовпливу і взаємообумовленості всіх сторін історичного процесу.

Та годі загальних міркувань, звертаюсь до конкретних прикладів.

Ви слухаєте «Італійське каприччіо» Чайковського або «Арагонську хоту» Глінки, читаєте «Камінного гостя» Пушкіна, драми Лесі Українки з древньогрецького, древньоримського, древньоєврейського, давньоіспанського життя, «Мойсея» Івана Франка та інші його поеми з далеких епох, про далекі народи — і думаєте: як же вміли ті митці перойматися духом і характером інших народів, інших часів, інших людських відносин! І разом з тим вас не залишає ні на хвилину відчуття, що це таки російські і таки українські митці. З Лесею Українкою і Франком це особливо ясно, бо і «Мойсей» Франка, і, скажемо, «Оргія» чи «Адвокат Мартіан» Лесі Українки багато в чому є гострою проекцією давніх і прадавніх мотивів у сучасність, у життя того народу, до якого вони належали. (Зазначу, проте, що ніяк не можу пристати на думку деяких дослідників, ніби вся поспіль «екзотична» драматургія Лесі є нічим іншим як свого роду історичним маскарадом...) Але я питав людей, добре обізнаних у музиці і естетично чуйних: чи не здається їм, що «Італійське каприччіо» при всій його «італійськості» не міг написати італійський композитор, а міг тільки композитор російський з російських — великий Чайковський? І мені відповідали: не тільки здається, а так воно і є насправді.

Зберігся спогад, що якимсь Олександр Блок читав на літературному вечорі свої «Італійські вірші».

— Прочитайте що-небудь про Росію! — гукнув йому хтось із зали.

— Це все про Росію! — гнівно відповів поет. І це була дуже знаменна відповідь.

Нема речей непізнаних, а є лише досі ще не пізнані. Нема речей, яких би, теоретично кажучи, не можна було визначити, але є речі, які поки що, при нашій усе ще неясній і досить розпливчатій термінології, не вдається визначити з належною і вичерпною точністю. До таких речей належать національний характер мистецтва, народність його, національні риси того чи іншого народу. Але від цього далеко ще до того, щоб просто заперечувати існування національного характеру, національних рис. При цьому слід, певна річ, пам'ятати про історичну і соціальну зумовленість цих рис.

Про народність мистецтва і національність його (ці терміни були в російській мові XIX ст. по суті

рівнозначними, польське *naród* і досі означає і народ, і нація) сказано багато, і сказано такими людьми, як-от Пушкін, Гоголь, Шевченко. І не було у тих великих людей сумніву, що національність і народність мистецтва не зводяться тільки до «сарафана», як про те казав Гоголь, до дрібних зовнішніх ознак, а лежать глибше, кореняться у викуваному століттями, виробленому історією та економічним розвитком, у значній мірі спричиненим географічними умовами характері того чи іншого народу. А всякі поверхові визначення національного характеру, на кшталт знаменитого у свій час «малоросс ленив, медлителен в движениях и смотрит исподлобья», звичайно, ніяк не сприяли розумінню справжнього обличчя народу. Історія нещадно посміялася з таких визначень. «Ленив, медлителен в движениях»,— це говорилося про той народ, який дав таких не тільки геніїв творчої мислі, але й титанів працьовитості, як Шевченко, Франко, Леся Українка! Це говорилося про той народ, який у 1917 році першим услід за братнім російським народом став під прапор Жовтневої революції, який у дні другої світової війни довершив вікопомні бойові подвиги, а в дні мирного будівництва уклав себе немеркнучою славою в подвигах трудових!

Гадей Рильський¹ іронічно сказав колись, що «легко-важні французи здатні й на деякі серйозні вчинки»,— і це, зауважу, може бути potwierdжене величезним списком блискучих діячів Франції в науці, мистецтві, літературі, політиці, може бути potwierdжене героїчними діями борців Опору, а зрештою, й зовсім не потребує potwierдження.

Фет кинув якомсь відомі зневажливі слова:

У чукчей пет Анакреона,
К зырянам Тютчев не пойдет...

А оті «зиряни» і «чукчі», під промінням ленінської національної політики, мають тепер своїх учених, митців, письменників, поява у них свого Анакреона чи свого Тютчева аж ніяк не здається неможливою...

Скільки говорено про «широку російську натуру», під якою частенько розумілося недбальство, розкиданість, слабовольність, розпущеність і т. ін., але ж Володимир Ілліч Ленін мав на увазі аж ніяк не ці прикмети, коли писав свою геніально-проникливу статтю «Про національну гордість великоросів»! Не «широку натуру», а залізну

дисциплінованість показало російське робітництво і в 1905, і в 1917 році, і протягом усієї доби творення і створення першої в світі соціалістичної держави, показує разом з усіма народами Радянського Союзу — у дні впевненого переходу до комуністичного суспільства.

Не можна заперечувати існування національних рис, зокрема в сфері народної творчості, мистецтва, літератури (а про них у мене і йде мова), не можна не погодитись, що ці риси плідно й живодайно розвиваються в умовах вільного життя, які дав народам колишньої царської Росії безсмертний Жовтень. Але ж зовсім не слід гадати, ніби ці риси одвічні й довічні, ніби вони — щось закам'яніло-непорухне. Вони розвиваються, як і все на світі. Розвиваються за своїми законами, якими нікому не вільно пехтувати.

Пушкінська Татяна була — незважаючи на своє французьке виховання — «русская душою», і поет це підкреслював. «Русская душою» була й Наташа Ростова. Коли Наташа в гостях у знаменитого свого дядюшки стає до танцю під його гітару, то сам Толстой несподівано бере слово, з подивом запитуючи, звідкіля ця «вихована в шовках та в оксамиті» «графинечка» ввібрала в себе той дух, ті «прийоми» танцю, які, на погляд і його, автора, і дядюшки, і добродушно-красивої «економки», і Наташиного брата Ніколая, були саме «несподражаемо-руськими», саме національними, саме народними і в розумінні національності, і в розумінні демократичності їх, у розумінні зв'язку їх з народним мистецтвом, мистецтвом трудового народу.

Але перенесімось уявою в міський трактир часів Достоевського, в якому зійшлося два такі зовнішньо неподібні брати — Іван і Альоша, послухаймо, як одразу ж вони говорять між собою на теми світового значення і як сам Іван одзначає це, кажучи, що воно типове для «російських хлопчиків». Розмова про людське зло і людську кривду, про замучену дитину, на сльозах якої не погоджується старший Карамазов будувати «світову гармонію», карамазовський «бунт», легенда про великого інквізитора... Стіни трактиру розсуваються в безмір. Проте Достоевський не забуває підкреслити устами Івана, що це чисто російська розмова, розмова про муки пораненого сумління, про страшну жорстокість, яку і автор, і Іван ладні визнати притаманною і незмінною рисою людини та навіть і самого «творця світу»... Зовсім, зовсім в іншій

сфері опинились ми, ніж сфера Тат'яни і Наташі, але й ця сфера національна, російська...

У першому оповіданні «Записок охотника» — «Хорь і Калиныч» — Тургенев малює два типи, два характери російських селян — мрійника Калиныча і «практика» Хоря. У розмові з Хорем автор відзначає саме практицизм, здоровий глузд свого співбесідника, несподівано приходячи до висновку, що Петро Великий, цей найяскравіший «західник» свого часу, був саме росіянином, «руським» у своїх реформах. Але не менше «руським» був антипод і разом з тим друг Хоря простодушний Калиныч...

Як би пустельно виглядала російська література ХІХ і початку ХХ століття, коли б не мала вона і Хоря та Калиныча, і Петра Безухова та Андрія Болконського, і Рудіна та Лежнева, і Лізи з «Дворянського гнізда» та Катерини з «Грози», і лікаря Астрова та дяді Вані, і Сатіва та Ніловни, і «Пісні про Буревісника» та «Віршів про прекрасну даму», і бунінського «Села» та толстовського «Воскресіння»!

Я нездатен довести, що всі ці імена, твори, характери овіяні російським, руським, великоруським духом, що всі вони глибоко національні, але я в цьому переконаний. І я хотів би, щоб хтось або переконав мене в протилежному (думаю, що це важко), або ясніше, ніж це дається мені, розвинув мою думку.

Максим Горький, О. М. Толстой, Фадєєв, Шолохов, Тихонов, Леонов, Прокоф'єв, Твардовський, Ісаковський, Сергєєв-Ценський, Малишкін³, Заболоцький⁴, Саяков⁵ — неподібні між собою, але на кожному з них лежить печать російського національного духу. І цьому зовсім не перечить наявність у Тихонова такої сильної «східної» струни, «грузинської» струни, як зовсім не звужує творчості Шолохова те, що дія його романів відбувається в одній, власне, місцевості.

Говорячи про національний характер, ми ні на хвилину не повинні спускати з ока соціальної приналежності тих, про кого говоримо. І бурлака Опанас, і мільйонер Пузир у Карпенка-Карого — українці, але чи можна вигадати разючіший контраст! У розмові про національні риси характеру мені хочеться спинити око на тих проявах цього характеру, які свідчать про внутрішнє багатство народу.

А багатство те здобувається в праці. Люди праці, трудящі, становлять передову, світлу частину нації, їм дано

нині розвивати свою культуру на всю потужність, перед ними — створення нового світу.

Сучасний українець — не Тарас Бульба, не Тобілеви-чів Бурлака, навіть не Марко Гуца. Сучасний украї-нець — син соціалістичної нації, що стоїть на верховинах сучасної культури. Дбаючи в мистецтві, в літературі про національну форму, ми інколи це забуваємо. Наше мис-тецтво національне, але не можна, щоб воно ставало вузь-ко національним, обмежено національним.

Я не за те, щоб викидати, приміром, із мови (а вона й «робить музику» в літературі) ті лексичні й синтаксич-ні її цінності, які комусь здаються застарілими, маловжи-ваними і т. ін. Адже й архаїзми можна вживати «з ко-ристю для справи», — там, де треба, — і діалектні слівця можуть доречно забарвити, закрасити й прикрасити лі-тературний текст... коли вжиті доречно. Але про до-сягнення нашої науки й техніки, про подвиг Гагаріна не можна, загалом кажучи, розповідати самими «старими словесами», — воно просто не в'язалося б одно з одним, во-но свідчило б не про національне багатство, а про націо-нальне вбожество. Хоча — от і приклад, якого не треба далеко шукати. Ми кажемо: «п о д в и г Гагаріна». Дуже давнє це слово, і скількох змін зазнало воно в своїх знач-ченнях протягом століть!..

Ще Віктор Гюго доводив, що всі слова можуть слу-жити поетові. Наші надто ретельні законодавці мови, на-ші літредактори, які мають спеціальні списки «заборо-нених» слів (не думайте, що йдеться про якісь непри-стойні слова) і бояться, як чорт ладану, синоніміки (кож-ній речі, кожному явищу, на їх гадку, може відповідати тільки од н о слово), бояться відтінків, шукань і дерзань, сміливого розсування мовних меж, недобру роблять спра-ву! Письменники, спасибі їм, не завжди слухаються цих почтивих, але не дуже далекосяглих людей. Багате життя повинна відбивати багата мова, а хіба колись людство марило про таке багатство життя, як те, що грає й пі-ниться навкруг нас!

Мова повинна бути сучасною, так. Але це ніяк не значить, що вона повинна втратити свій національний колорит! Ми пишаємося нашою прекрасною мовою, ми любимо її — і ми повинні дбати про неї, бо вона зваряд-дя людської мислі, бо вона — крила нашої пісні.

Іноді народність у мистецтві розуміють надто збіднено. Тоді виникають оті неправдоподібні убрання з вульгар-

ним намистом і незчисленними стрічками, які змушені надівати співачки наших ансамблів і яких поза сценою ніхто не носить. Тоді з'являються фігуристи й танцюристи на льоду в «червоних птанях оксамитних», які дуже добре пасували Семену Палієві⁶, але зовсім не годяться для балету на льоду. Тоді репертуар хорів заповнюють «Гречаники», а репертуар солісток — «Гандзя цяця молодичка», причому цей вибір не дуже здібного диригента іноді серйозно оголошується «народною піснею». Тоді в театрі забувають, що сучасне сільське життя дуже не схоже на життя героїв «Наталки Полтавки» чи на Гончарівку Квітки-Основ'яненка. Тоді починають актори робити те, що великий Саксаганський гостро називав — «дражнити хохла»...

Дбаючи про сучасний концертний і театральний репертуар, ми повинні пам'ятати, на якій височині перебуває сьогодні радянська культура. Ми повинні пам'ятати, що не десяток-другий «ефектовних» номерів, а тисячі прекрасних народних пісень становлять нашу гордість, що не «Гречаниками» і навіть не «Бандурою» Давидовського⁷, а Лисенком і Леонтовичем, блискучою плеядою сучасних українських композиторів повинна бути гідно представлена українська музика.

І не може бути наше мистецтво затиснутим ні в які рамки. Ми — учасники світового культурного процесу і стоїмо разом з усіма братами по Союзу на передньому краю.

Як уже згадане «Італійське каприччіо» є явищем російського мистецтва, як створений Шаляпіним образ Мефістофеля був здобутком російського артиста, так і Шекспір на українській радянській сцені — сучасне українське трактування британського генія. Гнатюк — Фігаро належить не італійській, не французькій, а українській сцені, і мрія Сергія Козака⁸ виступити в «Ріголетто» на кону «Гранд-Опера»⁹ є мрія про збагачення і славу радянського українського оперового театру.

Ми живемо в сім'ї великій, вольній, новій. Інтереси народів Радянського Союзу нерозривно переплетені, культурні здобутки одного народу щедро переливаються в скарбницю другого, зближення народів, здруження і збратання народів стало великим і прекрасним фактом. Воно — запорука нашої непереможності, запорука побудови комуністичного суспільства.

Але інтернаціональній солідарності трудящих не за-

важас, а сприяє цвітіння національних культур. Не треба, здається, й доводити, що це цвітіння не має нічого спільного з національною обмеженістю, замкнутістю, тим більше — з проявами будь-якої національної ворожбачі або заздрості. Це цвітіння — шлях до єдності, яка й може бути здійснена тільки при повному розгортанні всіх духовних сил кожного народу зокрема. Це цвітіння можливе, нарешті, тільки з умовою глибокої пошани до всіх світлих, високих традицій минулого, до всього, здобутого попередниками і братами, тільки з умовою рішучого відкидання всього темного, що залишило нам минуле, всього, що тягне назад, тільки з умовою пенестанного проступання вперед.

Ми, українці, соціалістична нація, ми стоїмо в передових лавах творців нового світу, ми перегукуємось з усіма передовими людьми на землі. Хай же наша думка, наша пісня завжди будуть гідними великої нашої епохи!

17 черня 1961 р.

«З ЖУРБОЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛАСЬ»¹

Гіркою, нехай і світлою, мовляв Пушкін, печаллю про-
йшати його відомі рядки:

Младенца ль милого ласкаю²,
Уже я думаю: прости!
Тебе я место уступаю:
Мне время тлеть, тебе цвести...

І що за непослідовна, мінлива, примхлива людина був
той Пушкін! З одного боку:

Дар напрасный, дар случайный³,
Жизнь, зачем ты мне дана?

А з другого:

Благословен и день забот,
Благословен и тьма приход!

Щастя Олександра Сергійовича, що не потрапив він на
зуби декому з наших критиків, для яких усе на світі яс-
не, усе вирішене, які знають тільки два кольори: чорний
і білий... Було б йому!

А втім, вони, ці критики, скоро заспокоїлись би, зна-
йшовши пояснення хисткості поетових настроїв в істо-
ричних умовах, можливо, навіть у класовій приналежності
Пушкіна, словом, «підвели б» відповідну «базу». А я
собі — тут уже я накликаю громи на себе — думаю, що
це чисто людське:

Младенца ль милого ласкаю...

Розмова про вічну зміну поколінь, про «батьків та ді-
тей», про ту просту й незаперечну істину, що старі таки
мусять колись поступитися молодим, що, кажучи фігу-
рально, Таль⁵ таки врешті переможе Ботвинника⁶... Ко-
ли ми на хвилину спинимося на цій темі, яка сьогодні
для мене не є центральною, то повинні, одначе, згадати:

той же таки Пушкін — я вже на це посилався — зазначив колись, що не варто кусати груди годувальниці тільки тому, що зубки прорізались. Недавно я прочитав слова Горького в одному з його листів, де дуже чітко висловлено думку про цю справу:

«Вся історія культури є не що інше як процес безперервного засвоєння поколіннями людей трудового досвіду попередніх поколінь. Це особливо добре довели Маркс і Ленін».

Мудрі слова. Але вони не закреслюють тієї боротьби між молодими й старими, яка часом набуває дуже гострих форм, та по суті є законом життя і прогресивним його чинником.

Тебе я место уступаю...

Нічого не вдієш!

Треба разом з тим сказати, що передача досвіду (досвіду, бо талант не передається) старшими молодшим — у всіх галузях людської діяльності — становить одну із підвалин нашого, радянського, соціалістичного, комуністичного руху вперед. І здається мені, що чим більший майстер, тим менше в нього може бути елементів якоїсь там заздрості до молодих, якогось там бажання затаїти (звертаю мову просто на літературу) щось із своїх «секретів поетичної творчості».

А проте... проте признаймося, що Пушкіну було невесело, коли він писав оті свої нещадно правдиві рядки.

Було сумно: а чи має право на сум сучасний наш поет? Чи є сум, смуток, журба, печаль, туга, скорбота складовими частинами душі сучасної людини, барвами, без яких не повною була б її настроєва гама, чи, може, їх треба рішуче гвати, кажучи словами Франка:

...як гнав Ісус мішайлів з храму? ⁷

Не будемо сперечатися: формула того ж Франка —

...поет сучасний —

Він тим сучасний, що нещасний...— ⁸

формула ця зовсім не годиться для наших днів, для нашої дійсності. Отут уже й я погоджуюся з нашими шановними критиками та літературознавцями, що вона спричинена була історичними умовами...

Нема нічого більше нам чужого й неприйнятнього, як проповідувана Достоєвським ідея страждання, що ним і тільки начебто ним «очищається» людина. Ця ідея, до

речі, вигадана не Достоевським: перечитайте чи прочитайте античних трагіків Софокла⁹, Есхіла, Евріпіда¹⁰, згадайте Софоклового «Едіпа». Але трагізм древніх був побудований на ідеї непереможної долі, невідкличного фатуму, невблаганної Мойри¹¹, на ідеї сили, котрій підвладні були не тільки люди, а й боги грецького Олімпу¹². Цю ідею ми знов-таки рішуче й назавжди відкинули. Ні в культ «святого» страждання, ні в непереможність долі ми не віримо. Ще Прометей Гете, а пізніше Прометей Шевченка, приковані до скелі з наказу Зевса¹³, виходили переможцями над Зевсом: вони принесли людству вогонь, принесли свободу чи принаймні свідому жагу свободи, вони уособлювали людство в його боротьбі з силами природи.

А все ж таки вони мучились?

Слова, що я поставив у заголовку, належать талаповитому поетові досить плутаного світогляду і болюче-складного шляху — Олександрові Олесю. Але він говорив у них, у цих словах, не про світогляд, не про ідейні хитання (яких у нього було більше, ніж у кого), а про свій душевний лад. «В сльозах, як в жемчугах, мій сміх...»¹⁴ — писав він у наступному рядку. І таке визначення можна було б прикласти до одного з найбільших ліриків світу — Генріха Гейне. Звичайно, «світову скорботу» романтиків, скорботу Байрона і Гейне, та й Лермонтова, можна й треба виводити із суспільних умов, у яких вони виростили. Але не тільки з них. Франкове «Зів'яле листя» з'явилося на ґрунті тогочасного галицького життя. Але ж не могли тут не мати ваги і особиста доля Франка, і його поетична вдача — «сильна, дика, еольська арфа мов велика»¹⁵... Про мужність Лесі Українки ми говоримо нечасто, і вірно говоримо, але ж які тужливі ноти виривалися з її серця, коли вона хотіла проспівати «лебединую пісню собі»!.. І без цих нот — годі вже розводитись про те, що саме їх викликало! — без цих нот Леся Українка не була б тим великим поетом, перед яким ми клонимо чоло...

Усе це давнє, все це минуле. А от наші старші сучасники — Аветік Ісаакян, смуток якого йшов, їй-богу ж, не тільки від традицій вірменської поезії, Олександр Блок, Сергій Есенін¹⁶ та навіть Маяковський, — які тужливі, аж розпачливі акорди зривалися з їх струн! І чи може це похитнути нашу любов до них? А прекрасний польський лірик Юліан Тувім, якого я сміливо називаю одним із

найбільших поетів сучасності,— як надзвичайно тонко зливається в його творах, «обнімається» «з журбою радості»!

Ми доречно (часом, правда, й не зовсім доречно) вживаємо слів: оптимістична трагедія. Видима річ, «Молода гвардія»¹⁷ — твір про перемогу радянського народу над фашистською темною силою. В цьому розумінні це — оптимістична трагедія. Але доля самих молодих краснодонців, туга їх матерів, батьків, сестер і братів,— що це, як не глибокі, вогняні рани, яких не залікувати нічим?

«Піднята цілина»¹⁸ кінчається загибеллю улюблених Шолоховим, улюблених читачами героїв... Над їх могилами пролунали слова високого ліризму, трохи навіть несподівані в суворих устах Шолохова. Але що таке ця загибель? Перемога страшних контрреволюційних сил? Ні, це перемога високої художньої правди. Шолохов інакше не міг кінчити свою епопею...

Виходить так, ніби я виступаю апологетом чорних фарб, проповідником мінору в мистецтві, в літературі? Та ні ж, тисячу, мільйон разів ні!

Нам дано ні з чим не зрівняту радість — творити новий світ, здійснювати тисячолітні мрії людства. І ця радість веселою відбивається в творах наших поетів, композиторів, художників. Але, слово честі, не треба позбавляти людину права посумувати тоді, коли їй сумно і коли думає вона про сумні речі. Не треба наліплювати на личку «запекаництво» там, де тим «запекаництвом» і не пахне. От який уже бадьорий і світлий наш друг Андрій Малишко, а якою скорботою перейняті часом його співучі рядки! І ця скорбота аж ніяк не суперечить життєствердуючому характеру його творчості... Польський поет-комуніст Владислав Броневський є справді співцем боротьби, співцем ясної віри в ясне майбутнє. Але хіба ми хоч на мить відкинули ті повні глибокої журби його вірші, які він присвятив пам'яті своєї трагічно померлої доні? Хіба ми хоч на мить погодимось із тими блюзнірами, які хотіли написати чи навіть написали музкомедію про блокаду Ленінграда?

Ми боролися, боремось і будемо боротися з тими справді запеканицькими митцями буржуазного світу, у яких основу творчості становить душевна порожнеча. Але ми — за душевну повноту, за все щиролюдське, за глибину мистецтва і його всеосяжність.

1 липня 1961 р.

БІДНИЙ МАЛИЙ АНДРІЙ!

Знаменита чеховська Душечка, яка під час чергового свого захоплення допомагала маленькому Саші в готуванні шкільних «уроків», скаржилася знайомим на базарі:

— Важко тепер стало в гімназії вчитись. Здумати тільки, вчора в першому класі задали байку папам'ять, та переклад латицький, та задачу... Ну, де тут маленькому?

Я прочитав оце в 172-му номері «Вечірнього Києва» статтю «Товсті підручники, довгі параграфи», підписану головним лікарем Дарницької дитячої лікарні І. Жариною, вчителькою А. Смолкіною і домогосподаркою Г. Бондарчук. У статті йде мова про надзвичайну звантаженисть наших шкільних програм у старших класах, про те, що за домашніми завданнями учневі, як-то кажуть, ніколи вгору глянути... Не те що там погуляти на свіжому повітрі, пограти в якісь веселі ігри з товаришами, послухати, що воно там, мовляв, на білому світі діється, а навіть почитати, скажемо, роман Олеся Гончара «Людина і зброя» (автори саме цей приклад наводять) — нема чого бідоласі десятикласникові й думати! У статті, підписаній лікарем, педагогом і домогосподаркою (дозвольте під цим скромним титулом розуміти і — матір'ю), я вчитав жахливу річ:

«На жаль, у наших школах питанням ефективності уроків (тобто шкільних лекцій.— *М. Р.*) приділяють мало уваги. Уроки ведуться старими методами: 35 хвилин — на опит, 10 хвилин — на новий матеріал...»

Та це ж, товариші, не «метод», а суцільна чортівня! Навіть слово яке огидне: «опит»! Добре, що не допит! Виходить, що майже весь час на лекції присвячується отому «опитові», і то щоденно,— а анахронічна, на мов глибоке переконання, непотрібна й шкідлива практика перехідних екзаменів при тому все-таки залишається в

силі. 10 хвилин іде на визначення — «отсюда і досюда», більше-бо за цей час сам Песталоцці¹ чи сам Ушинський не могли б зробити! А вдома — задовбування отих уроків «отсюда і досюда», мимоволі механічне зубріння, бо треба ж устигнути! А на думання, на свідоме осмислення — часу нема.

І уявилося мені, що знайдеться суха людина, якій ота стаття в «Вечірньому Києві» нагадає тільки скарги Душечки на базарі...

А насправді — це стримане, а все-таки страшне гасло тривоги, тривоги за наших дітей, про «всебічний розвиток» яких ми на словах так піклуємось! Ні тобі кіно, ні театру, ні тобі радісного дозвілля на лоні природи, яке так збагачує душу, ні тобі «позащкільного» Шевченка чи Пушкіна, Толстого чи Коцюбинського, ні тобі одвідання музею, картинної галереї, ботанічного саду, зоопарку! Коли б лише упоратись із «обов'язковим» і, розуміється, осоружним через оту педагогічну невмілість «матеріалом»!

Автори статті пишуть і про щасливі винятки, про вчителів, які центр уваги переносять на роботу з учнями в школі, залишаючи для домашніх завдань мінімум або й зовсім без них обходячись... Але то ж винятки!

Дуже, дуже важливу справу підносять у своїй статті тт. Жарипова, Смолкіна і Бондарчук, і стосується вона не тільки практики викладання, а й шкільних програм, які, безперечно, потребують перегляду...

Але в названій статті мова йде про старші класи. А я от зіткнувся цими двома з долею першокласника — свого онука. І зовсім вона мене не звеселила:

Син якось каже мені: «Піду по підручники для Андрія». Підручники? У множині? Для хлопця семи літ, що оце вперше має переступити поріг школи?

Пішов мій син, приніс (не буду вже говорити про відомий усім батькам факт: не просто купив, а діставав...). І справді у множині:

1. П. О. Гов'ядовська. Буквар.

2. Н. О. Гов'ядовська. Читанка для першого класу.

3. Проф. С. Х. Чавдаров². Українська мова. Перший клас.

4. О. С. Пчолко і Г. Б. Поляк. Арифметика. Підручник для першого класу початкової школи.

А до того ще й «Прописи для учнів 1 класу початкової школи» (автор І. Ф. Кирей).

І все це для Андрійка, який, щоправда, самотужки вивчився читати (батьки свідомо не хотіли його передчасно, до школи, навчати читання й письма), а, принципіально кажучи, мав би прийти в школу цілковитим у точному розумінні слова «анальфбетом»! Мати божа! «Важко тепер стало в гімназії вчитись!..»

Заглянув я в підручники. Я глибоко шаную професора Чавдарова, але мені здалось, ніби й цей заслужений педагог забув, для кого написана його «Українська мова», вмістивши на початку її такі чотири рядки:

Щасливі діти в нас ростуть,
Немов сади зелені.
Нехай же за мету візьмуть
Такими бути, як Ленін.

Ці рядки належать мені, і я не маю, звісно, паміру їх зрідкатись. Проте смішно мені стало, коли я подумав, що наш Андрійко поважно буде заявляти таким же, як він малюкам:

Щасливі діти в нас ростуть...

Чи, може, це епіграф для вчителя? Для батьків? Тоді навіщо його вміщати в дитячій книжці?

Особливу цікавість у мене викликала, само собою, «Читанка». Цікавість викликала, а радості, на жаль, не дала. Перша книжка для читання — яка це незмірно важлива річ! Вона повинна вмістити в собі приступний для дітей пізнавальний морально-громадський і естетично-виховавчий матеріал. І все те — в простій, прекрасній і досконалій формі. Так, у прекрасній і досконалій формі. Девіз: «Для дітей годиться («сойдет») і так!» — злочинний девіз! А які ж чудесні взірці для дитячого читання у нас перед очима!.. Досить згадати: «Книги для читання» Льва Толстого, казки для дітей Івана Франка.

Розгортаю оцю нашу, Авдрійкову, читанку надалу. Читаю:

Прислів'я

«Книжки — наші друзі».
«Книжка вчить, як на світі жить».

Та невже це справді прислів'я? Особливо оте глибокодумне перше?

Це було на 5-й сторінці, а на 7-й знову маємо «прислів'я»:

«Малелька правдонька всі неправди переважить».

Що воно? Яку це «маленьку» навіть не правду, а «правдоньку» тут уславляється?

Над цією «правдонькою» вміщено оповіданнячко «Розбита чашка» Льва Толстого. Це — зразок, як треба писати для дітей: без сюсюкання, без тикання носом «у шкоду»... На жаль, Толстого в читанці обмаль, та й то він іноді підправлений, і тоді упорядник читанки зазначає: «За Л. Толстим». А от Г. Бойка³ — таки чималенько. Серед віршового матеріалу, вміщеного в книжці, найбільша кількість творів належить Г. Бойку. І «давні» Шевченко та Глібов⁴, і сучасні Забіла⁵ й Вороцько залишилися позаду. Я не буду цитувати Г. Бойка, збільшувати його славу. Скажу тільки, що всі його «дитячі» поезії таки справді дитячі — не в найкращому того слова розумінні. Ні, не втерплю, процитую:

САШКО

В трамваї переповненим
Сашко з м'ячем сидить,
а біля нього згорблений
старий дідусь стоїть.

Хтось до Сашка звертається:
«Чи вас у школі вчать,
Як місце дати старшому,
як старших поважать?»

«Та вчать, — Сашко відказує, —
але у дану мить
розпочались канікули
і нас ніхто не вчить».

Дотенно, що й казати. «Умора!» І мораль абсолютно ясна. Правильна мораль.

Але цікаво, чому ми у віршах для дорослих соромимось римувати «сидить — стоїть», а у віршах для малят римуємо «без зазрення совести»? Чому в «дорослих» віршах уникаємо таких збігів приголосних, як «дідусь стоїть», а в «дитячих» вважаємо це неподобство припущеним? А отой зворот — «у дану мить», — щоб, він ужитий іронічно чи автор вважає його нормальним, зразковим для своїх маленьких читачів? І як про все це думає упорядник читанки?

Я говорив про пізнавальний елемент у першій книзі для читання. Зпов-таки — невеличкий приклад. На стор. 89 читаємо:

Журавлі летять ключем.
Ластівки летять зграєю.
Дикі качки і дикі гуси летять шнуром.

До цих цікавих відомостей додано й непогані ілюстрації. Але хіба упорядникowi не відомо, що й дикі гуси (а часом і качки) теж інколи шикуються у ключі? І хіба не треба було пояснити, що таким ладом летять птахи переважно в далекі перельоти, восени і весною, що влітку ластівки літають не зграями, а поодинці чи невеличкими гуртками, а качки спують над озером поодинці, парами, трійками і т. ін.

Скажу чесно: читанку укладено загалом непогано, але ж треба було більше подбати про художню її сторону. Це зокрема і найбільше стосується віршового матеріалу. До речі, чому вірш Х. Левіної «Подружки винні» надруковано в книжці як прозу? І чому початок шевченківського «Сонце заходить» (у читанці — «Вечір») розбито на рядки так, як не вважав потрібним зробити Шевченко?

І — ще одне. Все, що сказано в вірші Наталі Забіли, яким відкривається читанка, — цілком вірно й справедливе. Проте чи не будуть виглядати наші Андрійки і Петрики, Галі й Наталки трохи дивно, коли декламуватимуть на шкільному святі «Ми сміливо дивимось в наше майбутнє» — і запевнятимуть, що вони йдуть «під проводом Партії?» Діти мислять конкретно, здатність розуміти абстрактні категорії прийде пізніше. Ті високі, найдорожчі нам слова, які підносять у своєму вірші Забіла, малята, звісно, вивчать, але вивчать механічно. А хіба ж цього хотів автор?

Поезія, образне слово, ясні й чисті емоції — могутні чинники в формуванні дитячих душ. А та гострота, з якою я говорю про шкільні наші справи, продиктована тільки любов'ю до цих дитячих душ, до майбутніх учасників нового, справедливого і щасливого суспільства.

Своє чудове оповідання «Малий Мирон» Іван Франко закінчив загальновідомими словами:

«Бідний малий Мирон!»

Я дивлюся на стосик Андрійкових підручників, я думаю про шкільне його майбутнє, яке мало б бути радісним, як світлий день папровесні, — і... ах, як не хотілось би мені кінчати цю розмову вигуком:

— Бідний малий Андрій!

ПРО ТОВАРИСТВО І ДРУЖБУ

Оглядаючись на попередні свої «Вечірні розмови», я помічаю, що чимале місце в них віддано проблемам моралі, питанням етики. Закрадається в серце острах, що дехто назове мене моралістом, моралізатором, додавши до цього, можливо, епітет мудрий, а може, й пов'язавши мій теперішній ухил чи нахил з моїм віком. Але байдуже! Питання моралі, питання про поведінку людини в громаді, про людські взаємини в праці, в творчості, в сім'ї не може не привертати нашої уваги в дні найбільшої і найвеличнійшої в світі перебудови суспільства, свідомством якої є вся наша сучасність і шляхи якої накреслено в проекті Програми Комуністичної партії Радянського Союзу.

До речі, про вік. Мабуть, не тільки я спостеріг, що особливо пристрасно дебатовуються питання моралі саме серед нашої молоді. Певно, нема за останні часи ні одного номера «Комсомольской правды» і наших молодіжних органів, де б ці питання так чи інакше не ставились, не обговорювались, не розв'язувались.

Один мій знайомий недавно зауважив, що вульгаризація мови, оті «збацати» замість потанцювати або «чувиха» замість дівчина, всі неоковирні, грубі словечка й вислови, які так хвилюють нині багатьох, не є такі якимось юнацьким захворюванням на зразок кору, як це твердить у «Літературній газеті» К. І. Чуковський. Можливо, що ми маємо тут справу з підсвідомим протестом проти того лицемірства, яке ще й досі, на жаль, у різних формах поганить наше світле життя. Це явище ми можемо назвати родимою плямою капіталізму чи якимось інакше, але факт, що воно є. Людина, що бездоганно поводить себе на службі, на громадській роботі і т. ін., раптом виявляється в родині нестерпним тираном, батьком, байдужим до виховання своїх дітей, або й велюдом, що морально їх калі-

чить, дозволяє собі в сім'ї огидне пияцтво, брутальну поведінку, грубі вислови, а часом і фізичну розправу... Я недавно дістав листа від однієї жінки, самодіяльної, як-то кажуть, поетеси, що дуже інтересну робить роботу: записує і переказує віршами легенди та казки різних народів. (До недавнього часу жінка ця жила на Алтаї. Пише вона, українка родом, по-українськи.) І от чоловік цієї цікавої людини, можливо, «бездоганний» службовець і «хоролий» товариш, дозволив собі недавно дикий бешкет: люто побив жінку і спалив усі її папери, все те, що було в її житті найдорожче...

Це — різкий приклад. Але людей, які не чинять ніяких карних злочинів, а проте в життєвій своїй поведінці раз у раз розмицаються з тими прекрасними словами, які вони проголошують на зібраннях, на засіданнях чи й у друкованих виступах, бачимо ми, треба признатись, не так рідко. І от, запевняє мій знайомий, проти опошлення прекрасних слів і протестує наша молодь своїми «звухами» і «збацати»... Не можна визнати його пояснення, як і пояснення К. І. Чуковського, вичерпним, але якась частка правди тут є...

Ми повинні боротись за нову людину і в першу чергу виховувати цю нову людину в самих собі. Усякий фальш, неправдивість, нещирість, нечесність ми повинні нещадно картати і карати, де б ми їх не побачили, отже — і у власних вчинках та речах.

У Проекті Програмі, де йдеться про утвердження комуністичної моралі, є такі слова:

«Комуністична мораль включає основні загальнолюдські моральні норми, які вироблені народними масами на протязі тисячоліть у боротьбі з соціальним гнітом і моральними пороками».

Я замислився над цими глибокими словами. Мене схвилював один із принципів нової, комуністичної моралі, який трошки нижче сформульований так:

«...гуманні відносини і взаємна повага поміж людьми: людина людині друг, товариш і брат».

Мені спало на думку: піхто не буде заперечувати, що в галузі культури, в галузі мистецтва наше сьогоднішнє соціалістичне суспільство бере собі на озброєння, а завтрашнє суспільство, комуністичне, братиме на озброєння все краще, створене людством протягом століть. Очевидно, те ж саме і в моралі, в етиці, у людських взаєминах.

Міфи і казки всіх віків і всіх народів, великі світові

художні твори за одну із основних своїх тем мають тему дружби й вірності, протиставляючи їх тему ворожнечі і зради. Проте не буду заглиблюватись у сиву давнину, нагадаю тільки ще раз загальновідомі слова Тараса Бульби, звернеї до товаришів-запорожців у годину великих випробувань:

«Нема зв'язку, святішого від товариства. Батько любить свою дитину, мати любить свою дитину, дитина любить батька й матір. Та це не те, браття: любить і звір свою дитину. Але поріднитися рідністю по душі, а не по крові, може тільки сама людина».

Хочеться навести ще й слова з тієї ж безсмертної повісті Гоголя, сказані найстарішим у всьому запорозькому війську козаком Касяпом Бовдюгом:

«Перший обов'язок і перша честь козака є додержати товариства. Скільки живу я на віку, не чув я, папц-браття, щоб козак покинув де чи продав як-небудь свого товариша» *.

У нас у всіх на пам'яті високі зразки цього почуття товариства: їх виявляли не раз наші радянські люди в дні Великої Вітчизняної війни, являли, керовані і окрилені незмірно вищими ідеалами, ніж та ідея, що вела на подвиги Касяна Бовдюга і Тараса Бульбу, являли, ідучи на тортури і на вірну смерть во ім'я соціалістичної Вітчизни...

Ми знаємо в не так далекому минулому приклади чудової людської дружби. Пушкін, великий Пушкін не був би тим Пушкіним, якого ми знаємо, не дав би людству повлістю тих дорогоцінних скарбів, які він дав, коли б не було обіч нього Пуштіна¹, Дельвіга² і інших вірних його друзів, друзів і в щасті і в біді. Приїзд похилого літами, недужого Щепкіна до Шевченка, що вертався із заслання, в Нижній Новгород, був і буде високим взірцем для людей, високою темою для поетів. Дружба Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, яку сміливо можна назвати чудесним давнім словом побратимство, сповнює серце гордістю за слово людина.

Величезні успіхи нашого народного господарства в усіх його галузях, досягнення нашої науки, нашої літератури, нашого мистецтва одною з міцних своїх запорук

* Цитати із Гоголя наводжу в перекладі А. Хуторяна (М. В. Гоголь. Твори в трьох томах, т. 1. К., Держлітвидав України, 1952).

мають почуття товариства, почуття дружби. А цьому почуттю прямо протилежні почуття професійної замкненості, почуття заздрості. Я недавно дістав листа від одного «початківця» в літературі — початківця з досить поважним уже стажем. Пояснюючи свої письменницькі невдачі різними «інтригами» у видавництвах та редакціях, «браком знайомств» і таке інше, автор листа закидає болотом ряд наших постів, — серед них є й дорогі нам імена, — називаючи їх бездарями, яким «пощастило», мовляв, незаконно влізти в літературу. Минаючи питання про обдарованість самого отого мого кореспондента, зауважу, що при таких поглядах на речі навряд чи й гідний він увійти в письменницьке товариство. «Чисте діло вимагає чистих рук»³, як говорив Драгоманов. Серед моральних якостей творця духовних цінностей чимале місце посідає й моральна чистота, отже, й цілковита відсутність таких плим, як заздрість, підозрілість і т. ін.

І так — скрізь. Інженер чи винахідник, що береже свої «секрети» від товаришів, — чужорідне тіло в нашому громадянстві. Письменник чи художник, що не радіє успіхові свого молодшого товариша, ще не скинув з себе «ветхого Адама»...

Почуття дружби, почуття товариства мають собі за доконечну умову високу вимогливість і до себе, і до товариша, до друга. Хто боїться зіпсувати товариські стосунки гострою критикою на адресу товариша, хто не здатен з належним спокоєм (хоч би воно й було боляче) вислухати таку критику з товаришєвих уст — має ще добре попрацювати над собою.

Я говорю елементарні речі, але багато ще елементарних речей мусимо ми не те що говорити, а просто-таки товкти і втовкмачувати.

Перед нами засвітилася зоря нового людства. Немало прекрасних силуетів бачу я на цьому тлі, але хочеться мені тут назвати два силуети, що зливаються в один. Це — міцні об'єми побратимів-космонавтів Юрія Гагаріна і Германа Титова після щасливого приземлення Титова. Ось воно — наше променисте майбутнє в живому людському образі!

17 серпня 1961 р.

ПОЕТИ Й ЧИТАЧІ

Лист тов. Л. Воробйової, вміщений оце в «Вечірньому Києві», безперечно, заслуговує на увагу і на розмову. Він свідчить про великий потяг і інтерес нашої громадськості до поезії і до поетів. Л. Воробйова — заочниця-студентка філологічного факультету в Ленінградському університеті, отже, можна було б шукати, так би мовити, коріння її виступу в специфіці її наукового напрямку. Але, звичайно, не тільки ж філологи були на вечорі Є. Євтушенка, про який вона розповідає. Боюсь навіть, що філологів, майбутніх літературознавців, було там і не так багато. Пояснювати зацікавленість вечором Євтушенка якоюсь «модою», чи що, теж було б однобічно. Питання це — глибше, ніж могло б здатися.

Автор листа пише, що аудиторію того вечора складала переважно молодь. Воно й природно. Але від імені старшого покоління можу зазначити тов. Воробйову, що й серед нас є чимало «любителей стихов», «поклонников всего, что стройно и красиво», про яких говориться у Тургенєва в одній із його поезій у прозі. Тов. Воробйова скаржиться, що ми «погано знаємо молодих, талановитих київських поетів», і пояснює це тим, що в Києві «майже не влаштовуються творчі вечори молодих поетів, а їх твори видаються жалюгідними тиражами». Тут можна пригадати, що й вечорів старих поетів буває у нас не так уже багато, що твори молодих поетів, як правило, з'являються в наших газетах чи журналах перед тим, як виходити окремими збірками. Та й багато ще дечого можна з цього приводу сказати.

Але факт залишається фактом: громадськість наша (і не тільки молода її частина) має великий інтерес до сучасної поезії, з одного боку, а мало знає її — з другого. Якась дивна суперечність! А може, й не така вже дивна...

На вечорі Є. Євтушенка я не був, отже, й не говори-

тиму ні про той вечір, ні про творчість цього, безумовно, талановитого поета взагалі (хоч на деякі «вивихи» в цій творчості не слід заплющувати очі). Я хочу трохи поговорити на стару як світ тему: поет і суспільство, поет і читачі.

Якось я їхав поїздом в одному купе з відомим сучасним українським прозаїком. У нього в руках був журнал «Иностранная литература». Я зацікавився змістом журналу і, переглядаючи його, сказав розчаровано:

— Як багато віршів!

Сусід мій засміявся:

— І це я чую від поета!

Я сам тоді задумався над несподіваним своїм зауваженням. Річ була, очевидно, не тільки в тому, що в журналі були все поетичні переклади, до яких завжди ставився з певним застереженням, з побоюванням, чи «дівіс» же перекладач до читачів те головне, що любимо ми в поезії, чи вірно відбив він фарби, топи, думки оригіналу? Річ була ще і в тому, що для сприйняття поезії потрібен особливий душевний настрій. До того ж, признаюсь щиро: я ще можу (а іноколи й мушу!) читати посередні, пересічні твори, писані прозою, але посередні, пересічні твори в віршованій формі в кращому випадку наганяють на мене сон...

Віршів друкують у нас багато. Редакція «Літературної газети» дуже добре робить, що сміливо вміщує на своїх сторінках великі добірки невідомих чи мало досі відомих поетів. Та неабияку увагу приділяють «початківцям» і журнали наші. Йі-богу, неабияку!

Правда, величезна армія тих, що «пробують пера й чорнила», щоб дізнатись, «яка в ньому сила», ніколи не буде повністю задоволена. А що вона, ця армія, величезна — добре знають ті люди, які працюють у редакціях, у літературних консультаціях, добре знають ті мої товариші, яким щодня приносить пошта листи з запитаними віршів, часом доволі-таки грубенькими... Багато, дуже багато є людей, часом вельми симпатичних, які гадають, що досить їм зліпити до купи кілька так-сяк заримованих рядків, та ще й на «актуальну тему», щоб вимагати публікації тих рядків, а самих їх — зарахування в письменницькі лави. Відомо, що нема в світі нічого важчого, як довести графоманові, що він — графоман, нездарі — що він нездара... Прямо кажучи, це річ безнадійна.

Хтось, пославши Олександрові Твардовському як редакторові «Нового мира» свої поетичні спроби, заявив при цьому:

— Мої твори не гірші, ніж ті, що друкуються в «Новом мире».

— То-то й біда, що не гірші,— сумно відповів Олександр Трифонович.

Отже, мова про виховання і відбір наших поетичних кадрів.

Я знаю, в якому тяжкому стані перебувають наші редактори і літературні консультанти: вони потопують у паперовому морі. А проте коли від зошита «початківця», хай іще й невмілого, і наївного, хоч трохи пахне обдарованістю, то треба відмовитись від трафаретних відписок, де вказується на «недосконалість форми», дається порада читати Пушкіна, Шевченка, видатних поетів сучасності і т. ін.

Кажуть, у одного такого консультанта були навіть готові, друкovanі на машинці відповіді початкуючим віршникам, де вставлялося тільки ім'я та прізвище адресата...

Звісно, дуже це не проста річ — «унохати» оту обдарованість, яка часом тільки ще «прорізується». Історія знає трагічні помилки великих митців і критиків. Зберігся переказ, що геніальний Чайковський гірко образив високоталановитого молодого Калинникова¹, зневажливо відізвавшись про його композиторські спроби. Таких прикладів чимало знає і історія літератури. Є, розуміється, і протилежні приклади, коли уже на перших кроках молодого підмайстра уважно спинилось любовне око досвідченого майстра, і підмайстер кінець кінцем досяг до майстрових верховин або й сягнув вище...

Так чи сяк, а редактор, консультант, усі ті, від кого залежить виховання молодих літературних сил, повинні мати той дар, що називається чуйністю. Ну і, певна річ, бути авторитетними в справах літератури. Дуже прикро буває, коли початківець ловить свого вчителя на невірному, скажемо, вживанні спеціальних термінів, на плутанні фактів та імен і т. ін.

Ну, а з другого боку, треба суворіше й строгіше добирати матеріал для друкування, і то не тільки від молодих авторів! Як невідомість автора не може бути критерієм для оцінки його твору, отже, і вміщення чи невміщення в журналі, альмапасі, в персональній збірці,

так і сама популярність чи й слава поета не можуть бути запорукою, що даний твір його гідний публікації. Я хочу пемалого, але цього хоче і вся читацька громадськість.

Поезію треба і любити, і поважати. І пропагувати теж. А для цього слід використовувати не тільки ті форми, які рекомендує Л. Воробйова, ставлячи на перше місце зустрічі поетів із читачами, але й інші форми. Маю на увазі не лише друкування вартих того віршів, а й хороші, вдумливі критичні їх розгляди, передовсім у поточній пресі. Щодо «зустрічей», то не всім вони однаково вдаються. Я, наприклад, усе життя боявся прилюдних виступів (безпосередньо на «вечорах», по радіо та телебаченню), мені завжди здавалось, що моє діло — писати, а не декламувати свої писання...

А загалом — це добре, що Л. Воробйова вболіває за нашу молоду поезію. Свіжим весняним вітром повіяло на мене від її листа.

31 серпня 1961 р.

КЛЮЧІ ВІД НАЙДОРОЖЧОГО СКАРБУ

Май серце й дивися в серце!

А. Міцкевич

Я прочитав кілька листів, присланих до редакції «Вечірнього Києва» і присвячених питанням, що підняли в статті «Товсті підручники, довгі параграфи» І. Жаринова, А. Смолкіна і Г. Бончарчук, а за ними і я у вечірній розмові «Бідний малий Андрій!». Листи — повні любові до наших дітей, повні турботи за їх майбутнє, повні поваги до наших учителів. До таких голосів не можна не прислухатись.

Трапляються, правда, й потки якоїсь не зовсім зрозумілої роздратованості, особливо проти мене за мою розмову. Один з кореспондентів, не дуже, видно, багатий на почуття гумору, гадає, що я, мовляв, недурно почав свою розмову з чеховської «Душечки»: я, на його думку, і є та сама Душечка... Цьому товаришеві здалось, ніби я всерйоз клопочусь тільки про свого внука Андрія. Він бажає мені діждатись правнуків, щоб тоді вже дав я «не безпідставні обвинувачення на адресу школи», а «практичну дружню, теплу пораду й допомогу школі». Спасибі на доброму слові!

Грішним ділом, мені здавалось, що ніякого обвинувачення школі я й не кидав. Я говорив тільки про ті огріхи в нашій шкільній справі, на які звернули увагу і автори статті «Товсті підручники...», висловлював скромні свої міркування, як тих огріхів позбутись.

Автори листів в один голос твердять, що не слід відмовлятися від домашніх завдань не тільки в старших класах, а й у чотирьох молодших, що наука не дається без праці і т. ін. Дехто заявляє, що система шкільних лекцій — «35 хвилин — на опит, 10 хвилин — на новий матеріал», про яку говорять тт. Жаринова, Смолкіна і Бончарчук, — не типова і т. ін.

А де, дорогі товариші, я сказав у своїй «Розмові» категорично, що від домашніх завдань треба зовсім одмови-

тись? Не казав я цього і не думаю. Але залишаюся при гадці, що основна творча частина навчання повинна проходити в школі, що вчитель повинен не тільки «задавати уроки» і роз'яснювати параграфи шкільного підручника, а й запалювати в учнях любов і інтерес до науки. Залишаюся при гадці, що духовний розвиток дитини і юнака залежить не тільки від шкільних та й позашкільних книжок, а й від його знайомства з життям, з людською працею, з природою... Наука, кажуть мені, не дається без труда, і труд отой, говорячи про дітей шкільного віку, бачать тільки в сидінні за шкільними заняттями. Одна вчителька словесності, за її власним визначенням, міркує так:

«Пожилые люди, прошедшие в свое время школу-гимназию, и теперь часто поражают своей грамотностью молодежи. А в гимназии буквально зазубривали паузусть отдельные слова». Тут же вона, правда, похоплюється: «Я не за зубрежку, но...» — і далі йдуть зовсім беззаперечні міркування, що деякі речі з шкільної науки доводиться-таки, як то кажуть, брати пам'яттю...

Я вчився в гімназії. Не тільки «окремі слова» вивчували ми напам'ять, але й байки Крилова, і вірші Пушкіна, і навіть промову Цицерона проти Катіліни¹ (латинською мовою!). Але тямущі вчителі (а такі бували і в царській гімназії) завжди вимагали від нас, щоб ми читали не так, «как попомарь», а «с чувством, с толком, с расстановкой», тобто читали, розуміючи, що й до чого, з відповідним почуттям. Мій учитель словесності, покійний Дмитро Миколайович Ревуцький, сам чудовий читець, раз у раз улаштував у класі «читання в особах». Так було прочитано у нас «Скупого рицаря» Пушкіна; сам Дмитро Миколайович читав роль старого барона, учні виконували ролі Альбера, герцога та інших персонажів... Шкільною програмою, до речі, це не передбачалось.

Ревуцький написав і видав (українською мовою) дуже корисну книжку про виразне читання. В ній він радив читцям йти за вищенаведеним приписом Фамусова, беручи його тільки в іншому порядку: «с расстановкой (не поспішаючи); с толком (з розумінням того, що читаєш); с чувством (з емоційним проникненням у те, що читаєш)».

Треба, треба дещо, шановна вчителько словесності, ну, таки «визубрювати», тобто твердо й точно заучувати. Без того не знатимеш ні «долбицы умножения», як висловлювались герої Лескова, ні алгебраїчних формул,

ні хронологічних подій і ін. Хто ж це буде заперечувати? І чи не погодитесь і ви, що отаке заучування таки справді годиться провадити учням удома, а не робити вдома ту роботу, для якої, власне, існує школа?

Але ж тямущі й творчі вчителі старої школи завжди ненавиділи, тямущі й творчі вчителі школи радянської завжди ненавидять, коли учень, відповідаючи під час «опиту», слово в слово, «як паламар», бубонить точнісінько те саме, що взяв (і зазубрив) він із підручника а чи навіть з усної лекції вчителя. Творчі вчителі жадають і від учнів творчої думки, творчого осмислення прочитаного чи прослуханого.

Один з наших кореспондентів обурюється, що по деяких школах широко практикується система учнівських доповідей. Йому здається вартим суворої огуди той факт, що в одній з київських шкіл учень виголосив педавно доповідь на тему: «Архітектура стародавньої Греції». Але ж це прекрасно, шановний товаришу! Прекрасно, якщо той учень справді свідомо і самостійно попрацював над матеріалом, прекрасно, якщо доповідь його викликала в класі зацікавленість і жваве обговорення!

При всій пошані до наших керівників народної освіти я вважаю, що шкільні програми — навіть коли вони будуть значно продуманішими й досконалішими від нинішніх — це все-таки «не догма, а керівництво до дії!»²

Одна моя знайома вчителька, що веде перші класи, дістала догану за те, що замість шкільної лекції повела дітей до історичного музею. Якщо вона при цьому цікаво, показуючи експонати, розповіла про минуле нашої землі, якщо закинула в малі серця хоч іскорку любові до історії нашої Вітчизни, то не догану, а похвалу слід було їй виголосити!

Хочеться розбити одно прикре, найприкріше для мене непорозуміння. Декому здалося, ніби я в своєму «Андрієві» виявив неполану до нашої школи і до наших учителів. Та неправда ж це, неправда! Я сам учителював довгенько, починаючи з важкого для нашого народу та й для нашої школи 1919 року, я на власні очі бачив, яку многотрудну, воїстину подвижницьку роботу несли на своїх плечах і сільські, і міські вчителі, я глибоко розумію, що багатьма перемогами і в мирному труді, і обороняючись проти ворожих нападів завдячує наш радянський народ нашій радянській школі. Наша школа, наші вчителі виховали не одне покоління свідомих і мужніх

будівників соціалізму, виховують нині світле покоління будівників і майбутніх учасників комуністичного суспільства. І хіба б могла піднятися у мене рука кинути камінь у вікно нашої школи, на голову нашого вчителя — молодшого віком мого товариша?

Наша розмова про школу — розмова про майбутнє нашого народу. І ми не можемо мовчати там, де нам болять. Не маємо права. Школа повинна виховувати свідомих громадян, не тільки майбутніх, але й теперішніх уже учасників життя. І від життя не можна відгороджувати дітей ні шкільними, ні домашніми стінами. Ви кажете: наука неможлива без праці. Свята правда! А хіба коли учень, повернувшись із школи, не тільки сидітиме за книжками, а й помагатиме старшим у якійсь їх роботі чи конструюватиме за власним задумом моделі, скажімо, літаків,— це не праця? І не наука?

Ми от багато говоримо про охорону й захист природи. Кажемо, що школа, учні, молодь повинні брати активну участь в цій справі. Знов-таки — цілком справедливо! Але хіба можна захищати і обороняти природу, не знаючи її?

Я недавно виїздив за місто з одним молодим моїм приятелем, аспірантом одного з київських вузів. Приїхали в ліс. Виявилось, що приятель мій не тільки не вмів відрізняти їстівні гриби від неїстівних, а навіть не знає назви (і якостей) ні одного гриба! Почувши стук дятла, він запитав: «Що воно таке стукає на дереві?» А це ж зовсім не дрібниця, таке повне невігластво в явищах природи! І хіба не винні в цьому невігластві вихователі і вчителі мого приятеля?

В одному з листів, з приводу моєї критики підручників та читанок для 1-го класу, висувається добра думка, що варто підручники перед їх друкуванням піддавати широкому громадському переглядові. А звісно, варто, навіть необхідно!

Той же автор листа, на жаль, образився за мої зауваження про деякі вміщені в читанці для 1-го класу вірші, зокрема про вірші високо мною шанованої Наталії Львівни Забіли. Даремно! Я говорив про добір даних віршів для даних читачів, про те, що вірші малята повинні не тільки зрозуміти («за допомогою вчителя», як пише мій кореспондент), а й відчутти. Я говорив, що діти мислять конкретно, що абстрактне мислення прийде до них пізніше. І хіба ж воно не так?

«Поезія, образне слово, ясні й чисті емоції — могутні чинники в формуванні дитячих душ», — так писав я.

І коли вже зайшло про це, то, почавши «Малого Андрія» прикладом із Чехова, таким же прикладом хочу я й закінчити нинішню «Розмову».

Є в Антона Павловича оповідання «Удома». Нагадаю коротенько його зміст. Євгеній Петрович Биковський, прокурор окружного суду, довідується, що син його, семилітній Серьожа, курить, беручи для того тютюн у батьківському столі. Закликається Серьожа, починається серйозна розмова. Батько, після «мудрої» педагогічної прелюдії, питає малого:

— ...Ти куриш?

— Так, я раз курив... Це вірно!

— Ось бачиш, ти ще, до того, й неправду кажеш, — сказав прокурор, хмурачись і тим маскуючи свою посмішку. — Наталія Семенівна двічі бачила, як ти куриш. Значить, тебе спіймано на трьох негарних вчинках: куриш, береш із стола чужий тютюн і говориш неправду. Три провини!

Серьожа признається, що він справді курив двічі, і батько починає йому довгу лекцію про власність, про те, що той, хто бере чужі речі, — «нехороша людина» і т. ін. При цьому сам батько собі думає: «Не те я йому кажу!»

Далі лекція йде так:

— У тебе є книжки і картинки... Адже я їх не беру? Може, я й хотів би їх узяти, але... вони ж не мої, а твої!

— Візьми, коли хочеш! — сказав Сергійко, звівши брови. — Ти, будь ласка, тату, не церемонься, бери! Оця жовтенька собачка, що в тебе на столі, моя, та я ж нічого... Нехай собі стоїть!

«Ліпшаво, підробляючись під дитячу мову», Биковський далі провадить синові про власність, але розумування його перебиває Серьожа запитом:

— Тату, з чого роблять клей?

Прокурор переходить на другу тему — шкоду від куріння для здоров'я. Але на тому місці, де він каже: «От дядько Ігнат помер від сухот. Якби він не курив, то, можливо, жив би до сьогодні», Серьожа знов каже несподівано:

— Дядько Ігнат гарно грав на скрипці! Його скрипка тепер у Григор'євих.

Словом, розумний батько, подумавши собі, що за його молодих часів проблема вирішувалась дуже просто — різ-

нами — і згадали, що від того способу «легкодухі й боягузи справді кидали курити, а хто був хоробріший і розумніший, той після шмагання починав носити тютюн у халяві, а курити в сараї», пробус ще різні способи найти ключ до синові свідомості, але все дарма. Нарешті він натрапляє на щасливу думку — розповісти синові казку. Він імпровізує казку про хорошого, послухняного хлопчика, царевича, у якого була сдина вада — він курив.

— ...Від куріння царевич захворів на сухоти й помер, коли йому було 20 років. Дряхлий і хворобливий старик (цар) залишився без усякої допомоги. Нікому було керувати державою і захищати палац. Прийшли вороги, вбили старика, зруйнували палац. І вже в саду тепер нема ні черешень, ні пташок, ані дівночків... Отак-то, братику...

Ця немудра казка справила ефект. Хлопець хвилину дивився задумливо на темне вікно, здригнувся і сказав ослабленим голосом:

— Не буду я більше курити...

Усякі прокуророві міркування з цього приводу нас наразі не цікавлять. Хочеться сказати одно: вплив образного слова, вплив краси й фантазії на дитячу душу, вплив поезії на духовний зріст майбутніх громадян змальовано тут напрочуд виразно. Казка чеховського прокурора не належить, звісно, до перлин поетичної творчості. Але за її допомогою він дійшов до чистого серця свого винного в «трьох провинах» «карапуза» Серьожі...

Товариші вчителі! У ваших руках ті ключі, що звуться поезією, народною творчістю, мистецтвом! Користуйтеся же ними вміло й дбайливо, беріть їх як візницю ока, бо це ключі від нашого найдорожчого скарбу — від серця й розуму наших дітей!

16 вересня 1961 р.

НА БЕРЕГАХ МРІЇ

Майже поруч із Жовтневим палацом, де відбувається XXII з'їзд Комуністичної партії України, міститься виставочний павільйон. У цьому розташована присвячена з'їздові республіканська художня виставка. Є одна картина на цій виставці, що особливо привертає до себе увагу глядачів, особливо хвилює й радує. Це — полотно Михайла Божія¹ «Ленін». Володимир Ілліч стоїть перед картою нашої Вітчизни, і, очевидно, пильно розглядає її. Він обернений спиною до глядачів, але і його напружено-спокійна поза, і робоча обстановка кімнати, і те, що великий вождь — без піджака (піджак недбало кинуте на стілець) — усе показує, що ми бачимо Ілліча в хвилину напруженої праці, коли у нього визріває геніальна, висока думка, одна з тих думок, які поклали початок новій, соціалістичній ері в історії нашого суспільства, в історії людства. Нікого, крім Леніна, в кімнаті нема, проте почуваш, що він готується поділитись думками своїми з друзями й соратниками, палко обстоювати їх у суперечці з можливими супротивниками, гаряче їх боронити в боротьбі з явними ворогами...

Я не бачив Леніна у житті, але переконаний, що він був саме таким. Подібне відчував я, коли стежив за грою Амвросія Бучми в ролі Леніна.

Я був на виставці з Андрієм Малишком під час денної перерви в роботі з'їзду. Ми ходили по залах, розглядали експоновані речі — живопис, скульптуру, графіку, — нарікали, грішним ділом, на організаторів виставки, що не встигли видустити до з'їзду її каталог, ділились враженнями і кілька разів мимоволі вертались до Божієвої картини. Картині цій властиві риси справжнього художнього твору: простота і сміливість. І ще: вона хвилює й будить думки.

Одна з думок, що виникла у нас одночасно, випикає, мабуть, і в інших одвідувачів виставки: як добре, що цю картину виставлено саме в дні з'їзду!

З'їзд проходить під знаком найвеличніших історичних документів нашого часу: проектів Програми і Статуту Комуністичної партії Радянського Союзу. Всі знають, що ці документи — наслідок творчого розвитку ідей Маркса, Енгельса, Леніна, що вони овіяні безсмертним ленінським духом. Ленінським духом овіяна і робота нашого з'їзду. Доповідачі і промовці говорять про суто практичні речі: про врожай, про видобуток вугілля, про піднесення промисловості і сільського господарства, про окремі хиби і недогляди в роботі окремих установ, організацій та осіб, про надой молюка і розведення домашньої птиці, інколи навіть торкаються зовсім, здавалось би, дрібних питань, — але в кожному виступі, в кожному слові відчувається: ми стоїмо на порозі здійснення пайсміливішої мрії, яку тільки знало людство. —

Мрії! Буржуазний письменник, що назвав Леніна кремлівським мрійником², сказав правду, всього змісту якої, звісно, сам не міг охопити. І так само правду кажуть ті, хто підкреслює діловитість, практицизм Володимира Ілліча. Це — дві сторони безмежно геніальної особи нашого вічно живого вождя і вчителя.

Сам Ленін, як відомо, високо цінував здатність людини мріяти, потрібну не тільки поетам чи художникам, а й людям точної науки, математики... Мені як літераторові саме тепер, саме в дні нечуваних фантастичних успіхів науки й техніки, хочеться підкреслити, що поезія, художня думка завжди передувала науці, науковій думці. За багато століть до винайдення перших літаків народилися казки про килим-самоліт і міф про Дедала та Ікара³. Дві тисячі років перед тим, як учені люди розщепили атом, римський поет Лукрецій⁴ у своїй поемі «Про природу речей» обстоював атомну будову матерії. Сучасні вчені, інженери, аеронавти і космонавти з усмішкою перечитують романи Жюль Верна, але багатьом з них, я певен, перші іскри любові до науки й техніки запали в розум і серце саме з книг французького романіста.

Попередники наукового соціалізму, утопісти, були передовсім поетами в широкому значенні цього слова. Вони гостро бачили і з душевним болем відчували несправедливість сучасного їм соціального ладу. Це відчуття кращих людей минулого чудово окреслив Радіщев знаменитими

своїми словами: «Я взглянул окрест меня — душа моя страданиями человеческими уязвлена стала»⁵.

Але не озброєні цілком міцним матеріалістичним світоглядом утопісти могли тільки мріяти. Томас Мор⁶ вигадав острів, який він назвав Утопією. На тому далекому острові, деь серед моря, жили щасливі люди. Томмазо Кампанелла⁷ оселив щасливих людей у вимріяному місті, яке він назвав Містом Сонця. Вигаданий острів, вимріяне місто... На цій реальній землі, по якій ходили великі мислителі-поети, місця для справедливого суспільного ладу не було.

А втім, як не згадати воістину пророчих слів того ж таки Радищева:

«О! Если бы рабы, тяжкими узами отягченные⁸, яряся в отчаянии своем, разбили железом, вольности их препятствующим, главы наши, главы бесчеловечных своих господ... Не мечта сие... я зрю сквозь целое столетие».

Я підкреслив слова: «Не мечта сие...» Геніальний бунтар-мрійник дійсно «бачив крізь століття». Він помилився тільки на якихось тридцять років. У полум'ї 1917 року згоріла царська Росія, і на її попелищі виросла вільна сім'я радянських народів. Вона побудувала соціалізм, проміня якого розлилося далеко за межі нашої землі. А ми на своїй землі, на всій своїй землі, а не на якомусь відлюдному острові чи в якомусь фантастичному місті, заходимось будувати нову, будову, не видану в світі, але точно передбачену геніальними очима Маркса, Енгельса, Леніна,— комуністичне суспільство.

Про Михайла Старицького, який був не тільки визначним поетом та громадським діячем, а й чудовим читцем, розповідають таке. На вимогу публіки ще щось прочитати він вийшов і проголосив тільки чотири Шевченкові рядки:

І день іде, і ніч іде.⁹
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки!

Присутніх, кажуть, ці прості рядки схвилювали надзвичайно. Згадаймо, що це було за царських часів.

Шевченко написав цей розначливий вірш сто один рік тому. Але того ж 1860 року він з упевненістю провістив:

Сонце йде
І за собою день веде!¹⁰

Ми осяяні сонцем, якого нікому не згасити. Ми стрі-
часмо — ні, ми будусмо! — день, якого не затемнити ні-
якій чорній силі. Правда і наука, суспільна справедли-
вість, високі етичні ідеали, неосяжні здобутки людського
розуму, — ось що написано петлінами буквами на прапо-
рі нашої Комуністичної партії, яка велику мрію людства
перетворює в велике діло людства. Нинішнє покоління
побачить день, який лише видився поколінням минулим
і за який вони боролись.

29 вересня 1961 р.

ДРУЗИ ЗЕЛЕНОГО ДРУГА

Важко побачити нормальну людину, яка б не любила квітів і зелені. Навряд чи можна зустріти людину письменну і не позбавлену розумових здібностей, яка б не тямилася, що рослинність у місті — не тільки окраса, а й велика оздоровча сила. Просто неможливо уявити літературу, мистецтво, народну творчість без таких елементів, як барвисті квіти, пахучі зілля, золоті й багряні яблука та груші, янтарний виноград.

Про одного визначного математика, великого дивака в житті, розказують такий анекдот. Один час цей учений жив у приміщенні Академії наук. Під вікном у нього ріс гіллястий каштан. Математикові здавалося, що каштан цей затіняє йому кімнату і заважає працювати. Він подав заяву до Президії Академії, щоб вона здобула йому дозвіл зрубати це дерево. Дозвіл було здобуто, каштана зрубано... А через деякий час до Президії надійшла нова заява вченого, де він просив, щоб каштан був відновлений, бо без нього, мовляв, він не може працювати. Але «відновити» дерево, виплекане десятками років, — не така проста річ! А математикові сумно було без каштана, він зрозумів, що то був його друг, друг, якого він жорстоко й несправедливо вбив...

Якось недавно Андрій Малишко розповідав мені про своє шкільне дитинство. Він згадував вірші, які вчив у школі, і признався, що особливо хвилювали його рядки О. К. Толстого:

Осень. Обсыпается весь наш бедный сад,¹
Листья пожелтые по ветру летят.

Майбутнього поета зворушувало, що Олексій Толстой говорить про сад як про живу істоту, дорогу й улюблену: «наш бедный сад».

Чехов у глибокому своєму оповіданні «Агрус» («Крыжовник») гірко висміяв людину дрібної мрії, мрії про свій власний агрус. Але хто не знає, як запопадливо працював Антон Павлович у своєму ялтинському садку, добре усвідомлюючи, що він працює не тільки для себе, а й «для загального добра», кажучи словами Коцюбинського.

Мріючи про особисте, родинне щастя, Тарас Шевченко писав:

Поставлю хату і кімнату,²
Садок-райочок насаджу.

І недарма ж, коли великий поет, страшними фарбами малюючи сучасне йому кріпальке село, захотів дати світлу картину простих людських радощів, то написав вірш, який починається: «Садок вишневий коло хати...»

Київ з давніх-давен називають містом садів. Мені не доводилося бачити гостя з Москви, Ленінграда, Мінська, Єревана, Тбілісі, із зарубіжних країн, який, уперше одвідавши столицю Радянської України, не висловив би свого захоплення красою нашого рідного міста і зокрема — його садами, парками, скверами, квітниками. Один французький письменник, описуючи дійсне чи вигадане ним місто десь у Китаї, зауважив, що сади в тому місті могли б дорівнятися своєю пишнотою хіба що київським садам...

Із руїн та попелищ, заповіданих другою світовою війною, Київ волею народу, волею мудрої його керівниці — Комуністичної партії — піднісся в новій, не баченій доти силі та красі. І можна з певністю сказати, що ніколи ще так не зеленіло, не красувалося квітами наше рідне місто, як тепер.

Відома річ, що добробут і краса міста в першу чергу залежать від доброї волі і чесних рук самих жителів цього міста. Це ще мало — любоватися каштанами й трояндами, задумливими плакучими вербами і вогняними каннами, стрункими тополями та ялинками і пишновітливими пеларгоніями й жоржинами, що оздоблюють наші вулиці, майдани, подвір'я. Треба доконче дбати про них, самим дбати.

Тут іде мова не тільки про пасивну, так би мовити, охорону насаджень, хоч і це має свою вагу. Коли впорядковано було квітники без усякої огорожі вздовж Брест-Литовського шосе, то деякі скептики говорили: нічого з цього не вийде! Потопчуть, знівечать, позривають квіти,

все пропаде! Скептики помилялись, як ми знаємо. Ніхто нічого не потоптав, не понівечив, не позривав, і це треба було тут цяких табличок із заборонами, до яких, між іншим, зберегли ми й досі нічим не виправдану охоту. «Не топтати квітів!», «Не ходити по траві!» Йй-богу, це даремні перестороги! Наших киян, принаймні, палких патріотів рідного міста, не варто такими написами ображати.

Але йдеться про активну участь громадян в озелененні Києва, про дійову роботу на користь зеленого друга,— вживаю слів, що міцно ввійшли в нашу мову.

На сторінках «Вечірнього Києва» широко освітлюється благородна ініціатива киян у цій справі. Тверді зобов'язання, наприклад, взяли на себе мешканці Першотравневого масиву щодо озеленення своєї місцевості,— зобов'язання цілком конкретні. Починаючи у цьому ділі належить партійному бюро й домовому комітету управління будинками № 507 і редакції «Вечірнього Києва». А далі озвалися і Печерський, Жовтневий, Шевченківський та інші райони міста. Проголошено гасло: «Кожен двір стане садом!» Особливого розмаху набрала громадська самодіяльність у справі озеленення в районах повобудов — у Дарниці, на Сирці, в селищах Нивки та Відрадне. До чудесного цього руху включилися і піонери та комсомольці, і похилі віком, але зовсім не згодні відмовлятися од участі в житті міста пенсіонери. Школам тут належить, розуміється, одне з провідних місць.

Я не торкався досі утилітарного боку справи,— а безперечно ж річ, що вирощування фруктів, ягід, городиш на пришкільних, приміром, ділянках не може не дати чималої безпосередньої користі.

Повинне відігравати і справді відіграє велику роль у цій важливій роботі наше Товариство охорони природи.

Всі ми повинні працювати одноставно, щоб красне наше місто ставало від дня до дня кращим, щоб дедалі набувало воно рис міста нашого світлого майбутнього, рис комуністичного міста.

Ці слова особливо відрадно було мені написати напередодні XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, з'їзду, що знаменує собою початок нової ери в історії людства.

14 жовтня 1961 р.

КОЗЛОВСЬКИЙ У МАР'ЯНІВЦІ

Це був чудесний вечір. Один із присутніх на тому вечорі гостей, чоловік, причетний до видавничої справи, сказав мені, вертаючись разом зі мною додому: «Такі вечори бувають тільки в одному виданні».

Іван Семенович Козловський¹ зустрічався в новозбудованому Будинку культури із своїми земляками в селі Мар'янівці. Треба тут, до речі, зазначити, що в статті про Козловського, яку дає Большая Советская Энциклопедия, трапилась помилка. Там сказано, ніби наш славетний артист народився в Мар'янівці Полтавської області. То правда, в Полтаві відбулись перші прилюдні виступи Івана Семеновича як співака, правда й те, що кожне село на нашій славній Україні та й поза її межами радо визнало б його своїм сином. Але Мар'янівок багато, є Мар'янівка на Полтавщині, є навіть Мар'янівка в Омській області — але та Мар'янівка, де вперше побачив світ народний артист СРСР Іван Козловський, міститься в Гребенківському районі, Київської області, недалеко від славнозвісної Ксаверівки. Виходить, що й енциклопедичні словники часом помиляються... (Я, правда, і раніше про це догадувався).

З Козловським я знайомий давно. Пригадую одну незабутню товариську зустріч у Москві чимало років тому. На зустрічі тій були Іван Семенович, М. П. Бажан, С. В. Стефаник², відомий грузинський поет Симон Чиковані і я. Зайшла мова про дожовтневий український театр, і Іван Семенович, перші мистецькі кроки якого тісно пов'язані з тим театром, багато і мальовниче розповідав про Заньковецьку, Садовського, Саксаганського, про їх справді героїчну діяльність за умов царського ладу, про глибоку народність і самобутність їх мистецтва. Нам'ятаю, друг мій Чиковані слухав як зачарований, для нього відкривався цілий новий світ. Та й серця інших учасників зустрічі, українців, сповнені були гордості за

народ, що дав таких великих митців, і любові до артиста, що, стоячи на передньому краї сучасного мистецтва, зберіг у собі таку пошану до великих традицій.

Згадую й ту виставу в Києві, коли я чи не вперше чув Козловського на сцені. Йшла опера Верді «Ріголетто». Іван Семенович, артист Московського Великого театру, що приїхав до Києва на гастролі, співав свою партію російськи. Але коли публіка зажадала повторення славетних куплетів Герцога, то він виконав їх по-італійськи. Публіка не вгамовувалась, і довелося співати втретє. Втретє куплети виконані були українською мовою. Це виконання трьома мовами було ніби символом інтернаціональної єдності мистецтва, а разом з тим краси національних барв — і любові співака до рідного народу.

Творець прекрасних образів Ленського та Лоенґріна, Юродивого в «Борисі Годунові» і ґлюківського Орфея, продовжувач і охоронець високих традицій російської вокальної школи, Іван Семенович Козловський є разом з тим невтомним популяризатором української музики. Це завдяки йому московські слухачі познайомилися з «Катериною» Аркаса³ задовго до того, як цю річ наважився поставити Київський театр опери та балету, це він невтомно пропагує творчість Гулака-Артемовського, Лисенка (в музично-драматичній школі імені якого під керівництвом незабутньої Муравйової⁴ здобув свою музично-вокальну освіту) та інших наших композиторів. Це він невтомно співає і на концертах, і по радію поруч з російськими — українські народні пісні, поєднуючи в манері виконання глибоко народні інтонації з блискучою майстерністю високого класу.

І от Козловський — у себе в Мар'янівці. Рідне своє село артист одвідує щороку. Для багатьох людей старшого покоління він просто — «наш Іван». Можливо, що де з ким із них він замолоду, «на вулиці» чи пасучи коней у полі теплої літньої ночі, виспівував улюблені пісні задушевним своїм голосом, срібло якого не потемніло від часу. Для молоді, для тих прекрасних дівчат і хлопців, що показували на вечорі, про який іде у нас мова, самодіяльне своє мистецтво, він — укритий світовою славою земляк, предмет палкого і щирого захоплення. Для всіх він — гарячий радяльський патріот, вірний син свого народу.

Вечір почався урочистою частиною. Мені випало сидіти в президії між Іваном Семеновичем і Степанидою

Демидівною Виштак⁵, що прибула, як і чимало гостей, із сусіднього з Мар'янівкою села. Це здалось мені неначе символом нашої радісної доби: великий артист, представник трудової радянської інтелігенції, і славетна героїня наших ланів, будівниця нового, комуністичного суспільства — поруч! А вони й справді поруч, скрізь і завжди: наш трудовий народ і наша трудова інтелігенція.

Колгоспники, місцеві діячі культури виступали із схвильованими промовами, в яких ділилися з гостями своїми здобутками, своїми радощами, своїми побажаннями, своїми надіями — і вітали «свого Івана», вітали гостей із Києва та з околиць сіл. Просто, задушевно й тепло відповідав на ті промови Іван Семенович, який знайшов час і звернутися з окремим привітанням до своїх родичок, що були в залі.

Довелось виступити і мені. Я прочитав свій вірш, присвячений Козловському, з епіграфом із улюбленої Іваном Семеновичем «Наталки Полтавки»:

Де згода в сімействі,
Де мир і тишина,
Щасливі там люди,
Блаженна сторона.

Дозволю собі навести цей вірш (уже опублікований), і тут у ньому я, здається, досить ясно висловив своє ставлення до постаті й діяльності Козловського:

Спасибі щире Вам, артисте,
За Валі образи й пісні,
В яких палає серце чисте,
Мов цвіт черешні навесні.
Спасибі! Вірний син народу,
Ви до народу несете
Мистецтва життєдайну воду,
Крася зоріння золоте.
Самі творедь свої школи,
Ви заповіти зберегли,
Що від Садовського Миколи,
Від Саксаганського взяли.
Мистецька Ваша путь єдина,
Талант Ваш крила простира
До Ленського та Лоєнгіна
Від простосердного Петра.
Нехай же квітне, як природа,
Як Ваша пісня весняна,
В радянському сімействі згода,
У світі — мир і тишина.

Потім відбувся концерт. У першому відділі виступала з піснями, танцями, з читанням поетичних творів талановита молодь, яка ні на хвилину не сумнівається, що житиме в ясному і вільному комуністичному світі, та молодь, якій належить майбутнє.

У другому відділі виступала з заслуженим успіхом капела бандуристів під керівництвом О. З. Мінківського⁶, а потім з захопленням, від усієї, як кажуть, душі, з тією самовідданістю, яка характеризує справжнього митця, співав Козловський у супроводі цієї капели. Він виконував улюблені свої і улюблені всім народом українські пісні, виконував і світло-печальний, багатозначний для нас, людей старшого віку, «Вечерній звон»... На закінчення проспівав Козловський разом із Сергієм Козаком чарівний дует «Ой у полі вітер віє...».

Осіній вітер віяв над полями Київщини, огорненими нічною пітьмою, коли я вертався до Києва, а на серці було так тепло, так ясно, так чисто, піби дзвенів і переливався у ньому голос «нашого Івана», якого і мені хочеться назвати — нашим.

Суцця правда — такі вечори бувають лише «в одному виданні»!

3 грудня 1961 р.

НА ПОРОЗІ 1962-го

Недавно я подзвонив телефоном до одного знайомого артиста. Жіночий голос одповів мені, що артиста нема вдома, а потім пояснив зовсім спокійно й просто: «Поїхав до Африки». Інтонація була така, піби знайомий мій вирядився до Жмеринки чи до Славути одвідати родичів.

Того ж таки дня мав я телефонні розмови зі Львовом і Москвою. Називаю саме ці міста тільки з любові моєї до протокольної правди, бо міг би любісінько написати, що розмовляв з Іркутськом, з Варшавою, з Парижем, і ніхто б тому не здивувався.

Ми оточені чудесами і відзвичаїлись дивуватись. Електрика, телефон, радіо, кіно, телевізор увійшли в наш побут. Навіть чудно подумати, що батьки й діди наші обходились без них, — оті батьки й діди, які їздили на візниках чи підводах, листи передавати старалися «з okazjiю», бо не дуже довіряли пошті, рушаючи поїздом із свого патріархального міста до «добра і зла прикрашеного вертепу» — самого Києва! — нишком перелякано хрестились, завмирили з остраху, коли Уточкін¹ підіймався на аероплані «вище від лаврської дзвіниці», чи як там писалося в газетах, зачудовано і майже побожно слухали, як із мідної труби грамофона вилітало, чергуючись із скрипінням та хрипінням, деренчливе «Кума, кума, кумушка ты моя...»

Та що там батьки й діди! Хіба ж не я, що пишу оці рядки, і не ровесники мої гучно плескали в долоні Валерієві Чкалову² та його товаришам, які довершили все-світній, — а таки все-світній тоді! — подвиг, перелетівши без посадки через північний полюс із Москви до Ванкувера (в Сполучених Штатах Америки)? Хіба ж не нам здавалася дерзновенною мрія Чкалова облетіти круг «шарика», тобто круг земної кулі?

«Шарик» на наших очах справді зменшився, люди, радянські люди сягнули уже і в «миры иные» — розуміє-

тсья, не в тому містичному значенні цих слів, якого надавав їм Достоевський.

Ми оточені технічними чудесами. Ми їм уже не дивуємось. Хіба тільки моторошно точно фантастика кібернетичних чудасій досі ще якось не влізла у голову таким запеклим і безнадійним «гуманітарникам» як от я. Досі — тобто тимчасово.

Між іншим, з приводу кібернетики пригадується мені один епізод. Він безпосередньо не стосується теми нашої розмови, а проте розповідь про нього.

Я виступав перед однією досить кваліфікованою, як то кажуть, аудиторією, говорив про сучасну поезію, читав свої вірші. Мені подано записку: «Чи правду казав нам недавно лектор з міжнародних справ, що поетам незабаром нічого буде робити, бо вірші складатиме кібернетична машина?» Я відповів жартома, що деяким нашим поетам, може, й справді доведеться тоді змінити своє перо на якесь корисніше для людей знаряддя. Прошу тих поетів, яким потраплять на очі ці рядки, повірити, що я говорив не про них. Ну, а якщо дехто все-таки відчусь, читаючи ці слова, якось ніяковість, — ну, що ж... Таким своїм колегам бажаю позбутися в наступному році страху перед суперництвом кібернетичної машини!

Та не об тім моя річ.

Ми оточені технічними чудесами, наука сягає невиданих верховин, народи Радянського Союзу вершать нечувані творчі подвиги, ми твердо ступили на путь до побудови комуністичного суспільства. І ось тут хочеться зняти розмову про деякі явища, які гальмують наш рух уперед і вгору.

1961 рік, з яким ми нині вдячно прощаємось, — це рік першого польоту людини в Космос і початку нової ери в житті людства, початку, який покладено XXII з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу, де прийнято нову, всепародно ухвалену Програму партії. У доповідях, у виступах делегатів з'їзду, в самій Програмі великий наголос покладено на моральних якостях нової людини і на тій ролі, яку відіграватиме в майбутньому суспільному житті мистецтво. От навколо цих речей я й хочу поговорити трохи в срібній тиші передноворічного вечора, який так поетично називають у нас щедрим вечором.

Пам'ятаю, у нас на селі був колись цікавий звичай: о дванадцятій годині, що віщувала настання Нового року, стріляти в нічне повітря із мисливських рушниць. Це на-

зивалося — проваджати старий рік. Цими пострілами ніби відганялося геть, у безвість, усе лихе, що було в минулому році. Разом з тим це був салют усьому доброму, що мав принести рік наступний.

Ох, чимало ще є такого в нашому житті, що варто і докопче треба випустити геть, у безвість, отим, символічно кажучи, нічним новорічним пострілом!

Недавно оце, вчора чи позавчора, я чув по телевізору виступ одного журналіста з Москви. Він говорив, і розумно говорив, про боротьбу з хуліганством, про активну участь у цій боротьбі всіх громадян, про перевиховання хуліганів і таке інше. Що за чортівня! — подумав я. Діти наші давно вже не знають, що воно таке городовик, візник, конка, смуга осілості, «куховарчині діти», «Союз руського народу», чорпосотенці, вопи пі від кого не чують і тим паче самі не вживають цих слів. А от слово хуліган живе собі, «припеваючи»! Та коли б тільки слово. Сам хуліган живе, ходить між нами, кривдить слабосилних, знущається з жінок і дітей, чинить фізичні розправи з чимось немилими йому людьми, засмороджує повітря огидною лайкою, — і при тому «люлюку курить і нічого ся не журить, зла мов зроду не чинив», як той Франків Лис Микита!

Журналіст переконливо говорив про різні способи морального впливу на хуліганів. Він висловив таку справедливу думку: про пияків, ледарів, хабарників (і це слово, на жаль, ще відоме нашим дітям), бездушних бюрократів, шахраїв, окомамілювачів, злодіїв і тому подібних людей частенько у нас говорять, що ми їх не візьмемо в комунізм. «А куди ж їх подіти?» — слушно запитав журналіст і сам собі відповів: — Ні, взяти доведеться, тільки *перевиховавши*».

Ото-то й є. Перевиховання людини, виховання нової людини — це діло не тільки батьків, родичів, друзів, школи і т. ін. Це спільне діло всього громадянства. Чистою й чесною, гуманною і правдивою, працьовитою і товариською, повною власної гідності і пошани до інших повинна бути людина нового світу, який ми в поті чола будемо.

І повинна в тій новій людині не гаснути й не чадіти, а ясним світлом палати любов до краси, служити якій покликане мистецтво, покликана література. Краса — це живий найвищої радості життя, і вона не може бути чужою ні лікареві, ні електрозварникові, ні шахтареві, ні хлібо-

робові, ні магові кібернетики. Великий учений і громадянин Олександр Богомолець кохався в театрі і музиці,— а всі ж знають, яке далеке це було від його наукової спеціальності. Чкалов пристрасно любив Шопена, і то ніжного, сумовитого Шопена, його ноктюрни. А в самому Валерії Павловичі, в його постаті, поведінці, манері розмовляти дуже, я сказав би, мало було «шопенівського». Ломоносовим за наших днів важко бути, але вчений будь-якого фаху чи практик із практиків у сільському господарстві чи в промисловості, глухий до пісні, сліпий до картин і статуй, байдужий до цвітіння й розкоші живої природи,— не може назватись повноцінною людиною. Він не знає, що таке щастя.

Радісно було довідатися, що перші переможці Космосу Юрій Гагарін і Герман Титов знають і люблять поезію. І радісно мені відзначити ще раз, як високо піднесено значення мистецтва, літератури, народної творчості в новочасному Комуністичному маніфесті...

Я бажаю... Так воно заведено: висловлювати під Новий рік свої побажання.

Отже, я бажаю, щоб з нашого лексикону якщо не остаточно зникли, то хоч би почали стиратись оті бридкі слова, які навів я з приводу виступу московського журналіста і які не хочеться повторювати.

Я бажаю, щоб людина дедалі більш ставала повною, багатогранною, чутливою до всього розумного й прекрасного, ставала, за висловом Франка, «цілим чоловіком»³.

Я бажаю, щоб усе яскравіше палала на нашому небосхилі зоря мистецтва, зоря краси, зоря людської й людяної радості.

Я бажаю всім друзям у всьому світі, щоб наступний рік був роком миру і дружби між народами.

А собі самому бажаю,— написати в наступному році те, чого досі, за все життя, ще не написав і що всією душею прагну написати.

31 грудня 1961 р.

НАШ ПУШКІН

Це було давненько. В одній господі зібралася на день народження товариша чимала компанія, душ, певно, з шістдесят. При столі зайшла мова про літературу. Хтось запропонував щось подібне до гри: всім учасникам бесіди роздано листки паперу, на яких треба було відповісти без підпису свого імені на одне тільки питання: «З ким із російських письменників минулого хотів би ти сьогодні сидіти поруч?» Відповіді було написано, листки згорнено і складено докупи, а потім прочитано і оголошено наслідки. Виявилось, що кілька душ було «за Льва Толстого», хтось — чи не один — назвав Достоевського, хтось — Тургенєва... Але переважна більшість написала: Пушкін. Додам, що ніякої розмови саме про Пушкіна до того не було. І варте уваги: нікого не здивували результати «голосування». Ніби інакше й бути не могло.

Покійний мій брат Богдан признався мені потім, що у нього було вагання між Пушкіним і Толстим. «Але, — додав він, — подумав я, що от заїде Лев Миколайович, сяде біля мене, заирне мені в очі... І мені стало страшно». Страшувато, мабуть, було і тому відважному, що назвав Достоевського. Пушкіна — ніхто не злякався. Пушкін — свій. Він незмірно, неосяжно великий, це так, але він і незмірно, без краю рідний, рідний нам, українцям, як брат нашого Шевченка, рідний усім «язикам» колишньої царської Росії, про що сам пророче писав у своєму «Пам'ятнику», одному з найвизначніших у світі провіщень тієї дружби народів, якою живемо і дишемо ми, радянські люди, і до якої закликаємо всіх людей на землі.

Я писав якимось, що Пушкін був щасливим, бо мав таких друзів, як Жуковський і Вяземський, як Дельвіг і Кюхельбекер¹, Нащокін і Пушчин... Список цей можна б набагато продовжити. Пушкін справді мав дивовижний дар притягати до себе серця. Пушкін справді мав багато

щирих друзів. Але от цими днями послухав я виступ по телебаченню Іраклія Андропікова². Ішлося про знайдене не так давно листування родини Карамзіних, що обертається навколо останніх днів, останньої дуелі і смерті Пушкіна. І так переконливо, так пристрасно говорив Андропіков про страшну духовну самотність Пушкіна останнього часу життя навіть серед друзів, які належали до того великопанського, «світського» кола, де бився, як птах у силці, царський камер-юнкер — великий поет російського народу, — до того кола, що затягло кінець кінцем Олександра Пушкіна у безвихідь — і в смерть. І особливо схвилювали мене ті місця в листуванні, де описано, як попрощатися з Пушкіним, що лежав уже в труні, приходили юрми невідомих, «несвітських» людей, охоплених незмірною скорботою... Мені хочеться вірити, що серед тих людей був і наш молодий тоді Тарас Шевченко. Згромадження цього «племени молодого, незнайомого»³ біля гробу національного генія було, може, першим виявом всенародної любові до поета, першим прокладенням тієї пародної тропи до нерукотворного його пам'ятника, яка — це він знав — ніколи не заросте...

Чернишевський справедливо назвав найвизначнішу смугу в розвитку російської літератури XIX століття гоголівським періодом. Але згадаймо, ким був Пушкін для Гоголя, згадаймо, що — за власним визнанням — Гоголь після смерті поета втратив точку опори, втратив свій дороговказ — і потрапив кінець кінцем у смертоносні обійми божевільного попа-фанатика, що з життям Пушкіна обірвалося, пішло на спад і творче життя Гоголя. Останній найвищий зліт Гоголя, «Мертві душі», які він сам називав навіями Пушкіним, «його утвором», останній цей зліт був і початком катастрофічного падіння. Коли ми приглянемося до всього світлого й передового у великій російській літературі XIX і початку XX століття, коли ми згадаємо, що Достоевський благоговів — по-своєму, «подостоевському» — перед автором «Євгенія Онегіна», що нещадний «ниспровергатель» усіх і всіляких авторитетів Толстой ладен був визнати у Пушкіні свого вчителя, коли ми згадаємо висловлювання про Пушкіна Максима Горького, коли ми приглянемося до творчості Лермонтова, Гончарова, Тургенєва, Некрасова, Островського, Короленка, Буніна, Чехова, то повинні будемо признатися, що вся російська література XIX — початку XX століття, яка по справедливості здобула собі світову славу, стоїть під

знаком Пушкіна, що це — безмежно великий пушкінський період літератури.

А хіба не пушкінською зброєю переміг у собі декадента Валерій Брюсов ⁴? А хіба путь Блока від Володимира Соловйова ⁵, від символізму й містицизму — до високої правди й народності, до визнання Жовтневої революції, до «Скіфів» і «Дванадцяти» не осяяний соплем Пушкіна? І хіба випадково останній, передсмертний вірш тяжко хворого Блока присвячений «імені Пушкінського дома в Академії наук?» Не кажу вже про загальноновизнаний відгомін звучання кованих ямбів «Мідного вершника» в блоківському геніальному «Возмездии»...

Шевченко, як сам він пише в «Щоденнику», замислив був написати поему «Сатрап і дєрвіш» за зразком «Апджело» Пушкіна. Артистці Піуновій ⁶, якою він захоплювався всією своєю спраглою по кохання душою, він читав «Сцени з рицарських часів». Улюбленим його пушкінським віршем був вірш про Міцкевича («Оп между нами жил») з провіщенням тієї сім'ї великої, вольної, нової, сім'ї народів, про яку сам Шевченко сказав пророчі слова в своєму «Заповіті». На глибоко задушевній шевченківській «Музі» лежить невідбивна печать пушкінського поетичного ладу, а «Сонце заходить, гори чорніють...» прямо перегукується з елегією «Редєет облаков летучая гряда...». Хто подумає, ніби я тут підіймаю руку на незрівнянну шевченківську самобутність, той гірко помилиться.

Смертельно недужий Франко невтомно, перемагаючи страшні фізичні болі, перекладав «маленькі трагедії» і «Бориса Годунова», Леся Українка — єдина в світі — посправжньому підхопила і по-творчому, геніально розвинула традицію «маленьких трагедій»...

З повним правом кажемо і ми, радянські письменники: паш Пушкія.

Він рідний і для Маяковського, який своїм «Ювілейним» спокутував молодечі гріхи перед пам'яттю безсмертного, і для Тичини, що назвав Пушкіна «землі органом могучим» ⁷, і для всіх нас, старших і молодших, більших і менших. Він рідний усьому народові, всім народам Радянського Союзу. І лише світоносний Жовтень, що розігнав усі хмари не тільки «над омраченним Петроградом», а й над усією царською Росією, показав народним очам велетенську постать Олександра Пушкіна на весь її арист. Село Михайлівське стало такою ж всенародною святинею, як Тарасова гора під Каневом... До гробу поета, до його

рукотворного і нерукотворного пам'ятників сходяться незчисленні лави нащадків тих людей, які, на подив «світських» друзів і на обурення «світських» ворогів Пушкіна, тислися до невеликої церкви, де встановлена була труна Пушкіна і куди можна було звійти тільки за спеціальними запрошеннями — «білетами»...

Восени минулого року я блукав з мисливською рушницею в околицях села Андруші, Переяслав-Хмельницького району. Сів одпочити на пагорбі. Зо мною були представники «племені молодого», але добре мені знайомого, — мій син і внук. Раптом почулось — хтось читає... Прислухався — лермонтовські рядки, знаменитий вірш пам'яті Пушкіна — «На смерть поета». Читано голосно, виразно, з великим почуттям.

— Хто це читає? — спитав я.

— А он... — пастушок... — сказав мені син.

Справді, недалеко від нас під невеликою сосною сидів на пеньку самотній хлопчина і декламував славетну поезію. Потім він, разом з якимось дідусем, погнав корови мимо нас. Я спинив його, спитав:

— Це ти читав вірш Лермонтова?

— Та я... — відповів хлопець.

— По книжці читав? Учив напам'ять?

— Ні... У мене нема з собою книжки...

— А для кого ти читав?

— Та так... Для себе...

Потім виявилось, що це — учень восьмирічної Андрушівської школи Микола Козоріз, що він любить Пушкіна, Лермонтова, Шевченка, знає сучасних радянських поетів і сам уже щось пише...

Гнівний зойк молодого Лермонтова, звернений проти вельможних сучасників, призвідників поетової загибелі, прозвучав в устах сучасного андрушівського школяра як прекрасна слава живому, безсмертному нашому Пушкіну. Які ми щасливі, що можемо сказати: наш Пушкін!

9 лютого 1962 р.

ПОДОРОЖ ДО ЮГОСЛАВІЇ

Я не раз бував у Югославії. Я навіки зачарований її прекрасною й різноманітною природою — і вкритими лісом горами, «планинами», що нагадують наші Карпати, і квітучими долинами, і бистрими ріками, і спокійними світлими озерами. З перших же зустрічей серце нас притягло до себе працюючі й мужні люди цієї багатонаціональної країни, — що явили світові дивовижні приклади героїзму й витривалості в дні другої світової війни. Я люблю творчість чорногорського поета Пестра Негоша¹, словенського — Франце Прешерна, я гордий особистим знайомством з покійними великими поетами-громадянами Володимиром Назором (Хорватія) і Оттоном Жупанчичем (Словенія), з якими я стрічався 1945 року. Жупанчич не брав безпосередньої участі у визвольній боротьбі югославського народу, але зігривав і окрилював серця патріотів натхненною своєю поезією. Назор, похилий уже віком, вийшов із захопленого фашистами Загреба тоді, коли, за його власним висловом, «миша не могла вийти з міста», — вийшов, щоб поділити з партизанами їх бойові труди. Я низько схилию чоло перед життєвим подвигом Вука Караджича² — основоположника сербської літературної мови, невтомного збирача скарбів народної творчості. Щодо самої цієї творчості, до сербської народної ліричної і особливо епічної поезії, якою захоплювались іще Гете, Вальтер Скотт³, Меріме, Пушкін, Міцкевич, то я просто-таки закоханий у неї. Під час першого чи другого перебування мого в Югославії довелось мені чути посіїв, а почасти й творців цієї поезії, народних співців-гусярів, яких можна назвати братами наших кобзарів.

За моїми відомостями, гусярство існує й досі, народна поезія розвивається донині в традиційних, а почасти й оновлених формах. Можу тут додати й підкреслити, що югославське радіо багато уваги приділяє передачам народ-

ної музики, народної пісні, дуже своєрідних і яскравих. З гордістю й радістю згадую ті дні, коли вперше, за збірками Вука Караджича, користуючись словниками та російськими перекладами й дослідами (особливо проф. М. І. Кравцова⁴, справжнього знавця сербського та болгарського фольклору), оглядаючись на високі взірці Пушкіна («Пісні західних слов'ян»), з подякою згадуючи тонкі і вдумливі переклади Старицького («Сербські народні думи і пісні», 1876), маючи дорогого порадирика в особі покійного М. А. Булаховського, перекладав на рідну свою мову чудові сербські юнацькі пісні. Зауважу до речі, що сербське «юнак» означає не молодий хлопець, «юноша», а герой, витязь, молодець.

У січні цього року я відвідав Югославію в складі письменницької делегації, до якої входили, крім мене, поети Андрій Малишко, Расул Гамзатов, Роберт Рождественський, літературознавець і критик Є. Ф. Кніпович, перекладач і літературознавець О. Д. Романенко. Як бачимо, група була невелика, але різноманітна і щодо віку її учасників, і щодо літературних, сказати, облич, і щодо національної приналежності. Подорож наша була відповіддю на торішні відвідини Радянського Союзу гуртком югославських письменників. Малося на увазі передусім проведення розмов на літературні теми з югославськими письменниками. Але гостинні югослави дали нам змогу поїздити по країні. Ми побували в Белграді, Люблянці, Загребі, Скоп'є (по-македонськи — Скоп'е), відвідали багату македонську «задругу» (сільськогосподарський колектив) у селі Богданцях, милувалися прекрасним озером Блед, заїздили в простий селянський дім, де народився Франце Прешерн, були на славетному озері Дойран, на кордоні з Грецією. З берегів Дойрана, дуже в той день розхвилюваного, бачили ми гори і навіть селища Греції. Багато водоцлавних птахів (здається, переважно лисок), що відлітають від нас на зиму, чорніло на поверхні Дойрана. Величезні зграї шпаків ненастанно пролітали над ним...

Милувались ми новобудовами в містах Югославії, що дуже швидко, «як гриби», ростуть на вчорашніх пустирях, чорногорським містом Тіватом, ніби вихопленим із сивої старовини, і єдиним у своєму роді містом-пам'ятником, містом-музеєм Дубровником, що мальовниче розташований на берегах чудесної голубої, зеленої, синьої, срібної Адріатики... Все це, звичайно, надовго запам'ятається.

Зустрічі наші з представниками сербської, хорватської, словенської, македонської літератур (до речі, нинішній голова Спільки югославських письменників Блаже Конський — македонець) ішли під знаком взаємоознайомлення, поглиблення культурних зв'язків. Суперечки, що інколи виникали, мали суто принциповий характер. Здебільшого обертались вони навколо літературних «ізмів» — серед югославських письменників чимало сюрреалістів та інших «істів». Проте раз у раз переконувались ми, що талант перемагає всі скороминущі літературні моди, що справжньому талантові, як вода рослині, доконче потрібна життєва, жива вода правди, без неї він засихає. А коли він цій правді вірний, то вона чудово пробивається крізь усякі «ізми». Іноді дискусії зростали і на ґрунті недостатньої обізнаності. Так, наприклад, деякі югославські письменники (і читачі, очевидно) падають якимось особливе значення появи в Москві групи молодих поетів та прозаїків (називались імена Євгенія Євтушенка, Андрія Вознесенського, Роберта Рождественського...), які буцімто зробили в радянській літературі бурхливий переворот. Член нашої делегації Роберт Рождественський спокійно пояснював, що ніякого бурхливого перевороту не сталося, що просто прийшли в літературу молоді сили, люди зі своїми поетичними манерами і нахилами, зі своїми творчими шуканнями, які однак шанують традиції класичної й радянської літератури, люблять Блока, Маяковського, Асєєва, Багрицького, Тихонова, Светлова...

Буквально на кожній зустрічі доводилося нам підкреслювати багатонаціональність радянської літератури, існування і цвітіння, поруч з великою російською літературою, могутніх літератур української, білоруської, грузинської, вірменської, узбецької, таджицької, туркменської, литовської, латиської, естонської і т. ін.

Неабияке зацікавлення викликав талановитий дагестанський поет Расул Гамзатов, що пише мовою кількісно невеликого аварського народу. Палка промова Андрія Малишка, присвячена дружбі народів та розквіту національних культур і виголошена перед студентами й професурою кафедри слов'янознавства в Белградському університеті, увіпчана була захопленим схваленням. На цій кафедрі вивчаються російська, польська та чеська мови й літератури. Незабаром, як нам сказали, має бути відкритий і український відділ.

У Любляні давній мій знайомий поет і перекладач

Міле Клопчич казав нам, що хоче до майбутньої 150-ї річниці народження Шевченка перекласти його твори до кінце з оригіналу. (Переклади із Шевченка на сербську, словенську та інші мови Югославії, були, розуміється, і раніше.) Добра наша приятелька сербська поетеса Досанка Максимович діяльно перекладає і російських, і українських радянських поетів. Проте для обопільного ближчого знайомства чимало чого ще треба зробити.

В Югославії живе чимала група (понад 41 тисяча) українців-«русинів», як вони себе називають. Це — нащадки давніх вихідців (XVIII—XIX ст.) з України, переважно Західної. Говорять вони гостро відмінним від нашої загальнолітературної мови діалектом, до якого наліцло чимало слів з інших слов'янських мов. Цим же діалектом послуговуються вони в школі й пресі, пишуть і видають книжки. Серед цих книжок є й цікаві збірники народних пісень, і перекладений на діалект «Тарас Бульба». Ось приклад тамтешнього діалекту, взятий із збірника «Пісні югославських русинів», що ласкаво подарував мені упорядник його, д-р Цінко Жганец:

Виберай ще, сину, в шешліву годзину
На кождим ярочку добру годзиночку!
Виберай ще, сину, в шешліву годзину,
Же биш не потрацел ту свою дружину.

Я сподіваюсь іще повернутись у наші пресі до розмови про цих людей, які жадібно розпитують про життя Радянської України, жваво цікавляться радянською літературою й мистецтвом, але мало отримують наших книжок, наших журналів, не все добре собі уявляють...

Нема сумніву, що наша подорож була певним кроком у справі ближчого знайомства й порозуміння з письменниками Югославії. Гадаю, що за нею відбудуться й нові подорожі, що незабаром вітатимуть югославських гостей культурні працівники Москви, Києва, Мінська, інших міст нашої Радянської Вітчизни, над якою сяє знамено дружби народів.

17 лютого 1962 р.

ПОЧУТТЯ ЗЕМЛЯЦТВА

Відомо, яку магічну силу має слово земляк, вимовлене чи почуте десь далеко від рідної землі, в многотрудній подорожі, серед воєнної мли й завірюхи. В це слово може вкладатися різний зміст. Воно може означати людину з тієї самої країни в широкому розумінні слова, людину з тієї самої області, району, міста чи села, людину з тієї самої військової частини, шахти, заводу і т. ін. Але завжди криється в ньому почуття рідності, спорідненості, кривності, завжди є на ньому повів патріотизму — чи то «місцевого», чи найширшого. Коли людина цілком переможе космічні простори, то вона з гордістю вимовлятиме слово «земляк» згідно з його етимологією, тобто — мешканець Землі. Це вже буде планетарний патріотизм... «Земляки» з Зсмли не без радості зустрінуться і, безперечно, обнімуться, скажемо, на Місяці.

Але я нині говорю про патріотизм «місцевий», про патріотизм тих людей, що так ніби наївно кажуть — «маленька, та хороша моя Золотоноша», що пишаться: ми верховинці, ми житомир'яни, ми одесити, ми туляки, ми пензенські — або ще й так: ми романчани, ми вербівчани і т. ін. Скажуть: це патріотизм дрібний, обмежений, вузький, може, навіть додадуть: реакційний. Треба докладніше про це поміркувати.

Мені було б гірко, коли б подумали, ніби я обстоюю сільське чи там, по-давньому, містечкове замикання в своєму колі, таке тлумачення слова «земляцтво», при якому слова Наталки Полтавки «знайся кінь з конем, а віл з волем» трактуються, як оте горезвісне націоналістичне «свій до свого», коли все, що лежить за межею «нашого» поля чи за околицею «нашого» міста, вважається чужим, ба навіть ворожим. Звідси — рукою подати до шовінізму,

до національної, племінної ворожнечі, до людиноненавистництва.

Ми знаємо дуже неприємні, навіть жахливі приклади «місцевого патріотизму». Буває, що люди тільки за ознакою самої-по національної чи територіальної приналежності «підтримують» один одного там, де годиться гостро критикувати і твердо боротися, «покривають» помилки, зловживання чи навіть злочини «своїх» лише тому, що вони «свої». Подекуди діє ще — в господарських, громадських, службових справах — фамусовське правило: «Ну как не порадеть родному человечку»¹. Пі, не за таке я «почуття земляцтва», проти нього я — всією душею. А яке «почуття земляцтва» мені до серця — постараюся сказати якомога ясніше.

Влучно сказано десь, що любов до вітчизни починається з любові до берізки біля рідної хати, до стежки на городі, втоптані дитячими ногами, до верби над ставом, у дзеркало-якого ти видивлявся змалку... Інакше кажучи, починається з малого і конкретного. А виростає — у велике і узагальнене.

Азбукою стало, що письменники повинні вивчати життя, знати життя, іти в ногу з життям, брати участь у житті і т. ін. Чому, власне, тільки письменники? Цю вимогу треба ставити і до художників, і до композиторів, і до акторів, і до інженерів, агрономів, навіть до фізиків, хіміків, математиків, слово честі!

Я не за звужене, принижене тлумачення гасла «зв'язок науки з життям», але справжня наука завжди йде від життя і переходить кінець кішцем, іноді довгим і складним шляхом, до життя.

Гребінчине «ви, братця, все-таки домівки не цурайтесь» треба раз у раз пам'ятати, розуміючи під домівкою і рідний край, і рідну мову, і берізку біля рідної хати, і те оточення, серед якого ти зріс, тих людей, які помогли тобі стати на ноги і навчили тебе добра... Людина, що забула свою «Оржицю», — знову-таки пагадюю байку Гребінки «Рибалка», — мимоволі відчує себе колись рослиною, вирваною з ґрунту.

Між іншим, про того-таки Євгена Гребінку, 150-річчя з дня народження якого було недавно тепло відзначено радянською громадськістю. Рано покинувши рідну Полтавщину, він жив і працював у Петербурзі. І там видав він свої «Приказки» (серед них і «Рибалку»), там випустив альманах «Ластівка» з віршами молодого Шевченка,

там переклав «Полтаву» Пушкіна. Саме «Полтаву», це, мабуть, не випадково для автора «Розповідей пирятинця»...

Словом, петербурзький літератор Євгеній Павлович Гребінка, чи навіть Гребьонка, весь час відчував себе полтавцем, із тих полтавців, про яких Микола в «Наталці Полтавці» каже: «Оттакові-то наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед одним хапаються...» І разом з тим Гребінка брав активну участь у російському літературному житті, повернувши до себе ласкаву увагу Віссаріона Белінського, з незвичайним пієтетом ставився до Пушкіна, якому й присвятив свій переклад «Полтави»... А про свою рідну Оржицю ніколи не забував. Своя рідна Оржиця, беручи це слово узагальнено, завжди нагуває людину живучою водою молодості.

Це зовсім не випадково, що в Московському державному університеті є українське студентське земляцтво. Я гостював у цих милих дівчат-та хлопців і можу засвідчити, що ані тіні якогось «вузького», «обмеженого», «виключного» патріотизму в них нема, що вони люблять, знають, вивчають, читають напам'ять російських поетів, сперечаються про них, цікавляться багатонаціональною радянською літературою, зарубіжними письменниками... Але їх об'єднує почуття береги перед рідною хатою, верби над рідним ставом, а глибше беручи — почуття кривого зв'язку з рідним народом і глибокої вдячності йому за те, що він їх виростив, викохав, «вивів у люди»... І почуття гордості.

Гордість — велика рушійна сила, рідна сестра високого почуття відповідальності. Гордість колективом, у якому людина працює, і почуття відповідальності перед ним окрилює учасників того прекрасного руху, що зветься соціалістичним змаганням, веде вперед наших учених, які тільки гуртом, гуртовою працею, як самі вони признаються, могли добитися своїх справді чудотворних досягнень у техніці, у використанні атомного ядра, у подоланні космічних просторів...

Індивідуальне і колективне у справжніх учених, учених-творців, не заходять у суперечку, а гармонійно поєднуються. А заздрість — вона годиться для Сальєрі², але її відкидають Моцарти...

Нічого лихого нема в тому, що людина пишається тією установою, в якій вона працює, тією газетою, де вона співробітничала, — і рідним пейзажем, рідною піснею, рід-

ною мовою. Може здатись, що я говорю про дуже різні речі, але по суті я говорю про одне.

«О любви к отечеству и народной гордости» можна трактувати в найрозмаїтіших площинах. Так само і з «почуттям земляцтва».

Земляки мої, романчани і ширше — житомир'яни, — появили мені високу честь, виставивши мою кандидатуру в депутати Верховної Ради СРСР. Я оце недавно побував у гостях в Житомирі, в Бердичеві, в Новограді-Волинському, в селі Кековій, де був радісно схвильований прекрасною світлою школою і любов'ю вчителів до своєї справи, до своїх учнів, а значить і до нашого спільного майбутнього, побував у Попельні і — в тій же таки Романівці. Нелегко було мені з товаришами добиратися з Попельні до Романівки — страшенно «розвезло» дороги, довелося вдатися до «всепрохідних» газиків, — але як яка була б то образа для романчан, коли б я до них не приїхав! Зустрівся я там і з друзями мого дитинства, і з молоддю, яка тільки-но зіп'ялась на ноги. І скажу правду: вельми мене втішило, що романівський колгосп «Перемога» виходить на одне з перших місць у районі, що браві механізатори сільського господарства, трактористи, працюють там, як кажуть, на славу. Ті ж таки трактористи виступали в сільському клубі як самодіяльний хор, як співаки й читці. І непогано виступали! Щоправда, є у мене свої міркування про шляхи, якими повинне йти самодіяльне мистецтво, але міркуваннями тими поділюсь я з читачами іншим разом...

Я майже все життя прожив у Києві, та й Романівка, село моїх дитячих літ, була колись не Житомирської області, а Київської губернії. Але є в мене багато друзів і в Романівці, і в Житомирі, і на Житомирщині. І коли згадую я, як пишанються житомир'яни своїми земляками Володимиром Короленком, Лесею Українкою, славетним героєм Паризької комуни Ярославом Домбровським, як вони підкреслюють тривалий чи навіть короткочасний зв'язок із їхньою «Оржицею» — хай це буде в даному разі річка Тетерів — Миколи Щорса, Михайла Коцюбинського, Степана Васильченка, Івана Кочерги, Віктора Косенка, Бориса Лятошинського, Святослава Ріхтера, — коли це і багато чого іншого надійде мені на думку; коли припом'яну я, що батько мій у Романівці мав гостем Миколу Лисенка, який записував там чудесні наші пісні, а сам я їздив до Романівки разом із незабутнім Остапом Вишнею,

ловив рибу в Унаві з Андрієм Малишком... коли помислю про це (для всього не вистачило б і втричі довшого періоду), то починаю з радістю відчувати себе житомирянином і романчашином. І це зовсім не заважає, це допомагає мені усвідомлювати себе як українського радянського письменника, як учасника всесоюзного літературного життя. Це допомагає мені в міру сил служити високій, всесвітній ідеї дружби народів.

10 березня 1962 р.

СЛОВО ПРО ГЕРЦЕНА

У передмові до своєї книги «Минуле й думи» Герцен, звертаючись до свого друга та побратима Огарьова і згадуючи їх спільну присягу на Воробйових горах — віддати життя за справу вільності,— пише:

«Все змінилось кругом: Темза тече замість Москви-ріки, і чуже плем'я навколо... і нема нам більше дороги до рідного краю... лише мрія двох хлопчиків — одного 13 років, другого 14 — збереглася».

«Минуле й думи» — один із найсвоєрідніших і найщиріших творів у світовій мемуарній літературі, а російська мова Герцена вражає своєю неповторною силою й незрівнянним блиском. Цій силі, цьому блискові аж ніяк не стоїть на заваді відома «неправильність» герценовської мови,— риса, що ріднить його з найбільшими геніями російської прози Гоголем і Львом Толстим. Наважуючись перекладати уривки з Герцена на українську мову, я відчуваю такий самий острах, таке саме побоювання, «робость», які відчував, коли взяв на себе переклад «Мідного вершняка»... Але признаюся, що є в такій нелегкій роботі і особливий, непереможний чар.

Присяга на Воробйових горах стояла перед очима Герцена все його життя, він писав про неї на схилі віку:

«Заходило сонце, бані церков блищали, місто слалось в несяжну далечинь під горою, свіжий вітерець повівав на нас, постояли ми, постояли, облерлись один на одного і, раптом обнявшись, присяглись, маючи перед оком всю Москву, пожертвувати наше життя обраній нами боротьбі».

Я назвав «Минуле і думи» однією з найщиріших книг у світовій мемуарній літературі, і так воно й є. Герцен умів визнавати свої помилки й хиби, умів говорити про себе самого з найбільшою одвертістю, на яку тільки здатна людина.

Але була у нього велика й законна гордість. Він був гордий, що залишився на все життя вірним обраному за юних літ шляхові, він міг про себе сказати трошки перефразованими словами Франкового Мойсея:

Все, що мав у життю, я віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

До речі сказати, Герцен належав до тих діячів і мислителів, якими раз у раз цікавився, яких глибоко шанував Франко і яких популяризував він у Галичині.

Герценів «Дзвін» («Колокол») почав виходити 1857 року — того самого року, коли повертався із тяжкої солдатчини Тарас Шевченко. А благородний образ Іскандера — Герцена виникає перед нами на багатьох сторінках Шевченкового «Щоденника». Ці два імена — Герцен і Шевченко — нерозривно зв'язані між собою в нашій свідомості. 1961 рік був роком всесвітнього відзначення сторіччя з дня смерті геніального українського поета, нині ми готуємось до 150-ї річниці з дня його народження, що теж не за горами. Незабаром, 6 квітня, все передове людство віддасть шану Герцену в його 150-у річницю. Так навіть хронологічні дати зближують ці світлі й непогасні імена. І хоч не нова ця тема — Герцен і Шевченко, — належить вона до тих тем, до яких завжди вертатимуться вдячні нащадки.

Герцен був невтомним борцем за політичне і соціальне визволення народу і народів. В. І. Ленін гостро критикував Герцена за дороги, які він обирав у своїй боротьбі, але ж Леніну належать і такі слова:

«В кріпосній Росії 40-х років XIX століття він зумів піднятися¹ на таку височінь, що став врівень з найвидатнішими мислителями свого часу».

«В кріпосній Росії» ...Один із найпристрасніших борців проти кріпацтва, сам учораший кріпак, Тарас Шевченко записує в своєму «Щоденнику» 11 жовтня 1857 року про враження від брошури «Іскандера Лондонського» «Крещеная собственность»: «Сердечное, задушевное человеческое слово!» і називає Герцена «апостол наш, одинокий изгнанник». Слово «апостол», якому надавав Шевченко особливого значення, слово найвищої в його устах похвали і найглибшої пошани, не раз прикладав він до імені Герцена. Від Герцена перейняв він і зневажливо-

гнівне визначення Миколи І — «Тормоз», до якого додавав різні прикметники, із яких найвиразніший і найоригінальніший — «пseudобозабываемый»...

А Герцен, що, як і Добролюбов, визнавав Шевченка «цілковито народним письменником², як наш Кольцов», додавав до того: «Але він має набагато більше значення, ніж Кольцов, бо Шевченко ще й політичний діяч і з'явився борцем за свободу».

У них, у Герцена і у Шевченка, був і спільний предмет безмежної любові — народ, і спільні предмети безмежної ненависті, починаючи з Миколи І і кінчаючи найдрібнішими «мерзенними каламарями» та «циновими гудзиками». Читаючи в «Юродивому» презирливі слова про «капрала Гавриловича Безрукого», тобто київського, подільського й волинського генерал-губернатора Дмитра Гавриловича Бібікова, мимоволі згадуєш характеристику, яку дав цьому саповному негідникові з приводу його «красномовства» Герцен:

«Це — Цицерон миколайівської епохи³, кожне слово — палка, сослова, суха, сучкувата палка». Далі Герцен відзначає такі риси Бібікова, як «нахабство, кров в очах, жовч у крові... Зухвальство без меж, плазування без сорому»...

І багато таких спільних моментів можна знайти в творах великого автора «Минулого й дум» і великого творця «Кобзаря»...

Борець, як і Шевченко, за соціальне визволення народу, Герцен, як і Шевченко, був непохитно послідовним глашатаєм національної вільності й дружби народів. З особливою теплотою говорив він про Гарібальді⁴, Міцкевича, на благородно скорбному обличчі якого читав відбиток історичної долі Польщі, Шевченка...

Коли ви заглянете в енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона⁵, то там у статті «Герцен — Искандер» прочитаєте такі слова: «Гибельным для популярности было его увлечение польским восстанием». Далі автор статті К. А-жин, тобто Костянтин Арабажин⁶, зазначає, що «Колокол» утратив завдяки отому «увлечению» своїх передплатників. Між іншим, статтю Арабажина хотів був використати, знайомлячи західноукраїнську громадськість з творами Герцена, Іван Франко. Одначе, пильно вчитавшись в ту статтю, він од свого наміру відмовився. А ось як оцінив «увлечення» Герцена та наслідки цього «увлеченія» В. І. Ленін:

«Коли вся згряя російських лібералів відсахнулася від Герцена⁷ за захист Польщі, коли все «освічене громадянство» відвернулося від «Колокола», Герцен не збентежився. Він продовжував обстоювати свободу Польщі і бичувати приборкувачів, катів, вішателів Олександра II. Герцен врятував честь російської демократії».

Не дивно, що людина, яка врятувала честь російської демократії, ставши на оборону польського повстання 1863 року, сказала і про Україну такі слова в одній із своїх статей, адресованих до поляків:

«...На Україні («в Малороссии»), живуть люди, — люди, пригнічені рабством⁸, але не настільки зламани урядом і поміщиками, щоб утратити всяке почуття народності, — навпаки, родова (тобто національна. — *М. Р.*) свідомість у них дуже розвинена... Розв'яжімо ж їм руки, розв'яжімо їм язик, хай мова їх буде зовсім вільна, і тоді хай вони скажуть своє слово, переступлять через батіг до нас, через панство — до вас, коли вони будуть розумні, простягнуть нам обом руки на братерську спілку і на незалежність від обох».

Цим блискучим уступом Олександр Іванович Герцен ніби стисло формулює ставлення передового російського суспільства свого часу до українського народу, осяяного генієм Тараса Шевченка, віби здалека подає руку такому до нього близькому внутрішньо нашому великому поетові.

Герценів благовісний «Дзвін» давно відлунав, але гордий і сміливий девіз його — *Vivos voco* — кличу живих — дзвенить і завжди дзвенітиме в усіх чесних серцях.

24 березня 1962 р.

РІВНІСТЬ ПРИМАРНА І СПРАВЖНЯ

У поемі Адама Міцкевича «Пан Тадеуш» один із ревнителів «старопольських» традицій, вельможний пан Підкоморій, іронічно каже про панича, який побував у Франції і набрався там нових поглядів та звичаїв:

Він істину нову привіз із-за кордону,
Що люди рівні всі, хоч чули ми й з амвону
Ту саму істину від наших же ксьондзів...

«Істина», що її привіз отой панич із-за кордону, була складовою частиною відомої формули, яку проголосила Французька буржуазна революція кінця XVIII століття: «Вільність, рівність, братерство».

А «істина», яку чув Підкоморій від ксьондзів, полягала в прославлених словах «святого письма»: «Нема ні еліна, ні іудея¹, ні раба, ні вільного»... Далі ця «істина» розшифровувалася так, що всі люди рівні «у Христі», перед богом, — рівні, кінець кінцем, не на цьому, а на «тому» світі... І католицькі ксьондзи, і православні священники, проголошуючи цю «істину» «з амвону», полюбляли, однак, підкреслювати, що «зірка від зірки різниться в славі», а тим паче — люди.

Щодо рівності в триєдиній французькій формулі, то мала вона багатомікову історію, йдучи ще від часів давньої Греції та Риму, де рівними вважалися тільки вільні, тобто пануючі верстви суспільства, а на рабів та іноплеменників поняття це і зв'язані з ним права не поширювалися.

Різні значення вкладалися людьми в слово «рівність», яке відіграло, звичайно, хорошу роль у революційних рухах минулих віків. Раз у раз говорено про рівність людей перед законом, тобто формальну, юридичну рівність, — а зводилася вона й зводиться нині в капіталістичних краї-

нах, коли говорити про національні стосунки, до того, що, як казав Маяковський, «білі роблять білу роботу, а чорні — чорну»². А в соціальному розумінні виходило та й виходить у землях, де панує «справжня демократія», таке становище: і багатий і бідний, приміром, можуть лікуватися у найкращих лікарнях, але багатий має чим заплатити лікарям, отже, й лікується, а бідний не має, отже, й лишається при своєму праві вмерти; і багатий і бідний рівні перед судом, але багатий може найняти дорогого адвоката, а бідний не може і т. ін.

За моїх учнівських років читали ми в німецькій хрестоматії зворушливе оповідання про мельника, який судився з «самим» королем, ледве чи не з Фрідріхом Великим³. Королю не подобалося, що перед його замком стирчить вітряк, який застусь йому красвид, і він велів той вітряк знести з лиця землі. А мельник наполягав на тому, що вітряк стоїть на його землі, що він володіє ним по праву, — і вдався до суду. Суд нібито став по боці мельника — проти короля, і вітряк лишився непорушеним.

У цій повчальній історії йдеться не тільки про рівність людей перед законом, а й про «священне право» приватної власності. Саме воно тут явно святкує перемогу.

Нема чого й казати, що все це оповідання — суцільна брехня.

Рівністю людей перед законом не раз туманили і туманять людям голови в класовому суспільстві. Це — примарна рівність.

У польського поета Владислава Сирокомлі є відомий вірш «Лялька». На українську мову переклав його Михайло Старицький. У вірші цьому маленька дівчинка розмовляє з своєю лялькою. Дівчинка визнає той «правопорядок», вірити в справедливість якого навчають її батьки, але їй жаль тих «негречних хлопів», що благали хліба у її татуня:

Помолимся ж, лялько, ми щиро про хліб, про потреби
І хлопів, і мами, і тати!

(У Старицького саме так: тати, а не тата).

Сирокомлі був завзятим ворогом кріпацтва, щирим демократом. В образі дівчинки, вочевидь йому симпатичної, він іропізує з панського «народолюбства». Але ж легенда про рівність людей перед серцем того, хто їх любить, довго жила в багатьох головах, і то неабияких головах. Рів-

ність, продиктована гуманністю. Рівність, надихана добротою. Рівність, кінець кінцем, підшита брехшею.

І рівність людей перед люблячим серцем, і рівність їх перед законом була і є в суспільстві, побудованому на нерівності, або жалюгідною ілюзією, або свідомим обманом.

В. І. Ленін писав: «Рівність є пуста фраза⁴, якщо під рівністю не розуміти знищення класів. Класи ми хочемо знищити, в цьому відношенні ми стоїмо за рівність. Але претендувати на те, що ми зробимо всіх людей рівними один одному, це пустісінька фраза і дурна вигадка інтелігента...»

Я вчився в гімназії після революції 1905 року. Славнозвісний циркуляр міністра Делянова про те, щоб не приймати до середніх шкіл «детей кучеров, прачек, мелких лавочников и т. п.» уже не діяв. І в середній, і в вищій школі мали право вчитися всі. Всі мали право, але далеко не всі могли. Про скількох людей, які прагнули освіти і гинули в темряві, можна було сказати тоді словами Архипа Тесленка: «Страчеце життя!»

Коли теплої літньої ночі над рідною мені річкою Унавою лунав у пісні з одного «кутка» села могучий, металевий голос Захара, по-вуличному Довгого, а з другого «кутка» — кучерявий, чистий і ніжний голос Ригора (Григорія) Лабана, то заїжджий до нас гість, аматор музики, говорив, було: «Та це ж справжні оперові голоси!» А ті бідолахи навіть не знали, що воно таке — опера...

Всі люди мого віку пам'ятають, скільки за тих часів гинуло в народі талановитих митців, поетів, винахідників, бистрих умів і яскравих талантів... Нині діти чи внуки отих Ригорів і Захарів кінчають консерваторії, виходять на радянську і світову мистецьку арену.

У нашому соціалістичному суспільстві всі громадяни мають не тільки право, а й цілковиту змогу вчитися і розвивати свої здібності. Збувається пророцтво Шевченка: «Врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі». Соціальні перегородки у нас повалено, економічну й культурну нерівність націй зметено геть. У нас дійсно нема «ні елліна, ні іудея». Всесвітня боротьба поневолених народів проти колонізаторів опромінена світлом, що йде від нас, із Радянського Союзу, світлом ідей Маркса, Енгельса, Леніна. В нашій країні, в країнах соціалістичного табору здійснюється принцип: «Кожному за його працею». Слово «знатний» набуло у

нас цілком нового значення: його визначають не походження, не багатство, а трудові подвиги.

На нетлінних сторінках Програми Комуністичної партії Радянського Союзу серед інших немеркнучих слів сяє пурпуровими літерами слово рівність — та справжня рівність, якої досягнуть люди, коли здійснено буде високий принцип комунізму: «Кожний за здібностями, кожному за потребами»...

Кожний за здібностями! Здібності людські будуть розвиватися за комунізму на всю широчінь, глибочінь, і височінь, у всій індивідуальній своєрідності й неповторності, і це, власне, буде справжня рівність, а не та рівність, яку Ленін назвав «дурною вигадкою інтелігента»⁵¹!

Коли брати справу з такого боку, то можна закінчити цю розмову парадоксом: люди будуть різні, і саме тому вони будуть рівні.

30 квітня 1962 р.

НАРОД І КРАСА

Мені вже довелося якось розповісти про одно спостереження, яке зробили ми з покійним моїм другом Вадимом Охременком. Гадаю, проте, що багато з читачів «Вечірнього Києва» того оповідання, вміщеного в іншій газеті, не читали. Або й читали та призабули. Крім того — дуже пасує той епізод, про який іде мова, до теми, яку я обрав сьогодні для розмови. Отже, коротенько.

Ми з Вадимом заблудили на полюванні, і довелось нам попроситися на ночівлю до першої-ліпшої хати в незнайомому селі. Хазяйкою хати була вдова, гарна й привітна молодиця. Сини господні саме паловили риби, і нас не тільки пущено до хати, а й запрошено на вечерю, на смажену рибу. Вадим дістав децицю із свого вельми місткого рюкзака, і ми, сівши до столу, попросили, звісно, й хазяйку, і її синів-риболовів потрапезувати з нами. Хазяйка довгенько відмовлялася, потім рішуче вийшла до невеличкої другої кімнати, взяла з кілочка сніжно-білу хустину, пов'язала нею свою красиву голівку — тільки тоді сіла вечеряти з нами. Дуже це нас із Вадимом зворушило. Ми потім, вертаючись додому, багато говорили про народний етикет, про народну естетику, — говорили, здається, не такими нудними словами...

І друге — з тим же Вадимом. Ми гостювали в селі Сваром'ї у хаті добре відомого київським мисливцям Семена Пальохи. Про цього інтересного і своєрідного чоловіка писав колись Антоненко-Давидович¹, писав і я, приятелювали з ним і Васильченко, і Охременко, а в дождовні часи бував він провідником на полюванні у таких всеросійських знаменитостей, як Горбдецький і Растропович... Але те, про що я маю оце розказати, було в відсутності дядька Семена. Дружина його, — забув, як її звали, — розповідала нам про своє життя. Розповідала такою барвистою мовою, яка нагадала мені мережані сторінки

Ганни Барвінок² та Марка Вовчка, а у Вадима викликала страшенну досаду, що не навчений він стенографії. Господиня, вже старецька тоді жінка, згадувала, як у неї закохався колись Семен — закохався, коли вона йшла лукою з граблями — сіно гребти, у керсетці на три вуся... Здається, так вона сказала — «на три вуся», не згадаю точно, але на керсетці, і то якійсь особливій, вона поклатала наголос.

Оповідачка призналася, що не любила тоді Семена, який справді ні особливою вродою, ні чарівними манерами не виблискував. З епічним спокоєм, під яким сховама була задавнена і затасна образа, додала вона, що він «купив її у батька за пляшку горілки...». Так вона вислови-лась, так охарактеризувала отой «шлюбний контракт» батька її з Семеном.

— Не любили... А потім полюбили? — якось не дуже мудро запитав я.

— Якби не любила, то звідки були б діти? — просто-душно відповіла старенька.

Це вже була не тільки естетика, а й етика... Це була моральна височина, не всім приступна і не всім зрозуміла.

Моральні й естетичні категорії взагалі міцно переплетені в народному світогляді. Іноді вони й заходять у суперечку між собою. Приклад із нісні:

Знайдеш собі дівчиноньку
З чорними бровами,
Та не знайдеш тої правди,
Що була між нами.

Я свідомий того, що слова народ, народний світогляд мають за нашого часу зовсім інше значення, ніж мали колись. Але творча діяльність трудового народу, — а тільки трудівники, як зауважив ще Міцкевич, мають право на високий титул народ, — творча діяльність народу і була, й буде надалі міцним запліднюючим ферментом у мистецтві, в літературі. Про тісний зв'язок народної творчості з професіональним мистецтвом, з професіональною літературою, про їх обоюсторонній вплив прекрасно сказано в Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу.

Народна естетика, зокрема естетика українського народу, повинна бути предметом пильного вивчення, яке дасть, я певен, далекоюсяжні висновки.

Одна за одною виходять у нас книги про народну пісню — про її слово і про її музику, — про народні танці, про народні вишивки і тканини, про народну кераміку, про народну архітектуру, про народний одяг і таке інше. Не буду братися за оцінку цих книг, тим паче, що до деяких із них я тою чи іншою мірою причетний. Але самий факт появи цих книг здається мені дуже знаменним.

Пригадую, ще перед другою світовою війною зайшла у Москві в Спілці письменників розмова про фольклор, про його взаємини з літературою, про потребу письменників використовувати народну творчість, учитись у народу.

— То що ж, я маю піти в навчання до Марфи Крюкової⁴? — напівжартома спитав Олександр Фадєєв.

Можє, й не треба брати справу так прямолинійно, хоч не соромався ж Пушкін признатись, що казки няні Орини Родіонівни дали йому незмірно більше, ніж його «прокляте» великопанське виховання з французькою анакреонтичною поезією, з бавленням у каламбури, буріме (вірші з наперед загаданими римами), шаради і т. ін. (Я не цитую Пушкіна, я дуже вільно переказую зміст одного його відомого висловлювання.)

«Йти в навчання», — не треба тільки розуміти цей вислів буквально, — кінець кінцем таки доводиться.

Той самий Фадєєв дуже любив співати народні пісні. От як розповідає про це Олександр Штейн⁵ у своїх споминах «Про Вишневського, і не тільки про нього» (журнал «Театр», 1962, № 5). Ідеться про сумні поминки по Вишневському⁶, які справляли на його осиротілій квартирі близькі його друзі. Фадєєв з іншими співав тих пісень, які він співав колись Всеволоду Вишневському:

«Він співав своїм тонким, пронизуючим голосом, відкинувшись на стільці, напівзакривши блакитні, мигтючі очі, жестом довгої і красивої руки ніби підкреслюючи привілля пісні, ніби відтіняючи її широчину і ніби вано-во дивуючись її красі».

Не маю сумніву, що той, хто так любив і так співав народну пісню, — відчував її дотик на своєму чолі, коли творив «Розгром» і «Молоду гвардію».

Мені невідомо, в яких стосунках із піснею перебував Михайло Шолохов, але весь його «Тихий Дон», починаючи з назви, впливає з пісенного джерела.

Пісня пронизує твори Степана Васильченка і Михайла Стельмаха.

«Етнографізм» чи «фольклоризм», за який колись ганили Юрія Яновського, становить одну з найглибших окрас його чудових «Вершників». А згадайте «Гори співають» Олесея Гончара чи його ж таки повість із такою промовистою назвою «Пісня і хліб»!

Таких прикладів дуже багато, їх не убагащ не тільки в «Вечірню розмову», а й у товсту книгу. А проте треба писати і товсті книги — про народну творчість, про народне розуміння краси. Вчитись же ніколи і ні в кого не сором, тим паче — вчитися у того вчителя, що є справжнім творцем нового життя, справжнім ковалем людського щастя.

Коли ми говоримо про народну естетику, приміром, про народні убрання, то доводиться чути: «Ну хто ж тепер буде ходити в національному костюмі!» Звичайно, важкувато уявити собі, скажімо, Миколу Платоновича Бажана в кармазиновому жупані і в широких, як Чорне море, штаних, ба навіть у гуцульському кептарі або чернігівській чумарці. Але от розгорпімо недавню виданий у Києві альбом із серії «Українське народне мистецтво» — альбом, присвячений убранню, загляньмо в розділ «Моделі сучасного вбрання за українськими народними мотивами». Йй-богу, є там чого повчитися нашим модницям та й модникам!

До речі, про моди. Глибокоталановитий російський композитор Метнер⁷ написав колись і видав у Парижі книгу «Муза і моди». Книги цієї я не читав, але тема її мене дуже зацікавила, і до розмови про музу і моди я маю твердий намір колись повернутись. А тепер скажу тільки, що навіть така примхлива і не завжди логічна річ, як мода (в даному разі йдеться про моду на вбрання), тільки виграє від зіткнення із здоровим народним смаком.

Такі думки наплили сьогодні на мене, і мені захотілося поділитися ними з читачами. Може, хто й озветься на них?

12 травня 1962 р.

МУЗА І МОДИ

Отже — про музу і про моди, як я їй обіцяв читачам. Я чимало роздумував на цю тему і до дечого, здається, додумався.

Коли розуміти під музою творчість, а під модами — те, що має певного часу в певних колах суспільства найбільше і при тому обов'язкове визнання та схвалення, на що люди рівняються і чому підлягають без роздуму («це модно, отже, так треба»), то слід погодитись, що це — речі полярно протилежні. Творець, «служитель музики», прагне бути не подібним до інших. На цьому, хоч і не тільки на цьому, будується мистецтво. Прибічник моди намагається, вважає для себе законом бути подібним до інших. На цьому стоїть мода.

Автор книги, про яку я згадував у попередній розмові і з якої позичив заголовок для розмови нинішньої, російський композитор Метнер, був високоталановитим, знову кажу, майстром, але він ніколи не був не тільки модним, про що навряд чи й може мріяти справжній художник, але й популярним, широковідомим, — а проти цього справжній художник, коли він тільки не став у позицію надлюдини і не замкнувся в славнозвісній «вежі із слонової кості», навряд чи може щось мати. Проте не всім визначним і навіть дуже видатним митцям дано бути популярними.

Я пам'ятаю вечір в одній господі, на якому добре знайний старшими віком киянами тонкий і глибокий співак Анатолій Доліво¹ виконував романси Метнера. Вони зачарували всіх, і я подумав тоді, думаю і тепер, що Метнер, сучасник Рахманінова і Скрябіна², певною мірою стоїть в одному ряду з ними, відбиваючи музичний повів, «музыкальный натиск», за висловом Блока, своєї епохи. Але ті здобули світову славу, Метнер — ні.

Дуже приємно мені було почути недавно радіопередачу в Києві, присвячену Метнерові, і чи не може часом

статися так, що цей призабутий у нас композитор воскресне для нинішнього покоління? Коли не для всіх, то для багатьох? Для декого принаймні?

Таке в історії бувало не раз. Тютчева визнано пізно. Тільки за наших днів поляки підіймають ім'я поета ХІХ століття Норвіда³ до рівня найбільших... Але, здається мені, ні Норвід, ні Тютчев ніколи не стануть широко популярними. І чи це обов'язкове? Я хочу сказати: чи доконче видатний митець повинен бути приступним для всіх?

Я ступив на слизьку стежку парадоксів, але поспробую з'ясувати свою думку.

Жуковський називав рукописні збірки своїх віршів «Для небагатьох». Ну, то був поет-царедворець, і сама назва викликана була «придворними» міркуваннями: збірки ті призначалися для цариці та її найближчого кола. А чи може поет, митець у демократичному, в соціалістичному суспільстві адресуватися не до всіх? А чому б, властиво, ні? (Зазначу в дужках, що Ленін, як свідчать сучасники, любив Тютчева, але в промовах і статтях своїх цитував не Тютчева, а Некрасова.) Чому б ні?

От ми, поети, гніваємось, коли деякі люди науки, технічної мислі признаються, що не люблять і не розуміють поезії. Ну, а ми, поети, всі так уже сильно розуміємо та й любимо техніку чи математику, так уже ревно кохаємось у фізиці? Ми не можемо не оспівувати справді чудотворні досягнення сучасної науки, хоча... — та про це мова далі.

В усякому разі, нікого не можна зобов'язати кохатись у чомусь. І коли приходить у світ митець, що промовляє тільки для людей із певним нахилом смаку та мислення, то чи треба за це побивати його камінням? Може, не варто? Без сумніву, ніяк не варто, коли твори цього митця не тільки не суперечать рухові громадянства вперед, а навпаки, зміцнюють людські серця, отже, й сприяють тому рухові, коли це, як казав Франко, не наркотики, а чисте покріплююче вино?

Недавно присуджено, і справедливо присуджено, Ленінські премії литовському поетові Межелайтісу⁴, і білоруському — Бровці. Бровка — чудесний поет. Він пише просто і зрозуміло для найширших мас. Межелайтіс — теж чудесний поет, але я б побоювся твердити, що він загальноприступний. Ну, і що ж?

І нічого. Не всім дано добре грати в шахи, і навіть у

найвищій формації суспільства, комуністичній, будуть люди, цілком до цієї гри нездатні. І знайдуться люди (їх, певне, буде менше), яким просто нецікавим здаватися буде мистецтво (як будуть і бездарні митці). Великий Дарвін⁵, до речі, на старості дивувався, як можна захоплюватися художньою літературою, та й замолоду йому більше подобалось ганяти голубів. І в майбутньому суспільстві одні люди будуть приймати й сприймати одних поетів, інші — інших. За того вільного розквіту індивідуальностей, що становитиме один із животворних здобутків комуністичної доби, це матиме навіть, гадаю, ширші розміри, ніж має нині.

Є у Шевченка трохи несподіване для нього зізнання:

А слава — заповідь моя!⁶

Зрозуміло, Шевченко мав на оці добру славу, славу в народі, ту славу, яку увічнив Пушкін у своєму «Пам'ятнику». Доброї слави не може не бажати добрий поет. Але то щось зовсім інше, ніж гонитва за популярністю будь-що-будь, яка інколи переростає в гонитву за модністю.

Дивне диво виходить: люди, що вважають, ніби принесли вони в мистецтво, в поезію нове слово, раптом, непомітно для себе, стають на позиції прибічників моди. Пишучи свої верлібри та думаючи в простоті душевній, ніби верлібр, вільний вірш, — це повочасне досягнення, або малюючи свої картини за зразками західних абстракціоністів, вони по суті скочуються до немудрого девізу: «Це модно, отже, так треба». І з оригінальності раптом витикається звичайнісіньке мавпування — антиоригінальність.

«Це модно, отже, так треба!» Я прожив немалий шмат часу і скільки бачив вихилів та стрибків моди, приміром, на одіж та взуття! Самих-то змін у широчині штанів, змін, мабуть, зумовлених певними причинами, таємничу суть яких, одначе, нелегко збагнути, спостерігав я стільки, що почав уже собі гадати: чи варто ото «ушивати» заширокі штани, коли завтра, може, вийде мода знову на широкі! Я от сам покійно ношу вузьконосі черевики, подібні до тих, що носили наші діди, а мусив би, очевидно, носити тупоносі, якими хизувалися елегантні джентльмени за моїх молодих літ, — мусив би, коли б так продиктувала всевладна мода. Чому, власне, мусив би? А чорт його знає!

Моди не тільки міняються, вони й вертаються. Оце недавно, подорожуючи по Польщі, де й пишу ці рядки, бачив я в Кракові біля королівського замка Вавеля поважного чолов'ягу, що йшов собі на огляд замка в звичайному піджаку чи там у куртці, але без штанів чи в якомусь лише натяку на штани. А мода ходити без штанів сягає, як відомо, в сиву давнину — до часу Адама.

Мода — не тільки примхлива, не тільки нелогічна, вона антилогічна. «Рассудку вопреки, наперекор стихиям». Це сказав грибоедовський Чацький про фрак, але й Чацький, і сам Грибоедов носили той чудернацький одяг, у якому «хвост сзади, спереди какой-то чудный выем», — носили, бо так веліла мода. Нині фрак у нас носять чомусь тільки диригенти, артисти та ще мстрдотслі... А взавтра — взавтра, може, доведеться згадати Тургенєва, який радив навіть на полювання не виїздити, не маючи фракa в запасі!

Наші городянки фарбують собі нігті в криваво-червоний колір, губи мажуть цеглистою чи ліловою помадою, а тубільці якихось гарячих країн чорнять собі зуби, — і нема між тими і тими істотної різниці, хоча ті тубільці стоять на невисокому рівні цивілізації й культури (на нашу гадку), а городянки наші читають чи намагаються читати Джойса⁷, Марселя Пруста⁸ і Андрія Вознесенського, милуються чи вдають, що милуються, «абстрактним» малярством і «конкретною» музикою, зневажливо знизують плечима при слові «МХАТ» і «принципово» не ходять до театру Франка...

Мода ні здоровому глуздові, ні нормальному естетичному смаку не підлягає. А непогано було б, коли б вона хоч трошки уласкавилась і визнала такі прикмети одягу та взуття, як зручність і легкість при носінні і особливо при роботі. На щастя, більшість людей, ті, що працюють фізично, не зважають на приписи моди, принаймні в полі чи біля верстатів. Але ж навіть танцювати, будучи одягненим «за останнім криком моди» важко і неприсмо.

Між іншим, саме слово «крик моди» свідчить про те, що йдеться про якусь вибіту з норми річ.

Вернімося, проте, до музи. Критерії краси міняються. Але ще Маркс і Енгельс зазначали, що зразки античного мистецтва, хоч і творилися вони за дитячого віку людства, стали до певної міри за естетичну норму на довгі часи. Відоме й висловлювання Леніна, який дивувався, чому треба хвалити нове в літературі тільки тому, що воно по-

ве. Взагалі ознака давності чи повизни не може бути певним критерієм при естетичних оцінках, як то буває при оцінках іншого характеру («старе вино», «свіжий хліб»). Тут справа набагато складніша.

Слово безсмертя, яке ми частенько прикладаємо до тих чи інших явищ мистецтва, — звичайно, лише умовність. Але довголіття — прикметна риса сутих творів мистецтва. Тому саме найпереводіші, найбільш новаторські театри Радянського Союзу та й інших країн, дбаючи про найсучасніший репертуар, поруч із цим раз у раз вертаються до Софокла, Евріпіда, Шекспіра, Лопе де Вега⁹. При цьому вони, звісно, подають глядачам цих геніальних драматургів у новому трактуванні, крізь призму сучасності.

Я вже говорив, що нарочите, зумисне новаторство часом несподівано обертається наслідуванням «останньому крикові моди», тобто стає копіюванням і мавпуванням. Тут, у Польщі, мені розповідали про такий випадок. Приїхала до Кракова група французьких туристів, і їм, звичайно, показано передовсім картини новітніх художників, отих, що пильно стежать за «останнім криком» і «паризьким шиком». Французи, зовсім не якісь консерватори в мистецтві, навпаки, — прихильники нових у ньому шляхів, — дивилися і видимих ознак захоплення не проявляли, хоч, правда, нічого й не гудили. Показано їм і старих майстрів — Міхаловського, Матейка, — показано не без деякої соромливості, бо чимало сучасних польських митців та мистецтвознавців ставляться, скажемо, до Матейка в найкращому випадку поблажливо. Але французи спинились і довго стояли перед одним із полотен Матейка, і не прочитати захвату на їх обличчях не міг тільки сліпий.

Потім гостей запитали, чи не хочуть вони щось придбати із новочасних творів. Ввічливі гості без особливої охоти купили дві чи три картинки. Коли їх запитано, чому вони не беруть більше, гості відказали: «Твори французького мистецтва ми воліємо купувати у Франції». Це означало, що польським художникам, служителям «крику» і «шику» (говорю, звісно, лише про певну категорію художників), бракувало передовсім оригінальності — того, за чим вони пайбільше вганялись. І — національної своєрідності. Про неї теж не годиться забувати.

Не може бути мода провідником і дороговказом у поезії, в музиці, в образотворчому мистецтві, в театрі. Не

може — бо одна з істотних ознак, власне, найістотніша ознака моди — скороминущість, а одна з провідних, вирішальних ознак мистецтва — довготривалість. Історія російської літератури знає приклади улюбленців моди, героїв кричущого успіху — Марлінського, Бенедиктова¹⁰, Кукольника... Перший мав неабиякий талант, але занадто кохався у зовнішніх ефектах, два інші тільки тими ефектами і жили, — і нічого від них не залинилось, як від бульок на воді. Візьмемо свіжіші приклади з тої ж російської літератури — Арцибашева¹¹, Ігоря Северяніна. Успіх першого — і то який успіх! — був успіхом скандалу, успіх другого, ззов-таки безперечно обдарованого поета, був в основному побудований на догоджанні любителів парфюмерної красивості і нахабної пози, — а й того, й другого забуто дуже скоро і дуже міцно.

Умови української літератури дожовтневого часу не сприяли буянню «модних» талантів, «душок», що викликали дамські ах-та охи і графоманське наслідування, тому тут мені важче знайти приклад. А проте як добре пошукати, то, може, такі приклади і знайшлися би. Щодо нашої сучасності, то це — тема великої окремої розмови.

Мода не може бути провідником і дороговказом для музи, бо музі властива строга ціломудреність і чесна підпорядкованість високій ідеї, а моді саме ці властивості цілком чужі.

Мода в мистецтві — здебільшого данина дешевій славі і поганому смакові. Вона любить блискітки і брязкотельця. Муза їх ненавидить, їй зрідні блиск рацішнього сонця і грім благодатної грози.

Мода — це умовна, дуже умовна красивість — чи потворність, яка лоскоче нерви тим, кому такого лоскоту хочеться. Муза — це краса, що гріє й підносить серця. Їх шляхи різні, — одна — мода — ковзається на поверхні, друга — муза — сягає в глибини людського розуму й серця.

Не може бути нічого спільного між чесним і сміливим новаторством, що здебільшого йде наперекір моді, і банальністю та фальшивістю, які гучно рекламують себе і марно силкуються здаватися чимось печуваним і невиданим.

Муза і мода — одвічні вороги.

Я обіцяв вернутися до теми про наше оспівування величних, пеймовірних досягнень нашої науки. Вони справді гідні оспівування. Але подивіться, як твори на так зва-

ні космічні теми обернулись у нас із швидкістю, справді-таки космічною, в шаблон і трафарет, блискавично випередивши в цьому розумінні бідолашних солов'я і троянду!

Все лихо в тому, що й тут веління «крику» і «шляку» переважають над природною й невимушеною, хоч часом і вистражданою в пристрасних шуканнях, ваганнях і сумнівах, оригінальністю, яка властива творцям високого польоту.

Ми, радянські митці (залічую сюди й письменників), стоїмо на ґрунті методу соціалістичного реалізму. А метод цей, відомо з азбуки, дає якнайширший простір для різних індивідуальних стилів, манер, почерків. Звідси ясно, що коли нам чужа й ворожа групівщина, то зовсім же законний і природний поділ митців на групи й школи. Очевидно, такий поділ може бути і серед споживачів мистецтва — читачів, слухачів, глядачів...

Хай же росте й розвивається розмаїтість, різнобарвність, багатохарактерність мистецтва, справді людського, глибокого мистецтва, опертого на високі традиції і оригінального не на замовлення, а з веління серця і розуму, мистецтва, яке служить вірою і правдою людині в її переможній ході до комунізму!

А куди приходить мода, там умирає муза.

16 червня 1962 р.

ЛЮБОВ ДО РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Передо мною лежить велика, чепурна книга — «Верховино, мати моя...». Випустило її недавно Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, тираж 12 000. Це — фотоальбом, яким не соромно було б похвалитись і столичному видавництву. Відкривається він потоми і текстом відомої пісні Михайла Манікіна¹, з якої й узято назву альбому. Фотографії, вміщені в альбомі, дають прекрасний матеріал і про сучасне життя Закарпаття, і про його минуле, вони показують нам і живих людей — робітників, будівників, митців, — і поетичне місто Ужгород, і чудову закарпатську природу. Хто не бував у цьому чарівному краю, тому альбом якоюсь мірою замінить мандрівку до Закарпаття... — та ні ж, неправда!.. — викличе жагу і твердий намір самому зробити подорож у цю мальовничу й стародавню частину України, що силоміць була віками відірвана від рідного тіла й рідної душі, а зберегла, проте, свою мову, свою пісню, свою культуру. Велику увагу приділяють Закарпаттю Радянський уряд, ЦК нашої Комуністичної партії... І край на очах роздвітає повим цвітом.

Закарпаття межує, в добрій приязні живе і вимінюється візитами дружби з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною та Румунією. Ясна річ, що його охоче відвідують представники всіх республік та областей Радянського Союзу, але доводиться йому радісно вітати і гостей із західноєвропейських держав та з далеких країн — із Канади, з Індії, з Мексики, з В'єтнаму. І це добре показано в альбомі. Під фотографіями — короткі, але виразні підписи українською мовою, доданий до книги і пояснювальний текст російською, чеською, угорською, а також англійською, французькою, німецькою мовами...

В тому, що альбом широко піде в люди, нема сумніву. А заговорив я про нього ось чому.

Ми всі любимо рідну землю. Одні затаєно, мовчки, інші палко і діяльно, ще інші соромливо, а то й боязко, особливо коли йдеться про минуле та його пам'ятники, — щоб не здобути собі сумної слави «назадників», як колись говорено, — ще інші гучно, а то й галасливо, але не дуже-то конкретизуючи свої декларації... Словом, по-різному. Одначе не так-то вже добре знаємо ми сучасне життя наших міст, наших сіл, наших підприємств, нашої природи, — а про колишнє нічого й казати. Взагалі лихо з отим колишнім! Мені, мабуть, ніколи не докучить нагадувати, що, хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. «Ненавижу всяческую мертвечину², обожаю всяческую жизнь!» — заявив колись Маяковський. Але ж хто і коли довів, що прекрасні пам'ятники давньої архітектури, давнього мистецтва, давньої літератури, давньої народної творчості, — «мертвечина»? Ні, це живі докази живучості творчих сил народу, патетичніше кажучи — його безсмертя.

«Слово о полку Ігоревім» кидає свій ранково-зоряний відсвіт на російську, українську, білоруську літературу наших днів, одухотворює не одну сторінку творів, присвячених найсучаснішим, найновішим темам. Поезія кобзарських дум та історичних пісень українських, на ґрунті яких виросла колись могутня епопея Гоголя — «Тарас Бульба», поезія, яка живила геніальне серце Шевченка, новим рясним колосом буяє в творчості і Тичини, і Сосяри, і Бажана, і Малишка, і Воронька, і Нагнибиди, і Петра Панча, і Гончара, і Корнійчука, і Стельмаха, в музиці Ревуцького та блискучої плеяди його учнів, в творах Людкевича, Данькевича та інших радянських композиторів, на полотнах та рисунках Касіяна, Дерегуса³, Бокшая⁴, Кульчицької⁵... До речі, про композиторів. Шкода, що виконавці наші призабули створену в дні Великої Вітчизняної війни незабутнім Михайлом Вериківським думу «Ой настала, браття, та велика година...», створену за всіма ознаками давніх дум, але оформлену сучасними музичними засобами. Цим глибоко патріотичним твором потрясав колись серця радянських слухачів Іван Паторжинський... Я не боюся згадувати і нагадувати цю річ, минаючи те, що мені випало щастя бути автором її тексту.

Можна було б набагато збільшити список прикладів «присутності» давніх стародавніх мотивів, тем, образів у творчості сьогоденних митців. Але не треба приховувати того прикрого факту, що інколи ми ставимося з неприпу-

щеною недбалістю до пам'яток нашої старовини, зосібна архітектурних.

Байдужість до архітектурних пам'ятників, яку виявляє у нас дехто, воістину разюча. Є люди, яких ніби жахає думка, що ті пам'ятники — це монастирі, церкви, тобто будови релігійного характеру. Але ж це, прямо сказати, наївно! Згадайте «Паризьку матір божу» («Собор Паризької богоматері») Віктора Гюго, — з якою геніальною проникливістю показано там, чим була для французького народу, для парижан красномовна історія їх минулого, «камінна книга» — архітектурна творчість минулих віків!.. Коли стати на позицію деяких простодушних наших антирелігійників, то треба викинути з музеїв світу майже всі твори Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело⁶, всіх майстрів італійського Відродження, що в картини з релігійною тематикою вкладали найвищі і найглибші людські й людські почуття й думки! Треба пройтися з нещадним цензорським олівцем по всій літературі минулих століть! І, само собою, висадити в повітря всі монастирі, церкви, каплиці в Англії, Франції, Італії, Німеччині та інших західноєвропейських країнах, у Польщі, Чехословаччині, Болгарії, Югославії...

Ні! Не так слід боротися проти релігійної отрути, проти тяжкої темноти «церковників» і жахливого бузувірства сектантів, проти лихого вітру, що віє з Ватикану! Тут за зброю нам повинна правити розумна пропаганда, слово «правди і науки», як казав Шевченко. А нищення прекрасних витворів людського генія може дати тільки зовсім не бажаний ефект...

Любовно оберігати повинні ми і місця та будинки, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, з видатними подіями нашої історії, нашої культури. Ми маємо меморіальні музеї Василя Стефаника в Русові та Марку Черемшини в Снятині, Михайла Коцюбинського в Чернівцях, музеї Короленка та Мирного і дім Котляревського в Полтаві, свято бережеться пам'ять Франка і в Нагуєвичах, і в Львові, недавно, нарешті, почав функціонувати музей Лесі Українки в Києві, — не кажу вже про гордість нашу, музей Тараса Шевченка в Києві та Шевченківський заповідник у Каневі... Можна назвати ще ряд подібних фактів, добрим словом годиться згадати, що на батьківщині Степана Руданського⁷, Апатолія Свидницького методом народного будівництва побудовані чи будуються скромні, але важливі своїм значенням музеї. З радістю

прочитав я в «Літературній Україні» за 29 червня цього року такі рядки: «Ми, члени історико-краєзнавчого гуртка, створюємо у нашому шкільному музеї с. Уланово, Червоного району, відділ «Літературна географія Сумщини», де збираємо твори земляків та літературу, що розповідає про наш край». Таких краєзнавчих гуртків, до речі, у нас чимало, і треба всіляко сприяти їх зростанню і розвиткові.

Але, за моїми відомостями, вимагає до себе більшої, пильнішої уваги музей-заповідник Карпенка-Карого на хуторі Надія Кіровоградської області, та й не одна інша подібна установа, що держаться головним чином на енергії поодиноких ентузіастів і не мають відповідної широкої підтримки від громадськості, від місцевих і центральних органів влади... А хіба нормально, що й досі все, пов'язане із світлою пам'яттю Миколи Лисенка, а значить, з усією дожовтневою українською музикою, міститься в скромному «кабінеті Лисенка» при Київській консерваторії? А хіба в належній повноті відбита у нас історія революційного руху на Україні, бурхливі події 1905—1906 років, полум'яна боротьба за Жовтень, роки мирного будівництва, героїчний літопис Великої Вітчизняної війни?

Велике ще лежить перед нами поле, яке треба зорати і засіяти. І не годиться з цим гаятись, бо «река времен», мовляв Державін⁸, несе в безвість імена і діла людей, які народ повинен вічно пам'ятати.

Подорожуючи недавно в Польщі, я бачив у подвір'ї краківського Вавеля, по музеях та галереях польських міст численні групи школярів. Виявилось, що це учні, які закінчили школу 1-го ступеня і відбувають обов'язкову за програмою (це я підкреслюю) екскурсію по пам'ятних місцях вітчизни. Мені здається,— це приклад гідний наслідування.

Торік у Криму, в Севастополі, зустрівся я з групою учнів сільської десятирічки, які під проводом учителів мандрували по Україні. Мандрівку їх спорядило правління колгоспу, давши їм для подорожі вантажні машини та й потрібні, хоча скромні кошти. Батьки до того, як сказав керівник експедиції, додали тільки децицю дітям «на цукерки»... Такі подорожі по Батьківщині повинні стати у нас не радісним винятком, а чудесним правилом...

Рідну землю треба не тільки любити, її треба знати.

7 липня 1962 р.

БАТЬКИ І ДІТИ

Давня тема. Я б сказав, одвічна. І мабуть — довічна. Кожне людське покоління приносить щось нове, своє, — і відкидає щось старе, «батьківське». Не треба ж, одначе, заперечувати, що доконче бере це нове покоління деццю і від батьків, бере, хоч і як би воно декларувало свою незалежність від традиції, свою цілковиту новизну і первинність. І зовсім це людська риса, що старим (часом) буває прикро, коли молоді дуже вже завзято відкидають — на словах — усе, зроблене старими, як непотрібне лахміття, забуваючи при тому, що й їм колись неминуче доведеться посивіти і чути подібні ж заяви від нововирослих молодят. Ну, й молодих інколи драгує критика із старечих уст, яка їм здається раз у раз просто тільки безсилим чи беззубим бурчанням...

Формула «батьки й діти» належить, як відомо, Тургеневу, що так назвав один із своїх романів. Зміст роману, одначе, де, з одного боку, змальовано милих авторові, але дрібних і дріб'язкових «батьків» — Миколая Петровича і Павла Петровича Кірсанових, Базарова-батька, — а з другого — невизначно-симпатичного і безхарактерного Аркадія та безперечно сильного, розумного й вольового, але надто простолінійного і позбавленого рис дійсного революціонера «нігіліста» Базарова, — зміст роману тільки частково відбиває ту боротьбу поколінь і соціальних угруповань, яка точилася за часів Тургенєва, і зовсім не відповідає на питання: на чийй же стороні правда (а не суб'єктивні симпатії автора) — батьків чи дітей?

Такого питання, може, і взагалі не треба ставити. Правда завжди на стороні дітей, бо їм, як-то кажуть, належить майбутнє. І правда завжди на стороні чесних батьків, бо вони зорали ґрунт для того майбутнього.

Словами «чесних батьків» я хотів підкреслити, що мова йде не про боротьбу реакційного з прогресивним, а про

зміну поколінь тих людей, які дивляться вперед. Молодість, загалом кажучи, — не гарантія прогресивності, старість — не обов'язкова ознака реакційності.

Чи може відбуватися боротьба поколінь за нашої соціалістичної епохи? Чи буде вона відбуватися у комуністичну епоху? Я переконаний: може і буде. Адже боротьба — не завжди зіткнення ворожих сил. Борються і друзі. Що таке, приміром, наше соціалістичне змагання, як не боротьба друзів?

Хотілось би, щоб так було і в нас, в літературі. Боротьба друзів, боротьба світлих течій, боротьба, в якій нема місця взаємним образам і дріб'язковому самолюбству, боротьба в ім'я спільної високої мети, — таку боротьбу я вітаю. В такій боротьбі і я, кажучи словами пушкінського Скупого Рыцаря, «готов, крихтя, взлезть снова на коня»...

Молодість — річ умовна. В «Літературной газеті» 24 липня цього року під рубрикою «Голоса молодых» надруковано низку віршів Ігоря Волгіна, що народився 1942 року. Цій «добірці» передусе замітка А. Антокольського, де читаємо:

«В нашу поезію входить нове покоління, нова зміна, в порівнянні з якою Є. Євтушенко, В. Соколов, А. Вознесенський, Б. Ахмадуліна¹ вже здаються людьми досвідченими («умудренными»), дорослими, мало не підстаркуватими». Оч як воно швидко робиться!

А проте «підстаркуватість» Євтушенка та інших, що називає Антокольський, а також і не названих ним, наприклад, Роберта Рождественського, не є ще присутньою їх прикметою. Це таки молода генерація. Маємо таку й ми, і до неї не дуже вдало приліплено назву «шестидесятники», — назву, що викликає, принаймні у людей мого віку, зовсім інші асоціації. З'явилася фаланга молодих здібних людей, — це очевидний факт, якому треба радіти. Не обійшлося і без деякого нездорового шуму навколо цієї понви, — тут уже радіти нічого. З'явилися свіжі голоси, залунали нові мелодії... Чудесно! Хоч світ тим часом від цього й не перевернувся, як то здається деяким гарячим головам...

Я не збираюсь писати статтю — ні апологетичну, ні розгромну. Кілька зауважень з приводу трьох молодих поетів і кілька, можливо, ширших узагальнень — от і все.

Три поети, про яких іде мова, — Микола Вінграновський², Іван Драч³ і Віталій Коротич⁴. Не берусь навіть

за огляд усього, що вони досі опублікували, а спинюсь тільки на трьох їх «добірках» в нашій гостинній «Літературній газеті» (тепер «Літературна Україна») за 1961 рік. З деяких міркувань буду говорити в тому порядку, в якому робив свої виписки.

Отже, 5 травня минулого року газета приділила сторінку Віталію Коротичу, давши «добірці» загальну назву: «Вірші лікаря Коротича». Це добре, що Віталій Коротич — лікар, добре й те, що він любить поезію і має до неї безперечну здібність. Але, сказати правду, чи не здивували б вас заголовки: «Оповідання лікаря Чехова», «Твори статистика Кодюбинського», «Поезії художника Шевченка»? Так можна було б дійти й до «Оповідань майстрового малярного цеху Олексія Пешкова»!

Це — закид на адресу редакції газети, а не поета...

Як правило, завжди виходить на добре, коли письменник не професіоналізується завчасно, коли він має й іншу якусь хорошу роботу в житті. Це збагачує його духовно. Коротич не становить винятку. Але йдеться у нас таки не про лікаря, а про поета. Віталій Коротич має — скажемо зразу — своє творче обличчя. А як це відрадно, зрозуміє кожен, а особливо зрозуміє той, кому, як от мені, бідолашному, та й іншим моїм товаришам, доводиться щодня мати справу з листами, зошитами, папками «початківців» (найрізноманітнішого віку!), в яких, на жаль, так рідко зустрінеш свіже слово і свіжу думку!

Коротич сильно відчуває і вміє це віддавати. Йому властива афористична влучність:

Лікарі сивіють...
Справа в тому,⁵
Що за багатьох вони живуть...

Або:

Музиці тій не малят колисати —
Землю вона трясє.
Вірші б такі колись написати —
І все.

(«Бетховен»)

Як видно з першого уривка, приділяє-таки Коротич увагу психології лікаря, великому його життєвому подвигу.

Але коли він пише про те, що лікареві іноді доводиться говорити неправду хворому, щоб якось його утішити,

заспокоїти, коли він розповідає про хлопця, якому від-
тяли ногу,

Прокинувся потім, білий,⁶
Незвичний. Ковдру зібгав,
І довго йому боліла
Давно відтята нога,—

то треба ж признатись, що не перший Коротич зачіпає ці теми, та й у трактуванні їх не дає він нічого несподіваного супроти багатьох своїх попередників...

А саме про несподіваність, про оригінальність поет наш явно клопочеться, пишучи такі, наприклад, рядки:

Кохання споконвічні теореми
Доводять милим в парках юнаки,⁷
Розклало небо світлі п'ятаки
В сузір'їв ідеально точні схеми.

Минаючи питання, чому саме «п'ятаки» бачить поет у небі, зауважу, що він тут, видимо, рокетує зумисними прозаїзмами. Що ж! І прозаїзми можуть бути поетичною збробою! У Франка біблійний пророк Мойсей звертається до Єгови:

О всезнавче, чи знав ти вперед
Про такі результати?

Колись мені слідом за деякими критиками здавалося це прикритим порушенням стилю. А тепер я гадаю, що таке впровадження в стару тканину сучасного інтернаціонального терміна, як це бачимо і в інших місцях поеми, дає особливо гострий ефект, підкреслюючи оту нову думку, яку вкладав Франко у старий міф.

Вживання прозаїзмів як стилістичний прийом великою мірою було властиве такому інтересному російському поетові, як К. Случевський⁸ (1837—1904), твори якого вийшли недавно у великій серії «Библиотеки поэта». Є зумисна гра прозаїзмами і у Генріха Гейне, і у десятків інших поетів різного зросту. Пам'ятаємо ми й те іронічне місце у Пушкіна, в уривку «Осень», де говорить він, що з-між усіх пір року воліє осінь, і так малює благодатний її вплив на нього:

Я снова жизни полн — такой мой организм
(Извольте мне простить непужный прозаизм).

Словом, не треба було особливої сміливості для вживання «теорем» і «схем» у суто ліричній поезії, та й новизни в цьому не так уже багато.

Дозволю собі на одному тільки прикладі із Коротича показати ту недбалість до мови, яка, на жаль, притаманна багатьом нашим поетам та прозаїкам:

В газеті читав сьогодні:
Дехто, знайшовши гроші,
Не повернув їх аразу
Черговому постовому...

Дехто по-українському не означає, звісно, «некто», а лише — «кое-кто». А Коротичеві треба було тут дати саме відповідник до російського «некто», — ну, хоч би «хтось», «хтось там», чи що.

18 липня 1961 року «Літературна газета» надрукувала великий твір Івана Драча під «інтригуючим» заголовком «Ніж у сонці». Іван Дзюба⁹ в своєму напутньому слові зве цей твір поемою, сам автор називає фєєричною трагедією. Можна й так, можна й так. Основну ідею твору — гуманістичну, скеровану проти пам'їв війни, проти використання природних сил і здобутків науки для нищення людей, для руйнації й смерті, — можна досить легко ухопити.

Щодо окремих місць «фєєричної трагедії», то мені вже доводилось читати в пресі скарги на її незрозумілість. Я вже писав не раз, що незрозуміле для одних буває зрозумілим для інших, що є в світовій літературі твори — першорядні твори, — про значення яких чи окремих у них місць точились, точаться та й будуть точитися суперечки. Можу додати, що бували на світі й талановиті прибічники зумисної неясності, яка ніби дає читачеві особливу радість — радість угадування, робить його, читача, якоюсь мірою співтворцем поета. Досить згадати проводиря французьких символістів Стефана Малларме¹⁰, теоретика і практика «поезії натяків», чії твори інколи справляють враження ребусів, а все-таки приваблюють і чарують багатьох, серед них і мене, якимось особливим чаром. На позиціях зумисної завуальованості думки стоять і деякі сучасні італійські поети та поети інших буржуазних країн. Ця завуальованість має у різних творців різні причини, серед них можна назвати й політичні мотиви. Думаю, що нема жодних причин для такої завуальованості, зашифрованості, затушкованості на нашій землі, в нинішній час. І не певен, що обдарований Іван Драч має таку нестримну потребу говорити неясно.

Припустимо, що я просто через брак уяви чи через інші якісь психічні вади не можу збагнути, що воно таке у Драча — «лаконічність штиблет». Але читаю рядки, в яких і мені дається відчуття сильне ліричне биття:

Навіщо я? Куди моя дорога? ¹¹
І чи моя тривога проросла
Од сивої печалі Козерога
В гливке болото рідного села?

Читаю і згадую вислів знаменитого філолога Тадея Зелінського ¹² — «красива загадковість»... І все-таки не можу просто, по-людському, хай навіть по-обивательському, не спитати, що воно в біса за «сива печаль Козерога»? І ще по секрету: чи розуміє це сам Іван Драч? І нарешті — чи слова «гливке болото» мають характеризувати сучасне наше село?

У пролозі до «фееричної трагедії» бачимо просто-таки хороші, влучні і ясні рядки про Сквороду: ...

Меланхолійні філософські руки
Ціпком тривоги пробують цей світ. ¹³

Це — стисло, мальовниче і зрозуміло.

Але в тому ж пролозі, благословляючи поета («ліричного героя») на космічну подорож, Скворода раптом каже:

Ти відлітаєш, сину,
На лобі в тебе знак неправоти,
Щоб корабель не став за домовину,
Візьми благословення — і лети!

Отже, благословляє Скворода товариша Драча чи дійове «я» його поеми на тій підставі, що побачив у нього на лобі «знак неправоти». Чудова логіка!

Не можна не визнати, що прекрасні людяні почуття, великий гнів і великий біль водили рукою поета, коли він писав розділ «Божевільна, Врубель і мед». Але чи доконче треба було давати таку химерну, гротескову назву, що ніяк же не підходить до трагічного змісту розділу? І чи іменню Врубелєві треба було з'являтися до божевільної від горя матері? Може, це зроблено тому, що сам Врубель під кінець життя захворів на гостру психічну хворобу? Підстава явно недостатня.

У гонитві за оригінальністю поет інколи ніби забуває, яке значення може бути вкладене в деякі його рядки. Так, наприклад, його символічний чорт, чи Мефісто-

фель, пророкує ліричному героєві поеми, борцеві із світовою неправдою:

Ти перетрусиш кісточки дідів,
Червоний стяг розірвеш на онучі,—

а герой собі спокійно чаркується з Мефістофелем «холодною мадерою», п'ючи, правда, за «упокій» чорта, мандрує по світу з ним у парі і тільки в кінці поеми дає чортові «стусапа», та й то, мабуть, не дуже сильного, бо «біс» просто «пішов від нього», та й годі...

Дуже, дуже піклується Іван Драч про оригінальність! Так піклується, що навіть Іванові Дзюбі здаються «накладними витратами» такі розділи, як «Радіограма японських рибалок», «Інтерв'ю Хемінгуея», «Повідомлення інституту сонця...». Та чи не спало на думку поетові, що прощання з світом померлого голови колгоспу («Похорон голови колгоспу») дуже нагадує такі класичні зразки, як монолог Жанни д'Арк у Шіллера і ще більше — Отелло у Шекспіра? Порівняймо.

Голова колгоспу у Івана Драча:

Прощайте, ферми! Й ви, воли, розумні,
Й сторожкі коні в траурнім вбранні,
І чисте сонце, й люди, й лист кленовий!

Отелло у Вільяма Шекспіра (подаю в давньому російському перекладі П. Вейнберга¹⁴):

Все, все прости! Прости, мой ржущий ковь,
И гром трубы, и грохот барабана,
И флейты свист, и царственное знамя..

Виходить, дорогий поете, що часом таки від традиції не втечеш!

І — третій поет, Микола Вінграновський, добірку віршів якого дала «Літературна газета» 7 квітня 1961 року під заголовком, явно і грізно скерованим проти наших видавництв — і, звичайно, теж вигаданим самою редакцією: «З книги першої, ще не виданої».

Вінграновського, кінопрацівника з фаху, учня Олександра Довженка, я знаю не перший рік. Читаючи колись його рукописи, я сумніву не мав, що передо мною — справжній талант. І я радий, що не помилився.

Вінграновського, як і Коротича та Драча, хвилюють найгостріші питання сучасності — війна і мир, дружба

людей і дружба народів, майбутнє людства. І він уміє знаходити прості й щирі слова для своїх схвильованих думок:

Мені привиділось затемнення землі¹⁵:
Вогневих бомб чорполетучі зграї,
І людство, скорчене у попелястій млі,
І хмари, як папір, горять на небокраї...

Із усіх трьох Вінграновський — мабуть, найбільш національний. Довженківським духом віс на мене «Триптих» (про Гуцульщину) з такими соковитими, тещлими, суто людськими рядками:

В долині село, наче хліб на столі...
Або:
Найкраще в світі пахне хліб печений...
(«Сонет», хтозна-чому так названий)

До викрутасів, які полюбляє Драч, Вінграновський здебільшого не вдається. (Прошу читачів пам'ятати, що я говорю лише про три добірки в трьох номерах газети). Але — пробачте мені — я таки не розумію, ну просто не розумію вірша «Ми підійшли до скирти»... Може, це якийсь дійсний випадок із особистого життя поета, якому він хоче надати узагальнюючого змісту, — не знаю...

Але от — не второпаю, що й до чого. Звичайно, я говорив уже про це, — не може бути остаточним аргументом для відкинення художнього твору: «Це негарне, бо незрозуміле». Але ж так само не аргумент і для схвалення твору протилежне: «Це гарне, бо незрозуміле»...

А ось рядки, що здаються мені зразком так званої ложної мудрості:

Якщо моя держава історична,¹⁶
То й мозолі у мене історичні...

Ну, на бога, — що це означає?

Ще один маленький закид Миколі Вінграновському. Він пише:

Летять із Африки на хату черногузи¹⁷ —
Курли-курли — в них лапи у крові...

Не курличуть черногузи, любий Миколо, вони тільки клацають дзьобами. Курличуть інші птахи, що ніколи й віде не гніздяться на хатах, — журавлі... Щоправда, так

само сплутав колись черногузів із журавлями О. М. Толстой, але чи може це бути для нас виправданням?

Отже, три талановиті поети із цілого гурта обдарованої молоді. Від щирого серця вітаю їх — і бажаю щасливої праці. У них усе ще — перед ними. Певен, що луска нарочитої оригінальності, оригінальничання поволі спаде з них і вони здобудуться на оригінальність високу, справжню, щиру, яка неможлива не тільки без вивчення культурної спадщини, а й без глибокої пошани до неї.

4 серпня 1962 р.

ПРАВДА ЗАВЖДИ ПРАВДА

Пам'яті Юрія Яновського

Юрій Іванович у повсякденному житті аж ніяк не виявляв рис тієї романтичності, якою пронизані не тільки його романи — «Майстер корабля», «Вершники», «Мир», — а й геть усі твори — і «Короткі історії», і — збірка новел воєнного часу «Земля батьків», і «Київські оповідання» — все. Він був завжди спокійний, стриманий, трохи іронічний, інколи, здавалось би, навіть злегка сухуватий. Я ніколи не чув із його уст запальних промов, екзальтованих вигуків, сентиментальних визнань, патетичних декларацій. Він дуже любив дітей, але, розмовляючи з малечею, раз у раз, навмисне, вживав жартів, які іноді здавались аж ніби грубуватими, і уникав солоденького сюсюкання та фальшивого підробляння під дитячу мову, яке завжди чудесно розпізнає ота мила людська дрібнота, майбутні вчені, письменники, інженери, космонавти, робітники і хлібороби... Навіть те, що він був із своєю дружиною на «ви», здається мені дуже для нього характерним.

Було слово, яке вимовляв Яновський із особливою пошаною: письменник. Він не раз говорив, що письменники, справді письменники, — це краса і гордість народу, це пайкращі виразники дум і прагнень народу. І говорив він це простішими, ніж я отут написав, словами. Кожну несправедливість, учинену товаришам його по перу, як-от прояви тієї сумнозвісної критики, що її заведено було свого часу називати «суворою, але справедливою», відчував він, як власний біль.

Свою закоханість у життя, у природу, в красу, своє благоговіння перед героїчним і благородним у людині не розмінював він на дрібниці, а дбайливо беріг і плакав для того, що вважав своїм життєвим покликанням і що таким покликанням було й насправді, — для творчості.

Я пам'ятаю, з яким хвилюванням читали ми всі його певеличкі оповідання, писані в дні найбільших випробувань народного духу, народної мужності — у дні Вітчизняної війни. Пам'ятаю, як уважно, як навіть, сказати б, трепетно слухали ті оповідання люди, коли їх читав у голос, прекрасно й просто, сам автор. Вони звучали як пісні — оті «Дівчинка в вінку», «Вино перемоги», «Дід Данило з «Соціалізму»... А «Генерал Макодзьоба», цей закований у незламний панцир українського гумору, української сатири монолог уособленого в одній постаті народного героїзму, — хіба можна його забути?

Поруч із оповіданнями Яновського можуть лунали в дні війни оповідання Олександра Довженка, такого ж, як і Юрій Іванович, романтика з голови до ніг. Пізніше до них приєднався сміхотливий і глибоко людяний голос Остапа Вишні, який знову-таки в своєму зовнішньо комічному дідові Свириді, що так спритно орудував своєю знаменитою «зеніткою» — вилами-трійчатами, — показав світові велич народного духу. І дуже характерно, що всі троє вони, — Довженко, Яновський, Вишня, — найяскравіші, може, в радянській літературі виразники українського національного характеру, — мали одного найулюбленішого вчителя — безсмертного Миколу Гоголя. Від «Тараса Бульби» йшов високий пафос Яновського і Довженка, від «Вечорів на хуторі» лили усмішки Остапа Вишні. Але й чар «Вечорів» не чужий був Яновському: згадайте — його «На ярмарку», де так само, як у «Судному дні» Короленка, як у «Ярмарку в Голтві» Горького, бринять добродушні інтонації пасічника Рудого Панька.

Я сказав про Яновського, що він був яскравим представником українського національного характеру, і стою на цьому. Але з національним характером аж ніяк не слід плутати поняття національної окремішності, «відрубності», виключності, винятковості. Дружба народів була одною із найдорожчих скрижалей світогляду Яновського. Згадайте «Вино перемоги» з урочистим початком: «Гамарджвеба, дорогі друзі!», згадайте парис «Ватутін під Києвом», згадайте сильні й мудрі «Листи з Нюрнберга», пройняті незмірною любов'ю до людей і незмірною ненавистю до людоджерів!

Вершина творчості Юрія Яновського — «Вершники». У своїй статті про цей роман Луї Арагон згадав Стендаля¹, і зовсім не на докір Яновському, — а це найвища похвала в устах французького письменника. Можна

було б згадати, хоч це, певно, і здивувало б нашого французького друга, і Віктора Гюго — одного з найбільших у світі борців за людину і людське. І разом з тим хочеться сказати, — про це пише і Арагон, — що «Вершники» — справді якісно нове в українській і світовій літературі явище, нове всім, починаючи з композиції твору і кінчаючи побудовою фрази та пунктуацією. І цікаво: та рука, що написала сильні, потрясаючі рядки «Шаланди в морі» і «Листа у вічність», що дала нам гоголівської, стендалівської, ба навіть толстовської мужності батальну картину — «Подвійне коло», та сама рука могла виводити найніжніші узори, подібні до узорів на вишиваних українськими дівчатами сорочках.

«На степу росте багато їстівного зела², треба лише знати, яке з нього можна їсти, щоб була. блекоти не вхопити чи жаб'ячого маку, а різні там брандушки, або козельці, або молочайник (не той, що по толоці росте), або пасльон та дикий мак, це все цеабіякі ласощі, степові гостинці. І степом можна йти безвісти і лягти на землю, прикласти вухо до землі — ти тільки вмій прислухатися — шумить і гомонить, а коли лягти горілиць і дивитися у глибоке небо, де пливуть хмарки на синьому повітрі, тоді здається, що сам лешиш у небі, одірвавшись од землі, розсуваєш руками хмари, ростеш під синім повітрям, і, вернувшись на землю, бачиш — скільки живих друзів у тебе в степу».

Або:

«На сорок святих, коли день порівняється із ніччю, у школу вчительці треба нести сорок бубликів, по хатах печуть пшеничні жайворонки із дзьобиком і крильцями, всі діти в школі ласують цими жайворонками, а в Данилка жайворонок із ячного тіста, і мати плакала, не маючи й жмені пшеничного борошна...»

А «суворі, але справедливі» критики — не всі критики, боронь боже! — читали це з холодним серцем і вишукували тут стилізацію, етнографізм, користування словником Грінченка³ чи там працями Максимовича або ще когось і всякі інші непростенні гріхи...

Я думаю, що слід переглянути весь творчий доробок Яновського, в якому оці «суворі, але справедливі» знаходили безліч усяких підозрілих «ізмів», треба переглянути і роман «Майстер корабля», що був свого часу таким же проявом творчих шукань і дерзань, як, приміром, «Города и годы» К. Федіна і «Чотири шаблі»;

варто по-новому прочитати і повоевний роман Юрія Івановича «Жива вода», названий у другому варіанті «Мир».

«Живу воду» справді-таки піддано було критиці, для якої замало епітета «сувора» і зовсім не годиться епітет «справедлива». Пригадаймо, що ця критика йшла не від кого іншого, як від Кагановича під час ганебного його перебування на Україні. Характер його діяльності на нашій землі і напрямок його «критики» відомі всім.

Я не буду тут удаватись у розгляд роману «Мир» чи первісного його варіанта «Жива вода». Зауважу тільки, що не завжди нові редакції, спричинені такого типу критикою, як та, що впала була на плечі Юрія Яновського, ідуть на поліпшення твору. Знаю це з багатьох прикладів та й із власної своєї гіркої практики...

А хочу я лише навести один приклад того злочинного розгрому, якому хотів піддати Каганович творчість Яновського та й інших наших письменників. Чимало з моїх товаришів пам'ятає, певно, які громи й блискавки метав Каганович на закінчення роману «Жива вода». В цьому закінченні автор дає опис весни, прихід якої малює як наступ переможного війська. Ясна річ, що вживає він при тому і воєнних уподібнень. Опис починається так:

«Зима відступала, затримуючись, мов армія, на всіх проміжних рубежах, наче дістала наказу нізачо не підкорятися весні».

Далі подаються, в тій же воєнній термінології, різні перипетії боротьби весни з зимою, а кінчається воно переможним весняним акордом, у якому особливу увагу зловісного критика притягли такі слова:

«Зиму загнано у доти — яри, халці, урвища, де ще вільно їй чіплятися за кожен клапоть схованої од сонця території. Валом пішли понад хмарами птахи з півдня — гуси, лебеді, лелеки, жайворонки. Вони летіли через море, несучи на крилах весну, парашутним десантом атакували останній опір зими».

Все світлішою і світлішою стає картина, розгортаючись у справжню симфонію весни й весняного тріумфу, і якщо її й можна було сприймати як символ, то тільки як символ відродження країни, відродження народу після того, як прогнав він у нерозривній спілці з народами-братами фашистську навалу.

Але зовсім інше побачив у цьому описі суддя неправедний, що судив Яновського. Він з обуренням і жахом, мабуть, удаваними, причепився до слів «парашутний де-

сант». Десант? Парашутний десант? Яновський мріє про парашутний десант — ясно, ворожий десант на Радянській землі!!!

Не припускаю, щоб Каганович хоч на хвилину вірив цій нісенітниці, — але ж він різко і грізно проголосив її з високої трибуни!

Це тяжко згадувати. Чорна хмара, що нависла була над нашою землею, розвіялась навіки. Але як поранила та «сувора критика» чисту душу Юрія Яновського! І відгомін її, тієї критики, не зразу вщух, не зразу скорився весні, нашій весні.

Я аж ніяк не хочу тут кидати суцільну тінь на нашу критику, на наше літературознавство. Багато розумного і дотепного сказали наші товариші ще за життя Яновського про його творчість, багато такого, до чого він сам уважно прислухався. Хороші й проникливі праці про доробок автора «Вершників» з'явилися у нас після його смерті. Гріх було б не визнати цього. Але й досі в деяких окремих статтях і замітках про Яновського відчуваються сліди вульгарного соціологізму, повторюються звичні, але не завжди влучні, не завжди перевірені формули й оцінки.

Отже, я закликаю тепер, при ясному денному світлі, уважно переглянути в ся творчість Яновського, — не для того, щоб її таки всю прийняти і визнати бездоганною, не для того, щоб канонізувати і поставити поза критикою деякі окремі, особливо ранні, твори письменника (хоча варто не так ліпити до них усякі «ізми», як пильно придивлятися до сміливих шукань молодого радянської прози, зокрема Яновського, які становлять дуже цікавий факт в історії нашої літератури), а для того, щоб над іменем нашого видатного майстра і чесного громадянина засіяло в усій своїй красі сонце правди.

27 серпня 1962 р.

ДИВЛЮСЬ НА АФІШУ ТА Й ДУМКУ ГАДАЮ...

Олександр Олександрович Богомолець не раз було казав українським артистам: «Чому ви не співаєте пісні «Ой не пугай, пугаченьку»? Це ж — історія давньої України!»

Не знаю, чи справді відбиває та прекрасна пісня історію давньої України, чи можна її тлумачити і якимось інакше, — але всі пісні українського народу в їх сукупності таки справді дають надзвичайно яскраву картину і минулого України, і сучасного її життя. Всі пісні, — а їх безліч. Коли взяти до уваги не тільки все опубліковане в численних фольклористичних збірках, а й той факт, що експедиції нашого Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, а також інших установ і окремих осіб щороку привозять дуже багато не тільки варіантів уже відомих пісень, а й пісень свіжостворених, пісень про найсучаснішу сучасність, то можна твердити, що слово безліч треба брати у буквальному значенні: не злічити...

Ми маємо чудових співаків. Інколи на концертах вони виконують і народні пісні, і добре виконують. Але скажу прямо: мене вражає, що обертаються вони в колі якогось десятка «номерів». І «номери» ті — не завжди перлини народної творчості.

Звичайно, кожен співак, кожен виконавець має свої «коронні» речі, які особливо охоче виконує перед публікою. Таке було у Шаляпіна, у Собінова, у Мишуги¹, у Соломії Крушельницької², таке бачимо нині у найкращих наших вокалістів. А згадаймо, проте, що той же Шаляпін ввів до концертного репертуару ряд російських пісень, яких ніхто до нього не тільки не співав на естраді, а й не знав. Про славетну Крушельницьку (1873—1952), яку музична критика ставила колись в один ряд

із Шаляпіним, Карузо³, Тітта Руффо⁴ (що не пошкодило «Большой Советской Энциклопедии» не приділяти їй ні одного рядка), одна моя знайома, що була у великої артистки за останніх років її життя у Львові, розповідала таке: не було у старенької більшої радості, як пригостити одвідувачів рідними, знайомими ще з дитинства піснями,— а зпала вона тих пісень пребагато і любила цим хвалитись...

І от — про наших виконавців. Виходить у «збірному» концерті улюбленець публіки, таки справді вартий цієї любові, і вже знаєш наперед, що він заспіває «першим номером», що — «на біс» і т. д. Пісень — море, а співаки зводять його до вузького, хай і гарного (не завжди, проте, найкращого), струмка.

А досить би співакові, талановитому і освіченому співакові (я до таких, власне, тільки й звертаюсь), перегорнути протягом кількох вечорів ну хоч би збірники лише самого Лисенка, щоб знайти там десятки й десятки призабутих у нас шедеврів, які після певної праці над ними, безперечно, стали б «коронними номерами» того співака!

Самі-но цикли козацьких, гайдамацьких, чумацьких, заробітчанських, рекрутських пісень,— минаю вже пісні про кохання, про родинне життя, про громадські справи,— являють собою таке ідейне, тематичне, мелодійне, словесне багатство, що аж дух захоплює!

Хтозна, чи варто тут повторювати багато разів говорене,— а проте скажу ще раз: народними піснями наші конферансьє і концертні програми частенько проголошують речі, яким далеко, як до неба, до справжнього фольклору,— на чолі їх стоїть славнозвісна «Гандзя»...

Гідний усесвітньої шани й любові космонавт Радянського Союзу Павло Попович любить пісню «Дивлюсь я на небо...» Любить цю пісню й багато людей взагалі. Просто чудесно, що вона, ця українська пісня, пролунала з уст першого космонавта-українця в міжзоряних просторах. І цілком природно, що нею вітають наші співаки Павла Романовича тут, на землі... Але навіщо ж називати її народною і навіщо «заспівувати», затріпувати цю пісню «до безпам'ятства»?

Насмілюсь, до речі, одверто висловити свою особисту гадку: і поетичними, і музикальними якостями все-таки поступається цей романс Александрової⁵ на слова Петренка⁶ багатьом віршам великих поетів, багатьом мело-

діям великих композиторів, багатьом справді народним пісням.

Я говорив про «збірні» концерти. Але і в своїх особистих, персональних концертах не дуже часто тішать нас наші співаки строго продуманими програмами, зокрема — програмами, складеними із народних пісень. А чому б, скажемо, комусь із наших дорогих артистів, серед яких є й мої щирі друзі, не скласти цілого концерту із якогось певного циклу народних пісень? Говорю не тільки про українські пісні, а й про російські, білоруські, інших слов'янських і пєслов'янських народів. Не кажу вже про минуле й давнє,— самих-но пісень про Велику Вітчизняну війну вистачило б на кілька концертів!

Я досі говорив про пісні народні та псевдонародні і про співаків-солістів. Звернуся до професійної музики і до інших видів музичного мистецтва — до скрипалів, піаністів, віолончелістів, до наших ансамблів, капел, оркестрів. Знову-таки — зачароване коло, з якого тільки часом вириваються окремі виконавці і колективи.

Прочитайте хоч би програми заїжджих і місцевих піаністів. Невже так мало на світі композиторів, що ці музиканти — серед них і дійсно блискучі — здебільшого обмежуються досить вузьким списком імен і творів, мало дбають про цілеспрямованість програми? Нагадаю знамениті історичні концерти Антона Рубінштейна⁷ в Москві, Петербурзі, в найбільших містах Європи, концерти, в яких давалася картина розвитку фортеп'янової музики від її початків і до сучасних Рубінштейнові днів. Або скромніший і ближчий приклад: концерти-лекції нашого кнївського піаніста-педагога, покійного радянського музиканта Григорія Миколайовича Беклемішева⁸.

Я навів ці приклади, щоб нагадати, що нам як повітря потрібна пропаганда серйозної музики. Колись писав я десь про концерт у Кам'янці над Тясмином, де бували, як відомо, Пушкін і Чайковський. Великий оркестр під керівництвом П. Г. Рахліна⁹ виконував там одну з найвідоміших симфоній Чайковського. Публіка, що складалася в основному з колгоспників, гаряче плескала виконавцям і диригентові. Я зробив тоді висновок, що слухачі з р о з у м і л и геніальний твір Чайковського. Боюсь, що це не зовсім так. Кам'янчан тоді захопило гаряче виконання оркестру під блискучим проводом Рахліна, але навряд чи «дійшла» до них симфонія у всій її складності й глибині. Естетичне почуття, розуміння музики треба

виховувати, і в цьому — велике завдання наших концертантів, наших лекторів, нашої музикальної суспільності...

Те, що дали в музиці минулі часи, потрясає своєю величчю. Чи треба нагадувати імена Баха¹⁰, Генделя¹¹, Гайдна, Моцарта, Бетховена, Шумана¹², Шуберта¹³, Ліста¹⁴, Шопена, Глинка, Чайковського, Римського-Корсакова, Мусоргського, Сметани¹⁵, Дворжака¹⁶, Гріга¹⁷, Лисенка, Монюшка, Бородіна, Рахманінова, Скрябіна, Леонтовича?.. Список можна б набагато розширити. І ці імена ми часто бачимо на афішах. Але я переконаний, що тільки із тих творів названих композиторів, які піколи не виконуються чи виконуються надзвичайно рідко, можна б скласти концертні програми на кілька років... І такі самі концертні програми можна скласти із творів композиторів, чії імена тільки вряди-годи, в усякому разі не часто, читаємо ми на афішах. Кілька лише імен у випадковому порядку: Лядов¹⁸, Малер¹⁹, Гречанинов²⁰, Калачевський²¹, Арєнський²², Ребіков²³, Сезар Франк²⁴, Берліоз²⁵, Танєєв²⁶. Це — недавні і не дуже давні часи. А ось два імені із сивої давнини: Люллі²⁷ і Рамо²⁸. Багатьом читачам ці прізвища нічого не промовляють. А це ж — цілий, по-своєму чарівний музичний світ!..

І про сучасну музику. Скільки у нас консерватизму в цій справі! Те, що Равель²⁹ та Дебюссі³⁰ і досі ще входять у широкому загалі, досі ще фігурують у довідкових виданнях під застережними марками «модерністів», «імпресіоністів», що твори їх не без труднощів потрапляють, так би мовити, просочуються, на наші концертні естради, що «Петрушку» геніального Стравінського³¹ чули серед нас тільки щасливі одиниці, — ну, хіба це нормально?

Імена Прокоф'єва³² і Шостаковича³³ дістали всесвітнє визнання, їх з великою пошаною вимовляють і у нас. А проте я, мабуть, не помилюсь, коли скажу, що твори цих великих російських композиторів, радянських композиторів, частіше виконуються за кордоном, ніж у нас. І чи не пора знову переглянути оперну творчість Шостаковича, зокрема «Катерину Ізмайлову», так жорстоко ошельмовану за добре пам'ятних усім нам гірких часів?..*

* Останнім часом оперу Д. Шостаковича «Катерина Ізмайлова» відновлено. — *Ред.*

Як це прекрасно, що Іван Козловський свій концерт, яким він несподівано порадував москвичів десь на початку цього року, склав із творів російського класика ХІХ ст. М. Глинки і англійського композитора, що народився 1913 року, Бенджаміна Бріттена! ³⁴

Ми хвалимось, що ми, українці, музичний народ. Але не тільки свою народну пісню, але й своїх композиторів знаємо ми — ну, м'яко кажучи, поверхово. Цей рік ми називаємо лисенківським. З'явилися афіші, які сповіщають про майбутні серйозні концерти, присвячені творчості автора «Тараса Бульби». Опери його йдуть на сцені кївського та інших театрів республіки. Це дуже добре. Але чи посідає спадщина Лисенка в усій її різноманітності належне місце в репертуарі наших артистів і мистецьких колективів загалом? Хто з наших піаністів, приміром (окрім Ради Лисенко та ще декількох, дуже небагатьох), включає твори Лисенка в свої індивідуальні програми? Чому так рідко можна почути в хоровому виконанні такі його шедеври, як «Іван Гус», «Гамалія», «Іван Підкова?» Між іншим, я й досі не можу без хвилювання згадати, як виконував за юнацьких моїх літ ці та й інші речі Лисенка студентський хор під орудою Олександра Кошиця...³⁵ Чому наші хорові капели ніби забули про такі знамениті лисенківські обробки народних пісень, як-от: «Гей, не дивуйте», «Ой пуцу я кониченька в саду», «Про Купер'яна?» Можна ще чимало набрати таких «чому»...

Лисенко, за узвичаєною формулою, — основоположник української класичної музики. Але чи достатньою мірою відома нашим слухачам музика таких його наступників, як Кирило Стеценко ³⁶, творчість якого аж ніяк не зводиться до «Тихесенького вечора» або пісні «Ой чого ти, дубе», як Філарет Колеса ³⁷, як той же Олександр Кошиць? Чи знаємо ми як слід спадщину Степового, фольклористичну роботу Демущького? ³⁸ Чи навіть чув пересічний слухач імена Вахнянина ³⁹ або Нижанківського? ⁴⁰ Та навіть Леонтович, майстер із безумовними рисами геніальності, Леонтович, чие ім'я стояло, так би мовити, на прапорі капели «Думка», становило найбільшу славу цієї капели, навіть Леонтович звівся у нас до безперечно звуженого списку популярних, але трохи вже «заспіваних» речей... А тим часом, знову-таки з тих Леонтовичевих обробок народних пісень, які у нас не виконуються, можна скласти програму прецікавого концерту, може, й не одного...

А те, що було перед Лисенком чи в його часи, поруч з ним, — Калачевський, Сокальський⁴¹ та інші? Чи як слід знають їх наші слухачі?

В цьому розумінні пощастило тільки Гулакові-Артемівському як авторові «Запорожця за Дунаєм» і Ніщинському як авторові «Вечорниць», — власне, головним чином пісні в «Вечорницях» «Закувала та сива зозуля»...

Коли піти далі, в глибіню минулого, то виривають імена Веделя⁴², Бортнянського⁴³, Березовського⁴⁴. Скажуть: це переважно духовна, церковна, культова, релігійна музика. Так. Ну, а «Реквієм» Моцарта чи Верді⁴⁵ — «світська музика»? А «Сікстинська мадонна» Рафаеля, «Тайна вечеря» Леонардо да Вінчі — «світський живопис»? А «Божественна комедія» Данте — антирелігійний твір, чи що?

У всякому разі, «Реквієм» Моцарта і «Реквієм» Верді ми вряди-годи виконуємо, та ще й обставляємо це виконання дуже парадно.

А Веделя, Бортнянського й Березовського знаємо тільки з імені... Я, однак, переконаний, що релігійний елемент у їх творах — це тільки луска, під якою таяться животрепетне людське серце і животрепетна людська думка.

Пригадую, як незабутній М. І. Вериківський умовляв мене, щоб я написав «нейтральні тексти» до концертів Бортнянського і цим дав змогу познайомити сучасників із прекрасною музикою цього майстра. У мене якось не піднялася рука писати ті «нейтральні тексти», та й як їх писати?

Не забуду також, як другий дорогий усім нам небіжчик П. О. Козицький програвав мені «Панахиду» Стеценка, і ми обидва шкодували, що цей «церковний» твір не може у нас виконуватись як твір концертний. А справа ж там не так у «церковності», як у надзвичайно сміливому поєднанні канонічної «духовної» музики з елементами української народної пісні.

Той же таки Козицький із своїм хором щороку виконував колись у купецькому зібранні (тепер зал філармонії) колядки і щедрівки. Минаючи вже те, що релігійний, зокрема християнський, момент аж ніяк не посідає чільного місця в багатьох колядках і щедрівках, можу з усією щирістю запевнити, що ні у кого з тогочасних слухачів оті колядки й щедрівки аж ніяк не викликали релігійних емоцій, а будили здорове естетичне почуття...

Та станьмо знову «обличчям до сучасності». Наша виконавська громада у великому боргу перед радянськими українськими композиторами. Де й коли ви можете почути величну поему Людкевича «Заповіт», яка б справила честь музичній культурі будь-якого народу? Всі визнають дуже високим досягненням нашого симфонізму Другу симфонію Ревуцького, — а де, під керуванням яких диригентів вона виконується? А чи не пора, щоб наші слухачі знали як слід чудесні симфонічні твори Лятошинського, щоб краще відомим їм став Данькевич як автор не тільки опер та хорових творів, але й як симфоніст, щоб ближче познайомилось наше суспільство з творчістю Миколи Колесси⁴⁶, щоб вийшов з непам'яті Василь Верховинець⁴⁷, щоб Григорій Верьовка⁴⁸ сам пригадав гарячі твори своєї молодості?

А фортеп'янові твори Косенка чи того ж таки Ревуцького? Хто з наших піаністів має їх у своєму репертуарі? А спадщина названих уже Козицького і Вериківського?

Я міг би перерахувати ще багато імен і творів, міг би вказати на ту справді талановиту фалангу українських композиторів середнього і молодшого віку, яка становить одну з найблискучіших сторінок української радянської культури. І можу при тому запевнити, що ця фаланга представлена далеко, далеко не на повний зріст у програмах наших концертів...

Нарешті — ще два питання. Чи пам'ятають наші воїни різних видів музичної зброї про те, що на них, коли вони концертують на Україні та за її межами, за межами Радянського Союзу зосібна, лежить обов'язок популяризації й пропаганди рідної музики? І чи дбають керівники наших концертних організацій, запрошуючи в гості виконавців із інших республік або й із-за кордону, щоб ті виконавці ознайомилися з музичною культурою країни, в якій вони гастролюють, а після того, може б, зласкавилися і включили твори наших композиторів до своїх програм?

Я поставив багато питань. Добре було б, коли б хоч на деякі з них я почув відповіді.

15 вересня 1962 р.

ЧОМУ Я НЕ ЇЗДЖУ НА ПОЛОВАННЯ

Була облава на зайців та лисиць. В одному із загонів гучки вигнали з чагарників ліса. Він ішов прямо на лінію стрільців. Два з них підняли руживі, приготувались, — та так і пропустили звіра за лінію без пострілу. Виявилось — кожному з них здавалося, що лис іде ближче до сусіда. Мисливська етика не дозволяла стріляти такого звіра, переходяючи, можливо, здобич у товариша, який на неї мав більше прав. Отак, приблизно посередині між стрільцями, лис і пройшов собі, минувши смертельну небезпеку. А сусіди-стрільці, знявши шапки, ввічливо уклонились один одному.

Тепер — інший випадок, що був зо мною. Мушу дати маленьку передмову. Я все життя стріляв дуже погано, до мене цілком пасувала російська приказка: «Охота смертная, да участь горькая». Я чув про мисливця, чудового стрільця, який страшенно дивувався, коли дупель або бекас, по якому він стріляв, не падав. Мисливець той з великого подиву реготався на все болото. Зо мною було трошки інакше: я, сказати правду, майже дивувався, коли птиця від мого пострілу падала. Ну, не зовсім так, але щось подібне...

Так от одного разу, теж на облаві в Жорнівському лісі, недалеко від Боярки, полював я в одній із перших кней хорошого зайчугу — і був з тої причини заряджений щастям на цілий день. Десь під кінець полювання на мене знову вибіг заєць, я вистрелив, він зник за кількома густими сосонками. І я не знав наслідків свого пострілу. З «номера» сходити до кінця загону, звісно, не можна було. Але зараз же після мене двічі «вдарив» мій сусід з правого номера. Коли скінчився загін, то він миттю побіг за оті сосонки і вийшов звідти, тріумфально піднявши за лапи, як свою здобич, великого русака. Мисливці почали сходитись, і один з них, сусід мій з лівого боку, тихо

сказав мені: «А знаєте, то ж ваш заєць! Він міг зразу після вашого пострілу, а NN стріляв уже готового...» Цей доброзичливець порадив мені заявити про це розпорядникові та судді на полюванні, старому мисливцеві, якого ми всі звали Хіміком. Але я, переповнений щастям від того свого першого пострілу і не бажаючи псувати це щастя судовим «разбирательством», тільки махнув рукою.

Роздвів я про це не для того, щоб похвалитися своєю великодушністю. Діло тут, властиво, нескладне. На моєму вчинку позначився той настрій, який добре окреслив — слідом за шекспірівським Ліром — Ігор Северянін:

Винowych нет! Все люди правы
В такой благословенный день!

І не було, от просто не було у мене бажання бачити в своєму товаришеві злодія. Оце почуття — небажання бачити в товаришеві злодія — можна поширити далеко за сферу полювання. Був же час, і не так давно, коли дехто рішуче рекомендував бачити в кожному письменникові невпійманого злочинця. Можже, я зробив і недобре, не вдавшись до мисливського правосуддя, а проте — ніколи не каюся і не каюсь у тому. Ми стикаємось знову з питанням етики, в даному разі — мисливської. А етика — не завжди і не зовсім те саме, що юстиція...

До чого я веду? А ось незабаром воно з'ясується.

Аксаков писав колись про різні етапи свого охотничього життя (охотою він звав і рибальство, і навіть збирання грибів). Він почав з ловлі співочих пташок та дрібних хутряних звірят, захоплювався і «травлю» перепелів спеціально «виношеними» яструбами, але в основному був замолоду пристрасним рибалкою-вударем. Потім «тридцять років панувала всевладно рушниця». А під кінець життя, постарілий уже та нездужалий, вернувся Сергій Тимофійович знову до вудок. Звісно, це поважний мотив: літа, підугаме здоров'я... Але не тільки цим мотивом я можу пояснити, що майже перестав останніми роками їздити на полювання. І не тим, розуміється, що стріляти почав іще гірше, ніж замолоду. Промахами я не здивував би ні друзів, ні себе самого... Є тут інші причини.

Двічі вжив я вислову: мисливська етика. Є ще й таке означення: справжній мисливець. А то ще й так говорять: поезія полювання. От про ці речі й поговоримо.

Почнемо з останнього. Не так давно в альманаху «Охотничьи просторы» надруковано оповідання чи нарис

покійного Хемінгуея «Стрельба в лет». Талановитий письменник, одною з найістотніших рис якого була безоглядна щирість, захоплено описує, як він стріляв різних птахів і як це було весело, малює полювання на куріпок, яких смажили йому в ресторані і подавали перед ними хорошу горілку та зернисту ікру, а на запиток — чудове кавказьке вино... Зі смаком він це описує! В кінці автор майже серйозно твердить, що птахи і створені для того тільки, щоб їх стріляли... Ні сліду немає в цьому оповіданні чи нарисі того, що чарує нас в описі «тяги» в «Анні Кареніній», у післямові «Записок мисливця» — «Ліс і степ»... Редакція альманаху відчула це і дала примітку, в якій зазначає, що в традиціях російської літератури — поєднання описів мисливства з картинами природи, з її поезією. Це — суцільна правда.

Перечитайте-но тільки названу вже «тягу» в «Анні Кареніній», де Левін, як дитина, радіє, що «видно й чути, як трава росте», або знамените місце про полювання в «Війні і мирі», місце, що його, за свідченням Горького, захоплено перечитував Левін. Зверніть увагу, як починається цей опис ловів із хортами, де з незрівнянною силою показані душевні переживання Ніколая Ростова під час ловитви («травли») вовка, де крипак-дожджачий Данило з піднятою нагайкою дає нецензурними словами свого пана за неприпущенню помилку в ловецькій справі, а той потім тільки й спромігся сказати йому: «Одначе, брате, ти сердитий», де так чудесно тріумфують над своїми суперниками — людьми і собаками — Ніколаїв дядюшка та його пес Ругай,— зверніть, кажу, увагу, як починається та вся мисливська епопея. А починається вона тонким і, так би мовити, срібним малюнком осіннього «справжнього мисливського» ранку, що «пахне в'янучим лісом і собаками»... І кінчається — незрівнянною сценою у дядюшки, звуками «Барині» на балалайці, піснею дядюшки «Как со вечера пороша», російським тапцем Наташі... Словом, усе обрамлене красою.

Тією ж красою дише тургенєвське «Ліс і степ», де в кінці дзвенять щемуче-прекрасні слова: «Весною і щасливих тягне в далечінь».

Щоб не обтяжувати цю розмову багатьма прикладами, назову ще тільки імена Пришвіна та Арсенєва, що здобули собі голосну славу, та письменника, що писав під псевдонімом Леснік¹ і ніякої слави не здобув. (Помер Леснік під час Вітчизняної війни в Ленінграді). Коли вам

поцастять дістати книгу Лесніка «Лесной шум», то ви матимете змогу ще раз пересвідчитись, як може поєднуватися в одній особі справжній мисливець із справжнім поетом.

Наш Остап Вишня теж був справжнім мисливцем і справжнім поетом. Свої «Мисливські усмішки» написав він, правда, в такому гостро сатиричному ключі, що аж жаль бере за бідолах-стрільців. Але стрільці якось не гніваються на свого товариша і передрукуюють його «усмішки» в своїх спеціальних органах. А який ліричний струмисько бився в серці насмішкуватого Остапа — знають усі. Досить нагадати, не цитуючи, початок гуморески «Заєць» або гумореску ж таки, та з виразно сумним повієм, про вальдшнепа...

А що ж таке справжній мисливець? Про цей давній термін можна знайти цілу, я сказав би, розвідку у того ж Аксакова. Для себе я формулюю це так: справжній мисливець — це людина, одержима мисливською пристрастю, людина, що має в серці мисливську «заразу щастя», — так про це казав один із героїв Пришвіна. Без пристрасті, без «зарази щастя» це може бути чудовий стрілець, спортсмен, рекордсмен і т. ін., але — не справжній мисливець. Той, у кого обличчя червоніє й блідне, серце завмирає від посвисту качиних крил, від зльоту вальдшнепа в лісовій гушавині чи блискавичних зигзагів і голосного «кшик, кшик» бекаса над лукою, від шуму сполоханої курілки, що, за висловом Тургенєва, «веселить і лякає стрільця і собаку»², — справжній мисливець. Хто лізе, пробиваючи тоненький лід на закрайках озера, в студену осінню воду, щоб дістати підстреленого крижня, хто вміє терпіти у лісі чи на болоті пестерпну, здавалось би, комарину муку, хто не боїться ні їдкого дощу, ні мокрої снігу, ні зрадливих трясовиц, ні пекучого холоду, щоб часом тільки побачити казкового птаха-глухаря (я тільки читав про це, сам глухарів на волі не бачив), — справжній мисливець. Хто терпляче, крок за кроком, привчає, муштрує, «натаскує» молодого гарячого пса, як добрий і строгий учитель, і тіпиться по-дитячи від першої «свідомої» стойки того пса, від першої «поданої» ним, «піднятої на крило» птиці, — справжній мисливець. Хто уникає всякої «панської» охоти, де все для тебе роблять чужі руки, а ти маєш тільки стріляти готовеньке і потім рахувати, скільки «взяв», — справжній мисливець. І, нарешті, справжній мисливець — той, хто не тільки любить, але й

знає природу, хто з практики вивів, який «урожай» дичини буде цього літа, коли, за якої погоди буде хороший качиний лет, на яких луговинах держаться певного дня дупелі, коли чекати і де шукати пролітних вальдшнепів і т. п. Відомо, що хороші біологи й фенологи раз у раз і пристрасні мисливці. Але й хороші мисливці раз у раз вдумливі й ненаситно цікаві біологи та фенологи... Допомога їх науці — неоціненна.

Ще риса, дуже й дуже важлива: справжній мисливець — розуміється, не «безубійник», не вегетаріанець, — він радий буває своїй законній здобичі, але він ніколи не керується варварським принципом «після нас хоч потоп», він дбає про розведення і розмноження дичини, про обєрігання її, особливо тих видів, яким загрожує зникнення, він — дбайливий господар. Згадайте знаменитого Сірого Сову, життя якого переповів нам Пришвін. Є такі «сірі сови» й серед нас, і то не тільки, звичайно, мисливські інструктори та інспектори, старі заповідників, заказників, приписних угідь і т. п., а й рядові собі охотники, подібні до Дениса Ісаковича Каленюка, що про нього я вже не раз говорив. Денис Ісакович умер, але схожі на нього люди стрічаються на всіх просторах нашої неосяжної Вітчизни.

Ми часто говоримо, проголошуємо як девіз: «Бути такими, як Ленін». Звичайна річ, ми усвідомлюємо, що повною мірою це нікому з нас не під силу. Але наслідувати цю велику з великих людину — не може бути вищого ідеалу.

Відомо, що Ленін був завзятим плавцем та велосипедистом, пристрасним шахістом, любив далекі прогулянки. І любив полювання. Любив його і тоді, коли на засланні, в Шушенському, писав листи про купівлю мисливської рушниці — недорогої, бо на дорогу не було у нього коштів, — та боеприпасів, одверто розмовідав про свої стрільцькі вдачі і невдачі. Любив і тоді, коли був главою першої в світі соціалістичної держави, і — відірвавшись часом від справ світової ваги для необхідного йому відпочинку — знаходив цей відпочинок у лісах та на полях глибокої Росії, на полюванні.

Про Леніна як мисливця існує ціла література. І вималюється з цієї літератури прекрасна постать Ілліча-охотника. Вималюється часом із дрібних, але безмежно важливих рис. Передовсім, Ленін і тоді, на засланні, і в дні, коли керував він державою, якої сам був геніальним

засновником,— був однаковим. Ніде й ніколи він не дозволяв ні собі, ні присутнім підкреслювати своє виключне становище. Ми пізнаємо глибоко демократичну натуру Володимира Ілліча в такому, наприклад, характерному штриху. Це було 1920 року. Ленін з кількома московськими мисливцями, серед яких був і брат його, Дмитро Ілліч³, полював у Бельському районі, біля села Нестерово. Супроводив його селянин-мисливець Наумич. Полювали на тетеруків і куріп'ят. Полювання було досить вдале, настріляли чимало дичини.

— Давайте, Володимире Іллічу, я понесу вашу здобич.

— Ні, ні,— рішуче заперечив Ленін.— Дичину посити — для мене сама присмність. (И. Дебриц, «Неповторимая охота», в альманаху «Охотничьи просторы», М., 1957).

Відоме й оповідання про такий випадок. Володимир Ілліч під час облоги підстрелив зайця і кинувся до нього перед тим, як кінчився загін. Розпорядник полювання потім докоряв йому: «От ви, Володимире Іллічу, побігли до зайця під час загону — і цим, може, відігнали іншого зайця від свого сусіда». Володимир Ілліч цілком визнав свою провину і сказав: «Більше не буду».

Учасники ловів, де бував Ілліч, згадують, як мріяв він убити страшного шкідника народного господарства, «сірого поміщика» — вовка. Нема вже чого й нагадувати, що Ленін підписав за перших років революції декрет про охорону мисливської фауни, в тому числі лосів, яких тепер розвелось стільки, що вони іноді заходять просто собі аж на вулиці Москви...

В усіх споминах про Леніна-мисливця підкреслюється передовсім, що охота завжди була для нього засобом спілкування з людьми, тих незабутніх ленінських розмов, у яких розпитував він так званих «простих людей» про їх життя, про їх потреби, про їх болі, про їх мрії,— і з свого боку, ніби непомітно, сів у серця зерна великої ленінської правди.

І любив Володимир Ілліч рідну природу, любив її красу. Розказують про епізод, коли він навіть не підвів рушницю на лиса, якого було дуже легко застрелити, бо замилувався ним...

Від цього високого образу перейдімо до буденних наших справ. Передовсім — я не сумніваюсь, що дехто, читаючи початок одєї розмови, порівняв мене з тим анекдотичним дідком, який на березі моря відповів своєму вну-

кові, що гукав: «Дивись, дідусю, які хвилі!» — «Які там хвилі! Хіба за давніх часів були такі хвилі!» Але що ж я зроблю, коли, приїжджаючи до себе в Романівку, де замолоду чув, бувало, ввечері суцільний, безперервний дзвін качених крил, а по всьому великому романівському ставу то там, то сям плавали й пірнали норці-пірникози, чорніми й кричали монотонно лиски,— коли тепер мені кажуть усміхаючись: «Як тільки з'явиться десь бідолашний порець, то вже за ним зразу починають ганятись десять мисливців...»

Зменшення дичини на наших угіддях загального користування,— зменшення, на яке склалося багато причин, серед них і збирання птичих яєць, і браконьєрство, і нерозумне полювання,— річ безперечна. Можна тільки похвалити наші мисливські організації; нашу громадськість, усіх, від кого це залежить, за такі розумні заходи, як строго визначені (і значно скорочені проти колишніх) строки полювання, як установлення «норм відстрілу» (за дотриманням яких, правда, хіба сам чорт може встежити) і спеціальних днів для полювання, як організація приписних угідь та всякі такі інші хороші речі. Можна не сумніватись, що мисливське господарство України, як і інших республік Радянського Союзу, поступово налагодиться і стане-таки господарством. Хочу висловити принагідно надію, що поширяться у нас кількість заповідників, заповідників у строгому розумінні слова, де ніколи і нікому не вільно полювати, і заказників — місць тимчасової заборони полювання. У все це я вірю і на все це надіюсь.

Але існує ще й досі, і існує у великій кількості, тип хулігана на полюванні. Я говорю не про браконьєрів, а про тих «мисливців» з законними квитками у кишені, які палять без роздуму у все живе, що пролітає, пробігає, пропливає, сидить перед ними. Я говорю про тих стрільців, які їздять на полювання лише тому, що є копти на рушницю, на набої, на горілку, на «закусь», на все те, що вони вважають неодмінними атрибутами полювання, їздять тому, що це «модно» — їздити на охоту. Цим стрільцям не дорогі ні красивий, стильний пошук на луді кровного лягавого пса, ні влучний постріл по верткому бекасові, якого вважають вони нікчемною «пичужкою», ні вміння знайти, розшукати, інколи з великими труднощами, багряно-жовтого осіннього вальдшнепа,— їм головне: «взяти», «взяти» якнайбільше і якнайбільших птахів (при слові «норма» вони тільки посміхаються). Ці стріль-

ці оскверняють типу наших лук і лоно наших вод дикунськими піснями, безглузким горланням, непристойними анекдотами... Крім усього, потрапивши в сферу діяння таких немродів, ризикуєш дістати собі в живіт або в голову заряд качинового чи заячого шроту...

До речі — про гуртові полювання. Певне діло, потрібні й такі зокрема, скажемо, облави на вовків, — це ж бо просто громадський обов'язок мисливців. Але признаюсь: є види полювання, в яких людина повинна бути лише сама або з одним-двома хорошими і вивіреними друзями. Тільки тоді буде можливе здійснення одної з найкращих рис охоти — єднання, злиття людини з природою. Дозволяю собі сміливу паралель: принцип колективності не завжди, майже ніколи не годиться у поезії, в образотворчому мистецтві, зовсім уже не годиться він у коханні... І не завжди годиться в полюванні!

Приклад — не з полювання, правда, а з близької до нього сфери — із рибальства. Недавно у «Вечірньому Києві» описувалось змагання спінінгістів під Києвом. Участь у змаганні брало шістдесят, здається, спортсменів, і автор замітки про це, мабуть, сам не рибалка, захоплено описує, як «шістдесят пар рук» (можливо, що в цифрі я помиляюсь) невтомно працювали, щоб уніяти заповідані чотири кілограми риби і здобути премію...

Можливо, що це спорт, але яка ж це охота, милі друзі!

У нас є прекрасні, іменно справжні мисливці, є дружна, дійсно мисливська громадськість. І вона, ця громадськість, повинна докласти всіх зусиль, щоб поставити на належний рівень культуру полювання, щоб полювання, природа, краса об'єднані були в одному гармонійному цілому, щоб не тільки браконьєри, а й хулігани та «недільні стрільці», серед яких є й така категорія, як «стрільці по пляшках» чи описані Альфонсом Доде «стрільці по кам'єтах»⁴, не порочили одностайної мисливської сім'ї.

А тим часом я волю в години відпочинку сидіти із старомодними вудками десь на березі озера чи в човнику серед комишів, сам чи вдвох із добрим товаришем, у ласкавому промінні ранкової чи вечірньої зорі...

29 вересня 1962 р.

ПРО СЕРДИТИХ ЧИТАЧІВ

«Шановна редакціє!

Прочитавши надруковане у «Вечірньому Києві» від 12 вересня 1962 року оповідання М. Чабанівського¹ «Світлячок», ми, архівісти, не можемо не висловити свого здивування проявленим автором абсолютним незнанням піднятої теми.

Наші радянські архіви — це не засипані порохом звалища паперів, як уявляє собі автор, а науково-дослідницькі установи з великим штатом співробітників, які йдуть в ногу з життям усієї країни. Документи архівів використовуються не тільки для того, щоб давати довідки про давно вже нікому не потрібні спадщини чи оренди (як це сказано в оповіданні), — вони широко використовуються в наукових, культурних, народногосподарських та інших цілях, допомагають ученим писати наукові роботи, захищати дисертації.

Архівні матеріали використовувались при відбудові Дніпрогесу, Київського університету, багатьох архітектурних та історичних пам'яток, зруйнованих окупантами, а також при будівництві Каховської ГЕС, Київського метрополітену, при геологічних розвідках та ін.

Архіви самостійно та разом з іншими науковими установами готують та видають збірки цінних документів з історії нашої Батьківщини, героїчного минулого нашого народу.

У читальних залах архівів працюють тисячі вчених не тільки Радянського Союзу, а й країн народної демократії та капіталістичних країн.

Серед дослідників, які працюють у читальному залі Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві, є багато колег автора — це М. Стельмах, А. Малишко, О. Гончар, І. Ле, З. Тулуб², Д. Косарик³ та багато інших. Серед них, однак, немає прізвища Чабанівського.

А жаль! Якби т. Чабанівський хоч раз за своє життя побував в архіві, то, напевно, не наважився б друкувати «Світлячок».

Хай буде для автора відкриттям і те, що в архівах працюють не старі, сиві «сови» та «Акакії Порфіровичі», а такі ж Світлани, які не цураються модних зачісок та тонських каблучків. Але приходять вони до архіву не для того, щоб відсидіти необхідні для стажу два роки, а, одержавши спеціальну вищу освіту в Московському історико-архівному інституті або Київському університеті, провадити корисну і цікаву роботу. Серед архівістів є немало науковців, що закінчили аспірантуру і захистили дисертації.

Навпаки, молодь, яка приходить до архіву з шкільної партії, намагається заочно одержати архівну освіту і залишитися постійно працювати тут.

Оскільки оповідання надруковано під рубрикою «Київські студії», а етюди, як розуміють «сови» та «Акакії Порфіровичі», пишуться з натури, то просимо автора повідомити, з якого архіву писано це оповідання.

Ми, звичайно, розуміємо, що автор має право на домисел, але не на вигадку, далеку від дійсності.

Хоча в наші архівосховища, де зберігаються документальні матеріали, вхід стороннім заборонений, ми зробимо для т. Чабанівського виняток — запрошуємо його відвідати Центральний державний історичний архів УРСР у Києві для того, щоб він дістав вірну уяву про архіви та архівістів.

Наша адреса: вул. Володимирська, 22-а.
Старші наукові та наукові співробітники архіву:
Дьомунціна, Хомутецька, Макаренко, Андреева,
Проценко, Котикова та інші».

Такий лист надруковано оце в «Вечірньому Києві». Віл вартий того, щоб про нього поміркувати. Але перед тим як почати розмову про цей інтересний документ, хочу скористуватися нагодою, щоб висловити свою радість і подяку товаришам, які відгукнулись на розмову «Дивлюсь на афішу та й думку гадаю». На адресу «Вечірнього Києва» і мою особисто надійшло чимало листів від читачів газети — любителів музики і професіоналів-музикантів, серед них і від талановитого композитора В. Кирейка⁴, — і в листах тих автори по-різному, з різних боків розглядають порушену мною справу і визнають в цілому,

що питання я підняв доречно і вчасно. І хоч я знаю, що в статті своїй багато дечого «не дотяг», а подекуди, може, щось і «перетяг», але мені приємно, що читачі мене зрозуміли. А таке в стосунках між письменниками і читачами не завжди буває. Власне цьому я й присвячую сьогоднішню свою розмову.

Гоголь сказав десь, що хай тільки письменник опише одного городничого, як уже всі городничі Росії пізнають у тому портреті себе. Може, він говорив і не про городничого, а про якийсь інший «чин переважний», за висловом Возного⁵, та я ж не цитую, а тільки переказую думку Гоголя — і переказую, здається, вірно. А сама ця думка не тільки була справедливою за часів Гоголя, але, на жаль, подекуди має потвердження і в нашому житті. Справді-бо, нерідко чуємо, коли письменник негативними рисами змалює, приміром, солдата, чи, боронь боже, командира Радянської Армії або шахтаря, чи, не доведи господи, директора якогось підприємства: це наклеп на Радянську Армію! Це наклеп на робітничий клас! — і т. ін. Нема чого й казати, що це — цілковите нерозуміння того, що таке художня література і що таке художні образи.

Дивовижні взагалі бувають претензії до нашого брата-літератора. Кожен з моїх товаришів по перу пам'ятає з своєї практики випадки, коли при зустрічі із студентами задається уїдливе питання: «А чому ви не пишете про життя студентства?», коли шахтарі вимагають од даного конкретного письменника саме творів про шахтарське життя, робітники взуттєвої фабрики — творів про взуттєвиків, кондитери — про кондитерів, залізничники — про залізничників і т. ін. Представники всіх професій гідні пошани, у кожному виді людської праці є риси, достойні письменницьких спостережень, але мені навіть соромно повторювати ту азбучну істину, що письменник пише передовсім не про шевця і кравця, не про хлібороба і гірника, а про людину. Так звані виробничі романи, писання яких почалося далеко не сьогодні, не витримують, як правило, іспиту часу і іспиту народного визнання, коли вони обмежуються тільки виробничою тематикою, коли в них не відбиті людська любов, людська зненависть, людські радощі, людське горе, коли вони не підносяться до великих узагальнень, коли в них не змальовано широкі соціальні процеси засобами літературного мистецтва, тобто коли в них нема образів яскраво інди-

відуальних і водночас типових. Так, так — індивідуальних і типових водночас, така діалектика мистецтва. Читаючи знаменитий роман Гончарова, ми віримо, що був собі от іменно такий Обломов, конкретна людина, Ілля Ілліч, з його знаменитими нічними пантофлями, — і це не перешкоджає нам усвідомлювати, що обломовщина була для свого часу поширеним, типовим явищем. Калитка і Пузир Карпенка-Карого, Герман Гольдкремер і Микола Задорожний Франка, Чіпка Мирного і Марко Безсмертний Стельмаха — це тили, звісна річ, і це живі люди — це теж річ безумовна.

Пригадую, як розгнівався колись талановитий російський прозаїк Малишкін, коли в одному товаристві наші прикордонники — люди, що роблять справді дуже почесне, а інколи й героїчне діло, — почали винуватити радянську літературу, що вона мало приділяє уваги життю й роботі прикордонників, і висновувати звідси, що ця література загалом мало чого варта... Мимо того, що це було несправедливо, бо в радянській літературі є чимало творів про прикордонників (різної якості творів, розуміється), — Малишкін заперечував проти самої вимоги: лишть про нас, доконче про нас...

«Старшим науковим та науковим співробітникам архіву», як вони титулюють себе згідно з заведеною в наукових установах ієрархією, дуже не сподобалось надруковане у «Вечірньому Києві» оповідання М. Чабанівського «Світлячок». Їм здалось, ніби це — оповідання про архіви і архівну роботу. Вони розсердилися на автора і написали гнівний лист до редакції. Лист цей являє собою невеселий приклад отого нерозуміння літератури і її завдань, про яке я повів розмову.

Не буду переказувати змісту оповідання чи то етюда Чабанівського. Сподіваюсь, що читачі пам'ятають його. Скажу тільки прямо: це оповідання не про архіви і не про архівну роботу, яку я глибоко шаную, як шанує її й Михайло Чабанівський, а про людяність і людське в людині.

Але автори листа цього не помітили. Вони висловлюють «здивування проявленим автором абсолютним незнанням піднятої теми».

Коли навіть на хвилину, на одну хвилину погодитись, що «піднята» Чабанівським тема — це архіви і їх значення в нашій науці, та й тоді дозвольте запитати: де ви, шановні товарищі, вчитали у Чабанівського, ніби архі-

ви вважає він «засипаними порохом звалищами паперів»? Адже автор підкреслює в своєму оповіданні зразковий порядок в описаному ним архіві!

Мабуть, трошки стало смішно Михайлові Івановичу Чабанівському, вдумливому письменникові, одному з палких наших борців за охорону природи і пам'яників минулого,— трошки стало смішно, коли він прочитав ті абзаци листа, де розгнівані архівісти повчають його, що таке архівна робота і яка з неї користь громадянству, науці, державі. А мені стало сумно. Сумно від тієї прірви між письменником і читачами, яка раптом не знати звідки взялась... Не маю, звичайно, сумніву, що це явище петипове. А проте — бувають, виходить, такі читачі.

Страшенно роздратовали авторів листа слова того начальника кадрів, що посилав Світлану на роботу до архіву: «Відкопаєш на стелажах сто довідок про різні там спадщини та оренди, і вже набігло тобі тих два роки, що потрібні для стажу». Але ж це слова не автора, а одного з персонажів оповідання, до того ж, персонажа явно нестативного! При такому ототожнюванні героїв твору з автором твору недалеко до того, щоб і Гоголя ототожнювати з Держимордою!

З цього приводу згадуються мені слова російського поета Саши Чорного: ⁶

Когда поэт пачлет, описывая даму?
«Я шла по улице, в бока впялся корсет»,—
Здесь «я» не понимай, конечно, прямо,
Что, мол, под «я» скрывается поэт,
Мой друг, я истину тебе открою:
Поэт — мужчина, даже с бороною.

З цього приводу дозвольте зауважити, що й мила, наївна Світлана, яка справді прийшла до архіву, не дуже розуміючи, що воно там за робота провадиться,— теж ніяк не автопортрет Чабанівського.

Архівних працівників змалював Чабанівський теплими, симпатичними рисами,— вони гостинно прийняли Світлану Сагайдак у свою сім'ю, любовно назвали Світлячком, терпеливо вчили, як треба працювати... А що хтось там із них має риси дивака, накладені на нього довголітньою професією, хтось колекціонує цигаркові коробки, як це, між іншим, роблять і деякі дуже поважані у нас люди,— то навряд чи це могло бути причиною, щоб метати громи й блискавки на бідолашного автора цього «київського етюда».

До речі, в кінці листа є таке зауваження:

«Оскільки оповідання надруковано під рубрикою «Київські етюди», а етюди, як розуміють «сови» та «Акакії Порфировичі», пишуться з натури, то просимо автора повідомити, з якого архіву написано це оповідання».

Високошановним старшим науковим і просто науковим співробітникам варто заглянути в перший-ліпший енциклопедичний словник чи словник ілюстративних слів, щоб довідатись, що слово е т ю д означає не тільки зарисовку з натури...

Щодо епізоду з сільським гостем і простодушню подарованими ним двома днями, яких колеги авторів листа не захотіли прийняти, бо «у нас це не дозволяється», і образили тим «добру людину», як і самі вони кінець кінцем додумуються, то про цей епізод у листі нема ні слова. А жаль! Він, цей епізод, якраз є свідченням, що архівні приміщення треба інколи — це знають архівісти — провітрювати...

Загально визнано, що письменницької роботи, як і всякої роботи на світі, треба вчитися. Треба вчитися і ч и т а т и — не тільки букви, звичайно.

13 жовтня 1962 р.

АНДРІЙ МАЛИШКО

Мені не раз доводилося подорожувати з Андрієм Малишком по Україні. Останніми роками під час цих подорожей ми скрізь неодмінно чули «Пісню про рушник», в якій так чудесно збратався поетичний талант Малишка з музичним талантом Платона Майбороди. Її співали і в містах, і по селах, співали на вечорах художньої самодіяльності, співали, вертаючись з польової роботи, співали і дівчата, і хлопці, і соло, і гуртом (хоча за характером своїм це таки річ для одного голосу), співали діти в школі, співала молодь, співали і старші віком люди, не стримуючи сліз,— багато чого вона їм нагадувала, ота «Пісня про рушничок», як її всі звикли ласкаво називати...

У моєму рідному селі Романівці місцеві музиканти («духовики»,— ті, що грають на весіллях, на клубних вечорах, на урочистих зборах) зайшли в хату, де гостювали ми з Малишком і з Сергієм Козаком. Пошептавшись між собою, вони раптом заграли на честь Андрія Самійловича цю таки саму «Пісню про рушник», заграли явно експромтом і в такій своєрідній гармонізації, яка викликала веселу й розчулену усмішку у Козака.

А то якось забралися ми з Андрієм у човні на став, між комиші, ловимо собі рибу,— аж чуємо: дівчинка-підліток, ідучи берегом, заводить тихенько і виразно: «Рідна мати моя...» Андрій Самійлович, сміючись, промовив: «Нікуди не втечеш од того «Рушничка»!

Щасливий поет, що «не може втекти» від своєї пісні, яка за такий дивовижно короткий час воістину стала народною!

«Пісня про рушник» — це пісня про матір. Образ матері — один із центральних у творчості Малишка. Передусім це образ конкретної людини, рідної матері поета, високоталановитої людини, що знала безліч пісень, чудово їх виконувала і передала своєму синові «пссен див-

ний дар». В одній із нових своїх збірок, відповідаючи на закид, що «Рупничок» — це не дуже, як то кажуть, сучасна тема, поет говорить:

Його мені подарували мати¹,
Щоб я не смів ту землю забувати,
Де їв хліб-сіль, і знав солоний піт,
І радощі малі у отчїм домі,
І перші смутки, серцю не відомі,
Із багрецем зорі біля воріт.

Широке узагальнення образу матері дав Малишко у своїй книжці воєнних років «Битва», коли, звертаючись думкою до рідної своєї матері і ведучи з нею уявну розмову про найбуденніші речі — про збиті її чоботи, про свиту, про кожущок, — несподівано перегукується із любим здавна «Словом про Ігорів похід»:

Поклонися Дніпру, гостював він у морі недавно²,
Полукав би дітей твоїх, радість приніс немалу.
І стоїш ти одна, посквіла, стара Ярославно,
На дніпровськїм дужку, на трипільському древнїм валу.

Коли Малишко складав свої «Іспанські балади», то для втілення героїзму іспанського народу він звернувся до постаті жінки-страдниці, жінки-войовниці, до постаті матері, до постаті Долорес Ібаррурі³. Але передовсім у поета мати — як високий символ, це — його рідна земля, це Україна. Про неї, про Україну, він пише навіть тими самими словами, що про рідну свою матір, і з тим самим зверненням до «Слова про Ігорів похід»:

Ти, як мати, нас кличеш на сивому древнїм валу.

Андрій Самійлович Малишко, син обухівського сільського чоботаря, вихованець комсомолу, замолоду — сільський учитель, у своїй поезії згадує раз у раз рідний свій Обухів, милих його серцю людей. До свого батька він зворушено і зворушливо звертається в тій же таки книжці 1943 року «Битва»:

Привіт тобі, чесний сільський чоботарю⁴,
Мій батьку далевий, сільський кожум'яко!

З таким же сердечним теплом згадує Малишко і свого дядька «Микиту-чорнокнижника»:

Дядько мій, Микита-чорнокнижник⁵,
Швець і мрійник, славний чоловік,

Все життя розповідав про віжність,
Хоч її не бачив цілий рік.

Малишко, як, може, ніхто з наших поетів, любить називати конкретні людські імена, — і нам, читачам, пема діла, чи справді була собі ота оспівана ним «Марина із Сваром'я». Я вірю, що це — справжнє ім'я справжньої людини. Я вірю, що про дійсну, а не вигадану людину писав Андрій Самійлович у вірші «Учитель» (збірка 1938 року «Лірика») і що людина та звалась Трохим Іванович. Образ учителя (чи вчительки) — один із найулюблених у радянських поетів, зокрема у мого і Малишкового незабутнього приятеля Костя Герасименка⁶.

Багато рядків у Малишка присвячено його друзям — Прокоф'єву, Твардовському, Кулешову, тому ж таки Герасименкові, Фадєєву. З особливою любов'ю пише поет про Олександра Довженка, все частіше звертаючись до його чарівної особи як до особи мудрого і доброго вчителя, як до втілення високої духовної чистоти.

Колись Іван Франко сказав про своє «Зів'яле листя», що це найсуб'єктивніші в українській поезії — після Шевченкових автобіографічних творів — вірші. Автобіографічність і суб'єктивність дуже властиві і Малишковій поезії. Але він пише не тільки від свого імені, а й від імені всього свого покоління, коли заявляє в «Застольній комсомольській» («Весняна книга», 1949):

Коли вже вишити, — так що ж, — за молодість свою,
За комсомольський наш квіток, прострелений в бою.

Комсомольський квіток — це дороге, це заповітне у Малишка. Недарма ж він — автор тексту опери Юлія Мейтуса «Молода гвардія», написаної за романом Фадєєва. Постаті Олега Кошового та його товаришів і соратників дуже близькі, рідні Малишковому серцю.

Немало у Малишка того, що зветься особистою, інтимною лірикою. Життєрадісний на владу, не боїться поет і тої гіркоти, без якої важко уявити собі живу людину і живу поезію. Ось, приміром, давні рядки про «нерозділену» любов:

Я навчуся на машиніста⁷,
Щоб Катрусі всушити сльозу,
Я поїду в далеке місто,
Йї коханого привезу.

— Де, скажу, ти проводиш ночі,
Серця ніжного лиходій,

Що ти голову їй морочиш,
Голубливій та молодій?

Поберуться вони за руки,
Грає весілля, старий скрипач,
Їм на радість, мені на муку,
Їм на щастя, мені — на плач!

Не може не схвилювати і невеличкий цикл «Про сина» з такими теплими рядками, як: «Я купив штанці в універмазі» і з таким несподіваним закінченням:

І ти посміхнувся, простяг рученята,
І наче мені продзвенів голосок...
А сина немає, лиш мрія почата,
Мій сину далекий, мій рідний синок!

Малишко сильно відчуває трагічне в житті і сильно його віддає, особливо в улюбленому своєму жанрі балади. Але найбільше до серця йому тема перемоги людської волі, перемоги світлої людської душі над темним і звірячим, так натхненно оспівана у вірші «Опанас Віда» («Лірика», 1938), так голосно прославлена в поезіях воєнного часу.

Не тільки красу героїки, а й красу звичайних життєвих радощів любить оспівувати Малишко:

Бував я гармоністом на весіллях веселих⁸,
Гримів піснями високо в долинному краю...
А я зберу гармонік п'ятсот, якщо не мало,
Пройду усі околиці і росляні сади,
Щоб гармоністи юні весільну знов заграли,
Мою зелену молодість поклавши на ляди.

Я вже сказав, що тема рідної землі, тема України, — одна із провідних у Малишка. Особливо голосно пролунала вона в дні Вітчизняної війни, коли сердечний біль викресав у серці поета такі рядки:

Ти ізнов мені снився на стежці гіркої розлуки⁹
Синім лугом, ромашкою, птицею з канівських круч.
Так візьми ж мою кров і візьми моє серце у руки,
Тільки снами не муч і невщитим горем не муч.

Багато є віршів у Малишка, присвячених романтиці минулого, романтиці козацьких часів, але всі вони перегукуються з романтикою нашої прекрасної сучасності. А коли поет звертається до рідної землі — «земле, зорс-

носице моя», — то ми маємо цілковите право думати, що мова мовиться не тільки про Радянську Україну, а й про весь наш веселково-щедрий Радянський Союз.

Постать Тараса Шевченка безмежно дорога Малишкові, їй присвятив він недавно цілу книжку («Вінцій голос», 1961). Але, пишучи про Шевченка, навіть підпадаючи іноді — свідомо, певна річ, — під його творчу манеру, Андрій Самійлович не забуває про гарячу нашу сьогоденність:

І несуть, несуть співці новітні
Дум твоїх незміряну глибіню.

Закоханий у рідну свою землю, Малишко разом з тим один із найкрасномовніших і найпослідовніших у нашій поезії співців дружби народів Радянського Союзу, дружби всіх народів на землі. Він не тільки переконаний, що «до Москви ведуть дороги, і доріг не менше ста», він не тільки присвячує слова гарячої любові... Пушкіну, — він після подорожі своєї до Америки випускає книжку «За синім морем» (1950) — книжку, повну зненависті до паліїв війни, до гнобителів і визискувачів, до «банкірської породи», — і так само повну глибокого співчуття до американських трудящих.

Низько вклоняюсь тобі, негритянку,
Так, як вклоняється матері син, —

звертається він до негритянки-ліфтерші, знову беручи найсвятіший для нього образ матері. У знаменитій своїй «Катюші» згадує поет, як співав він із двома неграми в Оклахомі пісню — «ту, що Ісаковський написав», — і робить багатозначне узагальшення:

«Виходила на берег Катюша» —
За Великий Тихий океан!

Добрим словом згадує він детройтського робітника, робітничу колоду в Портсмуті, індіанку в «резервейшен», чії «сині очі, великі й печальні», розтривожили поетову душу, і можна тільки позаздрити на той великий запас віжності і гніву, який відпустила доля Малишкові, щоб оспівував він людське братерство, щоб проклинав він темні ворожі сили, щоб славив він усесвітню Ленінську правду...

Малишкові було тільки п'ять років, коли сталася подія незмірної світової ваги — Жовтнева революція. Але

зріс він у повітрі, напоєному луною громадянської війни, боротьби за владу Рад, вікопомних боїв з інтервентами... Імена героїв тих літ, таких, як Боженко¹⁰, «орлина тінь» бурки якого «на всю Україну лягла», виповнюють ряд творів молодого Малишка, до них звертається він і в пізніші свої часи. Героїчна струна взагалі дуже виразно звучить у Малишківій поезії, особливого дзвону набрала вона в дні другої світової війни, коли поет, не цураючись буденних подробиць, заявив:

Немало ми воювали, стоптали чобіт рудих,¹¹
І якщо згадати мертвих, то я заячурюсь до них.
І якщо живих згадати — нехай заніміє плач,
Бо друзі ідуть полками і я серед них — сурмач!
Сурмлю, що зелену землю закнем грудьми від бід,
Що красно-вишневі зорі віщують веселий похід.

Веселий похід — похід миру. Ще не відгриміла світова війна, а поетові вже видяться «косарі в лугах на косовиці, голуби над гілкою черешні...», і з радістю спостерігає він по війні, як

Мідну гільзу на глухім обніжку¹²
Затінав колючий колосок...

Андрій Малишко — поет-комуніст, партійний поет передовсім. Цілком зрозуміло, що світле і всевітнє сонце Леніна осяває його творчість, що йому він присвятив цілий ряд поезій, що від усього серця признається він:

Ленінські живі і мудрі очі¹³
Вічно в душу дивляться мені.

Малишко всім еством розуміє, що історія людства, майбутнє людства нерозривно пов'язані з Леніним, з партією Леніна, з його безсмертними ідеями:

І світ, як велет, вставши із безодні,¹⁴
Його ім'я песе як заповіт.

Натхненний співець свого народу і дружби народів, Малишко, як то кажуть, із молоком матері ввібрав у себе любов до народної творчості, до рідної української пісні, — і це любов на все життя. Щоб показати, як опромінює народна пісня Малишкову поезію, не треба цитат — досить розгорнути першу-ліпшу його книжку. Разом з тим Малишко — художник дуже своєрідний, із своєю яскравою образною системою. Йому властива цільна увага до земного життя, до теплих, реальних його тонів і кольорів.

Згадуючи про свою гірку і все-таки радісну юність, він пише:

Широкий Дніпре мій, де ми ходили з братом: ¹⁵
— Ідіть на зарібки, на працю йдіть, сиши,—
Там пахло рибою, і дьогтем, і калатом,
І стиглим кавуном увосени.

Він не боїться «низьких предметів», «прозаїзмів»:

Бійці в заозер'ї прали онучі ¹⁶
І співали тихо про чайку-сірому.

Іноколи образи, метафори, порівняння у Малишка здаються надто суб'єктивними, але кінець кінцем їх легко приймаєш, їм віриш:

Лине чайка на безкраї плеса, ¹⁷
І чебрець розлукою пропах.

«Авжеж, чебрець пахне розлукою! — думаєш собі.—
І як це я не помітив!»

Дуже переконливим здається мені таке ніби складне порівняння:

Буй-тури вітри мчаться на лугах, ¹⁸
Рогами заплітаючися в хмари.

Про метричне й ритмічне багатство творів Малишка, який, між іншим, прекрасно володіючи римою, виявляє останніми часами все більший нахил до білих, неримованих віршів і навіть до верлібру, про щедрість його мови, про різноманітність його жанрів, серед яких треба назвати і такий нелегкий, але дуже природний у нашого ювіляра жанр, як поезії про дітей і для дітей, можна б написати цілий дослід. Гідні ширшої розмови і поеми Андрія Самійловича, серед яких особливо вирізняються своєю оригінальністю, своїм єдиним і неповторним почерком «Це було на світанні» і «Прометей».

Обидві названі поеми пронизані тим, що ми зовемо оптимістичним трагізмом. І якщо в першій з них легко впізнати відому на весь Радянський Союз героїню-колгоспницю, а в основу другої теж, можливо, покладено якусь конкретну подію з воєнних часів і в якій так виразно лунає мотив дружби українського народу з народом російським, то обидві ж вони є, звичайно, і великим узагальненням. Звернення в другій із цих поем до Шевченка і через нього — до міфологічного образу викрадача небесного вогню ріднить Малишка і з найсильнішою, може, ви-

разницею прометеївської теми в нашій пошевченківській поезії — Лесею Українкою.

У давнішій за часом «Думі про Данила» впадає в вічі своєрідне поєднання вельми оригінальної прози з віршованою розповіддю і з елементами драми. «Дума» ця — історична, але ж не дарма в перших її рядках читаємо:

«...Товаришу, читаючи цю стародавню думу, перевір свій патронташ та готов будь до бою».

Такий Малишко скрізь: «Готов будь до бою!»

Андрій Малишко — лірик передовсім, лірик навіть в епічних своїх творах, як був ним і великий учитель Малишка, великий учитель радянських українських поетів — Тарас Шевченко.

Малишковим творам останніх років, об'єднаним у книжці «Далекі орбіти» (1962), притаманний нахил до глибоких роздумів, до філософських узагальнень, в які інколи вриваються гострі сатиричні ноти, і до ясності, прозорості вислову. Так, до речі, і зветься цикл, який відкриває книгу: «Прозорість».

В одному з віршів цього циклу автор звертається до свого слова:

Де ж ти, слово моє? Може, знову повернемо¹⁹
і почнемо прожити спочатку?

Справжній поет, коли береться за перо, завжди «починає спочатку». А наш Андрій Малишко — справжній поет, справжній син народу, справжній улюбленець народу. Спасибі йому! Він гріє нам серця своїм гарячим серцем, і пісня його живе в народі, як народ живе в його душі.

13 листопада 1962 р.

ДОРОЖЧЕ ВІД ЗОЛОТА *

Книжку з таким заголовком прислав мені цими днями із Москви мій, так би мовити, заочний приятель Єфим Миколайович Пермітін¹, один із того загону радянських письменників, що дали собі «Аннібалову клятву»² боротися всіма силами за рідну природу. Це — збірник статей і висловлювань російських учених та письменників про значення природи в житті людини, про діяльну любов до природи. Зміст збірника точно висловлений у його підзаголовку: «Природа — наше багатство».

Тут мені уявляється така розмова:

Суворій читач (*позіхаючи*). Знов про природу! Знов про захист природи!

Я. Так. Знов і знов. Це тема, до якої не можна не вертатись. Я принаймні не можу. Я теж дав «Аннібалову клятву»!

Суворій читач (*уже трохи роздратовано*). Але ж зрозумійте, що в наші дні небувалих досягнень науки і техніки, в наші дні кібернетичних див і космічних польотів, у наші дні будування комуністичного суспільства просто анахронізмом відгонить від вашого захоплення отими берізками та синичками, аксаковськими ландшафтами та тургенєвськими липовими гаями, усією тією патріархальщиною!..

Я (*намагаючись зберігати спокій*). У наші дні як ніколи гостро стоїть питання про збереження і охорону природи — джерела народного багатства, народного здоров'я, джерела нетлінної краси і душевної чистоти...

Читач хоче подати вже зовсім гнівну репліку, але тут до розмови втручається третій, Леонід Леонов. Він цитує свою вміщену в книзі статтю «Думки про рідну природу».

* Дорожке золота. Государственное издательство географической литературы. Москва, 1962.— *Ред.*

Леонов. У капіталізмі нема майбутнього, тому він так злочинно байдужий до завтрашнього людства. В нашій країні сучасне і майбутнє належить народові.

І, усміхаючись, Леопід Максимович додає:

— Людина, що розуміє природу, благородніша, чистіша. Вона не зробить лихого вчинку.

Тут наближаються до нас інші учасники збірника.

Вадим Сафонов³. Природа — це ще і радість, ніжна й могутня, це краса, яку ні з чим не зрівняти і нічим не замінити. Від гімнів древньої людини і до рядків, написаних у наші дні, вся світова поезія, література, все мистецтво пронизані подихом цієї краси.

Суворий читач (*до всіх нас*). Ну, ви все про красу та про красу, про естетику та про етику! А я кажу, маючи на оці практику життя, що в наші дні...

Микола Грибачов⁴ (*не витримує*). В наші дні! В наші дні (*далі читає із своєї статті*) ми не можемо ні загальмувати технічний прогрес із метою збереження патріархальності...

Читач (*радісно*). От-от! Власне!..

Грибачов... ні стати на шлях розбазарювання природи під приводом сприяння технічному прогресові. Життя диктує рішення в єдиному варіанті — і нарощувати технічний прогрес, і охороняти природу.

Володимир Солоухін⁵. Щодо вислову «охороняти природу», то він викликаний необхідністю, хоч і лунає трохи дивно. Людина повинна охороняти природу. Від кого? Від самої себе, від людини?

Я (*примирливо*). Від деяких людей, Володимире Олексійовичу.

Солоухін (*відходячи від тексту своєї статті*). Ну, звісно... Я це знаю... Надивився на тих «деяких»! А то ще кажуть «підкоряти природу»... (*Вертається до тексту*). Природа пам не ворог, не супротивник, а найкращий друг, чи, як я вже казав, мати. Значить, навіть ж підкоряти найкращого друга? (*Перегортає листок*). Людина не повинна бути хапугою щодо природи, хоч і повинна брати від природи все, що можна. Тут нема суперечливості. Садівник теж бере, але хіба можна сказати, що садівник підкоряє свій сад? Він його обробляє, доглядає, виховує і все що хочете, тільки не підкоряє.

Другий читач (*добродушний*). Так, так, усе воно вірно, «природа-мати»... Це ми ще в школі вчили. Я сам люблю, признатись, виїхати в педілю десь за місто, в ма-

льовничий куточок над Дніпром чи над Десною, зварити куліш або юшку по-рибальськи, помилуватись...

Грибачов (не за текстом, а за змістом своєї статті перебиває добродушного читача). А чи відомо вам, товаришу, що Десна, яку я сам назвав у своїй книзі про неї красунею, дедалі міліє й замулюється, що вона в значній своїй частині перестала бути судноплавною, що риби в ній меншає з дня на день?..

Я. Так, так. Жахливе спустошення!

Костянтин Паустовський (розгортає книжку на 163 сторінці, іронічно цитує якихось обивателів Таруського району, над Окою). «Яке там спустошення! Ну, вирубали, приміром, в Таруському районі за останні роки всю сосну. Подумаєш, яке горе! Ну, в Оці загинула доценту стерлядь і фантастично швидко зникають судак, лящ і навіть такий уже невибагливий окунь... *(Перегортає).* Ока обміліла. Вода її після кожного дощу обертається в брудну рідину. Риба або загинула, або пішла в затоки, рятуючись од вибухових робіт по берегах і отруйних стічних вод...

Риба в Оці починає пахнути мазутом і одеколоном...»

Я. Ага, ага! Пригадую, якось у московському ресторані хотів я замовити стерлядку «кольчином», а офіціант мені тихенько шепнув: «Візьміть щось інше...» — «Чому, питаю, нафтою тхне, чи що?» А він зітхнув тільки...

Шолохов (зовсім несподівано вривається в розмову, бо його статті в збірнику нема. Він нагадує те, що якось мені сказав у дружній бесіді). Це справді жахливо. У нас деякі частини Дону через хімічні відходи стали зовсім мертвими...

Директор хімічного підприємства *(дуже свічливо).* За нечищення води я акуратно плачу штрафи...

Я *(гнівно, як тільки емю).* Ви платите? Із своєї кишені?

(Директор ховається).

Цю уявну розмову можна було б продовжити. В ній могло б узяти участь багато людей, серед яких були б і мудрі основоположники марксизму-ленінізму, і Гете, і Міцкевич, і Франко, і аж три Толстих, і Довженко та Вишня, і Тімірязєв та Докучаєв⁶, і рядові собі лісівники, рибоводи, мисливствознавці, та й хлібороби, намучені чорними бурями й суховіями, і чеховський Астров, і дядько Лев із «Лісової пісні», і багато інших людей. Залюбки, я знаю, пристав би до бесіди шаковний Петро Степанович

Погребняк, своє слово докинули б і Михайло Чабанівський, теж рицар «Аннібалової клятви», і маг та чародій у риб'ячому царстві Василь Архипович Мовчан⁷, чимало цікавого й страшного розповіли б карпатські верховинці і рибалки з Каспію, з Чорного та Азовського морів, з Волги та з інших водойм Радянського Союзу...

Але спиняю свою фантазію і вертаюся до книги, що прислав мені наш московський друг. Це книга передовсім науково-практична і разом з тим осяяна широкими і далекими перспективами. Їй передують як епіграф слова [...], промовлені на XXII з'їзді КПРС у доповіді про нову Програму Комуністичної партії:

«Идя к коммунизму, мы должны охранять природу, разумно, по-хозяйски пользоваться ее ресурсами, восстанавливать и умножать природные богатства наших лесов, рек и морей».

Можна вважати ці золоті слова ключем не тільки до книги, про яку йде мова, а й до всього нового хазяйнування в «великій майстерні», як називає природу Грибачов. І страшно вимовити — так, наче й не чули, не читали цих слів деякі наші господарники, оті завзяті перевиконувачі планів рубки лісу, оті рибтрестівці, що озброюють рибальські артілі неводами та сітками, крізь які проскочить хіба що інфузорія, оті сумлінні «платільники штрафів» (із державної кишені), що несуть чорну смерть нашим рікам і озерам, оті всі короткозорі й недоумкуваті люди, що з легковажністю дикунів рубають гілляку, на якій усі ми разом з ними сидимо... Страшно!

Книгу відкриває стаття професора, Героя Соціалістичної Праці Ф. М. Петрова «За ленінськими заповідями». В статті виразно малюється постать Володимира Ілліча, який з перших же днів створеної ним Радянської держави твердо взяв курс на охорону і збагачення нашої природи, який і в цьому дав нам високий приклад і показав єдино вірний шлях.

Ленін, як зазначає проф. Петров, казав:

«Для того, чтобы охранять источники нашего сырья, мы должны добиться выполнения и соблюдения научно-технических правил. Например, если речь будет идти о сдаче леса, то надо предусмотреть, чтобы правильно велось лесное хозяйство»...

Чуєте, перевиконувачі планів? Чуєте, господарі лісу?

До речі, про господарів лісу. Ліс повинен мати такого господаря, який дбав би не тільки про «експлуатацію»,

а водночас і про збереження та ненастання поповнення лісових багатств, «невичерпність» яких без цього — тільки ілюзія.

Читачам — і сердитому, і добродушному, і всім іншим — цікаво, мабуть, буде прочитати в статті проф. Петрова записку Володимира Ілліча, послану ним у грудні 1922 року у Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції:

«Начальник охорони Воддопродкому був знятий («отстранен») з посади за хижацький лов риби в понизі Дону. Цього пана тільки зняли з посади. Треба довідатись і перевірити якнайсерйозніше, чи достатньою мірою він покараний».

Учені, що взяли участь у збірнику, підкреслюють і наголошують, що природа — це безмежно щедра скарбниця, в якій зберігаються такі дари, як добробут людини, здоров'я людини, все потрібне людині для її життя і творчості на цій землі. Досить тільки прочитати статтю М. Є. Ляхова «Повітря, яким ми дишемо», щоб зрозуміти всю важливість зеленої рослинності для існування людини, існування в прямому розумінні слова.

А в статті проф. П. В. Васильєва «Під зеленим покровом» увагу мою привувало таке місце:

«В 1898 році в спеціальній прилюдній лекції К. А. Тімірязєв показав ненастанний, вічний характер процесів витрачання і поновлення кисню в повітрі і вирішальну роль рослинного світу в цих процесах. Зроблені [ним] розрахунки дозволили Тімірязєву заявити, що «сама лише зелена поверхня рослинності Європейської Росії могла б підтримати дихання населення в 100 разів більшого за теперішнє».

Це так, звичайно. Зловісні прогнози буржуазних учених, які запевняли, що людство через кількасот років задихнеться і вимре від браку кисню в повітрі, цими розрахунками спростовуються. Але ж прошу пам'ятати, що поновлення кисню в повітрі має собі доконечною передумовою існування рослинності — тієї рослинності, яку так злочинно вигублює ціла армія людей, починаючи з погано вихованих дітей та «хуліганів на лоні природи» і кінчаючи «господарниками»... ну, не всіма ж, певна річ!..

Учені, статті яких уміщені в цій книзі, переконливо, з цифрами в руках показують, які незліченні, нічим не замінимі скарби для людини ховає в собі природа — моря, ріки та озера, ліс і степ... Академік М. В. Цицин⁸ у стат-

ті «Дикі рослини — в культуру» розповідає, скільки ще не використаного добра таїть флора нашої країни. Але й товариші мої по перу не відстають від учених. Ось яку, приміром, викладку про кедр дає в статті «Лісові скарби» Віталій Закруткин:⁹

«Із кедрової макухи готують халву, печиво, торти. Із шкаралупи кедрового горіха добувають різні дубители, метиловий спирт, оцтову кислоту. Кедрова хвоя дає чудовий матеріал для набивання матраців, м'яких меблів. Деревина кедра використовується у виробництві олівців. Кедрове дерево дає смолу, що за своїми якостями ніяк не поступається перед дуже дорогими імпортованими смолами, такими необхідними в авіаційній промисловості і суднобудуванні».

А Солоухін обертає питання зовсім несподівано:

«Мед — річ відома — два карбованці кілограм. А коли цим медом людина вилікувала хвору печінку, тоді як тут бути?.. А що, як ота людина, вилікувавшись, винайде новий верстат? Чи напише оперу, чи візьме участь у запуску космічного корабля?..»

І далі:

«Оцінюємо ми нині гай за кубометрами дров, за кілограмами дьогтю чи меду, а тим часом художник збирається малювати з нього картину. І картина ця буде не більше й не менше як «Березовий гай» Куїнджі чи «Золота осінь» Левітана... І ось уже гай наш стає фактом духовної культури цілого народу. Не дров'яна вже, а духовна цінність...»

Доктор біологічних наук С. В. Кириков у дуже змістовній статті «Заповідні землі» яскраво показує наукову, державну, загальногромадську, загальнолюдську цінність великих лісових та степових заповідників (яких так до болю мало, майже нема у нас, на Україні), проф. А. Н. Формозов бичує отих бешкетників-стрільців, що стріляють «для вправ» по всьому живому — «по живих цілях»; у статтях збірника подаються списки тварин, геть — і невідомо для чого — знищених людиною (морська корова, степовий кінь, американські дикі голуби...), той же Пермітін гнівну статтю присвячує диким фактам браконьєрства, до якого бувають інколи причетні і люди, обов'язок яких — саме боротися з браконьєрством...

З приводу того, які неподобства може чинити «на лоні природи» так звана «цивілізована людина», згадалось мені одно місце із «Нарисів качиних полювань» («Очерки

утиных охот») відомого мисливствознавця С. Алферакі, що друкувалися року 1910 в журналі «Наша охота». Алферакі наводить відомості про полювання «високопоставленого» «спортсмена» лорда Лопдсборо на Нілі. Виявляється, цей вельможний убивця всього живого «вполював» між 13 грудня 1862 року — 11 лютого 1863-го:

Лисок	160	Чирків	208
Диких голубів	5 233	Шилохвостів	130
Перепелів	7	Крошнелів і сивок	251
Степових рябків	1	Фламінго	25
Пеліканів	39	Чорногузів, чапель та інших	428
Диких гусей	2 294	Усього	9 734
Крижнів	777		
Свіязів	181		

Я навів цю жахливо красномовну таблицю, щоб показати, до якої звірячої цотворності може дійти те, що зветься поетичним словом «полювання»...

Лордів у Радянському Союзі нема. Але єсть їх послідовники, що не можуть досягти таких грандіозних наслідків тільки через те, що у нас нема стільки птиці. Про них я вже писав у розмові «Чому я не їжджу на полювання», яка, до речі, дістала багато сердечних відгуків від справжніх мисливців...

Наша природа, все те, що ми звемо флорою і фауною нашої Вітчизни,— справді дорожче від золота всенародне багатство. Це багатство треба берести як зіницю ока. Від цього багатства залежить не більше й не менше як життя людини на землі.

В. Солоухін закінчив свою статтю в збірнику такими схвильованими словами:

«Вік комунізму повинен бути не тільки віком пластмаси і алюмінію, але передовсім віком зелених трав, яскравих квітів, чистих, незабруднених рік та лісів, викоханих рукою розумної людини. Думати про це треба, треба вже сьогодні. Адже ми, саме ми, будівники комунізму».

А К. Паустовський твердо заявляє:

«Потрібен загальносоюзний закон про охорону природи, ясний і безпощадний». Так — загальносоюзний, ясний і безпощадний. Під цим можна тільки підписатись.

ГОЛОСИ КИЯН

Цього разу мені прийшла на допомогу редакція «Вечірнього Києва». Вона прислала в моє розпорядження кілька листів-відповідей на «новорічну листівку киянину». Ця «листівка» — це, сказати б, коротенька анкета, в якій газета питає своїх читачів, які події 1962 року вважають вони найголовнішими, що дав їм цей рік в особистому житті, чого чекають вони від року нового.

Звичайно, не всі відповіді прислано мені, а тільки невеличку їх частину. Але й ця частина дає багато для широких роздумів і радісних узагальнень. Із листів, що лежать передо мною, вимальовується обличчя сучасного радянського громадянина, світле обличчя натхненшого трудівника, будівника комунізму...

Прошу не думати, ніби я уявляю авторів цих відповідей, моїх земляків-киян, чимось одноманітним і однотипним, ніби я справді говорю про одне обличчя. Ні! Це люди зовсім різні і за віком, і за професією, і, очевидно, за характерами. Але на них усіх лежить печать променистої нашої доби, вони живуть спільним життям з усім багатомільйонним і багатонаціональним радянським народом, народом-творцем, народом-миротворцем, народом-художником. Вони говорять про особисті свої інтереси й радощі, але жоден із них не мислить себе поза колективом, до якого належить, жоден із них не почуває себе самотнім, жоден із них не відділяє свого індивідуального від загальнонародного і загальнодержавного. Я їх бачу перед собою, я чую гарячі потиски їхніх долонь, я розмовляю з ними, як з рідними. Бо вони й справді рідні мені, як рідні і один одному, рідні всім нам.

Ось у мене в руках лист від студента третього курсу Київської консерваторії Володимира Лебедєва. Товаришу Лебедєву випало високе щастя: він став лауреатом республіканського конкурсу піаністів імені М. В. Лисенка. Віп

прямодушно ділиться своєю радістю з редакцією «Вечірнього Києва». Але першу подяку складає наш лауреат Комуністичній партії, яка дала йому змогу дістати освіту, зворушено дякує своєму вчителю О. О. Олександрову і ставить перед собою завдання, яке проголосив колись В. І. Ленін: «Вчитися, вчитися і вчитися»¹. Бо він добре знає: висока нагорода накладає на людину і великі обов'язки.

І, звичайно, оглядаючись на пережитий рік, молодий піаніст бачить у ньому не тільки свої особисті успіхи, а й нечувані досягнення радянського народу в різних галузях науки і мистецтва. З них, власне, і починає товариш Лебедев свій скромний і щирий лист.

А це ось пише композитор Ігор Шамо²:

«Кожний рік приносить для нашої Вітчизни видатні події, що входять золотими сторінками в книгу безсмертних подвигів народу. Такою видатною подією був, безперечно, Пленум ЦК КПРС, який з лепіньською мудрістю розробив і визначив подальші шляхи зростання і розквіту нашої Радянської Батьківщини».

З захопленням говорить товариш Шамо про подвиг небесних братів Ніколасва і Поповича, «достойний найкращої пісні»...

Для себе як композитора вважає Ігор Шамо 1962 рік «урожайним», але він тісно пов'язує цей свій персональний «урожай» з участю в IV з'їзді композиторів, з подорожами своїми по країні, де пощастило йому зустрітися з творцями нових машин, будівниками, майстрами високих врожаїв, студентами учбових закладів, воїнами Радянської Армії.

Саме ці подорожі, саме грандіозний розмах трудів і подвигів радянського народу запліднили творчість композитора і зародили в його душі нові задуми...

«Моє перше бажання, щоб наступний 1963 рік був роком миру і творіння, роком дальшого розквіту нашого радянського краю», — пише Ігор Шамо. І хто ж із нас не підпишеться під цими рядками?

А ось маємо лист від Віктора Петровича Зені. Тяжка хвороба спіткала ще в дитинстві Віктора Петровича — глухота. До різних лікарів удавався він колись — не помагало. Та недавно перечув він через люди, — вірніше, вичитав у газеті, — про науково-дослідний інститут оториноларингології, керований професором Олексієм Сидоровичем Коломійченком³. Оториноларингологія — складне

й важке слово, його ледве й вимовиш. Премудрість! А означає ця премудрість — наука про хвороби вуха, горла й носа... ну і, звісно, про лікування цих хвороб. Удався товариш Зеня до інституту з цією хитромудрою назвою — і йому вмільм лікуванням повернено втрачену дорогоцінність — слух. Із словами гарячої вдячності звертається він тепер до колективу співробітників інституту, до загального відділу інституту, що працює під керівництвом Бориса Леоновича Французова, доземно вклоняється всім лікарям та помічникам їх, не минає добрим словом і медичних сестер та нянь...

Перемога над хворобою товариша Зені — це, звичайно, тріумф науки, радянської науки. Але це й тріумф людяності, радянської людяності. Читаючи цей лист, пригадав я, що саме цими днями їхав разом із директором названого інституту О. С. Коломійченком до Москви, пригадав нашу розмову, в якій шановний учений з молодечим запалом розповідав мені про творчу роботу свою і своїх товаришів, про неосяжні перспективи розвитку медичної науки і практики в нашій країні, де все поставлене на службу людині, її здоров'ю, її радості, її щастю...

Приєднуюсь до товариша Зені і разом з ним шлю свій новорічний привіт і поздоровлення всім працівникам інституту з отією головоломною назвою, всім працівникам медицини і науки загалом на славній нашій землі!

Про науку, про дальший розквіт її, про «наступ на «білі плями», які ще залишилися на карті «аеродинамічних проблем», отже, про те, як міцнішають і будуть міцнішати крила людини в її завоюванні далеких просторів, говорить у своєму листі доктор технічних наук, професор А. М. Мхітарян⁴. Завоювання далеких просторів — ось про яку війну говоримо ми з любов'ю й гордістю!

А щодо війни тут, на нашій землі, то послухаймо голос В. Борецького: «Найголовнішою подією 1962 року вважаю факт ліквідації конфлікту в зоні Карібського моря, тобто усунення загрози термоядерної війни, яка виникла внаслідок агресивної політики монополістичних кіл Америки, неблаганно насувалась і не спалахнула тільки завдяки розумній, далекоглядній політиці уряду Радянського Союзу...

Тому цей факт врятування сотень мільйонів людей від загибелі, їх культури, життя наступних поколінь вважаю найголовнішою з подій не тільки 1962 року, а цілої епохи».

А якими ж побажаннями стрічає товариш Борецький рік 1963? Читаймо: «Я вірю в розум і силу людства і чекаю в 1963 році торжества миру поміж народами, співіснування, забезпечення миру на нашій прекрасній планеті — Землі».

Річ тут не в тому, як формулює Борецький свої думки,— інколи він робить це не зовсім чітко,— а в прекрасному спрямуванні цих думок, цих світлих поривів, цієї твердої віри в людство...

Українському художникові-пейзажистові Матвію Олексійовичу Донцову⁵ недавно минуло 85 років. Наша громадськість тепло відзначила цю дату. Було влаштовано виставку робіт чудового майстра, справжнього поета рідного пейзажу. В листі до «Вечірнього Києва» він, з подякою відзначаючи громадське його вшанування, пише, що 85 своїх картин (очевидно — за числом прожитих років) дарує нашим музеям. Це значить — дарує народові. При тому висловлює побажання, щоб якнайбільше людей на заводах, на підприємствах побачили його твори.

М. О. Донцов живе в Ірпелі, він неастанно працює й досі, він якось признався: «Живопис я не залишу до кінця моїх днів, в ньому моя любов і віра». Але ми вже бачили, що це — не егоїстична любов, не самовтішна віра. Художник творить для людей, і в цьому його справжнє щастя. Отаких ми маємо старих!

А тепер — слово молодому. Пише студент університету М. Гетьман. Описує студентське своє життя з його «дрібницями», кожна з яких, за його висловом, є «подією», згадує своє перебування з товаришами на цілинних землях: «Два з половиною місяці в Тургайському степу залишаться в пам'яті на все життя. Там ми, хто вперше, а хто ще раз, перевірили свої можливості, побачили справжню дружбу, силу колективу, завзяття і романтику юності».

Дні перебування на цілинних землях називає автор листа «сповненими трудової гарячки і щирої, чистої радості». Він пише: «Від'їжджаючи, ми поклялись одне одному майбутнього літа знову повернутись туди».

Такі клятви не ламаються. Разом з товаришем Гетьманом, який поздоровляє своїх друзів, називаючи поіменно, з наступаючим Новим роком, поздоровляю їх і я, поздоровляю і самого Гетьмана. Чистої, як джерело в степу, радості бажаю вам, милі дівчата і хлопці!

А от яке характерне визнання читаємо ми в листі слюсаря заводу «Лепіська кузня» Миколи Коваленка:

«В той день, коли в нашій столиці Москві відкрився XXII з'їзд рідної партії, я вперше прийшов слюсарем в арматурний цех «Ленінської кузні». Тоді мене взяли слюсарем I розряду».

Тепер Коваленко — слюсар III розряду, закінчив 9-й клас вечірньої школи робітничої молоді, і знову-таки гаряче спасибі каже він старшим своїм товаришам, які допомогли йому у виробничому і шкільному навчанні, любовно називає їх імена. Про велику дружбу, взаємоповагу і взаємодопомогу говорить робітник у своєму листі, цілком вірно зауважуючи: «Мені здається, що успіхи бригад комуністичної праці слід оцінювати не тільки по тому, як вони самі працюють, що воли самі зробили, а й по їх впливу на товаришів навколо».

Чудово сказано!

От ми, товариші, переглянули кілька новорічних звернень читачів «Вечірнього Києва», почули кілька живих людських голосів. Вони звучать, як весняний перегук. І хоч поворічне свято — свято зимове, а проте хочеться думати саме про весну. До традиційного: «З Новим роком, з новим щастям!» хочеться додати: «З новою весною!» З тією весною, яку роблять на землі люди!

31 грудня 1962 р.

СПІВАК І СЛОВО

Наші тенори люблять виконувати пісню «Ніч яка зоряна, місячна, ясна...». Саме так вони звичайно її починають, причому, звісно, конферансьє чи то «ведучий» оголошує цю пісню як народну. Увесь перший куплет пісні лунає на наших концертах найчастіше так:

Ніч яка зоряна, місячна, ясна,
Видно, хоч голки збирай.
Вийди, кохана, працю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай.

Почнемо з того, що «народність» цієї пісні може бути прийнята дуже умовно: це вірш М. Старицького, написаний десь року 1870. З деякими відмінами увійшов він в оперу Лисенка «Утоплена», текст якої написав той же Старицький. Відомо, справді, що пісня ця — теж з деякими варіаціями — побутує в народі. Як же виглядає вона в Старицького? А так:

Ніч яка, господи, місячна, зоряна,
Ясно, хоч голки збирай.
Вийди, кохана, працю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай.

Співаки наші, побоюючись «релігійного» звернення «господи», воліють замінити його на «зоряна». Хай і так, — хоч релігійності в цьому зверненні стільки ж, як і в щоденному нашому «спасибі» («спаси бог»). Але як же вони, музикальні люди, не помічають, що, заганяючи слово «зоряна» в середину рядка, а в кінці його ставлячи «ясная», вони вбивають таку виразну риму: «зоряна — зморена»?

Дрібниця, кажете? Мені — людині, що любить строгу віршовану форму, — це не здається дрібницею. Ні один оперний диригент не дозволить співакові довільно пере-

ставляти ноти в музичній фразі, та й сам співак собі цього не дозволить. А слова — можна?

Полюбляють наші співаки і пісню з такими рядками:

Взяв би я бандуру
Та й заграв, що знав.
Через ту бандуру
Бандуристом став.

Нікому й на думку не спаде, що він співає нісенітницю! Як можна стати бандуристом «через бандуру», скрипалем «через скрипку», письменником «через перо»!

Ця пісня — теж явно літературного походження — відома мені з дитинства, і я звичайно чув у ній таке:

Через ту дівчину
Бандуристом став.

Ну, це вже, як той казав, резон! В таких випадках не тільки бандуристом можна стати... — — —

У двотомнику «Українські народні пісні», упорядкованому З. Весиленко¹ та М. Гордійчуком² (книга друга, К., 1954), процитована пісня йде під заголовком «Де Крим (а не грім, як ми часто чуємо) за горами», а мотивація того, чому її ліричний герой став бандуристом, теж звучить досить переконливо:

Взяв би я бандуру
Та й заграв, що знав.
Через тії очі
Бандуристом став.

Неточне, непродуктивне виконання текстів одних двох популярних пісень уже ввійшло, так би мовити, в традицію, його можна почути і від учасників самодіяльності, і від славних на всю країну артистів, інколи й таких майстрів, які, загалом кажучи, можуть бути взірцем уважного ставлення до слова. Традиція — велика сила, але тільки тоді варта вона підтримки, коли це — добра традиція.

Чимало прикладів недоречного, невіршого вживання словесних текстів можна назбирати, слухаючи навіть наших улюблених і справді гідних любові співаків. Я вже не кажу про те, чого можна наслухатись у наших оперних театрах, зосібна в перекладних операх. Дивна річ! Тут уже кожен артист раптом починає відчувати себе знавцем мови, редагувати словесний текст, як тільки йому

подобається, спираючись при цьому на найрівноманітніші аргументи: «Я такого слова не знаю», «це негарно звучить», «це звучить грубо», «це звучить непристойно» і т. ін. До речі — на «непристойне звучання» мають наші діячі оперового мистецтва якийсь особливо загострений слух, те, що французи називають «*esprit mal tougue*» — погано скерований розум. Одна співачка заявила колись мені, що не може співати слова «поміч» (у розумінні «допомога»), бо воно нагадує їй чоловічі підтяжки — «помочи»...

Цікаво, що, критикуючи українські переклади оперних текстів і нових опер, артисти наші раз у раз заявляють: «В оригіналі не так» — і посилаються при цьому не на італійський, французький чи німецький оригінал, а на російський переклад. Безперечно, не всі наші українські переклади стоять на належній височині, але не можна цього з певністю твердити і про всі переклади російські, особливо давніші... Хто не пам'ятає знаменитого місця з одного давнього російського перекладу, де на питання: «*Чем Руан был город взят?*» лунала відповідь: «*Карл Пят*».

Нема чого й казати, що красу й милозвучність мови можна розуміти тільки за законами тієї самої мови, а не за законами мови іншої, хоч би й найближчої, братньої. У давній українській пісні співається:

Максим козак Залізняк,
Максим з Запорожжя,
Як вліхав на Україну,
Як повная рожа...

Рожа по-українськи — назва квітки (рос. мальва чи — в західних говорах України — рос. роза, загальноукраїнське троянда). Що ж вийшло б, коли б ми це зрозуміли з позицій російської мови: «полная рожа» у народного ватажка!

Я не сподіваюсь вернутися спеціально до дуже болючого у нас питання культури мови на українській сцені, зокрема оперній. А нині хочу підняти голос за слово в співі, за місце слова у вокальному мистецтві.

Кому пощастило, як мені, чути живими Собінова, Нежданову, Мишугу, Донця, хто прислухався до записів співу Шаляпіна чи Карузо, той, певне, зауважив, яке винятково значення надавали вони саме слову, його змісту, його емоційному забарвленню, його фонетичній красі, як намагалися вони в першу чергу «донести» до слухача са-

м е с л о в о. Одна з найблискучіших граней шаляцінського генія — це безмежна увага і повага до мовної ткацтва співаних ним оперних партій і концертних речей. У цьому йшов він одним шляхом із улюбленим своїм Мусоргським, який ставив собі завданням передачу музичними засобами людської мови в усій природній гнучкості, природності та могутності. Я глибоко шаную багатьох наших радянських співаків, я незмірно радію тому успіхові, який випав на долю Київського театру опери та балету під час недавніх гастролей у Москві, я маю чимало сердечних друзів серед наших вокалістів різного віку. Хай же ніхто не образиться на мене, коли я назву тут лише три імена сучасних співаків, гідних наслідування саме за їх ставлення до слова. Ці імена — Марія Литвиценко-Вольгемут, Іван Козловський, Борис Гмиря. Хіба могла б створити Марія Іванівна потрясаючий образ матері в «Тарасі Бульбі», коли б не виняткова її увага до декламаційної, словесної сторони цієї партії? Хіба не незрівнянне почуття слова керує Іваном Семеновичем, коли він малює перед нами поетичну постать Левського, коли він вкладає стільки глибокого почуття в знамениту фразу Орфея³: «Потеряв я Евридику», коли він до сліз хвилює нас виконанням українських народних пісень? І хіба можу я забути, як Борис Романович дзвонив мені по телефону, щоб уточнити й поглибити якесь місце в українському перекладі партії Сусаніна⁴, — і керувався при тому не мотивами «я цього не чув» і т. ін., а бажанням якнайглибше і найточніше віддати геніальну думку Глинки?

Ніхто не заперечуватиме, що співак повинен бути музикально освіченою людиною. Але ж зовсім не погано, коли він і літературно освічений, і взагалі освічений людина. Шаляцін був із геніїв геній, а проте він їздив смиренно радитись із істориком Ключевським, коли працював над своїм Борисом...

Скажемо просто. Співак повинен до дна розуміти і до дна відчувати, що він співає. Це стосується в однаковій мірі музики і слова. Тільки тоді, коли словесний текст і музична мелодія з'єднуються у співака в суцільну й нерозривну гармонію, маємо ми перед собою справді високе явище мистецтва, поставленого на службу народові. Слово й мелодія — два крила одного птаха, і лише одностаїним їх змахом підіймається співак на осяйну верховину краси.

12 січня 1963 р.

[ЩЕ РАЗ ПРО ЦЕ Ж] *

Шановний тов. Чорнооченко!

Мені приємно, що Вас зацікавила моя стаття «Співак і слово». Це видно з того листа, який Ви надіслали редакції «Вечірнього Києва», а редакція переслала мені.

Ви в своєму листі сперечаєтеся зі мною. Хочеться й мені посперечатися з Вами.

1) Чому Ви вважаєте, що співаки вправі «редагувати» український текст своїх партій? Адже ж вони не редагують музичного тексту цих партій, і ніхто їм цього не дозволить. Виходить, що зі словом кожен може розпоряджатися, як хоче, у справах мови — кожен авторитетний знавець і суддя! А от музика — річ недоторканна, «шеприкосновенная»! Звідки ж така несправедливість?

2) Ви пишете:

«Мені здається — не винні співаки. Винні поети, що переклали лібретто російських опер на українську мову. Для чого це зроблено? Хіба українські слухачі не знають російської мови? Чи оперні співаки не вміють співати на російській мові?»

Тут що не слово, то непорозуміння.

«Винні поети!» Утворення державних українських оперових театрів залежало не від волі поетів, а від рішень Радянського уряду і Комуністичної партії. Це було велике завоювання лепінської національної політики. Українська мова, яку довгі століття гнітив і не давав їй прав царський уряд, здобула нарешті повноправність в усіх галузях культури. До Жовтня довгий час царський уряд забороняв будь-які театральні вистави з ук-

* Текст, що тут наводиться, власне, не є твором з циклу «Вечірніх розмов», а є відповіддю їх автора на лист читача А. В. Чорнооченка, надісланого вам до газ. «Вечірній Київ» з нагоди опублікування М. Т. Рильським статті «Співак і слово». Оскільки у даній відповіді фактично поглиблюються ті ж питання, що були порушені автором у статті «Співак і слово», визнано за доцільне подати цю відповідь поета саме тут, безпосередньо після даної статті.— *Ред.*

раїнськими перекладами, і постановка «Ревізора» Гоголя в театрі Садовського¹ в українському перекладі була великим святом для нашого громадянства. Її вітали й переселенці росіяни, а сміялися з неї тільки вороги народу, чорносотенці. Чому ж би здобута лише завдяки перемозі Жовтневої революції національна українська опера мала бути, як Ви це явно пропонуєте, двомовною — і російською, і українською? Чи не було б це водою на млин заперечувачів української мови, тих, що устами царського міністра Валуєва проголосили: «Никакого особого малоросійського язика не было, нет и быть не может»? Сучасники Садовського розуміли, звичайно, братню російську мову, а проте щасливі були чути безсмертні Гоголеві слова рідною мовою. Це було одним з доказів її сили й величі.

Щодо сучасних слухачів, то чи справді всі вони так досконало, до тонкощів знають російську мову? Згадайте тільки про жителів західноукраїнських областей та й про значну частину нашого селянства...

Крім того, двомовність у співі (сьогодні — по-українськи, завтра — по-російськи) не може не позначитися на виконанні оперних артистів (не кажу про таких виключних геніїв, як Шаляпін, що співав вільно і по-італійськи, і по-французьки, — та й то, мабуть, найвільніше він почував себе все-таки в рідній мовній стихії).

Переклади з будь-якої мови, в тому числі і з російської, робляться не тільки для того, щоб певні твори стали зрозумілими читачам, а й для витончення та збагачення рідної мови. Це добре знав О. Кундзіч, перекладаючи «Войну и мир» Толстого, це керувало і мною, коли я працював над українським перекладом «Евгенія Онегіна» (не лібретто опери, а роману в віршах) і «Медного всадника». Це прекрасно розумів і Аркадій Кулешов, коли перекладав на білоруську мову того ж «Онегіна».

3) Друга виписка з Вашого листа:

«Слово й мелодія — два крила одного птаха», — пише Максим Тадеївич. Пушкін і Чайковський — ось ті крила в «Шіковій дамі» і «Євгенії Онегіні». Для чого ж підмінити одне з цих крил перекладом, хай навіть дуже хорошим?»

Невдалий приклад вибрали Ви, товаришу Чернооченко! Вам, очевидно, не відомо, що коли в «Євг. Онегіні» значна частина тексту належить таки Пушкіну, то в опері «Шікова дама» нема майже жодного слова Пушкі-

на, весь текст (і школи досить пезугарний) належить лібреттистові Модесту Чайковському! Які ж тут «два крила» — геніальний композитор і малоталановитий лібреттист, його брат!

4) Ще виписка:

«Фонетична краса українського слова, про яку так переконливо сказав Максим Тадейович, найкраще виявляється в оригінальних українських творах, в творах власне з українського життя. Хай наші поети і композитори створюють більше оригінальних українських творів і тим підносять рідну мову на велику височінь».

У давні, дуже давні часи Ви хочете відкинути нас, товаришу Чернооченко! У ті часи, коли деякі українці висміювали саму думку Куліша чи Старицького перекладати на українську мову Шекспіра, коли Костомаров радив українським поетам покинути «Шекспірів і Байронів» (здається, так) і писати тільки «для хатнього вжитку».

Подумайте тільки, що Ви говорите, тов. Чернооченко! Хіба ж Пушкін не показав величі і краси російської мови в таких творах на неросійську тематику, як «Каменный гость», «Моцарт и Сальєра», «Пир во время чумы»? Невже Леся Українка мала право тільки на «Лісову пісню» і не мала права на «Камінного господаря», «Оргію», «Адвоката Мартіана»? І хіба саме цими і подібними творами не довела велика поетеса надзвичайної гнучкості й багатства української мови?

5) Ваші міркування про переклади опер з іноземних мов виглядають теж не дуже переконливо. Я продовжую думати, що перекладати їх з російських перекладів (часто невдалих), коли є змога перекладати з оригіналу, нема ніяких підстав. І ще менше підстав є в оперних співаків посилатися на російські переклади як на оригінали («в оригіналі не так» — кажуть вони, тикаючи пальцем у російський переклад, коли тут же, в тому ж клавірі, надруковано і французький, італійський чи німецький текст опери...).

6) Ви несхвально пишете про «нав'язування українського слова в перекладах загальноновизнаних творів»... Ох, краще б не вживати тут слова «нав'язування»... Португалець чи француз ніколи не скаже, що йому «нав'язують» його рідну мову!

*З пошаною
М. Рильський.*

2 лютого 1963 р.

СЕРІОЗНА РІЧ — МИСТЕЦТВО

Зустріч керівників Комуністичної партії та Радянського уряду з письменниками, композиторами, художниками, артистами, що відбулась у Москві 17 грудня минулого року, сколихнула громадську думку. Щира й невимушена розмова на цій зустрічі в загальних рисах відома читачам. Відомі й відгуки на цю розмову, з якими виступили в нашій пресі письменники, композитори та інші представники культури, а також читачі, слухачі, глядачі — ті, для кого твориться література, твориться мистецтво. Я досі не забирав з різних причин голосу в цій справі, а тепер хочу сказати своє скромне і ніяк не вирішальне слово, бо йдеться про річ, яка хвилює і не може не хвилювати нас усіх: і тих, що «дають», і тих, що «беруть».

Справа, власне, зводиться до дуже простих і цілком безперечних речей: мистецтво (включаючи сюди й літературу) належить народові, народ — найвищий суддя в мистецтві. Мистецтво повинне правдиво віддзеркалювати життя і виховувати в людях ті високі якості, які сприятимуть їм у будівництві комунізму. Звідси безпосередній висновок: єдиний шлях, яким має йти наше мистецтво, — це шлях соціалістичного реалізму. Учасники розмови сходяться на тому, що метод соціалістичного реалізму ніяк не сковує творчої індивідуальності митця (знову-таки включаю в це поняття і письменників), а навпаки, дає найширший простір для розквіту різних творчих стилів, манер, почерків.

У листі деяких представників культури до ЦК КПРС, в окремих виступах на зустрічі проскочила гадка про можливість «мирного співіснування» реалізму і абстракціонізму. Думка ця дістала гостру відсіч від М. С. Хрущова, від Л. Ф. Ільчова¹, від інших учасників наради. Річ у тому, що абстракціонізм та формалізм зага-

лом у різних його виявах — це вже не стиль, не манера, не почерк, а світогляд, ідеологія. А «мирного співіснування» різних ідеологій у нашій країні, де будуватиметься комунізм, не може бути.

Справа, кажучи, проста. Але не треба надто спрощувати прості речі, не треба їх зводити до примітиву, не треба вульгаризувати...

Найвищий суддя мистецтва — народ. Це в загальному розумінні не викликає ніяких заперечень. Але чи впливає з цього, що кожний читач, глядач, слухач мають право вважатися незаперечними, «неперерекаемими» цінителями мистецтва у всіх його видах? Адже серед людей, що читають книги, дивляться на картини й статуї, ходять до театру і т. ін., є люди чуйні й почуйні, є люди, здатні сприймати музику, слово, живопис, а є й хворі на глухоту в прямому чи переносному розумінні, на своєрідний дальтонізм і т. ін. Коротше: є «споживачі мистецтва» талановиті, є малоталановиті, а бувають і зовсім бездарні. Відоме й таке: чим менше людина розуміється на якійсь справі, тим рішучішими, безапеляційнішими бувають її присуди: «не подобається», «нісенітниця», «мура», «мазанщина»... Або навпаки: «чудово», «геніально», «оце то так», «вот дайоты!».

Виходить, треба-таки розумітися на мистецтві? А треба, звісно! Недарма ж так часто і так розумно говорять у нас про посилення естетичного виховання, естетичної освіти в нашій школі. Писати книги чи малювати картини треба вміти. Ну, а читати книги чи дивитись на картини? Те ж треба вміти.

Художники наші люблять відображати на полотні той момент, коли В. І. Ленін слухав «Апосіонату» Бетховена, мистецтвознавці — носилатися на висловлення Володимира Ілліча про цей твір, яке переповів нам Горький. Але признайтесь, як то кажуть, поклавши руку на серце: чи справді ви певні, що геніальна музика Бетховена так-таки без усякої підготовки може «дійти» до кожного робітника, селянина, інтелігента? Треба ж пам'ятати, що Ленін стояв на найвищих верхів'ях культури, що він прекрасно був обізнаний з тогочасним і російським, і західноєвропейським мистецтвом, що він, нарешті, — цьому багато є свідчень, — дуже любив музику, пісню. Любив, — про це теж не слід забувати.

Коли Ленін розглядав проекти пам'ятників, які мали бути поставлені на місці пам'ятника Олександрові III² біля

храму Христа Спасителя, і побачив там скульптуру футуристичного характеру, то сказав: «Я тут нічого не розумію, спитайте Луначарського». На заяву Луначарського, який і розповів про цей епізод, що він, Луначарський, не бачить серед проектів ні одного, вартого уваги, Володимир Ілліч, зрадівши, сказав: «А я думав, що ви поставите якесь футуристичне опудало»³.

Людина, хоч трошки надарована уявою, не може не побачити в отому «спитайте Луначарського» мудро-лукавої Ленінової усмішки. А про широчінь естетичних поглядів і уподобань Ілліча свідчать його оцінка творів Толстого, свідчить його любов до Пушкіна, до Некрасова і до Тютчева, свідчить, нарешті, той факт, про який розповів якимсь С. Т. Конопков і на який я колись мав уже нагоду послатися: групі російських революціонерів, що мала побувати в Парижі, Володимир Ілліч порадив доконче подивитися на скульптуру Родена «Мислитель». Родена навряд чи можна зарахувати до представників безкрилого фотографічного, нібито реалістичного мистецтва, в якому дехто ладен вбачати справжній реалізм і про яке я ще скажу трохи згодом.

«Сікстинська мадонна», я це власними очима бачив, справляє велике враження і на пепідготованих, малообізнаних з історією, з євангельською міфологією глядачів. Але щоб зрозуміти, приміром, такі складні за сюжетами й темами речі, як «Тайна вечеря» Леонардо та Вінчі, «Спляча Венера» Джорджоне⁴, «Поява Христа народові» Іванова⁵, — треба таки чимало чого знати. І треба мати вироблений естетичний смак. Так само Шевченків офорт «Дари в Чигирині», деякі картини на історичні сюжети Самокиша⁶ чи Васильківського, «Жертву фанатизму» Пимоненка важко сприйняти без певної підготовки.

Ну, то все минуле, давно минуле. Таке, проте, без чого не обійтись сучасній культурній людині. Ну, а сучасне мистецтво?

Ми, радянські люди, пишаємось іменами скульпторів Шадра⁷ і Коненкова, художників Сар'яна, Фаворського⁸ і Пророкова⁹, кінорежисерів Ейзенштейна¹⁰ і Довженка... Але одна з найістотніших рис цих великих митців — це те, що вони несхожі один на одного, що вони по-своєму відбивають світ. І ще: вони аж ніяк не входять до списку ретельних копійстів видимого світу. Вони поборники високої правди, а не раби плиткої правдоподібності. І велемовна парадність, і дріб'язкове фотографування їм чужі

й ворожі. Саме за брак протокольної правдоподібності не припав Довженко до смаку деяким своїм критикам, серед яких є, до речі, і талановиті люди. Я думаю, що не зраджу ніякої таємниці, коли скажу, що присудженню Мартіросові Сар'ягу Ленінської премії передувала неабияка боротьба, бо деяким товаришам не до вподоби було саме те, що становить найвище достоїнство цього прекрасного співця Вірменії: своє бачення світу...

«Своє бачення світу». Це треба розуміти як слід. Талановитий російський поет Роберт Рождественський не так давно в одній статті твердив, ніби це вже само може бути повним виправданням поета — «віп так бачить світ». Ні, не завжди це може бути виправданням!

Коли письменник, художник, композитор бачить світ викривлено, коли він викликає у читачів, глядачів, слухачів хворобливі емоції, коли він своїми творами присипляє людей чи отруєє людську свідомість — нема йому тоді ніякого виправдання!

Твір мистецтва повинен будити високі почуття і світлі думки (хоч би й був він трагічним за своїм змістом), повинен наповнювати людину енергією, любов'ю до життя й до праці. Тільки тоді це справжній твір мистецтва.

Досі я, літератор, не сказав майже ні слова про літературу. Так якось вийшло. Але все, що говорю я про музику, скульптуру, живопис, може бути перенесене і на літературу. Всякий митець, отже й літератор, шукає найкращих засобів для виявлення свого Я і для змалювання околицьного світу. Спинаються шукання — кінчається мистецтво.

І молоді митці шукають. Цілий загін молодих поетів і в Росії, і на Україні стоїть під знаком шукань. Уважний і чуйний читач розрізнить серед цих шукань і шлях до справжніх знахідок, і скороминуще шумування та лунняння «новаторства заради новаторства». Не думаю, щоб нашу поетичну молодь треба було надмірно «захвалювати», але аж ніяк не варто й накидатися на неї «морем рядом». Обидва способи однаково шкідливі. Молодь потребує одного: розумної любові.

Було б дуже прикро, коли б у нас почали робити з московської зустрічі та з відгуків на неї в пресі швидкі, «скоропалительные», «організаційні» висновки: наприклад, коли б керівники наших консерваторій чи художніх інститутів почали «відчисляти» із рядів студентства молодих людей, які в захопленні шуканнями роблять на їх,

керівників, думку хибні кроки. В таких випадках керівникам учбових установ значно корисніше оглянутися на свій попередній педагогічний шлях і помислити над питанням: «І як воно зробилось так?» Ну і, звісно, пильніше приглянутись до тих молодих «інакомислячих»... Так само й наші редакції та видавництва якнайменше повинні керуватись принципом підозри до всього незвичного, несподіваного у молодих письменників, до всього, що не входить у наперед визначені рамки літературного доброго тону. Часто за цим принципом криється звичайнісіньке: «Як би чого не вийшло»...

Якщо й мають товариші в консерваторіях, у художніх інститутах, у редакціях якусь рацію в своїй критиці, коли дійсно потягло людину в її шуканнях кудись «не туди», корисним для справи буде один тільки шлях, якого вчить нас партія,— шлях виховання, а не «відчислення».

Мистецтво рухають уперед ті, хто шукає, часом, може, й спотикаючись, а не ті, хто вважає, що вже знайшов — і заспокоївся на тому.

Проте повторюю: не всі шукання і не всі «новації» гідні рішучого схвалення. Лише те мистецтво варте називатися мистецтвом, яке не паралізує людську душу і не ослаблює людські м'язи, а яке наливає споживача свого силою й бадьорістю, яке владно втручається в життя, яке дивиться вперед у наше комуністичне майбутнє.

26 січня 1963 р.

ВШИР І ВГЛИБ *

У нашій пресі завівся цікавий звичай: проводити серед читачів анкети на різні теми. Відповіді на ці анкети бувають часом дуже повчальні. Недавно довелось мені прочитати відповіді на анкету, в якій запитувалося читачів, що, на їх думку, доконче треба було б узяти з собою в космічну мандрівку. Зокрема — які книжки. Один читач (чи, може, читачка) відповів (відповіла), що слід узяти Пушкіна і Маяковського, аргументуючи це так: Маяковський — це минуле, сучасне й майбутнє людства, а Пушкін — сила і краса російської мови. Цитую з пам'яті, але за зміст цієї відповіді ручусь. Вона викликала в мене чимало думок...

Я не буду братися до марної роботи — порівнювати історичне значення і творчу велич Пушкіна та Маяковського. Не буду спинятися і на тому, чи саме в Маяковському і в ньому одному «минуле, сучасне й майбутнє людства». Мене дуже зацікавило, проте: певже в Пушкіні той відповідач на анкету, — в Пушкіні, якого, очевидно, він і шанує, й любить, — певже у творці «Мідного вершника» він бачить тільки силу і красу мови? Не більше?

І я почав роздумувати на тему, яка не перший день мене хвилює і яка, здається мені, щикі, в зв'язку з історичною зустріччю працівників мистецтва всіх видів зброї з керівниками партії та уряду, що відбулась недавно у Москві, набрала особливої гостроти. Ця тема — ставлення нашої громадськості, зокрема ставлення нашої молоді до культурної спадщини, до сучасного культурного життя світу — отже, й до майбутнього.

* Ця стаття була надрукована в «Літературній Україні» 29 березня 1963 р., отже, до циклу «Вечірніх розмов» властиво не входить. Але думки, висловлені в ній, ніби продовжують «Розмови», присвячені літературі й мистецтву, і тому вважаємо доцільним дати цю статтю в книзі. — *Ред.*

Усе це пов'язане значно міцнішими нитками, ніж здається декому. Коли я думаю про велич Пушкіна, Шевченка, Міцкевича, Байрона, Гейне, Гюго, Петєфі¹, коли я звертаю зір далі в глибину віків і виникають передо мною живі — так, живі! — постаті Гете, Шекспіра, Данте, давніх грецьких трагіків, то я відчуваю гордість, що я людина, що я ходжу по тій землі, по якій ходили ці велетні, готуючи для нас незліченні багатства нашої культури. Саме так: нашої культури. Бо ж і Софокл, і Гете, і Пушкін, і Гоголь, і Шевченко, і Лев Толстой, і Достоевський — діяльні учасники нашого культурного життя, бо без них не можна собі уявити ні нашого сьогодні, ні нашого завтра, без них не могло б бути ні Лесі Українки, ні Франка, ні Коцюбинського, ні Блока, ні Маяковського, ні Ромєна Роллана, ні Джозефа Конрада, ні Стефана Цвейга, ні Ліона Фейхтвангера², ні Гійома Аполлінера³, бо на ґрунті, зораному ними, вирости буйні квіти творчості Чехова, Горького, О. М. Толстого, Шолохова, Фадєєва, Леопова, Коласа, Купали, Яновського, Довженка, Тичини — всіх наших сучасників, аж до наймолодших. Скажу прямо, не боячись парадоксальної гостроти: коли б не було Гомера та Архілоха⁴, то не було б і Айтматова, Кулєшова, Малишка; без Сааді, Хафіза, Війона⁵ не було б Межелайтіса, Турсун-Заде⁶, Расула Гамзатова; без Діккенса не було б Доде, Короленка, Паустовського; без Плавта⁷ не було б не тільки Островського і Карпенка-Карого, але й Марка Твена⁸ та Остапа Вишні... Я зумисне зіставляю далекі імена, зумисне викликаю усмішку в читача: Гомер — і Айтматов! Війон — і Расул Гамзатов! Архілох — і Кулєшов чи Малишко!

А це не смішно, це серйозно. Розвиток світової культури, зокрема літератури, — це процес, це нерозривний ланцюг, із якого не можна викинути ні одної ланки без шкоди для справи.

Припустимо, що Айтматов не читав Гомера, Кулєшов — Архілоха, Остап Вишня — Плавта. Не в цьому річ! Річ у тому, що вся історія світової літератури в своїй сукупності підготувала нам і появу лірики Кулєшова та «Усмішок» Вишні, і все те, що ми називасмо сучасною літературою. Сучасність, відірвана від минулого, — це нісенітниця! Ідеться, звичайно, не про якесь там наслідування класиків чи то їх «впливи». Ідеться про те, що на синучому піску не може бути збудований ніякий дім і що на голому камені не вродить ніяка пшениця.

Ідеться про те, що в славнозвісній розмові про батьків та дітей інколи забувають просту до смішного істину: без батьків не буває дітей...

Я не належу до людей, що ладні мокрим рядном напасті на так званих молодих у нашій літературі за те, власне, що вони молоді і що завдяки молодечому своєму темпераментові іноді оголошують період «бури й натиску», не завжди здаючи собі справу, проти кого скерована їхня буря і кого має тиснути їхній натиск... Не буду розводитись на досить утоптану вже тему про новаторство справжнє і новаторство нарочите, про те, що інколи «нове слово» у запальних наших молодят скочується до моди, запозиченої з не дуже чистих зарубіжних або й наших-таки, вітчизняних джерел, а часом і з досить давніх журналів мод, добре знайомих нам, людям старшого віку, які пам'ятають і хворобливі гримаси Зінаїди Гіпціус⁹, і чудернацькі «симфонії» Андрія Белого¹⁰, і клоунські витівки Бурлюка¹¹ та Кручених¹², і блюзнірські вибрики Семенка та Гео Шкуруція¹³, і багато чого іншого... Не буду говорити про ту говітку за шумним і скороминунцим успіхом, проти якої справедливо застерігав наших «молодих» Микита Сергійович Хрущов. Я певен, що талановиті й чесні молоді літератори, — а їх у нас багато, і з цього не можна не тішитись, — знайдуть вірну тропу в своїй роботі і таки скажуть нове слово в нашій багатонаціональній і багатобарвній літературі. Значною мірою вони вже його й сказали.

Хочеться тільки трошки поміркувати про світогляд і кругогляд наших поетів, наших прозаїків, наших драматургів — і наших читачів.

Я недавно прочитав у журналі «Юність» повість В. Аксьонова¹⁴ «Апельсини из Марокко». Прочитав — і вжахнувся: та невже ж наша радянська молодь живе таким потрясаюче збідненим, до краю вбогим духовним життям, — що так яскраво відбивається, між іншим, і в страшній напівблатній мові, котрою говорять персонажі повісті, — як це малює нам Аксьонов? І чому автор хоч десь, між рядками, «у підтексті», не крикне: «Гвалт! Рятуйте!» Та ні. Автор, здається, вважає, що все гаразд, все розвивається нормально, «все в порядке вещей»...

Чув я, правда, від деяких читачів, ніби повість оця, власне, показує благородні риси нашої молоді, буцім благородство оте й символізують якомось оті марокканські помаранчі... Хоч убийте — не бачу я цього! Я бачу дрібний

світ і дрібних людей — і я не вірю, що це наш світ і наші люди. Бо невже ж наш світ — світ найбільших в історії звершень і подвигів — може бути звужений до таких мікроскопічних розмірів? Невже наші люди, з середовища яких вийшли завойовники космосу, покорителі цілих земель, творці нової Програми Комуністичної партії, наші люди, що славними на весь світ трудами збудували основи нового справедливого суспільства, невже наші люди можуть бути віддзеркалені в образах жалюгідних аксьоновських ліліпутів?

Зовсім не для того, щоб протиставити нашу літературу, наше мистецтво літературі й мистецтву минулих віків, а для того, щоб розглянути те й інше в їх взаємозв'язку, звертаю знов очі до вчорашнього.

Передовсім я зовсім не вірю, що наші читачі, наші споживачі мистецтва в їх цілому належать до тієї категорії, яку представляє один наш літературний молодик, котрий на питання — який вплив мали на нього твори вітчизняних попередників, відповів: ніякого. (Я цього не вигадав, я теж прочитав це недавно в газеті).

Правда, пам'ятаю один випадок. У Москві, в театрі імені Вахтангова, йшла в блискучому виконанні шекспірівська драма «Ромео та Джульєтта». Коли публіка після вистави розходилась, то якийсь молодий чоловік, здається, студент, сказав своїй подрузі: «Да, сердцещипательная штука»... Але пам'ятаю й інше: коли кілька років тому в тій же Москві, у МХАТі, дивився я на «Зимову казку» того ж таки Шекспіра, то був свідком справжнього захоплення глядачів, один із яких — теж молодик — вигукнув: «Та це ж зовсім сучасна п'єса!» Слід додати, що й на того, хто про «Ромео» бовкнув оте «сердещипательная», люди оглянулися з подивом... Вони ж були глибоко, по-справжньому зворушені «найсумнішою в світі повістю».

Я оглядаюсь на пейзажі літератури перейдених століть, і мене охоплює побожний подив: яка насиченість думками, настроями, образами, характерами у різних зіткненнях! І то не тільки в «Королі Лірі», у «Фаусті», у «Війні та мирі», в «Свєтлї Онегїні», у «Дзядях» і «Панї Тадеуші», в «Манфреді», в «Кому на Русі жити добре», в «Пісні про Калашнікова», в романах Панаса Мирного й поезії Івана Франка, у драматургії Лесї Українки, а й у ліриці Тютчева, Фета, Верлена¹⁵, Щоголева, і в «Масляновому гаю» Мопассана, і в «Чорному монасі» та «Аг-

русі» Чехова, в «Intermezzo» і «Дебюті» Коцюбинського, в страшних і цростих, як говорив Горький, новелах Стефаняка, в «Італійських казках» того ж таки Горького, у витонченій прозі Буніна!

І заглядаю в ближчі, наші, радянські часи. Широке та глибоке «Ходіння по муках» О. М. Толстого, «Міста і роки» Федіна, нещадно правдиві і сповнені справжньої любові до людини «Тихий Дон» і «Піднята цілина» Шолохова, овіяні толстовським подихом і разом з тим глибоко самобутні, щиро радянські, гостро сучасні, незламно партійні «Розгром» та «Молода гвардія» Фадєєва, «Російський ліс» Леонова, драматургія Погодіна, «За дальню — даль» Твардовського і «Похорон друга» Тичини, лірика Ахматової¹⁶, Багрицького, Тихонова, Заболоцького, Луговського¹⁷, Саянова, Прокоф'єва, Светлова, Ушакова, Солюри, Байкапа, Малишка, Вороцька, творчість Янки Купали, Якуба Коласа, Бровки, Кулешова, Максима Тапка, Пимена Панченка, Галактіона Табідзе¹⁸, Симона Чиковані, Самеда Вургуна, Аветіка Ісаакяна, Єгіше Чаренца¹⁹, Давида Гофштейна, п'єси Куліша, Корнійчука та Кочерги, «Вершишки» Яновського, «Арсенал», «Зачарована Десна», останні кіносценарії та проза воєнних років Довженка...

Я назвав лише кілька вихоцлених із пам'яті імен та творів, але й цей випадковий перелік дає мені право заявити: класична спадщина знайшла собі гідне продовження в могутній радянській літературі, якою ми маємо вже цілковите право пишатися перед цілим світом. Творці, імена яких тут написано, і багато інших, які не потрапили в цей список, сказали своє голосне, своє щиро людське і своє глибоко партійне, нове слово в ту нову добу людства, яку ми називаємо радянською. Сказали, не пориваючи із вселюдською спадщиною, а творчо розвиваючи та поглиблюючи її.

І от знаходяться молодики, які публічно (мені це теж із болем довелось читати в наших газетах) називають своїми вчителями Ремарка та Хемінгуей і жодним словом не згадують ні одного із названих тут.

І Ремарк, і Хемінгуей — високоталановиті і, безперечно, щирі письменники, блискучі, як то кажуть, майстри, але обом їм, як я (не тільки я, звичайно) писав не раз, бракує твердого і ясного світогляду, і світ у них здебільшого (не скрізь) плиткий і дрібний. Нехай гніваються на мене шанувальники Хемінгуей, бог з ними, — але я кілька разів брався за Хемінгуєєву «Фієсту» і так і не міг

дочитати її. Мене щоразу сповнювало глухе обурення проти тої дріб'язковості в змалюванні людського життя, тої цілковитої відсутності якихось ідей, вартих цього слова, тої душевної порожнечі, що характеризують цей прославлений твір...

Є в історії літератури імена, які в наших енциклопедичних словниках позначені застережливими ремарками: «символіст», «декадент», «модерніст», «імпресіоніст», «песиміст» і т. ін. Це імена, приміром, Бодлера²⁰, Малларме, Верлена, Рембо²¹, Інокентія Лянсеньського²²... Гадаю, що озброєний критицизмом і не позбавлений смаку та здорового глузду читач знайде собі добру поживу і в глибоких, хоч і позначених недугою душі, роздумах Бодлера, і в загадкових, а проте прекрасних рядках Малларме, і в пронизаній болем співучості Верлена, і в дикому бунтарстві Рембо, і в гірких рядках Анненського. Залишать свій слід у серці культурного читача і вірші Марини Цветасвої²³ та Бориса Пастернака²⁴, — тільки дарма дехто ладен вбачати в цих іменах провідні зорі радянської поезії... і, звичайно, не Бодлером і не Пастернаком позначений магістральний шлях світової літератури.

Загальником стало у нас абсолютно вірне твердження, що письменник повинен знати життя. (До речі, коли я вище говорив про читачів, то мав на оці передовсім читачів-письменників). Але мені хотілося підкреслити ту просту і очевидну істину, що письменник не може сягнути на верховини творчості, коли не знатиме хоч у найголовніших рисах того шляху, який пройшла література в віках. Тільки тоді творчість його ростиме вищир і глиб.

25 березня 1963 р.

ЄДИНИЙ СПІВ

Ми звикли, що травень, «чудовий місяць май», за висловом Франка,— це молода зелень на вербах, на березах, на славетних київських каштанах, це біло-рожеве цвітіння садів на схилах Дніпра, це солов'ївий спів у гаю, словом — це вишне свято весни в повній її силі. Таким саме зроду-віку святкували його пришествя наші предки і сусіди наших предків, відзначаючи «язичеське» своє свято різними іграми та співами, стрибанням через багаття, гулянками й веселоцями.

Цього року по суворій зимі настала химерна весна, і наближаємось ми до Першого травня, дивуючись, що так мало навкруг нас традиційних ознак цієї пори року.

А по інших краях землі і зовсім усе воно інакше. По той бік екватора, наприклад, на тій земній півкулі, де що ближче до півдня, то холодніше,— там травень — не весняний місяць, а навпаки — осінній...

І протє скрізь Перше травня — весняне свято. День єднання трудящих. Установлений 1889 року в Парижі, на конгресі 2-го Інтернаціоналу, день цей був символом міжнародної солідарності робітників, з чим пов'язувалися страйки, демонстрації, різні форми боротьби пролетаріату за свої права. В старій царській Росії, поруч із традиційними «пікніками» та гулянками ситих і «праздно болтаючих»¹ першого травня влаштовувалися маївки політичного характеру, мітинги, переслідувані і розгонювані жандармерією та поліцією, лунали палкі революційні заклики, дзвеніли революційні пісні — ті, що так любив співати і що їх значення так високо підносив Володимир Ілліч Ленін. У майській зелені палав тоді червоний прапор боротьби, той прапор, про який так гарно було сказано в польській революційній пісні, що дуже скоро після свого створення залунала і російською, і українською мовою:

Наш прапор лине понад трони,
Він несе помсти грім, люду гнів,

Вільний віп сіс сів,
А кольором увесь червоний:
На ньому кров робітників!

У наші дні, в Радянському Союзі і у всіх країнах, що будують соціалізм, у всіх країнах, де при державному кермі стали трудящі, Перше травня — це свято перемоги над світом визиску і несправедливості. Вогні цього свята кидають променистий відблиск на всіх робітників і селян, на всіх чесних трудівників земної кулі, на тих, що борються за свою вільність, за свою незалежність, за свою людську гідність.

Коли так розуміти слова Перше травня, — а їх тільки так і треба розуміти, — то сади цвітуть і солов'ї співають щирі скрізь: і в далеких північних тундрах, і на полярних крижинах, і серед пісків африканських пустель, — скрізь, де є люди.

Перше травня — це свято людяності, це свято любові, це свято братерства.

З чистим серцем ми повинні стрічати його. Усе дрібязкове, egoїстичне, нечесне, недобре, усе, що несе на собі тавро несправедливості й темноти, гноблення й визиску, нехай у вічну тінь відступить перед тріумфальною ходою всемогутнього травня!

Звітувати перед світлим його судом повинні ми повими заводами й фабриками, дбайливо зораними і щедро засіяними нивами, рясними садами-виногородами, гордими здобутками творчої наукової мислі, гарячими, як весняне сонце, книгами, картинами, статуями, театральними видовищами, симфоніями і піснями, — працею на всю силу рук, на всю міць розуму, на все полум'я натхнення!

Звітувати перед світлим його судом повинні ми чесною зібранністю в труді, незламною відданістю народові й народам, усією своєю вірою й правдою.

Тільки той годен іти в барвистих першотравневих лавах, хто може сміливо сказати власному своєму сумлінню: і я доклав сил, скільки міг, до побудови майбутнього вселюдського щастя!

Великий перегук іде над землею, подібний до перекликання пталиних голосів весняного рожевого світанку. Всі людські мови, кожна по-своєму прекрасна і могутня, зливаються в одному потужному, як весняний грім, співі. Цей спів прославляє людину. Цей спів єднає людство. Цей спів вітає пурпурову зорю комунізму.

...І ПРОРОСТЕ ЗЕРНО ЛЮБОВІ

Коли люди мого віку, а до того ще й причетні до письменства, слухають розмови підлітків, юнацтва, молоді про літературу, то перша моя порада — не квалітися втручатись у ті розмови. Якийсь ото п'ятнадцятилітній прибічник життєвого практицизму чи прихильник точних наук категорично твердить, що поезія віджила своє, що «в нашу добу» смішно захоплюватися «віршиками», що художня література взагалі «буза», — ви ладні скипити, у вас уже на устах «як вам не сором, молодий чоловіче» і т. ін. Стримайтесь, прошу вас!

Або якесь лепетливе і чарівне дівчатко широко признається, що пробувало читати Діккенса, але од нього такий сон налягає! — Ви знову-таки, відмахуючись від тієї чарівності й тієї щирості, відчувасте непереможне бажання вдарити грізним громом на бідолодшу дівчинку, приголомшити її величним списком великих імен... Заклинаю вас, не поспішайте!

А ось гурток дівчат та хлопців, які люблять літературу, може, це навіть шкільний літературний гурток, може, навіть хтось із них «друкувався» вже... Ви стали свідком якоїсь палкої суперечки, ваше вухо вражають несподівані і страшенно рішучі оцінки (молодості до душі рішучість, вона любить «рубати з плеча»), химерні зіставлення імен, яких, на вашу гадку, ніяк не можна зіставляти, інколи проскочить і цілковита нісенітниця чи плутанина, — вас просто тягне зійти на ульну кафедру і рівним, спокійним (по змозі!) голосом прочитати лекцію з історії й теорії літератури, — благаю вас! Не піддавайтесь спокусі! Добре подумайте перед тим, як сказати своє слово — і хай те слово буде розважливим і дружнім!

Ми все частіше говоримо про естетичне виховання, зокрема про виховання літературного смаку. Ми сяк і так міркуємо про викладання літератури в школі. Торік, з лег-

кої руки Степана Павловича Титова, розгорпулася в «Літературній газеті» широка дискусія¹ на цю тему. Багато наведено цінних спостережень, багато зроблено цікавих узагальнень. А кінець кінцем більшість учасників дискусії прийшла до висновку, що основне завдання вчителя — прищепити учням любов до літератури.

Прищепити любов! Це легко сказати... А зробити — значно важче, ніж у б и т и любов... Проте і вбити — не легко.

За тих горезвісних часів, коли дітям намагались утовмачити в бідолашні їх голівки, що «Євгеній Онегін — продукт»... Коли відчайдушне чи вірніше бездушне вульгарне соціологізування мертвим морем заливало не тільки шкільні класи, а й сторінки «товстих» журналів, — за тих часів про любов до літератури дбали якнайменше. Любові «не було в програмі».

А дивіться, одначе: шкільна нудота й мертвечина не погасили ж проте живого духу. І там, де ніби все робилося для того, щоб учні зненавиділи художнє слово, виростали-таки і поети, і прозаїки, і драматурги, яких ми тепер читаємо, про яких сперечаємось, виростали й просто читачі, що, пішовши зовсім не літературною дорогою, не мислять проте свого життя без книжки, без художньої літератури. Читачі — це особливо хочеться підкреслити. Скільки я знаю робітників, хліборобів, агрономів, лікарів, інженерів, бухгалтерів, для яких книжкова полиця — заповітне місце, символ повноти життя і його високої радості! І хоч навчали їх, що «Онегін — продукт», хоч усіх сил докладали, щоб гидкою й бридкою стала їм поезія, а вони з загалом читають напам'ять і цілі глави з «Онегіна», і вогняні рядки з «Кобзаря», і чимало такого, про що їм у школі й не говорено...

Нині радянська школа велику увагу приділяє естетичному вихованню дітей, всебічному розвитку їх здібностей, нахилів, інтересів, їх духовному багатству.

Може, десь і є ще прихильники «продукту». Може, — не може, а, на жаль, напевне, — zostалися ще залишки підганяння під мертвотні і антинаукові своєю суттю схеми живих літературних явищ, — але свіжим вітром повіяло в шкільні вікна, і поруч із словом л і т е р а т у р а законно стало слово — л ю б о в.

Це не скрізь іще так, я знаю. Але такі приклади є. І один із них у мене під руками. Це — письмові праці учнів Київської середньої школи № 48, подані на влаштува-

ний школою конкурс, та відповіді їх на анкету, присвячену в основному питанням літератури. Маю я й пояснювальний матеріал — записку «Про естетичне виховання в школі», складену директором школи Л. І. Браницькою.

Почну з записки. Особливо тішить мене те, що естетичне виховання розглядається в ній як справа вчительського колективу, як єдине ціле, куди входить і література, і малювання, і співи, і художня самодіяльність, і т. ін.

У школі влаштовуються диспути на різні теми — навіть на тему «Як красиво одягатись». Учителі, а за ними й учні, пильно стежать за видатними громадськими подіями, за поточною пресою, школа широко відчинила двері назустріч життю. Відбуваються лекції запрошених до школи мистецтвознавців — наприклад, лекція про сучасне мистецтво Західної Європи та Америки, що викликала в учнів багато питань. Влаштовуються зустрічі з поетами, з композиторами...

Я не бував на уроках літератури в цій школі (признаюсь, — хотів би побувати), але коли там трапляється часом таке, що учень чи учениця напише класну роботу про Маяковського, а потім раптом додасть, що «про поета, а тим паче про Маяковського» треба писати віршами — та й перейде таки на вірші (хай і не дуже зграбні), — то, видно, вчителі літератури в цій школі таки посіяли в серця учнів те зерно любові, про яке в нас іде мова.

Нам можуть здатися дивовижними чи трохи випадковими відповіді учнів на перше питання анкети: «Твій улюблений твір мистецтва XIX століття і наших днів (лірика, епос, драма, музика, живопис)». Наприклад, учень 11 «а» класу П. Коміпанченко пише: «Мої улюблені твори XIX століття: «Мцирі», трилогія Старицького про Б. Хмельницького («Перед бурею», «Буря», «Біля пристані»), «Два веронці», «Спігуролька» Римського-Корсакова, «Апофеоз війни» Верещагіна». Ще несподіваніший список улюблених творів подає він, переходячи до наших днів...

Але ж і нелегка це справа — відповідати на такі питання, нелегка не тільки для учнів 11 класу!

А в праці на тему «Роль художньої літератури в формуванні моєї особи», той же таки Коміпанченко зневажливо, як «нісенітниця», згадавши перші книжки дитячого свого віку — «Колобок», «Ріпку», «різні вірші про зайчиків, білочок, ялиночки», цікаво розповідає про захоплення

своє Жюлем Верном, Стівенсоном², Дюма³, про особливе враження, яке справив на нього Джек Лондон⁴, про те, з якою охотою вивчав він мови (на подив деяких товаришів) і досяг того, що читає англійських письменників в оригіналі, — і раптом наводить показовий факт: інтерес до народної казки пробудився у нього вже тоді, коли він прочитав не тільки згаданих авторів, а й Олдріджа⁵, і Ремарка, і багатьох інших. Він захопився книгами Андерсена⁶, братів Грималь⁷, українськими народними казками.

Досить стримано одніюючи творчість Ремарка і роблячи вибіток тільки для роману «Час жити і час умирати», Комишанченко пише — все з тією ж юнацькою категоричністю:

«Збірник російських казок під редакцією Афанасьєва здавався мені потрібнішим і вартішим, ніж Ремарк. Читаючи збірник, я зрозумів, чому така багата мова Чехова, Толстого, Тургенєва, Маяковського, Пушкіна. Казки дали мені мову нашого народу, вірніше, двох народів: російського і українського».

Нехай це й не зовсім доладно висловлено, але те, що хлопець сам усвідомив значення народної творчості для літератури, здається мені дуже прикметним і вартим уваги.

Перегортаю інші письмові роботи, подані на той же конкурс — учениць 11 «а» класу Тетяни Михайленко, Н. Павлович, учениці 10 «а» класу Олі Печенікової, учня 9 «а» класу Юрія Габовича, — скрізь бачу поряд із юною невірністю, поквалітивістю у висновках та іншими молодечими грішками паростки самостійної мислі, жадобу знання і оту саму любов до літератури, яку я поставив у центрі нинішньої розмови.

Дев'ятикласник Юрій Габович на останнє питання анкети — «Твоя майбутня професія» — відповів: «Невідомо». Добре відповів! Справді, невідомо, що з них буде, з отих дівчат і хлопців, чепурницькі зошити яких лежать передо мною. Але можна з певністю сказати: яку б дорогу не обрали вони собі в житті, вони візьмуть із собою в ту дорогу й вірних супутників — улюблені книги.

Я почав з поради — не квапитися із втручанням у юнацькі розмови про літературу. Цим я зовсім не хотів закликаати до цускання естетичного розвитку на самоплив. Ні! Але керувати естетичним вихованням треба вміло і обережно. Ви ніяк не переконаєте от зразу, «з копита», «з лоб», юних прихильників практицизму і точних наук,

що таки варто читати художню літературу, що людина без поезії — неповна людина... Але вмілий педагог чи, ще вірніше, вмілий педагогічний колектив може зробити і таки напевне зробить з отими скептиками й нігілістами чудо, подібне до того, яке сталося з Комишанченком, що, вийшовши з дитячого віку, закохався в народну казку. Настає такий чудовий день, і перед молоденьким скептиком та заперечувачем поезії заграє всіма барвами море людської творчості, і душа його незмірно збагатиться і відчує крила.

А дівчинка, що засинала, читаючи Діккенса, заплаче над долею «Маленької Дорріт». І то будуть щасливі сльози.

ЖИВЛЮЧІ ДЖЕРЕЛА

Людство ніколи не мовчить. Своїми піснями, казками, переказами, творчістю своїх поетів і композиторів воно промовляє в віках і для віків. У найтяжчі дні неволі лунає клич до боротьби за визволення; в години цієї боротьби дзвенить суремний спів, що покріплює серця воїнів; у дні світлої перемоги і ясного творчого спокою ляється могутній передзвін радості. Німе людство, німий народ — неможливі.

Великі поети говорять від імені свого народу, бо мають на це право. Народ вважає їх голоси своїм голосом, і в цьому найвища честь для поетів. Великі поети — завжди сучасники.

Такі думки напливали на мене після недавньої моєї подорожі з друзями на Волинь, у край дитячих літ Лесі Українки. 15—17 травня відбувалась у Ковелі республіканська наукова сесія, присвячена творчості геніальної поетеси. Сесію цю організували Львівський університет і Луцький педагогічний інститут — університет імені Франка та інститут імені Лесі Українки... Яке прекрасне поєднання прекрасних імен! У роботі сесії взяли участь, крім львівських та луцьких наукових робітників, і гості з Москви, Києва, Краматорська, Івано-Франківська та інших міст і місць України, і науковці Ковеля. Але я ніяк не збираюся писати звіт про цю дуже цікаву і жваву бесіду дослідників життя і творчості Лесі Українки. Мова піде про інше.

Скажу просто: це була не тільки наукова сесія. Це було народне свято. Розпочалося воно мітингом у селі Колодяжному, в садибі, де жила колись родина Косачів, де, як говорили промовці, дитячими босими ногами ходила Леся, де витає гарячий дух автора «Лісової пісні»...

Є там, не так уже й близько від косачівської господи, криничка з чистою джерельною водою. Вода — чудесна.

Кажуть, що коли заварювали чай не з тієї води, а з колодязної (колодязь був значно ближче від дому), то добродушний Лесин батько зразу пізнавав «підробку» і гнівався: «Що, полінувались пройти до кадуба?» (Кадубом називають порожній усередині пень, що вставляється в криничку. Тепер його заміняє так само порожній усередині камінь із глибочезної, як свідчать геологи, давники). Ми всі — і діти, і підлітки, і молодь, і люди старшого віку — пили тут воду, і здавалося нам, що з чудотворною тією вологою вливається в нас сила... Лесина сила. Сила поезії. Сила життя.

Справді-бо — хіба не живлюща вода для нас — творчість Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка? (Іван Франко, до речі, гостював і працював тут, у Колодязкому, пам'ять про це також свято бережуть волиняни...)

Промовці на мітингу одноставно говорили, що не п'ятдесяти роковини з дня смерті відзначаємо ми-нині, а вітаємо й славимо Лесю Українку, яка живе й житиме в наших серцях, «доки сонце з неба сяє»... Великі поети — завжди сучасники.

Увечері другого дня учасники сесії відвідали одно з найпоетичніших місць не тільки Волинської області, а й усієї України. Це — урочище Нечимне біля села Скулипа, де бувала Леся Українка. Ви можете навч побачити це урочище, коли відкриєте на першій сторінці «Лісову пісню». Це та сама «простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом» серед «старезного, густого, предковичного лісу на Волни», недалеко від озера — «тиховодого, вкритого ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині», де відбувалася дія глибокодумної й високопоетичної «драми-феєрії» Лесі Українки. Тут стояла колись і хата дядька Лева Скулинського, як називає його в одному із своїх листів Леся (прізвище його, здається, було інше). Це був прототип дядька Лева в «Лісовій пісні».

Звичайно, «чимало літ перевернулось, води чимало утекло». Нема не тільки хати дядька Лева, а й того «прастарого» дуба, про який Лісовик каже, що

...дядько Лев закликав на життя,
Що дуба він повік не дасть рубати...

На жаль, той дуб — волиняни певні, що то власне дуб, описаний Лесею Українкою — недавно таки спалили, за-

лишився тільки величезний пенєль. Не будемо заходити в подробиці, хто спиляв того Левового і Лесиного дуба, підтримаємо тільки місцевих ентузіастів, які просять, щоб ту місцевість (де, до речі, ще росте молодший товариш Левового дуба) поставлено було надалі під надійний захист...

А місцевість та, в якій пройшла велика трагедія Мавки та Лукаша, місцевість, яка бачила «лісові великі тасмніці», — і досі зберегла свій характер. Вона чарівна.

І ось у тій чарівній місцевості ми бачили чарівне видовище. Студентки і студенти Львівського університету в «природних декораціях», просто вечірнього неба викопували сцени із «Лісової пісні»... Люди обступили галявину, де відбувалась ця дивовижна вистава, глядачі не тільки стояли навколо, але й повилазили, щоб краще бачити, на дерева — і то не тільки діти, а й дорослі... Цього не забути!

І, звичайно, затаївшись десь за деревом чи кущем, стояла й споглядала те видовище сама наша Лєся, і слізь радости блищали на її гордих віях...

Цими днями закінчився в Києві тиждень литовської літератури. Литовські письменники на чолі з Едуардасом Межелайтісом побували в багатьох містах України, мали ряд зустрічей з радянськими читачами, зав'язали тісніші дружні й творчі стосунки з нашими письменниками. Словом, це були дні справжнього братерського сдвання. Серед подарунків, які залишили литовські гості нашій Спілці письменників (передовсім то були, розуміється, книги) особливо схвилював мене й моїх товаришів портрет великої письменниці Юлії Жемайте. Ця старша сестра Лєсі Українки надовго пережила молодшу, вона радісно привітала благовісний грім Жовтневої революції... А портрет її на стіні нашого письменницького дому буде нам нагадувати давнє лихоліття і усміхатися нашій щасливій сучасності, і провіщати світлу далечінь майбутнього. Тож і творчість Жемайте, і поеми зачинателя литовської літератури Крістіонаса Донелайтіса, — таке саме живлюще джерело для всіх поколінь, як і твори великих письменників нашого народу і всіх народів світу.

Погожу воду цих джерел, священну пам'ять великих співців народу і все, пов'язане з цією пам'яттю, повинні ми берегти як зіницю ока.

КВІТИ І ЛЮДИ

Один відомий вільнюський квітникар писав, посилаючи мені цибульки виведених ним прегарних гладіолусів:

«Я прожив велике життя. Я був у литовському підпіллі, воював в Іспанії. Тепер я старий, нездужалий, розводжу квіти. Квіти не тільки прикрашають життя, вони роблять кращою людину».

Я згадав ці слова, одвідавши недавно в Київському університетському ботанічному саду традиційну виставку квітів. Багато чого спало мені на думку, коли я дивився на розкішні троянди, жоржини, гладіолуси, гвоздики, бегонії, глоксіїї, айстри та інші квітучі рослини, виставлені на радість людям і квітникарствами управління зеленої зони, і київськими та приміськими школами, і юними натуралістами, і любителями-квітникарями, словом, усіма, хто дбає про ту барвисту красу нашого міста, яка становить законну його гордість і славу.

Квітка як образ дівочої краси й чистоти, як символ пристрасі, жаги, вірності, дружби, радості, муки, навіть часом як символ лукавства міцно ввійшла в міфологію і в поезію всіх часів і всіх народів.

Дон Жуан в «Камінному господарі» Лесі Українки посилає донні Анні квітки гранати. Покоївка, що передає своїй пані ці квіти і що служить власне посередницею між дон Жуаном і допшою Анною, лицемірно каже:

Воно — то правда,—
Зухвало трохи, бо квітки з гранати,
То знак жаги...

І гранатові квіти — «знак жаги» — стають помічниками дон Жуанові в його коханні до командорової дружини...

Стародавні греки склали глибокодумний міф про красеня Нарциса, який закохався у своє віддзеркалення в воді і від неподіленого кохання вмер, перетворившись на

квітку, названу його іменем. (Правда, за нашим правописом ім'я людини треба писати Нарцис, а назву квітки — нарцис. Греки цього не передбачали). Ім'я того красеня пішло в віки як характеристика самозакоханої людини. В українській народній пісні «У Києві на ринку» — одній із улюблених пісень Шевченка — розповідається про походження квітки, що має назви братки, іван-тамар'я, брат-і-сестра та багато інших. Коротко: «попи звінчали» брата й сестру, які не знали про свою криву спорідненість. «Бодай попи пропали!» — каже з приводу того злочину пісня, а про долю нещасних брата й сестри говорить брат у своєму зверненні до сестри:

Ходім, сестро, ярами,
Розсіємось цвітами;

Ой ти будеш снігій цвіт,
А я буду жовтий цвіт.

Будуть люди цвіги рвать,
Із нас гріхи ізбирать.

Ходім, сестро, горою,
Розсіємось травою.

Будуть люди косити,
За нас бога просити.

І кінчається пісня:

Да чи се ж тая травиця,
Що з братиком сестриця.

А сам Шевченко, що дивовижним своїм голосом не раз співав цю пісню, улюблений образ жінки-страдниці втілює якомось у білосніжній лілеї, яка розказує страшну свою людську історію другові — червоно-рожевому королеві цвітові...

Ця поетична назва — королів цвіт — теж, очевидно, таїть за собою якусь легенду. Дуже шкода, що «презрешной прозою говоря», мовляв Пушкін¹, королів цвіт називається просто — квасолею.

Про поетичні народні назви квітів — зозулинні черевички (так подекуди називаються ті самі братки, деінде й фіалки), кручені паничі, красольки, косарьки (це ті самі глідіолуси, по-російськи шпажники), сокирки, золототисячник, безсмерт-

ник, тройзілля, сон чи сон-трава, півники, чорнобривці і ін.— існують цілі наукові дослідження. Баладу Шевченка «У тієї Катерини» пов'язують учені з народною пісню про тройзілля. Один із найсильніших романтичних його творів починається порівнянням дівчини з сон-травою... На мою думку, вивчення змісту й походження народної ботанічної термінології могло б частково прислужитися зрозумінню народної естетики, ширше — народного світогляду.

Ідея «Хаджі-Мурата» Льва Толстого виникла тоді, коли великий письменник назбирав букет прекрасних польових квітів і хотів покласти в середину того букета «чудный малиновый, в полном цвету репей того сорта, который у нас называется «татарником». З опису Толстого видно, що це та квітка, яка зветься у нас будяком або таки й татарником. (Можливо, що ботаніки зловлять мене тут на помилці,— здаюся заздалегідь. Словники дають до «татарника» інші відповідники, які нічого мені не промовляють).

«Я зліз у канаву і, зігнавши мохнатого джмеля, що вп'явся в середину квітки і солодко та в'яло заснув там, узявся зривати квітку,— пише Толстой.— Але це було дуже важко: мало того, що стебло кололося з усіх боків, навіть крізь хустку, якою я завинув руку,— вона була така страшно кріпка, що я мучився з нею хвилин із п'ять, по одному розриваючи волокна. Коли я, нарешті, відірвав квітку, стебло було вже все в лахмітті, та й квітка вже не здавалась такою свіжою й гарною. Крім того, вона своєю грубістю та неоковирністю не пасувала до нижніх кольорів букета. Я пошкодував, що дарма знищив квітку, яка була хороша в своєму місці, і кинув її. «Яка, одначе, енергія й сила життя, подумав я, згадуючи ті зусилля, з якими я відривав квітку. Як вона уперто захищала і дорого продала своє життя».

Ідучи полем далі, Толстой побачив ще один кущик «татарника», переїханий колесом. Він був тяжко повивчений, скалічений — а все-таки стояв, усе-таки цвів...

І Толстому згадалась «одна давня кавказька історія» — історія Хаджі-Мурата — і людство дістало в подарунок один з найсильніших творів про боротьбу колоніальних народів царської Росії за свою незалежність, про мужність і непохитність героїчної людини, — дістало твір, що виразно перегукується з Шевченковим «Кавказом»...

От що може дати великому художникові вдумливий погляд на непоказну польову квітку!

Багато постів зрікалося оспівувати троянду й солов'я — банально, мовляв, приїлось! — а все-таки солов'ї співають, і троянди цвітуть на землі, і закохані слухають солов'їв і дарують своїм любим троянди, і троянда, як велике узагальнення, живе в поезії і живить поезію...

Один із героїв Віктора Гюго, відповідаючи своїй домашній господині на закид, що краще б, мовляв, посіяти салату там, де він вирощус нікому не потрібні квіточки, каже: «Прекрасне таке ж корисне, як і корисне». І додає, помовчавши: «Можливо, ще корисніше».

Не буду боронити цей парадокс великого романтика і великого гуманіста, скажу тільки, що прекрасне, дійсно прекрасне — справді-таки корисне. Воно, як каже мій вільнюський не знайомий мені особисто приятель, робить людину кращою.

Яку ж добру справу чинять наші київські «озеленювачі» міста (дуже хотілося б знайти для них поетичнішу назву!), наші садівники та квітникарі! Як утішно, що до цього прекрасного діла залучено учнів наших шкіл, молодих натуралістів та й усіх власне громадян!

Квіти роблять людину кращою.

ТЕАТР, ГЛЯДАЧ, РЕПЕРТУАР

Пам'ятаю ентузіастів театру. Пам'ятаю старих уже людей, що після вистави, у залі з давно погашеним світлом, десятки разів до хрипоти, як-то кажуть, викликали улюблених артистів. Пам'ятаю студентів, що з блискучими очима і розчервонілими від хвилювання обличчями кидали на сцену, скажемо, Заньковецькій, свої кашкети, а вона, вклоняючись і усміхаючись, відкидала їх назад у публіку... Бували й такі щасливі, кашкети яких залишались на сцені, і вони з трепетом йшли за лаштунки одержати їх від «самої»... Ті самі студенти, кажуть, розпрягли коні з екіпажа своєї улюблениці і везли її додому самі. Я цього не бачив на власні очі, але запевняють, що так воно було. Смішно? Можливо... Але й зворушливо. Пам'ятаю безкінечні черги біля театральної каси, де молодь простоювала днями й ночами, щоб дістати квитки на Шаляпіна чи на Московський художній театр...

Що це було? «З жиру»? Але такі старі київські театри, як, приміром, Є. М. Кротевич¹ чи Г. П. Григор'єв, посвідчать, що ота захоплена молодь складалася здебільшого із зовсім не багатих чи й просто таких бідних студентів і «курсисток», які буквально в їжі собі відмовляли, щоб потрапити «на гальорку» театру.

Були ентузіасти. Тепер їх щось не видно. Та навіть більше. Мені доводиться інколи бачити в театрі людей, явно захоплених виставою, які, проте, намагаються чомусь приховати своє захоплення, вважають його ніби ознакою поганого тону чи що...

Що ж? Було добре, а тепер зле? Вічна тема стариків? Гіршим став глядач? Гіршим став театр?

Ні. Звичайно ж, ні. Але справа взаємин між театром і глядачем вимагає такої щільної до себе уваги. Щось тут не гаразд. Не гаразд, коли вистави йдуть, як кажуть песимісти, «при напівпорожньому залі» (оптимісти, правда,

формулюють це інакше: «при напівповному»). Не гаразд, коли цікаві яскраві вистави, як-от, наприклад, «Міщанин-шляхтич» Мольєра у театрі імені Ів. Франка, зникають зі сцени, бо люди на них «не ходять». Не гаразд, коли глядач сміється в найдраматичніших місцях п'єси і позижає або й спить у місцях комічних... Таких «не гаразд» — дуже багато.

Винні актори? режисери? публіка? Всі винні, і ніхто не винен.

У нас багато талановитих акторів, чимало й талановитих режисерів. Глядач наш, загалом беручи, стоїть на незмірно вищому культурному рівні, ніж глядач дожовтневий. Усе так — а «не гаразд» залишається.

Одною з основ театральної справи є добір репертуару. Це азбука. А проте саме про азбуку мені й хочеться поговорити. Беру наші два драматичні театри — український імені Івана Франка і російський імені Лесі Українки. Читаю афіші й програми. Скажу зразу: перевага в доборі репертуару тим часом на боці російського. З п'ятнадцятого жовтня по третє листопада тут були показані і мають бути показані п'єси Шекспіра («Комедія помилок»), Гольдони² («Забавний випадок»), Горького («На дні»), Лесі Українки («У пущі»). Це із класики. А далі: А. Касона³ («Дерева вмирають стоячи»), О. Арбузов⁴ («Насдесь чекають», «Загублений син», «Іркутська історія»), С. Альошин⁵ («Палата»), П. Когоут⁶ («Така любов»), К. Симонов («Четвертий»), В. Панова⁷ («Проводи білих ночей»), М. Винников («Коли цвіте акація»), М. Кундера⁸ («Обернення ключа»), В. Розов⁹ («Перед всерею»). Обіцяють прем'єру — «Київський зошит» В. Собка¹⁰.

Досить широкий і, я б навіть сказав, трохи пістрявий репертуар. Але в кожному разі «є що дивитись»...

Правда, мепе, «старовіра», трошки дивує, що з репертуару столичного російського театру, законного спадкоємця давнього «Соловцова»¹¹, ніби зовсім випали Грибоедов, Гоголь, Пушкін, Лермонтов, Островський, О. К. Толстой, Лев Толстой, Тургенєв, Чехов, не видно щось і Маяковського, Треньова, Лавреньова¹², Леонова, Погодіна... Ну, але ж це тільки початок сезону, та й не обов'язково... Ні, таки обов'язково, театр повинен пропагувати вітчизняну (і закордонну) класику, обов'язково повинен ставити твори найталановитіших сучасників!

А тепер — про український театр імені Ів. Франка, театр, створений у вирі перших років революції під керів-

ництвом Гната Петровича Юри, театр, осяяний іменами незабутніх Ганни Борисоглібської¹³, Амвросія Бучми, Юрія Шумського, Олексія Ватулі, Костянтина Кошевського¹⁴, Мар'яна Крушельницького, театр, що може перед світом похвалитися таким сузір'ям, як Наталя Ужвій, Віктор Добровольський¹⁵, Дмитро Мілютенко¹⁶, Євген Пономаренко¹⁷, Поліна Нятко¹⁸, Поліна Куманченко¹⁹, Феодосія Барвінська²⁰, театр, у вінок слави якого вилели не один лавровий листок Терентій Юра²¹, Олександр Юра-Юрський²², Петро Сергієнко²³, Михайло Покотило²⁴, Катерина Осмяловська²⁵, Євгенія Петрова²⁶, Ольга Кусенко²⁷, Микола Яковченко²⁸, Микола Панасьєв²⁹; театр, куди останнім часом влилося чимало талановитої молоді... словом, театр із заслуженим іменем та добре відомим обличчям. Український театр столиці України... Як же стоять справи в цьому театрі?

А ось як стоять там справи. Передо мною газета «Радянська культура» за 17 жовтня цього року. Там уміщено «нотатки із звітно-виборчих зборів комуністів театру імені Івана Франка». Написав ці нотатки Костянтин Теплицький, а заголовок вони мають цікавий: «Прикрості, уроки, сподівання»... Ну, сподівання — це добре, віра в сили театрального колективу, про які говорила на зборах Н. М. Ужвій, — це чудесно, програмові заклики головного режисера В. М. Скляренка — це прекрасно. А от прикрості... Вони, на жаль, ще є. Про них чимало говорено на зборах, не буду того переказувати. Не буду сперечатися й з деякими товаришами, що виступали на зборах, тим наче, що робити це на підставі короткого газетного звіту — річ досить небезпечна. Скажу тільки, що оптимістичні заяви шановного В. М. Скляренка щодо «кульмінації», яка ніби тепер уже в театрі помічається, щодо репертуару нинішнього сезону, «нового ритму і биття пульсу» у франківців і т. ін., — заяви ці ще ждуть перевірки часом. Часом — і глядачем.

Зараз я говорю лише про репертуар. Досі в афішах театру стоять тільки чотири вистави (це — до 6-го листопада): «Де тирса шуміла» А. Шияна³⁰, «Фараони» О. Коломійця³¹, «Острів твоєї мрії» М. Зарудного³², «У неділю рано зілля копала» В. Василька³³ за О. Кобилянською... У листопаді мають бути виставлені чи поновлені «В степах України» (новий варіант) О. Корнійчука, «Не судилося» М. Старицького, «Ну і дітки ж» М. Зарудного.

Отже, в українському театрі столиці України нема тим

часом ні Карпенка-Карого, ні Кропивницького, ні патрона театру — Івана Франка.

П'ятдесятиріччя з дня смерті Лесі Українки, що відзначається цього року в світовому масштабі, ніяк у театрі не відбилосся (у російському драматичному театрі, освяченому іменем великої поетеси, іде, як ми знаємо, «У щупі»). Корнійчук представлений тільки одною річчю. Дуже добре, що йдуть п'єси молодих наших драматургів, але невже забуто — і чи надовго ж забуто? — Івана Кочергу, Миколу Куліша, Олександра Довженка, Ярослава Галана, Юрія Яновського, Івана Микитенка, Якова Мамонтова³⁴.. А чому б, скажемо, франківцям не звернутись, як це вони робили раніше, і до російської класики, про яку я говорив вище в зв'язку з репертуаром театру імені Лесі Українки? Чому не попробувати свої сили на творчості того ж таки Маяковського, Леонова, Погодіна, Арбузова, Симонова?

— Далі. Чи не варто обом нашим драматичним театрам, і українському, і російському, звернути пильніший погляд на творчість давніших Ібсена³⁵, Гауптмана, Бернарда Шоу³⁶, а далі — йдучи до сучасності — Бертольда Брехта³⁷, Гарсія Лорки, Жан-Поля Сартра³⁸, Артура Міллера³⁹, Едуардо де Філіппо⁴⁰? Список можна набагато продовжити. Чому наші київські театри так уперто минають блискучу спадщину покійного польського драматурга Леона Кручковського? Чому б франківцям, приміром, не взяти та й не поставити «Одруження Бальзака» Ярослава Івашкевича — п'єсу, дія якої, до речі, відбувається на Україні?

Таких побажань можна висловити силу-силенну, таких «чому» можна поставити безліч. Але головне «чому» — це чому нема справжньої дружби між театром і глядачем, нема у глядачів захоплення театром, а у театру — вміння захопити глядача?.. І головне побажання — щоб це було. А залежить ця справа дуже сильною мірою від репертуару, і власне на цьому я хотів наголосити.

ЩАСЛИВІ БУДЬТЕ!

Знову напередодні Нового року стаю я до розмови з моїми земляками-кизянами. Традиційна, як то кажуть, зустріч. А що зустріч буде багатолюдною — не сумніваюсь: адже відбувається вона на сторінках «Вечірнього Києва». За десять років свого існування у теперішньому обсязі — маю на оці не тільки формат, а й тематичну широчінь — «Вечірній Київ» здобув собі велику й приязну аудиторію. Кажу це не тому, що я — давній патріот цієї газети, а тому, що воно факт. Беру за свідків київські газетні кіоски і їх продавців, численні листи читачів, незадовільне бурмотіння тих, кому не пощастило вчасно передплатити газету, трамваї, автобуси й тролейбуси, стіни яких чули гарячий обмін думками з приводу матеріалів, уміщених в газеті, нарешті незмінну фразу когось із моїх домочадців надвечір: «А «Вечірній Київ» уже є?» Фраза ця стала майже ритуальною...

Десять років. Таких десять років у житті нашої Вітчизни, у житті Радянської України, в житті Києва!

Десять років тому дім, де я пишу ці рядки, — дім, що довірливо горнеться до милого мені з юних літ Голосіївського лісу, — був майже єдиною будовою на оцій околиці міста, його оточували пустирі й смітники.

Тепер поруч нього повиростали нові будинки, з якими живе він у добрій злагоді, мешканці їх мають до своїх послуг і газ, і електрику, і інші людські вигоди. Аж любо глянути, як весело презираються між собою ці будинки голубого зимового вечора, — сьогодні, приміром. Сусіди мої мають і ще підстави скаржитися на деякі неполадки, як от, приміром, не зовсім блискучий ще став доріг, якими доводиться під'їздити у нашу місцевість, на крутенькі й довгенькі, аж ніяк не комфортабельні сходи, якими доводиться підніматись лішки, на...

А втім, це я так тільки, наздогад буряків,— воно ж бо зовсім не тема для новорічної розмови. І я, й мої сусіди не можемо не признатись, що обличчя вулиць з такими давніми й гарними назвами, як-от Китаївська чи Добра путь, докорінно і безперечно на краще змінилося за ці роки.

Ви тільки погляньте веспою, якими садами ці вулиці завітчалися! Щоправда, пазва Добра путь ще викликає часом іронічні зауваження водіїв машин. Але ж скільки ясних і теплих думок таїть у собі це сполучення двох таких виразних слів — Добра путь!

Кажуть, колись тут була корчма, в якій навесні, перед подорожжю до Криму чи на Дон, з'їздилися чумаки і, чаркуючись, бажали один одному доброї путі. Звідти й назва. І хоч що там кажіть, а коли подивившись на ті будівлі, що піднеслися на місці колишніх глиниць, ярів та дроваль, коли подумаєш, що в них, у цих будівлях живуть і працюють наші люди, вчаться наші діти,— то й подумаєш, що ми стали на добру і вірну путь, з якої нікому нас не звернути.

Вулиця, де я живу,— зовсім нова, вона таки й мала спочатку трошки загадкову пазву: 751-а Нова. А тепер її перейменовано і то досить гордо: Радянська. Може, воно трохи й заширно для скромної вулиці, що має тільки один ряд домів (по другому боці — міський парк і ліс) і що нічим, звісно, не більш радянська вулиця, ніж будь-яка вулиця в Києві,— але ж вона таки радянська, товариші! Радянські люди збудували її, радянські люди живуть на ній — і з'явилася вона у нас на очах, як багато див з'являється у нас щодня й щогодини.

Увесь Київ печувано, чудесно змінився, виріс і покращав за ці роки. Це знають і бачать усі, але мені в новорічній розмові хочеться це підкреслити. Люди, що кілька літ не бували в нашому місті, просто не впізнають його. Цілі масиви нових житлових будинків, неоглядне море! А як перекинутися думкою по той бік Дніпра, то там же сталося справжнє чудо: нове багатолюдне промислове місто Дарниця виникло буквально на попелищі, на руїнах і звалищах старої, дощенту знищеної в дні другої світової війни Дарниці!

Дарницький шовковий комбінат має в центрі Києва свій магазин з веселою вивіскою «Дарничанка», а танцями й співами самодіяльного колективу цього комбінату ми милуємося, сидячи перед телевізором...

У всіх ділянках господарства, науки, техніки, культурного життя наше місто, наша країна, наш багатонаціональний Союз досягли, прямо кажучи, грандіозних успіхів.

Гадаю, однак, що про ці успіхи красномовно розповідають сьогодні на сторінках нашої газети мої товариші по перу, і тому не забираю в цій справі слова, відводжу від себе навіть спокусу поговорити про завоювання космосу. Скажу про інше.

Ці десять років — навіть нелегко збагнути всю вагу для духовного нашого життя! Поповнено лєнінські норми в партійному, державному, громадському житті, норми, зневажені й потоптані під час лихоліття, яке заведено називати культом особи. Змито плями несправедливих і тяжких обвинувачень, якими затавровані були обличчя багатьох чесних і відданих народові людей, слово радянської, більшовицької справедливості стало на місце невіри в людей і недовіри до людей, — невіри й недовіри, якими виключно керувалися ті, кому за тих навіки минулих часів вручено було меч правосуддя.

Спокійно, по-людському, по-людяному, по-більшовицькому переглядаємо ми нашу історичну спадщину, зокрема спадщину культурну, — і з-під попелу забуття, з-під каміння неправди виникають дорогі постаті людей, які любили свій народ і — хоч, може, часом блукаючи манівцями, — віддано служили народові, багато залишивши йому доброго й хорошого. Культура наша, невпинно йдучи вперед і вгору, тільки збагатилася від цього вдумливого перегляду нашого минулого. Які ж це прекрасні десять років, друзі мої!

Вони, ці десять років, пройшли під знаком боротьби за мир. Прапор миру несхлибно несли наш народ, наш уряд, наша партія, наш Микита Сергійович Хрущов, — і мужньою та мудрою рукою відхиляли зловісні хмари світової війни, що збиралися й гусли на небосхилі.

Повні бажання миру, дружби і злагоди між трудящими всієї землі, входимо ми в новий, 1964 рік. Хай же він буде роком миру і врожаю, роком щастя і творчості, роком одностайності нашої в простуванні до берегів великої вселюдської радості!

І ще: хай буде він воістину шевченківським роком! Хай на горі над Дніпром, у Канєві, ще міцніше сплетуться чесні руки всіх, хто розуміє й відчуває силу нашого генія, силу поета, який сто п'ятдесят літ тому народився

в убогій хатині кріпака, щоб принести всьому людству золоте віщування:

— Буде правда на землі!

І останнє побажання, друзі. Вірте в людину і в людськість, пам'ятайте, що наша правда переможе всі неправди і кривди на світі, бо це — ленінська правда, правда роботящих рук і роботящих умів.

Будьте щасливі!

УЧИТЕЛЬ СЛОВЕСНОСТІ

Коли я вчився в Київській гімназії Товариства сприяння середній освіті, то в п'ятому класі викладав у нас літературу чи, як тоді говорили, словесність Дмитро Миколайович Ревуцький. Пам'ятаю першу його появу, якої ми, гімназисти, чекали, звісно, з великою цікавістю. Ввійшов не старий іде, але вже лисуватий чоловік, просто й приязно привітався з нами і без особливих якихось передмов почав читати нам вірш О. К. Толстого «Курган», — про витязя, який чинив великі подвиги і здобув собі ними «громозное имя» — кінець кінцем умер, поховано його, насипано над ним високу могилу — і ніхто тепер не знає, хто лежить під тією могилою, ніхто не пам'ятає того «громозного имени». Всі, навіть одчайдушні пустуни, слухали уважно. Ясно було, що перед нами неабиякий читець...

Чому обрав Дмитро Миколайович для першого знайомства з нами саме цю річ, яка не входила до шкільної програми, я не знаю. Забув також, на жаль, яка розмова відбулася в класі після читання, — а відбулась вона безперечно. Ясне мені тільки одно: Ревуцький хотів зразу ж, з першої ж лекції, ввести нас у світ поезії, вдарити в струну любові до літератури і показати, як звучить справді поетичний твір у справді мистецькому виконанні. Під цим знаком і йшла подальша його робота в нашій школі, де вчителював він, на жаль, недовго — рік, здається, чи, може, два...

Я сказав про відхід від офіційної шкільної програми. Було це в перші роки після революції 1905 року, і хоч усякі ілюзії «свобод», «дарованих» царським маніфестом, на той час уже розвіялися геть, а проте гімназіальні вчителі інколи дозволяли собі «вільності» на зразок, приміром, того, що офіційно вважалось, ніби ми вчимо історію

Росії за одним підручником, а насправді її вчили за іншим (не зазначеним у програмі, хоча, звичайно, дозволеним цензурою і допущеним, — а не рекомендованим — до шкільного вжитку).

Дмитро Миколайович викладав давній період російської літератури, але часто відходив від цього, перекидаючись у літературу XIX, а то й XX століття. Раз у раз торкався він питань теоретичних і в цьому плані познайомив нас із «П'ятьма читаннями про мистецтво» Іпполіта Тена. Ми знаємо методологічні хибні Тена, світоглядну обмеженість його, а все-таки оті «Читання» показали нам, як цікаво можна узагальнювати проблеми мистецтва, — чого не було в офіційно схвалених підручниках з теорії літератури. До того ж, написані ті «Читання», треба признатись, із чисто французьким блиском...

Дмитро Миколайович був не тільки прекрасний читець (пізніше, після 1917-го року, він випустив українською мовою чудовий підручник виразного читання), а й завзятий театрал. Зрозуміло, що з перших же кроків він узявся влаштовувати аматорські гімназійні спектаклі.

Сучасним читачам варто, між іншим, нагадати, що в чоловічих учбових закладах жіночі ролі грали тоді хлопці. З усміхом згадую, що в фонвізіанському «Недоросткові» роль Софії виконував мій товариш по шкільній лаві і друг, пілі академік Михайло Павлович Алексєєв (до речі, обраний до всесоюзної Академії в один день зо мною). Не пам'ятаю вже тільки, чи йшла та вистава під режисурою Дмитра Миколайовича. Щоб закінчити з цим відбігом від теми, скажу, що одного разу наше гімназійне начальство добилось порушення цього правила про виконання жіночих ролей хлопцями. Учитель французької мови Моріс Майяр поставив французькою мовою — не в гімназійному приміщенні, а в якомусь клубі, але нашими гімназичними силами, — п'єсу Ростана «Сірано де Бержерак», де роль Роксани грала дочка київського поліцеймейстера Скалона. Таким чином, між іншим, цей чудовий твір, який Горький назвав «шампанським» і який я набагато пізніше, на замовлення Львівського театру імені Заньковецької, переклав на українську мову, бачив я вперше виконаним французькою мовою. Шкода мені, що він так і не йшов на українській сцені, і то шкода не тільки як перекладачеві, а й як глядачеві. У московських театрах за радянського часу «Сірано» якогось сезону чи й кілька сезонів ішов паралельно у двох перекладах —

Т. Щепкіної-Купернік¹ і радянського драматурга В. Соловйова.

Не пам'ятаю точно, які саме вистави здійснив на нашій гімназичній сцені Дмитро Миколайович,— пригадую тільки «Тяжбу» Гоголя, де він сам виконував одну із ролей, а також таку складну й велику річ, як трагедія Корнеля² «Сід». В одному із старших класів гімназії приділялася спеціальна увага так званому тоді псевдокласицизму (до якого належав і Корнель), і один наш гімназист (одного із старших класів) на підставі лекцій Ревуцького та рекомендованої ним літератури написав невеличку працю про це літературне явище, зокрема про французьких «псевдокласиків», яка й була видана окремою брошурою — звичайно, з ініціативи і під редакцією Дмитра Миколайовича.

Одначе, не тільки на шкільній сцені, а й у класі вдався Дмитро Миколайович до «театралізації» літературних творів. Я вже згадував в одній із розмов, що з його участю в ролі Герцога була виконана у нас силами учнів маленька трагедія Пушкіна «Скупий рицар». Щоправда, я не погоджувався з трактовкою головної ролі Дмитром Миколайовичем, який натуралістично підкреслював старечість цього справді немолодого, але ще фізично дуже маніяка і в знаменитому монолозі шамкав:

Как молодой повеша ждет швиданья
Ш какой-нибудь ражвратничей лукавой...

Здається, я якогось разу навіть обережно натякнув улюбленому вчителеві на свою незгоду з такою трактовкою ролі... Це могло бути, і він напевне не образився.

Його в цьому відношенні характеризує такий випадок. Якось один гімназист під час уроку потайно рисував карикатуру на Дмитра Миколайовича («дружній шарж» за новітнім висловом). Він так захопився своєю роботою, що й не помітив, як за його спиною опишався оригінал портрета, заглядаючи в рисунок. Відомашний художник хотів швиденько сховати папірець у парту, але Дмитро Миколайович серйозно сказав йому:

— Будь ласка, коли закінчите, то дайте мені цей рисунок. Я колекціоную карикатури на себе.

До шкільної нашої програми входила народна творчість чи то фольклор — тоді це називалось, і добре називалось, коли говорити лише про усну творчість, народною словесністю. У викладанні цього предмета використо-

бував Ревуцький хорошу книжку М. Коробки³ «Народная словесность», притягав вів і інші джерела.

Дмитро Миколайович не був тим, що називають блискучим лектором. Він любив не так розказувати, як показувати. Мені досі впам'ятку, як він читав нам приємливу пісеньку австралійців:

Кенгуру бежал быстро,
А я еще быстрее,
Кенгуру был жирен,
А я его съел.
Кенгуру, кенгуру!

На цих словах «Мікеша» (ми часом так жартома називали його проміж себе) аж пританцьовував, удаючи того щасливого австралійського мисливця.

Чільне місце, звичайно, посідали тут билини, і я навіки запам'ятаю той наспів, яким виконував билину про Іллю Муромця знаменитий «сказитель» Рябікін⁴, що приїздив якось до Києва. Ревуцький перейняв той наспів і, звісно, продемонстрував його й перед нами.

В сусідньому з Ревуцьким домі, па Малій Володимирській вулиці, жив відомий знавець фольклору, і зокрема билинного епосу, професор Андрій Митрофанович Лобода⁵, дружбою з яким пишався Дмитро Миколайович. Якось він запросив Лободу у наш клас, і той протягом кількох уроків прочитав нам як дорослим як студентам справжній стислий курс про билини. Дмитро Миколайович під час цього читання скромно сидів на лаві біля одного з учнів.

Справжнім святом бувало, коли «Мікеша» збирав нас (іноді кілька старших класів разом) у гімназичній залі, сідав до піаніно, і, сам собі акомпануючи, виконував російські і українські пісні та думи. Треба пам'ятати, що за тих часів самі слова Україна, українська мова, українська література були під забороною, що за саме тільки вживання української мови деякі вірнопіддані директори гімназій та покірні їм педагогічні ради виключали іноді учнів з гімназії. Отже, те, що Дмитро Миколайович знайомив нас з українськими думами та піснями, було на тодішні часи неабиякою сміливістю.

Поруч із захопністю Дмитра Миколайовича в виразне читання і в театр ішло не менше, а може, й більше захоплення його вокальним мистецтвом. Голос мав він великий, але приємний, і артистично ним володів. Коли мені пізніше, в дождовневі й пождовневі роки, доводилося

стрічатись із ним у спільних знайомих чи й у нього або у мене вдома, то він доконче влаштовував домашній концерт, де охоче виконував номери з свого безкінченного вокального репертуару. Іноколи йому акомпанував скромний студент із милою усмішкою — молодший брат Дмитра, нині славний наш композитор Левко Миколайович Ревуцький.

У пожевтневий час, в музично-драматичному інституті імені М. В. Лисенка, Дмитро Миколайович читав спеціальний, дуже інтересний курс історії пісні. Захоплювався він мистецтвом прямо-таки по-дитячому. Коли до Києва десь у двадцяті роки приїздив співець Анатолій Доліво⁶ з своїм своєрідним і широчезним репертуаром (значну частину якого складали пісні народів, зокрема російські, а частково і українські), то Ревуцький не пропускав ні одного його концерту. Та що там! Він буквально був закоханий в цього оригінального й талановитого співака.

Всього в одній розмові не розкажеш. Хочеться мені тільки нагадати, що Д. М. Ревуцький був серйозним науковим дослідником, автором просторих монографій про українські думи та історичні пісні, про Миколу Лисенка (видання творів якого редагував), укладачем збірників народних пісень, а також редактором таких видань, як пісні Бетховена, Шуберга тощо. В кабінеті у нього висів на видному місці портрет Стасова, і було щось у характері Дмитра Миколайовича спільне з цим ентузіастом російського національного мистецтва. Літературні смаки були у Ревуцького широкі і, сказати правду, це саме він, декламуючи мені у себе вдома Маяковського, вперше посправжньому привернув увагу до цього поета.

У двадцяті роки та й пізніше в Академії наук України влаштовувалися іноколи вечори літератури та музики, зокрема народної пісні. (Шкода, до речі, що практика таких вечорів якось призабулася). Ревуцький, пов'язаний з роботою тодішньої Етнографічної комісії Академії наук, завжди був організатором і, як то кажуть, душею цих вечорів. Це завдяки його клопотанням виступав на тих вечорах старий уже, але ще бадьорий Панас Карпович Саксаганський, якого Дмитро Миколайович вважав одним із найбільших акторів сучасності, знайомив слухачів із своєю преінтересною трактовкою народних пісень незабутній організатор знаменитого Охматівського народного хору Порфир Данилович Демуцький, побачили співробітники Академії справжній старовинний вертеп і т. ін.

Такий він був, наш «Мікеша», якого часто згадую я молодим іще «преподавателем словесности», згадую, як він, було, виходить із гімназії з товстезним портфелем під пахвою, завжди оточений юрбою гімназистів, які без усякої улесливості жваво розмовляли з ним на різні, не тільки літературні, теми, а часом реготали від добродушних анекдотів, на які теж був мастак наш Дмитро Миколайович...

Такий він був, і таким ми його любили.

ПРИМІТКИ

До 18-го тому Зібрання творів М. Т. Рильського увійшли статті, що завершують публіцистичну спадщину поета-академіка. Написані в 1953—1964 рр., вони відбивають характерні риси життя радянського народу цього періоду. Це був час, коли в радянському суспільстві все чіткіше поставали й дедалі послідовніше втілювалися у життя завдання подолання шкідливих наслідків культу особи, коли нового піднесення набували теми боротьби за мир та зміцнення дружби між народами. Щільну увагу М. Т. Рильського привертала також питання повсякденного побуту народу, культури стосунків між людьми, риси народної етики й естетики, завдання опанування та розвитку культурних традицій тощо. Усе це й позначилось на характері публіцистичних виступів поета цих років.

Як і в попередньому, 17-му томі, матеріал подається за хронологічним принципом. Виняток становлять лише славнозвісні бесіди поета на різноманітну — нерідко й суто побутову — тематику, публіковані на сторінках газети «Вечірній Київ» під назвою «Вечірні розмови». Оскільки даний цикл публіцистичних виступів письменника становить певну ідейно-тематичну цілість, подаємо його компактно у заключній частині тому в хронологічній послідовності. Твори друкуються переважно за останніми прижиттєвими публікаціями. Повністю збережено й основні текстологічні принципи редакційної підготовки та загальноприйняті норми подачі й коментування фактичного матеріалу.

У квадратних дужках подаються редакційні назви статей, не озглавлені самим автором. Імена, назви, уривки, що коментуються, у тексті позначаються цифрою. При відтворенні текстів дотримано ліній діючих правил орфографії та пунктуації.

У кінці тому подається покажчик імен та назв.

[ПРИВІТ БІЛОРУСЬКИМ ДРУЗЬМ]

Вперше друкується за машинописом (недатований, з деякими виправленнями рукою автора), який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі — ІЛ), ф. 137, од. зб. 1668.

Це — вступне слово, яким відкрив М. Рильський літературний вечір 16 червня 1953 р. в Зеленому театрі м. Київ за участю білоруських письменників на тему: «Література Радянської Білорусії».

¹ Н а л и в а й к о Северин (? — 1597) — керівник антифеодаль-

ного селянсько-козацького повстання 1594—1596 рр. на Україні та в Білорусії.

² Рильєв Кіндрат Федорович (1795—1826) — російський поет, декабрист.

³ Річ Посполита — офіційна назва об'єднаної польсько-литовської держави з часу Люблінської унії 1569 р. до 1795 р.

⁴ Каліновський Костянтин Семенович (Кастусь; 1838—1864) — білоруський революційний демократ, керівник селянського повстання 1863 р. в Білорусії і Литві.

⁵ Герцєп Олександр Іванович (літературний псевдонім — Іскандер; 1812—1870) — російський революційний демократ, філософ-матеріаліст, письменник, публіцист.

⁶ Чернишевський Микола Гаврилович (1828—1889) — російський революційний демократ, філософ, економіст, письменник, літературний критик.

⁷ Богусєвич Франциск Казимирович (1840—1900) — білоруський поет.

⁸ Некрасов Микола Олексійович (1821—1878) — російський поет.

⁹ Купала Янка (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Луцевич Іван Домішкович; 1882—1942) — білоруський радянський поет-академік.

¹⁰ Колас Якуб (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Міцкевич Костянтин Михайлович; 1882—1956) — білоруський радянський письменник-академік.

¹¹ Горький Максим (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Пешков Олексій Максимович; 1868—1936) — російський радянський письменник, основоположник літератури соціалістичного реалізму, родоначальник радянської літератури.

¹² «А хто там іде...» — початкові рядки однойменного вірша-гімну (1905—1907) революційного спрямування Янки Купали, який внів відомий у перекладі багатьма мовами народів світу (див.: *Купала Янка. А хто там іде? На мовах свету. Мінск, 1983, 160 с.*). Російською мовою цей твір переклав О. М. Горький, а українською — М. Т. Рильський.

¹³ Богданович Максим Адамович (1891—1917) — білоруський поет.

¹⁴ Скорина (Скарина) Франциск (Георгій; бл. 1490 — бл. 1541) — білоруський першодрукар, просвітител ь і культурний діяч.

В СЕМЬЕ ЕДИНОЙ

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1953, 8 серпня.

Подасться за першодруком.

¹ Буркацька Галила Євгенівна (нар. 1916 р.) — новатор сільськогосподарського виробництва, двічі Герой Соціалістичної Праці.

² Радищєв Олександр Миколайович (1749—1802) — російський письменник, просвітител ь, основоположник революційних традицій в російському визвольному русі, філософ-матеріаліст.

³ Салтиков-Щєдрін Михайло Євграфович (справжнє прізвище — Салтиков; літературний псевдонім — Н. Щєдрін; 1826—1889) — російський письменник-сатирик, революційний демократ.

ПРИВІТ ГОСТЯМ

Вперше друкується за машинописом (датований: 28.X 1953 р., з окремими виправленнями рукою М. Рильського), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1665.

Це — виступ М. Рильського з нагоди перебування на Україні групи азербайджанських письменників.

¹ Нізамі Гянджеві (бл. 1141 — бл. 1209) — азербайджанський поет і мислитель.

² Фізулі Мухаммед Сулейман огли (1494—1556) — азербайджанський поет.

³ Вагіф Молла Цапах (бл. 1717—1797) — азербайджанський поет і державний діяч.

⁴ Ахундов Мірза Фаталі (1812—1878) — азербайджанський письменник, мислитель і громадський діяч.

⁵ ...казка «Ашкі-Керіб»... — Йдеться про казку М. Ю. Лермонтова, написану (1837) на сюжет популярного серед народів Закавказзя й Близького Сходу азербайджанського дастану «Ашиг-Гаріб».

⁶ Кіров (Костриков) Сергій Миронович (1886—1934) — діяч Комуністичної партії і Радянської держави.

⁷ Вургун Самед (справжнє прізвище та ім'я — Векілов Самед Вургун Юсіф огли; 1906—1956) — азербайджанський радянський поет, драматург і громадський діяч.

⁸ Сулейман Рустам (справжнє прізвище та ім'я — Рустамзаде Сулейман Алі-Аббас огли; нар. 1906 р.) — азербайджанський радянський поет і драматург.

⁹ Рагімов Сулейман Гусейн огли (нар. 1900 р.) — азербайджанський радянський письменник.

¹⁰ Шаріф Азіз Алієвич (нар. 1895 р.) — азербайджанський радянський літературознавець і перекладач.

¹¹ Бабасв Набі Хазри (повне ім'я — Бабасв Набі Алекпер огли; нар. 1924 р.) — азербайджанський радянський поет.

ВЕЛИКАЯ СИЛА

Вперше надруковано в газ. «Известия», 1955, 4 листопада.

Подається за першодруком.

¹ Міцкевич Адам (1798—1855) — польський поет, діяч національно-визвольного руху.

² Чайковський Петро Ілліч (1840—1893) — російський композитор.

³ Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — український композитор, основоположник української класичної музики.

⁴ Церетелі Акакій Ростомович (1840—1915) — грузинський поет і громадський діяч.

⁵ Рєпін Ілля Юхимович (1844—1930) — російський художник.

⁶ Павлов Іван Петрович (1849—1936) — радянський вчений-фізіолог, академік, творець нових напрямів у фізіології.

⁷ Сеченов Іван Михайлович (1829—1905) — російський природознавець, мислитель-матеріаліст, засновник російської фізіологічної школи, основоположник науково-природничого напрямку в психології.

, Вперше надруковано в газ. «Правда», 1953, 7 листопада. Пізніше стаття — в розширеному вигляді — була включена до вид.: *Рыльский Максим*. Литература и народ. Статьи. М., 1959, с. 32—41.

Подається за вид.: *Рыльский Максим*. Литература и народ, с. 32—41.

¹ Коцюбинський Михайло Михайлович (1864—1913) — український письменник і громадський діяч, революційний демократ.

² Короленко Володимир Галактіонович (1853—1921) — російський письменник.

³ Мачтет Григорій Олександрович (1852—1901) — російський письменник.

⁴ «...имея солидные знания ботаника». — Тут і далі цитуються уривки з статті О. М. Горького «М. М. Коцюбинский» (1913).

⁵ Бровка Петрусь (Петро Устинович; 1905—1980) — білоруський радянський поет-академік, Герой Соціалістичної Праці.

⁶ Танк Максим (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Скурко Євгеній Іванович; нар. 1912 р.) — білоруський радянський поет і громадський діяч, Герой Соціалістичної Праці.

⁷ Кулешов Аркадій Олександрович (1914—1978) — білоруський радянський поет.

⁸ Бриль Янка (Іван Антонович; нар. 1917 р.) — білоруський радянський письменник.

⁹ Пестрак Пилип Семенович (нар. 1903 р.) — білоруський радянський письменник.

¹⁰ Посмітний Макар Онисимович (1895—1973) — один із захисників колгоспного руху на Україні, двічі Герой Соціалістичної Праці.

¹¹ Гайдар Аркадій Петрович (справжнє прізвище — Голіков; 1904—1941) — російський радянський письменник, один з видатних майстрів радянської літератури для дітей.

¹² Горький (до 1932 р. — м. Нижній Новгород) — обласний центр РРФСР.

¹³ Кутаїсі — місто республіканського підпорядкування в Грузинській РСР. Розташоване на річці Ріоні. Вузол залізничних і автомобільних шляхів.

¹⁴ Українка Леся (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Косач-Квітка Лариса Петрівна; 1871—1913) — українська поетеса та громадська діячка революційно-демократичного напрямку.

¹⁵ Стефаник Василь Семенович (1871—1936) — український письменник і громадський діяч.

¹⁶ Мирний Панас Якович (справжнє прізвище — Рудченко; 1849—1920) — український письменник революційно-демократичного напрямку.

¹⁷ Тобілевич Іван Карпович (літературний псевдонім — Карпенко-Карий; 1845—1907) — український драматург, актор, режисер, театральний діяч.

¹⁸ Кундзіч Олексій Леонардович (1904—1964) — український радянський письменник.

¹⁹ Гафурі Габдулмажит Нурганітович (1880—1934) — башкирський і татарський радянський поет, народний поет Башкирської АРСР.

²⁰ Гурамішвілі Давид (1705—1792) — грузинський поет. Тривалий час жив і помер на Україні.

²¹ Стальський Сулейман (1869—1937) — лезгинський радянський поет-ащуг.

²² Хетагуров Коста (Костянтин) Леванович (1859—1906) — осетинський поет і громадський діяч, революційний демократ.

²³ Ісаакян Аветік Саакович (1875—1957) — вірменський радянський поет-академік.

²⁴ Чиковані Симон Іванович (1903—1966) — грузинський радянський поет.

²⁵ Шаншіашвілі Саидро Ілліч (1888—1979) — грузинський радянський письменник.

²⁶ Венцлова Аятаас (нар. 1906 р.) — литовський радянський письменник і громадський діяч.

²⁷ Лаціс Віліс Тенісович (1904—1966) — латиський радянський письменник, державний і громадський діяч.

²⁸ Якобсон Аугуст (1904—1963) — естонський радянський письменник.

²⁹ Ауєзов Мухтар Омарханович (1897—1981) — казахський радянський письменник і учений, академік АН Казахської РСР.

³⁰ Сеспель Мішші (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Кузьмін Михайло Кузьмич; 1899—1922) — чуваський радянський поет.

³¹ ...театр імени Вахтангова... — Державний ордена Трудового Червоного Прапора академічний театр ім. Євгенія Вахтангова; один з перших радянських театрів; заснований у 1921 р. в Москві видатним радянським театральним діячем Є. Б. Вахтанговим (1883—1922).

³² ...український театр імени Франко... — заснований в 1920 р. у м. Вінниці з групи «Молодого театру», що залишила театр ім. Т. Г. Шевченка, та акторів Нового львівського театру; його очолив Г. П. Юра. Театр ім. І. Франка виступав у Вінниці, Черкасах, Смілі, гастролював у Донбасі, в 1923—1926 рр. працював у Харкові, а з 1926 р. — в Києві.

³³ ...руський імени Моссовета... — один з театрів Москви; створений в 1923 р. як «Театр імени МГСПС» (Московсько-городського Совету професіональних союзів). З 1938 р. носить сучасну назву.

СЛАВНА ДАТА

Вперше надруковано в газ. «Известия», 1954, 17 січня. Пізніше стаття — в розширеному вигляді — ввійшла до вид.: *Рильський Максим*. Твори. В 3-х т. К., 1958, т. 3, с. 15—24.

Стаття написана до 300-річчя возз'єднання України з Росією.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Твори. В 3-х т., т. 3, с. 15—24.

¹ «Слово о полку Ігоревім» — пам'ятка літератури Київської Русі кінця XII ст. Написана невідомим автором незабаром після походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців у 1185 р.

² Переяславська рада — загальна військова рада, скликана гетьманом Б. Хмельницьким 8(18) січня 1654 р. у м. Переяславі (нині — Переяслав-Хмельницький), на якій було прийнято історичне рішення про возз'єднання України з Росією.

³ Запорізька Січ — організація українського козацтва, що склалася в першій половині XVI ст. за Дніпровими порогами. У 70-х роках XVIII ст. прийняла своє існування.

⁴ Хмельницький Богдан (Зіновій) Михайлович (бл. 1595—1657) — гетьман України, видатний державний діяч і полководець.

⁵ Болотников Іван Ісайович (? — 1608) — керівник селянської війни в Росії 1606—1607 рр.

⁶ Пугачов Омельян Іванович (бл. 1742—1775) — керівник найбільшої селянської війни в Росії 1773—1775 рр.

⁷ Разін Степан Тимофійович (? — 1671) — керівник селянської війни в Росії 1670—1671 рр.

⁸ Вишневецький Дмитро Іванович (? — 1563) — український магнат. Засновник замку (бл. 1554—1555) на о. Мала Хортиця для боротьби проти турецько-гатарської агресії. Дехто з істориків ототожнював його з героєм популярної історичної пісні про Байду.

⁹ Косинський Криштоф (? — 1593) — гетьман українського рєвстрогового козацтва; керівник селянсько-козацького повстання (1591—1593) проти гніту української й польської шляхти.

¹⁰ Федір Іванович (1557—1598) — російський цар (з 1584 р.).

¹¹ Сагайдачний (Жонашевич-Сагайдачний) Петро Конович (? — 1622) — гетьман українського козацтва.

¹² ...заради «лакомства нещасного...». — Цитується вислів із української народної думи «Маруся Богуславка».

¹³ Кривоніс (Перебийніс) Максим (? — 1648) — герой визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., сподвижник Б. Хмельницького.

¹⁴ Нечай Данило (? — 1651) — герой визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., сподвижник Б. Хмельницького.

¹⁵ Богун Іван (? — 1664) — один з військових діячів українського народу періоду боротьби проти шляхетської Польщі, активний учасник народно-визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

¹⁶ Небаба Мартян (? — 1651) — чернігівський полковник, один з українських військових діячів періоду народно-визвольної війни 1648—1654 рр.

¹⁷ Кисіль Адам Григорович (1580—1653) — український магнат, брацлавський, потім київський воєвода. В період народно-визвольної війни 1648—1654 рр. займав зрадницьку щодо українського народу позицію.

¹⁸ Костка Наперський Олександр Лев (справжнє прізвище та ім'я — Бзовський Шимон; бл. 1620—1651) — організатор і керівник антифеодального повстання польських та українських селян (1651) у Підгаллі (південь Польща).

¹⁹ Земські собори. — Так називались розпорядчі збори земських повітових і губернських установ у Росії протягом 1864—1917 рр.

²⁰ Мазепа Іван Степанович (1644—1709) — гетьман Лівобережної України (1687—1708), зрадник українського народу.

²¹ Петро I Великий (1672—1725) — російський цар (з 1682 р.), імператор всеросійський (з 1721 р.).

²² Котляревський Іван Петрович (1769—1838) — український письменник, перший класик нової української літератури.

²³ Щепкін Михайло Семенович (1788—1863) — російський актор, основоположник критичного реалізму в російському та українському театральному мистецтві.

²⁴ Солепик Карпо Трохимович (1811—1851) — український і російський актор, один з фундаторів українського реалістичного театру першої половини XIX ст.

²⁵ Максимович Михайло Олександрович (1804—1873) — український вчений-природознавець, філософ, історик, фольклорист і письменник.

²⁶ Найбільший російський поет, за власним жартівливим визнанням, «обкрадав» українські фольклорні записи Максимовича. — Тут переповідається вислів із статті М. Максимовича «Оборона українських повестей Гоголя» (див.: Литературный вестник. Спб., 1902, т. 3, кн. 1, с. 113).

²⁷ Грибосдов Олександр Сергійович (1795—1829) — російський письменник і дипломат.

²⁸ Шевченко... благоговів, за власним визнанням, перед Гоголем... — Тут в дещо зміненому вигляді переказано слова Т. Г. Шевченка з його листа від 7 березня 1850 р. до В. Рєшпіноі.

²⁹ Островський Олександр Миколайович (1823—1886) — російський драматург.

³⁰ Глінка Михайло Іванович (1804—1857) — російський композитор, основоположник російської класичної музичної школи.

³¹ ...закликав живописців до «розумної сатири» в душі художника Федотова. — Тут згадується вислів Т. Г. Шевченка з його щоденника («Журнала»), запис від 26 червня 1857 р.

Федотов Павло Андрійович (1815—1852) — російський художник; зачинатель критичного реалізму в російському образотворчому мистецтві.

³² Бєлінський Віссаріон Григорович (1811—1848) — російський революціонер-демократ, літературний критик, філософ, публіцист.

³³ Добролюбов Микола Олександрович (1836—1861) — російський революційний демократ, критик, публіцист, поет.

³⁴ ...досить згадати кирило-мефодіївців... — Йдеться про членів Кирило-Мефодіївського товариства — таємної політичної організації, яка виникла в грудні 1845 — січні 1846 р. у Києві й існувала до березня 1847 р.

³⁵ Гулак Микола Іванович (1822—1899) — український революційний демократ, вчений; один з організаторів Кирило-Мефодіївського товариства.

³⁶ Навроцький Олександр Олександрович (1823—1892) — український громадський діяч, перекладач, поет.

³⁷ Савич Микола Іванович (1808—1892) — член Кирило-Мефодіївського товариства.

³⁸ Куліш Пантелеймон (Панько) Олександрович (1819—1897) — український буржуазний письменник, історик, фольклорист, етнограф, перекладач.

³⁹ Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — український ліберально-буржуазний історик, етнограф, письменник, публіцист.

⁴⁰ ...Куліш застерігав його від дружби з «чу-

ж и м и л ю д ь м е...— Тут ідеться про вислів з вірша П. О. Куліша «Замість епілога до поеми брату Тарасові на той світ», вперше опублікованого в збірці поезій П. Куліша «Досвітки: Думи і поеми» (Спб., 1862).

⁴¹ Вовчок Марко (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Вілінська Марія Олександрівна; 1834—1907) — українська й російська письменниця революційно-демократичного напрямку.

⁴² Тургенев Іван Сергійович (1818—1883) — російський письменник.

⁴³ Леонов Леонід Максимович (нар. 1899 р.) — російський радянський письменник-академік, Герой Соціалістичної Праці.

⁴⁴ Кропивницький Марко Лукич (1840—1910) — український драматург, актор і режисер, основоположник українського професійного реалістичного театру.

⁴⁵ Заньковецька Марія Костянтинівна (справжнє прізвище — Адамовська; 1860—1934) — українська актриса, одна з основоположників українського професійного реалістичного театру.

⁴⁶ Садовський Микола Карпович (справжнє прізвище — Тобілевич; 1856—1933) — український актор і режисер, один з основоположників дожовтневого українського театру.

⁴⁷ Саксаганський Панас Карпович (справжнє прізвище — Тобілевич; 1859—1940) — український актор і режисер, народний артист СРСР (з 1936 р.).

⁴⁸ Станіславський Костянтин Сергійович (справжнє прізвище — Алексєєв; 1864—1938) — російський радянський режисер, актор, педагог, народний артист СРСР (з 1936 р.).

⁴⁹ ...лід живлющим промінням ідей російських передвижників.— Тут ідеться про передові ідеї художників реалістичного, демократичного напрямку, що входили до художнього об'єднання — Товариство передвижних художніх виставок (засновано в Петербурзі у 1870 р.). Опіраючись на суспільні й естетичні погляди революційних демократів, художники-передвижники утверджували ідейність, пародію, національну своєрідність у мистецтві.

⁵⁰ Леонтович Микола Дмитрович (1877—1921) — український композитор, творець класичних хорових обробок українських народних пісень.

⁵¹ Грабовський Павло Арсенович (1864—1902) — український поет, публіцист, революціонер-демократ.

⁵² Центральна рада — контрреволюційна буржуазно-націоналістична організація, яка виникла на Україні після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р.

⁵³ «Гетьманський» маріонетковий уряд.— Йдеться про створений на Україні німецько-австрійськими окупантами в 1918 р. маріонетковий уряд, на чолі якого був поставлений гетьман П. П. Скоропадський.

⁵⁴ Грушевський Михайло Сергійович (1866—1934) — український буржуазний історик, один з лідерів українського буржуазно-націоналістичного руху на Україні.

⁵⁵ Винниченко Володимир Кирилович (1880—1951) — український письменник, буржуазно-націоналістичний діяч, один з ватажків націоналістичної контрреволюції на Україні.

⁵⁶ Петлюра Симон Васильович (1877—1926) — один з ватажків буржуазно-націоналістичного руху на Україні в 1917—1920-х рр.

З ВЕЛИКИМ РОСІЙСЬКИМ НАРОДОМ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1954, 18 січня. В доповненому й розширеному вигляді статтю потім було надруковано у вид.: *Рильський Максим*. Твори. В 3-х т., т. 3, с. 7—14. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Твори. В 10-ти т. К., 1962, т. 9, с. 144—154.

В статті використано окремі уривки і з інших тогочасних виступів М. Рильського.

Подасться за вид.: *Рильський Максим*. Твори. В 10-ти т., т. 9, с. 144—154.

¹ «...світ ясний, невечірній...» — вислів із поеми Т. Г. Шевченка «І мертвим, і живим...» (1845).

² Великий театр — Державний ордена Леніна академічний Великий театр Союзу РСР, провідний радянський музичний театр; заснований в 1776 р. на основі кількох існуючих тоді в Москві театральних труп. Нині цей театр є також місцем, де відзначаються видатні події в житті радянського народу.

³ Пестель Павло Іванович (1793—1826) — декабрист, полковник.

⁴ Огарьов Микола Платонович (1813—1877) — російський революційний демократ, поет і публіцист, сподвижник О. І. Герцена.

⁵ ...як читав Шевченка у Мануйлівці Максим Горький. — Перебуваючи (з 1900 р.) в с. Мануйлівці (тепер — Козельщинського району) на Полтавщині, російський письменник організував недільну школу, провадив серед селян освітню й революційно-пропагандистську роботу, читав полум'яні твори з Шевченкового «Кобзаря».

⁶ Ломоносов Михайло Васильович (1711—1765) — російський вчений, родоначальник матеріалістичної філософії в Росії, природодослідник, один із зачинателів нової російської літератури, реформатор російської літературної мови.

⁷ ...за словом Пушкіна, «уми уловлять...» — вислів з вірша О. С. Пушкіна «Отрок» (1830).

⁸ «...России первую любовь...» — перефразований рядок з вірша Ф. Тютчева «29-е января 1837 г.».

⁹ Салават Юлаев (1752 — ?) — національний герой і пост башкирського народу, сподвижник О. Пугачова.

¹⁰ «Першими російськими благовістителами свободи називав Шевченко декабристів. — Тут в перефразованому вигляді наводяться слова Т. Г. Шевченка з його щоденника («Журнала»). Запис від 3 листопада 1857 р.

¹¹ ...страшенно далекими, — за висловом В. І. Леніна, — від народу... — Тут в дещо зміненому вигляді наводяться слова В. І. Леніна про дворянських революціонерів-декабристів з його статті «Пам'яті Герцена» (1912 р.). Див.: *Ленін В. І. Повне зібр. творів*, т. 21, с. 249.

¹² ...дотрясаючу поему присвятив героїзмові дружин декабристів — російських жінок — Некрасов... — Йдеться про поему М. О. Некрасова «Русские женщины» (1871—1872).

¹³ Ползунов Іван Іванович (1728—1766) — російський винахідник у галузі теплотехніки.

¹⁴ Попов Олександр Степанович (1859—1906) — російський вчений, винахідник радіо.

¹⁵ Мічурін Іван Володимирович (1855—1935) — радянський вчений в галузі генетики і селекції, творець нових біологічних методів керування спадковістю і мінливістю організмів.

¹⁶ Писарев Дмитро Іванович (1840—1862) — російський критик і публіцист, революційний демократ.

¹⁷ Плеханов Георгій Валентинович (1856—1918) — діяч російського і міжнародного робітничого і соціалістичного руху, перший теоретик і пропагандист марксизму в Росії, один з засновників РСДРП.

¹⁸ Менделєєв Дмитро Іванович (1834—1907) — російський вчений-хімік, природознавець.

¹⁹ Тімірязєв Клімент Аркадійович (1843—1920) — російський ботаник-фізіолог, основоположник російської школи фізіологів, рослин.

²⁰ «І неситий не виоре на дні моря поля...» — рядки з поеми Т. Г. Шевченка «Сон» (1844).

²¹ Даргомижський Олександр Сергійович (1813—1869) — російський композитор, один з основоположників критичного реалізму в російській музиці.

²² Балакірєв Милій Олексійович (1837—1910) — російський композитор, піаніст, диригент, музично-громадський діяч.

²³ Римський-Корсаков Микола Андрійович (1844—1908) — російський композитор і музично-громадський діяч.

²⁴ Мусоргський Модест Петрович (1839—1881) — російський композитор-реаліст.

²⁵ Кіпренський Орест Адамович (1782—1836) — російський художник-портретист.

²⁶ Тропінін Василь Андрійович (1776—1857) — російський художник-портретист.

²⁷ Щедрін Сильвестр Феодосійович (1791—1830) — російський живописець, один з основоположників російського реалістичного пейзажу.

²⁸ Брюллов Карл Павлович (1799—1852) — російський живописець, професор Петербурзької Академії мистецтв (з 1836 р.).

²⁹ Венеціанов Олексій Гаврилович (1780—1847) — російський живописець і графік, один з основоположників побутового жанру в російському живопису.

³⁰ Суриков Василь Іванович (1848—1916) — російський живописець, академік Петербурзької Академії мистецтв (з 1895 р.).

³¹ Васнецов Віктор Михайлович (1848—1926) — російський живописець.

³² Крамської Іван Миколайович (1837—1887) — російський художник.

³³ Маковський Костянтин Єгорович (1839—1915) — російський живописець.

³⁴ Серов Валентин Олександрович (1865—1911) — російський живописець.

³⁵ Левітан Ісак Ілліч (1860—1900) — російський живописець-пейзажист.

³⁶ Саврасов Олексій Кіндратович (1830—1897) — російський живописець-пейзажист, академік Петербурзької Академії мистецтв (з 1854 р.), член-засновник Товариства передвижників.

³⁷ Полєнов Василь Дмитрович (1844—1927) — російський ху-

дожник, дійсний член Петербурзької Академії мистецтв (з 1893 р.), народний художник Республіки (з 1924 р.).

³⁸ Мурашко Микола Іванович (1844—1909) — український живописець, педагог, художній критик і громадський діяч.

³⁹ Васильківський Сергій Іванович (1854—1917) — український живописець-реаліст.

⁴⁰ Пимоненко Микола Корнилович (1862—1942) — український художник, академік Петербурзької Академії мистецтв (з 1904 р.).

⁴¹ «Могутня кучка» («Могуча кучка») — творча співдружність російських композиторів М. Балакірева, О. Бородіна, М. Римського-Корсакова, М. Мусортського, Ц. Кюї, яка склалася в кінці 50-х — на початку 60-х років XIX ст. Її учасники значну увагу приділяли темам з життя народу, широко використовували фольклор.

⁴² Стасов Володимир Васильович (1824—1906) — російський художник і музичний критик.

⁴³ Садовський Пров Михайлович (справжнє прізвище — Єрмілов; 1818—1872) — російський актор.

⁴⁴ Давидов Володимир Миколайович (справжнє прізвище — Горелов; 1849—1925) — російський актор і педагог, народний артист Республіки (з 1922 р.).

- - ⁴⁵ Варламов Олександр Єгорович (1801—1848) — російський композитор.

⁴⁶ Савіца Марія Гаврилівна (справжнє прізвище — Подраменцова; 1854—1915) — російська актриса.

⁴⁷ Єрмолова Марія Миколаївна (1853—1928) — російська актриса, народна артистка Республіки (з 1920 р.), Герой Праці.

⁴⁸ Южин Олександр Іванович (справжнє прізвище — Сумбатов; 1857—1927) — російський актор, драматург, театральний діяч; народний артист Республіки (з 1922 р.).

⁴⁹ Правдін Оскар Августович (справжнє прізвище — Трейлебен; 1846—1921) — російський актор.

⁵⁰ Номирович-Данченко Володимир Іванович (1858—1943) — діяч російського дожовтневого і радянського театру, один з фундаторів МХАТу, народний артист СРСР (з 1936 р.).

⁵¹ Качалов Василь Іванович (справжнє прізвище — Шверубович; 1875—1948) — російський радянський актор, народний артист СРСР (з 1936 р.).

⁵² Москвін Іван Михайлович (1874—1946) — російський радянський актор, народний артист СРСР (з 1936 р.).

⁵³ Крилов Іван Андрійович (1769—1844) — російський письменник-байкар.

⁵⁴ Достоевський Федір Михайлович (1821—1881) — російський письменник.

⁵⁵ Гончаров Іван Олександрович (1812—1891) — російський письменник.

⁵⁶ Меріме Проспер (1803—1870) — французький письменник.

⁵⁷ Гюґо Віктор Марі (1802—1885) — французький письменник і громадський діяч.

⁵⁸ Санд (Занд) Жорж (справжнє прізвище та ім'я — Дюмен Аврора; 1804—1876) — французька письменниця.

⁵⁹ Флобер Гюстав (1821—1880) — французький письменник.

⁶⁰ Монассан Гі де (1850—1893) — французький письменник.

⁶¹ Неруда Ян (1834—1891) — чеський письменник.

⁶² Тичина Павло Григорович (1891—1967) — український радянський поет, державний і громадський діяч; академік АН УРСР (з 1929 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁶³ Бажан Микола Платонович (1904—1983) — український радянський поет, державний і громадський діяч, академік АН УРСР (з 1951 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁶⁴ «Эта мова величава и проста...».— Тут цитуються рядки з вірша В. Маяковського «Долг Украине» (1926).

⁶⁵ Корнійчук Олександр Євдокимович (1905—1972) — український радянський письменник і громадський діяч, академік АН СРСР (з 1943 р.).

⁶⁶ Кочерга Іван Антонович (1881—1952) — український радянський драматург.

⁶⁷ Сосюра Володимир Миколайович (1898—1965) — український радянський поет.

⁶⁸ Малишко Андрій Самійлович (1912—1970) — український радянський поет, громадський діяч.

⁶⁹ Яновський Юрій Іванович (1902—1954) — український радянський письменник.

⁷⁰ Гончар Олесь (Олександр) Терентійович (нар. 1918 р.) — український радянський письменник, академік АН УРСР (з 1978 р.).

⁷¹ Стельмах Михайло Павлович (1912—1983) — український радянський письменник, академік АН УРСР (з 1978 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁷² Толстой Олексій Миколайович (1883—1945) — російський радянський письменник, академік АН СРСР (з 1939 р.).

⁷³ Шолохов Михайло Олександрович (1905—1984) — російський радянський письменник і громадський діяч; академік АН СРСР (з 1939 р.).

⁷⁴ Фадєєв Олександр Олександрович (1901—1956) — російський радянський письменник і громадський діяч.

НЕРУШИМОЕ БРАТСТВО

(К 300-летию воссоединения Украины с Россией)

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1954, 14 березня. Пізніше стаття в розширеному вигляді була надрукована російською мовою в журн. «Культурно-просветительная работа», 1954, № 5, с. 1—5, а потім — з доповненнями — в журн. «Молодой коммунист», 1954, № 5, с. 20—28.

Подіється за журн. «Молодой коммунист», 1954, № 5, с. 20—28.

¹ Прокопович Феодан (1681—1736) — український і російський письменник, вчений, культурний діяч.

² «...разные места Малороссии...».— Тут згадуються різні уривки з історичного роману російського поета і публіциста Федора Миколайовича Глинки (1786—1880) «Зимовий Богдан Хмельницький, или Освобожденная Малороссия» (1817—1819).

³ «Герой и великий человек в полном смысле этого слова».— Тут наводиться цитата з рецензії (1843) В. Белінського на кн.: История Малороссии. Николая Маркевича. М., 1842 (див.: *Белінський В. Г. Собр. соч.* В 9-ти т. М., 1979, т. 5, с. 223—242).

⁴ Квітка-Оснoв'янекo Грoгoрiй Федoрoвич (спрaвжнe прiзвищe — Квiткa; лiтерaтурний псевдoнiм — Грiцькo Оснoв'янекo; 1778—1843) — укрaїнський письменник, oснoвoпoлoжник худoжнoї прoзи в нoвiй укрaїнській лiтерaтурi.

⁵ ...он oтметил уменье писателя показатъ Украини «с ее поэтической жизнью простого народа...». — Тут наводиться вислiв В. Белiнського з його рецензiї (1838) на журнал «Сoвременник», 1838, т. 11, т. 12 (див.: *Белiнський В. Г. Собр. точ. В 9-ти т. М., 1977, т. 2, с. 380—392*).

⁶ «В Москве болсе всего радовало меня...». — Тут цитуються рядки з щoденника («Журнала») Т. Г. Шевченка (запис вiд 26 березня 1858 р.).

⁷ «Сoвременник» — рoсiйський лiтерaтурний i грoмaдськo-полiтичний журнал, зaснoваний О. С. Пушкiним. Вихoдив у Петербурзi (1836—1866).

⁸ Жуковський Василь Андрiйoвич (1783—1852) — рoсiйський поет, oдин з oснoвoпoлoжників рoсiйського рoмaнiзму.

⁹ Васильченко Степан Васильoвич (спрaвжнe прiзвищe — Панасенкo; 1879—1932) — укрaїнський радянський письменник i педагог.

¹⁰ «Oтo церкoв Богдaнoвa». — Тут в дещo змiнeлoму виглядi цитуються рядки з поезiї Т. Г. Шевченка «Стоiть в селi Субoтoвi» (1845).

¹¹ Грeбiнка Бвген Павлoвич (1812—1848) — укрaїнський письменник.

¹² Хмельницький Микoла Iвaнoвич (1789—1845) — рoсiйський драматург.

¹³ Дунiн-Марцинкевич Вiкентiй Iвaлoвич (1807—1884) — бiлoруський письменник.

¹⁴ «У нас нет причин разъединения с малорусским народом...». — Тут цитуються слoвa з стaттi М. Дoбрoлюбoвa «Чeрти для характеристики русского простонародья» (1860).

¹⁵ «Почему нам не жить в Украйной как равные с равными...». — Тут у перефрaзoвaнoму виглядi наводиться уривoк з стaттi О. Герцeнa «Русские офицеры» в рядах ишургeнтoв» (див. журн. «Кoлoкoл», 1863, № 161, с. 1326).

¹⁶ «Сoединившись навеки с единокровною ей Россией, Малороссия отворила к себе дверь цивилизации...». — Тут наводиться уривoк з рецензiї (1843) В. Белiнського на кн.: Истoрия Малoрoссии. Никoлaя Маркeвичa. М., 1842 (*Белiнський В. Г. Собр. соч. В 9-ти т. М., 1979, т. 5, с. 223—242*).

¹⁷ Мaнжурa Iвaн Iвaнoвич (лiтерaтурний псевдoнiм — Iвaн Калiчка; 1851—1893) — укрaїнський поет, фoльклорист, eтнoгрaф дeмoкратичнoгo нaпрaмy.

¹⁸ «Если произведения литератур европейских нам нравились, то произведения русских мучили нас...». — Тут наводиться в перекладi на рoсiйську мoву цитaтa з стaттi I. Фрaнкa «Фoрмaльний i рeальний нaцioнaлiзм» (1889).

¹⁹ Черeмшинa Мaркo (спрaвжнe прiзвищe, iм'я тa пo бaтькoвi — Сeмaнoк Iвaн Юрiйoвич; 1874—1927) — укрaїнський письменник i кyльтyрнo-грoмaдський дiяч.

²⁰ «Жизнь» — лiтерaтурнo-полiтичний журнал, вихoдив у Петербурзi (1897—1901), у Лoндoнi й Жeнeвi (1902). З кiнця 1898 р. oрган «лeгaльних мaрксистiв».

²¹ «Знапие» — літературні збірники, що видавались за діяльною участю О. М. Горького в Петербурзі товариством «Знання». В 1904—1913 рр. вийшло 40 збірників.

²² «Если говорить о «влиянии» — оно, вероятно, было взаимным». — Тут наводиться уривок з листа (червень 1934 р.) О. М. Горького до українського поета І. Ю. Кулика.

²³ ...при «едином действии пролетариев великорусских и украинских свободная Украина во зможна...». — Тут цитуються слова В. І. Леніна з його статті «Критичні замітки з національного питання» (1913). Див.: *Ленін В. І.* Полн. собр. соч., т. 24, с. 128.

²⁴ Коперник Миколай (1473—1543) — польський астроном, творець геліоцентричної системи світу.

²⁵ Шопен Фредерик Францішек (1810—1849) — польський композитор і піаніст.

²⁶ Дембровський Ярослав (1836—1871) — польський революційний демократ, військовий діяч Паризької комуни.

²⁷ Геслепко Архип Юхимович (1882—1911) — український письменник революційно-демократичного напрямку.

²⁸ Свидицький Анатолій Патрикійович (1834—1871) — український письменник-демократ.

²⁹ Багрицький Едуард Георгійович (1895—1934) — російський радянський поет.

³⁰ Ісаковський Михайло Васильович (1900—1973) — російський радянський поет.

³¹ Ушаков Микола Миколайович (1899—1973) — російський радянський письменник; жив і працював на Україні.

³² Алігер Маргарита Йосипівна (нар. 1915 р.) — російська радянська поетеса.

³³ Серафимович Олександр Серафимович (справжнє прізвище — Попов; 1863—1949) — російський радянський письменник.

³⁴ Трен'єв Костянтин Андрійович (1876—1945) — російський радянський письменник, драматург.

³⁵ Злобін Степан Павлович (1903—1965) — російський радянський письменник.

³⁶ Горбатов Борис Леонтійович (1908—1954) — російський радянський письменник.

³⁷ Смолич Юрій Корнелійович (Корнійович) (1900—1976) — український радянський письменник.

³⁸ Асєєв Микола Миколайович (1899—1963) — російський радянський поет.

³⁹ Прокоф'єв Олександр Андрійович (1900—1971) — російський радянський поет.

⁴⁰ Васильєв Сергій Олександрович (нар. 1911 р.) — російський радянський поет.

⁴¹ Нагнибіда Микола Львович (1911—1985) — український радянський поет.

⁴² Первомайський Леонід Соломонович (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Гуревич Ілля Шльомович; 1908—1973) — український радянський письменник.

⁴³ Данилькевич Костянтин Федорович (1905—1983) — український радянський композитор, диригент, музично-громадський діяч, народний артист (з 1954 р.).

⁴⁴ Василевська Ванда Львівна (1905—1964) — польська і радянська письменниця та громадська діячка.

⁴⁵ Панч Петро Йосипович (справжнє прізвище — Панченко; 1891—1978) — український радянський письменник.

⁴⁶ Рибак Натан Самійлович (1913—1978) — український радянський письменник.

⁴⁷ Дмитерко Любомир Дмитрович (1911—1985) — український радянський письменник.

⁴⁸ Галан Ярослав Олександрович (1902—1949) — український радянський письменник.

⁴⁹ «Москва — единственный город в истории нашей планеты, к которому нельзя отнестись безразлично...» — Тут доволно, в дещо зміненому вигляді цитується у перекладі на російську мову вираз із статті Я. Галана «Про що не можна забувати» (1947).

⁵⁰ Кобилянська Ольга Юліанівна (1863—1942) — українська письменниця демократичного напрямку.

⁵¹ Тудор Степан Йосипович (справжнє прізвище — Олексюк; 1892—1941) — український радянський письменник, літературознавець і громадський діяч.

⁵² Гаврилюк Олександр Якимович (1911—1941) — український радянський письменник.

⁵³ Козлянюк Петро Степанович (1904—1965) — український радянський письменник і громадський діяч.

ЦВЕТЕТ СОВЕТСКАЯ УКРАИНА

Вперше надруковано в журн. «Наука и жизнь», 1954, № 5, с. 1—3.

Подається за першодруком.

¹ «Черт вас возьми, стены, как вы хороши!» — вислів із повісті-епопеї М. В. Гоголя «Тарас Бульба» (1835).

² «...век нынешний и век минувший...» — вислів з комедії О. С. Грибоєдова «Горе от ума» (1822—1824).

³ Косенко Віктор Степанович (1896—1938) — український радянський композитор, піаніст, педагог.

⁴ Ревуцький Лев Миколайович (1899—1977) — український радянський композитор, педагог, народний артист СРСР (з 1944 р.), академік АН УРСР (з 1957 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁵ Лятошинський Борис Миколайович (1895—1968) — український радянський композитор, педагог, музично-громадський діяч, народний артист УРСР (з 1968 р.).

⁶ Вериківський Михайло Іванович (1896—1962) — український радянський композитор, диригент, педагог, заслужений діяч УРСР (з 1944 р.).

⁷ Козицький Пилип Омелянович (1893—1960) — український радянський композитор, педагог, музично-громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1943 р.).

⁸ Мейтус Юлій Сергійович (нар. 1903 р.) — український радянський композитор, народний артист УРСР (з 1973 р.), заслужений діяч мистецтва Туркменської РСР (з 1944 р.).

⁹ Хмелько Михайло Іванович (нар. 1919 р.) — український радянський живописець, народний художник УРСР (з 1963 р.).

¹⁰ Касіян Василь Ілліч (1896—1976) — український радянський художник, мистецтвознавець, педагог, народний художник СРСР (з 1944 р.), академік Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.).

¹¹ Шовкуненко Олексій Олексійович (1884—1974) — укра-

їнський радянський живописець, народний художник СРСР (з 1944 р.), академік Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.).

¹² Меліхов Георгій Степанович (нар. 1908 р.) — український радянський живописець, народний художник УРСР (з 1967 р.), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (з 1979 р.).

¹³ Григор'єв Сергій Олексійович (нар. 1910 р.) — український радянський живописець і графік, дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1958 р.), народний художник СРСР (з 1974 р.).

¹⁴ Яблонська Тетяна Нилівна (нар. 1917 р.) — український радянський живописець, народний художник СРСР (з 1982 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1975 р.).

¹⁵ Глущенко Микола Петрович (1901—1977) — український радянський живописець, народний художник СРСР (з 1976 р.).

¹⁶ Трохименко Карпо Дем'янович (1885—1979) — український радянський художник, народний художник УРСР (з 1944 р.).

¹⁷ Литвиненко-Вольгемут Марія Іванівна (1892—1966) — українська радянська співачка, народна артистка СРСР (з 1946 р.).

¹⁸ Паторжиський Іван Сергійович (1896—1960) — український радянський співак, педагог, народний артист СРСР (з 1944 р.).

¹⁹ Гайдай Зоя Михайлівна (1902—1965) — українська радянська співачка, народна артистка СРСР (з 1944 р.).

²⁰ Гмиря Борис Романович (1903—1969) — український радянський співак, народний артист СРСР (з 1951 р.).

²¹ Гришко Михайло Степанович (1901—1973) — український радянський співак, народний артист СРСР (з 1950 р.).

²² Мар'яненко Іван Олександрович (справжнє прізвище — Потліщенко; 1878—1962) — український радянський актор, народний артист СРСР (з 1944 р.).

²³ Бучма Амвросій Максиміліанович (1891—1957) — український радянський актор, народний артист СРСР (з 1944 р.).

²⁴ Юра Гнат Петрович (1888—1966) — український радянський актор, режисер, народний артист СРСР (з 1940 р.).

²⁵ Крушельницький Мар'ян Михайлович (1897—1963) — український радянський актор, режисер, педагог, народний артист СРСР (з 1944 р.).

²⁶ Ужвій Наталія Михайлівна (1898—1986) — українська радянська актриса, народна артистка СРСР (з 1944 р.).

²⁷ Чистякова Валентина Миколаївна (1900—1984) — українська радянська актриса, народна артистка УРСР (з 1943 р.) та Узбейкої РСР (з 1943 р.).

МИ РІДНІ ДІТИ МАТЕРІ ОДНОЇ

Вперше надруковано в газ. «Радянське мистецтво», 1954, 22 травня, і в газ. «Советская культура», 1954, 22 травня.

Подається за газ. «Радянське мистецтво», 1954, 22 травня.

¹ Ворошилов Клімент Єфремович (1881—1969) — діяч Комуністичної партії і Радянської держави, Маршал Радянського Союзу.

ВСЕНАРОДНИЙ ПРАЗДНИК

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1954, 22 травня, і в переробленому та скороченому вигляді під назвою: «Спасибі!» в «Літературній газеті», 1954, 22 травня.

Подається за газ. «Правда», 1954, 22 травня.

¹ ...назвам Шевченко «торжеством из тор- жеств...». — Тут в перефразованому вигляді наводиться вислів Т. Г. Шевченка (про його зустріч з М. С. Щедкіним) з щоденника («Журнала»), запис від 24 грудня 1857 р.

² ...благородных заступников «поруганного бессловесного смерда». — Тут в децю зміненому вигляді наводиться вислів Т. Г. Шевченка з його щоденника («Журнала»), запис від 5 вересня 1857 р.

³ Старицький Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник і театральний діяч.

⁴ Косцюшко (Костошко) Тадеуш (1746—1817) — діяч польського національно-визвольного руху, керівник повстання 1794 р.

⁵ Словацький Юліуш (1809—1849) — польський поет-демократ.

БРАТЕРСТВО

Вперше надруковано в газ. «Известия», 1954, 21 липня. Пізніше стаття ввійшла до вид.: *Рильський Максим*. Твори. В 3-х т., т. 3, с. 54—59.

Стаття написана до 10-річчя Польської Народної Республіки.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Твори. В 3-х т., т. 3, с. 54—59.

¹ Булгарін Фадей Венедиктович (1789—1859) — російський реакційний письменник і журналіст.

² Потебня Андрій Опаласович (1838—1863) — український революційний демократ, брат філолога О. О. Потебні; учасник польського визвольного повстання 1863—1864 рр.

³ «Колокол» — перша російська революційна газета, що її видавали О. Герцен та М. Огарьов у 1857—1865 рр. у Лондоні, а в 1865—1867 рр. — у Женеві російською та французькою мовами.

⁴ Олександр II (1818—1881) — російський імператор (1855—1881); був убитий революціонерами-народовольцями.

⁵ Желіговський Едуард (літературний псевдонім — Антоній Сова; 1820—1864) — польський письменник, перекладач творів Т. Г. Шевченка.

⁶ Залеський Броніслав (1820—1880) — польський історик і художник, перебував разом із Шевченком на засланні.

⁷ Сераковський Сигизмунд (Сигмунд; 1826—1863) — польський революційний демократ. На засланні в Оренбурзі зближився з Т. Г. Шевченком.

⁸ Дзержинський Фелікс Едмундович (1877—1926) — діяч Комуністичної партії і Радянської держави.

⁹ Берут Болеслав (1892—1956) — діяч польського і міжнародного робітничого руху.

¹⁰ Тувім Юліан (1894—1953) — польський поет.

¹¹ Важиц Адам (нар. 1905 р.) — польський письменник.

¹² Погодін Микола Федорович (1900—1962) — російський радянський письменник, драматург.

¹³ Броневський Владислав (1897—1962) — польський поет.

¹⁴ Пастернак Леон (1910—1969) — польський письменник і перекладач.

¹⁵ Пшибось Юліан (1901—1970) — польський поет.

¹⁶ Яструн Мечислав (нар. 1903 р.) — польський поет, перекладач і критик.

- ¹⁷ Путрамент Бжи (нар. 1910 р.) — польський письменник.
¹⁸ Кручковський Леон (1900—1962) — польський письменник і громадський діяч.
¹⁹ Ожешко Еліза (1842—1910) — польська письменниця.
²⁰ Кобилицька Марія (1842—1910) — польська письменниця.
²¹ Монюшко Станіслав (1819—1872) — польський композитор, диригент і педагог, один з основоположників польської класичної музики.

РІК ТВОРЧОЇ ПРАЦІ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1955, 1 січня. Подається за першодруком.

ГОЛОС НАРОДА

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1955, 10 лютого, під рубрикою «Заметки делегата».

Подається за першодруком.

¹ Молотов Вячеслав Михайлович (справжнє прізвище — Скрибін; 1890—1986) — партійний і державний діяч СРСР.

² Черчилль Уїнстон Леонард Спенсер (1874—1965) — англійський політичний і державний діяч. У 1940—1945 і 1951—1955 рр. — прем'єр-міністр.

³ «Кулак — моя поліція!». — Тут цитується уривок з поеми М. Некрасова «Кому на Руси жить хорошо» (1863—1877).

⁴ «Да здравствует солнце, да скроется тьма!». — Тут цитується останній рядок вірша О. Пушкіна «Вакхическая песня» (1825).

В ДРУЖНОЙ СЕМЬЕ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1955, 1 травня. Стаття написана з нагоди свята Першого травня.

Подається за першодруком.

¹ Туманян Ованес Татевосович (1869—1923) — вірменський поет, громадський діяч.

² Абовян Хачатур (1805—1848) — вірменський письменник, просвітник-демократ.

³ Хорава Акакій Олексійович (1895—1972) — грузинський радянський актор, народний артист СРСР (з 1936 р.).

ПАТРІОТИЧНИЙ РУХ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1956, 28 березня.

Стаття написана з нагоди перебування в Києві делегації колгоспників Московської області та прийняття на нараді передовиків сільського господарства Київщини умови про соціалістичне змагання між хліборобами Московської і Київської областей.

Подається за першодруком.

У БРАТНІЙ ПОЛЬЩІ

Вперше надруковано в журн. «Україна», 1956, № 13, с. 20—21.
Подається за першодруком.

¹ Алексєєв Михайло Павлович (1896—1981) — російський радянський літературознавець, академік АН СРСР (з 1958 р.).

² Влагой Дмитро Дмитрович (нар. 1893 р.) — російський радянський літературознавець, член-кореспондент АН СРСР (з 1953 р.).

³ Глєбка Петро Федорович (1905—1969) — білоруський радянський поет, академік АН БРСР (з 1957 р.).

⁴ Корсакас Костас Пранович (нар. 1909 р.) — литовський радянський поет, літературознавець і громадський діяч.

⁵ Бєстужєв Олександр Олександрович (літературний псевдонім — Марліньський; 1797—1837) — російський письменник, декабрист.

⁶ Вяземський Петро Андрійович (1792—1878) — російський поет, літературний критик.

⁷ Козлов Іван Іванович (1779—1841) — російський поет, перекладач.

⁸ Лєсков Микола Семенович (1831—1895) — російський письменник.

⁹ Блон-Олександр-Олександрович (1880—1921) — російський поет.

¹⁰ Гулак-Артемівський Петро Петрович (1790—1865) — український поет.

¹¹ Шпигоцький Опанас Григорович (пр. нар. і см. — невідомі) — український письменник першої половини XIX ст.

¹² Боровиковський Левко Іванович (1806—1889) — український поет-романтик.

¹³ Александров Володимир Степанович (1825—1894) — український письменник.

¹⁴ Терещенко Микола Іванович (1898—1966) — український радянський поет, перекладач.

¹⁵ Пригара Марія Аркадіївна (1908—1983) — українська радянська письменниця.

¹⁶ «Філомати» — польське таємне студентське товариство, засноване 1817 р. Адамом Міцкевичем та ін. у Віденському університеті з метою впливу на громадську думку Польщі, поширення передових суспільних і національно-визвольних ідей тощо. «Філарети» — дочірня організація цього товариства (1820—1823).

¹⁷ Донелайтіс Крістіонас (1714—1780) — литовський поет, один з основоположників реалістичного напрямку в литовській літературі.

¹⁸ Белотто Бернардо (відомий також як Капалетто; 1720—1780) — італійський живописець і офортист; працював також у Дрездені, згодом — у Варшаві, де й помер; увійшов в історію польського мистецтва.

¹⁹ Міхаловський Пйотр (1801—1855) — польський живописець романтичного напрямку.

²⁰ Нітш Казімеж (1874—1958) — польський мовознавець, академік (з 1911 р.), президент Польської АН (1946—1952), член-кореспондент АН СРСР (з 1947 р.).

²¹ Якубець Маріан (нар. 1910 р.) — польський славіст.

²² Я г и ч Ватрослав (Ігнатій, Гнат Вікентійович; 1838—1923) — видатний хорватський філолог-славіст.

²³ Лелевель Йоахім (1786—1861) — польський історик і громадський діяч, ідеолог польського демократичного руху першої половини ХІХ ст.

²⁴ Вавель — замок-кремль у м. Кракові, визначна пам'ятка польської архітектури.

²⁵ Виспянський Станіслав (1869—1907) — польський драматург, поет і художник.

²⁶ Матейко Ян Алоїз (1838—1893) — польський живописець.

²⁷ Жук Михайло Іванович (1883—1964) — український радянський художник і поет.

²⁸ Мархлевський Юліан (1866—1925) — діяч польського і міжнародного робітничого руху.

ЗМЦІЮВАТИ НАШУ ДРУЖБУ!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1956, 4 жовтня.

Подається за першодруком.

В ГОСТЯХ У ДРУЗІВ

Вперше надруковано в журн. «Соціалістична культура», 1956, № 41, с. 37—38.

Подається за першодруком.

¹ Гулак-Артемівський Семен Степанович (1843—1873) — український композитор і оперний співак, автор опери «Запорожець за Дунаєм» (1862).

² Чавдар Єлизавета Іванівна (нар. 1925 р.) — українська радянська співачка, народна артистка СРСР (з 1952 р.).

³ Кармалюк Павло Петрович (нар. 1907 р.) — український радянський співак, народний артист СРСР (з 1960 р.).

⁴ Гнатюк Дмитро Михайлович (нар. 1925 р.) — український радянський співак, народний артист СРСР (з 1960 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁵ Руденко Бела Андріївна (нар. 1933 р.) — українська радянська співачка, народна артистка СРСР (з 1960 р.).

ДРУЗЬЯМ-УЧИТЕЛЯМ

Вперше надруковано у вид.: Рильський Максим. Про людину, для людини. К., 1962, с. 99—102. Вказано дату написання статті: 1956 р.

Подається за першодруком.

¹ Помяловський Микола Герасимович (1835—1863) — російський письменник.

² Потебня Олександр Опанасович (1835—1891) — український і російський філолог, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1875 р.).

³ Микитенко Іван Кіндратович (1897—1937) — український радянський письменник.

⁴ Чуковський Корній Іванович (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Корнейчуков Микола Васильович; 1882—1969) — російський радянський письменник, критик, літературознавець, перекладач.

Вперше друкується за чорновим автографом (недатований), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1677.

Це — привітальний лист М. Рильського до українців, що проживають за кордоном, з нагоди ювілею Жовтня.

¹ ...справедливо названої «тюрмою пародів...». — Тут наводиться вислів із статті В. І. Леніна «Соціалізм і війна» (1915). Див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 26, с. 297.

ЗУСТРІЧАЄМО СВЯТО

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1956, 6 листопада. Пізніше стаття була передрукована в газ. «Радянська Україна», 1956, 10 листопада; «За повернення на Батьківщину», 1956, № 56; «Правда», 1956, 16 грудня.

Подається за першодруком.

ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИ РОКОВИНИ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Вперше друкується за машинописом (недатований, з багатьма викресленнями, поправками та дописками рукою М. Рильського), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1644.

Це — доповідь, прочитана М. Т. Рильським у Києві з нагоди 39-х роковин Жовтня.

¹ «Робочий путь» — одна з назв, під якою виходила (з 16.IX по 8.XI 1917 р.) газета «Правда».

² Зимовий палац — пам'ятка російської архітектури XVIII ст. у Ленінграді. Збудований у 1754—1762 рр. У 1922 р. передано Ермітажу.

³ Тимчасовий уряд — буржуазно-поміщицький уряд, створений в Росії після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. На Україні фактично його опорою стала контрреволюційна Центральна рада.

⁴ Банкова вулиця — колишня назва вулиці Орджонікідзе (з 1928 р.) у м. Києві.

⁵ «Арсенал» — київський завод, заснований 1764 р. як військове підприємство по виготовленню артилерійської та іншої зброї. Робітники заводу уславились своїми революційними традиціями. В роки Великої Вітчизняної війни брали активну участь у боротьбі з фашизмом. У 1958 р. заводі «Арсенал» присвоєно ім'я В. І. Леніна.

⁶ Центральна рада — контрреволюційна буржуазно-націоналістична організація на Україні (1917—1918), яка провадила антинародну політику в інтересах української буржуазії.

⁷ Єкатеринослав — колишня назва (до 1926 р.) м. Дніпропетровська.

⁸ Іванов Андрій Васильович (1889—1927) — партійний і державний діяч Української РСР; один з керівників Січезового збройного повстання 1918 р. в Києві.

⁹ Гамарник Яв Борисович (1894—1937) — радянський партійний і військовий діяч.

¹⁰ Кулик Іван Юліанович (1897—1941) — український радянський письменник, партійний і громадський діяч.

¹¹ Горвіц Олександр Борисович (1897—1918) — один з активних діячів Київської організації РСДРП(б) в 1917—1918 рр.

¹² Голубко Андрій Васильович (1897—1972) — український радянський письменник.

¹³ Вишня Остап (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Губенко Павло Михайлович; 1889—1956) — український радянський письменник, сатирик і гуморист.

¹⁴ Бєдний Дем'ян (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Придворов Юхим Олексійович; 1883—1945) — російський радянський поет.

¹⁵ Тихонов Микола Семенович (1896—1979) — російський радянський письменник і громадський діяч, Герой Соціалістичної Праці.

¹⁶ Прокоф'єв Олександр Андрійович (1900—1971) — російський радянський поет, перекладач творів багатьох українських поетів, Герой Соціалістичної Праці.

¹⁷ Твардовський Олександр Трифонович (1910—1971) — російський радянський поет і громадський діяч, перекладав українські народні пісні й вірші Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка.

¹⁸ «Ми вправі пишатися, і ми пишаємся...». — Тут з деякими змінами наводиться цитата із статті В. І. Лєніна «До четвертих роковин Жовтневої революції» (1921). Див.: *Лєнін В. І. Повне зібр. творів*, т. 44, с. 140.

ВЕЛИКЕ БРАТЕРСТВО

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1956, 25 листопада.

Подається за першодруком.

¹ ...української мови... «не було, нема і не може бути...». — Тут наводяться слова із так званого «Валуєвського циркуляра» (1863 р.), згідно з яким заборонялось вживання української мови. Автор циркуляра — царський міністр внутрішніх справ П. О. Валуєв стверджував, нібито «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може».

² Пурішкевич Володимир Митрофанович (1870—1920) — російський політичний діяч, чорносотенець.

³ Шул'гін Василь Віталійович (1878—1976) — російський політичний діяч, публіцист, ідеолог монархічно настроєного дворянства.

⁴ Піхно Дмитро Іванович (1853—1912) — видавець газети «Киевлянин», чорносотенець.

⁵ Ушинський Костянтин Дмитрович (1823—1871) — російський педагог-демократ, основоположник вітчизняної наукової педагогіки й народної школи в Росії.

⁶ Пипін Олександр Миколайович (1833—1904) — російський історик літератури.

⁷ Шахматов Олексій Олександрович (1864—1920) — російський філолог та історик, один з найвидатніших літописознавців.

⁸ Корш Федір Євгенович (1843—1915) — російський вчений-філолог, перекладач.

⁹ Бодуєн де Куртене Іван Олександрович (1845—1929) — російський і польський мовознавець.

¹⁰ Рахманінов Сергій Васильович (1873—1943) — російський композитор, піаніст і диригент.

У НЕПОХИТІЙ СДНОСТІ

Вперше надруковано в «Робітничій газеті», 1957, 5 січня.

Подається за першодруком.

¹ «...роботящим умам, роботящим рукам...» — перифразований вислів з вірша Т. Г. Шевченка «Молитва» (1860).

² Білик Іван Якович (справжнє прізвище — Рудченко; 1845—1905) — український фольклорист, критик і письменник; брат Панаса Мирного.

³ «...зворушливий образ крепостного Паганини й...» — вислів Т. Г. Шевченка з його щоденника («Журнала»), запис від 27 серпня 1857 р.

Паганіні Нікколо (1782—1840) — італійський скрипаль і композитор.

⁴ Кулібін Іван Петрович (1735—1818) — російський механік-самоук.

⁵ «Досвітні огні, переможні, урочі...» — слова з вірша Лесі Українки «Досвітні вогні» (1892).

ЛЮДЯНИЙ ГЕНІЙ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1957, 22 квітня. Стаття написана до дня пам'яті В. І. Леніна.

Подається за першодруком.

¹ Бетховен Людвіг ван (1770—1827) — німецький композитор, піаніст і диригент, видатний симфоніст, основоположник музичного романтизму.

² «Дивовижна, нелюдська музика!». — За свідченням О. М. Горького, з таким захопленням говорив В. І. Ленін про сонату Бетховена «Apassionata» (див.: *Горький М. Собр. соч.* В 30-ти т. М., 1952, т. 17, с. 396).

³ Луначарський Анатолій Васильович (1875—1933) — радянський державний діяч, академік АН СРСР (з 1930 р.).

⁴ Ми говоримо — Ленін, а розуміємо — партія... — Тут цитуються — у перекладі українською мовою — рядки з поеми В. Маяковського «Володимир Ілліч Ленін» (1924).

ПАРИЖ — ПРОВАНС

Вперше надруковано в газ. «Кіровоградська правда», 1957, 22 червня.

Подається за першодруком.

¹ Прованс — історична провінція на півдні Франції. Включає сучасні департаменти: Нижні Альпи, Буш-дю-Рон, Вар і частково Воклюз Дром, Приморські Альпи.

² Собор Паризької матері божої (Нотр Дам де Парі) — пам'ятка архітектури французької готики. Споруджений в 1163—1257 рр.

³ Лувр — пам'ятка архітектури в Парижі, один з найбільших музеїв світу, колишня резиденція французьких королів.

⁴ Тюїльрі — палац у Парижі, резиденція французьких монархів. Закладений в 1564 р. за розпорядженням Катерини Медічі. В 1882 р. палац був повністю знесений. Зараз на цьому місці знаходиться сад Тюїльрі.

⁵ Бальзак Оноре де (1799—1850) — французький письменник.

⁶ Золя Еміль (1840—1902) — французький письменник.

⁷ Квазімодо., Клод Фролло., Есмеральда — персонажі з роману В. Гюго «Собор Паризької богоматері» (1831).

⁸ Монмартр — передмістя, з 1860 р. — район Парижа.

⁹ Паризька комуна — перша в світі пролетарська революція, перша форма диктатури пролетаріату. Революційний робітничий уряд Паризької комуни проіснував 72 дні (18 березня — 28 травня 1871 р.).

¹⁰ Клемансо Жорж Венжаме (1841—1929) — французький політичний діяч, член Французької академії (з 1918 р.), лікар.

¹¹ Пер-Лашез — кладовище в Парижі. У травні 1871 р. — місце останніх боїв комунарів з версальцями. Полонених комунарів було розстріляно 28 травня 1871 р. біля північно-східної стіни цього кладовища.

¹² Мірабо Оноре Габріель Рікеті (1749—1791) — діяч Великої Французької революції, граф.

¹³ Наполеон I (Наполеон Бонапарт; 1769—1821) — французький полководець, політичний і державний діяч, імператор Франції (1804—1815).

¹⁴ Людовік XIV (1638—1715) — король Франції (1643—1715) з династії Бурбонів, правління якого відзначалось розквітом абсолютизму.

¹⁵ Версальський палац — споруда побудована в 1661—1668 рр. у французькому місті Версаль (передмістя Парижа). У 1682—1789 рр. — головна резиденція французьких королів.

¹⁶ Даладье Едуард (1884—1970) — французький політичний і державний діяч.

¹⁷ Мольєр Жан-Батіст (справжнє прізвище — Поклен; 1622—1673) — французький драматург, актор і режисер.

¹⁸ Бласко Ібаньес (1867—1928) — іспанський письменник і політичний діяч.

¹⁹ Доде Альфонс (1840—1897) — французький письменник.

²⁰ Містраль Фредерік (1830—1914) — провансальський поет.

²¹ Тріоле Ельза (1896—1970) — французька письменниця.

²² Арагон Луї (1897—1982) — французький письменник і громадський діяч.

²³ Вольтер (справжнє прізвище та ім'я — Аруе Марі Франсуа; 1694—1778) — французький письменник, філософ, історик. Діяч французького Просвітництва XVIII ст.

²⁴ Торез Моріс (1900—1964) — діяч французького і міжнародного робітничого і комуністичного руху.

²⁵ Дюкло Жак (1896—1975) — діяч французького і міжнародного робітничого і комуністичного руху.

ВЕЛИКНИЙ ПОДВИГ НАРОДУ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1957, 18 серпня.

У цій статті М. Рильський наводять короткі уривки з опублікованих ним раніше статей (зокрема «Зустрічасмо свято» й «У непохитній єдності»).

Подається за першодруком

¹ ...перемоги... людяності над звірством...— Тут у перефразованому вигляді наводиться вислів з вірша І. Франка «Товаришам із тюрми» (1878).

² Павло Власов, Андрій Находка — персонажі з роману О. М. Горького «Мати» (1906).

³ Делянов Іван Давидович (1818—1897) — міністр народної освіти в Росії (1882—1897); чинив утиски для доступу в гімназії та університети вихідцям з бідних верств населення.

⁴ «Заборона вшанування Шевченка...». — Цитується уривок із статті В. І. Леніна «До питання про національну політику» (1914). Див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 25, с. 64.

⁵ Гофштейн Давид Наумович (1889—1952) — єврейський радянський поет, перекладач.

⁶ Навої Нізамеддін Мір Алішер (1441—1501) — узбецький поет, учений і державний діяч.

⁷ Руставелі Шота (друга пол. XII — поч. XIII ст.) — грузинський поет, автор поеми «Витязь в тигровій шкурі».

⁸ Ширванзаде Олександр Минасович (справжнє прізвище Мовсіян; 1858—1935) — вірменський радянський письменник, народний письменник Вірменії й Азербайджану, заслужений діяч культури Закавказзя (з 1930 р.).

⁹ Бородін Олександр Порфирівич (1833—1887) — російський композитор і вчений-хімік.

¹⁰ Гайдн Франц-Йозеф (1732—1809) — австрійський композитор.

¹¹ Людкевич Станіслав Пилипович (1879—1979) — український радянський композитор, музикознавець, фольклорист, музично-громадський діяч, народний артист СРСР (з 1969 р.), Герой Соціалістичної Праці.

¹² Вєрьовка Григорій Гурійович (1895—1964) — український радянський композитор, хоровий диригент і педагог, народний артист УРСР (з 1960 р.).

¹³ Г. і П. Майбороди. — Майборода Георгій Іларіонович (нар. 1913 р.) — український радянський композитор, музично-громадський діяч, народний артист СРСР (з 1960 р.). Майборода Платон Іларіонович (нар. 1918 р.) — український радянський композитор, народний артист СРСР (з 1979 р.), брат Г. І. Майбороди.

¹⁴ Шекспір Вільям (1564—1616) — англійський поет, один з найбільших драматургів світу.

¹⁵ Чумак Василь Григорович (1900—1949) — український радянський поет.

¹⁶ Воронько Платон Микитович (1913—1988) — український радянський поет.

¹⁷ Коняленко Олександр Іванович (1900—1958) — український радянський письменник.

¹⁸ Ле Іван Леспійович (справжнє прізвище — Мойся; 1895—1978) — український радянський письменник.

¹⁹ Куліш Микола Гурович (1892—1942) — український радянський письменник-драматург.

²⁰ Каганович Лазар Мойсейович (нар. 1893 р.) — партійний і державний діяч СРСР.

²¹ Маленков Георгій Максиміліанович (1902—1988) — партійний і державний діяч СРСР.

БІЛОРУСЬКИМ ДРУЗЬЯМ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1957, 17 вересня.

Стаття написана з нагоди прибуття до Києва групи білоруських письменників на тиждень білоруської літератури на Україні.

Подається за першодруком.

¹ К а л а ч и н с ь к и й Мяхась (Михайло) Іванович (нар. 1917 р.) — білоруський радянський поет.

² М а к а й о н о к Андрій Єгорович (нар. 1920 р.) — білоруський радянський драматург.

³ П а н ч е н к о Пимен Омелянович (нар. 1917 р.) — білоруський радянський поет.

⁴ Ш а м я к і н Іван Петрович (нар. 1921 р.) — білоруський радянський письменник.

[КАК РАВНЫЕ С РАВНЫМИ...]

Вперше друкується за чорним автографом (педатований), який зберігається в І.Л. ф. 137, од. зб. 1672.

Це — початок виступу М. Рильського на одній із зустрічей європейських письменників «за круглим столом».

¹ Б а й р о н Джордж-Ноел-Гордон (1788—1824) — англійський поет, представник революційного романтизму.

² Г е т е Йоганн-Вольфганг (1749—1832) — німецький поет і мислитель, один з основоположників нової німецької літератури.

³ Г е й н е Георгіх (1797—1856) — німецький поет, революційний демократ.

⁴ С а а д і (справжнє ім'я — Мусліхаддін Абу Мухаммед Абдаллах ібн Мулріхаддін; між 1213—1219—1292) — перський письменник і мислитель.

⁵ Г а ф і з (Хафіз; справжнє прізвище та ім'я — Шамседдін Мохаммед; бл. 1325—1389 чи 1390) — перський поет.

⁶ О м а р Х а й я м Гісаддін Абу-ль-Фахт ібн Ібрагім (бл. 1048—бл. 1122) — перський і таджицький поет, математик і філософ.

⁷ Ф і р д о у с і Абулькасим (бл. 940—1020 або 1030) — перський і таджицький поет.

⁸ Д і к к е н с Чарлз (1812—1870) — англійський письменник-реаліст.

⁹ В е р п Жюль (1828—1905) — французький письменник; один із творців жанру науково-фантастичного роману.

¹⁰ Ф р а н с Алатоль (справжнє прізвище та ім'я — Тібо Алатоль Франсуа; 1844—1924) — французький письменник.

¹¹ В а й я н Роже Франсуа (нар. 1907 р.) — французький письменник.

¹² С т и л ь Андре (нар. 1921 р.) — французький письменник, публіцист, громадський діяч.

¹³ Ю Н Е С К О — міжурядова організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури.

ХАЙ ЖИВЕ!

Вперше надруковано в газ. «Известия», 1957, 16 жовтня.

Подається за першодруком.

¹ К о ш о в а Ганна Денисівна (1874—1948) — новатор сільсько-господарського виробництва, Герой Соціалістичної Праці.

² Озерний Марко Остапович (1890—1957) — златна людина Радянської України, захисник руху передовиків сільського господарства за одержання високих урожаїв кукурудзи, Герой Соціалістичної Праці.

³ Ангеліна Парасковія Микитівна (1913—1959) — знатна людина Радянської України, механізатор сільського господарства, державний і громадський діяч, двічі Герой Соціалістичної Праці.

⁴ Дубковецький Федір Іванович (1894—1960) — знатна людина Радянської України, двічі Герой Соціалістичної Праці.

⁵ Светлов Михайло Аркадійович (справжнє прізвище — Шейнман; 1903—1964) — російський радянський поет.

⁶ «Юних песен и Родины жаждя...» — заключна строфа вірша М. Светлова «Україна» (1936).

ЧУВСТВО ГОРДОСТИ

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1957, 6 листопада.
Подається за першодруком.

НАША ПРАВДА І СЛАВА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1957, 6 листопада.
— Подається за першодруком.

¹ «Дернул меня черт...».— Тут довідливо, у перефразованому вигляді, цитується уривок з листа О. Пушкіна до своєї дружини Н. М. Пушкіної від 18 травня 1836 р.

² «...пазйав Лермонтов «страной рабов, страной господ...».— Цитуються слова з вірша М. Лермонтова «Прощай, немыгая Россия» (1841).

³ «...на всіх азиках все мовчить...» — вислів з поеми Т. Г. Шевченка «Кавказ» (1845).

⁴ Пришвін Михайло Михайлович (1873—1954) — російський радянський письменник.

⁵ «Многообразие национальное есть, думается, великое наследие человеческое...».— Тут наводиться цитата із статті А. В. Лупачарського «О национализме вообще и украинском движении в частности» (1912).

⁶ «За Києвом з'явилося небачене чудо».— Цитується — в перекладі українською мовою — уривок з повісті М. Голя «Страшная месть» (1852).

ВЕЛИКИЙ ПОДВИГ

Вперше надруковано окремою брошурою (М., 1957, 23 с.). Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Литература и народ. М., 1959, с. 5—25.

До даної статті М. Т. Рильський включив окремі уривки і з інших статей та виступів 50-х років.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Литература и народ, с. 5—25.

¹ «...победы человечности над зверством...».— Тут у перефразованому вигляді наводяться слова з вірша І. Франка «Товаришам із тюрми» (1878).

² Рід Джон (1887—1920) — американський письменник і журналіст, діяч американського робітничого руху; учасник Великої

Жовтневої соціалістичної революції; був особисто знайомий з В. І. Лепіним.

³ Барбюс Адрі (1873—1935) — французький письменник і громадський діяч; член Французької комуністичної партії з 1923 р.

⁴ «Россия — страна, где сбывается и невозможное». — Це заголовок статті (1924) А. Франса.

⁵ Роллан Ромен (1866—1944) — французький письменник, громадський діяч, вчений-музикознавець.

⁶ «Заговорщики, вернитесь в свое логово!» — слова Р. Роллана у відповідь на питання про його дії у разі початку війни з СРСР.

⁷ Бехер Йоганнес-Роберт (1891—1958) — німецький письменник, теоретик мистецтва, громадський діяч НДР.

⁸ Вайнерт Еріх (1890—1953) — німецький поет (НДР), член Німецької академії мистецтв; член Комуністичної партії Німеччини з 1929 р.

⁹ Маяк Томас (1875—1955) — німецький письменник; лауреат Нобелівської премії (1929).

¹⁰ Келлерман Бернгард (1879—1951) — німецький письменник (НДР), член Німецької Академії мистецтв (з 1950 р.).

¹¹ Цвейг Стефан (1881—1942) — австрійський письменник.

¹² Емі Сю (відомий як Сю Сань; справжнє прізвище — Сю Аймей; 1896—1983) — китайський письменник, перекладач, громадський діяч.

¹³ Голд Майкл (справжнє прізвище та ім'я — Граніч Ірвінг; 1894—1967) — американський письменник і критик.

¹⁴ Фучік Юліус (1903—1943) — чеський письменник, критик, публіцист, національний герой ЧССР.

¹⁵ Вайян-Кутюрсь Поль (1892—1937) — французький письменник і політичний діяч; один із засновників Французької комуністичної партії (1920).

¹⁶ Заяк Мате (справжнє прізвище та ім'я — Франкль Бела; 1896—1937) — угорський письменник; був тісно пов'язаний з Україною; проживав на Полтавщині.

¹⁷ «Люди, будьте бдительны!» — вислів з твору Ю. Фучіка «Репортаж, писаний під шибеницею» (опублікований в 1945 р.).

¹⁸ Райніс Ян (справжнє прізвище та ім'я — Пліекшанс Яніс Криш'янович; 1865—1929) — латиський поет, драматург, громадський діяч; народний поет Латвійської РСР (з 1940 р.).

¹⁹ Цвірка Пятрас (1909—1947) — литовський радянський письменник.

²⁰ «Друзья мои, прекрасен наш союз!» — слова з вірша О. Пушкіна «19 октября» (1825).

²¹ Фріс Тейн де (справжнє прізвище та ім'я — Міялке Тейніс; нар. 1907 р.) — нідерландський письменник; член Компартії Нідерландів з 1936 р.; учасник руху Опору.

²² Федоров Іван (Іван Федорович Москвитін; ? — 1583) — засновник книгодрукування в Росії й на Україні.

²³ «Социализм живой, творческий, есть создание самих народных масс». — Наводиться уривок із статті В. І. Леніна «Засідання ВЦВК 4(17) листопада 1917 р.» (див.: *Ленін В. И. Полн. собр. соч.*, т. 35, с. 57).

²⁴ Гладков Федір Васильович (1883—1958) — російський радянський письменник.

²⁵ Даллес Джон Форстер (1888—1959) — державний діяч США, дипломат. Натхненник політики «з позиції сили».

СЛОВА СЛАВИ

Вперше надруковано в газ. «Соціалістична Харківщина», 1957, 18 грудня. Пізніше статтю передруковано в газ. «Советская Белоруссия», 1957, 24 грудня; «Лесная промышленность», 1957, 24 грудня та «Наддніпряньська правда» (Херсон), 1957, 26 грудня.

Подається за першодруком.

¹ «Ми хочемо братерського союзу...» — вислів з «Промови в національному питанні 29 квітня (12 травня)» В. І. Леніна (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 31, с. 418).

² Мілюков Павло Миколайович (1859—1943) — лідер партії кадетів, буржуазний історик, ідеолог російської імперіалістичної буржуазії.

ОСЯНА ЖОВТИЕМ

Вперше надруковано в журн. «Україна», 1957, № 24, с. 9. Пізніше стаття була передрукована в журн. «Огонек», 1957, № 52, с. 4.

Подається за першодруком.

¹ Залеський Юзеф Богдан (1802—1886) — польський поет, представник так званої української школи в польській літературі.

² Краєм, «где все обильем дышит...» — Цитується з вірша О. К. Толстого «Ты знаешь край, где все обильем дышит?» (1840-ві роки).

³ Мартович Лесь (Олекса Семенович; 1871—1916) — український письменник і громадський діяч.

⁴ «Стогне вугілля, сіль забіліла...» — Тут наводиться — в перекладі українською мовою — заключна строфа вірша О. Блока «Новая Америка» (1913).

⁵ «Врага не буде, супостата...» — вислів з вірша Т. Г. Шевченка «І Архімед, і Галілей» (1860).

О РОДНЫХ ЛЕСАХ

Вперше надруковано в газ. «Правда Украины», 1958, 13 квітня.

Подається за першодруком.

¹ Погребняк Петро Степанович (1900—1976) — український радянський лісівник і ґрунтознавець, академік АН УРСР (з 1948 р.).

² Аксаков Сергій Тимофійович (1791—1859) — російський письменник.

³ Бунін Іван Олександрович (1870—1953) — російський письменник.

⁴ Щоголев (Щоголів) Яків Іванович (1823—1898) — український поет.

⁵ Паустовський Костянтин Георгійович (1892—1968) — російський радянський письменник.

⁶ Шишкін Іван Іванович (1832—1898) — російський художник, один із засновників російського реалістичного пейзажного живопису.

⁷ Нестеров Михайло Васильович (1862—1942) — російський радянський живописець.

⁸ Куїнджі Архип Іванович (1842—1910) — російський живописець-пейзажист.

ПРО ЛЮДЕЙ ЛИХОЇ ВОЛІ І ЛЮДЕЙ ДОБРОЇ ВОЛІ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1958, 16 квітня. Подається за першодруком.

¹ ...присвячених історичним битвам на Шипці... — Йдеться про бої під час Російсько-турецької війни 1877—1878 рр. на Шипцінському перевалі в Болгарії.

² «Ми просто йшли: у нас нема...» — вислів з вірша Т. Г. Шевченка «Доля» (1838).

[МОСТИ ДРУЖБИ]

Вперше друкується за автографом (недатований), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1679.

Це — тексти вітальної промови, що була виголошена на зустрічі з чехословацькою урядовою делегацією 7 липня 1958 р. у м. Києві.

¹ Новотний Антонін (нар. 1904 р.) — діяч чехословацького і міжнародного робітничого та комуністичного руху, державний і політичний діяч Чехословацької Соціалістичної Республіки.

² Гус Ян (1369—1415) — чеський мислитель, ідейний натхненник антифеодального, національно-визвольного руху в Чехії, видатний діяч Реформації.

³ Шафарик Павел Йосеф (1795—1861) — чеський і словацький філолог-славист, активний діяч чеського і словацького Відродження; основоположник багатьох галузей славистики.

⁴ Нелепка Ян (1912—1943) — командир чехословацького партизанського загону, що діяв на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу.

⁵ Неєдлий Зденек (1878—1962) — чехословацький громадський і державний діяч, історик і музикознавець, засновник і президент Чехословацької АН (з 1952 р.).

⁶ «Щоб усі слов'яни стали...» — рядки з поезії Т. Г. Шевченка «Брегик» (1845).

ПРИРОДА І ЛІТЕРАТУРА

Вперше надруковано — скорочено — в газ. «Вечірній Київ», 1958, 7 червня. У розширеному вигляді стаття була надрукована у вид.: *Рильський Максим*. Напа кровна справа. К., 1959, с. 38—49. а згодом вийшла окремою брошурою: *Рильський Максим*. Природа і література. К., 1960, 18 с. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Про людину, для людини. К., 1962, с. 21—33.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Про людину, для людини, с. 21—33.

¹ Гомер (рр. пар. і см. — від XII до VII ст. до н. е.) — легендарний давньогрецький поет. З його ім'ям пов'язують створення епічних поем «Іліада» й «Одіссея».

² «За все на світі прекрасніша вода!» — рядок з «Першої олімпійської оди» старогрецького поета Піндара (V—IV ст. до н. е.).

³ «Вже як співають про ліси, хай той спів буде консула гідний». — Тут у вільному перекладі наводяться рядки з поеми «Георгіки» римського поета Вергілія (1 ст. до н. е.).

⁴ Махновець Леопід Єфремович (нар. 1919 р.) — український радянський літературознавець, дослідник давньої української літератури та давньоруських літописів.

⁵ Шарлемань Микола Васильович (1887—1970) — український зоолог, автор праць з орнітології.

⁶ Лукаш Микола Олексійович (нар. 1919 р.) — український радянський поліглот, перекладач.

⁷ «Ронлет лес багряный свой убор...» — початковий рядок вірша О. С. Пушкіна «19 октября».

⁸ «Ой діброво — темний гаю!» — початкові рядки однойменного вірша Т. Г. Шевченка (1850).

⁹ Тютчев Федір Іванович (1803—1873) — російський поет.

¹⁰ Фет Афанасій Афанасійович (справжнє прізвище — Шеншиг; 1820—1892) — російський поет.

¹¹ Майков Аполлон Миколайович (1821—1897) — російський поет.

¹² Саврасов Олексій Кіндратович (1830—1897) — російський живописець-пейзажист, академік Петербурзької Академії мистецтв (з 1854 р.).

¹³ Труш Іван Іванович (1869—1941) — український живописець, художній критик і громадський діяч.

¹⁴ Бурачек Микола Григорович (1871—1942) — український радянський живописець-пейзажист, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1941 р.).

¹⁵ Гауптман Гергарт (1862—1946) — німецький письменник.

¹⁶ Гамсун Кнут (справжнє прізвище — Педерсон; 1859—1952) — норвезький письменник.

¹⁷ Баратинський Євген Абрамович (1800—1844) — російський поет.

¹⁸ Купрін Олександр Іванович (1870—1938) — російський письменник.

¹⁹ Горький писав про Коцюбинського... — Далі цитується уривок з статті О. М. Горького «М. М. Коцюбинський» (1913).

²⁰ Олесь Олександр Іванович (справжнє прізвище — Кандиба; 1878—1944) — український поет.

²¹ «Лине чайка на безкраї плеса» — уривок з вірша А. Малишка «Знов лягли дороги без туману» (книга поезій «Зореві дні», 1940).

²² Арсен'єв Володимир Клавдійович (1872—1930) — російський радянський географ, етнограф, письменник; дослідник Далекого Сходу.

²³ Федін Костянтин Олександрович (1892—1977) — російський радянський письменник, академік АН СРСР (з 1958 р.), Герой Соціалістичної Праці.

²⁴ Сергєєв-Ценський Сергій Миколайович (справжнє прізвище — Сергєєв; 1875—1938) — російський радянський письменник.

²⁵ Пермітін Юхим Миколайович (1896—1971) — російський радянський письменник.

²⁶ Новиков-Прибой Олексій Силович (справжнє прізви-

ще — Новиков; 1877—1944) — російський радянський письменник.
²⁷ Ованесян Рачія Карапетович (нар. 1919 р.) — вірменський радянський поет.

²⁸ «Утихнєт дождь, пойду я вдоль реки...».— Тут наводяться — у перекладі російською мовою — початкові рядки вірша Рачії Ованесяна «В Цахкадзорі», опублікованого в газ. «Коммунист» (Єреван) від 14 травня 1958 р.

²⁹ «Полезачисли смуги, водоїми, ставки... Ліси в степу...».— Це початкові рядки гуморески О. Вишні «Рости, рости, ти, клен-дереву...» (1949).

В АТМОСФЕРІ ДРУЖНЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (Нотатки з Міжнародного з'їзду славістів)

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1958, 9 вересня. Подається за першодруком.

¹ Виноградов Віктор Володимирович (1895—1969) — російський радянський філолог, академік АН СРСР (з 1946 р.).

² Ерєнбург Ілля Григорович (1891—1967) — російський радянський письменник, громадський діяч.

³ Щєрбина Володимир Родіонович (нар. 1908 р.) — російський радянський критик і літературознавець.

⁴ Білецький Олександр Іванович (1884—1961) — український і російський радянський літературознавець, академік АН СРСР (з 1958 р.) і АН УРСР (з 1939 р.).

⁵ Жирмунський Віктор Максимович (1891—1971) — російський радянський філолог, член-кореспондент АН СРСР (з 1939 р.).

⁶ Мовчан Єгор Хомич (1898—1968) — український радянський поет.

⁷ Вєрвєс Григорій Давидович (нар. 1920 р.) — український радянський літературознавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1978 р.).

⁸ Кирилюк Євген Прохорович (нар. 1902 р.) — український радянський літературознавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1957 р.).

⁹ Чалий Дмитро Васильович (1904—1985) — український радянський літературознавець.

¹⁰ Попов Павло Миколайович (1890—1971) — український радянський літературознавець, мистецтвознавець і фольклорист, член-кореспондент АН УРСР (з 1939 р.).

¹¹ Крутікова Ніна Євгенівна (нар. 1913 р.) — український і російський радянський літературознавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1957 р.).

¹² Гудзій Микола Каленикович (1887—1965) — російський та український радянський літературознавець, академік АН УРСР (з 1945 р.).

¹³ Булаховський Леонід Арсенович (1881—1961) — український радянський мовознавець, академік АН УРСР (з 1939 р.).

¹⁴ Гусєв Кость Григорович (1902—1973) — український радянський історик і етнограф. Заслужений діяч науки УРСР (з 1968 р.), член-кореспондент АН УРСР (з 1969 р.).

¹⁵ Лавров Федір Іванович (1903—1980) — український радянський фольклорист.

¹⁶ Сухобрус Галина Семенівна (1912—1980) — український радянський фольклорист.

¹⁷ Бобкова Валентина Степанівна (1907—1980) — український радянський фольклорист.

¹⁸ Кіп'яко Андрій Мефодійович (1912—1983) — український радянський фольклорист.

¹⁹ Павлій Павло Данилович (нар. 1912 р.) — український радянський фольклорист.

ГЛУБОКИЙ ПОКЛОН

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1958, 4 жовтня. Стаття написана з нагоди відкриття (7 жовтня 1958 р. у м. Ташкенті) конференції письменників країн Азії й Африки.

Подасться за першодруком.

КРАСА ЗЕМЛІ

Вперше надруковано в газ. «Прапор колгоспника» (м. Півільня Житомирської області), 1958, 8 жовтня.

Подасться за першодруком.

ВИЗНАЧНИЙ РАДЯНСЬКИЙ ІСТОРИК

Вперше надруковано — з деякими скороченнями — в газ. «Вечірній Київ», 1958, 27 жовтня, під заголовком «Слово про історика».

Автограф (датований: 21.X 1958 р.) зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1423.

Стаття написана М. Т. Рильським з нагоди чергових виборів академіків Академії наук УРСР.

Подасться за автографом.

¹ Криг'якевич Іван Петрович (1886—1967) — український радянський історик, академік АН УРСР (з 1958 р.), заслужений діяч науки УРСР (з 1961 р.).

² Супруненко Микола Іванович (нар. 1900 р.) — український радянський історик, академік АН УРСР (з 1972 р.), заслужений діяч науки УРСР (з 1968 р.).

³ Лось Федір Євдокимович (1908—1980) — український радянський історик, заслужений діяч науки УРСР (з 1969 р.).

⁴ Лавров Павло Арсентійович (1903—1973) — український радянський історик.

⁵ Рубач Михайло Абрамович (1899—1980) — український радянський історик.

⁶ Пічета Володимир Іванович (1878—1947) — радянський історик, академік АН СРСР (з 1946 р.).

⁷ Петровський Микола Неопович (1894—1951) — український радянський історик, член-кореспондент АН УРСР (з 1945 р.).

МОГУТНІ КРИЛА НАШОЇ ДРУЖБИ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1958, 30 жовтня.

Подасться за першодруком.

¹ Кремовецький Тадеуш-Шимон (1798—1847) — польський революціонер-демократ, журналіст.

² «Подай же руку козакові...» — рядки з вірша Т. Г. Шевченка «Ще як були ми козаками» (1847, 1858).

³ Каспрович Ян (1860—1926) — польський поет і драматург.

⁴ Ворцель Станіслав-Габріель (1799—1857) — польський революційний демократ, публіцист, соціаліст-утопіст.

⁵ Брандис Казімеж (нар. 1916 р.) — польський письменник.

⁶ Добровольський Станіслав-Рішард (нар. 1907 р.) — польський поет.

⁷ Шіллер Йоган Крістоф Фрідріх (1759—1805) — німецький поет, драматург, теоретик мистецтва, історик.

⁸ Прус Болеслав (справжнє прізвище та ім'я — Гловацький Олександр; 1847—1912) — польський письменник і публіцист.

⁹ Жеромський Стефан (1864—1925) — польський письменник.

¹⁰ Неверлі Ігор (справжнє прізвище — Абрамов; нар. 1903 р.) — польський письменник.

¹¹ Гомулка Владислав (нар. 1905 р.) — діяч польського і міжнародного робітничого та комуністичного руху, державний діяч Польської Народної Республіки.

¹² Ціранкевич Юзеф (нар. 1911 р.) — діяч польського революційного робітничого руху, державний і партійний діяч Польської Народної Республіки.

ПЕРВОМУ УЧРЕДИТЕЛЬНОМУ

Вперше друкується за автографом (датований: 19.XI 1958 р.), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1664.

Це — лист-привітання М. Рильського письменникам Російської Федерації до відкриття їх Першого установчого з'їзду.

ДРУЖБА ОДВІЧНА І ДОВІЧНА

Вперше надруковано в газ. «Колгоспне село», 1958, 3 грудня. Подається за першодруком.

ЛЮБИТЕ, БЕРЕГИТЕ ПРИРОДУ!

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1959, 20 січня. Подається за першодруком.

ЖИВОЕ ОБЩЕНИЕ

Вперше надруковано в журн. «Культура и жизнь», 1959, № 3, с. 26—30, під рубрикою «В обществах дружбы и культурной связи».

Стаття написана М. Рильським як головою Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби.

Подається за першодруком.

¹ Кирило і Мефодій — брати, проповідники православної християнської релігії. Молодший з братів — Костянтин, у ченцях — Кирило (827—869), старший — Мефодій (бл. 815—885). З діяльністю Кирила і Мефодія пов'язаний розвиток писемності у слов'янських народів.

² Халупка Само (1812—1883) — словацький поет.

³ Левський Васил (справжнє прізвище — Іванов; 1837—1873) — діяч болгарського революційно-визвольного руху, революціонер-демократ.

⁴ Благоев Дмитро Миколайович (1856—1924) — засновник і керівник Болгарської комуністичної партії.

⁵ Ботев Христо (1849—1876) — болгарський поет, мислитель, революціонер-демократ.

⁶ Дмитров Георгій Михайлович (1882—1949) — діяч болгарського і міжнародного комуністичного і робітничого руху.

⁷ Вазов Іван Минчов (1850—1924) — болгарський письменник і громадський діяч.

⁸ Каравелов Любен Стойчев (бл. 1834—1879) — болгарський письменник, публіцист, революційний демократ.

⁹ Жинзифов Райко (справжнє ім'я — Ксенофонт; 1839—1877) — болгарський письменник, публіцист і перекладач.

¹⁰ Сирокомля Владислав (справжнє прізвище та ім'я — Копдратович Людвік; 1823—1862) — польський поет.

¹¹ Варинський Людвік (1856—1889) — діяч польського революційного руху.

¹² Люксембург Роза (1871—1919) — діяч німецького, польського і міжнародного робітничого руху, один із засновників Німецької комуністичної партії.

¹³ Авіньйон — місто у Франції на р. Роні, адміністративний центр департаменту Воклюз.

¹⁴ Арль — місто на південному сході Франції, в Провансі (департамент Буш-дю-Рон).

¹⁵ Монпельє — місто на півдні Франції, адміністративний центр департаменту Еро.

¹⁶ Рабле Франсуа (бл. 1494—1553) — французький письменник, вчений-гуманіст.

¹⁷ Екс (Екс-ан-Прованс) — місто в південно-східній Франції (в 30 км на північ від м. Марсель).

¹⁸ Марсель — місто на півдні Франції, адміністративний центр департаменту Буш-дю-Рон.

¹⁹ Бізе Жорж (1838—1875) — французький композитор, один з творців реалістичної опери другої половини XIX ст.

²⁰ Світязь (Світязьке озеро) — озеро на північному заході Волинської області; державний заказник.

²¹ Налибокська пуца — заповідна зона на р. Німан у Білоруській РСР.

²² Біловезька пуца — державне заповідно-мисливське господарство в Білоруській РСР, розташоване на вододілі рік Бугу, Німану і Прип'яті.

²³ ...чтобы его книги полами под сельские кровли... — Тут згадуються рядки з епілога до поеми А. Міцкевича «Пан Тадеуш» (1834).

ЛЬВІВСЬКИМ СТУДЕНТАМ

Вперше надруковано в газ. «За радянську науку» (багатотиражка Львівського університету), 1959, 1 травня.

Автограф (датований: 20.IV 1959 р.) зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1435.

Ця замітка — як і наступна — написана М. Рильським з нагоди відвідання ним (у кінці квітня 1959 р.) Львівського універси-

тету, де поет мав ряд зустрічей із студентами та викладачами вузу.

Подається за першодруком.

ВЕСНЯНЕ СЛОВО

Вперше друкується за автографом (датований: 20.IV 1959 р.), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1422.

ЗА НЕЗЛАМНЕ БРАТЕРСТВО!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1959, 22 липня.

Стаття написана з нагоди 15-річчя Польської Народної Республіки.

Подається за першодруком.

СЛОВО КОМСОМОЛЬЦЯМ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1968, 29 жовтня. Як свідчить публікатор Я. Солодченко, стаття була написана М. Рильським у 1959 р. до 40-річчя ЛКСМУ.

Подається за першодруком.

ЗАСЛУЖЕНО!

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1959, 20 серпня. Подається за першодруком.

¹ Уваров Сергій Семенович (1786—1855) — російський державний діяч, граф; в 1838—1849 рр. — міністр народної освіти; надавав всілякі привілеї вихідцям із дворянства.

² Микола I (Микола Павлович Романов; 1796—1856) — російський імператор (1825—1855); відомий надзвичайною жорстокістю в придушенні революційних виступів; затаврований прізвиськом «Палкін».

³ «...пseudобозабываемый термoа...» — прізвисько царя Миколи I, яке Т. Г. Шевченко вперше вжив у своєму щоденнику («Журнале»). Запис від 6 вересня 1857 р.

⁴ «Искра» — перша загальноросійська політична марксистська нелегальна газета. Заснована В. І. Леніним в 1900 р. З № 52 стала меншовицьким органом (виходила до жовтня 1905 р.).

МУДРЫЙ КОРМЧИЙ И ДРУГ

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1959, 6 листопада.

Подається за першодруком.

¹ Цюлковський Костянтин Едуардович (1857—1935) — російський вчений і винахідник у галузі аеродинаміки, ракетної техніки і теорії міжпланетних сполучень.

² Богомолець Олександр Олександрович (1881—1946) — український радянський патофізіолог, державний і громадський діяч, академік АН СРСР (з 1932 р.) і АН УРСР (з 1929 р.), Герой Соціалістичної Праці.

РОЗДУМИ ПРО ЛЮДСЬКУ КРАСУ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1959, 31 грудня. Пізніше стаття увійшла до зб.: *Рильський Максим*. Про мистецтво. К., 1962, с. 37—41.

Подається за першодруком.

¹ «...бойцы вспоминают минувшие дни...» — дещо змінений рядок з поеми О. С. Пушкіна «Песнь о вешнем Олеге» (1822).

² Ржегорж Франтішек (1857—1899) — чеський етнограф.

³ Відомий скульптор С. Т. Коенков не так давно нагадав нам... — Тут цитується уривок із статті С. Т. Коенкова «Коммунизм и культура», що була надрукована в журналі «Коммунист» (1959, № 7).

Коенков Сергій Тимофійович (1874—1971) — російський радянський скульптор, народний художник СРСР (з 1958 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1954 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁴ Смирнов Микола Павлович (нар. 1898 р.) — російський радянський письменник, критик.

⁵ Крупська (Ульянова) Надія Костянтинівна (1869—1939) — професійна революціонерка, радянський державний і партійний діяч, теоретик марксистської педагогіки, почесний член АН СРСР, діяч міжнародного жіночого руху. Дружина і помічник В. І. Леніна.

⁶ Кржижановський Гліб Максиміліанович (1872—1959) — радянський державний і партійний діяч, вчений-енергетик, академік АН СРСР і АН УРСР (з 1929 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁷ Амбарцумян Віктор Амазаспович (нар. 1908 р.) — вірменський радянський астрофізик, академік АН СРСР (з 1953 р.), президент АН Вірменської РСР (з 1947 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁸ Леонардо да Вінчі (1452—1519) — італійський живописець, скульптор, архітектор, вчений та інженер, представник доби Високого Відродження.

ЕТОМУ ЗАКОНУ РУКОПЛЕЩЕТ ВЕСЬ МИР

Вперше надруковано в журн. «Дружба народів», 1960, № 2, с. 3—4.

Подається за першодруком.

ШТРИХИ ХАРАКТЕРА

Вперше надруковано в журн. «Знання», 1960, № 4, с. 27—29. Стаття написана М. Рильським до дня пам'яті В. І. Леніна.

Подається за першодруком.

¹ А вот что пишет... скульптор С. Т. Коенков... — Цитується уривок з статті С. Т. Коенкова «Коммунизм и культура», надрукованої в журналі «Коммунист» (1959, № 7).

² Роден Огюст (1840—1917) — французький скульптор.

³ Лещинська Ольга Борисівна (справжнє прізвище — Протопопова; 1871—1963) — діяч російського революційного руху, радянський біолог, академік АМН СРСР (з 1950 р.).

⁴ «И водрузим над землею...» — заключні рядки революційної пісні «Смело, товарищи в ногу», створеної російським революціонером-марксистом Л. П. Радіним (1860—1900).

ПРИСОЕДИНЯЮСЬ!

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1960, 21 травня.
Подається за першодруком.

БУДЬТЕ НАЧЕКУ!

Вперше надруковано в окружній газеті прикордонних військ «На боевом посту», 1960, 28 травня.
Подається за першодруком.

ДО РАДОСТНОЙ ВСТРЕЧИ!

Вперше друкується за чорновим автографом (недатований), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1673.

Це — текст виступу М. Т. Рильського 16 червня 1960 р. по всесоюзному радіо з нагоди проведення у Польщі днів радянської культури.

¹ Івашкевич Ярослав (1894—1962) — польський письменник і громадський діяч.

² Рошаль Григорій Львович (1899—1983) — російський радянський кінорежисер, педагог, народний артист СРСР (з 1967 р.).

³ Солянцева Юлія Іполитівна (нар. 1901 р.) — російська і українська радянська актриса та кінорежисер, народна артистка СРСР (з 1981 р.). З 1930 р. працювала спільно з своїм чоловіком О. П. Довженком.

⁴ Дементьев Олександр Григорович (нар. 1904 р.) — російський радянський критик, літературознавець.

⁵ Орлов Сергій Сергійович (нар. 1912 р.) — російський радянський поет.

ДОРОГИЙ НАШ СКАРБ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1960, 2 липня.
Подається за першодруком.

¹ Айвазовський (Гайвазовський) Іван Костянтинівич (1817—1900) — російський живописець.

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ЦЮ КНИГУ

Вперше друкується за чорновим автографом (датований: 6.VII 1960 р.), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1455.

Це — передмова до книжки «Митці Житомирщини», що готувалася до друку в Житомирському обласному книжково-газетному видавництві в 1960 р.

¹ «Для загального добра» — назва оповідання (1895) М. М. Коцюбинського.

² Свірський Олексій Іванович (1865—1942) — російський радянський письменник.

³ Островський Микола Олексійович (1904—1936) — російський радянський письменник.

⁴ Безименський Олександр Ілліч (1898—1973) — російський радянський поет.

⁵ Нікулін Лев Веніамінович (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Ольконицький Лев Володимирович; 1891—1967) — російський радянський письменник.

⁶ Шпак Микола (справжнє прізвище — Шлаківський Микола Іполитович; літературний псевдонім — Пилип Комашка; 1909—1942) — український радянський поет.

⁷ Крашевський Юзеф Ігнаці (1812—1887) — польський письменник; понад 20 років проживав на Україні.

СЛОВО ПРО ДРУГА

(До 60-річчя з дня народження П. С. Погребняка)

Вперше надруковано в газ. «Ленінська правда» (м. Тростянець Сумської області), 1960, 12 липня.

Подасться за першодруком.

¹ Гришко Микола Миколайович (1900—1964) — український радянський ботанік, академік АН УРСР (з 1939 р.).

² Забашта Любов Василівна (нар. 1918 р.) — українська радянська поетеса.

СЛУЖИТИ ЛЮДИНІ, СЛУЖИТИ НАРОДОВІ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1960, 22 липня. Згодом стаття була передрукована в газ. «Прапор колгоспника» (м. Попільня Житомирської області), 1960, 30 липня.

Подасться за першодруком.

НАШЕ ДУХОВНОЕ БОГАТСТВО

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1960, 24 липня.

Подасться за першодруком.

СЛОВО ПРО МИР І ДРУЖБУ

Вперше надруковано в газ. «Радянська освіта», 1960, 28 вересня.

Подасться за першодруком.

НЕ ЗАТМИТЬ СОЛНЦЕ

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1960, 7 жовтня.

Подасться за першодруком.

БОРОТЬБА ЗА КРАСУ

Вперше надруковано в «Робітничій газеті», 1960, 29 жовтня. З незначними скороченнями стаття була передрукована районною газетою «Прапор колгоспника», 1960, 10 листопада.

Подасться за першодруком.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО К. Г. ПАУСТОВСКОМУ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1960, 29 жовтня.

Подасться за першодруком.

¹ ...перекликається з озлобленим тургеневським Пигасовим...— персонаж з роману І. С. Тургенєва «Рудин» (1855).

² Загєнацький Яків Павлович (1932—1986) — український радянський історик мистецтва.

НАШ СУДЬЯ — НАРОД

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1960, 12 листопада. Тоді ж стаття була передрукована в газ. «Известия», 1960, 13 листопада.

Подається за першодруком.

¹ ...смотреть «окрест себя», как говорил Радищев...— Наводиться вислів з повісті О. М. Радищева «Путешествие из Петербурга в Москву» (1790).

² Києво-Печерська лавра — православний монастир, заснований в 1051 р. вихідцями з бояр Аптонієм і Феодосієм у печерах поблизу Києва. В XII ст. дістав статус лаври — головного великого монастиря.

[МЫ ВСЕГДА С ВАМИ...]

Вперше друкується за автографом (недатований), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1663.

Це — текст виступу М. Рильського 22 листопада 1960 р. в Колонному залі Будинку Спілок (Москва) на заключному вечорі літературної частини декади української літератури і мистецтва.

¹ Верстовський Олексій Миколайович (1799—1862) — російський композитор і театральний діяч.

² Левада Олександр Степанович (справжнє прізвище — Косяк; нар. 1909 р.) — український радянський письменник.

³ Жуковський Герман Леонтійович (нар. 1913 р.) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1958 р.).

⁴ Гомоляка Вадим Борисович (1914—1980) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтва УРСР (з 1958 р.).

В БРАТСКОЙ СЕМЬЕ

Вперше надруковано в газ. «Коммунист» (Брєван), 1960, 27 листопада. Згодом було передруковано в журн. «Литературная Армєния», 1960, № 6, с. 18.

Подається за першодруком.

ПОЛУМ'ЯНИЙ ПАТРИОТ

Вперше надруковано в «Робітничій газеті», 1960, 14 грудня. Подається за першодруком.

¹ Коцюбинський Юрій Михайлович (1896—1937) — радянський державний, партійний і військовий діяч.

² Єфремов Сергій Олександрович (1876—1937) — український літературознавець буржуазно-націоналістичного напрямку.

УСІМ ЗЕМЛЯКАМ МОІМ

Вперше надруковано в газ. «Вісті з України», 1960, № 6.
Подається за першодруком.

[С НАСТУПАЮЩИМ НОВИМ ГОДОМ]

Вперше друкується за автографом (датований: 31.XII 1960 р.), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1659.

ПУСТЬ ТОРЖЕСТВУЕТ РАЗУМ!

Вперше надруковано в журн. «Дружба народів», 1961, № 1, с. 190—193.

Подається за першодруком.

¹ Д ж е ф ф е р с о н Томас (1743—1826) — американський просвітник, ідеолог буржуазно-демократичного напрямку в період війни за незалежність у Північній Америці в 1775—1783 рр. Президент США в 1801—1809 рр.

² Е й з е н х а у е р Дуайт Дейвід (1890—1969) — державний і військовий діяч США, генерал армії. У 1953—1961 рр. — президент США.

³ Д і ф е н б е й к е р Джон Джордж (нар. 1895 р.) — прем'єр-міністр Канади в 1957—1963 рр. —

БЛАГОРОДНИЙ ПОЧИП

Вперше надруковано в газ. «Колгоспне село», 1961, 31 березня.
Подається за першодруком.

¹ «Багатого собі батька масш!» — вираз з вірша Т. Г. Шевченка «Ой діброво — темний гаю!» (1860).

² Т а м а п ь — село в Переяслав-Хмельницькому районі Київської області.

[МАТИ РУСЬКИХ МІСТ]

Вперше надруковано українською, російською та англійською мовами як передмову в фотоальбомі «Київ. Киев. Kiev» (К., 1961).

Подається за першодруком.

¹ Софія Київська (Софійський собор) — всесвітньовідома пам'ятка історії, архітектури і монументального живопису першої половини XI ст.; споруджена в період розвитку Київської Русі за князювання Ярослава Мудрого на честь перемоги над печенігами в 1036 р.

² Андріївська церква — визначна пам'ятка архітектури XVIII ст. Збудована в 1747—1753 рр. у Києві в стилі барокко за проектом архітектора В. В. Растреллі (1700—1771).

³ В а г у г і н Микола Федорович (1901—1944) — радянський військовий діяч, генерал армії, Герой Радянського Союзу.

СЛАВА РАДЯНСЬКОМУ ГЕНІЮ!

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 13 квітня.

Ця замітка — як і наступна — написана М. Рильським з приводу першого в історії шодства польоту людини в космос, здійсненого 12 квітня 1961 р. громадянином Радянського Союзу Ю. Гагаріном.

Подається за першодруком.

¹ Морозов Микола Олександрович (1854—1946) — російський революціонер-народник, письменник, відомий радянський вчений у галузі хімії, фізики та астрономії, почесний член АН СРСР (з 1932 р.).

² Скромний калужський учитель... — Йдеться про К. Е. Цюлковського, який тривалий час працював учителем гімназії й епархіального училища в м. Калугі.

ПОДВИГ ПОКОЛЕННЯ

Вперше надруковано в газ. «Комсомольская правда», 1961, 14 квітня 1961 р.

Подається за першодруком.

¹ Гагарін Юрій Олексійович (1934—1968) — перший у світі космонавт, льотчик-космонавт СРСР, Герой Радянського Союзу.

РИСИ ПРЕКРАСНОГО МАЙБУТНЬОГО

Вперше надруковано в журн. «Комуніст України», 1961, № 9, с. 60—61.

Пізніше стаття увійшла до кн. *Рильський Максим*. Про мистецтво. К., 1962, с. 50—52.

Автограф (датований: 20.VIII 1961 р.) зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1466.

Подається за першодруком.

¹ Білокур Катерина Василівна (1900—1961) — український радянський майстер народного декоративного живопису, народний художник УРСР (з 1956 р.).

² Амбросій Параска Юхимівна (нар. 1910 р.) — українська радянська народна поетеса.

³ Гіталов Олександр Васильович (нар. 1915 р.) — новатор сільськогосподарського виробництва, двічі Герой Соціалістичної Праці.

БУДЬ ГІДНИМ ХЛІВА

Вперше надруковано в журн. «Зміна», 1961, № 10, с. 12.

Подається за першодруком.

ВСЕПАРОДНЕ СВЯТО

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 27 жовтня. Згодом стаття була передрукована в газ. «Радянська Україна», 1961, 28 жовтня, і в журн. «Дніпро», 1961, № 12, с. 4—5.

Подається за журн. «Дніпро», 1961, № 12, с. 4—5.

¹ Петров Федір Миколайович (1876—1973) — учасник революційного руху в Росії, державний і науковий діяч, двічі Герой Соціалістичної Праці.

НАША ЕМБЛЕМА

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1961, 1 листопада, під рубрикою «Заметки делегата».

Подається за першодруком.

¹ Ніцше Фрідріх (1844—1900) — німецький реакційний філософ.

ВПЕРЕД І ВГОРУ

Вперше надруковано в журн. «Україна», 1961, № 22, с. 8.

Подається за першодруком.

¹ Йогансон Борис Володимирович (1893—1973) — російський радянський живописець, народний художник СРСР (з 1943 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.), Герой Соціалістичної Праці.

² Кочетов Всеволод Онисимович (1912—1973) — російський радянський письменник.

НІ З ЧИМ НЕ ЗРІВНЯННЕ ЩАСТЯ

Вперше надруковано в журн. «Мистецтво», 1961, № 6, с. 2, під рубрикою «Рішення XXII з'їзду партії окрилюють».

Подається за першодруком.

НАШЕ ЖИТТЯ І НЕПРОХАНІ НАШІ «ЗАХИСНИКИ»

Вперше надруковано в газ. «Вісті з України», 1961, № 102.

Подається за першодруком.

¹ «...жила «племін усяких престрашенна: мішанина»... — вислів з вірша В. Самійленка «Ельдорадо» (1886).

² «...куховарчих дітей...» — вислів з циркуляра (від 18.VI 1887 р.) царського міністра освіти Делліова, згідно з яким різко обмежувався доступ в гімназії і в середні учбові заклади дітей недворянського походження.

³ Степовий Яків Степанович (справжнє прізвище — Якименко; 1883—1921) — український радянський композитор, публіцист, музичний діяч.

⁴ Михальчук Костянтин Петрович (1840—1914) — український мовознавець і етнограф.

⁵ Сумцов Микола Федорович (1854—1922) — український фольклорист, етнограф, літературознавець, прогресивний громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1905 р.), академік АН УРСР (з 1919 р.).

⁶ Підгорний Микола Вікторович (нар. 1903 р.) — радянський державний і партійний діяч, двічі Герой Соціалістичної Праці.

⁷ Кавун Василь Михайлович (нар. 1928 р.) — радянський партійний і державний діяч, Герой Соціалістичної Праці.

З НОВИМ ЩАСТЯМ!

Вперше надруковано в газ. «Вісті з України», 1962, № 1.

Подається за першодруком.

ПРИВЕТ І ПОКЛОН

Вперше друкується за автографом (датований: 23.II 1962 р.), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1462.

¹ Сар'ян Гегам Багдасарович (1902—1976) — вірменський радянський поет.

² Спендіаров Олександр Опанасович (справжнє прізвище — Спендіарян; 1871—1928) — вірменський радянський композитор.

тор, музично-громадський діяч, народний артист Вірменської РСР (з 1926 р.).

³ Хачатурян Арам Ілліч (1903—1978) — вірменський радянський композитор, диригент, педагог, народний артист СРСР (з 1954 р.), академік АН Вірменської РСР (з 1963 р.), Герой Соціалістичної Праці.

⁴ Сар'ян Мартірос Сергійович (1880—1972) — вірменський радянський живописець, народний художник СРСР (з 1960 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.) та АН Вірменської РСР (з 1956 р.).

ВСТРЕЧИ С ЮГОСЛАВСКИМИ ПИСАТЕЛЯМИ

Вперше було надруковано в газ. «Известия», 1962, 7 квітня. Автограф (датований: 1.I 1962 р.) під заголовком «В Югославії» зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1504.

Подається за першодруком.

¹ Роджественський Роберт Іванович (нар. 1932 р.) — російський радянський поет.

² Гамзатов Расул Гамзатович (нар. 1923 р.) — аварський радянський поет.

³ Жупанчич Отоп (1878—1949) — словенський поет.

⁴ Назор Володимир (1876—1949) — хорватський письменник.

⁵ Прешерн Франце Ксаверій (1800—1849) — словенський поет, представник романтизму.

⁶ Дубровник — місто в Югославії, в Соціалістичній Республіці Хорватії; порт і курорт на даалматинському узбережжі Адриатичного моря.

⁷ Євтушенко Євген Олександрович (нар. 1933 р.) — російський радянський поет.

⁸ Вознесенський Андрій Андрійович (нар. 1933 р.) — російський радянський поет.

К ПИСАТЕЛЯМ ЗАПАДА И ВОСТОКА

Вперше друкується за автографом (датований: 16.IV 1962 р.), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1434.

¹ Кіплінг Джозеф Редьярд (1865—1936) — англійський письменник.

ВО ИМЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Вперше надруковано в газ. «Известия», 1962, 18 серпня.

Стаття написана М. Рильським до Дня авіації (18 серпня).

Подається за першодруком.

¹ Лонгфелло Генрі Уодсуорт (1807—1882) — американський поет.

² Титов Герман Степанович (нар. 1935 р.) — льотчик-космонавт СРСР, Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці.

³ Ніколаєв Андріян Григорович (нар. 1929 р.) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці.

⁴ Погочович Павло Романович (нар. 1930 р.) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу.

[ВСЕНАРОДНЕ ДІЛО...]

Вперше друкується за машинописом (датований: 23.VIII 1962 р.), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1661.

Це — текст виступу М. Рильського по українському радію.

¹ «І цей от ліс, так поверхово, недостатньо у мене описаний...» — уривок з твору С. Т. Аксакова «Записки ружейного охотника Оренбургской губернии» (1852).

СЛОВО ДО ДРУЗІВ-УЧИТЕЛІВ

Вперше надруковано в журн. «Радянська школа», 1962, № 9, с. 6—7, під рубрикою «Розвивати в учнів інтерес до знань».

Подається за першодруком.

КНИЖКА ПРО РІДНУ ПРИРОДУ

Вперше надруковано як передмову у вид.: *Пархоменко В.* Серед рідної природи. К., 1962, с. 3—6.

Подається за першодруком.

¹ «З природою дихав одним вієм життям...» — цитується рядок з вірша Є. А. Баратинського «На смерть Гете» (1832).

КНИЖКА ПРО ВЧИТЕЛЬКУ-ГЕРОІНЮ

Вперше надруковано як передмову у вид.: *Присяжнюк К. Ф.* На передньому краї народної освіти. К., 1962, с. 3—4.

Подається за першодруком.

¹ Нестеренко Галина Дмитрівна (нар. 1924 р.) — український радянський педагог, член-кореспондент АН УРСР (з 1968 р.), Герой Соціалістичної Праці.

[ТЕМА ВОЛНУЄТ...]

Вперше надруковано — в скороченому вигляді — одночасно в газ. «Радянська Україна», 1962, 14 грудня, і в газ. «Правда України», 1962, 14 грудня. Машинопис статті (недатований, з дописками та виправленнями рукою М. Рильського) зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1653.

Це — текст промови М. Рильського 13 грудня 1962 р. на Сесії Верховної Ради СРСР.

Подається за машинописом.

¹ Кеннеді Джон Фіцджералд (1917—1963) — американський державний діяч, президент США (1961—1963).

НА ОДНОЇ ТРАССЕ

Вперше надруковано в газ. «Известия», 1962, 18 грудня.

Подається за першодруком.

¹ Манізер Матвій Генріхович (1891—1966) — російський радянський скульптор, народний художник СРСР (з 1958 р.).

² Жанна д'Арк (1412—1431) — героїня французького народу часів Столітньої війни.

³ Ковальов Олександр Олександрович (нар. 1915 р.) —

український радянський скульптор, народний художник СРСР (з 1979 р.).

⁴ Есхиловський «Прометей»...— Йдеться про трагедію «Прометей закутий» давньогрецького драматурга Есхіла (525—456 до н. е.).

⁵ Кукольник Нестор Васильович (1809—1868) — російський письменник, ряд творів якого, зокрема п'єси на теми вітчизняної історії, перейняті духом «казенного патріотизму».

⁶ Вербицька Анастасія Олексіївна (1861—1928) — російська письменниця, автор багатьох романів і драм. У романі «Ключі щастя» (1909—1913), який тут згадується, письменниця, зокрема, проповідувала ідею «вільного кохання», що наче б остаточно вирішувала проблему емаспіації жінки.

⁷ Катудл Гай Валерій (бл. 84 до н. е.— бл. 54 до н. е.) — давньоримський поет-лірик.

⁸ ...не сбрасывал Пушкина с «парохода современности!» — Тут вживається вислів з маніфесту російських футуристів «Пошечина общественному вкусу» (М., 1913), в одному з пунктів якого стверджувалось, що, мовляв, традиції класичної літератури слід цілковито відкинути як застарілі і творчість її кращих представників, зокрема й Пушкіна, необхідно «сбросить... с Парохода современности».

⁹ «Не пастаный день потух...» — початкові рядки однойменного вірша (1924) О. Пушкіна.

¹⁰ «В леса, в пустыни молчаливы...» — рядки заключної строфи вірша О. Пушкіна «К морю» (1824).

¹¹ «И небо невмие...» — перший рядок однойменного вірша Т. Г. Шевченка (1848).

¹² Про Тараса Шевченко сказав Іван Франко...— Тут переказується вислів І. Франка з його замітки «Присвята» (1914).

¹³ Веселовський Олександр Миколайович (1838—1906) — російський історик літератури, академік Петербурзької АН (з 1880 р.).

¹⁴ «Уважение к сему новому народу и к его уложению...».— Тут наводиться уривок із статті О. Пушкіна «Джон Теннер» (1836).

¹⁵ «Прочтите жалобы английских фабричных работников...».— Тут у децю зміненому вигляді наводиться уривок з статті О. Пушкіна «Путешествие из Москвы в Петербург» (1833—1834).

¹⁶ «Много говорят о бале, который должно дать дворянство...».— Наводиться уривок з щоденника О. Пушкіна (запис від 17 березня 1834 р.).

¹⁷ «...пароход... Мне представляется каким-то огромным...».— Цитується уривок з щоденника («Журнала»), Т. Г. Шевченка (запис від 27 серпня 1857 р.).

¹⁸ Фултон Роберт (1765—1815) — американський винахідник, творець першого у світі практично придатного колісного пароплава.

¹⁹ Уатт Джеймс (1736—1819) — англійський винахідник, творець універсальної парової машини.

ПРЕКРАСНО И ТРУДИО

Вперше надруковано в «Литературной газете», 1962, 27 грудня.

Подається за першодруком.

¹ Данте Аліґ'єрі (1265—1321) — італійський поет-гуманіст, автор філософської поеми «Божественна комедія».

² «...с чувством, с толком, с расстановкой...» — вислів з комедії О. С. Грибосдова «Горе от ума».

³ Ревуцький Дмитро Миколайович (1881—1941) — український радянський музикознавець, фольклорист, літературознавець.

⁴ «...готовый, «кряхтя, валеть снова на коня...».— Тут цитуються слова Барона з третьої сцени віршованої драми О. Пушкіна «Скупой рыцарь» (1830).

В СІМ'І ВОЛЬНІЙ, НОВІЙ

Вперше надруковано в журн. «Комуніст України», 1962, № 12, с. 45—47.

Подається за першодруком.

¹ «Є тільки одне розв'язання національного питання...».— Тут наводиться цитата з статті В. І. Леніна «Критичні замітки з національного питання» (1913). Див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 24, с. 116.

И ЭТО «СВОБОДНЫЙ МИР»?

Вперше надруковано в «Литературной газете», 1963, 7 лютого.

Це — вступна замітка до статей прогресивних журналістів Заходу, де викривалася брехлива буржуазна пропаганда про «свободу» в умовах буржуазної демократії.

Подається за першодруком.

¹ Набоков Володимир Володимирович (псевдонім — Сірін; 1899—1977) — російсько-американський письменник.

МІСЯЧНІ ЧАРИ

Вперше надруковано в «Робітничій газеті», 1963, 4 квітня.

Стаття написана М. Рильським з приводу успішного запуску в СРСР космічного корабля «Луна-4».

Подається за першодруком.

¹ Дон Жуан (дон Хуан) — створений іспанською середньовічною легендою образ зухвалого порушника моральних і релігійних норм, шукача чуттєвих насолод.

² Сірано де Бержерак Савіньєн (1619—1655) — французький письменник.

³ Ростан Едмон (1868—1918) — французький поет і драматург, член Французької академії (з 1901 р.).

⁴ Кибальчич Микола Іванович (1853—1881) — російський революціонер-народолюбець, винахідник.

ТРИБУНА ПИСАТЕЛЯ

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1963, 5 травня.
Стаття написана М. Рильським до Дня радянської преси.
Подається за першодруком.

¹ ...статей о процессе Бейлиса... — Йдеться про так звану справу Бейліса — провокаційний судовий процес, організований 1913 р. в Києві царською владою проти єврея М. Бейліса, звинуваченого у вбивстві з ритуальною метою православного хлопчика. Справжні винуватці вбивства — чорносотенці — були приховані від суду. Справа викликала протест передової громадськості Росії та за кордоном. Суд виправдав Бейліса.

² ...к его «лица не общему выражению». — Тут цитується вислів з вірша Є. Баратинського «Муза» (1830).

ДЕНЬ РАДІСНИХ НАДІЙ

Вперше надруковано в газ. «Вісті з України», 1963, № 33.
Подається за першодруком.

КРАІНА ЧИТАЧІВ

— Вперше надруковано в газ. «Радянська культура», 1963, 6 червня.

Подається за першодруком.

¹ Смирнов-Соколюський Микола Павлович (справжнє прізвище — Смирнов; 1898—1962) — артист естради, народний артист РРФСР (з 1957 р.), автор критико-бібліографічних статей і статей з питань естрадного мистецтва.

ПІДТРИМУЮ!

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1963, 14 червня.

Подається за першодруком.

ВИДРУКУВАТИ ТВОРИ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1963, 23 липня.

Це — вступна замітка до статті Г. Зленка, опублікованої в цій же газеті.

Подається за першодруком.

¹ Яворницький (Єварницький) Дмитро Іванович (1855—1940) — український історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник, академік АН УРСР (з 1929 р.).

² Зленко Григорій Дем'янович (нар. 1934 р.) — український радянський літературознавець і журналіст, член Спілки журналістів СРСР.

³ Багалій Дмитро Іванович (1857—1932) — український історик, академік АН УРСР (з 1919 р.).

⁴ Калинович Михайло Якович (1888—1949) — український радянський мовознавець, академік АН УРСР (з 1939 р.).

МОЇ ПОБАЖАННЯ

Вперше надруковано в газ. «Радянська освіта», 1963, 31 серпня.
Подається за першодруком.

ОВОБ'ЯЗОК ІНТЕЛІГЕНЦІ ПЕРЕД НАРОДОМ

Вперше надруковано в газ. «Колгоспне село», 1963, 1 вересня.
Це — текст бесіди М. Рильського (що відбулася 23 серпня 1963 р.) з творчими працівниками газ. «Колгоспне село» (тепер — «Сільські вісті»). Повна стенограма бесіди була опублікована після смерті поета (див. журн. «Народна творчість та етнографія», 1968, № 2, с. 78—82).

Подається за першодруком.

¹ Долянюк Євгенія Олександрівна (нар. 1914 р.) — знатна людина Радянської України, двічі Герой Соціалістичної Праці.

² Марко Гуца — персонаж повісті М. М. Коцюбинського «Фата моргана» (1907—1910).

ПРИЗНЬ І ДРУЖБА

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1963, 20 жовтня.

Подається за першодруком.

¹ Георгієв Володимир (нар. 1908 р.) — болгарський мовознавець, академік Болгарської АН (з 1952).

² Шпильова Олена Василівна (нар. 1926 р.) — український радянський літературознавець.

³ Шевчук Василь Іванович (нар. 1921 р.) — український радянський літературознавець.

⁴ Булаховська Юлія Леонідівна (нар. 1930 р.) — український радянський літературознавець.

⁵ Ведіна Валерія Павлівна (нар. 1926 р.) — український радянський літературознавець.

⁶ Біледід Іван Костянтинович (1906—1981) — український радянський мовознавець, академік АН СРСР (з 1972 р.) і АН УРСР (з 1957 р.).

⁷ Іжакеліч Галина Прокопівна (нар. 1919 р.) — український радянський мовознавець.

⁸ Франко Зіновія Тарасівна (нар. 1925 р.) — український радянський мовознавець.

⁹ Юзвєнко Вікторія Арсенівна (нар. 1923 р.) — український радянський фольклорист.

¹⁰ Захаржевська Вікторія Олександрівна (нар. 1932 р.) — український радянський літературознавець.

¹¹ Дей Олексій Іванович (1921—1986) — український радянський літературознавець, фольклорист, дослідник історії журналістики і книгодрукування на Україні.

¹² Зілинський Орест (1929—1975) — чеський літературознавець.

¹³ Кирчів Роман Федорович (нар. 1930 р.) — український радянський літературознавець, фольклорист і етнограф.

¹⁴ Шумада Наталія Сергіївна (нар. 1926 р.) — український радянський фольклорист.

¹⁵ Шевченко Федір Павлович (нар. 1914 р.) — український радянський історик, член-кореспондент АН УРСР (з 1969 р.).

¹⁶ Живков Тодор Христов (нар. 1911 р.) — діяч болгарського та міжнародного комуністичного руху, політичний і державний діяч НРБ.

¹⁷ Гавранек Богуслав (1893—1978) — чеський мовознавець, член Чехословацької АН (з 1952 р.).

КНИГА О ВЕЛИКОМ ПОЭТЕ И ГРАЖДАНИНЕ

Вперше надруковано як передмову до вид.: *Салахян А. П. Вооруженный пророк. Ереван, 1964, с. 5—10* (опубліковано вірменською та російською мовами).

Дана стаття має більшою мірою літературознавче, ніж суто публіцистичне спрямування, і повинна ввійти до літературознавчих праць поета, проте була виявлена пізніше, коли відповідні томи уже вийшли в світ. З огляду на наявність у цій статті також значного місця публіцистичного елементу рішенням редколегії було визнано за доцільне ввести її до даної публіцистичної спадщини М. Т. Рильського.

При написанні цієї передмови автором було використано також тексти деяких своїх виступів та статей, підготовлених ним раніше, — в різний час і з різної нагоди.

У кінці передмови вказано дату її написання: 26.XI 1963 р.

Подається за першодруком.

¹ *Налбандян* Мікаел Лазарович (1829—1866) — вірменський революційний демократ, письменник.

² *Зар'ян Наїрі* (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Єгіазарян Айастан Єгіазарович; 1901—1969) — вірменський радянський письменник.

³ *Таролци* Согомон Саакович (справжнє прізвище — Мовсеян; 1904—1971) — вірменський радянський поет.

⁴ *Салахян Афон* Ншанович (1922—1969) — вірменський літературознавець і критик.

⁵ ...что он, «караюсь, мучаюсь, но не каюсь...». — Наводиться у перекладі російською мовою рядок з вірша Т. Г. Шевченка «Н. Н.» («О думи мої! о славо злая», 1847).

МОЛЧАТЬ ПО ПОВОДУ ЭТОГО ПИСЬМА — ПРЕСТУПНО

Вперше надруковано в газ. «Правда Украины», 1963, 1 грудня.

Стаття написана М. Т. Рильським як відгук на лист учительки М. М. Майорової про хуліганський вчинок учня 11-го класу середньої школи м. Комунарська Луганської області, надісланий нею до редакції газети «Правда Украины».

Подається за першодруком.

¹ ...не в щедрином городе Глупове... — Йдеться про сатиричний роман М. Є. Салтикова-Щедріна «Історія одного міста» (1869—1870), в якому зображено самодержавні порядки тогочасної Росії.

² ...не в горьковском городке Окурове... — Йдеться про повість О. М. Горького «Городок Окуров» (1909), у якій висміяно відсталість, заскорублі традиції провінційного світу тогочасної Росії.

ЗА КРУГЛИМ СТОЛОМ

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1963, 3 грудня.

Стаття написана з нагоди опублікування на сторінках польського тижневика «Пшиязнь» (1963, № 47) творів українських поетів, зокрема й віршів М. Т. Рильського.

Подається за першодруком.

¹ Оркан Владислав (прізвище та справжнє ім'я — Сиречинський Францішек; 1875—1930) — польський письменник.

з ДОБРОГО ЗАСІВУ — ДОБРІ ЖИВІВ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1963, 24 грудня.

З незначними скороченнями стаття була передрукована в газ. «Вісті з України», 1963, 28 грудня. Автограф статті під назвою «Дружба росте й міцніє», зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1675.

Стаття написана до п'ятих роковин з дня заснування Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби.

Подається за першодруком.

¹ Запольська Габрієля (справжнє прізвище — Корвін-Піотровська; 1857—1921) — польська письменниця й актриса. - - -

² Фредро Александр (1793—1876) — польський драматург.

³ Дремлюга Микола Васильович (нар. 1917 р.) — український радянський композитор і педагог, заслужений діяч мистецтва УРСР (з 1972 р.).

⁴ Стафф Леопольд (1878—1957) — польський поет і перекладач.

НЕПОШАНА ДО ЛЮДИНИ

Вперше друкується за автографом (недатований), який зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 1448.

НАЙЩИРІШІ ПОБАЖАННЯ

Вперше надруковано в газ. «Друг читача», 1963, 28 грудня.

Подається за першодруком.

¹ «...когда мужик не Блюхера...» — уривок з заключної частини поеми М. О. Некрасова «Кому на Руси жить хорошо» (1866—1876).

ДОБРА ТОБІ І БЛАГОДЕНСТВА, ПОЛЬЩО!

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1964, 21 липня.

Замітка написана з нагоди національного свята Польської Народної Республіки — 20-річчя соціалістичної Польщі.

Подається за першодруком.

ВЕЧІРНІ РОЗМОВИ

Цикл публіцистичних творів М. Т. Рильського «Вечірні розмови» друкувався на сторінках газети «Вечірній Київ». Приводом до його започаткування було запрошення поета-академіка на від-

криття Київського метрополітену. Про цю подію письменник розповів у царсі «Святковий подарунок», опублікованому (під рубрикою «Вечірні розмови») в газ. «Вечірній Київ» від 6 листопада 1960 р. Згодом письменник надрукував тут під цією ж рубрикою цілу низку нарисів, які пізніше були видані окремою книжкою. У передмові до видання тодішній редактор «Вечірнього Києва» С. Іванов виклав історію виникнення цих творів (див.: *Іванов С.* Народження «Вечірніх розмов». — *Рильський Максим.* Вечірні розмови. К., 1964, с. 3—7). Гряд цікавих доповнень навів у статті «Вечірні розмови Максима Рильського» син поета Богдан Рильський (газ. «Вечірній Київ» від 24 січня 1978 р.). Започаткована М. Т. Рильським дана рубрика в газ. «Вечірній Київ» час від часу з'являється й нині. Тут виступають із творами, роздумами про актуальні питання сучасного життя радянського народу українські письменники, журналісти, вчені.

СВЯТКОВИЙ ПОДАРУНОК

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1960, 5 листопада. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим.* Вечірні розмови. 1960—1961. К., 1962, с. 7—11, та — в перекладі російською мовою — до вид.: *Рильский Максим.* Вечерние беседы. М., 1964, с. 9—13.

Подається за останнім прижиттєвим вид.: *Рильський Максим.* Вечірні розмови. Нариси. Статті. К., 1964, с. 8—11.

¹ ...яку натхненно оспівав колись засобами кінематографа Довженко... — Йдеться про кінофільм О. П. Довженка «Арсенал» (1929).

ПІД СОНЦЕМ ДРУЖБИ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1960, 19 листопада. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим.* Вечірні розмови. 1960—1961, с. 12—16, та до вид.: *Рильский Максим.* Вечерние беседы, с. 14—18.

Подається за вид.: *Рильський Максим.* Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 12—15.

¹ Скорульський Михайло Адамович (1887—1950) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтв (з 1947 р.).

² Тольба Веніамін Савелійович (нар. 1909 р.) — український радянський диригент і педагог, народний артист УРСР (з 1957 р.).

³ Склярєнко Володимир Михайлович (нар. 1907 р.) — український радянський режисер, народний артист УРСР (з 1954 р.).

⁴ Нірод Федір Федорович (нар. 1907 р.) — український радянський театральний художник, народний художник СРСР (з 1965 р.).

⁵ Лужники — мікрорайон м. Москви, де зосереджено спортивні споруди.

ПОВІСТЬ ВИСТРОТЕКУЧИХ ЛІТ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1960, 3 грудня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим.* Вечірні роз-

мовп. 1960—1961, с. 17—26, та до вид.: *Рильський Максим*. Вечерні беседи, с. 19—27.

Подается за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 16—23.

¹ Ніщинський Петро Іванович (1832—1896) — український композитор і поет-перекладач.

² Тев Борис (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Хомичевський Микола Васильович; 1897—1983) — український радянський письменник, перекладач.

³ Охрєменко Вадим Іванович (1900—1940) — російський радянський письменник.

⁴ Вишеславський Леонід Миколайович (нар. 1914) — російський радянський поет.

⁵ Палійчук Борис Дмитрович (нар. 1913 р.) — російський радянський поет.

⁶ Северов Петро Федорович (нар. 1910 р.) — російський радянський письменник.

⁷ Котлярів Борис Іванович (нар. 1911 р.) — російський радянський поет.

⁸ Гаїдаєнко Іван Петрович (нар. 1914 р.) — російський радянський письменник.

⁹ Рядчєнко Іван Іванович (нар. 1924 р.) — російський радянський письменник.

¹⁰ Ключевський Василь Йосипович (1841—1911) — російський історик, представник російської ліберально-буржуазної історіографії.

¹¹ Тарле Євген Вікторович (1875—1955) — російський радянський історик, публіцист, академік АН СРСР (з 1928 р.).

¹² Боплан Гійом Левассер де (бл. 1600—1673) — французький інженер. У 1630—1648 рр. перебував на службі у польського уряду (керував будівництвом фортець на Південній Україні). Автор книги «Опис України або областей королівства Польського, розташованих між кордоном Московії й Трансильванії» (1650).

¹³ Аденський Павло (бл. 1627—1669) — арабський мандрівник. Його перу належать цінний опис двох подорожей, здійснених разом з своїм батьком, антиохійським патріархом, до Москви — «Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века» (російською мовою — у перекладі з арабської — праця була опублікована в 1896—1900 рр.).

¹⁴ Фундуклей Іван Іванович (1804—1880) — громадський діяч і археолог, волинський (1838), а пізніше (1839—1852) — київський віце-губернатор. За його участю було створено й видано ряд праць, зокрема двотомну книгу «Обозрение Киева и Киевской губернии по отношению к древностям» (1847) та «Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии» (1848).

¹⁵ Каргер Михайло Костянтинівич (нар. 1903 р.) — радянський археолог, дослідник давньоруських пам'яток, автор численних праць про культуру й мистецтво Київської Русі.

¹⁶ Батий (Бату, Сайн-хан; 1208—1255) — монгольський хан і полководець, онук Чингісхана. У 1240 р. захопив і зруйнував Київ.

¹⁷ Могила Петро Симеонович (1596—1647) — український культурний і освітній діяч, засновник Києво-Могилянської колегії (академії).

¹⁸ Бібіков Дмитро Гаврилович (1792—1870) — російський державний діяч, активний провідник реакційної політики царя

Миколи І; брав участь у розгромі Кирило-Мефодіївського товариства.

¹⁹ Жадавівський Борис Петрович (1885—1918) — учасник російської революції 1905—1907 рр., підпоручик. 1905 р. очолював повстання саперів у Києві. Приймав участь у боротьбі проти німецьких окупантів і петлюрівських військ у Криму. Загинув у бою.

²⁰ Святославський яр (Напасівський, Афанасівський яр) — місцевість у Києві, займала територію сучасних вулиць Фрашка, Чапаєва, нижніх частин вулиць Леніна, Чкалова та ін.

²¹ Хрущов Микита Сергійович (1894—1971) — партійний і державний діяч СРСР, тричі Герой Соціалістичної Праці. В його діяльності мали місце прояви суб'єктивізму та волонтаризму.

²² Глибочиця — річка в Києві, що починалася на Лук'янівці, на Лермонтовській вулиці, виходила на Глибочицьку вулицю і далі до вулиці Смирнова-Ласточкина, звідки повертала до Дніпра, перетинаючи Поділ. Територія, що прилягає до ріки, так само має назву Глибочиця.

²³ Золоті ворота — головна, урочиста брама давнього Києва, видатна пам'ятка архітектури, фортифікаційної техніки та історії часів Київської Русі.

²⁴ Врубель Михайло Олександрович (1856—1910) — російський художник; брав участь у розписах Кирилівської церкви, Володимирського собору в Києві.

²⁵ Шумський Юрій Васильович (справжнє прізвище — Шомін; 1887—1954) — український радянський актор, народний артист СРСР (з 1944 р.).

КОРОТКА НОВЕЛА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1960, 17 грудня. Пізніше була передрукована — в перекладі російською мовою — в журн. «Огонек», 1961, № 15, с. 27. Стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. 1960—1961*, с. 27—31, та до вид.: *Рильський Максим. Вечерние беседы*, с. 28—32.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 24—27.

НОВОРІЧНІ ПОБАЖАННЯ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1960, 31 грудня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. 1960—1961*, с. 32—36, та до вид. *Рильський Максим. Вечерние беседы*, с. 33—37.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 28—31.

ПРО СТАРЕ Й НОВЕ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 14 січня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. 1960—1961*, с. 37—44, до зб.: *Рильський Максим. Про мистецтво*. К., 1962, с. 42—46, та до вид.: *Рильський Максим. Вечерние беседы*, с. 38—45.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 32—37.

¹ Мерзляков Олексій Федорович (1778—1830) — російський поет, перекладач, літературний критик.

² Северянін Ігор Васильович (справжнє прізвище — Лотарьов; 1887—1941) — російський поет.

³ Семенко Михайло Васильович (1892—1937) — український радянський поет.

⁴ Пушкін сказав: колись: не варто кусати груди годувальниці...— Тут перекладеться вислів з листа О. Пушкіна від 25 січня 1825 р. до К. Ф. Рилєєва.

⁵ «Говорить дурень в серці своїм...». — Тут довільно цитуються рядки з вірша І. Франка (цикл поезій «На старі теми», XII) із збірки «Semper tibi» (1906).

⁶ Сікстинська мадонна — найславніша картина (1515—1519) італійського живописця С. Рафаеля.

⁷ Рафасль Санті (1483—1520) — італійський живописець і архітектор, представник мистецтва епохи Високого Відродження.

⁸ Копрад Джозеф (справжнє прізвище та ім'я — Коженковський Юзеф Теодор Конрад; 1857—1924) — англійський письменник.

⁹ Голсуорсі Джон (1867—1933) — англійський письменник.

¹⁰ Елюар Поль (справжнє прізвище та ім'я — Грендель Ежен; 1895—1952) — французький поет.

¹¹ Гарсія Лорка Федеріко (1898—1936) — іспанський поет і драматург.

¹² Хемінгуей Ернест Міллер (1899—1961) — американський письменник.

¹³ Ремарк Еріх Марія (1898—1970) — німецький письменник.

ОСТАННЄ ПОЛЮВАННЯ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 28 січня. Передруковано в газ. «Вісті з України», 1961, № 16, і — російською мовою — в журн. «Огонек», 1961, № 15, с. 27—28. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 45—49, та до вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 46—50.

Подасться за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 38—42.

¹ «Березіль» — один з перших українських радянських театрів. У 1922—1926 рр. працював у Києві, в 1926—1935 рр. — у Харкові. З 1935 р. — Харківський академічний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка.

² Ватуля Олексій Михайлович (1891—1955) — український радянський актор, народний артист УРСР (з 1940 р.).

³ Собіцов Леонід Віталійович (1872—1934) — російський радянський співак, народний артист Республіки (з 1923 р.).

⁴ Йосипенко Микола Кузьмич (1911—1983) — український радянський театрознавець, критик, історик театру.

⁵ Затиркевич-Карпинська Ганна Петрівна (1856—1924) — українська артистка.

«БАТЬКОВВИВЦЯ»

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 11 лютого. Передруковано — російською мовою — в журн. «Огонек», 1961, № 15, с. 28. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*.

Вечірні розмови. 1960—1961, с. 50—54, та до вид.: *Рыльский Максим*. Вечерние беседы, с. 51—55.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 43—46.

БАЧИТИ ЛЮДИНУ В ЛЮДИНІ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 25 лютого. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 55—60, та до вид.: *Рыльский Максим*. Вечерние беседы, с. 56—60.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 47—50.

¹ Русов Олександр Олександрович (1847—1915) — український земський статистик, етнограф, фольклорист, прогресивний громадський діяч.

² Сорочинська трагедія 1905 р. — розправа царських військ з повсталими селянами в с. Сорочинцях (тепер — с. Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області УРСР).

³ «Ревізор» — назва комедії (1836) М. В. Гоголя.

⁴ «Помпадурі і помпадурші» — назва циклу сатиричних творів М. Є. Салтиков-Шчедріна.

⁵ «Товстий і тонкий» — назва оповідання А. П. Чехова.

ТАКІ ЛЮДИ НЕ ЗАБУВАЮТЬСЯ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 18 березня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 61—68. У перекладі російською мовою стаття була опублікована в журн. «Театральная жизнь», 1964, № 19, с. 22—23, та у вид.: *Максим Рыльский*. Вечерние беседы, с. 61—68.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 51—56.

¹ Нежданова Антоніна Василівна (1873—1950) — російська радянська співачка, народна артистка СРСР (з 1936 р.).

² Єрмоленко-Южина Наталія Степанівна (справжнє прізвище — Плуговська; 1881 — ?) — російська співачка, заслужена артистка Республіки (з 1920 р.). З 1924 р. проживала в Парижі.

³ Балашівська Леоніда Миколаївна (1883—1960) — російська радянська співачка і педагог.

⁴ Донець Михайло Іванович (1883—1941) — український радянський співак, народний артист УРСР (з 1930 р.).

⁵ Сац Ілля Олександрович (1875—1912) — російський композитор.

⁶ Алчевський Іван Олексійович (1878—1917) — російський і український актор-співак.

⁷ Петрусенко Оксана Андріївна (1900—1940) — українська радянська співачка, народна артистка УРСР (з 1939 р.).

⁸ Микіша Михайло Венедиктович (1885—1971) — український співак і педагог.

⁹ Мосін Олександр Григорович (1871—1929) — український радянський співак, заслужений артист УРСР (з 1928 р.).

¹⁰ Кипоренко-Доманський Юрій Степанович (1888—1955) — український радянський співак, педагог, народний артист УРСР (з 1936 р.).

¹¹ Донець-Тессейр Марія Едуардівна (1889—1974) — українська радянська співачка і педагог, народна артистка УРСР (з 1965 р.).

¹² Манзій Володимир Данилович (1884—1954) — український радянський оперний режисер, народний артист УРСР (з 1940 р.).

¹³ Брагинський Лев Мойсейович (1896—1953) — український радянський диригент, заслужений артист УРСР (з 1931 р.), заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1947 р.).

ДИВАКИ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 1 квітня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 69—76. У перекладі російською мовою стаття була опублікована в журн. «Огонек», 1961, № 34, с. 10—11, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 69—76.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 57—63.

¹ «Мир ловив мєня, по не поймал» — вислів, який, за переказами, заповідав написати український поет і філософ Г. С. Сковорода на його могилі.

² Вищенський Іван (між 1545—1550 — після 1620) — український письменник-полеміст.

³ Гагапова Валєптила Івалівна (нар. 1932 р.) — ініціатор нової форми соціалістичного змагання за введення відстаючих ділянок виробництва на рівень передових.

ДЕНИС ІСАКОВИЧ

Вперше надруковано під пазвою «Романтик» в газ. «Вечірній Київ», 1961, 22 квітня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 77—83, та до вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 77—84.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 64—69.

¹ Бербанк Лютер (1849—1926) — американський вчений-селекціонер, що уславився виведенням багатьох нових сортів культурних рослин.

² Жаколіо Луї (1837—1890) — французький письменник, автор багатьох книг, головним чином про свої пригоди під час неодноразових подорожей в країни Сходу.

МОЄ Й НАШЕ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 20 травня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 84—92. У перекладі російською мовою стаття була надрукована в журн. «Огонек», 1961, № 34, с. 9—10, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 85—92.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 70—76.

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 17 червня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 98—105. У перекладі російською мовою стаття була опублікована в газ. «Литература и жизнь», 1961, 24 вересня, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 93—104.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нарис. Статті, с. 77—86.

¹ Рильський Тадей Розеславович (1844—1902) — український культурний діяч буржуазно-демократичного напрямку; батько М. Т. Рильського.

² «У чукчей пет Апакреона...».— Тут у дещо зміненому вигляді цитуються рядки з вірша О. Фета «На книжечке стихотворений Тютчева» (1885).

³ Малишкін Олександр Георгійович (1892—1938) — російський радянський письменник.

⁴ Заболоцький Микола Олексійович (1902—1958) — російський радянський поет.

⁵ Саянов Віссаріон Михайлович (1903—1959) — російський радянський письменник.

⁶ Палій Семен Пилинович (справжнє прізвище — Гурко; 40-ві роки XVII ст.— 1710) — білоцерківський (фастівський) полковник, народний герой, керівник визвольної боротьби на Правобережній Україні проти польсько-шляхетських загарбників у кінці XVII — на початку XVIII ст.

⁷ Давидовський Григорій Митрофанович (1866—1952) — український радянський хоровий диригент і композитор, заслужений артист УРСР (з 1951 р.).

⁸ Козак Сергій Давидович (нар. 1921 р.) — український радянський співак, композитор, народний артист УРСР (з 1960 р.).

⁹ «Гранд-Опера» (офіційно — Національна академія музики і танцю, з 1871 р.) — державний оперний театр у Парижі, центр музично-театрального життя у Франції. Заснований 1669 р.

«З ЖУРБЮЮ РАДІСТЬ ОБНЯЛАСЬ»

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 1 липня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 106—112, та до вид.: *Рильський Максим*. Промятецтво, с. 52—56. У перекладі російською мовою стаття була опублікована в журн. «Звезда», 1962, № 2, с. 173—175, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 105—111.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нарис. Статті, с. 87—92.

¹ «З журбою радість обнялась...» — початкові рядки однойменного вірша (1906) О. Олеса.

² «Младенца ль милого ласкаю...».— Тут (і далі) цитуються уривки з вірша О. Пушкіна «Брожу ли я вдоль улиц шумных» (1829).

³ «Дар напрасный, дар случайный...» — початкові рядки однойменного вірша (1828) О. Пушкіна.

⁴ «Благословен и день забот...».— Тут наводяться заключні рядки вірша XXI шостої глави роману в віршах О. Пушкіна «Євгеній Онегін» (1830).

⁵ Т а л ь Михайло Ісехемійович (нар. 1936 р.) — радянський шахіст, гросмейстер СРСР (з 1956 р.).

⁶ Б о т в и н н и к Михайло Мойсейович (нар. 1911 р.) — радянський шахіст, неодноразовий чемпіон світу з шахів.

⁷ «...як гнав Ісус міняйлів з храму?» — уривок з поеми І. Франка «Лісова ідилія» (1900).

⁸ «...поет сучасний — він тим сучасний, що пешасний й...» — уривок з поеми І. Франка «Лісова ідилія».

⁹ С о ф о к л (бл. 496 до н. е. — 406 до н. е.) — давньогрецький драматург.

¹⁰ Е в р і п і д (бл. 480 або 484 до н. е. — 406 до н. е.) — давньогрецький драматург.

¹¹ М о й р и — в грецькій міфології три богині долі. Перша з них — Клото пряде нитку людського життя, друга — Лахесіс визначає долю, третя — Атропа (Немишуча) у визначену мить обриває нитку життя.

¹² О л і м п — уявна гора у Фессалії (Греція), яку давні греки вважали місцем перебування богів.

¹³ З е в с — за стародавніми грецькими міфами — верховний бог.

¹⁴ «В сльозах, як в жемчугах, мій сміх...» — уривок з вірша О. Олеся «З журбою радість обнялась».

¹⁵ «...сишня, дика, еольська арфа мов велика...» — рядки з вступу до поеми І. Я. Франка «Лісова ідилія».

¹⁶ Е с е н і л Сергій Олександрович (1895—1925) — російський радянський поет.

¹⁷ «Молода гвардія» — назва роману (1945) О. О. Фадєєва.

¹⁸ «Піднята цілина» — назва повісті (1932) М. О. Шолохова.

ВІДНИЙ МАЛИЙ АНДРІЙ!

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 29 липня. Передруковано в «Літературній газеті», 1961, 4 серпня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. 1960—1961*, с. 113—120. У перекладі російською мовою стаття була надрукована в газ. «Література и жизнь», 1962, 31 серпня, у вид.: *Рильський Максим. Вечерние беседы*, с. 112—119.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 93—99.

¹ П е с т а л о ц ц і Йоганн Гепріх (1746—1827) — прогресивний швейцарський педагог, теоретик і практик народної освіти, педагогічні ідеї якого набули в свій час значної популярності на Заході.

² Ч а в д а р о в Сава Христофорович (1892—1962) — український радянський вчений і педагог, заслужений діяч науки УРСР (з 1943 р.), член-кореспондент Академії педагогічних наук РРФСР (з 1947 р.).

³ Б о й к о Грицько (Григорій) Пилипович (1923—1978) — український радянський поет. Писав переважно для дітей і юнацтва.

⁴ Г л і б о в Леонід Іванович (1827—1893) — український байкар і поет-лірик.

⁵ З а б і л а Наталя Львівна (1903—1985) — українська радянська письменниця.

ПРО ТОВАРИСТВО І ДРУЖБУ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 19 серпня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 121—127, та до вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 120—126.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 100—104.

¹ Пущин Іван Іванович (1798—1859) — декабрист, близький друг О. С. Пушкіна.

² Дельвіг Антон Антонович (1798—1831) — російський поет.

³ «Чисте діло вимагає чистих рук» — назва статті М. Драгомалова, що була опублікована російською мовою в журналі «Молва» (1876, № 41).

ПОЕТИ Й ЧИТАЧІ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 2 вересня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 128—133, та до вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 127—132.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 105—109.

¹ Каліпніков Василь Сергійович (1866—1901) — російський композитор.

КЛЮЧІ ВІД НАЙДОРОЖЧОГО СКАРБУ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 16 вересня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 134—143. У перекладі російською мовою стаття була опублікована в газ. «Література й життя», 1962, 9 грудня, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 133—141.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 110—117.

¹ Катіліва Сєргій Луцій (бл. 108 до н. е.—62 до н. е.) — політичний діяч Стародавнього Риму.

² «...не догма, а керівництво до дії!» — вислів В. І. Леніна з його праці «Дитяча хвороба «лівіади» у комунізмі» (1920). Див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 41, с. 52.

НА БЕРЕГАХ МРИ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 30 вересня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. 1960—1961, с. 144—149, та до вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 142—147.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 118—122.

¹ Божій Михайло Михайлович (нар. 1911 р.) — український радянський живописець.

² Буржуазний письменник, що назвав Леніна кремлівським мрійником...— Тут йдеться про австрійського письменника Герберта Джорджа Уеллса (1866—1946), який

так назвав Леніна у своїй книзі «Росія в імлі» (російський переклад — 1922).

³ ...міф про Дедала і Ікара.— В одному з давньогрецьких міфів розповідається про змілого механіка, архітектора і скульптора Дедала, який, потрапивши до темниці на о. Крит, змайстрував собі та своїм дітям штучні крила і втік на волю.

⁴ Лукрецій (Тит Лукрецій Кар; бл. 96 до н. е.— 55 до н. е.) — давньоримський філософ і поет.

⁵ «Я взглянул окрест меня — душа моя страданиями; человеческими уязвлена стала» — цитата з першої глави повісті О. Радищева «Путешествие из Петербурга в Москву».

⁶ Мор Томас (1478—1535) — англійський вчений і державний діяч, один з основоположників утопічного соціалізму, автор книги «Утопия» (1516), про вигадану країну, де паче б існував соціалістичний лад (яким його уявляли на той час соціалісти-утопісти).

⁷ Кампацелла Томмазо (1568—1639) — італійський письменник і мислитель, автор книги «Місто Сонця» (1602), в якій відбилися ідеї утопічного соціалізму.

⁸ «О! Если бы рабы, тяжкими узами отягчены...». — Тут наводиться уривок (глава «Городня») з повісті О. Радищева «Путешествие из Петербурга в Москву».

⁹ «І день іде, і ніч іде» — початковий рядок однойменної монострофи Т. Г. Шевченка (1860).

¹⁰ «Сонце йде і за собою день веде» — рядки з вірша Т. Г. Шевченка «І тут, і всюди — скрізь погапо» (1860).

ДРУЗИ ЗЕЛЕНОГО ДРУГА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 14 жовтня. Пізніше була опублікована у вид.: *Рильський Максим. Вечерние беседы*, с. 148—152.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 123—126.

¹ «Осень. Обсыпается весь наш бедный сад...». — Цитуються початкові рядки однойменного вірша (1858) російського поета О. К. Толстого.

² «И оставлю хату і кімнату...». — Цитуються початкові рядки вірша Т. Г. Шевченка «Л.» (1850).

КОЗЛОВСЬКИЙ У МАР'ЯНІВЦІ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 3 грудня. Пізніше була опублікована у вид.: *Рильський Максим. Вечерние беседы*, с. 153—158.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 127—131.

¹ Козловський Іван Семенович (нар. 1900 р.) — український і російський радянський співак, пародийний артист СРСР (з 1940 р.).

² Стефаник Семен Васильович (1904—1981) — державний і громадський діяч Української РСР. Син письменника Василя Стефаника. Автор публіцистичних праць, статей і спогадів про нього.

³ Аркас Микола Миколайович (1835—1909) — український композитор.

⁴ Муравйова Олена Олександрівна (1867—1939) — українська і російська радянська співачка, педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1938 р.).

⁵ Виштак Степаніда Демидівна (вар. 1918 р.) — златна людина Радянської України, новатор сільськогосподарського виробництва, двічі Герой Соціалістичної Праці.

⁶ Міньківський Олександр Захарович (1900—1979) — український радянський диригент, педагог, народний артист СРСР (з 1960 р.).

НА ПОРОЗІ 1862-го

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1961, 31 грудня. Пізніше стаття була опублікована у вид.: *Рильський Максим*. Вечерні беседи, с. 159—165.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 132—136.

¹ Уточкін Сергій Ісайович (1874—1916) — спортсмен-авіатор, один з перших вітчизняних льотчиків.

² Чкалов Валерій Павлович (1904—1938) — радянський льотчик, комбриг, Герой Радянського Союзу.

³ ...ставала, за висловом Франка, «цілим чоловіком» — перефразований вислів з вірша І. Я. Франка «Не забудь, не забудь...» (1882).

НАШ ПУШКІН

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 9 лютого. Пізніше — у перекладі російською мовою — стаття була опублікована в газ. «Правда», 1962, 10 лютого, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерні беседи, с. 166—171.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 137—141.

¹ Кюхельбекер Вільгельм Карлович (1797—1846) — російський поет.

² Андроников (Андронікашвілі) Іраклій Луарсабович (нар. 1908 р.) — російський радянський письменник, літературознавець, заслужений діяч мистецтв РРФСР (з 1959 р.).

³ «...племені молодого, незнайомого...». — Тут цитуються в дещо зміненому вигляді слова з вірша О. Пушкіна «Вловь я посетил...» (1835).

⁴ Брюсов Валерій Якович (1873—1924) — російський поет.

⁵ Соловйов Володимир Сергійович (1853—1900) — російський філософ-ідеаліст, поет, публіцист, критик.

⁶ Піунова Катерина Борисівна (1843—1909) — російська актриса. Автор спогадів про Т. Г. Шевченка.

⁷ Вір рідний і дяю... Тичини, що назвав Пушкіна «землі органом могутим»... — Наводиться вислів з вірша П. Тичини «Перед пам'ятником Пушкіну в Одесі» (1920).

ПОДОРОЖ ДО ЮГОСЛАВІЇ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 17 лютого. Пізніше стаття була опублікована у вид.: *Рильський Максим*. Вечерні беседи, с. 172—180.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 142—146.

¹ Не гош Петро Петрович (справжнє прізвище та ім'я — Томов Радвай; 1813—1851) — сербський поет.

² Караджич Вук Стефанович (1787—1864) — сербський філолог і фольклорист, основоположник сербської літературної мови.

³ Скотт Вальтер (1771—1832) — англійський письменник.

⁴ Кравцов Микола Іванович (1906—1980) — російський радянський літературознавець і фольклорист.

ПОЧУТТЯ ЗЕМЛЯЦТВА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 10 березня. Пізніше стаття була опублікована під заголовком «Чувство родной земли» в газ. «Література и жизнь», 1962, 23 березня, та під заголовком «Чувство землячества» у вид.: *Рильський Максим*. Вечерні беседи, с. 181—187.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 141—152.

¹ «Ну как же порадесть родному человечку» — цитата з комедії О. С. Грибосдова «Горе от ума».

² Сальєрі Алтоніо (1750—1825) — італійський композитор, диригент і педагог. З 1766 р. жив у Відні, був придворним композитором та капельмейстером. Легенду про те, ніби Сальєрі отруїв Моцарта, використав О. С. Пушкін у своїй трагедії «Моцарт і Сальєрі».

СЛОВО ПРО ГЕРЦЕНА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 24 березня. Стаття була передрукована в газ. «Літературна Україна», 1962, 6 квітня. Згодом увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечерні беседи, с. 188—193.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 153—157.

¹ «В кріпосній Росії 40-х років XIX століття він зумів піднятися...». — Тут наводиться вислів із статті В. І. Леніна «Пам'яті Герцена» (1912). Див.: *Ленін В. І.* Повне зібр. творів, т. 21, с. 243—244.

² ...Герцен... визнавав Шевченка «цілковито народним письменником...». — Цитуються слова О. Герцена за спогадами дочки Ф. Толстого, яка в 1862 р. перебувала в Лондоні й мала розмову з О. Герценом (див.: *Юнге Е. Ф.* Воспоминания. М., 1914, с. 355).

³ «Це — Ціцерон миколаївської епохи...». — Цитуються слова О. Герцена з його передмови до кн.: Исторический сборник вольной русской типографии в Лондоне. Лондон. 1859.

⁴ Гарібальді Джузеппе (1807—1882) — народний герой Італії, генерал, один із керівників революційно-демократичного

крила в національно-визвольному русі, який мав на меті об'єднання Італії.

⁵ ...енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона — російська енциклопедія, видана в 1890—1907 рр. у Петербурзі видавничою фірмою Брокгауз — Ефрон. Перше видання складалося з 86 томів (82 основні й 4 додаткові). Друге видання під назвою «Новий енциклопедичний словник» було розраховане на 48 томів; припинилося на 29-му томі.

⁶ Арабажин Костянтин Іванович (1866—1929) — російський і український літературознавець, письменник.

⁷ «Коли вся згряя російських лібералів відсахнулася від Герцена...». — Цитується вислів із статті В. І. Леніна «Пам'яті Герцена» (1912). Див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 21, с. 248.

⁸ «...на Україні (в Малороссии) живуть люди, — люди, пригночені рабством...». — Наводиться уривок з статті О. Герцена «Россия и Польша» (1859).

РІВНІСТЬ ПРИМАРНА І СПРАВЖНЯ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 30 квітня. Стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим. Вечерні беседи*, с. 194—199.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 158—162.

¹ «Нема ні елліна, ні іудея...». — Наводиться відомий крилатий вислів, що походить з «Послання апостола Павла до галатів», 3, 28.

² «...білі роблять білу роботу, а чорні — чорну». — Наводиться в перекладі на українську мову уривок з вірша В. Маяковського «Блек энд уайт» (1925).

³ Фрідріх Великий. — Можливо, йдеться про Фрідріха I Барбароссу (бл. 1125—1190) — короля Німеччини (з 1152), імператора так званої «Священної Римської імперії» (з 1155), за правління якого імперія досягла найвищого розквіту.

⁴ «Рівність є пуста фраза...» — уривок з статті В. І. Леніна «І Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти» (1919). Див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 38, с. 342.

⁵ «...рівність, яку Ленін назвав «дурною вигадкою інтелігента». — Цитується вислів із статті В. І. Леніна «І Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти» (1919). Див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 38, с. 342.

НАРОД І КРАСА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 12 травня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим. Про мистецтво*, с. 59—62. Була опублікована в газ. «Література и жизнь», 1962, 17 червня, та у вид.: *Рильський Максим. Вечерні беседи*, с. 194—199.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 163—167.

¹ Антоненко-Давидович Борис Дмитрович (1899—1984) — український радянський письменник.

² Барвінок Галина (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Білозерська-Куліш Олександра Михайлівна; 1828—1911) — українська письменниця.

³ «Знайдеш собі дівчиноньку...» — строфа з української народної пісні «Ішов козак дорогою».

⁴ Крюкова Марфа Семівна (1876—1954) — російська радянська народна оповідачка, виконавиця народних билин.

⁵ Штейн Олександр Петрович (нар. 1906 р.) — російський радянський драматург.

⁶ Вишневецький Всеволод Віталійович (1900—1954) — російський радянський драматург і прозаїк.

⁷ Метнер Микола Карлович (1880—1951) — російський композитор і піаніст.

МУЗА І МОДИ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 16 червня. Пізніше стаття була передрукована в газ. «Літературна Україна», 1962, 22 червня, та ввійшла до вид.: *Рильський Максим*. Про мистецтво, с. 62—69. Стаття була опублікована в «Літературной газеті», 1962, 23 червня, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 206—216.

— Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нарис. Статті, с. 168—176.

¹ Доливо (Доливо-Соботницький) Апатолій Леонідович (1893—1965) — російський радянський співак і педагог, професор (з 1932 р.).

² Скрябін Олександр Миколайович (1872—1915) — російський композитор і піаніст.

³ Норвід Циріан Каміль (1821—1883) — польський письменник, художник, скульптор.

⁴ Можєлайтіс Едуардас Веліамінович (нар. 1919 р.) — литовський радянський поет і громадський діяч.

⁵ Дарвін Чарлз-Роберт (1809—1882) — англійський природознавець, основоположник наукової теорії про об'єктивні закономірності історичного розвитку органічного світу.

⁶ «А слава — заловідь моя!» — заключний рядок вірша Т. Г. Шевченка «Доля».

⁷ Джойс Джеймс (1882—1941) — англійський письменник-декадент.

⁸ Пруст Марсель (1871—1922) — французький письменник.

⁹ Вега Карріо Лопе Фелікс де (1562—1635) — іспанський письменник.

¹⁰ Бенедиктов Володимир Григорович (1807—1873) — російський поет.

¹¹ Арцибашев Михайло Петрович (1878—1927) — російський письменник.

ЛЮБОВ ДО РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 7 липня. Пізніше стаття була опублікована у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 217—223.

— Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нарис. Статті, с. 177—182.

¹ Машкін Михайло Васильович (1926—1971) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтва УРСР (з 1960 р.).

² «Не наввижу всяческу мертвечину...».— Цитуються заключні рядки вірша В. Маяковського «Юбилейное» (1924).

³ Деревус Михайло Гордійович (нар. 1904 р.) — український радянський графік і живописець; народний художник УРСР (з 1958 р.), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1958 р.).

⁴ Бокшай Йосип Йосипович (1891—1975) — український радянський живописець, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1951 р.), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (з 1958 р.).

⁵ Кульчицька Олена Львівна (1877—1967) — український радянський живописець і графік, народний художник УРСР (з 1956 р.).

⁶ Мікеланджело Буонаротті (1475—1564) — італійський скульптор, живописець, архітектор і поет.

⁷ Руданський Степан Васильович (1834—1873) — український поет-демократ.

⁸ «...река времен», мовляв Державін...— Тут згадуються слова з початкового рядка передсмертного вірша Г. Р. Державіна «Река времен в своем стремленьи...» (1816).

БАТЬКИ І ДІТИ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 4 серпня, і тоді ж передруковано в газ. «Літературна Україна», 1962, 10 серпня. Стаття була надрукована в «Літературной газете», 1962, 22 серпня, та у вид.: *Рильський Максим. Вечерние беседы*, с. 224—236.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 183—193.

¹ Ахмадуліна Белла (Ізабелла) Ахатівна (нар. 1937 р.) — російська радянська поетеса.

² Вінграповський Микола Степанович (нар. 1936 р.) — український радянський поет і кінорежисер.

³ Драч Іван Федорович (нар. 1936 р.) — український радянський поет.

⁴ Коротич Віталій Олексійович (нар. 1936 р.) — український радянський письменник.

⁵ «Лікарі свиють... справа в тому...».— Цитуються заключні рядки з вірша В. О. Коротича «Я, паневно, дуже м'якотільний» (із збірки «Запах неба», 1962).

⁶ «Прокинувся потім білий...».— Цитуються заключні рядки з вірша В. О. Коротича «Пробудження» (із збірки «Золоті руки», 1961).

⁷ «Кохання споконвічні теореми доводять милим в царях юпакн...».— Тут і далі наводиться строфа з вірша В. О. Коротича «Київ» (із збірки «Вулиця волошок», 1963).

⁸ Случевський Костянтин Костянтинович (1837—1904) — російський поет і прозаїк.

⁹ Дзюба Іван Михайлович (нар. 1931 р.) — український радянський літературознавець і критик.

¹⁰ Малларме Стефан (1842—1898) — французький поет.

¹¹ «Навіщо я? Куди моя дорога?»— Тут і далі цитується строфа з пролога до поеми І. Ф. Драча «Ніж у сонці», яка пізніше ввійшла до збірки поета «Протуберанці серця» (К., 1965).

¹² Зелінський Тадей Францович (1859—1944) — філолог-класик, перекладач.

¹³ «Меланхолійні філософські руки цінком тривоги пробують цей світ». — Цитується рядки з пролога до поеми І. Ф. Драча «Протуберанці серця».

¹⁴ Вейнберг Петро Ісакович (1831—1908) — російський поет, перекладач.

¹⁵ «Мені привиділось затемнення землі...» — Наводиться початкова строфа вірша М. С. Вінграновського «Проклятий прелюд» (із збірки «Атомні прелюди», 1962).

¹⁶ «Якщо моя держава історична...» — рядок з вірша М. С. Вінграновського «Золоті ворота» (із збірки «Атомні прелюди»).

¹⁷ «Летять із Африки на хату чорногузи...» — тут наводяться в дещо зміненому вигляді рядки з вірша М. С. Вінграновського «Прелюд № 13» (із збірки «Атомні прелюди»).

ПРАВДА ЗАВЖДИ ПРАВДА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 27 серпня. Пізніше опубліковано у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 237—244.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 194—200.

¹ Стендаль Фредерік (1783—1842) — французький письменник-реаліст.

² «На степу росте багато істівного зела...» — Тут і далі наводяться уривки з розділу «Дитинство» роману Ю. Яновського «Вершники» (1935).

³ Грінченко Борис Дмитрович (1863—1910) — український письменник, фолклорист, етнограф, філолог, педагог і громадський діяч.

ДИВЛЮСЬ НА АФІШУ ТА Й ДУМКУ ГАДАЮ...

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 15 вересня. Тоді ж передруковано в газ. «Радянська культура», 1962, 20 вересня. Пізніше була надрукована в газ. «Література и жизнь», 1962, 16 листопада, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерние беседы, с. 245—255.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 201—209.

¹ Мишуга Олександр Пилипович (1853—1922) — український оперний співак і педагог.

² Крушельницька Соломія Амвросіївна (1873—1952) — українська співачка і педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1951 р.).

³ Карузо Епірко (1873—1921) — італійський співак, один з найвидатніших представників італійської вокальної школи.

⁴ Руффо Тітта (1877—1953) — італійський оперний співак.

⁵ Александрова Людмила Володимирівна (пр. нар. і см. — невідомі) — дочка українського поета і композитора, збирача й оброблювача народних пісень В. С. Александрова (1825—1893). Їй приписується музика на слова пісні М. М. Петренка «Дивлюсь я на небо...».

- ⁶ Петренко Михайло Миколайович (1817 — ?) — український поет-романтик.
- ⁷ Рубінштейн Антон Григорович (1829—1894) — російський піаніст, композитор, музично-громадський діяч.
- ⁸ Беклемішев Григорій Миколайович (1881—1935) — український радянський піаніст і педагог.
- ⁹ Рахлін Натан Григорович (1906—1979) — український і російський радянський диригент, народний артист СРСР (з 1948 р.).
- ¹⁰ Вах Йоганн-Себастьян (1685—1750) — німецький композитор і органіст.
- ¹¹ Гендель Георг-Фрідріх (1685—1759) — німецький композитор.
- ¹² Шуман Роберт (1810—1856) — німецький композитор і письменник.
- ¹³ Шуберт Франц (1797—1828) — австрійський композитор.
- ¹⁴ Ліст Ференц (1811—1886) — угорський композитор, піаніст і музично-громадський діяч.
- ¹⁵ Сметана Бедржіх (1824—1884) — чеський композитор, диригент і музично-громадський діяч.
- ¹⁶ Дворжак Антонін (1841—1904) — чеський композитор.
- ¹⁷ Гріг Едвард-Хачерун (1843—1907) — норвезький композитор, диригент, громадський діяч, основоположник національної музичної школи.
- ¹⁸ Лядов Анастолій Костянтинович (1855—1914) — російський композитор, педагог і диригент.
- ¹⁹ Малер Густав (1860—1911) — австрійський композитор і диригент.
- ²⁰ Гречанинов Олександр Тихонович (1864—1956) — російський композитор.
- ²¹ Калачевський Михайло Миколайович (1851 — між 1910—1912) — український композитор.
- ²² Арєнський Антон Степанович (1861—1906) — російський композитор, піаніст і педагог.
- ²³ Ребіков Володимир Іванович (1866—1920) — російський композитор.
- ²⁴ Франк Сезар Опуст (1822—1890) — французький композитор і органіст.
- ²⁵ Берліоз Гектор (1803—1869) — французький композитор, диригент і музичний критик.
- ²⁶ Тавєєв Сергій Іванович (1856—1915) — російський композитор, педагог і музично-громадський діяч.
- ²⁷ Люлі Жан-Батіст (1632—1687) — французький композитор, засновник французької класичної опери.
- ²⁸ Рамо Жан-Філіпп (1683—1764) — французький композитор і музичний теоретик.
- ²⁹ Равель Моріс (1875—1937) — французький композитор.
- ³⁰ Дебюссі Клод-Ашіль (1862—1918) — французький композитор, диригент і музичний критик.
- ³¹ Стравинський Ігор Федорович (1882—1971) — російський композитор і диригент.
- ³² Прокоф'єв Сергій Сергійович (1891—1953) — російський радянський композитор, піаніст і диригент.
- ³³ Шостакович Дмитро Дмитрович (1906—1975) — російський радянський композитор, педагог і громадський діяч, народний артист СРСР (з 1954 р.).

³⁴ Бріттен Бенджамін (нар. 1913 р.) — англійський композитор.

³⁵ Кошиць Олександр Антонович (1875—1944) — український хоровий диригент і композитор.

³⁶ Стеценко Кирило Григорович (1882—1922) — український композитор, музично-громадський діяч і диригент.

³⁷ Колесса Філарет Михайлович (1871—1947) — український радянський фольклорист, музикознавець, композитор, академік АН УРСР (з 1929 р.).

³⁸ Демущий Порфир Данилович (1860—1927) — український фольклорист, хоровий диригент і композитор.

³⁹ Вахнянин Анатоль (Наталь) Климович (1841—1908) — український композитор, письменник, громадсько-музичний діяч.

⁴⁰ Нижанківський Остап Йосипович (1862—1919) — український композитор, громадський діяч.

⁴¹ Сокальський Петро Петрович (1832—1887) — український композитор, музично-громадський діяч і фольклорист.

⁴² Ведель Артемій Луж'янович (1767—1808) — український композитор, хоровий диригент, співак.

⁴³ Бортянський Дмитро Степанович (1751—1825) — український і російський композитор.

⁴⁴ Березовський Максим Созонтович (1745—1777) — український композитор.

⁴⁵ Верді Джузеппе (1813—1901) — італійський оперний композитор.

⁴⁶ Колесса Микола Філаретович (нар. 1903 р.) — український радянський композитор, диригент, педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1951 р.).

⁴⁷ Верховинець Василь Миколайович (справжнє прізвище — Костів; 1880—1938) — український радянський композитор, хоровий диригент і фольклорист.

⁴⁸ Верьовка Григорій Гурійович (1895—1964) — український радянський композитор, хоровий диригент і педагог; заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1946 р.).

ЧОМУ Я НЕ ІЖДУ НА ПОЛОВАННЯ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 29 вересня. Пізніше було надруковано в журн. «Охота и охотничье хозяйство», 1963, № 4, с. 44—46, та у вид.: *Рильський Максим*. Вечерні бесіди, с. 256—268.

Подасться за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нарис-статті, с. 210—219.

¹ Лєспік — псевдонім кількох російських письменників. Можливо, тут йдеться про російського письменника Дубровського Євгена Васильовича, перу якого належать твори про природу, життя тварин тощо.

² ...що, за висловом Тургенєва, «веселять і лякає стрільця і собаку»... — Наводиться вираз з оповідання І. Тургенєва «Хорь и Калиныч» (1847).

³ Ульянов Дмитро Ілліч (1874—1943) — радянський державний і партійний діяч, лікар. Молодший брат В. І. Леніна.

⁴ ...описані ще Альфонсом Доде «стрільці по кашкетах»... — Йдеться про роман французького письменника А. Доде «Тартарен із Тараскона» (1862—1872).

ПРО СЕРДИТИХ ЧИТАЧІВ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 13 жовтня. Пізніше стаття була опублікована у вид.: *Рильський Максим*. Вечерні беседи, с. 269—277.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 220—226.

¹ Чабапівський Михайло Іванович (справжнє прізвище — Циба; нар. 1910 р.) — український радянський письменник.

² Тулуб Зінаїда Павлівна (1890—1964) — українська радянська письменниця.

³ Косарик Дмитро Михайлович (справжнє прізвище — Коваленко; нар. 1904 р.) — український радянський письменник.

⁴ Кирейко Віталій Дмитрович (нар. 1926 р.) — український радянський композитор і педагог.

⁵ «...чи преражний», за висловом Возного... — вислів одного з персонажів — Возного — з п'єси І. П. Котляревського «Наталка Полтавка» (1819).

⁶ Чорний Саша (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Глівберг Олександр Михайлович; 1880—1932) — російський поет.

⁷ «Когда пост начнет, описывая даму...» — Наводиться з певними змінами уривок з вірша російського поета Саші Чорного «Критику» (1909).

АНДРІЙ МАЛИШКО

Вперше надруковано під заголовком «Наш Андрій Малишко» в газ. «Вечірній Київ», 1962, 13 листопада, у вид.: *Рильський Максим*. Вечерні беседи, с. 278—289.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 227—236.

¹ «Його мені подарувала мати...» — Цитується уривок з вірша А. Малишка «Щось, брате, ти про рупшик завів» (з циклу поезій «Полудень віку», книжка «Далекі орбіти», 1962).

² «Поклопися Дніпру, гостював він у морі не давно...» — заключна строфа вірша А. Малишка «Мати» (1943).

³ Ібаррурі Гомес Долорес (нар. 1895 р.) — діяч іспанського та міжнародного робітничого і комуністичного руху.

⁴ «Привіт тобі, чесний сільський чоботарю...» — уривок з вірша А. Малишка «Моему батькові» (1943).

⁵ «Дядько мій, Микита-чорнокнижник...» — початкова строфа однойменного вірша А. Малишка з його книжки поезій «Жайворонки» (1940).

⁶ Герасименко Костянтин Михайлович (1907—1942) — український радянський поет і драматург.

⁷ «Я павчуся на машиніста...» — уривок з вірша А. Малишка «Катруся» (книжка поезій «Жайворонки»).

⁸ «Бував я гармоністом на весіллях веселих...» — уривок з вірша А. Малишка «Гармоніст» (книжка поезій «Жайворонки»).

⁹ «Ти ізнов мені снився на стежці гіркої розлуки...» — початкова строфа одного з віршів А. Малишка (цикл поезій «Україно моя», 1943).

¹⁰ Боженко Василь Назарович (1871—1919) — герой громадянської війни на Україні.

¹¹ «Немало ми воювали, стояли чобіт рудих...» — уривок з вірша А. Малишка «Червоновишневі зорі віщують погожий схід» (з книжки поезій «Битва», 1943).

¹² «Мідну гільзу на глухім обніжку...» — рядки з вірша А. Малишка «За плугами в полі — сонця! блиску!» (збірка поезій «Чотири літа», 1946).

¹³ «Лянівські живі і мудрі очі...» — заключні рядки вірша А. Малишка «Я його лиш бачив на портреті» (з книжки поезій «Що записано мною», 1956).

¹⁴ «І світ, як вевет, вставши із безодні...» — заключні рядки вірша А. Малишка «Матері і людства творчий дух» (з книжки поезій «Полудень віку», 1960).

¹⁵ «Широкий Дніпре мій, де ми ходили з братом...» — уривок з вірша А. Малишка «Дніпро» (книжка поезій «Битва»).

¹⁶ «Бійці в заозер'ї прали онучі...» — початкові рядки однойменного вірша А. Малишка (книжка поезій «Битва»).

¹⁷ «Лине чайка на безкраї плеса...» — рядки з вірша А. Малишка «Злов лягли дороги без туману» (книжка поезій «Зореві дні», 1940).

¹⁸ «Буй-тури вітри мчаться на лугах...» — рядки з вірша А. Малишка «Пейзаж» (збірка поезій «Далекі орбіти», 1962).

¹⁹ «Де ж ти, слово моє? Може, злову повернемо...» — заключні рядки вірша А. Малишка «Затихає робота повілі, повілі» (збірка поезій «Далекі орбіти»).

ДОРОЖЧЕ ВІД ЗОЛОТА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 2 грудня, і тоді ж було передруковано в обласній газеті «Радянська Житомирщина», 1962, 4 грудня. У перекладі на російську мову було надруковано в газ. «Литературная Россия», 1963, 18 січня, та у вид.: *Рильський Максим. Вечерние беседы*, с. 290—301.

Подасться за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нарис. Статті*, с. 237—245.

¹ Пермітін Юхим Миколайович (1896—1971) — російський радянський письменник.

² «Апнібалова клятва» — крилатий вираз; походить з переказів про карфагенського полководця Аннібала (247—183 до н. е.), який ніби ще десятилітнім хлопцем під тиском батька поклявся завжди бути непримиреним ворогом Риму і потім усе життя дотримувався цієї клятви.

³ Сафонов Вадим Андрійович (нар. 1904 р.) — російський радянський письменник.

⁴ Грябачов Микола Матвійович (нар. 1910 р.) — російський радянський письменник.

⁵ Солоухін Володимир Олексійович (нар. 1924 р.) — російський радянський письменник.

⁶ Докучаєв Василь Васильович (1846—1903) — російський вчений-природознавець, основоположник сучасного наукового грунтознавства.

⁷ Мовчан Василь Архипович (нар. 1903 р.) — український радянський іхтіолог-рибовод, член-кореспондент АН УРСР (з 1951 р.), член-кореспондент ВАСГНІЛ (з 1955 р.).

⁸ Ципцип Микола Васильович (нар. 1898 р.) — радянський ботанік, селекціонер, академік АН СРСР (з 1939 р.) і ВАСГНІЛ (з 1938 р.).

⁹ Закруткін Віталій Олександрович (нар. 1908 р.) — російський радянський письменник.

ГОЛОСИ КИЯН

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1962, 31 грудня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 246—251.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 246—251.

¹ ...завдання, яке проголосив колись В. І. Ленін: «Вчитися, вчитися і вчитися». — Тут в дещо зміненому вигляді цитуються слова В. І. Леніна з його статті «Краще менше, та краще» (1923). Дяв.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 45, с. 370.

² Шамо Ігор Наумович (1925—1982) — український радянський композитор, пародний артист УРСР (з 1975 р.).

³ Коломійченко Олексій Сидорович (1898—1974) — український радянський оториноларинголог, заслужений діяч науки УРСР (з 1955 р.).

⁴ Мхітарян Арташес Мелконович (нар. 1912 р.) — український радянський вчений у галузі гідроагрономіки. Заслужений діяч науки УРСР (з 1980 р.).

⁶ Донцов Матвій Олексійович (1877—1974) — український живописець-пейзажист.

СПІВАК І СЛОВО

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1963, 12 січня. Пізніше стаття увійшла до вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 252—256.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 252—256.

¹ Василенко Зоя Іванівна (нар. 1918 р.) — український радянський фольклорист, музикознавець.

² Гордійчук Микола Максимович (нар. 1921 р.) — український радянський музикознавець і фольклорист.

³ ...знамениту фразу Орфея... — Йдеться про персонаж опери К. В. Глюка «Орфей і Еврідіка» (1762).

Орфей — у грецькій міфології славетний співець і поет з Фракії, який своїм чудовим співом зачарував не лише людей та звірів, а й каміння, морську стихію. Образ Орфея широко ввійшов у мистецтво, літературу багатьох народів світу.

⁴ ...партії Сусаніна... — Йдеться про персонаж опери М. І. Глінки «Іван Сусанін» (1836).

Сусанін Іван Йосипович (? — 1613) — герой визвольної боротьби російського народу початку XVII ст. проти польських інтервентів.

Вперше надруковано під назвою «Невідомий лист поета» в газ. «Літературна Україна», 1967, 17 березня.

Дана стаття була написана М. Т. Рильським як відповідь на лист читача А. В. Чернооченка з приводу публікації поетом статті «Співак і слово», проте з невідомих причин не була автором надіслана до газети «Вечірній Київ». Лише через три роки після смерті поета старший науковий працівник Літературно-меморіального музею М. Т. Рильського Ю. Солод виявила її, розбираючи папери автора, і опублікувала в газеті «Літературна Україна».

Подається за першодруком.

¹ ...театр Садовського... — Йдеться про трупу М. К. Садовського, що мала назву «Товариство малоросійських артистів під керівництвом М. К. Садовського за участю М. К. Заньковецької». Діяла протягом 1888—1898 рр.

СЕРІОЗНА РІЧ — МИСТЕЦТВО

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1963, 26 січня. Тоді ж було передруковано в газ. «Літературна Україна», 1963, 29 січня, та «Радянська культура», 1963, 31 січня. У перекладі російською мовою було надруковано в «Літературній газеті», 1963, 2 лютого, в газ. «Правда», 1964, 26 липня, та під заголовком «Послесловие автора» у вид.: *Рильский Максим. Вечерние беседы*, с. 302—309.

Подається за вид.: *Рильський Максим. Вечірні розмови. Нариси. Статті*, с. 257—262.

¹ Ільїчов Леонід Федорович (нар. 1906 р.) — радянський філософ, академік АН СРСР (з 1962 р.).

² Олександр III (1845—1894) — російський імператор (з 1881 р.).

³ ...Володимир Ілліч, зрадівши, сказав: «А я думав, що ви поставите якоесь футуристичне опудало». — Про цей випадок згадує А. В. Луначарський (див.: *Луначарський А. Оповідання про Леніна*, К., 1960, с. 28).

⁴ Джорджоне (справжнє ім'я — Джорджо Барбареллі да Кастельфранко; 1477 або 1478—1510) — італійський живописець венеціанської школи.

⁵ Іванов Олександр Андрійович (1806—1858) — російський живописець.

⁶ Самокиш Микола Семенович (справжнє прізвище — Самокиша; 1860—1944) — український радянський живописець-баталіст і графік, академік Петербурзької АМ (з 1890 р.).

⁷ Шадр Іван Дмитрович (справжнє прізвище — Іванов; 1887—1941) — російський радянський скульптор.

⁸ Фаворський Володимир Андрійович (1886—1964) — російський радянський художник, народний художник СРСР (з 1962 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1962 р.).

⁹ Пророков Борис Іванович (нар. 1911 р.) — російський радянський художник-графік, член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (з 1954 р.).

¹⁰ Ейзенштейн Сергій Михайлович (1898—1948) — російський радянський режисер і теоретик кіно.

Вперше надруковано в газ. «Літературна Україна», 1963, 29 березня. У перекладі російською мовою стаття під заголовком «Счастливые наследники» була надрукована в газ. «Литературная Россия», 1963, 12 квітня.

Подається за вид.: *Рильський Максим*. Вечірні розмови. Нариси. Статті, с. 263—270.

¹ Петефі Шандор (1823—1849) — угорський поет, прозаїк, публіцист; революційний демократ.

² Фейхтвангер Ліон (1884—1958) — німецький письменник.

³ Аполлінер Гійом (справжнє прізвище та ім'я — Костровицький Гійом Альбер Володимир Олександр Аполлінарій; 1880—1918) — французький поет.

⁴ Архілох (пр. нар. і см. — друга половина VII ст. до н. е.) — давньогрецький поет.

⁵ Війон (Вільон) Франсуа (справжнє прізвище — Монкорб'є або де Лож; між 1431 і 1432 р. — після 1463) — французький поет.

⁶ Турсун-Заде Мірзо (1911—1977) — таджицький радянський письменник і громадський діяч.

⁷ Плавт Тит Макцій (середина III ст. до н. е. — бл. 184 р. до н. е.) — римський комедіограф.

⁸ Твел Марк (справжнє прізвище та ім'я — Клеменс Семюел Ленгхорн; 1835—1910) — американський письменник.

⁹ Гіппіус Зінаїда Миколаївна (1869—1945) — російська письменниця, критик.

¹⁰ Бєлий Андрій (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Бугаєв Борис Миколайович; 1880—1934) — російський радянський поет, теоретик символізму.

¹¹ Бурлюк Давид Давидович (1882—1967) — російський поет і художник; один із перших російських футуристів. З 1922 р. жив у США.

¹² Кручених Олексій Єлисейович (1886—1968) — російський поет-футурист; з 1930 р. публікував статті й бібліографічні матеріали.

¹³ Шкурупій Гео (Юрій) Данилович (1903—1937) — український радянський письменник.

¹⁴ Аксьонов Василь Павлович (нар. 1932 р.) — письменник. Його твори критикувалися в пресі за односторонність у зображенні молоді, зловживання жаргонізмами. З 1970 р. живе за кордоном.

¹⁵ Верлен Поль (1844—1896) — французький поет.

¹⁶ Ахматова Анна Андріївна (справжнє прізвище — Горенко; 1889—1966) — російська радянська поетеса.

¹⁷ Луговської Володимир Олександрович (1901—1957) — російський радянський поет.

¹⁸ Табідзе Галактіон Васильович (1892—1959) — грузинський радянський поет.

¹⁹ Чарелц Єгіше Абгарович (справжнє прізвище — Согомян; 1897—1937) — вірменський радянський поет і прозаїк.

²⁰ Бодлер Шарль (1821—1867) — французький поет.

²¹ Рембо Артюр (1854—1891) — французький поет.

²² Анненський Інокентій Федорович (1856—1909) — російський поет.

²³ Цвєтаєва Марина Іванівна (1892—1941) — російська поетеса.

²⁴ Пастєрняк Борис Леопідович (1890—1960) — російський радянський письменник.

єДИНИЙ СПІВ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1963, 30 квітня. Подається за першодруком.

¹ «...праздно болгаючих...». — Тут цитується вислів з поеми М. О. Некрасова «Рыцарь на час» (1863).

² «Наш прапор лине понад трони...». — Цитується рядок польської революційної пісні «Червоный прапор» (слова львівського поета-соціаліста В. Червенського), що була перекладена українською мовою Б. Грінченком і поширилась також на Україні.

...І ПРОРОСТЕ ЗЕРНО ЛЮБОВІ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1963, 11 травня. Згодом стаття була передрукована в газ. «Литературная Россия», 1963, 7 червня.

— Подається за першодруком. —

¹ «...з легкої руки Степана Павловича Титова, розгорнулася в «Литературной газете» широка дискусія...». — Йдеться про статтю С. Титова «Если не любить...» (див. «Литературная газета», 1962, 20 жовтня).

² Стівенсон Роберт Льюїс (1850—1894) — англійський письменник, літературний критик і публіцист.

³ Дюма Олександр («Дюма-батько»; 1802—1870) — французький письменник.

⁴ Лондон Джек (справжнє ім'я та прізвище — Джон Гріффіт; 1876—1916) — американський письменник.

⁵ Олдрідж Джеймс (нар. 1918 р.) — англійський письменник і публіцист.

⁶ Андерсен Ганс Крістіан (1805—1875) — датський письменник.

⁷ Грімми, брати: Якоб (1785—1863) і Вільгельм (1786—1859) — німецькі філологи.

ЖИВЛЮЧІ ДЖЕРЕЛА

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1963, 25 травня. Тоді ж стаття була передрукована — у перекладі російською мовою — в газ. «Литературная Россия», 1963, 26 липня.

Подається за першодруком.

КВІТИ І ЛЮДИ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1963, 7 вересня. Згодом стаття була передрукована «Литературной газетой», 1963, 5 грудня.

Подається за першодруком.

¹ «...презренной прозой говоря», мовляв Пушкін... — Тут цитується рядок з вступу до поеми О. Пушкіна «Граф Нулин» (1825).

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1963, 26 жовтня. Тоді ж стаття була передрукована в газ. «Радянська культура», 1963, 31 жовтня.

Подається за першодруком.

¹ Кротевич Євген Максимович (1884—1968) — український радянський письменник.

² Гольдони Карло (1707—1793) — італійський драматург, реформатор театру, творець італійської реалістичної драми епохи Просвітництва.

³ Касона Алехандро (справжнє прізвище та ім'я — Родригес Альварес Алехандро; нар. 1903 р.) — іспанський письменник.

⁴ Арбузов Олексій Миколайович (нар. 1908 р.) — російський радянський драматург.

⁵ Альошин Самуїл Йосифович (справжнє прізвище — Котляр; нар. 1913 р.) — російський радянський драматург.

⁶ Когоут Павел (нар. 1928 р.) — чеський письменник.

⁷ Панова Віра Федорівна (1905—1973) — російська радянська письменниця.

⁸ Кундера Мілап (нар. 1929 р.) — чеський письменник.

⁹ Розов Віктор Сергійович (нар. 1913 р.) — російський радянський драматург.

¹⁰ Себко Вадим Миколайович (1912—1981) — український радянський письменник.

¹¹ ...російського театру, законного спадкоємця давнього «Соловцова...». — Йдеться про Миколу Миколайовича Соловцова (справжнє прізвище — Федоров; 1856—1902) — російського театрального діяча, актора і режисера, який грав і в провінційних театрах, і в Олександринському театрі (Петербург, 1882—1883), і в приватних театрах Москви. З 1884 р. — режисер і організатор ряду акторських товариств. З 1894 р. — керівник товариства, а з 1893 р. — антрепренер Київського російського драматичного театру (з 1900 р. — і Одеського); створив у Києві стабільну трупу, до якої ввійшли ряд видатних російських акторів; пропагував передовий російський класичний репертуар.

¹² Лавренков Борис Андрійович (1894—1959) — російський радянський письменник.

¹³ Борисоглібська Ганна Іванівна (справжнє прізвище — Сидоренко-Свидерська; 1868—1939) — українська актриса, народна артистка УРСР (з 1936 р.).

¹⁴ Кошевський Костянтин Петрович (справжнє прізвище — Скляр; 1895—1945) — український радянський актор і режисер.

¹⁵ Добровольський Віктор Миколайович (1906—1984) — український радянський актор, народний артист СРСР (з 1960 р.).

¹⁶ Мілютенко Дмитро Омелянович (1899—1966) — український радянський актор, народний артист СРСР (з 1960 р.).

¹⁷ Пономаренко Євген Порфирівич (нар. 1909 р.) — український радянський актор, народний артист СРСР (з 1960 р.).

¹⁸ Нятко Поліна Мусіївна (справжнє прізвище — Табачникова-Нятко; нар. 1900 р.) — українська радянська актриса, народна артистка УРСР (з 1951 р.).

¹⁹ Куманченко Поліна Володимирівна (нар. 1910 р.) — українська радянська актриса, народна артистка СРСР (з 1960 р.).

²⁰ Барвінська Феодосія Андріївна (1899—1966) — українська радянська актриса, народна артистка УРСР (з 1943 р.).

²¹ Юра Терентій Петрович (1884—1973) — український радянський актор, народний артист УРСР (з 1940 р.).

²² Юра-Юрський Олександр Петрович (1895—1968) — український радянський актор, народний артист УРСР (з 1947 р.) та УзбРСР (з 1944 р.).

²³ Сергієнко Петро Трохимович (нар. 1902 р.) — український радянський актор, народний артист УРСР (з 1951 р.).

²⁴ Покотило Михайло Федорович (1906—1971) — український радянський актор, народний артист УРСР (з 1953 р.).

²⁵ Осмяловська Катерина Олександрівна (нар. 1904 р.) — українська радянська актриса, народна артистка УРСР (з 1951 р.).

²⁶ Петрова Євгенія Олексіївна (нар. 1903 р.) — українська радянська актриса, народна артистка УРСР (з 1947 р.).

²⁷ Кусенко Ольга Яківна (нар. 1919 р.) — українська радянська актриса, народна артистка УРСР (з 1962 р.).

²⁸ Яковченко Микола Федорович (1900—1974) — український радянський актор, заслужений артист УРСР (з 1943 р.).

²⁹ Панаєв Микола Лаврентійович (1918—1980) — український радянський актор, народний артист УРСР (з 1971 р.).

³⁰ Пилип Анатолій Іванович (нар. 1906 р.) — український радянський письменник.

³¹ Коломієць Олексій Федотович (нар. 1919 р.) — український радянський письменник.

³² Зарудний Микола Якович (нар. 1921 р.) — український радянський письменник, драматург.

³³ Василько Василь Степанович (справжнє прізвище — Василько-Міляев; 1893—1972) — український радянський актор, режисер і педагог, народний артист УРСР (з 1944 р.).

³⁴ Мамонтов Яків Андрійович (1888—1940) — український радянський письменник, театрознавець.

³⁵ Ібсен Генрік (1828—1906) — норвезький драматург.

³⁶ Шоу Джордж Бернард (1856—1950) — англійський драматург і публіцист.

³⁷ Брехт Бертольд (1898—1956) — німецький революційний драматург, поет і громадський діяч.

³⁸ Сартр Жан-Поль (нар. 1905 р.) — французький письменник і філософ.

³⁹ Міллер Артур (нар. 1915 р.) — американський драматург.

⁴⁰ Де Філіппо Едуардо (справжнє прізвище — Пассареллі; нар. 1900 р.) — італійський драматург, режисер і актор.

ЩАСЛИВИ БУДЬТЕ!

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1963, 31 грудня.
Подається за першодруком.

УЧИТЕЛЬ СЛОВЕСНОСТИ

Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1964, 1 лютого.
У перекладі російською мовою стаття була надрукована в журн.
«Огонек», 1964, № 24, с. 25—26.

Подається за першодруком.

¹ Щепкіна-Куперник Тетяна Львівна (1874—1952) — російська радянська письменниця; правнучка М. С. Щепкіна.

² Корнель П'єр (1606—1684) — французький драматург.

³ Коробка Микола Іванович (1872—1921) — російський і український фольклорист, історик літератури та літературний критик.

⁴ Рябініни — виконавці російських балад, що належали до чотирьох поколінь однієї родини. Ймовірно йдеться про Петра Івановича Рябініна-Андрєєва (1905—1953), від якого уже в радянський час неодноразово записувалися балади.

⁵ Лобода Андрій Митрофанович (1871—1931) — український фольклорист, етнограф та літературознавець, академік АН УРСР (з 1922 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1924 р.).

⁶ Доліво Апатолій Леонідович (справжнє прізвище — Доліво-Соботницький; нар. 1893 р.) — російський радянський співак і педагог, заслужений діяч мистецтв РРФСР (з 1944 р.).

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

- Абовян Хачатур 80, 143, 175, 341, 675
 Авдієв 99
 Айвазовський І. К. 270, 695
 Айтматов Ченгіз 624
 Аксаков С. Т. 192, 200, 201, 217, 234, 354, 355, 455, 578, 580, 686
 Аксьонов В. П. 625, 731
 Александров В. С. 86, 676, 724
 Александрова Л. В. 571, 724
 Алексєєв М. П. 86, 212, 652, 676
 Алєпський П. 427, 710
 Алігер М. Я. 54, 671
 Алферакі С. 605
 Алчевський І. О. 453, 713
 Альошин С. Й. 644, 733
 Амбарцумян В. А. 259, 694
 Амбросій П. Ю. 318, 319, 699
 Анакреон 476, 715
 Ананян В. 208
 Ангеліна П. М. 156, 319, 399, 684
 Андерсен Ганс Крістіан 634, 732
 Андроников І. Л. 521, 719
 Апенський І. Ф. 628, 731
 Антонович-Давидович Б. Д. 541, 721
 Ашполінер Гійом 624, 731
 Арабаджі К. І. 535, 721
 Арагон Луї 137, 154, 242, 346, 442, 566, 567, 681
 Арбузов О. М. 644, 646, 733
 Арєнський А. С. 573, 725
 Аркас М. М. 513, 719
 Арсєнєв В. К. 208, 579, 688
 Арсєнєва К. 208
 Артем (Сергєєв Ф. А.) 430
 Архілох 624, 731
 Арцибашев М. П. 550, 722
 Асєєв М. М. 54, 346, 526, 671
 Аскоченський 431
 Ауєзов М. О. 23, 101, 622 — — —
 Афанасьєв І. А. 10
 Ахмадуліна Б. А. 557, 723
 Ахматова А. А. 627, 731
 Ахундов Мірза Фаталі 13, 660
 Бабаєв Набі Хазри 14, 660
 Бабійчук Р. Б. 93, 95, 441
 Багалій Д. І. 396, 705
 Багрицький Е. Г. 54, 270, 346, 526, 627, 671
 Бажан М. П. 42, 53, 54, 62, 68, 81, 87, 101, 113, 145, 228, 268, 279, 294, 320, 358, 395, 431, 440, 512, 544, 553, 627, 669
 Байрон Джордж-Ноєл-Гордон 151, 265, 349, 484, 617, 624, 683
 Балакієв М. О. 40, 667
 Балахівська Л. М. 453, 713
 Бальзак Оноре де 133, 274, 321, 470, 646, 681
 Баратинський Є. А. 205, 265, 360, 371, 688
 Барбюс Анрі 169, 186, 442, 685
 Барвінок Ганна (Білозерська-Куліш О. М.) 542, 722
 Барвінська Ф. А. 645, 734

- Батий 428, 710
 Батовський Г. 90
 Бах Йоганн-Себастьян 573, 725
 Безименський О. І. 274, 696
 Бейліс М. 390, 705
 Бекем Серж 136
 Беклемішев Г. М. 572, 725
 Белотто Бернардо 88, 95, 676
 Бенедиктов В. Г. 549, 722
 Бербанк Лютер 465, 714
 Березовський М. С. 575, 726
 Берліоз Гектор 573, 725
 Верроуз Уільям 383
 Верут Болеслав 72, 674
 Вестужев (Марлінський) О. О.
 86, 550, 676
 Бетховен Людвіг ван 130, 138,
 144, 178, 259, 264, 558, 573, 619,
 655, 680
 Бехер Йоганес-Роберт 189, 186,
 685
 Бедний Дем'ян 113, 679
 Белий Андрій 625, 731
 Белінський В. Г. 33, 39, 40, 47, 50,
 51, 53, 67, 68, 86, 212, 390, 418,
 530, 664, 670
 Бжеська В. Ю. 444
 Бібіков Д. Г. 429, 535, 710
 Бізе Жорж 242, 692
 Бімецький О. І. 212, 213, 689
 Білик І. Я. 125, 680
 Білодід І. К. 402, 706
 Білокур К. В. 318, 699
 Благов Д. М. 239, 692
 Благой Д. Д. 86, 676
 Бласко Ібаньєс 135, 681
 Блок О. О. 86, 157, 190, 374, 475,
 484, 522, 526, 545, 624, 676
 Бобкова В. С. 214, 690
 Богданович М. А. 8, 659
 Богомолець О. О. 254, 422, 470,
 519, 693
 Богун І. 29, 37, 64, 663
 Богушевич Ф. К. 7, 148, 659
 Бодлер Шарль 628, 731
 Бодуен де Куртене І. О. 122, 224,
 679
 Боженко В. Н. 596, 727
 Божій М. М. 505, 717
 Бойко Г. П. 489, 716
 Бокшай Й. Й. 553, 723
 Болотников І. І. 27, 38, 663
 Бончарчук Г. 499
 Боцлан Гійом Левассер де 427,
 710
 Бор Матей 348
 Борецький Б. 608, 609
 Борисоглібська Г. І. 645, 733
 Боровиковський Л. І. 86, 676
 Бородін О. П. 144, 177, 573, 682
 Бортнянський Д. С. 575, 726
 Ботвінник М. М. 482, 716
 Ботев Христо 239, 692
 Брагинський Л. М. 457, 714
 Брандис Казімеж 226, 240, 691
 Брандис Маріан 74
 Брацицька Л. І. 633
 Брехт Бертольд 646, 734
 Бриль Яшка 19, 23, 193, 203, 661
 Бріттен Бенджамін 574, 726
 Бровка Петрусь 19, 148, 546, 627,
 661
 Бродський Д. 87
 Броневський В. 74, 225, 228, 240,
 268, 415, 485, 674
 Брюллов К. П. 40, 49, 66, 99, 667
 Брюсов В. Я. 522, 719
 Будьонкий С. М. 20, 123
 Булаховська Ю. Л. 402, 706
 Булаховський Л. А. 214, 396, 525,
 689
 Булгарін Ф. В. 70, 674
 Бунін І. О. 193, 204, 478, 521, 627,
 686
 Бурачек М. Г. 204, 688
 Буркацька Г. Є. 11, 156, 319, 398,
 659
 Бурлюк Д. Д. 625, 731

- Бурснічкіна Р. Д. 374
Бучма А. М. 63, 430, 443—446,
505, 645, 673
- Багіф Молла Панах 13, 660
Бажик Адам 73, 74, 674
Базов Іван Митчов 239, 692
Вайнерт Еріх 169, 186, 685
Вайял Роже Франсуа 154, 683
Вайян-Кутюрье Поль 170, 187,
685
Валуєв П. О. 334, 616, 679
Варинський Людвік 240, 692
Барламов О. Є. 41, 668
Василевська В. Л. 55, 74, 226,
671
Василенко З. І. 612, 729
Васильєв П. В. 603 — — —
Васильєв С. О. 54, 671
Васильківський С. І. 41, 204, 270,
620, 668
Василько В. С. 645, 734
Васильченко С. В. 49, 99, 101,
334, 531, 541, 543, 670
Васнецов В. М. 40, 193, 667
Ватуля О. М. 444, 645, 712
Ватутін М. Ф. 314, 430, 698
Вахнянин А. К. 574, 726
Вахтангов Є. Б. 24, 626, 662
Вега Каррйо Лопе Фелікс де
549, 722
Ведель А. Л. 575, 726
Вейнберг П. І. 562, 724
Венедиктов В. Г. 550
Венеціанов О. Г. 40, 667
Венцлова А. 23, 662
Вербицька А. О. 370, 703
Вервес Г. Д. 213, 402, 689
Вергілій 198
Верді Джузеппе 513, 575, 726
Верещагін В. В. 633
Вериківський М. І. 62, 144, 553,
575, 576, 672
Верлен Поль 626, 628, 731
- Веря Жюль 154, 387, 388, 506,
634, 683
Верстовський О. М. 297, 423,
697
Верховинець В. М. 576, 726
Верьовка Г. Г. 144, 576, 682, 726
Веселовський О. М. 371, 703
«Вечірній Київ» 420, 495, 511,
541, 584—586, 588, 606, 607, 609,
610, 615, 647, 658, 709
Всдіна В. П. 402, 706
Винников М. 644
Винищченко В. К. 35, 264, 665
Виноградов В. В. 211, 212, 401,
689
Висоцький І. М. 276
Виспянський Станіслав 91, 92,
240, 411, 412, 677 — — —
Вишенський Іван 213, 458, 714
Вишеславський Л. М. 427, 710
Вишневецький Д. І. 27, 663
Вишневецький В. В. 643, 722
Вишня Остап 113, 193, 209, 301,
312, 324, 353, 360, 400, 430, 443,
531, 566, 580, 601, 624, 679,
689
Виштак С. Д. 514, 719
Війон Франсуа 624, 731
Вінграновський М. С. 557, 562,
563, 723
Вовчок Марко (Віліпська М. О.)
33, 51, 53, 101, 122, 189, 239, 291,
402, 542, 665
Вознесенський А. А. 345, 526,
548, 557, 701
Волгін І. 557
«Вольф» 274
Вольтер 137, 226, 681
Воробйова Л. 495, 498
Воронько П. М. 145, 228, 489, 553,
627, 682
Ворошилов К. Є. 65, 673
Ворцель Станіслав-Габріель 225,
240, 248, 274, 691

- Врангель П. М. 190
 Врубель М. О. 430, 564, 711
 Бургун Самед 14, 20, 627, 660
 Вучо Олександр 348
 Вюрмсер Андре 308
 Вяземський П. А. 86, 520, 676
 Гавранек Богуслав 403, 707
 Гаврилук О. Я. 55, 145, 672
 Гаганова В. І. 462, 714
 Гагарін Ю. О. 317, 351, 352, 355, 388, 389, 472, 479, 494, 519, 699
 Гайдаянко І. П. 427, 710
 Гайдай З. М. 62, 454, 673
 Гайдар А. П. 20, 661
 Гайдн Франц-Йозеф 144, 178, 573, 682
 Галац Я. О. 55, 146, 646, 672
 Галич 99
 Гамарник Я. Б. 111, 678
 Гамзатов Р. Г. 343, 347, 348, 379, 380, 525, 526, 624, 701
 Гамсун Кнут 205, 688
 Гарібальді Джузеппе 535, 720
 Гарсія Лорка Федеріко 442, 646, 712
 Гатто Еttore Лью 89, 90
 Гауптман Гергарт 205, 646, 688
 Гафиз 151, 624, 683
 Гафурі Г. Н. 22, 661
 Гейне Генріх 151, 202, 349, 484, 559, 624, 683
 Гендель Георг-Фрідріх 573, 725
 Георгієв В. 401, 706
 Герасименко К. М. 593, 727
 Герасимчук Л. 96
 Герцен О. І. 7, 33, 37, 39, 40, 50, 51, 65, 67, 70, 71, 125, 171, 211, 225, 263, 390, 406, 533—536, 659, 670
 Гесіод 198
 Гете Йоганн-Вольфганг 150, 151, 200, 205, 226, 349, 360, 375, 440, 484, 524, 601, 624, 683
 Гетьман М. 609
 Гішніус З. М. 625, 731
 Гіталов О. В. 319, 338, 399, 699
 Гладков Ф. В. 182, 212, 685
 Глєбка П. Ф. 86, 89, 676
 Глинка М. І. 40, 101, 475, 573, 574, 614, 664
 Глинка Ф. М. 47, 669
 Глібов Л. І. 489, 716
 Глущенко М. П. 62, 204, 673
 Глюк Крістоф-Віллібальд 513
 Гмря Б. Р. 62, 96, 227, 614, 673
 Гнатюк Д. М. 96, 480, 677
 Гоголь М. В. 32, 33, 36, 41, 42, 49, 51, 57, 63, 64, 66, 67, 73, 82, 86, 113, 143, 152, 155, 157, 164, 175, 189, 192, 201, 202, 230, 270, 292, 314, 387, 406, 413, 432, 476, 493, 521, 533, 553, 566, 689, 616, 624, 644, 653
 Голд Майкл 170, 186, 685
 Головка А. В. 62, 113, 145, 399, 679
 Головка З. 96
 Голсуорсі Джон 442, 712
 Гольдони Карло 644, 733
 Гомер 198, 375, 624, 687
 Гомоляка В. Б. 297, 423, 697
 Гомулка Владислав 229, 691
 Гончар О. Т. 42, 54, 62, 101, 145, 209, 228, 324, 360, 399, 486, 544, 553, 585, 669
 Гончаров І. О. 41, 203, 438, 521, 588, 668
 Горбатов Б. Л. 54, 671
 Горвіц О. Б. 111, 679
 Гордійчук М. М. 612, 729
 Городецький 541
 Горький Максим (Пешков О. М.) 8, 12, 16, 18, 22, 23, 33, 34, 37, 41—43, 51—54, 56, 58, 63, 65—68, 74, 75, 82, 86, 101, 122, 130, 140, 159, 168, 169, 190, 193, 204, 207, 225, 230, 232, 259, 264, 270,

- 292, 301, 321, 374, 390, 408, 422,
478, 483, 521, 566, 579, 619, 624,
627, 644, 652, 659, 666, 671, 688
- Гофштейн Д. Н. 143, 627, 682
- Грабовський П. А. 34, 51, 53, 67,
68, 101, 126, 334, 665
- Гребінка Є. П. 50, 529, 530, 670
- Гречанинов О. Т. 373, 725
- Грибачов М. Б. 329
- Грибачов М. М. 600—602, 728
- Грибоедов О. С. 32, 41, 63, 73,
548, 644, 664
- Григор'єв Г. П. 643
- Григор'єв С. О. 62, 673
- Григорій (петербурзький мігро-
полит) 431
- Гришко М. М. 276, 696
- Гришко М. С. 62, 454, 673
- Гріг Едвард-Хачерун 573, 725
- Грімм (брати) 634, 732
- Грінченко В. Д. 567, 724, 732
- Грушевський М. С. 35, 187, 665
- Гудзій М. К. 213, 214, 402, 689
- Гулак М. І. 33, 664
- Гулак-Артемовський П. П. 86,
676
- Гулак-Артемовський С. С. 96,
297, 513, 575, 677
- Гуно Шарль Франсуа 454
- Гурамішвілі Д. 22, 81, 143, 158,
175, 662
- Гуревич С. А. 374
- Гус Ян 196, 687
- Гуслястий К. Г. 214, 221, 222, 689
- Гюго Віктор Марі 41, 133, 137,
154, 226, 349, 479, 554, 567, 624,
642, 668
- Давидов В. М. 41, 668
- Давидовський Г. М. 480, 715
- Даладьє Едуард 135, 681
- Даллес Джон Форстер 183, 686
- Данило Галицький 294
- Давте Аліг'єрі 375, 575, 624, 704
- Дашкевич К. Ф. 55, 62, 144, 270,
553, 576, 671
- Дарвін Чарлз Роберт 547, 722
- Даргомижський О. С. 40, 453, 667
- Дворжак Антоїн 573, 725
- Дебрін І. 582
- Дебюссі Клод-Ашіль 573, 725
- Дей О. І. 402, 706
- Дейнар М. 456
- Деянов І. Д. 140, 171, 539, 682
- Дельвіг А. А. 493, 520, 717
- Дембовський Я. 88
- Демент'єв О. Г. 269, 695
- Демущкай П. Д. 574, 655, 726
- Денікін А. І. 190
- Дерегус М. Г. 553, 723
- Державін Г. Р. 438—440, 555
- Де Філіппо Едуардо 646, 734
- Джапарідзе О. 258, 264
- Джефферсон Томас 307, 698
- Джойс Джеймс 548, 722
- Джорджоне 620, 730
- Держинський Ф. Е. 72, 74, 88,
225, 227, 240, 248, 674
- Дзюба І. М. 560, 562, 723
- Димитров Г. М. 239, 692
- Діккенс Чарлз 153, 624, 631, 635,
683
- Діфенбейкер Джон Джордж 282,
310, 336—338, 698
- Дмитерко Л. Д. 55, 228, 672
- Добровольський В. М. 645, 733
- Добровольський Станіслав-Рі-
шард 226, 240, 691
- Добролюбов М. О. 33, 39, 40, 47,
50, 51, 67, 86, 122, 212, 292, 390,
406, 535, 664
- Довженко О. П. 125, 143, 177, 209,
260, 269, 274, 284, 298, 320, 321,
352, 360, 398, 421, 425, 430, 562,
563, 566, 593, 601, 620, 621, 624,
627, 646
- Доде Альфонс 136, 205, 241, 242,
584, 624, 681, 726

- Докучаєв В. В. 601, 728
 Долинюк Є. О. 398, 706
 Доліво А. Л. 545, 655, 722, 735
 Домбровський Я. 53, 69, 74, 225,
 240, 414, 531, 671
 Донелайтіс Крістіонас 87, 638,
 676
 Донець М. І. 453—457, 613, 713
 Донець-Тессейр М. Е. 454, 456,
 714
 Донцов М. О. 609, 729
 Достоевський Ф. М. 41, 203, 212,
 264, 265, 326, 365, 438, 477, 483,
 484, 517, 520, 521, 624, 668
 Драгоманов М. П. 402, 494, 717
 Драч І. Ф. 557, 560—563, 723
 Дремлюга М. В. 415, 708
 Дубковецький Ф. І. 156, 319, 399,
 684
 Дунія-Марцинкевич В. І. 50, 670
 Дюкло Жан 137, 681
 Дюма Олександр («Дюма-бать-
 ко») 634, 732
 Евріпід 484, 549, 716
 Едер Б. П. 444
 Еджерсон У. 214
 Ейзенхауер Дуайт Дейвід 309,
 698
 Ейзенштейн С. М. 620, 730
 Елюар Поль 442, 712
 Емі Сяо 170, 186, 685
 Енгельс Фрідріх 61, 107, 129, 138,
 160, 166, 183—185, 265, 323, 328,
 331, 362, 378, 493, 506, 507, 539,
 548
 Еренбург І. Г. 212, 689
 Есхіл 370, 440, 484, 703
 Євтушенко Є. О. 345, 495, 526,
 557, 701
 Єрмоленко-Южина Н. С. 453, 713
 Єрмолова М. М. 41, 668
 Єсенін С. О. 352, 353, 484, 716
 Єфремов С. О. 301, 697
 Жадашівський Б. П. 429, 711
 Жаколо Люї 466, 714
 Жанна д'Арк 368, 562, 702
 Жаринов І. 499
 Жганец Цінко 527
 Желіговський Едвард (Антоній
 Сова) 71, 224, 674
 Жемайте Юлія 638
 Жеромський Стефан 228, 240,
 411, 413, 691
 Живков Тодор Христов 403, 707
 Живов М. С. 269
 «Жизнь» 51, 670
 Жинзіфов Райко 239, 692
 Жирмунський В. М. 213, 689
 Житецький П. Г. 334
 Жук М. І. 92, 677
 Жуковський В. А. 49, 66, 86, 426,
 520, 546, 670
 Жуковський Г. Л. 297, 423, 697
 Жулкевський Стефан 93, 96
 Жупанчич Отон 344, 524, 701
 Забашта Л. В. 277, 696
 Забіла Н. Л. 489, 490, 502, 716
 Заблоцький М. О. 478, 627, 715
 Завадський А. 229
 Закруткин В. О. 604, 729
 Залеський Броніслав 71, 224, 413,
 674
 Залеський Юзеф Богдан 189,
 686
 Залізняк М. 613
 Залка Мате 170, 186, 685
 Заньковецька М. К. 34, 37, 41, 65,
 68, 141, 172, 289, 334, 392, 430,
 512, 643, 665
 Запольська Габрієля 414, 708
 Зарудний М. Я. 645, 734
 Зар'ян Наїрі 404, 707
 Затеняцький Я. П. 291, 697
 Затиркевич-Карпінська Г. П.
 445, 712
 Захаржевська В. О. 402, 706

- Зворинкін 208
Зелінський Т. Ф. 561, 724
Зеня В. П. 607, 608
Зілинський О. І. 402, 706
Зленко Г. Д. 396, 705
Злобін С. П. 54, 671
«Знання» 51, 670
Зогович Радован 348
Золя Еміль 133, 154, 681
Зубарев М. 454
«Иностранная литература» 496
«Искра» 252, 693
Ібаррурі Гомес Долорес 592, 727
Ібсен Генрік 646, 734
Іванов А. В. 111, 678
Іванов Б. 285, 286
Іванов О. А. 620, 730
Івашкевич Ярослав 268, 412, 415, 646, 695
Ільчов Л. Ф. 618, 730
Ільф Ілля 432
Інголич Автон 345
Ісаакян А. С. 23, 341, 374, 404, 484, 627, 662
Ісаковський М. В. 54, 113, 478, 595, 671
Іжакевич Г. П. 402, 706
Йогансон Б. В. 329, 700
Йосипенко М. К. 444, 446, 712
Кавун В. М. 338, 700
Каганович Л. М. 146, 568, 569, 682
Калачевський М. М. 573, 575, 725
Калачинський М. І. 148, 683
Каленюк Д. І. 448, 449, 463—467, 581
Калинников В. С. 497, 717
Калинович М. Я. 396, 705
Калиновський Кастусь 7, 9, 71, 72, 148, 225, 659
Кампанелла Томмазо 507, 718
Камиру 136
Капалетто — див.: Белотто Бернардо
Каравелов Любен Стойчев 289, 692
Караджич Вук Стефанович 524, 525, 720
Карамзін М. М. 439
Карамзіни 521
Каргер М. К. 427, 710
Карл V 613
Кармалюк П. П. 96, 227, 677
Карпенко-Карий (Тобілевич) І. К. 34, 42, 51, 53, 67, 68, 145, 155, 178, 189, 289, 290, 334, 400, 466, 469, 470, 478, 479, 555, 588, 624, 646
Карузо Енріко 571, 613, 724
Касіян В. І. 62, 553, 672
Касона Александро 644, 733
Каспрович Ян 224, 411, 413, 691
Катіліна Сергій Лудій 500, 717
Катулі Гай Валерій 370, 703
Качалов В. Т. 41, 290, 668
Каштелан Юр 348
«Квартальник» 91
Квітка-Основ'яненко Г. Ф. 47, 67, 189, 291, 480, 670
Келлерман Бернгард 169, 186, 685
Кеннеді Джон Фіцджералд 366, 702
Кеннеді Роберт 382
Керенський О. Ф. 109
Кибальчич М. І. 388, 704
«Києвлянин» 679
Кипоренко-Доманський Ю. С. 454, 713
Кирейко В. Д. 586, 727
Кіриков С. В. 604
Кирило і Мефодій 238, 401, 691
Кирилук Є. П. 213, 402, 689
Кирчів Р. Ф. 402, 706
Кисіль А. Г. 29, 663
Кінько А. М. 214, 690

- Кіплінг Джозеф Редьярд 349, 701
Кіпренський О. А. 40, 667
Кіров С. М. 14, 54, 660
Клемансо Жорж Бенжамен 134, 681
Клемент Ф. Д. 133, 134
Клопчич Міле 345, 347, 527
Ключевський В. Й. 427, 614, 710
Кніпович С. Ф. 343, 346, 379, 525
Кобилянська О. Ю. 55, 189, 334, 645, 672
Коваленко М. 609, 610
Ковальов О. О. 368, 702
Когоут Павел 644, 733
Козак С. Д. 480, 515, 591, 715
Козачковський А. О. 393
Козицький П. О. 62, 144, 575, 576, 672
Козланюк П. С. 55, 101, 145, 172
Козлов І. І. 86, 676
Козловський І. С. 512—515, 574, 611, 718
Колас Якуб 8, 23, 50, 82, 113, 143, 148, 149, 175, 193, 203, 225, 243, 624, 627, 659
«Колгоспне село» 468
Колесниченко 289
Колесса М. Ф. 576, 726
Колесса Ф. М. 574, 726
«Колокол» 70, 534, 535, 536, 674
Коломієць О. Ф. 645, 734
Коломійченко О. С. 507, 608, 729
Кольцов О. В. 535
Кольчик О. А. 338
Компшанченко П. 633, 634, 635
«Комсомольская правда» 491
Коневський Б. 348, 526
Коненков С. Т. 258, 259, 264, 620, 694
Копоніцька Марія 74, 224, 228, 240, 248, 411, 415, 675
Конрад Джозеф 442, 624, 712
Коперник Міколай 53, 69, 74, 414, 671
Копиленко О. І. 145, 682
Корнелі П'єр 653, 735
Корнійчук О. Є. 42, 54, 62, 73, 82, 97, 101, 145, 155, 178, 228, 268, 294, 329, 400, 412, 415, 431, 553, 627, 645, 646, 669
Коробка М. І. 654, 735
Короленко В. Г. 18, 33, 37, 42, 65, 86, 99, 225, 274, 390, 451, 521, 531, 554, 624, 661
Коротич В. О. 557—560, 562, 723
Корсакас К. П. 86, 676
Корш Ф. Є. 122, 453, 679
Косарик (Коваленко) Д. М. 585, 727
Косенко В. С. 62, 144, 531, 576, 672
Косицький К. 27, 664
Костка Наперський Олександр Лев 29, 53, 224, 663
Костомаров М. І. 33, 86, 427, 617, 664
Костюшко Тадеуш 69, 70, 74, 674
Костяшин Е. П. 374
Котляревський І. П. 32, 47—49, 53, 67, 291, 297, 554, 663
Котляров Б. І. 427, 710
Коцюбинський М. М. 17, 18, 22, 33, 37, 42, 51—53, 65, 68, 92, 99, 101, 126, 139, 189, 207, 228, 270, 274, 291, 301, 334, 359, 399, 430, 469, 487, 510, 531, 554, 558, 624, 627, 661
Коцюбинський Ю. М. 301, 697
Кочерга І. А. 42, 62, 101, 145, 178, 274, 294, 400, 412, 428, 430, 531, 627, 646, 669
Кочетов В. О. 329, 700
Копевський К. П. 645, 733
Кошиць О. А. 574, 575, 726
Кошова Г. Д. 156, 683
Кошовий О. В. 593
Кравцов М. І. 525, 720

- Крамольшигов Г. 258, 264
Крамський І. М. 40, 667
Крашевський Юзеф Ігнаци 274, 696
Кремповецький Тадеуш Шимон 224, 690
Крижановський Г. М. 259, 694
Кривоніс М. 29, 37, 64, 663
Крилов І. А. 41, 53, 63, 500, 668
Крич'якевич І. П. 221, 690
Кропивницький М. Л. 34, 41, 68, 122, 141, 145, 155, 172, 178, 289, 334, 400, 646, 665
Кротевич Є. М. 643, 733
Крупська Н. К. 259, 283, 694
Кругікова Н. Є. 213, 402, 689
Кручепих О. Є. 625, 731
Кручковський Леон 74, 226, 228, 240, 268, 412, 414, 646, 675
Крушельницька С. А. 570, 724
Крушельницький М. М. 63, 645, 673
Крюкова М. С. 543, 722
Крячко М. 98
Куїнджі А. І. 193, 204, 270, 604, 687
Кукольник Н. В. 370, 550, 703
Кулешов А. О. 19, 593, 616, 624, 627, 661
Кулик І. Ю. 114, 678
Кулібін І. П. 126, 162, 171, 680
Куліш М. Г. 145, 412, 627, 646, 682
Куліш П. О. 33, 48, 617, 664
Кульчицька О. Л. 553, 723
Кумаченко П. В. 645, 733
Кундера Мілан 644, 733
Кувдич О. Л. 22, 616 661
Кунцин 99
Купала Янка 8, 50, 82, 113, 143, 148, 149, 175, 225, 375, 624, 627, 659
Купрін О. І. 205, 274, 688
Курилюк К. 93
Кусенко О. Я. 645, 734
Кучер В. 84
Кюхельбекер В. К. 520, 719
Лавренцов Б. А. 644, 733
Лавров П. А. 221, 690
Лавров Ф. І. 214, 689
Лалич Іван 344
Латанський В. 305
Лапіс В. Т. 23, 662
Ле І. Л. 145, 585, 682
Лебедев В. 606, 607
Лебедев Г. 212
Ленада О. С. 297, 421, 423, 697
Левін Л. 268
Левіна Х. 490
Левітан І. І. 40, 101, 193, 204, 604, 667
Левський В. 239, 692
Лелевель Йоакім 91, 211, 224, 225, 240, 248, 677
Ленець К. 395
Ленін В. І. 14, 16, 37, 39, 40, 52, 56, 59, 61, 65, 66, 69, 71, 72, 99, 107—109, 112, 119, 121, 126, 129, 131, 132, 138, 139, 141, 147, 156, 160—162, 168, 169, 172, 175, 182, 183, 186—188, 197, 203, 204, 211, 215, 226, 232, 245, 250, 252, 254, 258, 263—265, 267, 309, 314, 317, 323, 328, 331, 360, 362, 378, 379, 415, 422, 430, 439, 452, 476, 483, 488, 505—507, 534, 535, 539, 540, 546, 548, 579, 581, 582, 595, 596, 602, 607, 619—621, 629, 671, 678
Леонардо да Вінчі 260, 316, 554, 575, 620, 694
Леонов Л. М. 34, 193, 201, 208, 234, 276, 284, 285, 286, 324, 394, 478, 599, 600, 624, 627, 644, 646, 665
Леонтович М. Д. 34, 42, 144, 480, 573, 574, 665
Лепешницька О. Б. 265, 694

- Лермонтов М. Ю. 12, 13, 32, 41, 42, 51, 63, 67, 82, 86, 162, 202, 288, 347, 406, 438, 458, 484, 521, 523, 644, 660, 684
- Лер-Славінський Т. 212
- Лесков М. С. 86, 203, 214, 319, 420, 429, 500, 676
- Леснік 208, 579, 580, 726
- Лисенко М. В. 15, 34, 37, 40, 42, 65, 68, 96, 106, 122, 144, 172, 178, 225, 270, 297, 334, 392, 414, 423, 430, 453, 454, 480, 513, 531, 555, 571, 573—575, 606, 611, 655, 660
- Лисенко Р. 574
- Литвиненко-Вольгемут М. І. 62, 454, 461, 614, 673 —
- «Литературная газета» 491, 557, 632
- Ліст Ференц 573, 725
- «Літературна газета» 496, 558, 580, 562
- «Літературна Україна» 555, 558, 623
- Лобода А. М. 654, 735
- Ломиковський В. Я. 192, 201
- Ломоносов М. В. 38, 140, 422, 438, 666
- Лонгфелло Генрі Уодсуорт 351, 701
- Лондон Джек 353, 634, 732
- Лопе де Вега Каррйо Фелікс — див.: Вега Каррйо Лопе Фелікс де
- Лорка Гарсія — див.: Гарсія Лорка Федеріко
- Лось Ф. Є. 321, 690
- Луговської В. О. 627, 731
- Лукаш М. О. 200, 688
- Лукрецій 198, 506, 718
- Луначарський А. В. 130, 164, 259, 292, 620, 680
- Людкевич С. П. 144, 270, 553, 576, 682
- Людовік XIV 134, 681
- Люксембург Роза 240, 248, 692
- Люлі Жан-Батіст 573, 725
- Лядов А. К. 573, 725
- Лятошинський Б. М. 62, 270, 415, 531, 576, 672
- Ляхов М. Є. 603
- Мазай М. М. 156
- Мазепа І. С. 30, 31, 48, 66, 668
- Майборода Г. І. 144, 297, 421, 423, 632
- Майборода П. І. 144, 257, 591, 632
- Майков А. М. 203, 688
- Майборода М. М. 408, 410
- Макайюнок А. Є. 148, 683 —
- Маковський К. Є. 40, 667
- Максимович Д. 527
- Максимович М. О. 32, 47, 48, 251, 567, 664
- Маленков Г. М. 146, 682
- Малер Густав 573, 725
- Малишкін О. Г. 478, 588, 715
- Малишко А. С. 42, 54, 62, 113, 145, 156, 208, 257, 267, 275, 277, 297, 343, 347, 348, 358, 360, 379, 421, 423, 440, 485, 505, 509, 525, 526, 532, 553, 585, 591, 598, 624, 627, 669, 688
- Малларме Стефан 560, 628, 723
- Мамонтов Я. А. 646, 734
- Манжура І. І. 51, 67, 670
- Манзій В. Д. 457, 714
- Манізер М. Г. 368, 702
- Манн Томас 169, 186, 685
- Маркевич М. 669
- Маркс Карл 61, 107, 129, 138, 160, 166, 183, 184, 185, 246, 265, 286, 323, 328, 331, 362, 378, 429, 483, 493, 506, 507, 539, 548
- Мартович Лесь 189, 334, 686
- Мархлевський Юліан 92, 225, 240, 677

- Мар'яненко І. О. 62, 673
 Матейко Ян Алоїз 92, 268, 549, 677
 Махло Н. 190
 Махновець Л. Є. 199, 688
 Мачтет Г. О. 18, 274, 661
 Машкін М. В. 552, 723
 Маяковський В. В. 12, 16, 22, 23, 37, 41—43, 52—54, 63, 65, 66, 68, 74, 82, 101 113, 131, 158, 159, 212, 214, 232, 270, 274, 346, 353, 374, 390, 439, 484, 522, 526, 538, 553, 623, 624, 633, 634, 644, 646, 655, 680
 Меджидов М. М. 11
 Межелайтіс Е. В. 546, 624, 638, 722
 Мейтус Ю. С. 62, 672
 Меліхов Г. С. 62, 673
 Менделєєв Д. І. 40, 422, 667
 Мерзляков О. Ф. 438, 712
 Меріме Проспер 41, 135, 152, 524, 668
 Метнер М. К. 544, 545, 722
 Микитенко І. К. 101, 145, 646, 677
 Микиша М. В. 454, 713
 Микола І 251, 363, 373, 429, 534, 535, 693
 Мирний Панас 22, 33, 42, 49, 51, 53, 125, 189, 203, 206, 270, 291, 334, 554, 588, 626, 661
 Михальчук К. П. 334, 700
 Мишуга О. П. 570, 613, 724
 Мікеланджело Буонарроті 553, 723
 Мішлер Артур 646, 734
 Мілюков П. М. 187, 686
 Мілютенко Д. О. 845, 733
 Мінківський О. З. 515, 710
 Мірабо Оноре Габрієль Рікеті 134, 681
 Містраль Федерік 136, 241, 681
 Міхаловський Пйотр 89, 549, 676
 Міцкевич Адам 15, 18, 25, 31, 42, 53, 69—71, 74, 86—92, 151, 153, 189, 193, 203, 223, 224, 226, 228, 240—244, 247, 248, 349, 369, 375, 377, 411, 413—415, 419, 440, 499, 522, 524, 535, 537, 542, 601, 624, 660
 Мічурін І. В. 40, 126, 162, 200, 209, 254, 465, 667
 Мовчан В. А. 602, 728
 Мовчан Є. Х. 213, 319, 689
 Могила П. С. 428, 710
 Молотов В. М. 77, 78, 84, 146, 675
 Мольєр Жан-Батіст 135, 137, 154, 644, 681
 Монюшко Станіслав 74, 96, 414, 573, 675
 Мопассан Гі де 41, 133, 205, 626, 669
 Мор Томас 507, 718
 Морозов М. О. 316, 699
 Мосіа О. Г. 454, 713
 Москвін І. М. 41, 290, 668
 Моцарт Вольфганг Амадей 530, 573, 575, 617
 Муравйова О. О. 513, 719
 Мурашко М. І. 41, 430, 668
 Мусоргський М. П. 40, 101, 122, 270, 453, 573, 614, 667
 Мхітарян А. М. 608, 729
 Набоков В. В. 383, 704
 Навої Нізамеддін Мір Алішер 143, 175, 682
 Навроцький О. О. 33, 86, 664
 Нагнибіда М. Л. 54, 145, 553, 671
 Назор Володимир 344, 524, 701
 Налбандян М. Л. 404, 707
 Наливайко Северян 7, 28, 50, 224, 658
 Наполеон І 134, 135, 345, 681
 Нацокія 520
 Небаба М. 29, 663
 Невермі Ігор 228, 415, 691

- Негош П. П. 524, 720
 Неєдлий Зденек 197, 238, 687
 Нежанківський О. Й. 574, 726
 Нежданова А. В. 453, 461, 613, 718
 Некрасов М. О. 7, 8, 12, 16, 39—42, 47, 50, 51, 53, 63, 67, 73, 82, 143, 149, 175, 203, 230, 265, 418, 521, 546, 620, 659, 666
 Нелецка Ян 197, 687
 Немирович-Данченко В. І. 41, 668
 Неруда Ян 41, 669
 Нестеренко Г. Д. 362, 363, 702
 Нестеров М. В. 193, 687
 Нечай Д. 29, 37, 65, 663
 Нечуй-Левицький І. С. 430
 Нізамі Гяджеві 13, 443, 175, 660
 Ніколаєв А. Г. 351, 352, 355, 388, 607, 701
 Нікулін Л. В. 274, 696
 Нірод Ф. Ф. 424, 709
 Нітш Казімеж 90, 676
 Ніцше Фрідріх 326, 699
 Ніщинський П. І. 426, 575, 710
 Новиков-Прибой О. С. 208, 688
 «Новое время» 366
 Новотний Антоніи 196, 687
 «Новый мир» 497
 Норвід Ципріан Каміль 546, 722
 Нятюк П. М. 645, 733
 Обрембська-Яблонська А. 90
 Ованесян Р. К. 208, 689
 Огарьов М. П. 37, 65, 211, 263, 533, 666
 Огнєвой К. 96
 Ожешко Еліза 74, 224, 226, 248, 413, 415, 675
 Озерний М. О. 156, 684
 Олдріж Джеймс 634, 732
 Олександр II 71, 536, 674
 Олександров О. О. 607
 Олександр III 172, 619, 730
 Олесь О. І. 207, 484, 688
 Омар Хайям 151, 683
 Оркав Владислав 441, 413, 708
 Орлов С. С. 269, 695
 Орловський К. П. 19
 Осмяловська К. О. 645, 734
 Островський М. О. 274, 695
 Островський О. М. 33, 41, 51, 67, 73, 155, 521, 624, 644, 664
 Охременко В. І. 427, 541, 710
 Павленко Н. 96
 Павлій П. Д. 214, 690
 Павло (апостол) 440
 Павлов І. П. 16, 40, 66, 660
 Павлов Т. 401
 Павлюк 224
 Паганіні Нікколо 126, 140, 680
 Палій С. П. 480, 705
 Палійчук В. Д. 427, 710
 Панасьєв М. Л. 645, 734
 Палова В. Ф. 644, 733
 Панфілова Т. С. 374
 Панч П. Й. 55, 101, 145, 228, 294, 553, 672
 Панченко П. О. 148, 627, 683
 Пархоменко В. 361
 Пархоменко О. Я. 227
 Пастернак Б. Л. 628, 732
 Пастернак Леон 74, 268, 674
 Патон Є. О. 430
 Паторжинський І. С. 62, 454, 558, 673
 Паустовський К. Г. 193, 208, 270, 287, 289, 290, 324, 601, 605, 624, 686
 Первомайський Л. С. 54, 62, 145, 671
 Пермітін Ю. М. 208, 599, 604, 688, 728
 Песталоцці Йоганн Генріх 487, 716
 Пестель П. І. 37, 65, 666
 Пестрак П. С. 19, 661
 Петєфі Шандор 624, 731

- Петлюра С. В. 35, 190, 290, 665
 Петренко М. М. 571, 724, 725
 Петро I Великий 31, 46, 249, 345,
 371, 428, 478, 668
 Петро II (король Югославії) 343
 Петров Є. П. 432
 Петров Ф. М. 325, 602, 603, 699
 Петрова Є. О. 645, 734
 Петровський Г. І. 302
 Петровський М. Н. 222, 396, 690
 Петрусенко О. А. 454, 461, 713
 Пимоненко М. К. 41, 270, 290,
 291, 430, 620, 668
 Пилдін О. М. 122, 679
 Писарєв Д. І. 40, 122, 439, 667
 Пігонь Станіслав 90
 Підгорний М. В. 338, 700 — —
 Піндар 198, 687
 Піунова К. Б. 522, 719
 Піхно Д. І. 121, 679
 Пічета В. І. 224, 690
 Плавт Тит Макцій 624, 731
 Плеханов Г. В. 40, 667
 Пліній Молодший 199
 Погодін М. Ф. 73, 232, 627, 644,
 646, 674
 Погребняк П. С. 192, 201, 276,
 277, 602, 686
 Покотило М. Ф. 645, 734
 Покрипешь Ф. 23
 Поленов В. Д. 40, 668
 Ползунов І. І. 40, 666
 Поліщук Т. 96
 Помяловський М. Г. 99, 677
 Пономаренко Є. П. 645, 733
 Попов О. С. 40, 667
 Попов П. М. 213, 689
 Попович П. Р. 351, 352, 353, 355,
 388, 571, 607, 701
 Посмітний М. О. 20, 156, 319, 398,
 661
 Потебня А. О. 70, 224, 414, 674
 Потебня О. О. 100, 334, 396, 426,
 677
 Правдін О. А. 41, 668
 Прешерн Франсе Ксаверій 344,
 524, 525, 701
 Пригара М. А. 87, 676
 Присяжнюк К. Ф. 362, 363
 Пришвін М. М. 163, 208, 579—
 581, 684
 Прокопєн П. С. 10
 Прокопович Ф. 46, 429, 669
 Прокоф'єв О. А. 54, 113, 232, 267,
 478, 593, 627, 671, 679
 Прокоф'єв С. С. 573, 725
 Пророков В. І. 620, 730
 Прус Болеслав 228, 240, 415,
 691
 Пруст Марсель 548, 722
 Пугачов О. І. 27, 38, 663 — —
 Пурішкевич В. М. 121, 679
 Путрамент Єжи 74, 226, 228, 268,
 412, 415, 675
 Пушкін О. С. 8, 11, 13, 15, 16, 22,
 23, 25, 26, 32, 36—39, 41, 42, 47,
 50, 51, 53, 56, 57, 63—67, 70, 73,
 80, 82, 86, 88, 90, 99, 101, 112,
 143—145, 149, 151, 155, 162,
 175, 178, 190, 192, 202, 212, 223,
 226, 230, 232, 233, 251, 258, 265,
 270, 292, 305, 314, 321, 347, 349,
 368, 369—375, 377, 390, 393, 400,
 404, 406, 422, 435, 438, 439,
 475—477, 482, 483, 487, 493, 497,
 500, 520—525, 529, 530, 543, 547,
 559, 572, 595, 616, 617, 620, 623,
 624, 634, 640, 644, 653, 666
 Пуцин І. І. 493, 520, 717
 Пшибось Юліан 74, 674
 Рабле Франсуа 241, 692
 «Рабочий путь» 109, 678
 Равель Моріс 573, 725
 Рагімов Сулейман Гусейн 14,
 660
 Радищев О. М. 11, 16, 22, 40, 46,
 53, 63, 294, 506, 507, 659

- Радін Л. П. 695
 Разін С. Т. 27, 38, 663
 Райніс Ян 175, 685
 Рамо Жан-Філіпп 573, 725
 Рафаель Санти 441, 554, 575, 712
 Рахлін Н. Г. 572, 725
 Рахманінов С. В. 122, 545, 573, 679
 Ребіков В. І. 573, 725
 Ревуцький Д. М. 375, 376, 500, 651—656, 704
 Ревуцький Л. М. 62, 144, 220, 270, 431, 463, 553, 576, 655, 672
 Реймонт В. 228
 Ремарк Еріх Марія 442, 627, 634, 712
 Рембо Артур 628, 731
 Рембрандт Гарменс ван Рейн 177
 Рєшн І. Ю. 16, 34, 40, 41, 66, 69, 101, 122, 291, 660
 Ржегорж Францішек 258, 694
 Ридль Л. 205, 66, 70, 86, 659
 Рибак Н. С. 55, 145, 268, 672
 Рилєєв К. Ф. 7, 28, 37, 46, 47, 65,
 Рильський М. Т. 402, 617
 Рильський Т. Р. 476, 715
 Рильські 448
 Римський-Корсаков М. А. 40, 68, 122, 297, 423, 454, 573, 633, 667
 Рід Джон 169, 186, 684
 Ріхтер С. Т. 531
 Роєн Огюст 259, 264, 620, 694
 Рождественський Р. І. 343, 345, 379, 525, 526, 557, 621, 701
 Розов В. С. 644, 733
 Роллан Ромєн 169, 375, 442, 624, 685
 Романенко О. Д. 343, 525
 Ростан Едмон 387, 652, 704
 Рошаль Г. Л. 269, 695
 Рубач М. А. 221, 690
 Рубінштейн А. Г. 572, 725
 Руданський С. В. 554, 723
 Руденко Б. А. 96, 677
 Руденко Л. А. 227
 Рубавишнікова Є. А. 374
 Рустанові Шота 143, 175, 200, 375, 682
 Руффо Тітті 571, 724
 Рябініні 654, 735
 Рядченко І. І. 427, 710
 Сааді 151, 624, 683
 Савич М. І. 33, 87, 664
 Савіна М. Г. 44, 668
 Саврасов О. К. 40, 204, 667, 688
 Сагайдачний П. К. 28, 663
 Садовський М. К. 34, 41, 141, 172, 289, 290, 334, 430, 453, 454, 512, 514, 616, 665, 730
 Садовський П. М. 41, 668
 Саксаганський П. К. 34, 41, 68, 141, 172, 289, 290, 334, 430, 480, 512, 514, 655, 665
 Салапат Юлаєв 33, 666
 Салахян А. Н. 404—406, 707
 Салтиков-Шчедрін М. Є. 12, 33, 41, 42, 51, 67, 82, 230, 406, 408, 432, 451, 659
 Сальєрі Антоніо 530, 617, 720
 Самійленко В. І. 258, 333
 Самокиш М. С. 270, 620, 730
 Савд (Завд) Жорж 41, 668
 Сартр Жан-Поль 646, 734
 Сар'ян Г. В. 342, 404, 700
 Сар'ян М. С. 342, 620, 621, 701
 Сафонов В. А. 600, 728
 Сап І. О. 453, 713
 Саянов В. М. 478, 627, 715
 Светлов М. А. 158, 346, 526, 627, 684
 Свидницький А. П. 53, 99, 554, 671
 Свірський О. І. 274, 695
 Сегал О. 96
 Семенко М. В. 439, 625, 712

- Сераковський Зигмунт 71, 224,
 413, 674
 Серафимович О. С. 54, 671
 Сергеев-Ценський С. М. 208, 478,
 688
 Сергієнко П. Т. 645, 734
 Сеспель Мішті 23, 662
 Северов П. Ф. 427, 710
 Северянін І. В. 439, 550, 578, 712
 Серов В. О. 40, 667
 Сеченов І. М. 16, 40, 65, 660
 Сильвестр (митрополит) 29
 Симонов К. М. 644, 646
 Сирокомля Владислав 240, 538,
 692
 Сірано де Бержерак Савіньєн
 387, 704
 Склярєнко В. М. 424, 645, 709
 Скворода Г. С. 393, 422, 458, 561
 Скорина Франциск 9, 659
 Скоропадський П. П. 190, 665
 Скорульський М. А. 423, 709
 Скотт Вальтер 524, 720
 Скотт Джон 308
 Скрыбін О. М. 545, 573, 722
 Слободяк Владзімеж 90
 Словацький Юліуш 69, 74, 89, 91,
 92, 189, 199, 224, 226, 228, 240,
 247, 248, 268, 269, 413—415, 674
 Случевський К. К. 559, 723
 Сметана Бедржіх 573, 725
 Смирнов М. П. 259, 694
 Смирнов-Сокольський М. П. 393,
 705
 Смолич Ю. К. 54, 62, 145, 671
 Смолкін А. 499
 Собінов Л. В. 444, 570, 613, 712
 Собко В. М. 644, 733
 «Современник» 670
 Сокальський П. П. 575, 726
 Соколов В. 357
 Соленин К. Т. 32, 37, 48, 65, 664
 Солнцева Ю. І. 269, 298, 425, 695
 Соловйов В. С. 522, 653, 719
 Соловцов М. М. 644
 Солод Ю. Д. 730
 Солоухін В. О. 600, 604, 605, 728
 Сосюра В. М. 42, 54, 62, 101, 113,
 145, 158, 358, 553, 627, 669
 Софокл 483, 549, 624, 716
 Спартак 224
 Спецдіаров О. О. 342, 700
 Сталін Й. В. 347
 Стальський С. 22, 662
 Станіславський К. С. 34, 41, 68,
 289, 665
 Станкевич С. 95
 Старицький М. П. 67, 86, 145,
 178, 224, 225, 290, 334, 413, 507,
 525, 538, 611, 617, 633, 645, 674
 Стасов В. В. 41, 655, 668
 Стаф К. 214
 Стафф Леопольд 415, 708
 Стельмах М. П. 42, 54, 62, 101,
 145, 209, 268, 324, 360, 399, 471,
 543, 553, 585, 588, 669
 Стендаль Фредерік 566, 724
 Степовий Я. С. 334, 574, 700
 Стефанік В. С. 22, 34, 42, 51, 53,
 59, 83, 92, 101, 189, 225, 291,
 334, 411, 413, 554, 627, 661
 Стефанік С. В. 512, 718
 Стеценко К. Г. 334, 574, 575, 726
 Стиль Андре 154, 683
 Стівенсон Роберт Льюїс 634, 732
 Стравинський І. Ф. 573, 725
 Сулейман Рустам 14, 660
 Сумцов М. Ф. 334, 396, 700
 Супруненко М. І. 221, 690
 Суриков В. І. 40, 667
 Сурков О. О. 232
 Сусанін І. Й. 614, 729
 Сухобрус Г. С. 214, 402, 690
 Табідзе Г. В. 627, 731
 Талам А. 395
 Таль М. Н. 482, 716
 Тамарр 154

- Танєєв С. І. 573, 725
 Танк Максим 19, 627, 661
 Тарле Е. В. 427, 710
 Таронци С. С. 404, 707
 Твардовський О. Т. 113, 232, 279,
 329, 478, 497, 593, 627, 679
 Твен Марк 624, 731
 «Театр» 543
 Тен Борис 426, 710
 Тен І. 652
 Теннер Джон 372
 Тешлицький К. 645
 Терещенко М. І. 87, 676
 Тесленко А. Ю. 53, 189, 671
 Тимохін В. 96
 Титов Г. С. 351, 352, 355, 388,
 494, 519, 701
 Титов С. П. 374, 375, 632
 Тихонов М. С. 113, 232, 478, 526,
 627, 679
 Тичина П. Г. 42, 54, 62, 68, 87,
 101, 113, 145, 155, 207, 228, 268,
 358, 360, 385, 431, 440, 522, 553,
 624, 627, 669
 Тімірязєв К. А. 40, 254, 601, 603,
 667
 Тобілевич І. К.— див.: Карпен-
 ко-Карий І. К.
 Толстой Л. М. 12, 23, 34, 37, 38,
 41—43, 51, 53, 63, 65—68, 82,
 86, 101, 112, 143, 151, 175, 202,
 203, 212—214, 225, 226, 230,
 232, 264, 265, 296, 321, 374, 386,
 390, 432, 438, 471, 477, 478,
 487—489, 520, 521, 533, 616, 620,
 624, 634, 641, 644
 Толстой О. К. 375, 509, 644, 651,
 686
 Толстой О. М. 43, 54, 82, 113, 189,
 203, 212, 478, 563, 624, 627, 669
 Тольба В. С. 424, 709
 Топоров А. М. 374
 Торез Моріс 137, 681
 Торн Адам 414
 Треньов К. А. 54, 73, 644, 671
 Третьякова В. 96
 «Трибуна люду» 73, 98
 Тріоле Ельза 137, 242, 681
 Тропішін В. А. 40, 140, 171, 667
 Трохименко К. Д. 62, 673
 Груш І. І. 204, 270, 688
 Грущенко Є. Ф. 269
 Тувім Юліан 73, 74, 90, 225, 228,
 240, 267, 269, 412, 415, 484,
 674
 Тудор С. Й. 55, 145, 672
 Тулуб З. П. 585, 727
 Туманян О. Т. 80, 341, 404, 675
 Тургенєв І. С. 33, 41, 42, 122, 125,
 192, 203, 204, 212, 230, 376, 435,
 438, 450, 478, 495, 520, 521, 548,
 556, 579, 580, 634, 644, 665
 Турсун-Заде Мірзо 624, 731
 Тютчев Ф. І. 203, 265, 360, 463,
 476, 546, 620, 626, 688
 Уатт Джеймс 373, 703
 Уваров С. С. 251, 693
 Уеллс Герберт Джордж 717
 Ужвій Н. М. 63, 645, 673
 Українка Леся (Косач Л. П.) 22,
 34, 42, 51, 53, 54, 67, 81, 86, 87,
 101, 126, 145, 178, 189, 193, 205,
 215, 225, 270, 274, 291, 294, 334,
 358, 359, 368, 390, 395, 402, 411—
 414, 426, 430, 440, 475, 476, 484,
 522, 531, 554, 598, 617, 624, 626,
 636, 637, 639, 644, 646, 661
 Ульянов Д. І. 582, 726
 Ульянови 429
 Уорд Д. 214
 Уточкін С. І. 516, 719
 Ушаков М. М. 54, 426—431, 627,
 671
 Ушинський К. Д. 122, 334, 487,
 679
 Фаворський В. А. 620, 730
 Фадєєв О. О. 43, 54, 82, 101, 113,

- 208, 270, 478, 543, 593, 624, 627, 669
- Федін К. О. 208, 232, 279, 567, 627, 688
- Федір Іванович (цар) 28, 663
- Федоров І. 180, 181, 685
- Федотов П. А. 33, 67, 664
- Федькович Ю. А. 189
- Фейхтвангер Ліон 624, 731
- Фергюссон Джеймс 311
- Фет А. А. 203, 316, 476, 628, 688
- Фізулі Мухаммед Сулейман 13, 660
- Фірдоусі Абулькасим 151, 683
- Флобер Гюстав 41, 133, 154, 668
- Фонвізін Д. І. 409
- Фонтен Мішель 135
- Формозов А. Н. 604
- Франк Сезар Огюст 573, 725
- Франко З. Т. 402, 706
- Франко І. Я. 22, 24, 34, 37, 42, 49, 51, 53, 54, 59, 65, 68, 83, 86, 90, 96, 97, 99, 101, 112, 122, 126, 138, 143, 146, 157, 168, 177, 186, 189, 190, 193, 197, 206, 213, 215, 224—226, 228, 238, 239, 245, 258, 268, 270, 291, 294, 332, 334, 338, 358, 359, 370, 371, 374, 385, 389, 390, 392, 405, 411, 413—415, 422, 440, 443, 460, 461, 462, 470, 475, 476, 483, 484, 488, 490, 519, 522, 534, 535, 546, 548, 554, 559, 588, 593, 601, 624, 626, 629, 636, 637, 644, 645, 646, 670
- Франс Анаголь 154, 169, 186, 442, 683
- Французов Б. Л. 608
- Фредро Александр 414, 708
- Фрідріх Великий 538, 721
- Фріс Тейн де 177, 685
- Фріу К. 214
- Фултон Роберт 373, 703
- Фундуклей І. І. 427, 710
- Фучік Юліус 170, 187, 685
- Халдар Г. 212
- Халупка С. 239, 691
- Хафіз — див.: Гафіз
- Хачатурян А. І. 342, 701
- Хемінгуей Ернест Міллер 442, 562, 579, 627, 712
- Хетагуров К. Л. 23, 662
- Хмелько М. І. 62, 672
- Хмельницький Б. М. 27—31, 37, 46, 47, 49, 50, 53, 58, 64—66, 224, 290, 294, 313, 314, 428, 633, 662, 663
- Хмельницький М. І. 50, 670
- Хорава А. О. 82, 675
- Христич З. 96
- Хрущов М. С. 128, 143, 160, 174, 234, 253, 255, 256, 337, 430, 618, 625, 649, 711
- Цадаса Г. 379
- Цвейг Стефан 169, 186, 442, 624, 685
- Цветаева М. І. 628, 732
- Цвірка П. 175, 685
- Церетелі А. Р. 15, 404, 660
- Циньов Є. 457
- Циранкевич Ю. 229, 691
- Цицин М. В. 603, 729
- Цюлковський К. Е. 162, 254, 388, 472, 693, 699
- Ціцерон 500, 535, 720
- Чабанівський М. І. 585, 586, 588, 589, 602, 727
- Чавдар Є. І. 96, 227, 677
- Чавдаров С. Х. 487, 488, 716
- Чайковський Модест 617
- Чайковський П. І. 15, 37, 40, 65, 66, 68, 101, 122, 144, 178, 270, 444, 475, 497, 572, 573, 616, 660
- Чалий Д. В. 213, 689
- Чаренц Є. А. 627, 731
- Черемшина Марко (Семанюк Ю. І.) 51, 189, 270, 334, 554, 670

- Чернишевський М. Г. 7, 12, 15, 16, 33, 37, 39, 40, 47, 51, 53, 65, 67, 122, 242, 225, 390, 406, 659
- Черчілль Уїнстон Леонард Спенсер 78, 382, 675
- Чехов А. П. 18, 34, 37, 41, 43, 65, 67, 68, 99, 143, 175, 192, 204, 212, 230, 270, 374, 432, 451, 499, 503, 504, 510, 521, 558, 601, 624, 627, 634, 644
- Чиковані С. І. 23, 81, 512, 627, 662
- Чистякова В. М. 63, 673
- Чкалов В. П. 516, 519, 719
- Чопич Бранко 348
- Чорний Саша 589, 727
- Чоркооченко А. В. 615—617, 730
- Чуковський К. І. 402, 494, 492, 677
- Чумак В. Г. 145, 682
- Шадр І. Д. 620, 730
- Шаляпін Ф. І. 461, 480, 570, 571, 613
- Шамо І. Н. 607, 729
- Шамякія І. П. 148, 683
- Шаншіашвілі С. І. 23, 662
- Шаріф Азіз Алієвич 14, 660
- Шарлемань М. В. 199, 688
- Шафарик Павел Йосеф 196, 238, 687
- Шахматов О. О. 122, 679
- Шевченко Т. Г. 7, 8, 13, 15, 22, 23, 25, 26, 28, 31—33, 36—39, 42, 47, 49, 50, 53, 54, 56, 58, 61, 64, 68, 70, 71, 80, 82, 87, 88, 90, 99, 101, 112, 122, 125, 140, 141, 143, 146, 149, 157, 162, 164, 171, 172, 174, 190, 193, 195, 196, 197, 202, 205, 213, 215, 223—226, 228, 233, 238, 239, 251, 257, 268, 270, 274, 291, 292, 294, 296, 303—305, 312—314, 319, 322, 338, 340, 341, 347, 353, 358, 359, 368—374, 377, 392, 393, 395, 402—406, 411, 413, 414, 416, 422, 426, 428, 429, 431, 436, 437, 439, 440, 441, 453, 458, 466, 476, 484, 487, 489, 490, 493, 497, 507, 510, 520—523, 527, 529, 534—536, 547, 553, 554, 558, 593, 595, 597, 598, 620, 624, 637, 640, 641, 674
- Шевченко Ф. П. 402, 707
- Шевчук В. І. 402, 706
- Шекспір Уїльям 145, 155, 178, 200, 265, 289, 370, 375, 400, 440, 480, 549, 562, 617, 624, 644, 682
- Шиманський К. 414
- Ширванзаде О. М. 143, 682
- Шинкін І. І. 193, 686
- Шияк А. І. 645, 734
- Шіллер Йоганн Крістофор Фрідріх 150, 226, 265, 289, 562, 691
- Шкурупій Г. Д. 625, 731
- Шовкупенко О. О. 62, 672
- Шолохов М. О. 43, 54, 82, 101, 113, 177, 208, 212, 235, 279, 284, 324, 329, 383, 478, 485, 544, 601, 624, 627, 669
- Шопен Фридерік Францішек 53, 68, 74, 96, 240, 269, 414, 419, 519, 573, 671
- Шостакович Д. Д. 573, 725
- Шоу Джордж Бернард 646, 734
- Шпак М. І. 274, 696
- Шпигоцький О. Г. 86, 676
- Шпяльова О. В. 402, 706
- Штейн О. П. 543, 722
- Штільман Л. 214
- Шуберт Франц 573, 655, 725
- Шульгін В. В. 121, 679
- Шумада Н. С. 402, 706
- Шуман Роберт 573, 725
- Шумський (Шомін) Ю. В. 430, 457, 645, 711
- Щедрін — див.: Салтиков-Щедрін М. Є.

- Щедрін С. Ф. 40, 667
- Щепкін М. С. 32, 37, 39, 41, 48,
49, 65—67, 140, 171, 493, 664,
674
- Щепкіна-Кулерник Т. П. 653, 735
- Щербина В. Р. 212, 689
- Щоголев Я. І. 193, 203, 206, 277,
626, 686
- Щорс М. О. 302, 314, 531
- Южин О. І. 41, 668
- Юзвенко В. А. 402, 706
- Юра Г. П. 63, 645, 662, 673
- Юра Т. П. 645, 734
- Юра-Юрський О. П. 645, 734
- Яблонська Т. Н. 62, 673
- Яворницький Д. І. 396, 705
- Ягич Ватрослав 90, 99, 677
- Якобсон Аугуст 23, 662
- Яковченко М. Ф. 645, 734
- Якубець Маріан 90, 97, 214,
676
- Якшин М. А. 345
- Яновський Ю. І. 42, 54, 62, 113,
137, 145, 209, 324, 430, 544, 565,
566, 567, 568, 569, 624, 627, 646,
669
- Ярослав Мудрий 294
- Яструн Мечислав 74, 674

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Максим Рильський. 1961. Фронтиспіс
2. Максим Рильський виступає на засіданні Верховної Ради СРСР. 1960 96—97
3. Максим Рильський і академік АН УРСР Петро Погребняк серед працівників Тростянецького дендропарку. 1960 : 96—97
4. Максим Рильський із знатними лапковими, двічі Героями Соціалістичної Праці Ольгою Дитлат і Степанидою Виштак. 1961 96—97
5. Максим Рильський на засіданні ради по якості товарів широкого вжитку при редакції газети «Вечірній Київ». 1959 : 96—97
6. Андрій Малишко, Максим Рильський і Олесь Гончар після вручення урядових нагород. Москва. 1960 128—129
7. Максим Рильський і двічі Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант Олександр Родимцев. Голосієве, 1961 128—129
8. Максим Рильський серед студентів Жунцького педагогічного інституту. 15 травня 1963 р. 128—129
9. Максим Рильський і Микола Тихонов у перерві між засіданнями Пленуму ЦК КПРС. Москва, 1963 128—129

ЗМІСТ

ПУБЛІЦИСТИКА

[Привіт білоруським друзям]	7	658
В семье единой	10	659
Привіт гостям	13	660
Великая сила	15	660
О дружбе, о братстве	17	661
Славна дата	26	662
З великим російським народом	36	666
Нерушимос братство (<i>К 300-летию воссоединения Украины с Россией</i>)	44	669
Цветет Советская Украина	57	672
Ми рідні діти матері одної	64	673
Всенародний праздник	86	673
Братерство	70	674
Рік творчої праці	75	675
Голос народа	77	675
В дружній семье	80	675
Патріотичний рух	83	675
У братній Польщі	88	676
Зміцнювати нашу дружбу!	93	677
В гостях у друзів	95	677
Друзьям-учителям	99	677
[Щирий уклін]	103	678
Зустрічаємо свято	105	678
Тридцять дев'ять роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції	108	678
Велике братерство	121	679
У непохитній єдності	125	680
Людяний геній	129	680
Париж—Прованс	133	680
Величний подвиг народу	138	681
Білоруським друзям	148	683
[Как равные с равными...]	150	683
Хай живе!	155	683
Чувство гордости	159	684
Наша правда і слава	162	684
Великий подвиг	166	684
Слова слави	184	686
Осяяна Жовтнем	189	686
О родных лесах	192	686
Про людей лихої волі і людей доброї волі	194	687
[Мости дружби]	196	687
Природа і література	198	687

В атмосфері дружнього співробітництва (<i>Нотатки з Міжнародного з'їзду славістів</i>)	211	689
Глибокий поклон	215	690
Краса землі	216	690
Визначний радянський історик	220	690
Могутні крила нашої дружби	223	690
Першому учредительному	230	691
Дружба одвічна і довічна	231	691
Любите, берегите природу!	234	691
Живое общение	237	691
Львівським студентам	245	692
Весняне слово	240	693
За незламне братерство!	247	693
Слово комсомольцям	249	693
Заслужено!	251	693
Мудрий кормчий и друг	253	693
Роздуми про людську красу	256	694
Етому закону рукоплещет весь мир	261	694
Штрихи характера	263	694
Присоединяюсь!	266	695
Будьте начеку!	267	695
[До радостной встречи]	268	695
Дорогий наш скарб	270	695
Кілька слів про цю книгу	274	695
Слово про друга (<i>До 60-річчя з дня народження П. С. Посребняка</i>)	276	696
Служити людині, служити народові!	278	696
Наше духовное богатство	279	696
Слово про мир і дружбу	281	696
Не затмить солнце	282	696
Борьба за красу	283	696
Открытое письмо К. Г. Паустовскому	287	696
Наш судья — народ	293	697
[Мы всегда с вами...]	296	697
В братской семье	300	697
Полум'яний патріот	301	697
Усім землякам моїм	303	698
[С наступающим Новым годом]	304	698
Пусть торжествует разум!	306	698
Благородный почин	312	698
[Мати руських міст]	313	698
Слава радянському генію!	316	698
Подвиг поколения	317	699
Риси прекрасного майбутнього	318	699
Будь гідним хліба	320	699
Всенародие свято	323	699
Наша эмблема	326	699
Вперед і вгору	329	700
Ні з чим не зрівнянне щастя	331	700
Наше життя і непрохані наші «захисники»	333	700
З новим щастям!	339	700
Привет и поклон	341	700
Встречи с югославскими писателями	343	701
К писателям Запада и Востока	349	701
Во имя человечества	351	701

[Всенародне діло...]	354	702
Слово про друзів-учителів	357	702
Книжка про рідну природу	359	702
Книжка про вчительку-героїню	362	702
[Тема волнує...]	364	702
На одной трассе	368	702
Прекрасно и трудно	374	704
В сім'ї вольній, новій	377	704
И это «свободный мир»?	382	704
Місячні чари	385	704
Трибуна писателя	390	705
День радісних надій	392	705
Країна читачів	393	705
Підтримую!	395	705
Видрукувати твори Д. І. Яворницького	396	705
Мої побажання	397	706
Обов'язок інтелігенції перед народом	398	706
Приязнь і дружба	401	706
Книга о великом поэте и гражданине	404	707
[Молчать по поводу этого письма — преступно]	408	707
За круглим столом	411	708
З доброго засіву — добрі жнива	413	708
Непощана до людини	417	708
Найщиріші побажання	418	708
Добра тобі і благоденства, Польщо!	419	708

ВЕЧІРНІ РОЗМОВИ

Святковий подарунок	420	709
Під сонцем дружби	423	709
Повість бистротекучих літ	426	709
Коротка новела	432	711
Новорічні побажання	435	711
Про старе й нове	438	711
Останнє полювання	443	712
«Батьковбивця»	447	712
Бачити людину в людині	450	713
Такі люди не забуваються	453	713
Диваки	458	714
Денис Ісакович	463	714
Мос й наше	468	714
Крила нашої пісні	474	715
«З журбою радість обнялась»	482	715
Бідний малий Андрій!	486	716
Про товариство і дружбу	491	717
Поети й читачі	495	717
Ключі від найдорожчого скарбу	499	717
На берегах мрії	505	717
Друзі зеленого друга	509	718
Козловський у Мар'янівці	512	718
На порозі 1982-го	516	719
Наш Пушкін	520	719
Подорож до Югославії	524	720
Почуття земляцтва	528	720
Слово про Герцена	533	720

Рівність примарна і справжня	537	721
Народ і краса	541	721
Муза і мода	545	722
Любов до рідної землі	552	722
Батьки і діти	556	723
Правда завжди правда	565	724
Дивлюсь на афішу та й думку гадаю...	570	724
Чому я не їкджу на пошювання	577	726
Про сердитих читачів	585	727
Андрій Малишко	591	727
Дорожче від золота	599	728
Голоси княн	606	729
Співак і слово	611	729
[Ще раз про це ж]	615	730
Серйозна річ — мистецтво	618	730
Вшир і вглиб	623	731
Єдиний спів	629	732
...І проросте зерно любові	631	732
Живлючі джерела	636	732
Квіти і люди	639	732
Театр, глядач, репертуар	643	733
Щасливі будьте!	647	734
Учитель словесності	651	734
Примітки	657	
Показчик імен і назв	736	
Список ілюстрацій	755	

Рильський М. Т.

P95 Зібрання творів у двадцяти томах / Редкол.: Л. М. Новиченко (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1983. —

Т. 12—18: Наука. Критика. Публіцистика.

Т. 18: Публіцистика 1953—1964 / Упоряд.

І. П. Березовський; Ред. тому С. Д. Зубков. — 1988. — 760 с.: іл.

ISBN 5-12-009270-5 (Т. 18)

ISBN 5-12-009271-3 (в опр.): 4 крб. 40 к. 5350 пр.

У томі друкуються публіцистичні статті, стверджуючі ідеї миру та дружби між народами. Окремий розділ складає пикл статей на загальнокультурну, загальноосвітню, побутову тематику під назвою «Вечірні бесіди». Тексти супроводжуються історико-літературними коментарями.

Р 4702590200-582
M221(04)-88 — передплатне

ББК 84Ук7я44
76.12я44

Академия наук Украинской ССР
Институт искусствоведения, фольклора
и этнографии им. М. Ф. Рильского
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

*

Литературно-художественное издание

МАКСИМ РЫЛЬСКИЙ

Собрание сочинений в двадцати томах

Наука, критика, публицистика

Том 12—18

ТОМ ВОСЕМНАДЦАТЫЙ

ПУБЛИЦИСТИКА

1953—1964

*

Составитель и автор примечаний

ИВАН ПАВЛОВИЧ БЕРЕЗОВСКИЙ

(На украинском языке)

Киев. Наукова думка. 1988

*Затверджено до друку вченою радою
Институту мистецтвознавства, фольклору та етнографії
ім. М. Т. Рильського АН УРСР*

Редактор *Н. М. Максименко*

Художній редактор *В. П. Кузь*

Оформлення художника *Б. Й. Бродського*

Технічний редактор *Б. М. Кричевська*

Коректори *Л. І. Семеняк, З. П. Школьник,*

І. В. Кривошеїна

ИБ № 8038

Здано до набору 11.04.88. Підп. до друку 18.11.88.

Формат 84×108/32. Папір друк. № 1.

Звич. пова гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 23,75+3 вкл.

Ум. друк. арк. 40,22. Ум. фарбо-відб. 40,22. Обл.-вид. арк. 39,2.

Тираж 5350 пр. Зам. 8—1250.

Ціна 4 грн. 40 к.

Видавництво «Наукова думка».

252601 Київ 4, вул. Респіна, 3.

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграффілія».

252057, Київ, вул. Довженка, 3.

